ქუთაისის უნივერსიტეტი (საქართველო),
კობლენც-ლანდაუს უნივერსიტეტი (გერმანია), საუნივერსიტეტო მენეჯმენტის ინტეგრირებული სისტემა: ევროკავშირისა და დსთ-ის ქვეყნების გამოცდილება (INURE)

2013 წლის 26-27 ოქტომბერი
საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკულ კონფერენცია

თემაზე "სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების და ინფორმატიზაციის თანამედროვე პრობლემები: ახალი გამოწვევები და პერსპექტივები"

KUTAISI UNIVERSITY (Georgia)
KOBLENZ - LANDAU UNIVERSITY (Germany)
INTEGRATED UNIVERSITY MANAGEMENT SYSTEM: EU EXPERIENCE ON NIS COUNTRIES' GROUND (BY, GE, MD, UA) (INURE)

October 26-27, 2013
International scientific-practical Conference

"MODERN PROBLEMS OF SOCIAL - ECONOMIC DEVELOPMENT AND INFOR-MATIZATION: NEW CHALLENGES AND PERSPECTIVES"

КУТАИССКИЙ УНИВЕРСИТЕТ (Грузия)
УНИВЕРСИТЕТ КОБЛЕНЦ-ЛАНДАУ (Германия)
ИНТЕГРИРОВАННАЯ СИСТЕМА УНИВЕРСИТЕТСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА: ОПЫТ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА ДЛЯ СТРАН СНГ (INURE)

26-27 октября 2013 года
Международная научно-практическая конференция на тему:

"СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ИНФОРМАТИЗАЦИИ: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ"

ISBN 978-9941-429-55-2

კონფერენციის საორგანიზაციო კომიტეტი
Conference Organizing Committee
Организационный комитет конференции

ლელა ქელბაქიანი ქუთაისის უნივერსიტეტის რექტორი, პროფესორი (საორგანიზაციო კომიტეტის თავმჯდომარე);

Lela Kelbakiani Rector of Kutaisi University, Professor (Organizing Committee Chair)

Лела Келбакиани Ректор Кутаисского Университета, Профессор (Председатель оргкомитета);

ნინო ხაზარაძე ქუთაისის უნივერსიტეტის რექტორის მოადგილე, ასოც. პროფესორი

Nino Khazaradze Deputy Rector of Kutaisi University, Associate Professor

Нино Хазарадзе Заместитель ректора Кутаисского Университета. Ассоциированный профессор;

ნიკო ჩიხლაძე ქუთაისის უნივერსიტეტის სამეცნიერო-ანალიტიკური ცენტრის ხელმძღვანელი (კოორდინატორი);

Niko Chikhladze Head of the Scientific and Analytical Center of Kutaisi University (Coordinator);

Нико Чихладзе Руководитель Научно-аналитического центра Кутаисского Университета (координатор)

დავით შამაევი ქუთაისის უნივერსიტეტის დოქტორანტი;

David Shamaevi Doctoral candidate at Kutaisi University

Давид Шамаев Докторант Кутаисского Университета

გოჩა თუთბერიძე ქუთაისის უნივერსიტეტის სრული პროფესორი (საქართველო);

Gocha Tutberidze Full Professor of Kutaisi University;

Гоча Тутберидзе Полный профессор Кутаисского Университета;

თეა კორძაძე ქუთაისის უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

Tea Kordzadze Associate Professor of Kutaisi University;

Тея Кордзадзе Ассоциированный профессор Кутаисского Университета;

კონფერენციის შრომების კრებულის სარედაქციო კოლეგია
Conference Proceedings Editorial Board
Редакционная коллегия сборника трудов конференции:

იაკობ მესხია	ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი, ქუთაისის უნივერსიტეტის სამეცნიერო-ანალიტიკური ცენტრის მრჩეველი (სარედაქციო კოლეგიის თავმჯდომარე, საქართველო);
Jacob Meskhia	Doctor of Economics, Full Professor of the Tbilisi I.Javakhishvili State University, Advisor of the Scientific and Analytical Center of Kutaisi University (Editorial Board Chairman, Georgia);
Яков Месхиа	Доктор экономических наук, Полный профессор Тбилисского Государственного Университета им. Ив. Джавахишвили. Консультант Научно-аналитического центра Кутаисского Университета (Председатель редакционной коллегии, Грузия);
კახა გაბელაშვილი	ქუთაისის უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის მართვის ფაკულტეტის დეკანი, ასოც. პროფესორი (საქართველო);
Кахабер Габелашвили	Декан факультета экономики и управления бизнесом Кутаисского Университета. Ассоциированный профессор (Грузия);
Kakha Gabelashvili	Dean of the Faculty of Economics and Business Management at Kutaisi University, Associate Professor (Georgia);
სერგი ჩერნიშენკო	კობლენც-ლანდაუს უნივერსიტეტის პროფესორი (გერმანია)
Сергей Чернышенко	Профессор университета Кобленц-Ландау (Германия)
Sergi Chernishenko	Professor of the University of Koblenz-Landau)Germany);
რევაზ კაკულია	ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, თბილისის საერთაშორისო სასწავლო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი
Реваз Какулия	Доктор экономических наук, Полный профессор Тбилисского международного университета (Грузия);
Revaz Kakulia	Full Professor of the Tbilisi International Educational University;
რიჩარდ დებიცკი	პროფესორი, მარია კიური-სკლოდოვსკას უნივერსიტეტის რექტორი (პოლონეთი)
Ричард Дебицки	Профессор, Ректор университета Марии Кюри-Склодовской (Польша)
Richard Dubitsky	Rector of the Maria-Curie Sklodoeska University, Professor (Poland);
ვლადისლავ ხომენკო	სუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საინფორმაციო სისტემების ცენტრის დირექტორი (უკრაინა)
Владислав Хоменко	Директор Центра информационных систем Сумского Государственного Университета (Украина)
Vladislav Khomenko	Sumy State University, Director of Information Systems Center (Ukraine);
კონსტანტინე ბელევსკი	ხმელნიცკის ნაციონალური უნივერსიტეტის დოცენტი (უკრაინა);
Константин Белевский	доцент, Хмельницкий Национальный Университет (Украина)
Konstantin Belevsky	Khmelnitsky National University, Docent (Ukrains);
პაატა კოღუაშვილი	საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის სრული პროფესორი (საქართველო);
Паата Когуашвили	Доктор экономических наук, Полный профессор Грузинского Технического Университета (Грузия);
Paata Koguashvili	Full Professor of Georgian Technical University (Georgia);

როსტომ ბერიძე	შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ტურიზმის ფაკულტეტის დეკანი, სრული პროფესორი
Ростом Беридзе	Декан факультета туризма Государственного Университета им. Шота Руставели, Полный профессор
Rostom Beridze	Dean of the Faculty of Tourism at the Shota Rustaveli State University, Full Professor;
ლევან ჩიხლაძე	იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი, რუსეთის ხალხთა მეგობრობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოცენტი (რუსეთი);
Леван Чихладзе	Доктор юридических наук, доцент кафедры конституционного и муниципального права Российского университета дружбы народов (Россия);
Levan Chikhladze	Dovtor juris, Associate Professor of the Department of constitutional and municipal law at the Peoples' Friendship University of Russia (Russia);
ნიკო ჩიხლაძე	ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, თეოლოგიის დოქტორი, ქუთაისის უნივერსიტეტის სრული პროფესორი (საქართველო);
Нико Чихладзе	Доктор экономических наук, доктор теологии, Полный профессор Кутаисского Университета (Грузия);
Niko Chikhladze	Full Professor of Kutaisi University (Georgia);
მარინა მეტრეველი	საქართველოს პარლამენტის დარგობრივი ეკონომიკისა და ეკონომიკური პოლიტიკის წამყვანი სპეციალისტი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის სრული პროფესორი (საქართველო);
Марина Метревели	Ведущий специалист Парламента Грузии, Полный профессор Грузинского Технического Университета (Грузия);
Marina Metreveli	Leading Specialist in Economic Sector and Economic Policy at Parliament of Georgia, Full Professor of Georgian Technical University (Georgia);
იოსებ არჩვაძე	ქუთაისის უნივერსიტეტის სრული პროფესორი (საქართველო);
Иосиф Арчвадзе	Полный профессор Кутаисского Университета (Грузия);
Ioseb Archvadze	Full Professor of Kutaisi University;
აკაკი ბაკურაძე	აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბიზნესის, სამართლის და სოციალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დეკანი, ასოც. პროფესორი
Акакий Бакурадзе	Декан факультета бизнеса, права и социальных наук Кутаисского государственного университета им. Акакия Церетели
Akaki Bakuradze	Dean of the Faculty of Business, law and Social Sciences at the Akaki Tsereteli State University, Associate Professor;
მუხიტ სიდიკნაზაროვი	ევრაზიის გუმილევის სახელობის ეროვნული უნივერსიტეტი დოცენტი, Ph.D., (ყაზახეთი)
Мухит Сыдыкназаров	Доцент Евразийского национального университета им. Гумилева, PhD (Казахстан);
Mukhit Sidiknazarov	Docent of the Gumilyov Eurasian National University, PhD, (Kazakhstan);
ვიტალი რაზუმნი	დონეცკის ტურისტული ბიზნესის ინსტიტუტის პრორექტორი (უკრაინა)
Виталий Разумный	Проректор Донецкого института туристического бизнеса (Украина).
Vitaly Razumniy	Pro-rector of Donets Institute of Travel Business (Ukraine).

№	ორგანიზაციები/Institution/Организация	ქალაქი City Город	ქვეყანა Country Страна	ვებ-გვერდი Web-Side Веб-страница
1.	ქუთაისის უნივერსიტეტი Kutaisi University Кутаисский Университет	ქუთაისი Kutaisi Кутаиси	საქართველო Georgia Грузия	www.unik.edu.ge
2.	თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი I. Javakhishvili Tbilisi State University Тбилисский государственный университет им. Ив. Джавахишвили	თბილისი Tbilisi Тбилиси	საქართველო Georgia Грузия	www.tsu.ge
3.	საქართველოს სახელმწიფო ტექნიკური უნივერსიტეტი Georgian State Technical University Государственный технический университет Грузии	თბილისი Tbilisi Тбилиси	საქართველო Georgia Грузия	www.gtu.ge
4.	აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი Akaki Tsereteli State University Государственный университет Акакия Церетели	ქუთაისი Kutaisi Кутаиси	საქართველო Georgia Грузия	www.atsu.edu.ge
5.	ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი Batumi Shota Rustaveli State University Батумский Государственный Университет Шота Руставели	ბათუმი Batumi Батуми	საქართველო Georgia Грузия	www.bsu.edu.ge
6.	სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი Sokhumi State University Сухумский государственный университет	თბილისი Tbilisi Тбилиси	საქართველო Georgia Грузия	www.sou.edu.ge
7.	გორის სასწავლო უნივერსიტეტი Gori State Teaching University Горский государственный университет	გორი Gori Гори	საქართველო Georgia Грузия	www.gu.edu.ge
8.	საქართველოს პარლამენტი Parliament of Georgia Парламент Грузии	თბილისი Tbilisi Тбилиси	საქართველო Georgia Грузия	www.parliament.ge
9.	სუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი Сумский государственный университет Sumy State University	სუმი Sumy Сумы	უკრაინა Ukraine Украина	www.sumdu.edu.ua
10.	შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი International Black Sea University Международный университет черного моря	თბილისი Tbilisi Тбилиси	საქართველო Georgia Грузия	www.ibsu.edu.ge
11.	დონის სახელმწიფო ტექნიკური უნივერსიტეტი Don State Technical University Донской государственный технический университет	დონის როსტოვი Rostov-on-Don Ростов-на-Дону	რუსეთი Russia Россия	www.dstu.edu.ru/
12.	თბილისის საერთაშორისო სასწავლო უნივერსიტეტი Tbilisi International Training University Тбилисский Международный Университет	თბილისი Tbilisi Тбилиси	საქართველო Georgia Грузия	www.tssu.ge
13.	ხმელნიცკის ნაციონალური უნივერსიტეტი Khmelnitsky National University Хмельницкий национальный университет	ხმელნიცკი Хмельницкий Khmelnitsky	უკრაინა Ukraine Украина	www.khnu.km.ua
14.	ნაციონალური სამთო უნივერსიტეტი National Mining University Национальный горный университет	დნეპროპეტროვსკი Dnipropetrovsk Днепропетровск	უკრაინა Ukraine Украина	www.nmu.org.ua
15.	დონეცკის მართვის სახელმწიფო უნივერსიტეტი Donetsk State University of Management Донецкий государственный университет управления	დონეცკი Donetsk Донецк	უკრაინა Ukraine Украина	www.dsum.edu.ua
16.	გორლოვკის უცხო ენათა სახელმწიფო ინსტიტუტი Gorlovka State Institute of Foreign Languages Горловский институт иностранных языков	გორლოვკა Горловка Gorlovka	უკრაინა Ukraine Украина	www.forlan.org.ua
17.	ზუგდიდის სასწავლო უნივერსიტეტი Zugdidi Teaching University Зугдидский университет	ზუგდიდი Zugdidi Зугдиди	საქართველო Georgia Грузия	www.zdu.edu.ge
18.	საქართველოს ბიზნესის აკადემია-SBA Business Academy of Georgia-SBA Академия бизнеса Грузии	თბილისი Tbilisi Тбилиси	საქართველო Georgia Грузия	www.sba.edu.ge

19.	თბილისის ღია სასწავლო უნივერსიტეტი Tbilisi Open Teaching University Тбилисский открытый университет	თბილისი Tbilisi Тбилиси	საქართველო Georgia Грузия	www.openuni.edu.ge
20.	უკრაინის სახელმწიფო საზღვრის დაცვის სამსახურის ეროვნული აკადემია The National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine Национальная академия Государственной пограничной службы Украины	ხმელნიცკი Хмельницкий Khmelnitsky	უკრაინა Ukraine Украина	www.nadpsu.edu.ua
21.	კომრატის სახელმწიფო უნივერსიტეტი Comrat State University Комратский государственный университет	კომრატი Comrat Комрат	მოლდოვა Moldova Молдова	www.kdu.md
22.	შ. მესხიას ზუგდიდის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი Sh. Meskhia Zugdidi State Teaching University Зугдидский госуниверситет им. Ш. Месхия	ზუგდიდი Zugdidi Зугдиди	საქართველო Georgia Грузия	www.zssu.ge
23.	საქართველოს ეროვნული უნივერსიტეტი Georgian National University Грузинский Национальный Университет	თბილისი Tbilisi Тбилиси	საქართველო Georgia Грузия	www.seu.edu.ge
24.	უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიის მრეწველობის ეკონომიკის ინსტიტუტი Institute of Industry Economy of The National Academy of Sciences of Ukraine Институт экономики промышленности НАН Украины	დონეცკი Donetsk Донецк	უკრაინა Ukraine Украина	www.iep.donetsk.ua
25.	ფინანსური ტექნოლოგიების საერთაშორისო აკადემია Financial Technologies International Academy Международная академия финансовых технологии	პიატიგორსკი Пятигорск Pyatigorsk	რუსეთი Russia Россия	-
26.	რაიფაიზენ ბანკი Райффайзен Банк Аваль Raiffeisen Bank International	უჟგოროდი Uzhgorod Ужгород	უკრაინა Ukraine Украина	www.aval.ua
27.	ა. ვოლოშინის სახელობის კარპატების უნივერსიტეტი Carpathian university of Augustine Voloshyn Карпатский университет им. А. Волошина	უჟგოროდი Uzhgorod Ужгород	უკრაინა Ukraine Украина	www.kau.com.ua
28.	დონეცკის ტურისტული ბიზნესის ინსტიტუტი Donetsk Institute of Tourist Business Донецкий институт туристического бизнеса	დონეცკი Donetsk Донецк	უკრაინა Ukraine Украина	www.ditb.donbass.com
29.	თბილისის სასწავლო უნივერსიტეტი Tbilisi Teaching University Тбилисский образовательный университет	თბილისი Tbilisi Тбилиси	საქართველო Georgia Грузия	www.tbuniver.edu.ge
30.	მუკაჩევოს სახელმწიფო უნივერსიტეტი Mukachevo State University Мукачевский Государственный университет	მუკაჩევო Mukachevo Мукачево	უკრაინა Ukraine Украина	www.msu.edu.ua
31.	პრაღის საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა უნივერსიტეტი Czech University of Life Sciences Prague Пражский университет естественных наук	პრაღა Prague Прага	ჩეხეთის რესპუბლიკა Czech Republic Чешская Республика	www.czu.cz
32.	გურამ თავართქილაძის უნივერსიტეტი Guram Tavartkiladze University Университет Гурама Таварткиладзе	თბილისი Tbilisi Тбилиси	საქართველო Georgia Грузия	www.gttu.edu.ge
33.	საქართველოს ახალგაზრდა ეკონომისტთა ასოციაცია Association of Young Economists of Georgia Ассоциация молодых экономистов Грузии	თბილისი Tbilisi Тбилиси	საქართველო Georgia Грузия	www.economists.ge
34.	უკრაინის ნაციონალური ტექნიკური უნივერსიტეტი National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute” Украинский Национальный Технический Университет (НТУУ «КПИ»)	კიევი Киев Kiev	უკრაინა Ukraine Украина	www.ru.kpi.ua

სარჩევი

1. **არჩვაძე იოსები Archvadze Joseph** - პოსტსაბჭოთა ქვეყნების ეკონომიკები დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ (1990-2012 წწ.) ECONOMIES OF POST-SOVIET COUNTRIES AFTER GETTING INDEPENDENCE (1990-2012) ----------15
2. **არჯევანიძე გვანცა, Arjevanidze Gvanca** - მსოფლიო ბანკის სამოქმედო გეგმა და სტრატეგია კრედიტორი ქვეყნებისათვის; WORLD BANK'S ACTION PLAN AND STRATEGY FOR THE FORMATION OF CREDITOR NATIONS ECONOMIC ENVIRONMENT ----------19
3. **ახვლედიანი ნონა, Akhvlediani Nona** - სტატისტიკის სახელმწიფო რეგულირების ძირითადი ასპექტები საქართველოში; STATISTICAL ASPECTS OF STATE REGULATION IN GEORGIA ----------21
4. **ახმედოვა ო., დრაგომიროვა ი. Akhmedova O., Dragomirova Y.** -ტურისტული ბაზრის მარკეტინგული სეგმენტაცია და რეკლამირება; SEGMENTATION OF CONSUMER MARKETS IN TOURISM AND LEISURE ADVERTISING. ----------24
5. **ბაბუნაშვილი ეკატერინა Babunashvili Ekaterina** - მსოფლიო ეკონომიკაში სისტემური აზროვნების დეფიციტის საკითხისათვის; DEFICIT OF SYSTEMATIC THINKING IN THE ECONOMICS OF THE WORLD ----------26
6. **ბალანჩივაძე იაგორ Balanchivadze Iagor** - კონფლიქტის მართვის სწავლება უმაღლეს სასწავლებელში CONFLICT MANAGEMENT TEACHING AT HIGH SCHOOL ----------28
7. **ბალაშოვა რაისა Балашова Раиса Balashova Raisa** - РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКИХ ЦЕНТРОВ КАК НАПРАВЛЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТУРИЗМА ; THE DEVELOPMENT OF TOURISM CENTRES AS THE DIRECTION OF INCREASING THE EFFICIENCY OF TOURISM ----------32
8. **ბანძელაძე მანანა, Bandzeladze Manana** - ბიზნესის ორგანიზაციული კულტურის ეთიკური მხარეები; ETHICAL CHARACTERISTICS OF BUSINESS ORGANIZATIONAL CULTURE ----------37
9. **ბერაძე მაია, ქელბაქიანი ლალი; Beridze Maia, Qelbakiani Lali** -მონოპოლიური სისტემის ოპტიმალური მართვა; OPTIMUM CONTROL OF MONOPOLY SYSTEM ----------39
10. **ბიდიუკ პეტრე, კორძაძე თეა, ბიდიუკ ალექსეი Бидюк Петр, Кордзадзе Тея, Бидюк Алексей; Bidiuk P.I., Kordzadze T.Z., Bidiuk O.P.** - БАЙЕСОВСКИЙ ПОДХОД К ВЕРОЯТНОСТНОМУ МОДЕЛИРОВАНИЮ АКТУАРНЫХ РИСКОВ В СТРАХОВАНИИ; Probabilistic modeling of actuarial risks. ----------43
11. **ბიძინაშვილი დავით, ქობლიანიძე როინ; Bidzinashvili David, Qoblianidze Roin** - შეღავათიანი კრედიტის პროგრამის ფარგლებში საქართველოში კერძო სექტორის წახალისება იგეგმება PREFERENTIAL LOAN PROGRAM IS INTENDED TO ENCOURAGE ----------46
12. **ბოროვიკი ოლეგ, გაშუკი ირინა Боровик Олег, Гащук Ирина; Borovik Oleg Gaschuk Iryna** -КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К РАЗРАБОТКЕ МЕТОДОВ АВТОМАТИЗАЦИИ КОНТРОЛЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ТЕХНИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ СЛОЖНЫХ ТЕХНИЧЕСКИХ СИСТЕМ; AN INTEGRATED APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF METHODS OF AUTOMATION CONTROL AND PREDICTION OF A TECHNICAL STATES OF COMPLEX TECHNICAL SYSTEMS ----------50

13. **ბოროვიკი ოლეგ, ვალჩუკი ოლგა Боровик Олег, Вальчук Ольга; Borovik Oleg, Valchuk Olga** - ВЗГЛЯД НА ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПОДГОТОВКЕ ПЕРСПЕКТИВНЫХ УЧЕБНИКОВ ПО ТОЧНЫМ НАУКАМ; A LOOK AT THE DIDACTIC APPROACH TO THE PREPARATION OF FUTURE TEXTBOOKS THAT ARE BASED ON THE EXACT SCIENCES ----------54
14. **გაბელაშვილი კახაბერ Gabelashvili Kakhaber** - უმუშევრობის პრობლემა საქართველოში და მისი დაძლევის ძირითადი მიმართულებები; THE PROBLEM OF UNEMPLOYMENT IN GEORGIA AND ITS MAIN TRENDS ----------58
15. **გაიდანკა ევგენი Гайданка Евгений Haydanka Yevheniy** - СИСТЕМНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В ПОЛЬЩЕ НА РУБЕЖЕ XX – XXI ВВ.: ПРЕДПОСЫЛКИ И РЕЗУЛЬТАТЫ ТРАНСФОРМАЦИИ; SYSTEMIC ECONOMIC TRANSFORMATION IN POLAND AT THE TURN OF THE XX–XXI CENTURIES: BACKGROUND AND RESULTS OF THE TRANSFORMATION ----------62
16. **გამსახურდია თამაზ, ფესტვენიძე თეიმურაზ Gamsakhurdia Tamazi Pestvenidze Teimuraz** - წყლის ექსპორტი საქართველოს ბიუჯეტის შემოსავლების გადიდებისა და ადამიანური რესურსების დასაქმების უშრეტი წყარო; EXPORTS OF WATER - AN INEXHAUSTIBLE SOURCE OF INCREASING REVENUE BUDGET OF GEORGIA AND EMPLOYMENT OF HUMAN RESOURCES ----------65
17. **გოგიძე მანია, მახარაშვილი ირმა Gogidze Mania, Makharashvili Irma** - საქართველოს ეკონომიკის 2013 წლის ძირითადი მახასიათებლების ანალიზი ANALYSIS OF THE CHARACTERISTICS OF THE ECONOMY IN 2013; ----------69
18. **გრიგორიუკ პავლო Hryhoruk Pavlo** - მრავალეტაპიანი პრობლემების მარკეტინგული გადაწყვეტის მოდელი განუსაზღვრელი რაოდენობის მენეჯმენტის არსებობის პირობებში MODELING OF MULTISTAGE PROBLEMS MARKETING DECISIONS ACCEPTANCE WITH INFINITE NUMBER OF MANAGEMENT STAGES ----------72
19. **გუგეშაშვილი თინათინ, ძოწენიძე ციცინო** - მაკროეკონომიკის პრობლემების პოლიტიკის მნიშვნელობის რამოდენიმე ასპექტი; ABOUT SOME ASPECTS OF IMPORTANT POLICY PROBLEMS IN MACROECONOMICS ----------74
20. **გურაბანიძე ვაჟა Gurabanidze Vazha** - რეკრუტების ადაპტირების მართვა ორგანიზაციაში MANAGEMENT OF RECRUIT ADAPTATION IN ORGANIZATION ----------75
21. **დევაძე დ., ბერიძე ვ. Девадзе Д. Ш. Беридзе В. Ш.** - ერთი სრულიად არაკლასიკური ამოცანის გადაწყვეტის ალგორითმი, ელიპტური ტიპის საშულებების პაკეტით. АЛГОРИТМ РЕШЕНИЯ ОДНОЙ НЕКЛАССИЧЕСКОЙ КРАЕВОЙ ЗАДАЧИ ДЛЯ УРАВНЕНИЙ ЭЛЛИПТИЧЕСКОГО ТИПА СРЕДСТВАМИ ПАКЕТА MATHCAD ----------79
22. **დრევიცკაია ირინა Древицкая Ирина, Drevitskaya Irina** - ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРЕДПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ; FEATURES OF MANAGEMENT PERSONNEL OF TOURIST ENTERPRISE ARE IN MODERN TERMS ----------82
23. **ეკრლიკ ჯაირი, კლდიაშვილი პაატა, კოტკოვა ელენა Hejkrlik Jiri, Kldiashvili Paata, Kotkova Helena** მცირე აგრო-ბიზნესის განვითრების ეკონომიკური, სოციალური და საკანონმდებლო კონტრასტების შეფასება იმერეთის რეგიონში. ASSESSMENT OF THE ECONOMIC, SOCIAL AND LEGAL CONSTRAINTS FOR SMALL AGRICULTURAL BUSINESSES DEVELOPMENT IN THE IMERETI REGION OF GEORGIA ----------87

24. **ელიავა ლია Eliava Lia** - დეფლაციის ნეგატიური გავლენა ეკონომიკურ ზრდაზე THE NEGATIVE IMPACT OF DEFLATION ON ECONOMIC GROWTH ----------94
25. **ემილიანოვა ო.ფ. Емельянова И.Ф.** - საწარმო სკონკურენტუნარიანობის კლასიფიკაციის მეთოდების შეფასება. КЛАССИФИКАЦИЯ МЕТОДОВ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ----------97
26. **ერაძე კახაბერ Eradze Kakhaber** - დამსაქმებლის საჭიროებათა კვლევა ადამიანური რესურსის საკვანძო კომპეტენციებთან დაკავშირებით SURVEY OF NEED OF EMPLOYERS REGARDING KEY COMPETENCIES OF HUMAN RESOURCES ----------102
27. **ვალიშვილი თეა Valishvili Tea** - მარკეტინგის როლი უმაღლესი სასწავლებლის საქიანობაში THE ROLE OF MARKETING IN THE UNIVERSITY ACTIVITIES ----------105
28. **ვაშაკიძე ნათელა Vashakidze Natela** - შიდა აუდიტი, როგორც ეკონომიკური საქმიანობის მართვის ეფექტური მექანიზმი, INTERNAL AUDIT, AS AN EFFECTIVE MECHANISM OF ECONOMIC ACTIVITY ----------109
29. **ვირსალაძე ნაირა, Virsaladze Naira** - აღწერა - მოსახლეობის სტატისტიკური შესწავლის ძირითადი წყარო DESCRIPTION – THE POPULATION MAIN SOURCE OF LEARNING ----------111
30. **ზადნეპროვსკაია ელენა Заднепровская Елена** - ტურიზმის ალტერნატიული სახეობების განვითარება უკრაინასა და მსოფლიოში, რეალობა და პერპსპექტივები. РЕАЛЬНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ВИДОВ ТУРИЗМА В МИРЕ И УКРАИНЕ ----------116
31 **იოვჩუ მ., ფედოტოვა ლ. Иовчу М., Федотова Л.** ინტელექტუალური რუკები პროექტირების მეთოდების სწავლებაში. ИНТЕЛЛЕКТ КАРТЫ В РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТНОГО МЕТОДА ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ ----------118
32 **კაკულია რევაზ Kakulia Revaz** - ეკონომიკური ზრდის მაკროეკონომიკური პრობლემები საქართველოში და მათი დაძლევის გზები; MACROECONOMIC PROBLEMS OF THE ECONOMIC GROWTH IN GEORGIA AND WAYS OF OVERCOMING ----------121
33 **კამლაძე ლელა Kamladze Lela** - მსოფლიოში მოქმედი ორი საბუღალტრო სტანდარტის ზოგიერთი ასპექტის შესახებ ABOUT SOME ASPECTS OF TWO SETS OF ACCOUNTING STANDARDS IN THE WORLD: U.S GAAP AND IFRS ----------124
34 **კახიანი გრიგოლ, დონაძე მიხეილ Кахиани Григол Донадзе Михаил** - უმაღლესი სასწავლებელბის მართვის ინფორმაციული სისტემების არქიტექტურა; МНОГОЗВЕННАЯ АРХИТЕКТУРА ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ВЫСШИМ УЧЕБНЫМ ЗАВЕДЕНИЕМ ----------127
35 **კინწურაშვილი ირაკლი Kintsurashvili Irakli** - მარკეტინგი თანამედროვე ტურიზმის განვითარების სამსახურში; MARKETING IN THE SERVICE OF THE DEVELOPMENT OF MODERN TOURISM ----------131
36 **კონჯარია ელგუჯა, გრიგოლაია ნინო Konjaria Elguja, Grigolaia Nino** - ბუღალტრული აღრიცხვის ავტომატიზებული ფორმების არსი და მნიშვნელობა ;THE ESSENCE AND MEANING OF AUTOMATICALLY FORMS IN ACCOUNTING SYSTEM ----------133
37 **კორნევა დარია Корнева Дарья Korneva Darya** - РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ; DEVELOPMENT OF TOURIST INFRASTRUCTURE IN DONETSK REGION. ----------136

38 **კოღუაშვილი პაატა, ჩიხლაძე ნიკო Koguashvili Paata, Chikhladze Niko** - ეკოლოგიური ეკონომიკის განვითარების აქტუალური საკითხები საქართველოში; PRESSING ISSUES OF GREEN ECONOMY DEVELOPMENT IN GEORGIA ----------140

39 **კუპრაშვილი თენგიზ Kuprasvili Tengiz** - სოციალური მარკეტინგის არსი მომსახურების სფეროში; ESSENCE AND THE CONTENT OF SOCIAL MARKETING IN STRUCTURE OF SERVICES ----------144

40 **ლიპარტელიანი ნინო, ახალაია ნანა Liparteliani Nino, Akhalaia Nana** - სახელმწიფო ვალის მდგრადობა და მართვა; SUSTAINABILITY AND MANAGEMENT OF NATIONAL DEBT ----------148

41 **ლუხუტაშვილი ნანა Lukhutashvili Nana** - როგორ მივაღწიოთ წარმატებას-ოფისი ფენ-შუის სტილში; HOW TO ACHIEVE SUCCESS – IN FENG-SHUI STYLE OFFICE ----------151

42 **მაზარჩუკ ანდრეი, ბელევსკი კონსტანტინ, გრიგორუკ სვეტლანა Мазарчук Андрей, Белёвский Константин, Григорук Светлана Mazarchuk Andrey, Belovsky Constantin, Grygoruk Svitlana** - ФУНКЦИОНАЛ СОВРЕМЕННОЙ ИНТЕГРИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ УНИВЕРСИТЕТОМ; FUNCTIONALITY OF MODERN INTEGRATED UNIVERSITY MANAGEMENT SYSTEM ----------154

43 **მალიკი ლ., შევცოვა ო. Malik L.V. Shevcova O.O.** - ტურიზმი როგორც მაღალინტეგრირებული სერვისის ინდუსტრია; TOURISM AS INDUSTRY OF HIGHLY INTEGRATED SERVICES ----------159

44 **მაღლაკელიძე დეზდემონა Maglakelidze Dezdemona** - უნაღდო ანგარიშსწორების ფორმები და მისი მნიშვნელობა აღრიცხვისა და ანალიზის პროცესში; FORMS OF NON-CASH PAYMENTS AND ITS IMPORTANCE IN THE PROCESS OF ACCOUNTING AND ANALYSIS ----------161

45 **მედოვი ა., მედოვი ვ., Медовый А.Е. Медовый В.В** - უძრავი ქონების დეველოპმენტი - ეტაპები, რეგულირების პრობლემები; ДЕВЕЛОПМЕНТ В НЕДВИЖИМОСТИ – ЭТАПЫ, ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ----------164

46 **მესხია იაშა Meskhia Iasha** - საქართველოს ეკონომიკური ზრდა პოლიტიკური კოჰაბიტაციის პირობებში GEORGIA'S ECONOMIC GROWTH UNDER POLITICAL COHABITATION ----------166

47 **მეტრეველი მარინა Metreveli Marina** - ტურიზმის ინდუსტრიის ეკონომიკური უსაფრთხოების პოლიტიკა; POLICY OF ECONOMIC SECURITY OF TOURIST INDUSTRY ----------169

48 **მინდაძე ომარ Mindadze Omar** - უკანონო შემოსავლების ლეგალიზაცია (ფულის გათეთრება), როგორც ეკონომიური დანაშაული და მისი თანამედროვე სეგმენტები THE LEGALIZATION OF ILLEGAL INCOMES (MONEY LAUNDERING) AS AN ECONOMIC CRIME AND HER MODERN SEGMENTS ----------172

49 **მუნჯიშვილი ზურაბ, ნაკაშიძე ომარ Munjishvili Zurabi NakaSiZe Omar** - ცოდნის გამოვლენისა და შეფასების სისტემა; SYSTEM OF REVEALING AND EVALUATING KNOWLAGE ----------175

50 **მუშკუდიანი ზურაბ Mushkudiani Zurab** - მაკროპრუდენციულ პოლიტიკას, მონეტარულ პოლიტიკასა და ფინანსურ სტაბილურობას შორის ასრებული სინერგია. SYNERGIES AND COMPLEMENTARITIES BETWEEN MACRO PRUDENTIAL POLICY, MONETARY POLICY AND FNANCIAL STABILITY ----------179

51 **პავლიაშვილი სოლომონ, გუბელაძე დავით Pavliashvili Solomon, Gubeladze David** - საკუთრების ფორმები და საბაზრო ურთიერთობები საქართველოში ; THE FORMS OF OWNERSHIP AND MARKET ENVIRONMENT IN GEORGIA ----------182

52 **პაჭკორია შორენა Pachcoria Sorena** - ინფლაციის ძირითადი ფაქტორების ანალიზი THE MAIN FACTORS IN THE ANALYSIS OF INFLATION ----------186

53 **პოდოლსკაია ლარისა Podolskaya Larisa** - ეკო-ტურიზმის განვითარების პერსპექტივები დინეცკის ოლქში; PROSPECTIVE FOR DEVELOPMENT OF ECO-TOURISM IN THE DONETSK OBLAST ----------188

54 **პრიმაკ ტატიანა Примак Татьяна Prymak Tatyana** - МЕСТО И РОЛЬ СИСТЕМ ПОДДЕРЖКИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ В УПРАВЛЕНИИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРОЙ; THE PLACE AND ROLE OF SUPPORT DECISION MAKING IN THE MANAGEMENT OF TOURIST BUSINESS ----------190

55 **პრიხოდჩენკო ს. Приходченко С.Д. Prykhodchenko S.D** - ИССЛЕДОВАНИЕ МИРОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В СФЕРЕ ЭЛЕКТРОННЫХ СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ УНИВЕРСИТЕТОМ ANALYSIS OF THE GLOBAL STATE IN THE SPHERE OF UNIVERSITY ELECTRONIC MANAGEMENT SYSTEMS ----------196

56 **პროკოპენკო ო., შკოლა ვ., შერბაჩენკო ვ. Прокопенко О., Школа В., Щербаченко В. Prokopenko O.V. Shkola V.Y. Shcherbachenko V.O.** – СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ ; FORMATION AND DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE ECONOMY ----------199

57 **სავჩუკი ლუდმილა, პაიონკ დენისი Савчук Людмила, Пайонк Денис Savchuk Ludmila Payonk Denis** ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОГРЕССИВНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ЭКОНОМИСТОВ; THE USE OF ADVANCED INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN VOCATIONAL TRAINING OF FUTURE ECONOMISTS ----------203

58 **სვანაძე სერგო Svanadze Sergo** - საქართველოში დაბეგვრის სისტემით ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების ძირითადი ასპექტები; SOME ASPECTS OF STATE ECONOMIC REGULATION FROM TAXES ----------206

59 **სილაგაძე დალი Silagadze Dali** - კოოპერატივების როლი აგრარული სექტორის განვითარებაში; THE ROLE OF COOPERATIVES IN AGRICULTURAL SECTOR ----------210

60 **სტოიკა ა., სიკორსკაია ი. Стойка А.В. Сикорская И.Н.** - ტურისტული მომსახურების განვითარება უკრაინაში; РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ В УКРАИНЕ: АКТУАЛЬНОСТЬ ВОПРОСА ----------213

61 **სტრებლიანსკაია ირინა Стреблянская Ирина Streblyanskaya Irina** - РЕФЛЕКСИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВОМ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРОДУКТА И КАЧЕСТВОМ ОБСЛУЖИВАНИЯ В ТУРИСТИЧЕСКОМ БИЗНЕСЕ; REFLEXIVE CONTROL QUALITY TOURISM PRODUCT AND SERVICE QUALITY IN THE TOURISM BUSINESS ----------215

62 **ტურიანსკაია მარია Туриянская Мария, Turiyansky Maria** - МОДЕЛЬ ОПТИМИЗАЦИИ ЦЕЛЕВОЙ ФУНКЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ; MODEL OF OPTIMIZATION OF CRITERION FUNCTION OF ECONOMIC POLICY ----------218

63 **უფლისაშვილი გურამ Uplisashvili Guram** - საქართველოს საპენსიო სისტემის პრობლემები და რეფორმირების აუცილებლობა; THE PROBLEMS OF THE GEORGIAN PENSION SYSTEM AND THE NECESSITY OF REFORMS ----------222

64 **ფესტვენიძე თეიმურაზ, ჭუმბურიძე მანანა Pestvenidze Teimuraz Chumburidze Manana** - ტექნიკური რესურსების ოპტიმალური მართვა; TECHNICAL RESOURCE MANAGEMENT ----------225

65 **ქარქაშაძე ნარგიზა, კაკაურიძე ნათელა Karkashadze Nargiza, Kakauridze Natela** - მომსახურების სფეროს აქტუალური საკითხები საქართველოში; SERVICES AND THE CURRENT REALITY IN GEORGIA ----------228

66 **შავგა ლარისა, ტროფიმოვი ვიქტორია Savga Larisa, Trofimov Victoria** - IMPROVEMENT OF THE MANAGEMENT OF THE ACADEMIC ACTIVITY IN THE CONTEXT OF INFORMATION TECHNOLOGIES (CASE STUDY OF TRADE COOPERATIVE UNIVERSITY OF MOLDOVA) ----------231

67 **შავიანიძე დავით, ჩიხლაძე ნიკო, Shavianidze David, Chikhladze Niko** - ქართული წეს-ტრადიციების საფინანსო-ეკონომიკური საფუძვლის შესახებ (ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით) THE FINANCIAL-ECONOMICAL BASIS OF THE GEORGIAN CUSTOMS (Based on the ethnographic material) ----------234

68 **შალამბერიძე მანანა Shalamberidze Manana** - საკომუნიკაციო სამსახურის როლი ფერმერული მეურნეობების მართვაში THE ROLE OF COMMUNICATION IN THE MANAGEMENT OF FARMING ----------238

69 **შალამბერიძე ხათუნა Shalamberidze Khatuna** - საქართველოს საბანკო სექტორის ტრანსფორმაცია; TRANSFORMATION OF THE BANK SYSTEM IN GEORGIA ----------240

70 **შანიძე გოდერძი Shanidze Goderdzi** დელეგირება მენეჯმენტის საუკეთესო საშუალებაა DELEGATING IS THE BEST SOURCE OF MANAGEMENT ----------244

71 **შარაბიძე ნანა Sharabidze Nana** - ახალგაზრდებში აქტიური და ექსტრემალური ტურების პოპულარობისა და პერსპექტიულობის კვლევა; RESEARCH OF POPULARITY AND PROSPECTS OF ACTIVE AND EXTREME TOURS AMONG YOUTH ----------247

72 **შენგელია ოთარ Шенгелия Отар Shengelia Otar** - ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ УНИВЕРСИТЕТОМ; INFORMATION-ANALYTICAL SYSTEM IN UNIVERSITY MANAGEMENT ----------250

73 **შლიახტა ოლეგი Szlachta Oleg** - საერთაშორისო მენეჯმენტის მეთოდოლოგია ბიზნესსა და კონკურენტულა გარემოში; THE METHODOLOGY OF AN INTERNATIONAL MANAGEMENT IN THE FIELD OF BUSINESS AND THE COMPETITIVE ENVIRONMENT ----------254

74 **შონია ნანა Shonia Nana** - სახელმწიფო ინოვაციური პოლიტიკის როლი აგრობიზნესის განვითარებაში, THE ROLE OF INNOVATION POLICY IN AGRIBUSINESS DEVELOP-MENT. ----------256

75 **ჩაგელიშვილი-აგლაძე ლალი Chagelishvili-Agladze Lali** - განათლების განვითარების პრობლემები საქართველოში; EDUCATION DEVELOPMENT PROBLEMS IN THE POST-SOVIET SPACE ----------260

76 **ჩერნიშენკო ვ. Чернышенко В.С. Chernyshenko V.S.** - АНАЛИЗ ПОСТРОЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ УНИВЕРСИТЕТСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА: ОПЫТ НАЦИОНАЛЬНОГО ГОРНОГО УНИВЕРСИТЕТА (УКРАИНА); ISSUES OF A DEVELOPMENT OF INFORMATION UNIVERSITY MANAGEMENT SYSTEMS: EXPERIENCE OF THE NATIONAL MINING UNIVERSITY (UKRAINE) ----------264

77 **ჩუჩქა ივან, მოლდავჩუკი რომან, რუბიში მარინა Chuchka Ivan Moldavchuk Roman Rubish Marina** - საზღვრებს მიღმა კოოპერაცია, უკრაინისა და ევროგაერთიანების ქვეყნების სამეზობლო პოლიტიკა. THE ROLE OF CROSS-BORDER COOPERATION IN UKRAINE - EU COUNTRIES NEIGHBOURHOOD POLICY ----------269

78 **ჩხიროძე დარეჯანი Darejan Chkhirodze** - ბუნებათსარგებლობის ეკონომიკის აქტუალური ეკოლოგიური საკითხები; FUNDAMENTALS OF ENVIRONMENTAL ECONOMICS OF NATURE ----------272

79 **ცაგარეიშვილი სერგო, დევიძე ეკა Tsagareishvili Sergo, Devidze Eka** - კულტურული ტურიზმის განვითარების ეტაპები ქ. ქუთაისში; CULTURAL TOURISM DEVELOPMENT STAGES IN KUTAISI ----------275

80 **ჭელიძე ქეთევან Челидзе Кетеван Chelidze Ketevan** - ОБ ОДНОЙ ЗАДАЧЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ УНИВЕРСИТЕТА; ABOUT ONE PROBLEM OF UNIVERSITY INFORMATION SYSTEM ----------278

81 **ხიდაშელი მირზა Khidasheli Mirza** - გლობალური ფინანსური კრიზისის გაკვეთილები; LESSONS OF THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS ----------283

82 **ხომენკო ვლადისლავ, ხომენკო ლუდმილა Хоменко Владислав, Хоменко Людмила Khomenko Vladyslav, Khomenko Liudmila** - ПРЕДМЕТНО-ОРИЕНТИРОВАННАЯ ПЛАТФОРМЫ ДЛЯ ПОСТРОЕНИЯ РАСПРЕДЕЛЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ; OBJECT-ORIENTED PLATFORM FOR DEVELOPMENT OF DISTRIBUTED INFORMATION SYSTEMS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS ----------286

83 **ჯულაყიძე ემზარ Julakidze Emzar** - პროექტის ძირითადი მდგენელები - მიზანი, დრო და ბიუჯეტი; BASIC PLANNERS OF BUDGET ----------288

იოსებ არჩვაძე
ეკონომიკის დოქტორი, ქუთაისის უნივერსიტეტის სრული პროფესორი

პოსტსაბჭოთა ქვეყნების ეკონომიკები დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ (1990-2012 წწ.)

საბჭოთა კავშირის დაშლიდან ორ ათეულზე მეტი წელია გასული, თუმცა ინტერესი მისი ეკონომიკური და სოციალური პორტრეტისადმი არ კლებულობს. აღნიშნული კუთხით ერთერთი საინტერესოა ის **სარგებელი**, რაც საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ დამოუკიდებლობამოპოვებულმა ქვეყნებმა მიიღეს.

ერთ დროს თხუთმეტივე ე.წ. „მოკავშირე რესპუბლიკა“ „საბჭოთა შინელიდან“ გამოვიდა და მათ განვითარებაში თავიდან ზოგადი კანონზომიერებანი შეინიშნებოდა - წარმოების ვარდნა, უმუშევრობის ზრდა, მიგრაცია, სოციალური დიფერენციაციის გაღრმავება და ა.შ., დღეისათვის ამ ქვეყნების ფაქტობრივი მდგომარეობა რადიკალურად განსხვავებული იმ სასტარტო მდგომარეობასთან შედარებით, რაც მათ საბჭოთა კავშირის დაშლის მომენტისთვის ჰქონდათ. ეს განსხვავება გამოიხატება როგორც განსხვავებული დემოგრაფიული (კერძოდ, მოსახლეობის რიცხოვნობის) ცვლილებით, მსოფლიო ეკონომიკაში თითოეული ამ ქვეყნის წვლილის საგრძნობი ცვლილებით არამედ მათი ამჟამინდელი განსხვავებული ეკონომიკური წილითა და გავლენით პოსტსაბჭოთა სივრცეში.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა ითქვას, რომ მიუხედავად საბჭოთა კავშირის დაშლიდან განვლილ პერიოდში განვითარების დრამატული მომენტებისა, ამჟამად **პოსტსაბჭოთა სივრცის ქვეყნების ჯამური ეკონომიკური პოტენციალი უკვე საგრძნობლად აღემატება 1990 წლის საბჭოთა კავშირის პოტენციალს. გადააჭარბა პოსტაბჭოთა სივრცის ჯამურმა მაჩვენებელმა (თუმცა რამდენამდე უფრო მოკრძალებულად) საბჭოთა კავშირის მოსახლეობის 1990 წლის დროინდელ რიცხოვნობასაც.**

იმის გათვალისწინებით, რომ ამ პერიოდში მთელი მსოფლიოც ვითარდებოდა და „იზრდებოდა“,ამჟამად როგორც დემოგრაფიული, ისე ეკონომიკის მხრივ პოსტსაბჭოთა სივრცის წონა გაცილებით მოკრძალებულია საბჭოთა კავშირის პერიოდისდროინდელთან შედარებით. - **მსოფლიო მოსახლეობაში (პოსტ)საბჭოთა სივრცის წილი დაეცა 1990 წლის 5.46 პროცენტიდან 2012 წლის 4.14 პროცენტამდე. მსოფლიოს მთლიან პროდუქტში კი, შესაბამისად, 6.66 პროცენტიდან 4.44 პროცენტამდე.**

განვლილ პერიოდში **პოსტსაბჭოთა სივრცის ქვეყნების ჯამური მთლიანი შიგა პროდუქტი გაიზარდა მხოლოდ 9 პროცენტით, მაშინ როდესაც მთელი მსოფლიოს მიხედვით ზრდამ 63 პროცენტი შეადგინა.** პოსტსაბჭოთა 15 ქვეყნიდან დოლარულ განზომილებაში გაანგარიშებული მთლიანი შიგა პროდუქტი გაიზარდა 2012 წლისთვის 1990 წელთან შედარებით 8 ქვეყანაში, 7-ში კი (მათ შორის საქართველოში) იგი შემცირდა. **საქართველო ეკონომიკური (მშპ-ის) ზრდის მიხედვით 15 ქვეყანას შორის მხოლოდ 13-ე ადგილზეა** - 2012 წელს მისი მშპ 1990 წლის დონის მხოლოდ 57.4%-ია, უსწრებს რა ამ ინდიკატორით მხოლოდ მოლდავეთსა (38.7%) და ყირგიზეთს (53.3%).

იმის გამო, რომ განვლილ პერიოდში საქართველოს მოსახლეობის მკვეთრ შემცირებას ჰქონდა ადგილი, **მოსახლეობის ერთ სულზე წარმოებული მთლიანი შიგა პროდუქტის ზრდის მიხედვით, ისევე როგორც ფაქტობრივი მოცულობით, საქართველო პოსტსაბჭოთა 15 ქვეყანას შორის მე-10 ადგილზეა** (უსწრებს სომხეთს, უზბეკეთს, მოლდოვას, ტაჯიკეთსა და ყირგიზეთს).

ეკონომიკური განვითარების მხრივ სსრკ-ში შემავალი 15 ყოფილი მოკავშირე რესპუბლიკიდან **დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ ყველაზე სწრაფი ზრდა ჰქონდა ლიტვას - მისი მშპ 2012 წლისთვის 1990 წელთან შედარებით 1.9-ჯერ გაიზარდა. ეკონომიკური განვითარების დონის მხრივ კი პირველობა შეინარჩუნა ესტონეთმა.** - მისი ზრდა საბჭოთა პერიოდის დონესთან შედარებით 82.9 პროცენტია, რაც პოსტსაბჭოთა სივრცის საშუალო მაჩვენებელს (8.8%) 9.4-ჯერ აღემატება.

განვლილ პერიოდში განვითარებისა და ეკონომიკური ზრდის ვექტორები, და, შესაბამისად, პოსტსაბჭოთა ქვეყნების ეკონომიკური უთანაბრობაც, მნიშვნელოვნად გაიზარდა. - **თუ 1990 წელს ეკონომიკურად ყველაზე ჩამორჩენილი მოკავშირე რესპუბლიკის - ტაჯიკეთის თანაფარდობა ყველაზე განვითარებულ ესტონეთთან მოსახლეობის ერთ სულზე წარმოებული მთლიანი შიგა პროდუქტით შეადგენდა 28.8 პროცენტს, 2012 წელს მან მხოლოდ 10.3 პროცენტი შეადგინა[1]. ეკონომიკურად ყველაზე განვითარებულ და ჩამორჩენილ საბჭოთა რესპუბლიკებს შორის სხვაობა გაიზარდა 1990 წლის 3.5-ჯერადიდან 2012 წლის 17.2-ჯერადამდე (მსყიდველობითი უნარიანობის პარიტეტით განსხვავება შეადგენდა, შესაბამისად, 3.1-ჯერადს და 9.8-ჯერადს).** ქვეყნებს შორის განვითარების არათანაბარი დინამიზმის გამო, გაეროს განვითარების პროგრამის (UNDP) კლასიფიკაციით, 2012 წლისათვის ბალტიის 3 ქვეყანა (ესტონეთი, ლიტვა, ლატვია) მიეკუთვნებოდნენ ადამიანისეული განვითარების ძალიან მაღალი დონის ქვეყნებს, 7 ქვეყანა (ბელორუსი, რუსეთის ფედერაცია, ყაზახეთი, საქართველო, უკრაინა, აზერბაიჯანი და სომხეთი) - ადამიანისეული განვითარების მაღალი დონის ქვეყნებს, ხოლო კიდევ 5 ქვეყანა (თურქმენეთი, მოლდოვა, უზბეკეთი, ყირგიზეთი, ტაჯიკეთი) - ადამიანისეული განვითარების საშუალო დონის ქვეყნებს.

თხუთმეტი პოსტსაბჭოთა ქვეყნის საშუალო სიმბოლური ადგილი HDI-ით მსოფლიოში დაეცა 1990 წლის 54-დან (173 ქვეყნიდან) 79-ე ადგილამდე (186 ქვეყნიდან), ეკონომიკური განვითარების დონით კი, შესაბამისად - 61-დან 93-ე ადგილამდე. ამ მხრივ ნეგატიური რეკორდი საქართველოს უკავია - 2012 წლისთვის ზემოხსენებული ორი ინდიკატორის მიხედვით სხვაობამ 37 შეადგინა, ანუ პოსტსაბჭოთა სივრცის საშუალო მაჩვენებელზე 2.6-ჯერ მეტი. - განვლილ პერიოდში საქართველოს რეიტინგი HDI-ით 23 საფეხურით (49-დან 72-მდე), ხოლო ეკონომიკური განვითარების მხრივ - 59 საფეხურით (50-დან 109-მდე) დაეცა. უკუსვლის მასშტაბები საქართველოში HDI-ით ფაქტობრივად შეესაბამებოდა, ხოლო ეკონომიკური განვითარების რეიტინგით - 1.8-ჯერ აღემატებოდა პოსტსაბ-

[1] ვალუტის მსყიდველობითი უნარიანობის პარიტეტის მიხედვით. - ვალუტის ოფიციალური კურსით თანაფარდობა კიდევ უფრო ნაკლები იყო - მხოლოდ 5.8 პროცენტი.

ჭოთა სივრცის ანალოგიურ საშუალო მაჩვენებლებს.

2012 წელს პოსტსაბჭოთა ქვეყნების (ბალტიის ქვეყნების ჩათვლით), წილი მსოფლიო ეკონომიკაში შეადგენდა იმის 66.8 პროცენტს, რამდენიც ეკავა საბჭოთა კავშირს მსოფლიო ეკონომიკაში 1990 წელს. საქართველოს წილი 2012 წელს 1990 წლის შესაბამისი მაჩვენებლის მხოლოდ 35.2 პროცენტი შეადგინა. ამ მხრივ ყველაზე საუკეთესო მდგომარეობა ჰქონდა ლიტვას (116.9%), ყველაზე უარესი კი - მოლდოვას (23.7%). ყოფილი სსრკ-ის ქვეყნებიდან მხოლოდ ყირგიზეთსა და მოლდოვას აღმოაჩნდა საქართველოზე უარესი მაჩვენებლები.

საქართველოს განვითარების ვექტორი 1991-2012 წლებში რომ პოსტსაბჭოთა სივრცის საერთო (საშუალო) ტენდენციის შესაბამისი ჰქონოდა, ქვეყნის მშპ ფაქტობრივზე დაახლოებით 2.1-ჯერ უფრო მაღალი იქნებოდა.

2012 წლისთვის 1990 წელთან შედარებით ეკონომიკური ზრდის შედეგიანობით პოსტსაბჭოთა 15 ქვეყანა შეიძლება სამ ჯგუფად დავყოთ:

1. ქვეყნები, რომელთა წილი დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ გაიზარდა როგორც მსოფლიო ეკონომიკაში, ისე პოსტსაბჭოთა სივრცის მთლიან შიგა პროდუქტში (ლიტვა, აზერბაიჯანი და თურქმენეთი). ამ ქვეყნების ჯამური წილი გაიზარდა მსოფლიოში 0.23 პროცენტიდან 0.26 პროცენტამდე, პოსტსაბჭოთა სივრცეში კი - 3.38%-დან 5.70%-მდე;

2. ქვეყნები, რომელთა წილი შემცირდა მსოფლიო ეკონომიკაში, მაგრამ გაიზარდა პოსტსაბჭოთა სივრცის ჯამურ მთლიან შიგა პროდუქტში (ესტონეთი, ლატვია, რუსეთის ფედერაცია, ყაზახეთი, ბელორუსი). - ამ ქვეყნების წილი, მართალია, შემცირდა მსოფლიო ეკონომიკაში 1990 წლის 4.7 პროცენტიდან 2012 წლის 3.5 პროცენტამდე, მაგრამ გაიზარდა პოსტსაბჭოთა სივრცეში - 73.2 პროცენტიდან 80.0 პროცენტამდე.

3. დანარჩენი ქვეყნები, რომელთა წილი შემცირდა როგორც მსოფლიო, ისე პოსტსაბჭოთა სივრცეში (საქართველო, სომხეთი, უკრაინა, მოლდოვა, ყირგიზეთი, უზბეკეთი, ტაჯიკეთი). - ამ ქვეყნების წილი შემცირდა მსოფლიო ეკონომიკაში 1990 წლის 1.68%-დან 2012 წლის 0.64%-მდე, პოსტსაბჭოთა სივრცის მშპ-ში კი - 23.4%-დან 14.3%-მდე.

ამ მხრივ განსაკუთრებით კონტრასტულია ორი მეზობელი ქვეყნის - რუსეთის და უკრაინის შედარება. - დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ რუსეთის ფედერაციის წილი პოსტსაბჭოთა სივრცეში 2012 წლისათვის გაიზარდა 68 პროცენტამდე, 1990 წლის 64.2 პროცენტის ნაცვლად. ამის საპირისპიროდ, იმავე პერიოდში უკრაინის წილი შემცირდა 15.3 პროცენტიდან 9.1 პროცენტამდე. თუ 1990 წელს ეკონომიკური განვითარების დონით (მოსახლეობის ერთ სულზე წარმოებული მშპ) უკრაინა/რუსეთის თანაფარდობა შეადგენდა 68.2 პროცენტს, 2012 წლისთვის აღნიშნული თანაფარდობა დაეცა 41.6%-მდე.

როგორი სასტარტო პირობები ჰქონდა საქართველოს საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის წინ, 1990 წლისთვის?

ამ წელს საქართველოში იწარმოებოდა 24.9 მლრდ. აშშ დოლარის მთლიანი შიგა პროდუქტი (მოსახლეობის ერთ სულზე - 4572 აშშ დოლარის). მოსახლეობის ერთ სულზე წარმოებული ეროვნული შემოსავალი შეადგენდა საბჭოთა კავშირის საშუალო (საშუალო-საკავშირო) დონის 79.1 პროცენტს, შესაბამისად, წარმოებული მთლიანი შიგა პროდუქტის - 71.9 პროცენტს და ფულადი შემოსავლების 98 პროცენტს. **2012 წლისათვის საქართველოში მოსახლეობის ერთ სულზე წარმოებული მშპ შეადგენს პოსტსაბჭოთა სივრცის საშუალო მაჩვენებლის 37.2 პროცენტს - მიმდინარე ფასებით და 46.4 პროცენტს - მსყიდველობითი უნარიანობის პარიტეტით. თუ 1990 წელს მოსახლეობის ფულადი შემოსავლები და ეროვნული შემოსავალის სიდიდეები თითქმის იდენტური იყო, 2012 წლისთვის ფულადი შემოსავლები შეადგენენ მთლიანი შიდა პროდუქტის მხოლოდ 2/5-ს (39.9%).** დაახლოებით ამავე დონეზეა საქართველოს მოსახლეობის ფულადი შემოსავლები თავისი მსყიდველობითი უნარიანობით 1988-1990 წლების საშუალო დონესთან შედარებით.

ეკონომიკური მდგომარეობა უშუალოდ აისახება სახელმწიფოს ფინანსურ შესაძლებლობებსა და საბიუჯეტო ხარჯების მოცულობაზე. რაც უფრო განვითარებულია ქვეყანა, რაც უფრო მეტია მოსახლეობის ერთ სულზე წარმოებული მშპ, როგორც წესი, მშპ-ის მით უფრო მაღალი წილი გადანაწილდება სახელმწიფო ბიუჯეტის მეშვეობით. მაგალითად, **პოსტსაბჭოთა სივრცეში საბიუჯეტო ხარჯების თანაფარდობა მშპ-სთან 36.6%-ია, EU27-ში - 46.8%.** ბალტიის ქვეყნებში, სადაც ეკონომიკური განვითარების დონე პოსტსაბჭოთა სივრცის მაჩვენებელზე დაახლოებით 1.7-ჯერ უფრო მაღალია, ბიუჯეტის მიხედვით მშპ-ის გადანაწილების დონეც ასევე საგრძნობლად მაღალია (ესტონეთი - 45.1%, საქართველო - 29.3%). შესაბამისად, **პოსტსაბჭოთა სივრცეში „მოწინავე" ქვეყნები „ჩამორჩენილებს" საბიუჯეტო ხარჯების სიდიდით უფრო მეტად უსწრებენ, ვიდრე ეკონომიკურად** (მაგალითად, ესტონეთი ტაჯიკეთს ეკონომიკურად უსწრებს 9.8-ჯერ, ხოლო საბიუჯეტო ხარჯების მოცულობით მოსახლეობის ერთ სულზე - 17.9-ჯერ).

პოსტსაბჭოთა სივრცის საშუალოზე მაღალი ეკონომიკური პოტენციალის მქონე ქვეყნებს განათლებასა და ჯანდაცვაზე ხარჯები მოსახლეობის ერთ სულზე არა მარტო უფრო მეტი, არამედ შესაბამისი საბიუჯეტო ხარჯების თანაფარდობაც მშპ-სთან ასევე საშუალო პოსტსაბჭოთა სივრცესთან შედარებით უფრო მაღალი აქვთ.

საქართველოში ჯანდაცვაზე ხარჯების წილის თანაფარდობა შესაბამის საშუალო მსოფლიო მაჩვენებელთან შეადგენს მხოლოდ 37 პროცენტს, განათლებაზე, შესაბამისად - 65 პროცენტს, თავდაცვაზე კი - 150 პროცენტს. აღსანიშნავია, რომ მიუხედავად იმისა, რომ ბოლო წლებში სამხედრო ხარჯების მოცულობა საქართველოში მნიშვნელოვნად გაიზარდა, მისი მოცულობა მოსახლეობის ერთ სულზე საგრძნობლად ჩამორჩება თავის ოთხივე სახმელეთო მეზობლის ანალოგიურ მაჩვენებლებს. კერძოდ, თავდაცვაზე ხარჯების სიდიდე მოსახლეობის ერთ სულზე საქართველოთან შედარებით შეადგენს: სომხეთში - 106%-ს, აზერბაიჯანში - 131 პროცენტს, რუსეთში - 299 პროცენტს, თურქეთში - 169 პროცენტს.

ამჟამად **საქართველოში მოსახლეობის ერთ სულზე საზოგადოებრივ ჯანდაცვასა და განათლებაზე გაღებული ხარჯები პოსტსაბჭოთა სივრცის საშუალო მაჩვენებელს დაახლოებით 3-3-ჯერ, ხოლო თავდაცვაზე - 1.8-ჯერ ჩამორჩება.**

გამოყენებული ლიტერატურა:
საერთაშორისო სავალუტო ფონდი - http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/weodata
მსოფლიო ბანკი - http://data.worldbank.org/
საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო - http://mof.ge
საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური - geostatistics.ge

Joseph Archvadze
Doctor of economics, Full Professor of Kutaisi University

ECONOMIES OF POST-SOVIET COUNTRIES AFTER GETTING INDEPENDENCE (1990-2012)

More than 2 decades have passed since getting independence, though the interest for its economic and social portrait is not diminishing. According to this the benefit that independent countries adopted after collapse of the Soviet Union is one of the interesting questions to know.

Once all fifteen so called "Union Republics" were relesead from "Soviet overcoat" and general regularities were observed in the beginning of their development – decline in production, growth in unemployment, migration, deepening social differentiation and so on. Currently, the situation is radically different in these countries compared to what they had at the moment of the collapse of the Soviet Union. This difference is expressed as difference in demographic change (namely, the size of population) the contribution of each of these significant changes in the world economy, but also their current different economic share and influence in former Soviet space.

First of all, it should be mentioned that despite dramatic moments that took place after breaking the Soviet Union, currently the total economic potential of all former soviet countries significantly exceeds that of the economic potential in 1990 in Soviet Union. The sum of the total population in former soviet countries exceeded the sum of total population that was in 1990 in Soviet Union (Though not largely).

However, if we consider that during that period the whole world was developing and "growing", at present in terms of demographic and economic situation the share of former soviet countries is considerably less than it was in the period of Soviet Era. - The share of former Soviet countries in world population decreased from 5.45% in 1990 to 4.14% in 2012. The Share in World GDP decreased relatively from 6.66 to 4.44%**.**

During this period former soviet countries total gross domestic product grew only by 9%, while in terms of whole worlds growth was 63 percent. If we calculate the growth of gross domestic product in dollars out of 15 countries, it has increased in 8 countries by the year of 2012 compared to the year of 1990, and it was decreased in 7 countries, including Georgia. In terms of economic growth (GDP) Georgia is on the 13th place among 15 countries. In 2012 its GDP counts only 57.4% of the level of GDP that was in 1990, it only exceeds Moldavia (38.7%) and Kirgizstan (53.3%).

Due to sharp reduction in population that has taken place in recent years, Georgia is on the 10th place out of 15 former Soviet countries by the growth of GDP per capita. (it only exceeds Armenia, Uzbekistan, Moldavia, Tajikistan and Kirgizstan).

After getting the independence the fastest ecomomic development among the former soviet coutries had Lithuania – compared to the year of 1990 its GDP increased 1.9 times at the year of 2012. However Estonia maintained its level of economic development and remained on the 1st place. –the level of its growth compared to the Soviet period was 82.9 % which exceeds (8.8%) 9.4 times to the average indicator of former Soviet countries.

During this period the directions of development and economic growth, and therefore economic inaquality of former Soviet countries have significantly increased. – In 1990 If we take the ratio between Tajikistan (economically backward ally republic) and Estonia (the most developed coutry) in GDP per capita estimated 28.8% and in 2012 it already estimated 10.3%. The difference between the most developed and economically backward Soviet countries increased from 3.5 to 17.2 times from 1990 till 2012. (Purchasing power parity difference was, respectively, 3.1 and 9.8 times). Because of unequal dynamism of development between the countries, according to UNDP in 2012 three Baltic Countries (Lithuania, Latvia and Estonia) belongs to *very the high level of human developent states*, 7 countries (Belarus, Russian Federation, Kazakstan, Georgia, Ukraine, Azerbaijan and Armenia) belongs to *high level of human development states*, and 5 countries (Turkmenistan, Moldavia, Uzbekistan, Kirgiztan, Tajikistan) belongs to *average level of human development States*.

In terms of HDI the former Soviet countries average symbolic place fall from 54 (out of 173) to 79 (out of 186) since 1990., As for the level of economic development it has fallen respectively from 61 to 93. If we take it into consideration Georgia takes negative place - the difference between above mentioned indicator counts 37, it means that it is 2.6 times higher than that of average index of former Soviet countries. During these years by

the HDI rating Georgia's position fell by 23 (from 49 to 72), as for the economic development by 59 (from 50 to 109) the scope of regression in Georgia by HDI was relevant to the average index of the Soviet space , as for the economic development rating it was 1.8 higher than that of average index of Soviet space.

In 2012 the share of former Soviet countries (including Baltic countries) in world economy estimated 66.8% of the share that hold the Soviet Union in world economy in 1990. The share of Georgia in 2012 compared to its share in 1990 estimated 35.2%. In this case the best position had Latvia (116.9%). The worst position had Moldavia (23.7%). Only Kirgizstan and Moldova had worse index than Georgia among former Soviet countries.

If the development direction of Georgia in 1991-2012 had been the same that of the average trend of the former Soviet countries, GDP of Georgia would have been 2.1 times higher.

Former 15 Soviet countries can be devided into three groups by the economic growth efficiency by comparing 2012 year to 1990.

1. **The countries that share grew after getting independence as in world economy as well as in the GDP of former Soviet space (Lithuania, Azerbaijan and Turkmenistan). Total share of these countries in world has increased from 0, 23 to 0.26%, and in former soviet space it has increased from 3.38 to 5.70%.**
2. **The countries that share decreased in world economy, but increased in total sum of former Soviet era.** (Estonia, Latvia, Russian Federation, Kazakhstan, Belarus). – The share of these countries in world economy decreased from 4.7% in 1990 to 3.5% in 2012, but increased in former Soviet era from 73.2% to 80%.
3. **Other countries that share decreased as in world economy as well as in former Soviet countries.** (Georgia, Armenia, Ukraine, Moldavi, Kirgiztan, Uzbekistan, Tajikistan). – The share of these countries in world economy decreased from 1.68% in 1990 to 0.64% in 2012, in the GDP of post soviet era – from 23.4% to 14.3%.

if we compare two neighbouring countries: Russia and Ukraine it looks particularly contrasting – after getting independence the share of Russian federation in post Soviet countries increased by 68% in 2012 instead of 64.2% in 1990. Opposite to this, during the same period the share of Ukraine decreased from 15.3% to 9.1%. If the ratio of Ukraine/ Russia estimated 68.2% by the economic development (GDP per capita) in1990, that ration fell by 41.6% in 2012.

What were the starting conditions for Georgia before transition to market economy, by the year 1990?

24.9 billion dollars of GDP were produced that year (GDP per capita 4572 dollars). National income per capita estimated 79.1% of the average level of Soviet Union, relatively 71.9 of GDP produced and 98% of cash income. In 2012 by the current prices GDP per capita in Georgia estimates 37.2 percent of the average level of Soviet era and by the purchasing power parity – 46.4%. If the levels of cash income and national income were almost the same in 1990, in 2012 cash income was only 2/5 of GDP (39.9%).

The cash income of population of Georgia with its purchasing power parity is at that level compared to the average level of 1988-1990.

The economic situation is reflected to state's financial capabilities and to the capacity of budget expenditures. The more developed the country, the more GDP per capita, the bigger of state budget will be distributed. **For example, the ratio of budget expenditure to GDP is 36.6% in post soviet space, in EU28 – 46.8%** In Baltic countries where the level of economic development is 1.7 times higher than that of Soviet countries, in terms of budget the level of distribution of GDP is also high (Estonia - 45.1%, Georgia – 29.3%). Therefore, by the size of budget expenditures "advanced" countries are far more ahead of "backward" countries rather than in terms of economic (for example, Estonia is ahead of Tajikistan economically by 9.8 times while by the budget expenditure capacity per capita – 17.9 times).

The countries belonging to the post-Soviet space with higher economic potential than the average have educational and healthcare expenditures not only more per capita but the correlation of budget expenditure to GDP as well is higher compared with the average post-Soviet space.

In Georgia the ratio of the share of expenditure on healthcare to the medium level of world index is only 37%, on education relatively – 65%, on defence – 150%. It should me mentioned that despite the increase the capacity of expenditure on military, its volume per capita is significantly lower than its four neighbours. The size of defense expenditure per capita in comparison with Georgia estimates: In Armenia – 106%, in Azerbaijan – 131%, in Russia – 299%, in Turkey 169%.

Currently, the expenditures on public health care and education in Georgia are 3 -3 times lower than the average index of post Soviet countries, as for the defense – 1.8 lower.

გვანცა არჯევანიძე
MBA, აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

მსოფლიო ბანკის სამოქმედო გეგმა და სტრატეგია კრედიტორი ქვეყნებისათვის

თანამედროვე პირობებში მსოფლიო ბანკს, როგორც მსოფლიოს ყველაზე დიდ განვითარების ინსტიტუტს, უზარმაზარი გავლენა აქვს მილიონობით ადამიანის ყოფაზე, განვითარებადი და გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების ეკონომიკურ ცხოვრებაზე. მსოფლიო ბანკი წლიურად დაახლოებით 30 მლრდ აშშ დოლარის კრედიტებს გასცემს განვითარებადი ქვეყნის მთავრობებისა და კერძო სექტორისათვის. ამავდროულად ბანკი, როგორც ანალიტიკური ინსტიტუტი ამზადებს ანალიზებს, იძლევა რეკომენდაციებსა და რჩევებს, რომელსაც უდიდესი გავლენა აქვს მსესხებელი ქვეყნების ნორმალურ ფუნქციონირებაზე. საერთაშორისო სავალუტო ფონდი, რეგიონულ ბანკებთან ერთად და ექსპორტ-კრედიტ სააგენტოებით მსოფლიო ბანკი ხელს უწყობს ექსპორტზე ორიენტირებული ბაზრის განვითარებას როგორ მთავრ რეცეპტს ეკონომიკური ზრდისა და სიღარიბის შემცირებისათვის.

აღნიშნულის მიუხედავად, ბანკი რეგულარულად აცხადებს, რომ სიღარიბესთან ბრძოლა ეს მისი პრიორიტეტი და ვალდებულებაა. ბანკის რესურსების სულ უფრო დიდი ნაწილი ხმარდება ტრანსნაციონალური კორპორაციების პროექტებს განვითარებად ქვეყნებში. მსოფლიო ბანკის ხელშეწყობით წარმატებით იხსნება კოკა-კოლას, ექსონ-მობილის, შევრონის და ბრიტიშ პეტროლეუმ ამოკოს ახალი ოფისები, ინტერკონტინენტალის ოთხი და ხუთ ვარსკვლავიანი სასტუმროები განვითარებად ქვეყნებში, ტრანსნაციონალურ კორპორაციებს ეხსნებათ გზა იაფი მუშახელის და ბუნებრივი რესურსების ბაზრისაკენ, ხელს უწყობს ექსპორტის ზრდას, ეროვნული ვალუტის გამყარებას, სახელმწიფო საწარმოების პრივატიზაციას, ეროვნულ ბიუჯეტებში გონივრული ბალანსის დამყარებას სახელმწიფო ხარჯების შემცირებით.

ქვეყნის დახმარების სტრატეგია (CAS) არის მსოფლიო ბანკის ერთგვარი „სამოქმედო გეგმა" თითოეული მსესხებელი ქვეყნისათვის. CAS-ს აქვს სტრატეგიული მნიშვნელობა, რადგან იგი მართავს მსოფლიო ბანკის ჯგუფის მთლიან ბიზნეს გეგმას და ქვეყანაში საკრედიტო ოპერაციებს. 1995 წლამდე მსოფლიო ბანკის ჯგუფები ერთმანეთისაგან საკმაოდ დამოუკიდებლად მოქმედებდნენ, ამჟამად კი მსოფლიო ბანკმა დაიწყო CAS-ის მომზადება საერთაშორისო საფინანსო კორპორაციასთან ერთად.

მსოფლიო ბანკი ამზადებს CAS-ს 180 აქტიური მსესხებელისათვის ერთიდან სამ წლამდე. დოკუმენტი მოიცავს ბანკის მიერ გათვალისწინებულ ყველა ოპერაციას დროის ამ მონაკვეთში – ოპერაციებს ეკონომიკური პოლიტიკების რეფორმისათვის, პროექტების შესრულებისათვის და ტექნიკური ანალიზების მომზადებისათვის.

CAS ბანკის სტრატეგიული სამოქმედო გეგმაა, რომელსაც იგი იყენებს:

- ✓ ქვეყანაში ბანკის ოპერაციების უზრუნველსაყოფად: ინვესტიციის ფინანსური რისკის საგარანტიოდ, ქვეყნის პრიორიტეტების გამოსავლენად, სხვა დონორებისა და კრედიტორების მოსაზიდად;
- ✓ ანალიტიკური სამუშაოსა და საკრედიტო ოპერაციების განსაზღვრისათვის, რომლებიც დაგეგმილია CAS-ის დროის მონაკვეთში;
- ✓ ბანკის მიერ დაფინანსებული ოპერაციების მდგომარეობისა და ხარისხის აღწერისათვის (ქვეყანაში ბანკის მიერ დაფინანსებულ ყველა საკრედიტო ოპერაციების კრებულს ეწოდება „საკრედიტო პორტფელი").

CAS-ის მიზანია ეკონომიკის გაჯანსაღება. იგი ოთხ ეტაპად იყოფა:

1. დიაგნოზის დასმა, რაც მოიცავს ქვეყნის ეკონომიკისა და სექტორული სამუშაოების ანალიზს;
2. მკურნალობის დანიშვნა - ქვეყნის დახმარების სტრატეგიის შემუშავება
3. მკურნალობა - დაგეგმილი პროექტებისა და პროგრამების განხორციელება;
4. შეფასება - ქვეყნის დახმარების სტრატეგიის შედეგების განხილვა.

საბოლოო ჯამში, CAS განსაზღვრულია მსესხებელ ქვეყანაში ეკონომიკური ზრდის ხელის შეწყობისათვის და სიღარიბის შესამცირებლად. ბანკის მიერ მზადდება "ანალიტიკურ-ეკონომიკური და სექტორალურ სამუშაო" (ESW), ბანკის ძირითადი დიაგნოსტიკური საშუალება. ბანკი ზოგჯერ იწვევს მონაწილეებს მსესხებელი ქვეყნის მთავრობებიდან ან სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციებიდან ამ ანალიზების მომზადებისათვის.

დოკუმენტი შედგება შემდეგი ქვედოკუმენტებისაგან:

- ✓ ქვეყნის ეკონომიკის მემორენდუმი - ეკონომიური პოლიტიკების ძლიერი და სუსტი მხარეები;
- ✓ სახელმწიფოს ხარჯების განხილვა - მთავრობის მენეჯმენტისა და საფინანსო ბიუჯეტის ძლიერი და სუსტი მხარეები;
- ✓ სიღარიბის შეფასება- მდგომარეობა, სიღარიბის მიზეზები და დონე;
- ✓ კერძო სექტორის შეფასება - რამდენად უწყობს ხელს ეკონომიკური პოლიტიკა ბაზრის განვითარებას.

CAS-ი სთავაზობს სამი ტიპის ოპერაციას, რომლებიც სრულდება ქვეყნის მიერ და ფინანსდება ბანკის მიერ CAS-ის მოქმედების პერიოდში (1-დან 5 წლამდე, დამოკიდებულია ქვეყანაზე):

1. ეკონომიკური რეფორმა ან რეგულირების პროგრამები. სტრუქტურული რეგულირების პროგრამები (SAP) განსაზღვრავენ გარემოსდაცვით მაკროეკონომიკურ პოლიტიკას; სოციალური რეგულირების პროგრამები (ECAL) განსაზღვრავენ სექტორის პოლიტიკურ გარემოსდაცვას (მაგ., ჯანდაცვა, განათლება, მრეწველობა, ენერგეტიკა, სოფლის მეურნეობა);

2. პროექტის ინვესტიციები. პროექტების განხორციელების შედეგად ხშირად შენდება შემდეგი ობიექტები: კაშხლები, საირიგაციო სისტემები, სკოლები, ელექტრო სადგურები, საავადმყოფოები და ა.შ.);

3. კვლევა და ანალიზები. CAS განსაზღვრავს, თუ რომელი ეკონომიკური და სექტორალური სამუშაო შესრულდება CAS-ის მოქმედების პერიოდში, რეგულირების პროგრამებისა და პროექტის ინვესტიციების ჩათვლით.

საქართველო მსოფლიო ბანკის წევრი გახდა 1992 წელს, საერთაშორისო განვითარების ასოციაციაში (IDA) გაწევრიანდა 1993 წელს, ხოლო საერთაშორისო საფინანსო კორპორაციაში (IFC) 1995 წელს. ძირითადად, მსოფლიო ბანკი თავის გრანტებს და კრედიტებს ამ ორი ფინანსური ინსტიტუტის მეშვეობთ ახორციელებს. მსოფლიო ბანკი საქართველოს ეხმარება ეკონომიკური ზრდის მაღალი ტემპების მიღწევაში, კერძო სექტორის განვითარებში, სოციალური პირობების გაუმჯობესებაში და გარემოს დაცვით ღონისძიებებში. ამ მიზნით, მსოფლიო ბანკი საქართველოს ეხმარება ფინანსურად, აკეთებს მიმდინარე პროცესების ანალიზს და იძლევა რეკომენდაციებს.

მსოფლიო ბანკის მხრიდან ყველაზე მეტად ყურადღება გამახვილებულია ეკონომიკური ზრდის ხელშეწყობაზე, სოციალურ სფეროში ინვესტიციების მოზიდვასა და მილენიუმის განვითარების მიზნების მიღწევაზე.

დასახული მიზნების მიღწევის უზრუნველსაყოფად მსოფლიო ბანკის პროგრამები მოიცავს ისეთ საკითხებს, როგორიცაა: შემოსავლებისა და დასაქმების ზრდა, საინვესტიციო გარემოს გაუმჯობესება, კერძო სექტორის განვითარებისთვის შესაბამისი ეკონომიკური გარემოს ფორმირება, ქვეყნის ბუნებრივი რესურსების და სამუშაო ძალის გამოყენება, სატრანზიტო ეკონომიკური დანიშნულების გაძლიერება, ტურიზმის, აგრობიზნესის და წვრილი გადამამუშავებელი საწარმოო პოტენციალის გაზრდა.

2005 წლის ოქტომბერში მსოფლიო ბანკმა საქართველოს მთავრობასთან აქტიური თანამშრომლობით შეიმუშავა და დაამტკიცა ქვეყანასთან პარტნიორობის სტრატეგია (Country Partnership Strategy, CPS), რომელიც 2005-2009 წლების პერიოდზეა გათვლილი. გლობალური ფინანსური კრიზისის შემდეგ, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია კონკურენტუნარიანობის შეფასება და იმის განსაზღვრა, თუ რა ამოძრავებს ეკონომიკურ ზრდას. საქართველოს ეკონომიკის სამინისტროს თხოვნით, მსოფლიო ბანკი იწყებს კვლევას, თუ რა ტიპის პროდუქტები და სერვისები უნდა გამოიმუშაოს საქართველოს ეკონომიკამ მომავალში, რომ სამუშაო ადგილები შექმნას და სიღარიბე დაძლიოს.

ლიტერატურა:

1. http://www.tabula.ge/ge/story/75288-msoflio-banki-mcirdeba-ekonomika-izrdeba-sigharibe-da-umushevroba
2. http://www.bec.ge/images/doc/activites%20of%20various%20donor%20organization%20in%20georgia.pdf
3. http://www.iliauni.edu.ge/files/PDF3/_ნაშრომი-გიორგი_აბაშიშვილი.pdf
4. http://commersant.ge/?page=personal&id=28

Gvanca Arjevanidze
Doctoral Candidate, Akaki Tsereteli State University

WORLD BANK'S ACTION PLAN AND STRATEGY FOR THE FORMATION OF CREDITOR NATIONS ECONOMIC ENVIRONMENT

As the world's largest development institution, the World Bank has a huge impact on the lives of millions of people. The World Bank annually awards approximately 30 billion dollars in loans to developing country governments and the private sector. At the same time the Bank, as the Institute prepares analytical analysis, provides recommendations and advice, which has a great impact on the lives of the borrower countries. The International Monetary Fund, regional banks and export - oriented export credit agencies, the World Bank supports the development of the market as a major prerequisite for economic growth and reduce poverty. However, the Bank has regularly claimed that it was his priority and commitment in the fight against poverty, in developing countries by transnational corporations more and more resources are spent on the projects.

The World Bank's support to successfully open coca Cola, Exson mobile, Chevron and British Petroleum Amoco new offices, four and five-star Intercontinental Hotels in Developing Countries, Transnational corporations have opened their markets to cheap labor and Natural Resources, promotes the growth of exports, devaluation of the national currency, the privatization of state enterprises, the establishment of national budgets in the face of the balance sheet. This is the World Bank's country assistance strategy for the country action plans for each borrower. It has a strategic importance because it is managed by the World Bank Group's overall business plan and credit operations in the country. Until 1995 the World Bank Group, acting independently from each other are . Currently, the World Bank has started the preparation of the CAS , together with international finance corporations . The World Bank prepares a CAS for 180 active borrowers as of one to three years. Document provided by the bank to cover all operations at this time - the operations of the economic policy reform, the implementation of projects and the preparation of technical analysis. CAS is the strategic action plan of the World Bank ,which it uses for:

- ✓ To ensure the Bank's operations: investment, financial risk guarantee, revealing priorities of the country, in order to attract other donors and lenders;
- ✓ Identify analytical work and landing operations, which are planned in CAS time;

- ✓ Bank-financed operations to describe the condition and quality. Countries, financed by the bank's credit portfolio is a collection of all credit transactions.

The goal of CAS is the economic recovery and it is divided into four stages:1. Diagnosis, which includes the country's economic and sectoral analysis. 2. Appointment-country assistance strategies for treatment.3. Treatment - The implementation of the planned projects and programs. 4. Assessment - County Assistance Strategy Review. Ultimately, CAS is determined in borrower countries to promote economic growth and poverty reduction. The bank sometimes cause the borrower governments or civil society organizations in preparing this analysis. The document consists of the following sub documents:

- ✓ County Economic Memorandum - economical and political strengths and weaknesses;
- ✓ Public expenditure review - the government's budget and financial management strengths and weaknesses;
- ✓ Poverty Rate - condition, and the causes of poverty level;
- ✓ Private Sector Assessment – How much economic policy promotes the development of market.

In 1992, Georgia became a member of the World Bank, the International Finance Association since 1993, and the International Finance Corporation in 1995. Mainly carried out by the World Bank grants and loans through these two institutions. The World Bank will support the achievement of high economic growth, private sector development, improve social conditions and environmental protection measures. To this end, the World Bank is helping financially, doing analysis of current processes and make recommendations. Mostly from the World Bank focuses on the promotion of economic growth and the Millennium Development. In 2005 the government has cooperated with the World Bank Country Partnership Strategy was developed and approved. As a representative of the World Bank Angela progestin said the global financial crisis, then, it is important to define what is driven by economic growth and competitiveness assessment. Request of the Ministry of Economic Development, the World Bank began to research what types of products and services to earn in the future of the economy, to create jobs and overcome poverty.

ნონა ახვლედიანი
ეკონომიკის დოქტორი, აკ. წერეთლის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

სტატისტიკის სახელმწიფო რეგულირების ძირითადი ასპექტები საქართველოში

Qქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება, სახელმწიფო მმართველობა და რეგულირება სოციალურ-ეკონომიკურ, ეკოლოგიურ, დემოგრაფიულ და სხვა საზოგადოებრივ მოვლენებზე სანდო, მეცნიერულად დასაბუთებული ოფიციალური სტატისტიკური ინფორმაციის დროულად მიღებასა და შემდგომ ანალიზთანაა დაკავშირებული. სახელმწიფო სტატისტიკის სრულყოფის და შემდგომი განვითარების აუცილებლობა გამოწვეულია: სტატისტიკის რიგი მეთოდოლოგიური პრობლემების გადაუჭრელობით, საქართველოს მსოფლიო საზოგადოებაში და მის მიერ საერთშორისო ორგანიზაციების, მათ შორის სტატისტიკური ორგანიზაციების მიმართ ვალდებულებების შეუსრულებლობით; სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენების და პროცესების ამსახველი ახალი მაჩვენებლების არარსებობით, რომლებიც საქართველოს ეკონომიკის და საზოგადოების განვითარების აუცილებელი ეკონომიკურ-სტატისტიკური ანალიზისთვისაა საჭირო; მომხმარებლის მიერ აუცილებელი ინფორმაციის მიღების დროს ინფორმაციის "გაფანტულობით" და სირთულეებით; სტატისტიკური ინფორმაციის მიღებისა და მისით დაინტერესებული ყველა მომხმარებლის უზრუნველყოფისთვის საკანონმდებლო ბაზის არასრულყოფით; აღმასრულებელი ხელისუფლების ორგანოების მიერ სტატისტიკური საინფორმაციო რესურსების და მათი წყაროების ფორმირებისას რეგლამენტირებული უფლებების და მოვალეობების არარსებობით. საჭიროა სტატისტიკურ პრაქტიკაში შემუშავდეს ახალი, ჯერ გამოუყენებული მაჩვენებლები და ალგორითმები, პირველადი მონაცემების წყაროების და მეთოდების განსაზღვრა, შეიქმნას პროგრამულ-ტექნიკური უზრუნველყოფა, ასევე განისაზღვროს შემაჯამებელი მონაცემების შეთანხმების და წარდგინების პროცედურები. სტატისტიკური სისტემის განვითარებაში ხარისხიანი გარდაქმნები ტექნოლოგიური მოდერნიზაციით, დაგეგმვის და მართვის ახალი მეთოდოლოგიის დანერგვით, სახელმწიფო სტატისტიკის ორგანოების საკადრო პოტენციალის გადამზადებით და ეფექტურობის ამაღლებით იქნება მიღწეული. სტასტისტიკის სახელმწიფო რეგულირების სრულყოფისათვის პრინციპულია სტატისტიკური მაჩვენებლების გამჭვირვალობის და საიმედოობის ამაღლება, დაინტერესებული მომხმარებლისათვის ოფიციალური სტატისტიკური მონაცემების უფრო ფართო ხელმისაწვდომობის ფორმების და მეთოდების განსაზღვრა. სტატისტიკის სახემწიფო რეგულირების პროგრამა სასურველია მიმართულ იყოს

ინტეგრაციის გზით საინფორმაციო-სტატისტიკური რესურსების ფარგლებში სახელმწიფო ხელისუფლების ერთიანი საინფორმაციო-სტატისტიკური სისტემის უზრუნველყოფის შექმნაზე, რომლებიც ნებას მისცემს მიიღოს სანდო და სრული მაჩვენებლები ნაციონალური ეკონომიკის ყველა სფეროში მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილების და პროგნოზირებისას მაკროეკონომიკური სტატისტიკის ეფექტური გამოყენებისათვის. აღნიშნული სისტემის რეალიზაცია შესაძლებელია სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოების სტატისტიკური საინფორმაციო რესურსების გაერთიანებით, რომლებიც ახდენენ: სტატისტიკური ინფორმაციის ფორმირებას და ამ რესურსებით დაინტერესებული მომხმარებლის ოპერატიულად უზრუნველყოფას; ღია სტატისტიკური მონაცემებით ყველა დაინტერესებული მომხმარებლის ხელმისაწვდომობას და მათი ფორმირების მეთოდოლოგიის გამჭვირვალობას; საერთაშორისო სტატისტიკური სტანდარტების გამოყენებას და კლასიფიკაციას სტატისტიკური მაჩვენებლების ნაციონალური სისტემის განსაზღვრას და მათი მეთოდების ფორმირებას; სტატისტიკის პრაქტიკაში თანამედროვე მეცნიერების მიღწევების გამოყენებას; მაჩვენებლების ანგარიშგებისათვის მეთოდოლოგიური საფუძვლების ფორმირებას, რომლებიც სახელმწიფოს სოციალურ-ეკონომიკური მიღწევების დონეს და აღმასრულებელი ხელისუფლების ორგანოების საქმიანობის მაჩვენებლებს ასახავენ. თანამედროვე საინფორმაციო-ტელესაკომუნიკაციო ტექნოლოგიების გამოყენებით სტატისტიკური მონაცემების შეკრების, ფორმირების, დაცვის და გავრცელების სრულყოფას; ოფიციალური სტატისტიკური ინფორმაციის ხარისხის ამაღლებას; რესპოდენტებიდან მიღებული პირველადი სტატისტიკური მონაცემების კონფიდენციალურობის უზრუნველყოფის შემუშავებას და დანერგვას; სტატისტიკის სფეროში თანამედროვე სისტემის განუწყვეტელი პროფესიული განათლების შექმნას; ინფორმაციის კორპორატიული სისტემის შექმნას და დანერგვას. უნდა განსაზღვროს სტატისტიკის სახელმწიფო რეგულირების პროგრამის მიზანი, კერძოდ მომხმარებლის უზრუნველყოფა სანდო სტატისტიკური მონაცემებით, რომლებიც საერთაშორისო სტატისტიკურ სტანდარტებს პასუხობენ სახელმწიფოს განვითარების სტრატეგიული ამოცანების გათვალისწინებით, რომლებიც ეკონომიკის მოდერნიზაციას, ეკონომიკურ ზრდას, უფლებების დაცვას, მოქალაქეების უსაფრთხოებას, მათი ცხოვრების დონის ამაღლებას, საზოგადოების ნდობის მოპოვებას გულისხმობენ სახელმწიფო ხელისუფლების მიმართ. სტატისტიკის სახელმწიფო რეგულირების პროგრამის მიზნის მიღწევით შეიძლება გადაჭრილ იქნას შემდეგი ამოცანები: 1)ოფიციალური სტატისტიკური ინფორმაციის შემადგენლობის ოპტიმიზაციაა, რომლებიც სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოების მიერაა მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებების მიღებისა და სხვადასხვა სახელმწიფო, მუნიციპალური და კორპორატიული მმართველობის დონაზე შემუშავებული საერთაშორისო გამოცდილების გათვალისწინებით; 2) რესპოდენტებზე სტატისტიკური დაკვირვების თანამედროვე მეთოდების გამოყენების საფუძველზე საინფორმაციო დატვირთვის მინიმიზაცია; 3) სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოების მიერ შემუშავებული სტატისტიკური საინფორმაციო რესურსების ინტეგრაცია და ჰარმონიზაცია; 4) თანამედროვე საინფორმაციო-ტელესაკომუნიკაციო ტექნოლოგიების გამოყენების საფუძველზე სახელმწიფო სტატისტიკის ორგანოების მიერ სტატისტიკური ინფორმაციის შეკრების, გადამუშავების, დაცვის და გავრცელების სისტემის მოდერნიზაცია; 5) სტასტისტიკური ინფორმაციის მომხმარებლეთა და რესპოდენტთა შორის კავშირის სისტემის განვითარება.

მაშასადამე საქართველოს სტატისტიკური სისტემის სრულყოფას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნის ეკონომიკის ცალკეული დარგის განვითარების პროგნოზირების საქმეში, რადგან უტყუარი ინფორმაცია საფუძველია სწორი ეკონომიკურ-სტატისტიკური ანალიზისა და შემდომ პროგნოზირების ოპტიმალური ვარიანტის დამუშავება, გაანგარიშებისა.

Nona akhvlediani
Doctor of economics, Associated Professor
of Akaki Tsereteli State University

STATISTICAL ASPECTS OF STATE REGULATION IN GEORGIA

Efficient socil &economic development of the country, the state supervion and regulation is connected with the necessity of timely collection and subsequent analysis of the complete, authentic, scientifically supported official statistical information on social, economic, demographic, ecological and other public and social phenomena in the Georgian. Apart from the above, the further development of state statistics is necessitated by: the circumstance that a range of methodological problems arise in connection with Georgia entering the global community and discharging its obligations before international organizations, also including statistical ones; the lack of indices reflecting the new social and economic phenomena and processes, such indices being necessary for analysis of development of the Georgian economy and the georgin society; "dispersion" of information and problems encountered by users in obtaining the information they need; imperfection of the legislation framework, which prevents the users to obtain

statistical information and creates difficulties in provision of such information to all interested users; lack of clearly stated rights and responsibilities of the executive authorities in the formation of statistical information resources and extraction of information from them. It is necessary to design new indicators, wich are not used in the current statistical practice, and also the algorithms for calculation of same, to identify the sources and methods for obtaining of primary data, to create the software and hardware and to determine the procedures for approval and submission of final data. Qualitative changes in the development of the statistics system will be achieved through its further technological upgrade, implementation of new methods of planning and management, retraining and increased efficiency of the potential of state statistics human resources. for improvement of the Georgian statistics essential is the enhancing of the transparency and openness of methods esed for calculation of statistical data, determination of the forms and methods for organization of a wider access for the interested users to official statistical data. The program is targeted on the creation of a unified system of information & statistical support for the governmental authorities through integration of information statistical resources on a country-wide level. Such systems would make it realistic to timely obtain reliable and complete figures of macroeconomic statistics for their efficient use in taking management decisions and for forecasts in all industries of the national economy. The aforesaid system is supposed to be implemented by combining statistical and informational resources of authorities involved into statistical data development, and through ensuring prompt accessibility of such resources for the users concerned. in this context the Program is aimed to provide the following: accessibility of statistical data made open for public and transparency of the data formation methodology for all users concerned; application of international statistical standards and classification systems for the purpose of defining national statistical parameters and their formation methods; implantation of the latest scientific achievements in statistical practice; decreasing the load on respondents by way of a wider use of administrative data for statistical purposes, and specifically the documents obtained by authorities of the Georgian, by local governmental authorities and state organizations in connection with their powers being executed; formation of methodological basis, which makes it possible to calculate indicators describing the level of social & economic development of the state, and the performance of the executive authorities that are supervised by the Georgian. Perfection of technology for collection, storage, and of statistical data with the use of modern information and telecommunication technologies; integration of statistical information resources within the country on the basis of methodological and technological compatibility; improvement of quality of official information; design and introduction of methods for ensuring confidentiality of primary statistical data received from respondents; creation of the modern system of continuous professional education in the feed of statistics; creation and introduction of corporate document circulation system. Taking into account the strategic tasks of the state development that assume modernization of the national economy, ensuring economic growth protection of rights and freedoms, security of citizens, improvement of their living standards, the trust that the society is starting to take in the government, the program purpose has been established as provision of users with authentic statistical data that comply with the international statistical standards, by way of the uniform interdepartmental information & statistical system, which is targeted to increase the efficiency of management decisions.The purose of the Program will be achieved by resoving of the following tasks: optimization of the contents of the official statistical information designed by the federal public authorities for management decisions and forecasting at multiple levels of the state, municipal and corporate governance taking into account the international experience; Minimization of information loads on the respondents by implementing of modern statistical observation methods; Integration and harmonization of the statistical information resources designed by the authorities; Modernization of the system of collection, processing storage, and distribution of statistical information of the state statistics authorities on the basis of modern information & telecommunication technologies; Development of the feedback system with respondents and users of the statistical information. It is therefore of paramount importance to the improvement of the statistical system to predict the development of the national economy as a valid economic basis for reliable information - statistical analysis and forecasting shemdom optimal variant processing, calculating.

Akhmedova O.O.
Donetsk State University of Management, PhD in Public Administration, Associate Professor
Dragomirova Y.S.
Donetsk State University of Management, PhD in Economics, Associate Professor

SEGMENTATION OF CONSUMER MARKETS IN TOURISM AND LEISURE ADVERTISING

The pervasiveness of advertising in the contemporary society is undeniable; whether it is loved, hated or just ignored, its presence is a defining feature of modem culture. We live in the world of advertising and many of its messages market tourism, travel and leisure services. If advertising is one of the fastest growing sectors of economy, tourism is the fastest growing sector. According to the World Tourism Organisation, travel agencies are the largest advertisers which spend 5-6 % of their profits on advertising and promotion [6]. In the last thirty years, the tourism industry has grown by 1 or 2 percent more than the global economy each year – regard less of all the major political, economic and technological up heav alswhichhave happened in that time. Yet, despite these figures, tourism is still in its infancy and has tremendous grow thiopental – only 7 percent of the world's population currently travel in ternationally – including 14 percent European sand 8 per cent of Americans [6].

When applied to tourism sector, advertising acquires some special meaning and importance as the product here is service. There are essential differences between advertising goods and services as service is something "… intangible, inseparable, variable and perishable. There is nothing tangible for the customer to examine beforehand or to take away afterwards; the service is inseparable from its production; the experience is variable and often subject to factors beyond the marketers' control; and finally, the product is perishable and cannot be stored for future sale" [4; p. 10]. Advertising in tourism and leisure sells dreams, expectations and a very special atmosphere of pleasure. The concurrence in what a consumer expects and what he receives very much depends on the strategy and target market chosen by the advertising agency. For any tourism and travel organisation advertising is an investment which has to force the prospective buyers to a purchase decision. In this respect segmentation can help to define smaller groups of consumers and provide a greater choice of products that are more closely matched to their needs.

Different aspects of marketing and advertising as a peculiar factor of modern society have been enlightened by L. Fedotova, J.P. Jones, P. Kotler,N.M. Lysytsya, B. Muller, J. Pardun, V.S. Pesotsky, Ye.V. Romat, M. Sutherland, A.Sylvester and others. Tourism as the subject of scientific research has been studied by such national and foreign scientists as V.I. Azar, B.G. Gulyaev, A. James, V.A. Kvartalnov, L.V. Sakun, V.I. Rogachov, N.I. Voloshin, N.A. Voskolovich, D. Woodward, V.NVukolov. Formation and development of torism and leisure advertising has been researched by J. Bowen, A.P. Dyrovich, Y.V. Ivanova, N. Morgan, A. Pritchard, M. Yu. Sadkovskaya.

The analysis of the literature has shown that a wide range of theoretical and methodological aspects of managing advertising in tourism, travel and leisure activity have been researched. But there are still many problems to be solved and one of them is defining and understanding the target market in tourism and leisure as it gets more and more segmented and more difficult to reach. The deeper awareness of its segmentation will result in more effective advertising campaigns. So it is necessary to analyse the segments of consumer markets in tourism and leisure advertising, to consider importanceofmatching advertising appealstothe target audience is also considered.

Such tendencies as globalisation, technology and Internet development have brought a change in the traditional work patterns, the understanding of value of time, emotional energy and quality of life. As a result, people are looking for new leisure opportunities and tailor-made leisure experiences. For companies advertising tourism activities it is a new challenge, as tailoring services cannot be effective without understanding differences in consumer groups. In many companies advertising is mostly understood as a simple process of presenting information about services provided by tour agencies and operators. Even less attention is paid to differentiation between needs and demands of consumer markets. The increasing number of available and accessible tourist destinations results in a reduction of established destination identities and increased competition amongst emergent tourism sites. Itasca well-known fact that we can trace a relative substitutability in tourism products and services as they offer a similar product at a similar price and are highly interchangeable. For example, a tourist in search of a moderately priced sun and sand experience will accept a range of alternatives – from Egypt, to Turkey, Spain, Cyprus or Greece. As a result, the need for destinations to project a unique identity – to differentiate themselves from their competitors – is more critical than ever. But most destinations continue to project very similar images. These high lights the peculiar problems of tourism destination advertising which are also combined with evidence that tourism promotions of ten do not persuade un committed potential visitors but rather act to confirm the intentions of those already predisposed to visit. Yet, advertising leisure has the potential to offer so much more – all people care about what they do in their increasingly constrained spare time, where they spend it and

who they spend it with – so tourism and leisure brandsshouldhavethepotentialtoengenderconsumerloyaltyandemotional attachment. Moutinhodescribes this as the growth of "prosumerism" – all owing consumers them selvestobe involved in the design and tailoring of products through new technology [3]. In particular, children, teen age sand young adults all want to customize and personalize their image and like to take products and redefine them. As tomorrow'consumers (as well as today's) these group shave a "do it my own way" culture which advertisers must recognize. Certainly consumers want the solution be nefits of productsandmarketerswillhavetoemphasizequalityandservicetomaintain, they need to shift from a "make and sell"mentalityto a focus on "listen in gendering" [4; p.126]. The emergence of these new structures will have signify can implications for the tourism and leisure industries and, therefore, for those involve dinpromoting its images and creating its dreams.

In the conventional terms target market is defined as "a group of customers that the business has decided to aim its marketing efforts and ultimately its merchandise towards" [4; p. 17]. Target markets are usually separated by the following aspects: geographic segmentations (location climate region), demographic/socioeconomic segmentation (gender, age, income, occupation, education, household size), psychographic segmentation (similar attitudes, values, lifestyles), behavioural segmentation (occasions, degree of loyalty), product related segmentation (relationship to a product) [2; p. 58]. But all these aspects are seldom used as a single set, in fact, advertisers use very rigid segmentation methods in order to understand their audiences. They believe that if a person falls within a certain demographic category then he/she is predictable in a certain way.

But significant changes are happening nowadays. We observe the change in work-leisure attitudes (higher level soft self-employment; greater female employment and more dual-income households; rising divorce rate and fewer marriages; the time-rich/money-poor –money-rich/time-poor paradox; he wider recognition of "alternative" lifestyles; "ageing" west and "youthful" east; increasing life expectancy as a result of improving medical care. All these factors lead to a higher level of segmentation which results in more demand for unique holiday experiences.

The study of the consumer market is an expensive marketing technique; so many advertisers continue to spend large sums of money targeting people who will probably never buy the product, exploiting the means of mass advertising media. The only possible way here is to learn as much as possible about different groups of the purchasers and personalise the product users in order to facilitate more efficient advertising. This leads consumer research into new direction where segmentation can be the reason of higher prices. But in most cases a sophisticated consumer accepts higher costs since segmentation provides greater choice of products which satisfies personal needs.

As consumers' lives become ever more stressful and hectic, the value of time increases and is becoming as much a concern for many consumers as they strive to achieve value for money. As a result, consumers are demanding more tailored leisure e experiences. More people are looking for a great variety of activities and unique holiday experiences, responding to a sense that holidays are no long emerald about relaxation but also about recharging and rediscovery. This is becoming increasingly important for tourism and leisure advertising as professionals in this sphere have to be able to select the most strategically important segments and design brands, products, packages, communications and specifically tailored marketing strategies. However, segmentation operates within a dynamic environment in which social, economic, political and technological changes are constantly affecting consumers and their buying behaviour – their needs, wants and abilities to pay. We can trace a shift in marketing emphasis from seeking "market share" to "customer share"[3] in which the importance of matching advertising appeals to a tightly defined target audiences paramount.

References

1. Vukolov V.N. Methodology and theory of scientific research of tourism activity / V.N. Vukolov. – Almaty: University "Turan", 2012. – 460 p.

2. Jones John Philip. InternationalAdvertising: RealitiesandMyths / J.P. Jones. – NewYork: Sage Publication Inc., 2004. – 411 p.

3. Morgan N., Pritchard A. Advertisingin Tourismand Leisure / N. Morgan, A. Pritchard. – Oxford: Butterworth-Heinemann, 2001. – 346 p.

4. Mueller Barbara. Dynamics of International Advertising. Theoretical and Practical Perspectives / B. Mueller. – New York: Peter Lang Publishing Inc., 2008. – 342 p.

5. Pardun J. Carol. Advertisingand Society. Controversiesand Consequences / J.C. Pardun. – Singapore: A JoanWiley&Sons, Ltd., Publication, 2009. – 209 p.

6. World Tourism Organisation – [Online resource]. – Access mode:http://www2.unwto.org/

ეკატერინა ბაბუნაშვილი
ეკონომიკის დოქტორი, ქუთაისის უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

მსოფლიო ეკონომიკაში სისტემური აზროვნების დეფიციტის საკითხისათვის

მთელი სამყარო მრავალი საინტერესო და სიღრმისეული გამოწვევების წინაშე დგას, რომელთა შედეგებმაც მსოფლიოს აუწყა კაცობრიობის ისტორიაში ახალი, უპრეცედენტო პოსტმოდერნის ეპოქის დაწყება, რაც უშუალოდ მოითხოვს სახელმწიფოებსა და ხალხებს შორის ადრე საუკუნეობით არსებული ურთიერთობების ძირეულ გადასინჯვას. კაცობრიობა თვისობრივად ახალ რეალობებს უნდა შეეგუოს. დღის წესრიგში დადგა სახელმწიფოებისა და ხალხებს შორის ადრე არსებული ტრადიციული დამოკიდებულებისა და ურთიერთობის ძირეული გადასინჯვის აუცილებლობა.

გლობალური, საერთო საფრთხის და მსოფლიო მასშტაბის საერთაშორისო თანამშრომლობის თვალთახედვით უნდა გადაისინჯოს ყველა პრობლემა, რომელიც ხელს უშლის სახელმწიფოთა თანამშრომლობასა და ხალხების კეთილდღეობას, მათი განვითარების სტაბილურობას.

მსოფლიოში შექმნილი ახალი რეალური სიტუაციური ბადეები მოითხოვს ზეთანამედროვე პერიოდისათვის დამახასიათებელი პროცესების მართვასა და დარეგულირებას მსოფლიო ეკონომიკასთან ერთობლიობაში.

დღეს პრობლემის აქტუალობა იმაში მდგომარეობს, რომ სწორად იქნას გაგებული მსოფლიოში მიმდინარე პროცესების დარეგულირებაში მსოფლიო ეკონომიკის როლი და მნიშვნელობა. ის, რომ ნებისმიერი მოვლენის ადაპტირება თითქმის დაკავშირებულია თანამედროვე გლობალიზაციის პროცესებთან. მთელი მსოფლიო სულ უფლო გლობალური გახდა, სულ უფრო და უფრო ელტვის ერთიან სტანდარტებს, პრინციპებსა და ღირებულებებს. მსოფლიო შეუდგა ზოგადპლანეტარული ინსტიტუციონალიზაციის ფორმირების საკითხის გადაწყვეტას.

ვინაიდან ჩვენი განსჯის საგანს წარმოადგენს მსომლიო ეკონომიკაში სისტემური აზროვნების როლი და მნიშვნელობა, ამიტომ საჭიროა დასმული იქნას შემდეგი კითხვები: 1. რა ადგილი უჭირავს მსოფლიო ეკონომიკას თანამედროვე პრობლემების გადაწყვეტის საკითხებში, 2. იკვეთება თუ არა მათ ფონზე მისი პრიორიტეტულობა, 3. დგას თუ არა დღის წესრიგში მსოფლიო ეკონომიკის, როგორც მეცნიერების აღქმის მართებული დეფიციტის საკითხი.

რაც არ უნდა პარადოქსულად მოგვეჩვენოს საკითხი, ფაქტია რომ დღევანდელ პირობებში ფუჭია მსოფლიო ეკონომიკის როლსა და მნიშვნელობაზე საუბარი, თუ პარალელურ რეჟიმში არ იქნა განხილული მისი აღქმის მომენტები, რაც უშუალო კავშირშია სისტემური აზროვნების ჩამოყალიბებასა და დამკვიდრების აუცილებლობასთან.

წინა პლანზე წამოწეული უნდა იქნას საკითხი სისტემური აზროვნების როლი მსოფლიო ეკონომიკაში, რაც მიგვიყვანს ყველა წამოჭრილი გამოწვევებისა და პრობლემების გადაჭრის სათავეებთან.

მსოფლიო ეკონომიკა წარმოადგენს მსოფლიო ყველა ქვეყნის ეროვნული ეკონომიკების ერთობლიობას. ამიტომ აღნიშნულ საგნისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მსოფლიომეურნეობრივი მოვლენებისა და პროცედურებისადმი სისტემურ მიდგომას, მათდამი სისტემურ აზროვნებას.

„ სისტემური მიდგომა“ არის სამყაროს და მისი ობიექტების მოვლენებისა და პროცესების შესწავლა სისტემური კვლევის მეთოდებით, მათი მთლიანობისა ან მათში მიმდინარე იმ პროცესების საერთო თუ სპეციფიკურ კანონზომიერებათა ინტეგრირებულობის კუთხით, რომლებიც მათ წარმოგვიდგენს, როგორც სისტემას. ასეთ მიდგომებსა და ანალიზს ვიყენებთ რთული და ეფექტიანი სისტემების ანალიზის, შეცნობასა და სინთეზისათვის.

სხვადასხვა პრობლემების მიმართ სისტემური, მთლიანობითი მიდგომა ეფუძნება ფაქტორთა არსებობის, როლის, მნიშვნელობისა და ურთიერთდამოკიდებულების გააზრებას მათ ერთიანობაში, ანუ კომპლექსში. რაც საშუალებას გვაძლევს კომპლექსურად და ყოველმხრივ შევისწავლოთ პრობლემა, გამოვყოთ პრიორიტეტები და მოვახდინოთ სისტემის ძირითადი პარამეტრების ოპტიმიზაცია.

დღეს, საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მიმდინარე სისტემური კრიზისების ხანაში, სისტემური მიდგომის მნიშვნელობა იზრდება, ვინაიდან ამ კრიზისებს შეიძლება დაუპირისპირდეს მხოლოდ მათთან ბრძოლის სისტემური მეთოდები. საკითხისადმი ასეთი მიდგომა და ანალიზი არის საშუალება იმისა, რომ ამოვიცნოთ სისტემურ წინააღმდეგობათა ხასიათი, გამოვავლინოთ ურთიერთკავშირების სირთულე და შევიმუშავოთ პრობლემების გადაწყვეტის სტრატეგია.

სისტემური აზროვნების მიზანია სწორად და მთლიანობაში აღიქვას გარემო, მთლიანობაში გაიაზროს დაკვირვებით მოპოვებული ინფორმაცია, შეიმეცნოს მატერიალური და არამატერიალური სამყაროს კანონები და კანონზომიერებები, ისწავლოს ადამიანის საქმიანობაში-უპირველასად, რთული სისტემების შექმნასა და მართვაში- ამ კანონებისა და კანონზომიერებათა გამოყენება.

ამრიგად, ქვეყნის ეროვნული ინტერესების მიმართ სისტემური აზროვნების მიდგომა და ანალიზი ქვეყნის აღორძინებისა და მისი ეკონომიკური და პოლიტიკური უსაფრთხოების უზრუნველყოფის მთავარი პირობაა, რომელთაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ გლობალური პრობლემების შესწავლასა და გადაჭრაში. ეს უკანასკნელი, კი მტკიცე არგუმენტირებული საწინდარი და უტყუარი ბარომეტრია ძლიერი მსოფლიო ეკონომიკური მეურნეობრიობისა.

დაბოლოს, დღეს მსოფლიოში მიმდინარე მოვლენებისადმი მსოფლიო ეკონომიკის მასშტაბების ზრდაზე მეტად ყურადღება უნდა იქნას გამახვილებული მისდამი მასშტაბურ, სისტემურ ხედვასა და აზროვნების გაგებისადმი. ეს მოვლენები იმდენად კომპლექსური ხასიათისაა, რომ მათი გადაწყვეტის მცდელობა დადებით შედეგს ვერ მოგვცემს,

თუ ერთდროულად არ მოხდება ზემოქმედება ამ სისტემის მრავალ პარამეტრებზე ე.ი. თუ არ იქნა უპირველესად აქცენტირება გაკეთებული სისტემურ აზროვნების დამკვიდრებასა და რეალიზებაზე, რომელიც სხვა არაფერია, თუ არა ბრძნული, ჩაღრმავებული, სტრატეგიული, სისტემური და ამავე დროს პირადული მოსაზრება ამა თუ იმ პრობემურ საკითხთა გადასაჭრელად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გლობალიზაცია და საქართველოს ეკონომიკური განვითარება: გამოწვევები და შესაძლებლობები. შრომების კრებული. (რედ. ე.ეთერია), „უნივერსალი“, თბ. 2008.
2. ვეშაპიძე შ., ლეკაშვილი ე., გრიშიკაშვილი ა., ასლამაზიშვილი ნ., მსოფლიო ეკონომიკა, თბ. 2008.
3. პოლ ჰერსტი, გრემ ტომპსონი. გლობალიზაცია. კრიტიკული ანალიზი. „დიოგენე“, I ქართ. გამომც., თბ. 2005.
4. Maddison A. The World Economy: Millennium Perspective. Development Center of the OECD. Paris 2004.
5. Мировая экономика: Учебник/Под. Ред. проф. А.С.Булатова. 2-е изд., Перераб. и доп.-М.: Экономист, 2008.

Ekaterina Babunashvili
Doctor of Economics, Associate Professor at Kutaisi University

DEFICIT OF SYSTEMATIC THINKING IN THE ECONOMICS OF THE WORLD

The world is facing a lot of interesting and profound challenges leading the world to a new unprecented postmodern era which requires fundamental revision of existing relations between states and people. The humankind is to get used to adapt new realities. It is getting essential to revise pre-existing traditional relations and attitudes of people and states towards each other.

Every problem preventing the co-operation of states, welfare of people and the stability of their development need to be revised globally taking into consideration common threat for international relationship. The common threat for international cooperation and world view must be revised globally.

New realities existing in the world require to manage and regulate the processes characteristic for the current period in order to be the part of the world economics. The world economics or global economics generally refers to the economics, which is based on economies of all of the world's countries' national economics. Also global economics can be seen as the economics of global society and national economics – as economics of local societies, making the global one.

Today it is essential to identify the role and importance of the world economics in the process of regulation of the current processes. The world is becoming a global place, the whole world is trying to have the same standards, principles and values. The world is to solve the problem to form universal institutionalization.

As we study the role and the importance of systematic thinking within the world economics, there are the following questions to be considered:1.What is the role of the world economics in the processes of solving the current problems; 2. Does the world economics seem to be a priority; 3. Should world economics be science?

It may seem paradox that talking about the role and importance of the world economicsis useless unless we realize that systematic thinking needs to be formed and established. If systematic thinking is given the priority within world's economics, it will lead us to the ways to solve current problems and deal with current challenges.

The world economics is based on economics of all of the world's countries' national economics. Therefore, it is very important to have systematic approach to the world events and systematic thinking about them.

,,Systematic approach" means to study the world events and world processes through systematic research methods. We should take into account that an event should be studied as a whole unity but all specific characteristics need to be considered and integrated. Such kind of approach and analyses are used for complex and effective system analyses.

Systematic, whole approach to different problems is based on realization and studying all factors, their roles and importance as a whole, as a complex. That will enable us to study a problem thoroughly, have priorities and identify and optimize the main parameters of the system.

Today, the importance of systematic approach is getting bigger and bigger due to current crises in social life. That is because these crises could only be overcome if we use systematic methods against them. Such kind of approach and analyses are the means to study the characteristics of systematic obstacles, to see the difficulties in connection of the problems and to work out the strategies to solve the problems.

The aim of systematic thinking is to see the world as a whole unity, to recognize the gained information in complexity, to realize the laws and regulations of tangible and intangible world, to study how to use those laws and regulations first of all in everyday life and activities and also how to form and manage the compound systems.

Therefore, systematic approach and analyses to national interests of the country is the main condition to develop and flourish your country, and to maintain its economic and political stability. These things are very important in terms of studying the global problems and seeing the ways how to solve them. The latter is a firm prerequisite and reliable barometer of a strong world economic world.

And finally, to sum up it is more important to study the current events in the world economics through large-scale systematic approach and thinking rather then to pay attention to the growth of the world economics. These events are so complex that there is no way to solve the problem unless we try to make effect on many parameters of the system one and the same time. That means that we should emphasize the importance of systematic thinking and approach. Systematic thinking and approach equals the wise, thoughtful, strategic and systematic thinking combined with personal opinion to solve the problem.

იაგორ ბალანჩივაძე
განათლების აკადემიური დოქტორი, აკ. წერეთლის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

კონფლიქტის მართვის სწავლება უმაღლეს სასწავლებელში

კონფლიქტი ჩვენი ცხოვრების განუყრელ ნაწილს წარმოადგენს. მას შემდეგ, რაც ადამი და ევა სამოთხიდან გამოაძევეს, კონფლიქტი ადამიანთა მოდგმის მუდმივი თანამდევი გახდა. იბადება და ქრება ცივილიზაციები, იცვლება წყობილება, მაგრამ არ ნელდება დაპირისპირება. ადამიანები ყოველდღიურად დგებიან მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი პრობლემების წინაშე და ხშირად წარმატებითაც უმკლავდებიან მათ. მაგრამ ხშირად კონფლიქტს მეტად უარყოფითი, ზოგჯერ კატასტროფული შედეგები მოაქვს. ბოლო რამდენიმე ათწლეულია, რაც ვითარდება მეცნიერება კონფლიქტების შესახებ, რომელიც სწავლობს კონფლიქტების განვითარების ზოგად კანონზომიერებებსა და მათი დაძლევის გზებს. აქედან გამომდინარე ჩვენ გადავწყვიტეთ კონფლიქტების მართვა გვესწავლებინა ბიზნესის ადმინისტრირებისა და ზურიზმის სპეციალობის სტუდენტებისათვის, მაგრამ არა ცალკე საგნად, არამედ ეს საკითხები ჩართულიჩართულია სხვა საგანთან (როგორიცაა: „ორგანიზაციული და კომუნიკაციური უნარ-ჩვევები“; „საზოგადოებასთან ურთიერთობა“, „ლიდერული უნარ-ჩვევები“).

თავდაპირველად გვენ ვფიქრობთ გონებრივი იერიში გავაკეთოთ სიტყვაზე „კოპნფლიქტი“, სტუდენტების ასოციაციებს ვწერთ დაფაზე. საწყის ეტაპზე სტუდენტებში მხოლოდ უარყოფითი ასოციაციები აღძვრება. მაგრამ კონფლიქტს დადებითი მომენტებიც გააჩნია. ამიტომ სტუდენტებს ვთხოვთ კონფლიქტს შეხედონ მეორე მხრიდან და დაინახონ მასში დადებითი. ზოგჯერ ისე აღმოჩნდება, რომ დადებითი უფრო მეტი იქნება ვიდრე უარყოფითი. სწორედ აქ ვახდენთ დადებითი და უარყოფითი მახასიათებლების ობიექტურ ანალიზს, რის შემდეგაც გამოქვთ დასკვნა, თუ რატომ აღიქვამენ კონფლიქტს უარყოფითად.

კონფლიქტზე საუბარს ვიწყებთ ერთ-ერთი ყველაზე ზოგადი განმარტებით – **კონფლიქტი არის ორი ან მეტი მხარის ინტერესების, შეხედულებების დაპირისპირება, რეალური ან წარმოსახული.**

დღესდღეობით, ჩვენს საზოგადოებაში, არსებობს კონფლიქტის მოგვარების ფორმალური, ინსტიტუციონალური სისტემები, როგორიცაა სასამართლო, პოლიცია, არბიტრაჟი . . . გარდა ამისა, მხარეები ზოგჯერ მიმართავენ საზოგადოებაში ჩამოყალიბებულ არაფორმალურ, ტრადიციულ ინსტიტუტებსაც; მაგალითად, საქართველოს მთიან მხარეში ჯერ კიდევ მოქმედებს ხევისბერობის ინსტიტუტი.

70-იან წლებში დასავლეთში, საზოგადოების გააქტიურების ფონზე, ჩამოყალიბდა კონფლიქტების მოგვარების ალტერნატიული მეთოდები - რომლებიც გულისხმობს მესამე, ნეიტრალური მხარის მონაწილეობას კონფლიქტის მოგვარების პროცესში (მედიაცია, ფასილიტაცია და ა.შ.).

ამ ბოლო წლებში ჩვენს საზოგაოებაში მოხდა ლოკალური კონფლიქტები, რომლებიც საზოგადოების ყველა ფენას შეეხო და რომლებიც ჯერ კიდევ არაა მოგვარებული; ამასთანავე, სახელმწიფომ დაკარგა საყოველთაო კონტროლის ფუნქცია, როგორც ეს იყო საბჭოთა პერიოდში. ჩნდება საჭიროება, თითოეული ადამიანი უკეთ ერკვეოდეს კონფლიქტის არსში, რათა თავად დასძლიოს ის სირთულეები და გააცნობიეროს საკუთარი პასუხისმგებლობა მიმდინარე პროცესებში. სასურველია, რომ ადამიანი გარედან კი არ ელოდეს პრობლემის გადაწყვეტას, არამედ თვითონ გამოიჩინოს აქტიურობა და შეეცადოს დაძლიოს და მართოს პრობლემური სიტუაცია.

საზოგადოებაში კონფლიქტების სრული მოსპობა შეუძლებელია (და არც არის საჭირო). სამაგიეროდ, შესაძლებელია ვისწავლოთ მათი მართვა, ანუ სხვა სიტყვებით, რომ ვთქვათ საჭიროების შემთხვევაში ვიცოდეთ, როგორ ავიცილოთ კონფლიქტი თავიდან, ან კონფლიქტში არსებული დესტრუქციული ტენდენციები ვაქციოთ კონსტრუქციულად.

თავდაპირველად სტუდენტებს ვასწავლით კოფლიქტის ესკალაციას, რომელსაც ვადარებთ ქარბორბალას.

კონფლიქტი ძალიან სწრაფად. აგორდება, ძალას იკრებს და შეიძლება დამანგრეველიც გახდეს. გამოყოფენ კონფლიქტის განვითარების ასეთ ეტაპებს: **საწყისი ქმედება ან შენიშვნა; პრობლემების გამრავლება; მტრული ალიანსების შექმნა; კომუნიკაციის დამახინჯება ან შეწყვეტა; მკაცრი, უკიდურესი პოზიციების დაკავება; დაპირისპირებული მხარისათვის ზიანის, ტკივილის მიყენების მცდელობა.**

ესკალაციის კარგად გაანალიზების შემდეგ, ვასწავლით მის დეესკალაციას. არსებობს კონფლიქტის დეესკალაციის ძირითადი პრინციპები. მათი გამოყენება არც თუ ისე ადვილია. მაგრამ, თუ ჩვენ გვსურს კონფლიქტის მართვა, სასურველია მათი ცოდნა და პრაქტიკაში დანერგვა. განვიხილავთ სამ ძირითად პრინციპს:

- აიღეთ პასუხისმგებლობა საკუთარ ქმედებებზე, გრძნობებსა და აზრებზე - აღიარეთ თქვენი წვლილი კონფლიქტის გაღვივებაში.
- შეეცადეთ, რომ ოპონენტის ქცევამ არ განსაზღვროს თქვენი ქცევა, ნუ გახდებით მანიპულაციის საგანი; მოიქეცით საკუთარი ეთიკური ნორმებისა და შეხედულებების შესაბამისად;
- გაითვალისწინეთ მეორე მხარის ინტერესები.

ეს პრინციპები ეხმარებათ სტუდენტებს დროულად მოახდინონ დეესკალაცია. მათ გამოაქვთ დასკვნა, რომ დეესკალაცია უნდა მოხდეს ესკალაციის რაც შეიძლება დასაწყისში. რაც უფრო ზედა საფეხურზე ავდივართ კონფლიქტის შეჩერება კიდევ უფრო ძნელდება.

კონფლიქტს, როგორც წესი თან ახლავს გარკვეული უარყოფითი ემოციები. რა ვქნათ, როგორ მოვიქცეთ, უნდა გამოვხატოთ ამგვარი ემოცია, თუ თავი შევიკავოთ?

სპეციალისტების აზრით, ემოციის მუდმივ შეკავებას ერთის მხრივ, შესაძლოა, მოჰყვეს მისი გამოხატვა შეუფერებელ სიტუაციაში, ხოლო, მეორეს მხრივ, ამან შეიძლება ადამიანში დაავადებაც კი გამოიწვიოს. ამიტომ, კონფლიქტოლოგები გვირჩევენ, რომ გამოვხატოთ ჩვენში აღძრული ემოცია (გაბრაზება, აღშფოთება, წყენა, და სხვ.).

ხშირად, კამათის დროს ადამიანები თავიანთ ემოციებს სხვისთვის საწყენი ფორმით გამოხატავენ. წარმოთქმული ბრალდებები თავდაცვის პოზიციაში აყენებს მეორე მხარეს და ხელს უწყობს კონფლიქტის ესკალაციას.

როგორ გამოვხატოთ ჩვენი გრძნობები ისე, რომ თან განვიმუხტოთ და თან კიდევ უფრო არ გავაუარესოთ მდგომარეობა?

სტუდენტებს ვაძლევთ რამდენიმე რჩევას, რომელსაც ისინი კარგად გამოიყენებენ შემდგომ საქმიანიობაში, როგორც ცხოვრებაში ასევე სამსახურში:

- შეატყობინეთ პარტნიორს პრობლემა და არა საკუთარი გადაწყვეტილება;
- შეატყობინეთ პარტნიორს თქვენი გრძნობები;
- დაუკავშირეთ თქვენი გრძნობა მომხდარ ფაქტს, ეცადეთ არ შეაფასოთ პარტნიორი;
- პასუხისმგებლობა თქვენს გრძნობებზე, საკუთარ თავზე აიღეთ;

კონფლიქტების თეორიაში დღესდღეობით მრავალი ტიპის კონფლიქტებს გამოყოფენ. მათი კლასიფიკაცია ხდება სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით. ჩვენ სტუდენტებს ვთავაზობთ კონფლიქტის ტიპოლოგიას: **ინფორმაციასთან დაკავშირებული კონფლიქტები; ურთიერთდამოკიდე-ბულებებთან დაკავშირებული კონფლიქტები; ღირებულებებთან დაკავშირებული კონფლიქტები; გარე ფაქტორებთან, სტრუქტურებთან დაკავშირებული კონფლიქტები; ინტერესებთან დაკავშირებული კონფლიქტები.** კონფლიქტის ტიპებს ჩვენ ვარჩევთ წყაროებთან მიმართებაში, რაც სტუდენტებს აძლევს შესაძლებლობას კარგად გაიზრონ როგოც კონფლიქტის ტიპი, ასევე მისი გამომწვევი წყაროც.

ყოველი ჩვენგანი რეალურ ცხოვრებაში იყენებს კონფლიქტის მოგვარების განსხვავებულ გზებს. გარკვეულ სიტუაციაში, თუ ჩვენს ქცევას არ მოჰყვება სასურველი შედეგი, ჩვენ ვცდილობთ, შევცვალოთ ქცევის სტრატეგია.

პრობლემურ სიტუაციაში ჩვენ შეიძლება ვხელმძღვანელობდეთ ორი განსხვავებული ინტერესით. ერთის მხრივ, ეს არის მიზანი, რომელსაც გვინდა, რომ მივაღწიოთ (ანუ საქმე), და მეორეს მხრივ - ურთიერთობები, რომელიც არსებობს მეორე მხარესთან. ამ ფაქტორთა გათვალისწინებით, შესაძლებელია ხუთი განსხვავებული სტრატეგიით მოქმედება.

იმ შემთხვევაში, როდესაც ადამიანი ნაკლებად ზრუნავს ურთიერთობებზე და ასევე, ნაკლებად აინტერესებს საქმე, უმჯობესია, მან გამოიყენოს სტრატეგია **„განრიდება“.**

თუკი პრობლემურ სიტუაციაში ადამიანისთვის მნიშვნელოვანია ურთიერთობები და უკანა პლანზეა საქმე, უმჯობესია, გამოიყენოს სტრატეგია **„შეგუება“.**

მაშინ, როდესაც შესაძლებელია დათმობაზე (ნაწილობრივ) წასვლა როგორც საქმის, ასევე ურთიერთობების მხრივ, უმჯობესია ავირჩიოთ სტრატეგია **„კომპრომისი“.**

სიტუაციაში, როდესაც მაქსიმალურად ვართ ორიენტირებული საქმეზე და ნაკლებად ვზრუნავთ ურთიერთობებზე, ყველაზე ეფექტური იქნება, სტრატეგია **„კონკურენციის“** არჩევა.

არსებობს კიდევ ერთი სტრატეგია, რომლის დროსაც შესაძლებელია, ვიყოთ მაქსიმალურად ეფექტური საქმეშიც და პარტნიორთან ურთიერთობებშიც, ეს სტრატეგიაა **„თანამშრომლობა“.**

კონფლიქტის მართვაში ერთ-ერთი ძრითადი არის მედიაცია. მედიაცია კონფლიქტების მოგვარების საკმაოდ ცნობილი მიმართულებაა დასავლეთის რიგ ქვეყნებში. იგი ფართოდ გამოიყენება კონფლიქტების მოსაგვარებლად როგორც ოჯახებში, სკოლებში, საქმიან წრეებში, ასევე საზოგადოების სხვა ფენებში.

ბალტიმორის მედიაციის ცენტრში დაგროვილი გამოცდილება შემდეგ ფილოსოფიას ეყრდნობა - ***კონფლიქტის მიმდინარეობისას მედიაციის საშუალებით დაპირისპირებულ მხარეებში შეიძლება გამოინახოს ის ჯანსაღი პოტენციალი და სურვილი, რომელიც ხელს შეუწყობს კონსტრუქციული დიალოგის დაწყებას და მედიატორის დახმარებით შეთანხმების მიღწევას.***

ამ შედეგამდე მისვლა კი არც თუ ისე ძნელია, რადგან საზოგადოების რომელი ფენაც უნდა იყოს კონფლიქტში

ჩართული, მასში შეიძლება გამოინახოს ჯანსაღი ძალა და ქმედების უნარი, მიმართული დადებითი ცვლილებებისა და განვითარებისაკენ. საზოგადოების ყველა ფენაში შეიძლება მოიძებნოს ის ჯანსაღი ელემენტი, რომელიც კონფლიქტის მშვიდობიანი გზით მოგვარებას დაეხმარება მედიატორის შუამდგომლობით.

მედიაცია დაპირისპირებულ მხარეებს თავაზობს, თავად გადაწყვიტონ თავიანთი კონფლიქტი. იმის მაგივრად, რომ სხვა ინსტიტუტსა თუ პიროვნებას მისცენ მისი მოგვარების საშუალება, მათ ნაცვლად მიიღონ გადაწყვეტილება. მედიაციის საშუალებით დაპირისპირებული მხარეები მიდიან მოლაპარაკების მაგიდასთან იმისათვის, რომ მოუსმინონ ერთმანეთს. ამასთანავე, ერთმანეთს გაუზიარონ ის იდეები, რომლებიც პრობლემის მოგვარებას დაეხმარება და თუ მოისურვებენ, დადონ ხელშეკრულება, რომელიც დაწვრილებით აღწერს მათ მოთხოვნებსა და საჭიროებებს.

მედიატორი არ არის მოსამართლე, რომელიც გამოავლენს დამნაშავეს და შემდეგ უფლებამოსილია, რომ გამოუტანოს განაჩენი. მედიატორმა მხარეები უნდა გაამხნევოს მოლაპარაკების პროცესში აქტიური მონაწილეობის მისაღებად. მან უნდა აგრძნობინოს მხარეებს, რომ სწორედ ისინი არიან მთავარი მონაწილეები პრობლემის მოგვარებაში და მედიატორი კი დამხმარეა, რომელიც ხელს უწყობს ორივე მხარეს იმაში, რომ საუკეთესო გამოსავალი მოძებნონ. ეს გამოსავალი კი, საბოლოო ჯამში, ორივე მხარისათვის მისაღები და მომგებიანი უნდა იყოს.

მედიაციაში არ არსებობს წაგება-მოგება ან მართალ-მტყუანი. ეს ის პროცესია, რომელშიც ორივე მხარის საჭიროება და თვალსაზრისია გათვალისწინებული და საბოლოო ჯამში, ორივე მხარე მოგებული რჩება მოლაპარაკების შედეგად.

ვფიქრობთ, აღნიშნული საკითხების სწავლება და პტაქტიკული დამუშავება (პრაქტუკულებზე დატალურად განვიხილავთ ყველა საკითს სავარჯიშოებით) დიდად დაეხმარებათ სტუდენტებს კონფლიქტების მართვაში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. კონფლიქტების მართვა-მედიაცია - „პარტნორები-საქართველო“ - თბილისი 2000წ.
2. როგორ მოვაგვაროთ კონფლიქტები (გამოშვება I და II)-კონფლიქტებისა და მოლაპარაკები საერთაშორისო კვლევის ცენტრი, თბილისი, 2000წ.
3. Леотов и др. Конфликтология. – Москва, 2002 г.

Iagor Balanchivadze
Akaki Tsereteli State University, Academic Doctor of Education

CONFLICT MANAGEMENT TEACHING AT HIGH SCHOOL

Conflict is an inseparable part of our life. Since Adam and Eva were banished from paradise, the conflict became the permanent part of the life of the man. Civilizations appear and disappear, the system is changed, but conflict never slows down. Every day the people have more or less important problems and they often solve them successfully. But very often it has very negative and sometimes catastrophic results. The science of conflicts is being developed for recent ten years, and it studies general regulatory of conflict development and the ways of their solving. On the basis of the abovementioned we have decided to teach conflict management to the student studying business administration and tourism, but not as separate subjects, but with others (organization and communication skills; relation with the society, leader skills).

At first we have realized to make a mental attack on the word “conflict, we’re writing the students’ association on the blackboard. At first it arises only negative associations, but conflict has positive moments as well. That’s why we’ll ask the students to see the conflict from other side and see something positive in it. Sometimes it’s found out that it has more positive than negative things. Just after this we make objective analysis of positive and negative characteristics of the conflict, after which we make a conclusion why the conflict is perceived as a negatively.

We start speaking on conflict with general explanation- conflict is opposition of interests of two or more parties, opinions, real or imagined.

Nowadays, in our society, there are formal, institutional systems of solving conflicts as are court, arbitrage, police.... besides, the parties sometimes apply to informal, traditional institutions, for example in the mountains of Georgia institute of Khevisberoba is still existed; the people often apply to criminals to be mediators in the conflict.

In 70 years, in West, after activation of the society, the alternative methods of solving conflicts were developed; they imply participation of the third neutral party in solving the conflict (mediation, facilitation and etc.).

In recent years, in our society the local conflicts took place, they touched to all stratum of the society; besides, the state lost function of general control, as it happened in the soviet period. There is raised necessity of knowing main point of the conflict for everybody in order to overcome problems themselves and to realize their own responsibility in the

current processes. It's advisable not to wait for solving the problem by others, but to actively participate in and try to overcome and manage problematic situation himself.

Total destruction of conflicts in the society is impossible (isn't necessary). Instead, it's possible to study their management or other wards in case of need to know how to avoid them, or to make destructive tendencies in conflict into constructional ones.

At first, we teach to the student escalation of conflict which we compare with storm. Conflict is very fast, it gathers itself up and can ruin everything. There are steps of development of conflict: starting action or notice; increasing of problem; making hostile alliance; torture of communication or disconnection; holding strict positions; attempt of harm to opposite party.

After realizing of escalation, we teach de-escalation. There are main principles of conflict de-escalation. It's not easy to apply them, but if we wish to manage conflict, it's advisable to know them and introduce them in the practice. We're discussing three main principles:

- take responsibility on own actions, feelings, opinions- recognize your role in raising the conflict
- try not to determine your action by opponent action, don't become the subject of manipulation; behave according to your own ethic standards and opinions;
- consider interests of other party

These principles help students to make de-escalation properly; They make conclusion that de-escalation shall not be happened at the beginning of escalation. As higher step we go up as mush difficult is to interrupt the conflict.

As a rule, conflict has distinct negative emotions. What we shall do? Shall we express or inhibit from such conflict?

According to specialists, permanent inhibition of conflict can follow its expression in an unsuitable situation, but on the other hand it may provoke illness of the man. That's why the specialists of conflicts advise us to express our emotions (anger, indignation, offence and etc.)

In debates the people often express their emotions with offensive manner. The accusations put the other party in a self-defence position and supports to conflict escalation.

How we shall express our feelings in order to discharge and not to deteriorate situation?

We give some good advices to students which are useful in their further activity, life and job:

- Inform to the partner problem and not your own decision;
- inform to the partner your feelings;
- connect your feeling to the fact and try not to evaluate the partner;
- take responsibility on your feelings;

Nowadays, in the theory of conflict there are allocated many types of conflicts. The classification is made according to different signs. We offer students conflict typology: information connected conflict; conflicts connected with interrelations; conflicts connected with values; conflicts connected with external factors, structures; conflicts connected with interests; We choose types of conflicts to resources which gives possibility to students to realize conflict types as well as their rising ways.

Each of us applies different ways to solve conflicts in our real life. In specific situation if our action don't have desirable result, we try to change the strategy of action.

In problematic situation we can manage with two different interests. On the one hand this is a goal which we'd like to achieve and on the other hand – relations with other side. Considering the factors it's possible to act through five different strategies.

In case when the man doesn't take care of relations and isn't interested with the case, it's better to use the strategy "diversion".

If in problematic situation relations are very important, the case stands in the background, its' better to use the strategy "adaptation".

When its' possible to make concession (partly) for case and relation, its' better to choose the strategy "compromise".

In the situation when we are highly oriented to the case and we take less care of relations, the most efficient is to choose the strategy "competition".

There is one more strategy when it's possible to be highly efficient in the case and relation with partner, this is a strategy "collaboration".

In management of conflict the main principle is mediation. Mediation is very famous way of solving conflicts in the west countries. It's widely used in solving conflicts in the family, schools, business, also in the society.

The experience acquired in Baltimore Mediation center is based on the following philosophy: in the process of conflict between conflict parties by mediation, there can be found the healthy potential and will which will support to starting the instructional dialogue and making agreement through mediator.

It's not very difficult to come to the result at all, as in any stratum of the society which may be involved in the conflict,

can be found healthy force and ability of action which is directed to positive changes and development. In every stratum of the society there can be found healthy element which will help us to solve conflict peacefully by mediator.

Mediation offers to the conflict parties to solve their conflict themselves instead of giving right to other institute of person to solve it. By mediation the conflict parties agree to listen to each other. Besides to share their opinions which will help them to solve the problem and in case of their wish to make the agreement which describes their requests and necessities in detail.

The mediator isn't a judge who finds a guilty and is empowered to pass on sentence. The mediator shall encourage the parties for active participation in the negotiation and give them the power to progress the process. The mediator shall feel to the parties that they are main participants in solving the problems and the mediator helps them. He supports both parties to find the best way out of the situation. Finally this way shall be acceptable and profitable for both parties.

We think that teaching the abovementioned questions and their practical processing (we'll discuss all questions in detail) will help to the students to manage conflict.

Балашова Раиса
кандидат экономических наук, доцент, первый проректор
Донецкий институт туристического бизнеса (Украина),

РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКИХ ЦЕНТРОВ КАК НАПРАВЛЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТУРИЗМА

Развитие туризма в Украине тесно связано с деятельностью туристических центров. Характеристика этих центров представляет собой систему фактов о местности, привлекающей туристов наличием специфических рекреационных ресурсов, удобством транспортно-географического положения, наличием информации об этом центре.

Учитывая, что понятие «туристический центр» отражает размещение туристических центров в схеме географического расположения, то такие специально созданные центры туристических услуг может охватывать множество городов, поселков, сельских населенных пунктов, рек, морей, океанов, массивы уникальных и типичных ландшафтов, национальных парков, заказников и заповедников. Следовательно, жизнеспособность упомянутого выше объекта зависит от поддержания рекреационного потенциала и состояния его в отдаленной перспективе.

Туристический центр - это место отдыха туриста, который объединяет все его рекреационные возможности: природные, культурно-исторические, экологические, этнические, социально-демографические, инфраструктурные.

Этот элемент туристического пакета относится к обязательным, поскольку без объективного интереса невозможно организовать путешествие.

Целью данной работы является рассмотрение развития туристических центров как направление повышения эффективности туризма.

Многие авторы концентрируются на проблемах функционирования туристического центра [1, 2, 3]. У нас есть понимание того, что, если структура туристических центров включает в себя множество различных объектов, необходимо воспользоваться предлагаемой системой, которая обобщает их по сходным признакам.

Статическая типология туристских центров предлагает четыре основных уникальных типа: аксиологический, природный, оздоравливающий, многофакторный [1, 2, 3]. На основе анализа литературных источников можно предложить такую классификацию туристических центров:

по наличию туристических ресурсв и соответствующей инфраструктуры (транспортные пути, гостиницы, рестораны, развлечения, урбанизация) для обслуживания туристов;

туристический информационный центр: вопросы развития современной туристической инфраструктуры и проблему развития центров туристической информации решают руководители отдельных городов на региональном и территориальном уровнях. За счет местных бюджетов в разных городах Украины уже открыты такие центры, где туристы могут получить информацию, купить сувениры и буклеты, навести справки о лицензированных туристических фирмах и сертифицированных отелях. Достаточно работоспособные центры туристической информации созданы в Ужгороде, Киеве, Донецке [6; 7];

по типу географического места, где по-разному генерируют туристическую деятельность, - отправляющие и

принимающие центры. Отправляющий центр - такой географический объект, который аккумулирует поток туристов и направляет их в другой туристский центр, имеющий ресурсы и предложение. Такой центр и формируется в развитом индустриальном или постиндустриальном обществе с высоким уровнем жизни. Принимающий центр - это географический объект, принимающий и обслуживающий значительные потоки туристов. Такой центр формируется в индустриально развитом обществе с богатыми природными ресурсами и развитой инфраструктурой или в развивающихся странах, которые располагают рекреационными ресурсами и в которых туризм является источником доходов и соответственно экономического развития;

по функциональной структуре: климатические центры; бальнеологические; природные; спортивные для традиционных видов спорта и центры спорта и приключений; исторические, располагающие архитектурными памятниками; религиозные, отражающие различные религиозные события и являющиеся символами веры; фольклорные; культурные; деловые и торговые; центры конгрессов, семинаров, симпозиумов; центры развлечений;

на основании данных о суммарных посещениях туристов и поступлении денежных средств.

В результате проведенных исследований [4; 5], развитие туристических центров может происходить по нескольким моделям:

осевое развитие внутри исторических или культурных мест мирового значения с созданием современной инфраструктуры;

строительство центров в привлекательных природно-климатических зонах, обычно в крупномасштабных финансовых и физических проектах с различными сроками поэтапной реализации;

использование ландшафтов и гостеприимства местного населения без создания современной дорогостоящей инфраструктуры, присущей крупным городам и туристическим центрам;

постепенная модернизация рекреационных зон по единому перспективному плану с дизайнерской проработкой и внедрение нового ассортимента услуг и обслуживания высокого качества.

Туристический центр - район локализации туруслуг, который вызывает интерес и объединяет мотивы лиц по освоению и потреблению рекреационно-туристических ресурсов: природных, культурно-исторических, экологических, этнических, социально-демографических, инфраструктурных и др. Однако необходимо учитывать, что даже в одном регионе может быть несколько туристических центров. Например, города Львов и Трускавец расположены в одном регионе, но это разный комплекс рекреационных возможностей, которые нельзя перенести в любое другое место [6].

Необходимо отметить, что процесс бизнес-планирования, сформированный для любого типа туристического центра, будет осуществляться в соответствии с общей схемой, как и для любого другого объекта.

Главной особенностью туристических центров является их взаимосвязь с рекреационными ресурсами. Поэтому в планировании их экономического развития, бизнес-концепция состоит в привлечении средств для развития, поддержании ресурсов, разрешении социально-экономических проблем и выполнение предложенной модели для туристического отдыха.

Следовательно, сущность методических рекомендаций для бизнес-планирования состоит в следующем:

одно направление-это рассмотрение вопросов развития этих центров на региональном уровне или макроуровне, другое - рассмотрение каждого конкретного объекта предприятия; такой вариант не исключен, если разрешаемая макроэкономическая проблема обозначена вертикально, а именно, в соответствии с государственной или региональной схемой;

с учетом индивидуальных особенностей туристических центров, бизнес-план должен отражать оригинальные бизнес-концепции, направленные на максимальное воздействие, привлекательность для инвесторов, удовлетворение запросов потребителей, достижение экономической эффективности в будущем;

анализ состояния и развития должен осуществляться на основе специального подхода к исследованию и предназначен для определения предпосылки туристической деятельности центра как объекта экономической деятельности, по следующим основным направлениям: структура туристического потока в туристический центр, особенности туризма в данном рынке в этом сегменте; сезонные колебания преобладающих видов и форм туризма; основные цели посещения; отношение государственной власти и местных туристических органов к проблемам туристического центра, определение их туристической политики; экономическая роль туристического центра в экономической структуре региона; перспективы развития туристического центра на территории [7].

С учетом предложенных рекомендаций, этапы формирования развития туристического центра, приведены на следующей схеме: анализ и формирование бизнес предложений, бизнес-план, расчет, предложение и выбор инвестора, выполнение бизнес-плана.

Из описанной выше схемы следует, что первым шагом в развитии бизнес-план туристического центра является анализ предложенного сегмента рынка и разработка бизнес-предложения, показатели которых должны конкретно отразить особенности туристического центра. Последующие этапы будут исходить из развития первого и являются обязательными, однако порядок их расчета, формирования, взаимное соглашение с инвестором и реализация бизнес-плана характерны для бизнес-планов, применяемых в других сферах и отраслях экономики.

Исходя из вышеупомянутого, научная новизна настоящего исследования представляет собой утверждение, что бизнес-предложение является ключевым моментом в развитии туристического центра и выражается алгоритм, который учитывает огромное количество факторов.

Поэтому в практической деятельности, в процессе бизнес-планирования для туристических центров, их управление должно основываться на всестороннем расчете показателей, которые повышают эффективность работы туристических центров.

Выводы: экономическое развитие туристических центров характеризуется процессом взаимодействия и обобщения факторов, который нуждается в координации ресурсов. Такой процесс начинается с согласования параметров эффективного функционирования и использования показателей, характеризующих деятельность туристического центра, трансформирующих его влияние на показатели туристической отрасли и смежных сфер.

Одним из важнейших элементов управления экономическим развитием есть формализованные процессы, которые на основе ключевых показателей эффективности позволяют формировать задачи для подразделений и их сотрудников, планировать работу по их достижению, оценивать результаты этой работы и вносить соответствующие коррективы.

Оценку эффективности можно получить только на основе финансовых и технологических показателей анализа деятельности туристического центра и учета не финансовых категорий. Для осуществления такого анализа необходимо определиться с конструкцией основных показателей эффективности и оценить их экономическое содержание.

Факторы влияния взаимосвязаны и должны учитываться во всей своей совокупности при планировании дальнейшего развития туристических центров. Оценка факторов влияния является сложной и следующей задачей после анализа, что позволяет более объективно обосновать направления и средства улучшения ситуации относительно устойчивого развития туристических центров.

литература

1. Кифяк В.Ф. Организация туристической деятельности в Украине / В.Ф. Кифяк // Науч. вестник. ЧТЭИ КНТУ. – 2005. – Вып. IV. Экон. науки. – Ч. III. – С. 53-59.

2. Crotts C.S. Economic psychology of travel and tourism / C.S Crotts, W.F. Van Raaij. – NY: Haworth Press, 2006. – 168 p.

3. Mak J. Tourism and the Economy: Understanding the economics of tourism. – University of Hawaii:University of Hawaii Press, 2004. – 242 p.

4. Tourism's potential as a sustainable development strategy [Electronic resource]. – World Tourism Organization, 2005. – 153 p. // Режим доступа: http / pub. unwto.org.

5. Ужгородский туристический центр [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.lnu.edu.ua/rasd/uk/turyzm/turyzm.htm#z1

6. Туристический информационный центр города Донецка [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.dontourism.com.ua

7. Balashova R. Methodological features of business planning for tourist center / R. Balashova, V.Nakalyuzhnyy // Научные и практические проблемы создания и функционирования туристических центров и тематических парков: V Междунар. научн.-практ. конф.: [материалы]. – Донецк: ДИТБ, 2005. – С. 126 – 128.

Balashova Raisa
Donetsk Institute of Tourist Business (Ukraine), candidate of economic
Sciences, associate Professor, first Pro-rector

THE DEVELOPMENT OF TOURISM CENTRES AS THE DIRECTION OF INCREASING THE EFFICIENCY OF TOURISM

The development of tourism in Ukraine is connected to the activity of its tourist centers. Characterizing these centers are facts about the locality witch attracts tourists by the presence of specific recreational resources, conveniences of transportation and geographical situation, the availability of information about this center for tourists.

Considering that the concept of the «tourist center» is related to accommodation system and geographical location, tourist centers can be cities, settlements, rural settlements, specially created centers tourism services, rivers, laces, seas, oceans, massive, unique and typical landscapes, national parks, preserves and reserves. Consequently, the vitality of the mentioned above object depends on support for their recreational potential, the state of its distant outlook.

The tourist center is a best place for a tourist who unites all of its recreational opportunities: natural, cultural, historical, ecological, ethnic, socio-demographic and infrastructural.

This element of the tourist package refers to mandatory because without an objective interest impossible to organize a trip.

The purpose of this work is to consider development of the tourist centers as the direction of increasing the efficiency of tourism.

Many authors focus on problems of tourist center functioning [1, 2, 3]. It is our understanding that, if tourist centers include many different objects, it is necessary to take advantage of the proposed system, which generalizes them according to types indications.

The static typology of tourist centers proposes four primary unique types: axiological, natural, health and mountain factors [1, 2, 3].

On the basis of the analysis of literary sources we can offer the following classification of tourist centres:

the availability of tourist recourses and the relevant infrastructure (roads, hotels, restaurants, entertainment, urbanization) for service of tourists;

tourist information centre: issues of development of modern tourism infrastructure and the problem of development of tourist info solve the heads of some of the cities at the regional and territorial levels. At the expense of local budgets in different cities of Ukraine has already opened such centres where tourists can get information and buy Souvenirs and booklets, enquire about licensed tourist firms and certified hotels. Quite workable tourist information centres created in Uzhgorod, Kiev, Donetsk [6; 7];

by type of geographic location where different generate tourism activities - sending and receiving centers; the sending centre - such geographical object, which accumulates the flow of tourists and guides them in another tourist centre having the resources and supply. Such a centre is formed in the developed industrial or post-industrial society with high living standards; the receiving centre is a geographical object, the receiving and serving significant flows of tourists. Such a centre is formed in the industrialized society with rich natural resources and developed infrastructure or in developing countries, with recreational resources and where tourism is a source of income and, respectively, the economic development$

on the functional structure: climate centres; Spa; natural; sports for traditional kinds of sport centers and sports and adventure, historical, a position architectural monuments, religious, reflecting the different religious events and are the symbols of the faith; folklore; cultural, business and shopping centres of congresses, seminars, symposia; on the functional structure: climate centres; spa; natural; sports for traditional kinds of sport centers and sports and adventure, historical, a position architectural monuments, religious, reflecting the different religious events and are the symbols of the faith; folklore; cultural, business and shopping centres of congresses, seminars, symposia; entertainment venues;

on the basis of data on total visits to tourists and receipt of cash.

As a result of conducted researches [4; 5], the development of tourism centres can happen for several models:

axial development within the historical or cultural sites of world significance with the creation of a modern infrastructure;

building centres in attractive climatic zones, usually in large-scale financial and physical designs with different terms of phased implementation;

use of landscapes and the hospitality of the local population without the creation of a modern high-cost infrastructure, inherent in large cities and the tourist centers;

gradual modernization of recreation zones on a single long-term plan with a design study and implementation of new line services and high quality service.

Tourist centre - the area of localization of tourist services, which is of interest and consolidates motives of the persons in the development and consumption of recreational, and tourist resources: natural, cultural, historical, ecological, ethnic, socio-demographic, infrastructural etc. But please note that even in one region may be several tourist centers. For example, the city of Lvov and Truskavets are located in one region, but this different complex of recreational opportunities, which cannot be transferred to any other location [6].

It is necessary to note that the process of business plan formation for any type of tourist center will take place according to a general scheme, as it will for any other object.

The main feature of tourist centers is their connection to recreational resources. There fore, the essence of their business concept consists in the attraction of means for development, maintenance of resources, resolution of socioeconomic problems and fulfillment of the proposed model for tourist recreation.

Consequently, the essence of methodological recommendations for business planning consists in the following:

one direction is enlargement – consideration of the development of these centers on a regional level or a macro level; the other is consideration of every concrete object of enterprise; such an alternative is not eliminated, when the resolution of macroeconomic problem takes vertically, namely, in according to a governmental, regional or business scheme;

taking into account the individual features of tourist centers, this business plan must reflect original business concepts, be directed to maximal exposure of their attractiveness for investors, satisfaction of consumer demands, achievement of

economic effectiveness for the future;

analysis of the condition and the development of the proposed market is to be done on the basic of a special purpose study of characteristic preconditions for tourist center operation as an object of economic activity according to the following directions; structure of the tourist flow into and out of a tourist center, features of tourism in a given market this segment; seasonal fluctuations, prevailing types and forms of tourism, primary purposes for visiting; attitudes of governmental authority and local tourist bodies toward the problems of the tourist center, specifies of their tourist policy; economic role of the tourist center in the economic structure of this region; prospects for development of a tourist center on the territory [7].

Taking into account the proposed recommendations, steps for forming a business plan for a tourist center are outlined on the following chart: analysis and formation of business propositions, business plan calculation, proposition and choice of investor, implementation of business plan.

In follows from the chart above that the initial step in the development of a business plan for a tourist center is the analysis of the proposed market segment and the formulation of business suggestions, the attributes of which specifically reflect characteristics of a tourist center. Subsequent stages will proceed from the development of the first stage and although they are obligatory, the order of their calculation, formation, mutual agreement with an investor and realization of a business plan are characteristic of the business plans of other spheres and industries of the economy.

Proceeding from the forgoing, the scientific novelty of the present research is over assertion that formation of a business proposal is a key moment in the development of a tourist centre and is expressed by an algorithm which takes into account a great number of factors.

Therefore, in practical activity in the process of business planning for tourist centres, their management must be based on a comprehensive calculation of factors which increase the effectiveness of operation for tourist centres.

Conclusions: economic development of tourist centers characterized by a process of interaction and generalization of the factors, which needs coordination of resources. This process begins with the coordination of parameters of the effective functioning of and use of indicators, characterizing the activities of the tourist centre, transforming its effect on the tourism industry and related sectors.

One of the most important elements of economic management are formalized processes, which are based on key performance indicators enable to create tasks for the departments and their employees, planning the work for achieving them, evaluate the results and make corrections.

Evaluation of the effectiveness can be obtained only on the basis of financial and technological parameters of the analysis of activity of the tourist center and accounting are not financial categories. For the implementation of such an analysis is necessary to define the design of main performance indicators and to assess their economic content.

Impact factors are interrelated and should be considered in all its totality planning further development of the tourist centers. Estimation of factors influencing is a complex and next task after the analysis that allows you to objectively justify the direction and means to improve the situation regarding sustainable development of the tourist centers.

1. Kifyak V. Organization of tourist activity in Ukraine / V. Kifyak // Scientific Herald. CHTEI Kyiv national University of trade and Economics. – 2005. – Rel. IV. Economic Sciences. – T. III. – P. 53-59.

2. Crotts C.S. Economic psychology of travel and tourism / C.S Crotts, W.F. Van Raaij. – NY: Haworth Press, 2006. – 168 p.

3. Mak J. Tourism and the Economy: Understanding the economics of tourism. – University of Hawaii:University of Hawaii Press, 2004. – 242 p.

4. Tourism's potential as a sustainable development strategy [Electronic resource]. – World Tourism Organization, 2005. – 153 p. // Access mode: http / pub. unwto.org.

5. Uzhgorod tourist center [Electronic resource] – Access mode: http://www.lnu.edu.ua/rasd/uk/turyzm

6. Tourist information centre of the city of Donetsk [Electronic resource] – Access mode: http://www.dontourism.com.ua

7. Balashova R. Methodological features of business planning for tourist centre / R. Balashova, V.Nakalyuzhnyy // The scientific and practical problems of creation and functioning of tourist centres and theme parks: V international scientific and practical conference: [materials]. - Donetsk: Donetsk Institute of Tourist Business, 2005. – C. 126 – 128.

მანანა ბანძელაძე
ფილოსოფიის აკადემიური დოქტორი, აკ. წერეთლის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

ბიზნესის ორგანიზაციული კულტურის ეთიკური მხარეები

ბიზნესის ორგანიზაციული კულტურის თეორია შეუძლებელია განვიხილოთ სოციალური ანთროპოლოგიის გარეშე. მასში იგულისხმება წესები, რომელიც აწესრიგებს ნებისმიერი ბიზნესის შიგნით არსებულ ურთიერთობებსა და პროცედურებს.

როდესაც საუბარია საორგანიზაციო კულტურაზე ამა თუ იმ კორპორაციასთან მიმართებაში, თვითონ ეს ცნება მოიაზრება ამ მნიშვნელობით:

1. კულტურა, რომელიც განსაზღვრავს კორპორაციის ეკონომიკური განვითარების დონეს.
2. კულტურა, რომელიც მოიცავს სხვადასხვა ღირებულებებს.

თანამედროვე ლიტერატურაში დამკვიდრებულია ცნებები: „შრომის კულტურა," „ყოფაქცევის კულტურა," „აზროვნების კულტურა," „დასკვნების კულტურა." ყველა ეს ცნება თავისებურ კავშირშია ორგანიზაციული კულტურის ცნებასთან. თუმცა ისიც აღსანიშნავია, რომ ბიზნესის სფეროში არსებულ ორგანიზაციულ კულტურაში იგულისხმება მიღწეული მატერიალური და სულიერი ფასეულობანი, ქცევის აღიარებული წესები. ისინი სავალდებულოა კორპორაციის ყველა თანამშრომლითვის და თანდათანობით იხვეწება, ვითარდება, იხვეწება ბიზნესის განვითარებასთან ერთად. ქცევის მოძველებული წესები და ნორმები ქრებიან და მათ ადგილს იკავებს პროგრესული ნორმები.

კულტურაში დომინირებს ზნეობა. ამიტომ საორგანიზაციო კულტურაშიც უპირველესი მნიშვნელობა ენიჭება ეთიკურ ნორმებს. ბიზნესში ხშირად მთავარია განვითარების ეკონომიკური დონე, მოგების მაქსიმალიზაცია, კომფორტი. ამ დროს ხდება მორალის დევალვაცია. ადამიანებს იპყრობს უსულგულო ტექნიციზმი, ნივთომანია. თანდათან დგება ეთიკური გამოფხიზლების პერიოდი. ამ კონტექსტში მნიშვნელოვანია ჰუმანიზმის ცნება. კულტურა წარმოდგენილია კაცთმოყვარეობის გარეშე. ნებისმიერი კორპორაცია იგებს, სადაც მოღვაწეობის პროცესში დომინანტია ზნეობა, სადაც პრიორიტეტია მორალური ასპექტები და არა მოგება.

ეთიკური ანთროპოლოგია ამ საკითხზე ყოველთვის განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებს. ბიზნესის სფეროსაც აინტერესებს „რა არის სიკეთე," „რა არის ადამიანი," „რა კავშირშია ერთმანეთთან სიკეთე და ცხოვრების საზრისი." ეს ადასტურებს იმას, რომ ბიზნესი საინტერესოა მხოლოდ ადამიანთან მიმართებაში. იგი არაფერია პიროვნების გარეშე. ბიზნესის საბოლოო მიზანი მოგებაა, თუმცა მისი მიზანი ადამიანთა კეთილდღეობაცაა. მოგებას არანაირი ღირებულება არ გააჩნია ადამიანის გარეშე.

ეთიკური ლიტერატურა ასახელებს საორგანიზაციო კულტურის საფეხურებს:

1. პირველი საფეხური გულისხმობს ისეთ ღირებულებებს, რომელიც კორპორაციის ყველა წევრს ახასიათებს. ეს ღირებულებები სტაბილურია და გადაეცემა ორგანიზაციის ახალ წევრებს. ეს ღირებულებები ქვეცნობიერად მრავალი ეთიკური ქმედების საფუძველი ხდებიან.
2. მეორე საფეხური - სპეციფიკური ნორმები, რომლების ყოველდღიურ საქმიანობას განაპირობებს კორპორაციაში. ესაა ჩაცმის სტილი, მეტყველება, მანერები. თუ პიროვნების ქცევა პასუხობს ეთიკურ ნორმებს და თანაც შეესაბამება საყოველთაოდ მიღებულ წესებს, ადამიანი ითვლება კულტურულად.

ორგანიზაციაში მოქმედი ქცევის წესები ინდივიდუალურია, თუმცა იგი ითვლება ქცევის ზოგად წესებად. ქცევის წესებისადმი დამოკიდებულება გამოიხატება ტაქტის გრძნობაში. ტაქტში იგულისხმება ზომიერების გრძნობა, რომელიც ადამიანს კარნახობს როგორ მოიქცეს კონკრეტულ სიტუაციაში. ტაქტი შინაგანი კულტურის გარეგანი გამოხატულებაა. ტაქტიანობა ყველას მოეთხოვება, განსაკუთრებით ხელმძღვანელს.

ტაქტის გამოვლენის განსაკუთრებული ფორმაა თავმდაბლობა. თუ ადამინაი არაა თავმდაბალი, იგი უარყოფით გარემოს უქმნის სხვა ადამიანებს. სამსახურში ცდილობს დაიკავოს ის ადგილი, რომელიც არ ეკუთვნის, საკუთარ თავს მეტ ანგარიშს უწევს, ვიდრე სხვას. თავმდაბალი ადამიანი სხვებთან არ საუბრობს სამსახურეობრივ საქმიანობაზე, არ კიცხავს ხელმძღვანელს, არ წუწუნებს ხელფასზე.

ქცევის ნორმათა ზოგიერთი ასპექტი ვითარდება ღირებულებათა შემეცნების გზით. ყველა ადამიანს აქვს ინდივიდუალური ღირებულებანი. დაკვირვებული მენეჯერი ადვილად ამჩნევს თითოეული ადამიანის ინდივიდუალურ ღირებულებას. ქცევის კულტურა კარნახობს ცალკეულ პიროვნებას სხვებთან დამოკიდებულების ისეთ ნორმებს, სადაც არ ირღვევა თანასწორობა და სუბორდინაცია.

ორგანიზაციული კულტურის წარმმართველია მენეჯერი. იგი არა მხოლოდ არეგულირებს ეკონომიკურ სფეროს, არამედ სულიერ და კულტურულ ურთიერთობებსაც. მას უნდა აინტერესებდეს თანამშრომელთა შემოსავლები, ჯანმრთელობის პრობლემები, საკომუნიკაციო საშუალებები, საყოფაცხოვრებო პრობლემები.

როდესაც საუბარია თანმიმდევრულ და მიზანმიმართულ საორგანიზაციო კულტურაზე, ფიგურირებს სიტყვები „სამართლიანობა," „კეთილსინდისიერება," „სწორი მოქმედება."

ბიზნესის თეორია ადასტურებს იმ ელემენტარულ ჭეშმარიტებას, რომ რაც უფრო ეთიკურია კომპანია, მით უფრო მაღალკვალიფიციური და ეფექტურია იგი. წარმატებული კომპანია ეყრდნობა დებულებას „მაღალი ზნეობა - წარმატებული ბიზნესის ტოლფასია."

საორგანიზაციო კულტურა ისტორიული კატეგორიაა. იგი ყალიბდება კომპანიის შექმნასთა ერთად და იცვლება კორპორაციის ცვალებადობასთან ერთად. როცა საუბარია საორგანიზაციო კულტურის შეცვლის აუცილებლობაზე,

დაცული უნდა იყოს თანაფარდობა მენეჯერსა და კორპორაციის წევრებს შორის. მენეჯერმა აუცილებლობის შემთხვევაში მხარი უნდა დაუჭიროს საორგანიზაციო კულტურის ცვალებადობის საკითხს.

სწორი ორგანიზაციული კულტურა ხელს უწყობს იმას, რომ კომპანიამ ზუსტად გათვალოს კონკურენტთა მდგომარეობა, იყოს მოქნილი და ოპერატიული. ეს იძლევა იმის საშუალებას, რომ ფირმა აღწევს არსებული ნომენკლატურის სრულყოფას, იპყრობს ახალ ბაზრებს, აღწევს მაქსიმალურ მოგებას, რაც საბოლოოდ კორპორაციის წარმატებაზე აისახება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. მ. ღოღობერიძე „ბიზნესის ფილოსოფია," თბილისი, 1991
2. თ. ჭიაბერიშვილი „გზა პატიოსანი ბიზნესისკენ," თბილისი, 2000
3. მ. ქირთბაია „ბიზნესის ეთიკა," თბილისი, 2004
4. მ. ბანძელაძე „ბიზნესის ეთიკა," ქუთაისი, 2009

Manana Bandzeladze
Associate Professor of the Department of Philosophy and
Psychology, Akaki Tsereteli State University

ETHICAL CHARACTERISTICS OF BUSINESS ORGANIZATIONAL CULTURE

Business Organizational Culture Theory and Social Anthropology are two correlated notions. The latter implicates the rules which regulate any of the business relations and procedures.

When we refer to the link between organizational culture and a certain corporation, the former can be defined as follows:

1. The culture which determines the level of the economic development of the corporation;
2. The culture which includes various values in itself.

In modern ethical literature we come across with some common concepts like "work culture," "behavior culture," "thinking culture," "conclusion-making culture." All these are linked to the concept of organizational culture in some way. It should also be noted that business organizational culture means material and spiritual values and rules of behavior which are essential for all employees and they are getting more developed, refined and valuable. Old rules and norms of behavior give way to progressive ones.

It is morals that take over in culture. Therefore, organizational culture gives a lot of importance to ethical norms. Often times, it's getting a maximum profit that prevails in business. That is when moral devaluation takes place. People become heartless and obsessed with everyday life objects. But this process is gradually followed by ethical awakening. The concept of humanism is important in this context. It is morality and not greed that helps any corporation be a success.

Ethical anthropology always pays a lot of attention to this matter. Business is also interested "what is kindness," "what is a human;" "what's the relationship between kindness and the purpose of living." It makes us realize that business is meaningless without us. Business should not only aim at achieving success but also making people happy. Because success has no sense without people.

Ethical literature names the following steps in organizational culture:

1. The first step implicates the values that are characteristic for every member of the corporation. These values are stable and are inherited to the new members and invoke another ethical behavior.
2. The second step – the specific norms that determine a daily life of a corporation. That is – clothing style, speaking style and manners. If a person's behavior follows generally accepted ethical norms and rules, the person is considered to be a man of culture.

The common rules of conduct in an organization are individual but they are considered as general rules. In order to obey these rules you need to have a sense of what is fitting in particular situations. It's called tact. It reflects our personal culture. Everybody is required to be tactful, especially managers.

Tact manifests itself in modesty. When a person is not modest, he or she creates a negative atmosphere for others. Immodest people try to get a position at work when they don't deserve it. They are egoistic. Whereas a modest person doesn't talk about their job with other people and doesn't complain about their boss or salary.

Some norms of conduct develop after realizing values. Every person has individual values which are easily noticed by a good manager. It is our behavior culture with people without violating equality and subordination.

Organizational culture is run by a manager. He controls both economic situation and spiritual and cultural relations at work. He should care about the economic, health and life conditions of his workmates.

Regarding consistent and purposeful organizational culture, we hear the words like “fairness,” “honesty,” “right action.”

Business theory confirms the simple truth that the more ethical a company is, the more highly skilled and efficient it gets. Any successful person’s motto is – “High morality equals successful business.”

Organizational culture is a historical category. It’s born when a company is born and when the company changes, it changes as well. When some changes have to be made, we should obey the principles of equality between the manager and his employees. The former should agree to alter the organizational culture when this seems to be necessary.

Good organizational culture helps the company to be competitive, flexible and operative. This makes it possible for the firm to improve the nomenclature, to conquer new markets, and to get a maximum profit. These factors eventually ensure the success of the corporation.

References

1. M. Ghoghoberidze “Business Philosophy,” Tbilisi, 1991
2. T. Chiaberashvili “Road to Honest Business,” Tbilisi, 2000
3. M. Kirtbaia “Business Ethics,” Tbilisi, 2004
4. M. Bandzeladze “Business Ethics,” Tbilisi, 2009.

მაია ბერაძე

ფ.მ.-მ.კ., ქუთაისის უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

ლალი ქელბაქიანი

ფ.მ.-მ.კ., საქართველოს ეროვნული უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

მონოპოლიური სისტემის ოპტიმალური მართვა

თანამედროვე მსოფლიოს გლობალიზაციიდან გამომდინარე სისტემის მართვისას საპასუხისმგებლო გადაწყვეტილებების მიღება რთულდება მუდმივად ცვალებადი გარემოს პირობებში. თანამედროვე სამეცნიერო მიღწევების საფუძველზე არსებული პრობლემების მოდელირების ცდები დაკავშირებულია ფიზიკის, სინერგეტიკის, ბიოლოგიის ინფორმატიკის და კომპიუტერულ მეცნიერებათა სინთეზთან. ათეული წლის წინ მეცნიერთა ჯგუფმა, პროფესორ ა.ს. მაკარენკოს ხაელძღვანელობით, წარმოადგინა მოდელების ახალი კლასი, რომელთა საშუალებითაც შესაძლებელია აღიწეროს საზოგადოებაში მიმდინარე სხვადასხვა პროცესი. ასეთი ტიპის მოდელები თავდაპირველად შეიქმნა თავის ტვინში მიმდინარე პროცესების შესწავლისას. ისინი განეკუთვნებიან ნეიროქსელური ტიპის მოდელების კლასს და მათ თავის დროზე უკვე აჩვენეს თავიანთი პერსპექტიულობა რეალური პროცესების პროგნოზირებისას.

საზოგადოებრივი სისტემა რთული ობიექტია. სირთულეს განსაზღვრავს მის კომპონენტთა შორის არსებულ კავშირთა (მაგალითად, ეკონომიკური, საინფორმაციო, სატრანსპორტო, მენტალური და სხვა კავშირები) სიმრავლე. დიდი სისტემების ქცევის დინამიკურ კანონზომიერებების ანალიზმა და დიდი რაოდენობის ელემენტებისაგან შედგენილი რთული სისტემის აღწერის ხერხებმა, ნეიროქსელური მოდელების აგების სტიმულირება გამოწვია. ეს მოდელები უკეთ ერგებიან სოციალური სისტემების დინამიკისა და სტრუქტურული ცვლილებების კვლევას. დიდი საზოგადოებრივი სისტემის ოპტიმალური მართვის მოძებნის და ოპტიმალური მდგომარეობის მიღწევის საკითხები ტრანსფორმირდება მართვის ამოცანებში [1,2]. მართვის ამოცანების დასმის დროს, ვეყრდნობით რა საზოგადოებრივი სისტემების ნეიროქსელურ ბუნების იდეას, სისტემის ევოლუცია დროში აღიწერება ნეიროქსელური სისტემებისათვის დამახასიათებელი ისეთი არაწრფივი აქტივაციური ფუნქციებით, როგორიცაა სიგმოიდური ($y = \frac{e^x}{1+e^x}$) და ტანგენსჰიპერბოლური ($y = \frac{e^x - 1}{e^x + 1}$) ფუნქციები. თუმცა, ოპტიმალური მართვის ამოცანის გადაწყვეტა კონკრეტულად, როცა საქმე გვაქვს დისკრეტულ არაწრფივ ფუნქციებთან, როგორც ცნობილია, დიდ სირთულეს წარმოადგენს და პრაქტიკულად შეუძლებელს ხდის ოპტიმალური პროცესის მიღებას. ამიტომ მოდელირებისათვის გამოყენებულ იქნა ანალოგური ნეიროქსელები, კერძოდ დისკრეტული ნეიროქსელების უწყვეტი ანალოგები.

განვიხილოთ საზოგადოებრივი სისტემა, რომელიც N ობიექტისგან შედგება. ვთქვათ, ამ სისტემაში ერთ-ერთი არის იერარქიით მაღალი, მმართველი, რომელიც თავისთავად მონაწილეობს სისტემის ფუნქციონირებაში და კავშირი აქვს ყოველ ობიექტთან. ობიექტს შეიძლება წარმოადგენდეს ან სახელწიფო, ან ეკონომიკური ერთეული. არსებული საბაზისო ელემენტი ხასიათდება პარამეტრთა გარკვეული ნაკრებით (პოლიტიკური, ეკონომიკური,

სოციოლოგიური). საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევებზე დაყრდნობით ერთ-ერთ მახასიათებელ პარამეტრად შეიძლება მივიჩნიოთ სახელმწიფოს სიძლიერე - როცა ობიექტი სახელმწიფოებრივი ერთეულია და ეკონომიკური სიძლიერე – როცა ობიექტი ეკონომიკური ერთეულია. ხშირად დაისმის ამოცანა, რომელიც გულისხმობს, ასეთი სისტემისათვის ოპტიმალური მდგომარეობის და ოპტიმალური მართვის პოვნას, ოპტიმიზაციის არჩეული კრიტერიუმის შემთხვევაში.

ამოცანის დასმა. მოცემულია N ელემენტინი სისტემა, რომელთაგან თითოეული ხასიათდება სიდიდით $s_i(t)$, $i=1,2,...,N$, $t\in[t_0,T]$ – i-ური ელემენტის მდგომარეობით, დროის t მომენტში. ვგულისხმობთ, რომ სისტემის i-ურ და j-ურ ელემენტებს შორის არსებობს სიმეტრიული კავშირები, $H=(h_{ij}(t))_{\substack{i=1,...,N\\ j=1,...,N}}$. ამასთან, $h_{im}(t)=h_{mi}(t)$, სადაც m – სისტემის ფიქსირებული ელემენტიის ნომერია, – მართვადი კავშირებია, ხოლო $\forall h_{ij}=const$, $i,j\neq m$, – წინასწარ ცნობილი კავშირების სიდიდეებია.

ვთქვათ, სისტემის დინამიკა აღიწერება შემდეგი განტოლებებით:

$$\tau\frac{ds_i(t)}{dt}=-s_i(t)+f(s(t),h_m(t)),\ i=1,2,...,N, \tag{1}$$

სადაც $\tau>0$ – დროითი კონსტანტაა, ხოლო,

$$f(s(t),h_m(t))=\frac{e^{\sum_{j=1}^{N}h_{ij}(t)s_j(t)}}{1+e^{\sum_{j=1}^{N}h_{ij}(t)s_j(t)}},$$

საწყისი პირობებით:

$$s_i(t_0)=s_i^0,\ i=1,2,...,N. \tag{2}$$

ოპტიმიზაციის ამოცანა მდგომარეობს ისეთი $\nu_m^*=(s^*(t),h_m^*(t))$ ოპტიმალური პროცესის პოვნაში, რომლითაც მიიღწევა შემდეგი ფუნქციონალის მინიმუმი:

$$J(\nu_m)=\sum_t\sum_i f^2(s_i(t),h_{i_m}(t))+\sum_i a_i {s_i}^2(T)\to\min. \tag{3}$$

აქ, a_i, $i=1,2,...,N$ - გარკვეული წონითი კოეფიციენტებია, რომლებიც ემსახურებიან მიზნის ფუნქციონალში ტერმინალური ნაწილის მნიშვნელობის გათვალისწინებას.

მტკიცდება თეორემა დასაშვები პროცესის არსებობის შესახებ.

თეორემა. (1)-(3) ამოცანის შემთხვევაში, სისტემის „მონოპოლისტი“ ელემენტისათვის, რომლის ნომერია m ($m=1,...,N$), არსებობს ოპტიმალური პროცესი $(s^*_1(t),s^*_2(t),...,s^*_N(t),h^*_m(t))$ და

$$s^*_i(t)=\frac{s_i^0 e^{\frac{t-t_0}{\tau}}\left(a_i-(a_i+2\tau)e^{\frac{2(T-t)}{\tau}}\right)}{a_i-(a_i+2\tau)e^{\frac{2(T-t_0)}{\tau}}},\qquad i=1,2,...,N,\quad t\in[t_0,T],$$

$$h^*_m(t)=(h^*_{m1}(t),h^*_{m2}(t),...,h^*_{mN}(t)),$$

$$h^*_{mm}(t)=\frac{1}{\tilde{s}_m(t)}\left(\ln\frac{2a_m s^*_m(t)}{a_m\left(1-e^{\frac{2(T-t)}{\tau}}-2s^*_m(t)\right)-2\tau e^{\frac{2(T-t)}{\tau}}}-\sum_{\substack{i=1\\ i\neq m}}^{N}h^*_{mi}(t)s^*_i(t)\right),$$

სადაც

$$h^*_{mi}(t)=\frac{1}{s^*_m(t)}\left(\ln\frac{2a_i s^*_i(t)}{a_i\left(1-e^{\frac{2(T-t)}{\tau}}-2s^*_i(t)\right)-2\tau e^{\frac{2(T-t)}{\tau}}}-\sum_{\substack{k=1\\ k\neq m}}^{N}h_{jk}s^*_k(t)\right),$$

$$i=1,2,...,N,\ i\neq m,\ t\in[t_0,T).$$

ლიტერატურა

1. Берадзе М.С. Оптимальное управление в сети Хопфилда//Труды ГТУ, 2003, N3(449).С.9-15.
2. Берадзе М.С. Оптимальное управление в нейросетевой динамикой системе, с ненулевым пороговым потенциалом// Материалы международной научной конференции "Интелектуальные системы принятия решений и прикладные аспекты информационных технологий (ISDMIT'2007)".-Том 3. Евпатория, Крым. -2007. -С.18-20.
3. ბერაძე მ., ქელბაქიანი ლ. „დიდი საზოგადოებრივი სისტემების მართვის ნეიროქსელური მეთოდები"// ქუთაისის სამართლისა და ეკონომიკის უნივერსიტეტის პროფესორ-მასწავლებელთა რესპუბლიკური კონფერენციის მასალები. 26-28 მაისი, 2009 წელი. გვ. 118-119.

Maia Beradze
Kutaisi University, Associate Professor
Lali Kelbakiani
SEU, Associate Professor

OPTIMUM CONTROL OF MONOPOLY SYSTEM

As a result of modern world's globalization making responsible decisions within unsteady environment is continually getting more and more difficult. Experiments of modeling problems the ground of modern scientific achievements is connected with syntheses of physics, synergetic, biology and computer sciences. Decades before a group of scientists leading by Professor A.S. Makarenko presented a new class of models, which gives us the possibility to describe different society processes. Such types of models were at first invented during the study of processes happening in human brain. They belong to neural network type models class and they have already shown their long-term perspective within prognosis of realistic processes.

Social system is a difficult object. Its difficulty is determined by the number of connections between its parts (ex. economical, informational, shipping, mental and other connections). The methods of analysis of dynamical regularities of big systems and describing complex systems consisting of a big amount of elements has caused stimulating the construction of neural network models. These models fit better the research of social system dynamics and structural changes. Issues of searching the optimal control and achieving the optimal state of big social system transforms in control problems [1,2]. On stating the control problems, depending on the idea that social systems have neural network nature and the social system evolution in time, we describe through nonlinear activation functions such as sigmoidal ($y = \frac{e^x}{1+e^x}$) and tangent-hyperbolical ($y = \frac{e^x - 1}{e^x + 1}$) functions. However, resolving the optimal control problem is a big issue and practically makes it impossible to get optimal process while dealing with discrete non-linear functions. Because of this, analogous neural networks, specifically continuous analogs of discrete neural networks, have been used for modeling.

Let us consider social system, which consists of N object. For example, this system has hierarchically high manager, who takes part in functioning the system and has connections with every object. As an object may serve state or economical unit. Existing base element is characterized with a certain amount of parameters (political, economical, sociological). Depending on the researches of International Relations, state strength can be assumed as one of the characterizing parameters when object is government and economical strength in case of economical unit being an object. A problem that is frequently stated, means in case of selected criteria for optimization, to find an optimal state and optimal control for such systems.

Stating of problem. Consider N element system, each of them is characterized with a quantity of $s_i(t)$, $i = 1,2,...,N$, $t \in [t_0, T]$ - state of i element in t time. We imply, that there are symmetrical connections between the i and j systems elements – $H = (h_{ij}(t))_{\substack{i=1,...,N \\ j=1,...,N}}$. Herewith, $h_{im}(t) = h_{mi}(t)$, where m is the number fixed element of system – control connections, $\forall h_{ij} = const$, $i, j \neq m$, – are already known connection quantities.

Let, the dynamics of the system is described through following equations:

$$\tau \frac{ds_i(t)}{dt} = -s_i(t) + f(s(t), h_m(t)), \; i = 1,2,...,N, \tag{1}$$

where $\tau > 0$ is time constant, and

$$f(s(t), h_m(t)) = \frac{e^{\sum_{j=1}^{N} h_{ij}(t) s_j(t)}}{1 + e^{\sum_{j=1}^{N} h_{ij}(t) s_j(t)}},$$

with initial terms:

$$s_i(t_0) = s_i^0,\ i = 1,2,...,N. \tag{2}$$

Optimization problem is to find such $\nu_m^* = \left(s^*(t), h_m^*(t)\right)$ optimal process, which minimizes the following functional:

$$J(\nu_m) = \sum_t \sum_i f^2\left(s_i(t), h_{i_m}(t)\right) + \sum_i a_i s_i{}^2(T) \to \min. \tag{3}$$

Here a_i, $i = 1,2,...,N$ – are certain weight coefficients, which are for foreseeing the importance of terminal part in target functional.

It is proofed the theorem about existence of permissible process.

Theorem. For (1)-(3) problem, system's "monopolic" element, the number of which is m ($m = 1,...,N$), exists an optimal process $\left(s^*{}_1(t), s^*{}_2(t),..., s^*{}_N(t), h^*{}_m(t)\right)$ and

$$s^*{}_i(t) = \frac{s_i^0 e^{\frac{t-t_0}{\tau}}\left(a_i - (a_i + 2\tau)e^{\frac{2(T-t)}{\tau}}\right)}{a_i - (a_i + 2\tau)e^{\frac{2(T-t_0)}{\tau}}}, \qquad i = 1,2,...,N,\quad t \in [t_0, T],$$

$$h^*{}_m(t) = \left(h^*{}_{m1}(t), h^*{}_{m2}(t),..., h^*{}_{mN}(t)\right),$$

$$h^*{}_{mm}(t) = \frac{1}{\tilde{s}_m(t)}\left(\ln\frac{2a_m s^*{}_m(t)}{a_m\left(1 - e^{\frac{2(T-t)}{\tau}} - 2s^*{}_m(t)\right) - 2\tau e^{\frac{2(T-t)}{\tau}}} - \sum_{\substack{i=1 \\ i\neq m}}^{N} h^*{}_{mi}(t) s^*{}_i(t)\right),$$

where

$$h^*{}_{mi}(t) = \frac{1}{s^*{}_m(t)}\left(\ln\frac{2a_i s^*{}_i(t)}{a_i\left(1 - e^{\frac{2(T-t)}{\tau}} - 2s^*{}_i(t)\right) - 2\tau e^{\frac{2(T-t)}{\tau}}} - \sum_{\substack{k=1 \\ k\neq m}}^{N} h_{jk} s^*{}_k(t)\right),$$

$$i = 1,2,...,N,\ i \neq m,\ t \in [t_0, T).$$

Петр Бидюк
доктор наук, профессор, Институт Прикладного Системного Анализа НТУУ «КПИ».
Тея Кордзадзе
академический доктор, ассоц. профессор, Кутаисский Университет
Алексей Бидюк
магистр, главный специалист компании “Profigent Labs”, Eindhoven.

БАЙЕСОВСКИЙ ПОДХОД К ВЕРОЯТНОСТНОМУ МОДЕЛИРОВАНИЮ АКТУАРНЫХ РИСКОВ В СТРАХОВАНИИ

Повторные финансовые кризисы, военная активность некоторых государств и борьба с терроризмом в течение последних двух десятилетий свидетельствуют о высокой актуальности решения задач анализа и менеджмента финансовых рисков. Вместе с тем становится очевидным факт, что существующие методы анализа и модели ситуаций, которые направляются на описание и менеджмент рисков, зачастую недостаточно адекватны для получения высококачественных прогнозов вероятностей возникновения таких ситуаций и возможных потерь. Это объясняется не столько недостаточным вниманием специалистов к таким проблемам, сколько высокой динамикой протекания финансовых процессов, их чрезвычайно высокой размерностью, наличием сложных иерархических и горизонтальных взаимосвязей между финансово - экономическими процессами на уровне отдельных фирм, отраслей промышленности, макроэкономики в целом, и на глобальном уровне. Иногда имеющиеся математические модели являются достаточно сложными для практического использования, поэтому возникают упрощенные варианты, адекватность которых может существенно отличаться от идеализированных.

Значительную роль в корректном и своевременном решении задач менеджмента финансовых рисков играет системный подход, который заключается в данном случае в учете влияния текущих рыночных факторов, выявлении новых факторов воздействия (в том числе скрытых), определении уровней и частот воздействия внешних и внутренних факторов на протекание исследуемых процессов, выявления и учета возможных неопределенностей структурного, статистического и параметрического характера, корректная постановка и решение оптимизационных задач там, где это необходимо и возможно, применение аналитических критериев качества на всех этапах анализа данных.

Анализ протекания и взаимодействия финансовых процессов на протяжении двух последних десятилетий свидетельствует, что особого внимания с точки зрения менеджмента финансовых рисков требуют банковская система, отрасль страхования, а также крупные фирмы и корпорации. Особенно сложными и высоко динамичными являются финансовые процессы в области страхования и соответствующие риски. Именно отрасль страхования призвана ежедневно решать сложные финансовые задачи, требует высококачественных моделей и методов анализа данных и знаний, непосредственно направленных на практическое применение.

Отрасль страхования характеризуется множеством различных рисков, в частности индивидуальные риски, коллективные риски для короткого периода; коллективные риски на длинных периодах, большие распределенные риски потерь; операционный риск, риск невозврата кредита, риск банкротства, и другие [5]. Так, значительные потери возникают сегодня в результате возникновения операционного риска его можно определить как риск прямых или косвенных потерь. До возникновения операционного риска приводит также отсутствие средств менеджмента этого же типа риска. Так же как и другие виды риска, операционный риск необходимо представить качественно и количественно. Поскольку на возникновение этого риска влияют самые различные события, то задача сбора данных и оценки степени и прогнозирования такого риска требует значительных усилий. Возможным источником данных могут быть страховые полисы, которые содержат информацию о страховых рисках, возникающих вследствие возникновения событий, связанных с операционными потерями. Однако, это не лучший вариант получения необходимых данных, поскольку полисы содержат конфиденциальную информацию, а собственно обработка исков - это сложный, длительный процесс, который не отличается информационной полнотой. На сегодня для математического описания рисков в страховании широко применяют методы прикладной статистики и теории вероятностей.

В процессе анализа ситуаций, связанных с возникновением финансового риска важно получить объективную информацию о текущем состоянии страховой компании из независимых источников. Процедура идентификации типа рисков и управления ими может быть представлена в виде циклической последовательности таких действий как установление возможных типов рисков для компании, идентификация, понимание и описание ситуаций, способствующих возникновению факторов рисков, подробный анализ типов возможных рисков с установлением мер потерь и методов их оценки и прогнозирования; принятие управленческих решений по контролю рисков конкретных типов, наблюдение за выполнением управленческих решений, выявление и анализ индикаторов наступления возможных рисков; составление подробного отчета о выполненных действий, направленных на

избежание, игнорирование или активное управление ситуациями с возникновением рисков. Реализация указанной циклической процедуры идентификации рисков и менеджмента соответствующих ситуаций должна опираться на классификацию возможных рисков для компании. Часто употребляют термин "риск предприятия", который включает все возможные риски для конкретного предприятия . Риск предприятия, в свою очередь, разделяют на основной риск для бизнеса и операционный риск, которые также имеют свои составляющие.

Существуют несколько методов количественного анализа, которые можно применить к решению задачи углубленного понимания сути и оценки уровня финансового риска. К методам этого класса относятся статистическое оценивание, частотный анализ потерь, статистический Байесовский подход, системы искусственного интеллекта на основе нейронных сетей и нейро - нечетких моделей, модели на основе методов Монте Карло и модели с переключением режимов, экспертная оценка и нечеткая логика, практические методики. Математические модели, используемые в актуарной математике, классифицируют как детерминистические и стохастические.

Пусть $\mathbf{M}=\{M_1, M_2, ..., M_n\}$ - множество моделей, которые применяются к описанию рисков; $p(x \mid M_i, \theta_i)$ - функция правдоподобия для модели M_i, $i=1,...,N$ с параметрами θ_i и данными x, и пусть $p(\theta_i \mid M_i)$ – априорное распределение параметров θ_i выбранной модели M_i. Апостериорное распределение параметров θ_i при известной структуре модели M_i и данных x можно записать в виде: $p(\theta_i \mid M_i, x)=c_i\, p(x \mid M_i, \theta_i)\, p(\theta_i \mid M_i)$, где $c_i -$ нормирующая константа. Структуры различных моделей отличаются количеством параметров, при этом предпочтение отдается простым моделям. Для выбора лучшей модели можно воспользоваться информационным критерием Акайке, который модифицирован для данного класса вероятностных моделей:

$$\log \tilde{p}(x \mid M_i, \theta_i) = \log p(x \mid M_i, \theta_i) - A(k_i)$$

где $k_i -$ размерность вектора θ_i; $A(k_i) = k_i -$ возрастающая функция k_i. Этот критерий можно представить в виде $-2 \log p(x \mid M_i, \theta_i) + 2k_i$. Альтернативой для ИКА является критерий Байеса - Шварца (КБШ), в котором $A(k_i)=0{,}5 k_i \log N$, где $N -$ мощность выборки данных x. Отметим, что несколько другие модификации этих критериев качества используют также для анализа регрессионных моделей различных структур.

После выбора структуры модели $M^* = M_{i^*}$ необходимо максимизировать апостериорную плотность $p(\theta_{i^*} \mid M_{i^*}, x)$ по θ_{i^*} (или вычислить апостериорное среднее $E[\theta_{i^*} \mid M_{i^*}, x]$) для того чтобы найти лучшую оценку $\hat{\theta}_{i^*}$. Если мощность выборки данных достаточно велика, а априорное распределение $p(\theta_{i^*} \mid M_{i^*})$ - диффузное, то апостериорный максимум можно заменить оценкой максимального правдоподобия. Найденные структура M_{i^*} и параметры модели θ_{i^*} в дальнейшем считаются приемлемыми.

Рассмотрим возможность введения неопределенностей в параметры и структуру модели. Получим выражения для апостериорных распределений M_i и $\theta_i \mid M_i$. Обозначим через $p_r(M)$ априорную вероятность оценки структуры модели M, а через $p(\theta_i \mid M_i) -$ априорное распределение параметров θ при известной структуре M. Согласно правилу Байеса запишем:

$$p(\theta, M \mid x) = p(\theta \mid m, x)\, p_r(M \mid x) = p(\theta \mid m, x) \cdot c \cdot p_r(M)\, p(x \mid M),$$

где $p(x \mid M) = \int p(x \mid \theta, M)\, p(\theta \mid M)\, d\theta$; $c -$ нормирующая константа. Таким образом, общая апостериорная плотность для (θ, M) определяется произведением апостериорной плотности θ, при условии, что модель M корректна, при данных x. Общее распределение (θ, M) определяется по выражению:

$$p(\theta, M \mid x) = c\,(c_i\, p(x \mid \theta, M)\, p(\theta \mid M))\, p(x \mid M)\, p_r(M),$$

где c_i - нормирующая константа для $p(\theta \mid M, x)$ и c - нормирующая константа для всего апостериорного распределения.

Предположим, что необходимо найти вероятность банкротства y, которая определяется через параметры модели M. Условная вероятность для y имеет вид:

$$p(y \mid x) = \sum p(y \mid x, M_i)\, p_r(M_i \mid x),$$

где $p(y \mid x, M_i) = \int p(y \mid x, M_i, \theta_i)\, p(\theta_i \mid M_i, x)\, d\theta_i$;

$$p(\theta_i \mid M_i, x) = c_i\, p(x \mid M_i, \theta_i)\, p(\theta_i \mid M_i).$$

Асимптотическое анализ распределения $p(\theta_i \mid M_i, x)$ свидетельствует [6,7] , что

$$\log\, p(\theta_i \mid M_i, x) = c - \frac{1}{2}(\theta_i - \hat{\theta}_i)^T \mathbf{H}_i (\theta_i - \hat{\theta}_i) + o\,(|\theta_i - \hat{\theta}_i|^2),$$

где $\hat{\theta}_i -$ взвешенные оценки максимального правдоподобия для θ_i и моды априорного распределения для θ_i; $\mathbf{H}_i -$ и сумма Гессиан в соответствующем максимуме функций правдоподобия и априорной плотности.

Если априорное распределение диффузное и мощность выборки N достаточно велика, то при исчислении оценок можно применить аппроксимацию. То есть матрицу $\mathbf{H}_i$ можно аппроксимировать произведением $N\,\hat{\mathbf{B}}_i$, где $\hat{\mathbf{B}}_i = \mathbf{B}_i(\hat{\theta}_i) -$ информационная матрица для одного наблюдения при условии, что $\hat{\theta}_i$ – это истинное значение для θ_i. $\hat{\theta}_i$ оценку можно вычислить также методом максимального правдоподобия.

Рассмотрим теперь апостериорное распределение для модели M_i:

$$p_r(M_i \mid x) = c\; p_r(M_i)\; p(x \mid M_i),$$

где $p(x \mid M_1)\;\; p(x \mid M_2)\;\; \ldots -$ факторы Байеса (с точностью до масштабной константы). Несколько упрощенный расчет этих факторов можно выполнить по формуле [8]:

$$\log p(x \mid M_i) = c + \frac{1}{2} k_i \log 2\pi - \frac{1}{2}\log\left|\hat{\mathbf{I}}_i\right| + \log p(x \mid \hat{\theta}_i, M_i) + \log p(\hat{\theta}_i \mid M_i) + O(N^{-1}) \qquad (1)$$

где $\hat{\mathbf{I}}_i$ - информационная матрица для данных x, которые описываются моделью с параметрами $\hat{\theta}_i$; k_i- размерность вектора θ_i, $p(\theta_i \mid M_i)$- априорное распределение для θ_i. Поскольку наблюдения предположительно независимы, то $\hat{\mathbf{I}}_i = N\,\hat{\mathbf{B}}_i$, где $\hat{\mathbf{B}}_i -$ информационная матрица, соответствующая одному наблюдению при использовании модели M_i с параметрами $\hat{\theta}_i$. Таким образом, можно записать, что

$$\log\left|\hat{\mathbf{I}}_i\right| = k_i\, \log N + \log\left|\hat{\mathbf{B}}_i\right|.$$

Отметим, что при росте N $\log\left|\hat{\mathbf{B}}_i\right|$ будет оставаться примерно постоянным для каждой модели. Если k_i принимает одно и то же значение для всех моделей, то изменяться будет только $\log\left|\hat{\mathbf{B}}_i\right|$. Влияние на критерий составляющей $\log\, p(\hat{\theta}_i \mid M_i)$, связанной с априорным распределением, незначительный, особенно при использовании диффузионного распределения. После введения обозначения $\hat{l}_i = \log p(x \mid \hat{\theta}_i, M_i)$, и извлечения члена $\log\, p(\hat{\theta}_i \mid M_i)$ критерий (1) примет упрощенный вид:

$$\log p(x \mid M_i) \approx c + \frac{1}{2} k_i \log 2\pi + \hat{l}_i - \frac{1}{2} k_i \log N - \frac{1}{2}\log\left|\hat{\mathbf{B}}_i\right| \qquad (2)$$

или

$$\log p_r(M_i \mid x) \approx \log p_r(M_i) + \frac{1}{2} k_i \log 2\pi + \hat{l}_i - \frac{1}{2} k_i \log N - \frac{1}{2}\log\left|\hat{\mathbf{B}}_i\right| + c \qquad (3)$$

где $c -$ нормирующий константа, которая обеспечивает равенство: $\sum_i p_r(M_i \mid x) = 1$.

Bidiuk P.I., Kordzadze T.Z., Bidiuk O.P. Probabilistic modeling of actuarial risks / The types of modern actuarial risks are determined that require of analytical study with application of mathematical and statistical models with various structures. There were established the types of quantitative methods for deeper understanding and estimation of financial risk level. For estimating the loss probability the probabilistic type models are used due to the possibility of taking into consideration parametric and statistical uncertainties of a process under study. A Bayesian approach to modeling was considered and the procedure for constructing probabilistic type model is proposed. The procedure is used to model the data characterizing a stream of company payments.

Литература:

1. Bernstein P.L. Against the Gods: the remarkable story of risk. – New York: John Wiley & Sons, Inc., 1996. – 383 p.

2. Holsapple C.W., Winston A.B. Decision support systems. – Saint Paul (USA): West Publishing Company, 1996. – 850 p.

3. Kaplan S. The words of risk analysis // Risk Analysis, 1997, Vol. 17, pp. 407 – 417.

4. Шахов В.В., Медведев В.Г., Миллерман А.С. Теория и управление рисками в страховании. – Москва: Финансы и статистика, 2002. – 224 с.

5. Sik-Yum Lee. Structural Equation Modeling. – New York: Wiley & Sons, Ltd, 2007. – 460 p.

6. Bernardo J.M., Smith A.F.M. Bayesian theory. – New York: John Wiley & Sons, Inc., 2001. – 586 p.

7. Gelman A., Carlin J.B., Stern H.S., Rubin D.B. Bayesian data analysis. – New York: Chapman and Hall/CRC, 2004. – 670 p.

8. Draper D. Assessment and propagation of model uncertainty // Journal of the Royal Statistical Society, 1995, Ser. B, Vol. 57, pp. 45 – 97.

დავით ბიძინაშვილი
ეკონომიკის დოქტორი, გორის სახელმწიფო
სასწავლო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი
როინ ქობლიანიძე
გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის მასწავლებელი

შეღავათიანი კრედიტის პროგრამის ფარგლებში საქართველოში კერძო სექტორის წახალისება იგეგმება

ჩვენს ქვეყანაში სოფლის მეურნეობა ბედის ანაბრად იყო მიტოვებული. წლების განმავლობაში დარგს სახელმწიფოსაგან რეალური მხარდაჭერა არ ჰქონია, რაც აისახა კიდეც მის მდგომარეობაზე. დღეს ეს დარგი უკვე პრიორიტეტულად არის აღიარებული. შეიქმნა სოფლის მეურნეობის განვითარების ერთმილიარდიანი ფონდი, დამტკიცდა მცირემიწიან ფერმერთა ხელშეწყობის პროექტი და პირველი სამუშაოებიც დაიწყო. ცნობილი გახდა ისიც, რომ შეღავათიან აგროსესხებს ბანკები იმავე პირობებით გასცემენ, როგორც სტანდარტული მსესხებლების შემთხვევაში, თუმცა ამ კრედიტების უპირატესობა შეღავათიანი პერიოდი და დაბალი საპროცენტო განაკვეთი იქნება.

შეღავათიანი აგროკრედიტის პროექტის ფარგლებში გასაცემი სესხების პირობები მიზნობრიობაზე არის დამოკიდებული.

- 5000 ლარამდე, 6-თვიანი, 0%-იანი სასაქონლო კრედიტი მცირე ფერმერებისთვის გაიცემა, რომელთა მეურნეობების ტექნიკური აღჭურვა მწირია, უმეტესწილად ხელის იარაღებით მუშაობენ და არც კრედიტის აღების შესაძლებლობა აქვთ. უპროცენტო სასაქონლო კრედიტით ისინი საწარმოო საშუალებებს შეიძენენ (სათესლე და სარგავი მასალა, პესტიციდები, ვეტპრეპარატები), გარდა სასუქებისა.

- სესხი 500-დან 100.000 ლარამდე, 8%-იანი, არაუმეტეს 2 წლისა - ეს სესხი საშუალო და მსხვილი ფერმერებისთვისაა. საპროცენტო განაკვეთის ნაწილს სოფლის მეურნეობის პროექტების მართვის სააგენტო დააფინანსებს.

ძირითადი საშუალებების დასაფინანსებლად კრედიტი 24 თვემდე ვადით გაცემა (სანაშენე და პროდუქტიული პირუტყვის, ფრინველის და თევზის შეძენა, სათბურის აშენება, სარწყავისისტემების მოწყობა და სხვ.); 18 თვემდე ვადით - მეცხოველეობისთვის საბრუნავი საშუალებების დასაფინანსებლად, ხოლო მემცენარეობისათვის - 12 თვემდე.

-1 მილიონ ლარამდე სესხი 3%-იანი, არაუმეტეს 7წლისა, გაიცემა სასოფლო-სამეურნეო საწარმოებისათვის - შემნახველი, სასაწყობე, დამფასოებელი, სამაცივრე მეურნეობებისა და გადამამუშავებელი წარმოებების გასავითარებლად. აგრეთვე, ახალი სასოფლო-სამეურნეო საწარმოების შექმნისა და არსებულთა გადაიარაღებისათვის 7 წლამდე ვადით სესხები 30 ამერიკული დოლარიდან 600 ათას დოლარამდე მოცულობით გაიცემა. პროექტში 11 კომერციული ბანკი და 2 მიკროსაფინანსო ორგანიზაცია მონაწილეობს, რომლებიც აგროსესხების გაცემისას უპირატესობას გამოცდილ ფერმერებს მიანიჭებენ. კრედიტის მისაღებად ფერმერს აუცილებლად უნდა ჰქონდეს მიმდინარე ბიზნესი და თავის საქმეში კარგად უნდა ერკვეოდეს. გარდა ამისა, სესხის ასაღებად დასჭირდება კარგად ჩამოყალიბებული და რაციონალური ბიზნესგეგმა. საკრედიტო რისკების შესაფასებლად ბანკები ყოველ განაცხადს შეისწავლიან, თუმცა პროექტის მონაწილეები იმედოვნებენ, რომ განსაკუთრებული რისკები არ შეიქმნება.

სოფლის მეურნეობის განვითარების მილიარდიანი ფონდის შექმნისთანავე გაჩნდა კითხვა: დაფინანსების მისაღებად რა კრიტერიუმებს უნდა აკმაყოფილებდეს ფერმერის პროექტი? დაფინანსებას კომერციული ბანკები და მიკროსაფინანსო ორგანიზაციები მოახდენენ, ფონდი კი ამ კრედიტებზე შეღავათიან პირობებს განაპირობებს. დაფინანსების ძირითადი კრიტერიუმებია სასოფლო-სამეურნეო პროფილი და პროექტის მომგებიანობა.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს სამომხმარებლო კრედიტები, რომლებიც გაიცემა 24 თვემდე ვადით.

ეფექტური საპროცენტო განაკვეთი, რომელიც მსესხებელმა უნდა გადაიხადოს, 8%-ზე მეტი არ იქნება, თუმცა ხშირ შემთხვევაში განაკვეთი უფრო დაბალიცაა. მილიარდიანი ფონდის დაფინანსების წყარო არ არის სახელმწიფო ბიუჯეტი. ფონდში თანხებს კერძო დონორები მოიზიდავენ. საზოგადოებაში დიდია იმედი, რომ ფონდის საქმიანობა სასურველ შედეგს გამოიღებს.

იაფი აგროკრედიტი და მცირემიწიან ფერმერთა დახმარების პროგრამა - ხელისუფლება სოფლის მეურნეობის დასახმარებლად, ძირითადად, ამ ორი მიმართულებით მუშაობს. უკვე გამოიკვეთა პრობლემებიც. მაგალითად, სულ უფრო მეტი ადამიანი გამოთქვამს უკმაყოფილებას, რომ ბანკები იაფი აგროკრედიტის ფარგლებში დამწყებ ბიზნესს, ე.წ. სტარტაპებს (საქმიანობის ხანმოკლე ისტორიის მქონე კომპანიები) არ აფინანსებენ. რაც შეეხება სასოფლო-სამეურნეო ბარათებს, თუ როგორ აქცევდნენ მათ ფულად, ეს ფართო საზოგადოებამაც ნახა. გლეხები ამის მიზეზად ბარათების დაგვიანებით დარიგებას ასახელებენ.

ფონდი და სოფლის მეურნეობის პროექტების მართვის სააგენტო, რომელმაც ეს პროექტი უნდა განახორციელოს, ცდილობენ, ფინანსური რისკები იმ დონემდე შეამცირონ, რომ ბანკებისთვის შედარებით რისკიანი სასოფლო-სამეურნეო ბიზნესების დაფინანსებაც მისაღები გახდეს.

მისაღებ სესხების ადმინისტრირება სახელმწიფოს საქმე არ არის. თავიდანვე აღებული იყო ორიენტირი, რომ ადმინისტრირება, სესხების გაცემა და გარანტიების მიღება არ უნდა მომხდარიყო სახელმწიფოს მიერ. ამის ცუდი მაგალითები უკვე არსებობს, მათ შორის, ახლო წარსულში. შესაბამისი კვალიფიკაცია კომერციულ ბანკებსა და მიკროსაფინანსო ორგანიზაციებს აქვს. სახელმწიფოს უბრალოდ უნდა გაეწაწილებინა ამ სესხებთან დაკავშირებული რისკების ნაწილი. სახელმწიფოს მიზანი სესხების არსებული პორტფელის გაკეთილშობილება კი არ იყო, არამედ მსესხებელთა ბაზის გაზრდა, რათა

უფრო მეტ ადამიანს აეღო სესხი, ვიდრე ეს პროექტის დაწყებამდე იყო შესაძლებელი. ისე დაიგეგმა, რომ პროექტის ფარგლებში სასოფლო-სამეურნეო მსესხებლების რაც შეიძლება ფართო სპექტრი მოქცეულიყო.

ხელმისაწვდომი სესხების პრობლემა ერთ-ერთი უმთავრესია ბიზნესისთვის. საკრედიტო რესურსის სიძვირე ბიზნესის კეთებას ძალიან აძნელებს. სასტარტო კაპიტალის მოზიდვა მცირე და საშუალო ბიზნესს იმიტომ არ შეუძლია, რომ ჩვენი საბანკო სისტემა სტარტაპებს პრაქტიკულად არ აფინანსებს. ეს მნიშვნელოვანი შემაფერხებელი ფაქტორია, ამიტომ საინვესტიციო ფონდის შექმნას საინტერესო მოვლენად მივიჩნევ - მეწარმეს სახსრების მოზიდვის ალტერნატივა უჩნდება. თუ ყველაფერი სწორად წარიმართა, მერწმუნეთ, ეს პროექტი შესაძლებელია გახდეს წარმატებული და ეკონომიკის განვითარება საგრძნობლად დააჩქაროს. თან ამ საქმეში საკმაოდ კომპეტენტური ადამიანებიც ჩაერთნენ.

სტარტაპების თემა მტკივნეულია არა მხოლოდ სოფლის მეურნეობაში, არამედ ყველა სფეროში: საკრედიტო რესურსზე წვდომა თითქმის ნულოვანია. რა შეიძლება გაკეთდეს? მაგალითად, უცხოეთში არსებობს საინტერესო გამოცდილება, რაც გამოიხატება ბიზნესის თანამონაწილეობით კრედიტით სარგებლობისას. სესხი სრულად კი არ აფინანსებს ბიზნესპროექტს, არამედ მხოლოდ მის ნაწილს. რისკების მიხედვით, ეს შეიძლება იყოს 30, 60 ან 70%... ბევრი სხვა მოდელიც არსებობს, რომელთა გამოყენება შეიძლება. ფონდმა მაქსიმალურად უნდა გაითვალისწინოს რისკფაქტორები - სესხი უნდა გაიცეს, თუ უზრუნველყოფილი იქნება მისი დაბრუნება და ფერმერის მიერ დამატებით შემოსავლის მიღება, რაც ხელს შეუწყობს მას, რომ საქმიანობა მომავალშიც განაგრძოს.

დიახ, ასეა და საკმაოდ ბევრი სტარტაპია დაფინანსებული, მაგრამ გააჩნია სტარტაპს. თუ არ მაქვს არანაირი ბიზნესგამოცდილება, მართვის უნარი, თანხა, არც შემოსავლის წყარო და მაქვს მხოლოდ იდეა, ასეთ პროექტს არც ერთი ბანკი არ დააფინანსებს და ეს სავსებით გასაგებია. მაგრამ თუ ადამიანს აქვს რამე გამოცდილება ბიზნესში, აქვს განსაზღვრული თანხა და აგროსექტორში საქმის დაწყება უნდა, ესეც სტარტაპია და ასეთ ბიზნესს ბანკები აფინანსებენ.

მოგეხსენებათ, სესხს სამი კომპონენტი აქვს. ყველაზე მცირე ფერმერებისთვის 5000 ლარამდე 0%-იანი სასაქონლო კრედიტია, იგივე ე.წ. განვადება. აქ პოტენციური მსესხებლები არიან მცირემიწიან ფერმერთა ხელშეწყობის პროგრამის ბენეფიციარები, ვისაც 5 ჰექტრამდე მიწის ნაკვეთები აქვთ და სახელმწიფო ბარათებითაც დაეხმარა. ამჟამად ამ კომპონენტში მოთხოვნა დიდი არ არის, რადგან ბევრი სასოფლო-სამეურნეო ბარათი გაიცა. თუმცა მოსალოდნელია, რომ შემოდგომისთვის მოთხოვნა გაიზრდება, მას შემდეგ რაც გლეხები ბარათებს გაანაღდებენ.

მეორე კომპონენტი, სესხი საშუალო და მსხვილი ფერმერთათვის, ძირითადად, საბრუნავი საშუალებების დასაფინანსებლადაა, თუმცა შესაძლებელია, ზოგიერთი ტიპის ძირითადი საშუალებების დაფინანსებაც. მაგალითად, ძროხა ფერმერისთვის ძირითადი საშუალებაა. სესხის ვადა 5 წლამდეა, ხოლო მისი ეფექტური საპროცენტო განაკვეთის მაქსიმუმი 8%-ია - ეს საკმაოდ დაბალია საბაზრო განაკვეთებთან შედარებით, რასაც ფერმერები მანამდე იხდიდნენ. ასეთი სესხები 5 ათასიდან 100 ათას ლარამდეა.

მესამე კომპონენტი გახლავთ სესხები ინფრასტრუქტურული პროექტებისთვის. ფაქტობრივად, ის გადამმუშავებელი საწარმოებისთვისაა და 60 საწარმოს ინიციატივაც ამის ნაწილია. ლაპარაკია როგორც საშუალო, ისე მცირე ზომის გადამმუშავებელ, შემნახველ საწარმოებზე, საწყობებსა და სხვ. ეს არის 7 წლამდე სესხები $30 ათასიდან $600 ათასამდე. აგროპროექტის პროექტი 28 მარტს დაანონსდა. 1 სექტემბრამდე ასი მილიონი ლარია გაცემული.

2013 წლის გაზაფხულზე 400 ათასი ჰექტარი დამუშავდა, რაც შარშანდელზე ორჯერ მეტია. მცირე ფერმერებს საწარმოო ხარჯების 40 პროცენტამდე სახელმწიფომ დაუფინანსა. ეს იყო საპარტნიორო პროექტი სახელმწიფოსა და გლეხს შორის. ახლა საჭიროა მათი მხრიდანაც თანადგომა, რომ ამიერიდან მათაც ჩადონ სოფლის მეურნეობაში თავიანთი შრომა.

ამდენად, სოფლის მეურნეობაში კომპლექსური პრობლემები იკვეთება, შესაბამისად, ისინი ერთობლივად უნდა გადაიჭრას, რათა ადგილობრივ ხილ-ბოსტნეულს მომხმარებელი მხოლოდ სეზონზე არ იღებდეს, აგრეთვე ჯეროვნად დაფასდეს და ანაზღაურდეს მეურნეთა შრომაც - უხვი მოსავალი ისევე რომ არ აშინებდეთ, როგორც მოუსავლიანობა.

აუცილებელია გლეხური და ფერმერული მეურნეობების გაერთიანების ხელშეწყობა და სოფლად კოოპერატივების ჩამოყალიბება, ასევე აგრარული სექტორის საბიუჯეტო დაფინანსების გაზრდა, ინვესტიციების მოზიდვა, საფინანსო რესურსების ხელმისაწვდომობა, შიდა ბაზრის დაცვა, აგროსასურსათო გადამამუშავებელი მრეწველობის განვითარება და სასოფლო-საწარმოო და სოციალური ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესება, მათ შორის, სარწყავი და სადრენაჟო სისტემების რეაბილიტაცია, სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკით, სასუქებითა და შხამქიმიკატებით უზრუნველყოფა.

ჩვენი აზრით ამ სტრატეგიის განხორციელება გაზრდის სოფლად დასაქმებას, ალტერნატიული არასასოფლო-სამეურნეო სამუშაო ადგილების შექმნას, ასევე, აგრარული პროდუქციის წარმოების ზრდას, საექსპორტო პროდუქციის მოცულობის მატებასა და მის დივერსიფიცირებას.

ეს ის პირობებია, რომელთა შესრულებაზეც სახელმწიფომ უნდა იფიქროს. მმხოლოდ ამის შემდეგ განვითარდება სოფლის მეურნეობა. რამდენიმე წლის განმავლობაში ასეთი პოლიტიკის გატარებით მივაღწევთ იმას, რომ სოფლად მოსახლეობის შემოსავალი გაიზრდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. www.mof.ge
2. www.maf.ge
3. www.economy.ge
4. www.nbg.gov.ge
5. www.statistics.ge

David Bidzinashvili
Doctor of Economics, Full Professor of Gori State Teaching University
Roin Qoblianidze
Teacher of Gori State Teaching University

PREFERENTIAL LOAN PROGRAM IS INTENDED TO ENCOURAGE THE PRIVATE SECTOR IN GEORGIA

The fate of our country's agriculture was abandoned deposit. Over the years the branch has not received any support from the state fair, which is reflected in its current condition. Today, this industry has been recognized as a priority. Create one billion dollar fund for Agricultural development, and the project was approved Scanty farm work began. I also learned that giving preferential agricultural Loans banks under the same conditions as in the case of borrowers in default, however, the advantage of this grace period credit and lov interest rates will be. Agricultural loans preferential loans to be issued under the terms of the purpose of the project is dependent on.

- 5000 amounting to 6 - months, 0% - a commodity credits granted to small farmers, whose farms are scarce technical equipment, mostly hand tools are working and do not have the ability to credit. Interest-free loans are commodity production means they acquire (seeds and planting material, pesticides, Veterinary drugs), except fertilizers.

- Loan 500 - up from 100,000, 8% - with no more than 2 years - these loans to medium and large Farmer. Part of the interest rate to finance agricultural projects management agency.

The main means of financing a loan with a term of 24 months (breeding and productive livestock, poultry, and fish to buy, build a greenhouse, Irrigation Systems arrangement, etc..); 18 months - livestock for cash flow to fund the planting area - 12 months.

-1 Million loan amounting to 3% - with no more than 7 years of age, are rural - agricultural enterprises - Savings, storage, packing, cold storage and food processing production enterprises development. In addition, the new rural - agricultural enterprises and creating Updating existing ones for 7 years in the volume of loans issued to 30 U.S. dollars to 600 thousand dollars.

2 of the 11 commercial banks and microfinance organizations, which agricultural Loans giving preference to be given to experienced farmers. To obtain credit, farmers will need to keep the business and its good to resolve the case. In addition, the loan will require well-defined and rational business plan. Each application study to assess the credit risk of banks, but the project participants believe that the risks are not created.

Rural Development Fund for the creation of a billion dollar question is: What criteria must be met to obtain financing for farmers in the project? Financing of commercial banks and microfinance institutions will fund these loans at reasonable terms and conditions stipulated. The main criteria for financing rural - agricultural profile and profitability of the project.

Special attention is drawn in consumer loans, which are granted for a period of 24 months.

The effective interest rate that the borrower must pay, 8% - more than it will not be, but in most cases, rates are low. Billion funding source is the state budget. Money in the fund to attract private donors. Society has high hopes that the activity will have positive results.

Cheap agricultural loans and scanty Farmers Assistance Program - to assist the government in agriculture, mainly in two directions. Problems have been identified. For example, more and more people are expressing disappointment that the banks are cheap agricultural loans within the start-up business, so Start-ups (companies with a long history of activity) are not funded. As for agriculture - Agricultural cards, how to pay them money, it also saw the society. The reason for the delay in the distribution of cards listing the peasants.

Fund and Agricultural Projects Management Agency, which shall carry out the project, try to minimize the financial risks to the point that the banks' relatively high risk rural - agricultural businesses become as acceptable.

It is not acceptable to the State Administration loans. From the outset, the focus was to be administered, loans and guarantees by the state is not supposed to happen. The Bad Examples already exist, including the recent past. Commercial banks and microfinance institutions have the proper qualifications. The state simply must distribution risks associated with these loans are. State the purpose of the loan portfolio kindness was not, but the base of borrowers to take a loan of more people than it was possible before the start of the project. It was planned that the project is rural - agricultural borrowers as possible to a wide range likewise.

The problem of access to loans - one of the most important business. Very high cost of doing business makes it difficult to credit resources. Starting capital to small and medium-sized businesses because they can not believe that our

banking system is virtually no start-up funds. This is an important hindering factor, so consider investing in the creation of an interesting phenomenon - the entrepreneur is motivated fund raising alternatives. If everything went correctly, believe me, this project can become a successful and greatly accelerate economic development. With very competent people involved in the case.

Subject painful start-ups not only in agriculture, but also in all areas: credit supply, access to almost zero. What can be done? For example, there is an interesting experience abroad, including through the participation of business credit. Loans will be funded by the business, but only a part thereof. Risk, it may be 30, 60 or 70% ... Many other models are available, which can be used. The fund should consider the risk factors - a loan to be issued or will be provided by the farmer for his return, and additional income that will help it to continue its activities in the future.

Yes, it's true, and pretty much start Apia funded, but a start-up. If you do not have any business experience, management skills, money, no income, and I have only an idea, not a single bank would not finance such a project, and this is quite understandable. But if a person has some experience in the business, a certain amount of money and in the case of agro-sector, it is start Apia and such businesses are financed by banks.

As you know, the three components of a loan. Most small farmers amounting to 5,000 - 0% commodity credits, the so-called Installment. Here, potential borrowers are scanty farm program beneficiaries, who are 5 hectares of land, and the cards have helped. Currently, the demand for this dimension is not very large, because many of Agriculture - Agricultural card was issued. It is expected that the demand will increase for the fall, after the cards withdraw cash from farmers.

The second component, loans to medium and large farmers, mainly funding current assets, although it is possible that some of the basic means of funding. For example, a cow farmer major way. Loan term 5 years, and its maximum effective interest rate of 8% - is - is quite low compared to market rates, which had been paying farmers. Such loans are 5 thousand to 100 thousand GEL.

The third component is the loans for infrastructure projects. In fact, the initiative is part of the company's processing enterprises and 60. They both medium-and small-scale processing, storage, production, warehouse and others. This is a 7-year loans to $ 30 thousand to $ 600 thousand. Agricultural project project was announced on March 28. Issued before September 1 of one hundred million.

In the spring of 2013 processed 400 thousand hectares, which is more than double last year's. Small farmers with production costs of 40 percent of the state today. This project was a partnership between the state and farmers. Time is also needed to support them, that from now on they invest their labor in agriculture.

Thus, agriculture is a complex problem, therefore, they need to be addressed jointly so that the local fruits - vegetables during the season's only not receive, as well as properly appreciated and compensated economic work as well - just do not threatened harvested as crop failure.

It is necessary to promote farming and farming associations and cooperatives in rural areas, as well as an increase in state funding to the agricultural sector, attract investment, access to financial resources, protection of the domestic market, agricultural food development of the processing industry and agricultural - industrial and social infrastructure, including irrigation and drainage systems rehabilitation, rural - agricultural machinery, fertilizers and toxic chemicals provided.

We believe this strategy will increase employment in rural areas, alternative non - agricultural jobs, as well as an increase in agricultural production, export production volumes increasing and diversifying.

These are the conditions in which the state should consider performance. Only then develop agriculture. For several years, such a policy to achieve that increase villagers' income.

Боровик Олег
Национальная академия Государственной пограничной службы Украины, доктор технических наук, начальник кафедры общенаучных и инженерных дисциплин
Гащук Ирина
Национальная академия Государственной пограничной службы Украины, старший преподаватель кафедры общенаучных и инженерных дисциплин

КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К РАЗРАБОТКЕ МЕТОДОВ АВТОМАТИЗАЦИИ КОНТРОЛЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ТЕХНИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ СЛОЖНЫХ ТЕХНИЧЕСКИХ СИСТЕМ

На данный момент сложные технические системы (СТС) различного назначения характеризуются особой конструктивной сложностью и необходимостью функциональной системной согласованности их элементов. Эффективность СТС зависит не только от их структуры и свойств, но и от успешного управления этими системами. Поэтому задача разработки методов измерения параметров СТС вообще и радиотехнических систем, в частности, достаточно актуальна [1-3]. При этом решение задач моделирования и прогнозирования процессов в СТС предусматривает решение актуальной задачи повышения качества прогнозирования. Проблемность последней заключается в том, что прогнозирование происходит в условиях наличия неопределенностей структурного, параметрического и статистического характера. Это определяет актуальность задачи автоматизации контроля и прогнозирования технического состояния СТС.

Для решения задачи повышения качества прогнозирования авторами был предложен подход к построению адаптивной системы прогнозирования процессов СТС с помощью комплексных показателей надежности на основе нестационарных марковских процессов с рабочим и нерабочим состояниями x_0, x_1, соответственно:

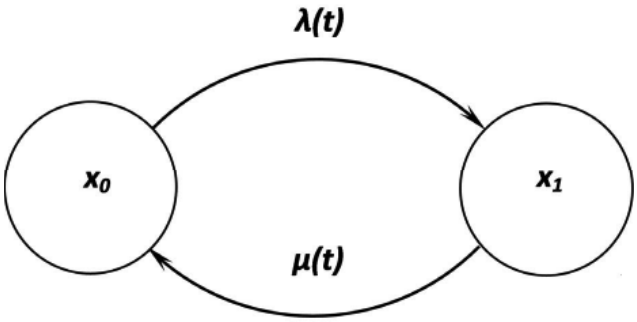

Рис. 1. Граф марковского процесса отказов-восстановлений с двумя состояниями

В качестве основного показателя текущего состояния системы рассматривалась функция готовности

$$S(t) = e^{-\int_0^t (\lambda(t)+\mu(t))dt} \left(1 + \int_0^t \mu(t) e^{\int_0^t (\lambda(t)+\mu(t))dt} dt \right), \quad (1)$$

зависящая от переменных интенсивностей потоков отказов $\lambda(t)$ и восстановлений $\mu(t)$, и по значениям которой можно делать рекомендации относительно мероприятий адаптивной системы эксплуатации .

Авторами выдвигалось предположение о линейном виде зависимостей $\lambda(t)$, $\mu(t)$, что соответствовало исследуемым типам СТС, но было малопригодным к другим типам СТС.

Актуальность исследуемой задачи для произвольных типов СТС обусловила сосредоточение внимания авторов на создании универсальной методики формирования зависимостей $\lambda(t)$, $\mu(t)$. Ее суть заключается в следующем.

В большинстве случаев необходимо строить новую модель на основе имеющихся статистических данных. Качество данных имеет чрезвычайно важное значение при построении математической модели, поэтому при сборе данных необходимо руководствоваться известными требованиями относительно их информационности, синхронности и корректности. Предварительная обработка данных необходима для приведения их к виду, который обеспечивает возможность корректного применения методов оценки параметров модели и получения их статистически значимых оценок. Для реализации идеи адаптивного прогнозирования предлагается существующую статистическую информацию постоянно пополнять “новыми” данными и на их основе вносить коррективы в существующую модель. При этом на каждом этапе прогнозирования предлагается учитывать коррективы, внесенные на предыдущих этапах.

Вид зависимостей $\lambda(t)$, $\mu(t)$ нельзя считать заранее заданным: он определяется на основе статистических данных о процессе функционирования и эксплуатации группы однотипных СТС. Для реализации соответствующей расчетной процедуры, которая представлена в работе [3], было подготовлено соответствующее программное обеспечение, которое позволяет по собранным статистическим данным получить аналитический вид зависимостей $\lambda(t)$, $\mu(t)$ и оценить их графически.

Особенности применения программного продукта можно оценить из рис. 2-4, которые приведены ниже.

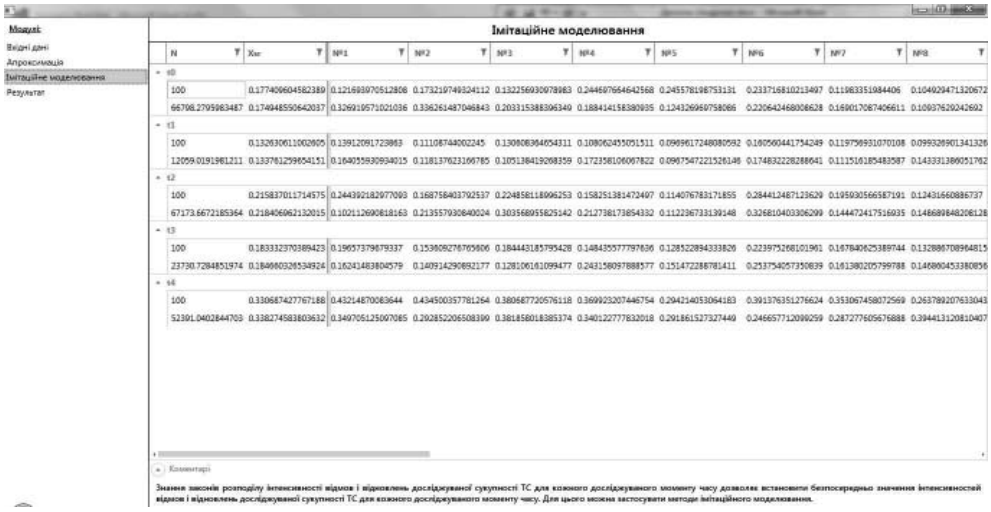

Рис. 2. Имитационное моделирование зависимостей $\lambda(t)$, $\mu(t)$

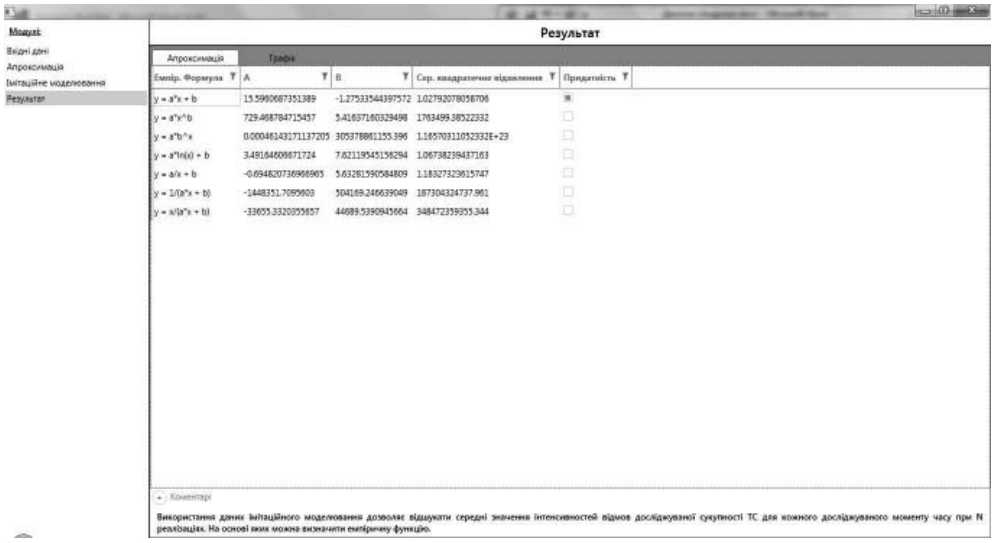

Рис. 3. Выбор вида зависимостей $\lambda(t)$, $\mu(t)$ на основе результатов имитационного моделирования

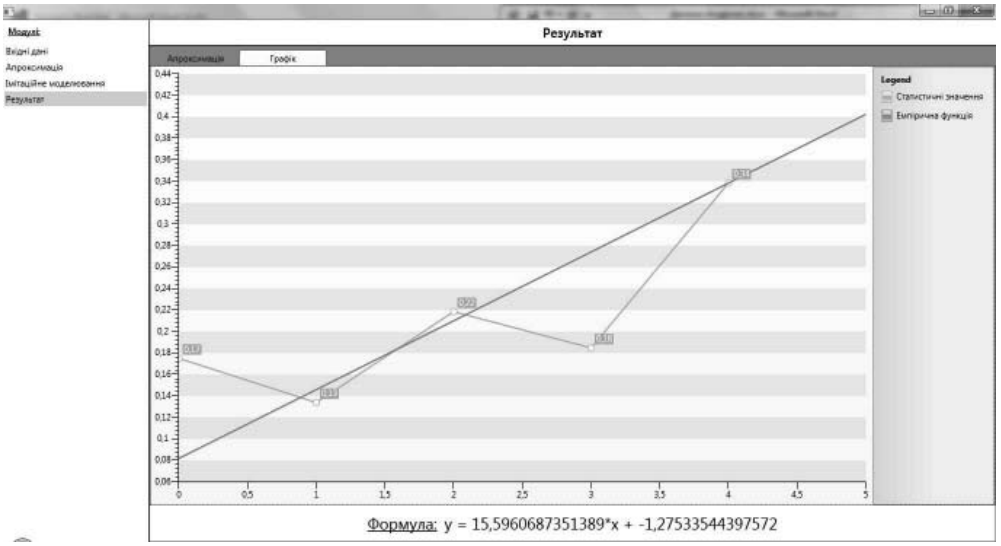

Рис. 4. График моделируемой функции

Таким образом, предложенный авторами подход, касающийся автоматизации контроля и прогнозирования технического состояния сложных технических систем произвольной природы, решает задачи обеспечения качества прогнозирования.

Дальнейшие исследования по данному направлению могут касаться проверки достоверности результатов проведенного моделирования, а также программного моделирования функции готовности $S(t)$ на основе знания величин $\lambda(t)$, $\mu(t)$.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Теория надежности: Учебник для вузов / В.А. Острейковский. – М.: Высш. шк., 2003. – 463 с.
2. Боровик О.В., Гащук І.В. Моделювання показників надійності технічних пристроїв на основі нестаціонарних марківських процесів. Машинознавство. №11(77). – Львів, 2003. – С. 49-52
3. Боровик О. В., Жиров Г. Б., Гащук І. В. Обгрунтування алгоритму відшукання значень інтенсивностей відмов і відновлень технічних систем на основі застосування методів імітаційного моделювання // Інформатика та математичні методи в моделюванні. Одеський національний політехнічний університет. Вип. № 1. – 2012. – С. 36-45.

Borovik Oleg
National Academy of State Border Guard of Ukraine, doctor of technical sciences,
chief of department of general and engineering disciplines
Gaschuk Iryna
National Academy of State Border Guard of Ukraine, senior lecture
of department of general and engineering disciplines

AN INTEGRATED APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF METHODS OF AUTOMATION CONTROL AND PREDICTION OF A TECHNICAL STATES OF COMPLEX TECHNICAL SYSTEMS

At present complex technical systems (CTS) of different purposes are characterized with particularly constructive complexity and the need for systemic functional coherence of their elements. CTS efficiency depends not only on their structure and properties but also on the successful management of these systems. Therefore, the task of developing methods for measurement of CTS radio systems in general and , in particular, is quite important [1-3]. Thus solving problems of modeling in the CTS provides a solution to the actual problem of improving the quality of prediction. Problems with the latter is that the prediction is in the presence of structural uncertainties , parametric statistical nature . This determines the urgency of the task of automation control and prediction of a technical condition CTS.

For solving the problem of improving the quality of prediction authors proposed an approach to building an adaptive system of prediction using integrated CTS reliability indices based on non-stationary Markov processes with able-bodied and disabled states x_0 , x_1 , respectively:

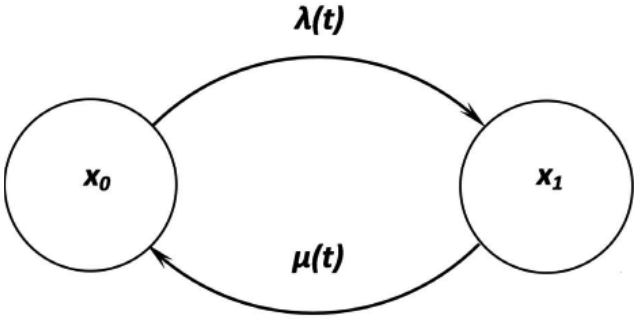

Fig. 1. Count Markov process failures- recoveries of the two states

As a leading indicator of the current state of the system considered as a function of readiness

$$S(t) = e^{-\int_0^t (\lambda(t)+\mu(t))dt} \left(1 + \int_0^t \mu(t) e^{\int_0^t (\lambda(t)+\mu(t))dt} dt \right), \quad (1)$$

dependent variable flux of failures $\lambda(t)$and recoveries $\mu(t)$, and the values which you can make conclusions about the recommended measures adaptive system operation.

The authors put forward the assumption of a linear type of dependency $\lambda(t)$ $\mu(t)$, which corresponded to the investigated types of CTS, but it was of little use to other types of CTS.

Relevance of the study task for any type of CTS led the authors to focus on building a universal method of forming relationships $\lambda(t)$ $\mu(t)$. Its essence is as follows.

In the most cases it is necessary to build a new model based on available statistics. Data quality is crucial in constructing mathematical models, and so the data collection should be guided by the known demands on their informativeness, synchronization and correctness. Pre-processing of data is required to bring them to the form that enables correct application of parameter estimation model and obtain statistically significant estimates. To implement the ideas proposed, adaptive forecasting existing statistical information constantly replenish "fresh" data and based on them to make adjustments to the existing model. At each stage of prediction is proposed to take into account adjustments made in previous phases.

Type dependencies $\lambda(t)$ $\mu(t)$ are not considered to be predetermined, as determined on the basis of statistical data on the process of operation and maintenance of the same type STS. To implement appropriate computational procedure presented in [3], has been handled appropriate software that allows the collected statistics to get an analytical view of relationships $\lambda(t)$ $\mu(t)$ and evaluate them graphically.

Features of the software can be estimated from Fig. 2-4, below.

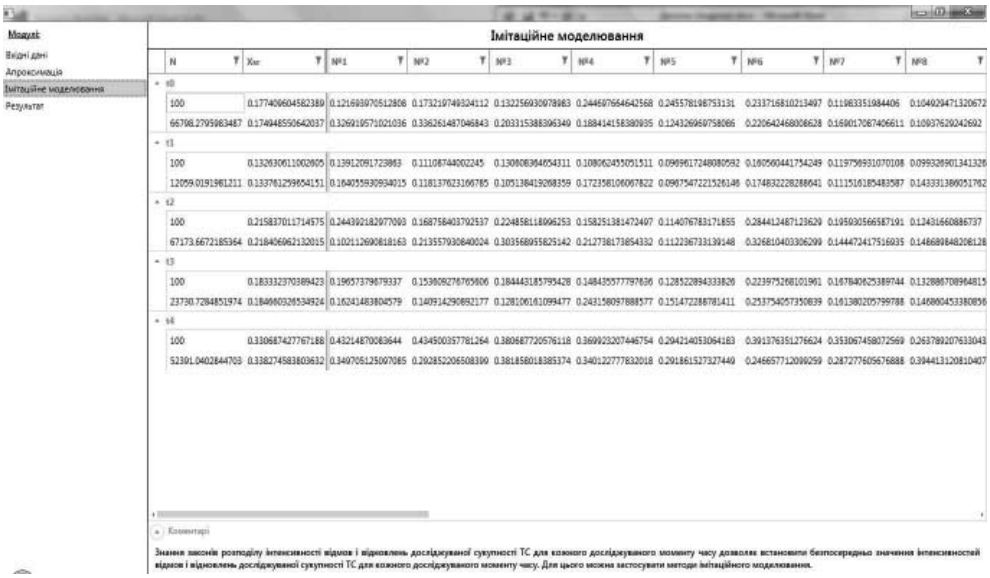

Fig.2 Simulation of dependencies $\lambda(t)$ $\mu(t)$

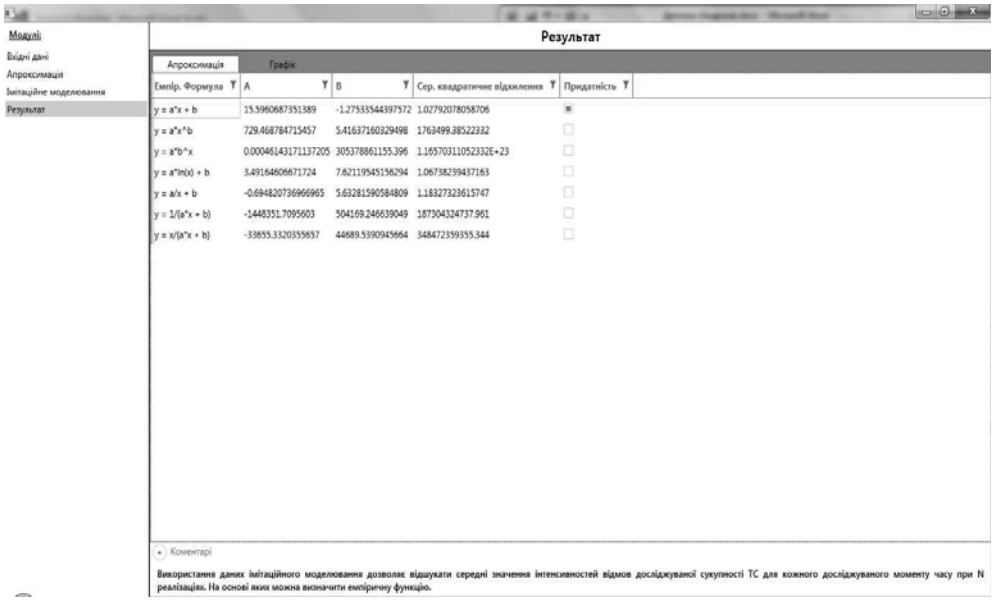

Fig.3 Selection of type of dependencies $\lambda(t)$ $\mu(t)$ on the results of simulation

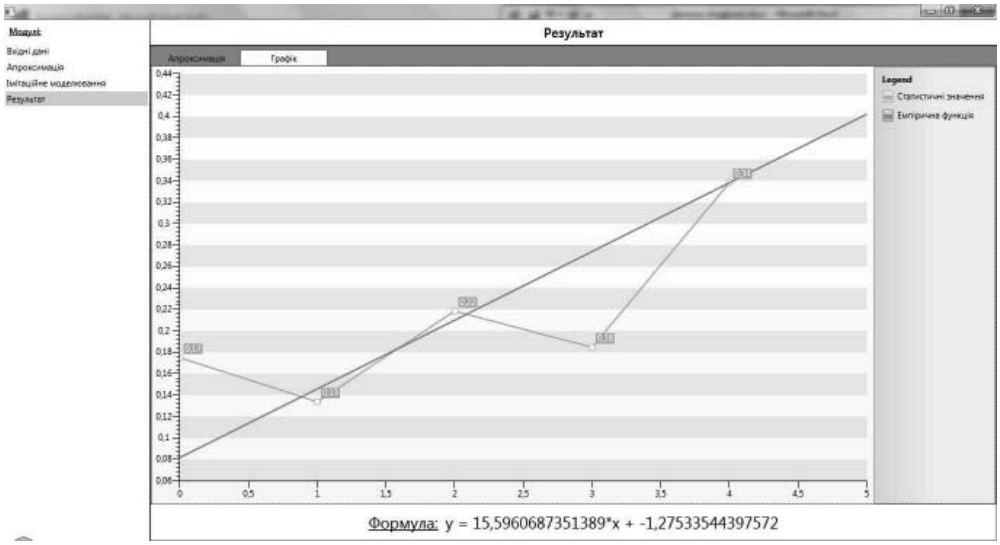

Fig.4 Figure of simulated function

Thus, the authors proposed an approach that applies automation control and prediction of a technical condition of complex technical systems of arbitrary nature solves the problem of quality of prediction.

Further research in this area may relate to the validation results of the modeling and simulation of software tool readiness *S(t)* based on knowledge of values $\lambda(t)$ $\mu(t)$.

REFERENCES

1. Теория надежности: Учебник для вузов / В.А. Острейковский. – М.: Высш. шк., 2003. – 463 с.

2. Боровик О.В., Гащук І.В. Моделювання показників надійності технічних пристроїв на основі нестаціонарних марківських процесів. Машинознавство. №11(77). – Львів, 2003. – С. 49-52

3. Боровик О. В., Жиров Г. Б., Гащук І. В. Обгрунтування алгоритму відшукання значень інтенсивностей відмов і відновлень технічних систем на основі застосування методів імітаційного моделювання // Інформатика та математичні методи в моделюванні. Одеський національний політехнічний університет. Вип. № 1. – 2012. – С. 36-45.

Боровик Олег

доктор технических наук, начальник кафедры общенаучных и инженерных дисциплин, Национальная академия Государственной пограничной службы Украины (НАГПСУ)

Вальчук Ольга

Кандидат педагогических наук, доцент кафедры общенаучных и инженерных дисциплин, НАГПСУ

ВЗГЛЯД НА ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПОДГОТОВКЕ ПЕРСПЕКТИВНЫХ УЧЕБНИКОВ ПО ТОЧНЫМ НАУКАМ

С точки зрения системного подхода студент – это очень сложная биометрическая система, в то время как учебное заведение, в котором он обучается, является системой достаточно примитивной. Система обучения сконструирована, как правило, как система педагогического насилия. Особенно это касается точных дисциплин, в ходе изучения которых к студенту предъявляются трудновыполнимые требования, которые автоматически вызывают противодействие. Противодействие вызывает также и отдаленность социальной мотивации, поскольку точные (базовые) дисциплины изучаются, как правило, на младших курсах и не находят “прямого” практического применения.

Вышеуказанные факторы приводят к необходимости комплексного использования различных средств мотивации учебного процесса, в том числе к использованию современных технических средств обучения. При

этом главным носителем учебной информации является учебник. В традиционном понимании – это книга, в которой содержатся основные теоретические положения, примеры выполнения конкретных задач, задания, которые предписывается выполнять самому студенту. Учебников по точным дисциплинам, которые соответствуют такому представлению, есть достаточное количество. Может не все они в полной мере соответствуют специфике учебных заведений, однако базовые положения в них отражены.

Ускорение темпа научно-технического прогресса, имеющее место сегодня, а также изменение условий обучения, обуславливают необходимость создания учебников нового качества. Конечно, создание новых учебников регламентируется руководящими документами, созданными на базе основательных психолого-педагогических исследований, и требует от создателей не только базовой профессиональной подготовки, но и психолого-педагогических знаний, умений работать с массивами информации в современном информационном пространстве. В частности Министерством образования и науки Украины (МОНУ) разработаны требования к вновь создаваемым учебникам. Эти требования включают, кроме традиционных, большую практическую направленность учебного материала, возможность осуществления студентами самостоятельной учебной деятельности, наличие тестов и вопросов для самоконтроля, наличие справочно-информационных данных для решения задач. Указанные требования являются общими и не могут учитывать специфику методического сопровождения изучения любой дисциплины.

С учетом этого, преподаватели кафедры общенаучных и инженерных дисциплин НАГПСУ уделили внимание вопросу обоснования новой структуры учебного пособия по точным дисциплинам. В ходе изучения указанного вопроса преподаватели преследовали цель обосновать такую структуру пособия, которая была бы универсальной для различных категорий обучаемых, учитывала бы психолого-педагогические особенности возрастного обучения, а также возможность повышения мотивации обучения за счет внедрения современных информационных технологий.

Согласно результатам проведенного исследования принципиалыным базисом использования такого пособия должен быть деятельностный подход в обучении. Суть этого подхода состоит в том, что целью обучения является освоение действий, которые потребуются студенту при изучении специальных дисциплин и в будущей профессиональной деятельности. Знания же являются средством для освоения и выполнения действий в различных видах учебной деятельности. При этом усвоение знаний происходит во время выполнения действий.

Учебник, созданный на основании такого подхода должен иметь содержательные разделы, касающиеся целей и содержания обучения, а также деятельности: по формированию понятий; по освоению теоретических действий; по освоению практических действий; по решению типовых задач; по решению индивидуальных заданий различной целевой направленности.

Для учебников по точным дисциплинам раздел по формированию понятий должен содержать задания, направленные на усвоение студентами основных понятий дисциплины и формирование у них умения использовать эти понятия. Реализовать эту составляющую можно в форме тестов на установления соответствия, например между вербальным определением понятия, и определением в символическом виде, обозначением, математическим или графическим объектом, формулой для вычисления или уравнением, свойствами, методом отыскания и др. Такого типа тесты могут включаться в комплексный тест, который содержится в конце каждого структурного раздела.

Раздел по освоению теоретических действий должен быть направлен на проверку уровня освоения действий синтеза, анализа, сравнения, установления аналогий, вывода результата и др. Эти действия могут выполняться студентами как с объектами, представленными в виде символов, так и с числовыми объектами. Для выполнения этих действий студенту необходимо овладеть знаниями формул, символьным видом понятий, определениями, свойствами объектов и основам операций с объектом.

Раздел по освоению практических действий направлен на реализацию функций контроля – проверку уровня сформированности умений выполнять действия с числовыми или графическими объектами. Задания, реализующие такую цель, могут представлять собой практические задания невысокого уровня сложности, не требующие приведения расчетов. Реализовать это можно в форме тестовых заданий в конце каждого структурного раздела учебника.

Раздел по решению типовых задач также направлен на проверку уровня сформированности умений выполнять практические действия. Отличается он тем. Что в этих заданиях студенту предлагаются задания на выполнение действий по алгоритму, представленному при решении типовых задач.

Раздел по решению индивидуальных заданий разной целевой направленности может быть реализован за счет представления в учебнике блока индивидуальных заданий, которые содержат как типовые задачи, так и задачи объединяющие несколько структурных разделов. Для проверки студенты должны предоставить полное решение заданий. В учебниках эти задания представлены перед комплексным тестом по теме.

С учетом этого, а также нормативных требований МОНУ к структуре учебного пособия, реализация описанного

подхода видится авторам следующим образом. Учебное пособие по точным дисциплинам должно состоять из двух частей: теоретического курса и практикума. Теоретический курс должен содержать изложение основных теоретических положений дисциплины, а также вопросы для самоконтроля. Практикум должен содержать задания, структурированные в соответствии с разделами теоретического курса. Задания практикума должны быть ориентированы на решение под руководством преподавателя и во время самостоятельной подготовки. Эффективной самостоятельной работе будут благоприятствовать те разделы практикума, которые содержат примеры решения, а также детальные комментарии к решению заданий. Отдельные разделы практикума должны быть ориентированы на организацию индивидуальной работы студентов и тестового контроля знаний и умений. Практикум должен содержать и раздел, который предполагает возможность организации лабораторного цикла по дисциплине.

Указанные структурные элементы пособия должны коррелировать и с упомянутыми выше содержательными разделами учебного пособия.

Подобный подход в разработке литературы был реализован на кафедре общенаучных и инженерных дисциплин при подготовке учебных материалов по дисциплинам “Исследование операций”, “Начертательная геометрия”, “Высшая математика” [1-3].

Применение указанных пособий позволило не только интенсифицировать учебный процесс со студентами очной формы обучения, но и других форм обучения. Кроме этого, подобная структуризация учебного материала позволяет легко создавать электронные интерактивные учебники нового типа. При соответствующем администрировании его можно было бы использовать и при дистанционной форме обучения, а также для обучения людей с особыми потребностями.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Боровик О.В., Боровик Л.В. Дослідження операцій в економіці: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.
2. Боровик О. В., Боровик Л. В. Дослідження операцій в оперативно-службовій діяльності органів охорони державного кордону: Підручник. – Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної сужби України імені Б. Хмельницького, 2009. – 444 с.
3. Дем’янюк К. Д., Підгайчук С. Я., Боровик О. В. Нарисна геометрія. Навчальний посібник. – Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної сужби України імені Б. Хмельницького, 2012. – 222 с.

Borovik Oleg
Doctor of technical sciences, chief of the department of general scientific and engineering disciplines, The National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine (NASBGSU)
Valchuk Olga
Ph.D., assistant professor of general scientific and engineering disciplines, NASBGSU

A LOOK AT THE DIDACTIC APPROACH TO THE PREPARATION OF FUTURE TEXTBOOKS THAT ARE BASED ON THE EXACT SCIENCES

From the point of view of a systems perspective student - it’s a very complex biometric system, while the educational institution in which he is trained, the system is fairly primitive. The training system is designed, as a rule, the system of pedagogical violence. This is especially true of exact sciences, in the course of study which are presented to the student intractable requirements that automatically cause a reaction. Countering also causes the remoteness of social motivation as accurate (basic) disciplines are studied, as a rule, for the lower classes, and found no “direct” practical application.

These factors lead to the need of an integrated use of various means to motivate the learning process, including the use of modern means of training. In this case, the main carrier of the educational information is textbook. In the traditional sense - it is a book that contains the basic theoretical concepts, examples of specific tasks, tasks that are prescribed for student to perform. There is enough amount of books on the exact subjects that correspond to this view. Maybe not all of them fully meet the specific educational institutions, but the basic provisions are reflected.

Increasing the pace of scientific and technological progress, which takes place today, and changing the learning environment, necessitated with the creation of a new quality of textbooks. Of course, the creation of new textbooks are regulated by the governing documents created on the basis of thorough psychological and educational research, and requires not only the creators of basic training, but also the psychological and pedagogical knowledge, skills,

skills of working with arrays of information in today's information space. n particular, the Ministry of Education and Science of Ukraine (MESU) developed requirements for the newly created textbooks. These requirements include, in addition to traditional, more action-oriented educational material, the ability of the students of self-learning activities, the availability of tests and questions for self-control, the availability of information and reference data to solve problems. These requirements are common and can not be specific methodological support for the study of any discipline.

With this, teachers of the department of general scientific and engineering disciplines of NASBGSU paid attention to the question of justifying the new structure of the textbook on algebra. During the study of this question teachers were intended to justify such a structure that would be universal for different categories of students, takes into account the psychological and pedagogical features of the age of training and ability to motivate learning through the introduction of modern information technologies.

According to the results of the study the basis of the use of such aids should be active approach to learning. The essence of this approach is that the goal of education is the development of activities that the student requires to the study special subjects and in future career. Knowledge is a mean to learn and perform actions in different types of learning activities. In this case, the assimilation of knowledge occurs during the execution of actions.

The tutorial created on the basis of such an approach should include informative sections of the purpose and content of training, as well as the work: the formation of concepts, the developing of the theory of action, the development of practical action, the address of common tasks, individual tasks to address different target orientation.

For tutorials on the exact section disciplines to form concepts should contain tasks designed to help students to understand the basic concepts of the discipline and the formation of their ability to use these concepts. Implement this component can be in the form of tests to establish compliance, for example between the verbal definition of the concept and definition in a symbolic way, the notation, mathematical or graphical object, or a formula for calculating the equation, properties, methods of finding, etc. These types of tests may be included in a comprehensive test, which contains the end of each structural section.

The section of the development of theoretical action should be aimed at testing the level of development activities of synthesis, analysis, comparison, establishing analogies, result output, etc. These actions can be performed by students as objects presented in the form of symbols, and the numeric objects. To complete these steps, the student must master the knowledge of formulas, symbolic view of concepts, definitions, properties of objects and the fundamentals of operations with the object.

The section of the development of practical actions aimed at the realization of control functions - check the level of formation of abilities to perform actions with numerical or graphical objects. Assignments realizing this goal may be a practical task of low complexity, requiring no reduction calculations. Realizing these can be in the form of tests at the end of each business section of the textbook.

The section of typical problems also aimed at checking the level of formation of skills to perform practical action. It differs so. That these assignments the student offered a job to perform actions on the algorithm presented in solving typical problems.

The section on solving individual tasks of varying targeting can be realized by providing a textbook block of individual tasks that contain both routine tasks and tasks that combine several structural sections. To test students must provide a complete solution of assignments. In textbooks, these tasks are presented in front of the complex test of the subject.

With this in mind, as well as regulatory requirements MESU to the structure of the manual, the implementation of this approach is seen by authors in following. Tutorial on precise subjects shall consist of two parts: a theoretical course and workshop. Theoretical course must contain a statement of the basic theoretical principles of discipline, as well as issues of self-control. The workshop should include tasks, structured in accordance with sections of the theoretical course. Quest workshop should focus on decision-led training and during self-study. Effective independent work will favor those sections of the workshop, which contain examples of solutions, as well as detailed comments of the decision of tasks. Separate sections of the workshop should focus on the organization of the individual work of students and test control of knowledge and skills. Workshop should contain a section that suggests the possibility of organizing a laboratory cycle of discipline.

These structural elements should correlate with the above substantial sections of the manual.

Such an approach of the developing of literature was carried out at the department of general scientific and engineering disciplines in the preparation of training materials in the disciplines "Operations Research", "Descriptive Geometry", "Higher Mathematics" [1-3].

Application of these benefits has not only intensified the educational process with full-time students, but also other forms of training. In addition, similar to the structuring of educational material makes it easy to create interactive electronic textbooks of a new type. With the proper administration, it could be used for distance learning and for people with special abilities.

კახაბერ გაბელაშვილი
ეკონომიკის დოქტორი, ქუთაისის უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

უმუშევრობის პრობლემა საქართველოში და მისი დაძლევის ძირითადი მიმართულებები

გეგმიანი ეკონომიკიდან საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლამ წარმოშვა მთელი რიგი ეკონომიკური და სოციალური ხასიათის პრობლემები, რომელთა შორის განსაკუთრებით მწვავე ხასიათს ატარებს სამუშაო ძალის დასაქმება. ქვეყანის დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდგომ შექმნილმა სამოქალაქო დაპირისპირებამ, ტრადიციული ეკონომიკური კავშირების რღვევამ, რეალური სექტორის მოშლამ, ინფრასტრუქტურის გაჩანაგებამ, გლობალური კრიზისის ნეგატიურმა გავლენამ, რუსეთ-საქართველოს შეიარაღებულმა დაპირისპირებამ, ტერიტორიების დაკარგვამ და სხვა მრავალმა უარაფიტმა მოვლენამ გამოიწვია მოსახლეობის ცხოვრების დონისა და ხარისხის გაუარესება. შექმნილმა ნეგატიურმა გარემოებებმა განსაკუთრებით უარყოფითი გავლენა იქონია სამუშაო ძალის დასაქმების დონეზე, დაიკარგა ათასობით სამუშაო ადგილი.

2012 წლის ოფიციალური სტატისტიკით საქართველოში უმუშევრობის დონე 15 პროცენტს შეადგენდა. თუმცა, როგორც ექსპერტული გაანგარიშებები და სოციოლოგიური გამოკვლევები ადასტურებენ, ეს არ ასახავს რეალურ სურათს. NDI-ის მიერ ჩატარებული კვლევები გვიჩვენებს, რომ მოსახლეობის 60 პროცენტზე მეტი თანამედროვე ეტაპზე ნომერ პირველ პრობლემად უმუშევრობას და სამუშაო ადგილების უკმარისობას მიიჩნევს. მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელ წლებში ქვეყნის ეკონომიკა საკმაოდ სწრაფი ტემპებით ვითარდებოდა. დასაქმებულთა რაოდენობა მნიშვნელოვნად არ გაზრდილა, პირიქით ადგილი ჰქონდა მის შემცირებას ცალკეულ წლებში (იხ. ცხრილი 1)

ცხრილი 1

დასაქმება და უმუშევრობა 2005-2012 წლებში

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
სამუშაო ძალა (ათასი კაცი)	2023,9	2021,8	1915,3	1917,8	1991,8	1944,9	1959,3	2029,1
დასაქმებული (ათასი კაცი)	1744,6	1747,3	1704,3	1601,9	1656,1	1628,1	1664,2	1724,0
უმუშევარი (ათასი კაცი)	279,3	274,5	261,0	315,0	335,6	316,9	295,1	305,1
უმუშევრობის დონე (პროცენტებში)	13,8	13,6	13,3	16,5	16,9	16,3	15,1	15,0

[1] წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

უმუშევრობის დონე არათანაბარია საქართველოს რეგიონების მიხედვით. მაგალითად 2011 წელს მან ქ. თბილისში შეადგინა 29, 3%, კახეთში-8,9%, შიდა ქართლში-8,9%, ქვემო ქართლში-9,4%, აჭარის არ-18,0%, სამეგრელო-ზემო სავნეთში-16,5%, იმერეთში-9,3%, დანარჩენ რეგიონებში-7,1%, ხოლო მთლიანად საქართველოში-15,1%.

როგორც სტატისტიკიდან ჩანს, უმუშევრობის დონე გაცილებით მაღალია ქალაქებში სოფლის რეგიონებთან შედარებით. უნდა აღინიშნოს, რომ აღნიშნული სტატისტიკა არ იძლევა უმუშევრობის დონის რეალურ სურათს. საქმე მასში მდგომარეობს, რომ სოფლად მცხოვრებნი შრომის საერთაშორისო ორგანიზაციის კრიტერიუმით მიჩნეულია თვითდასაქმებულად. ამ უკანასკნელში შედის ნებისმიერი მესაკუთრე, რომლის საქმიანობის მიზანია მოგების ან ოჯახური შემოსავლის მიღება ფულის ან ნატურის სახით. საქართველოს პირობებში, სადაც სოფლად ცხოვრობს მოსახლეობის 54 პროცენტი და მათი საკარმიდამო ნაკვეთები დაქუცმაცებულია და თითოეულ კომლზე მიმაგრებული მიწის ნაკვეთი საშუალოდ არ აღემატება 1-1,5 ჰა-ს, ფულადი მოგების მიღების მიზნით სასოფლო-სამეურნეო წარმოება თითქმის შეუძლებელია. გარდა ამისა ამ მიწებზე შეძლებელია ტექნიკის გამოყენება, რაც განაპირობებს დაბალ შრომის მწარმოებლურობას. შედეგად ამისა, სოფლად მცხოვრებნი, რომლებსაც არა აქვთ ფულადი შემოსავლის მიღების საშუალება თავს უმუშევრად მიიჩნევენ. უცხოეთის განვითარებულ ქვეყნებში, სადაც სოფლად მოსახლეობის მხოლოდ 10-15 პროცენტი ცხოვრობს, გაანიათ მსხვილი ფერმერული მეურნეობები, რომლიდანაც იღებენ დიდ მოგებას და შესაბამისად ისინი დასაქმებულთა კატეგორიაშია არიან მოქცეული. ამ მოდელის საქართველოს პირობებში გავრცელება ჯერჯერობით ნაადრევი აღმოჩნდა. შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენს პირობებში სოფლად მცხოვრებნი ძირითადად საკუთარი თავისა და ოჯახის თვითგადარჩენაზე არიან დასაქმებულნი.

საქართველოს შრომის ბაზრის ანალიზიდან ჩანს, რომ თვითდასაქმებულთა რაოდენობა გაცილებით მეტია ხელფასიან დასაქმებულთა რაოდენობაზე, ამასთანავე,სოფლად მაცხოვრებელთა შორის უფრო მაღალია დასაქმების მაჩვენებელი და უფრო დაბალია უმუშევრობის დონე. ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ ქვეყნის მასშტაბით უფრო დაბალია ქალების უმუშევრობის მაჩვენებელი, ხოლო უფრო მაღალია ასაკოვანი ჯგუფის სამუშაო ძალის დასაქმება ახალგაზრდობასთან შედარებით.

აღსანიშნავია,რომ უმუშევრობის მაღალი დონის პარალელურად ქვეყანაში ადგილი აქვსეკონომიკის მთელ

რიგ სფეროებში კვალიფიციური კადრების დეფიციტს. ეს უკანასკნელი განპირობებულია ძირითადად შემდეგი ფაქტორებით: პირველი, უკანასკნელ პერიოდში სწრაფი ტემპებით მიმდინარეობს მეცნიერულ-ტექნიკური და ტექნოლოგიური პროგრესის პრაქტიკაში დანერგვა, ქვეყანაში შემოდის პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები, რასაც თან ახლავს შესაბამის რთული და მაღალკვალიფიციურ სპეციალისტებზე ორიენტირებული მანქანა-დანადგარებისა და ელექტრონული ტექნოლოგიების შემოტანა. ადგილობრივი სამუშაო ძალის მომზადებისა და გადამზადების სისტემის მოშლილობისა და გაუმართაობის გამო კადრების ცოდნა ამორტიზებული აღმოჩნდა, რის გამოს საჭირო ხდება უცხოეთიდან მოწვეული კადრების დასაქმება. მეორე, ქვეყნის უმაღლესი და პროფესიული განათლების სისტემა მზად არ აღმოჩნდა ახალი გამოწვევების წინაშე. განათლების სისტემაში განხორციელებულმა რეფორმებმა ვერ უზრუნველყო ეკონომიკის ახალი კრეატიული მიმართულებებისათვის საჭირო მაღალკვალიფიციური კადრების მომზადება, რამაც უმუშევრობის პარალელურად გამოიწვია სამუშაო ძალია დეფიციტი მთელ რიგ სფეროებში. მესამე, უმუშევრობის მაღალი დონის მიზეზად შეიძლება დასახელდეს აგრეთვე შრომითი ურთიერთობების საკანონმდებლო რეგულირების სფეროში არსებული ხარვეზები. 1999 წლიდან ამოქმედებული „შრომის კანონთა კოდექსი“, რომელიც ქმნიდა სახადასხავა სახის ბარიერებს დასაქმებაში და ხელს უშლიდა შრომით ურთიერთობაში მონაწილე მხარეებს შეთანხმების მიღწევაში. 2006 წელს მიღებულმა „შრომის კოდექსმა“ ვერ უზრუნველყო შრომით ურთიერთობებში არსებული ხარვეზების აღმოფხვრა, რადგან დასაქმებულებთან შედარებით პრივილიგირებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა დამსაქმებელი.

უკანასკნელ წლებში ხელისუფლების მიერ განხორციელდა მრავალი სხვადასხვა სახის ღონისძიებები დასაქმების პრობლემის გადაწყვეტის მიმართულებით, თუმცა მნიშვნელოვანი შედეგები არ იქნა მიღებული. 2002-2004 წლებში ამოქმედდა დასაქმების პროგრამა, რომლის თანახმად მცირე ბიზნესზე გაიცემოდა უპროცენტო კრედიტები 2 წლის ვადით. აღნიშნული პროექტი უშედეგოდ დამთავრდა. 2004-2005 წლებში განხორციელდა უმუშევართა მომზადება-გადამზადების პროგრამა, რითად მხოლოდ 3 ათასამდე უმუშევარი იქნა დასაქმებული. 2005 წლის მიწურულს დაიწყო ახალი სოციალური პროექტი „სიღარიბის ზღვარს მიღმა მყოფი მოსახლეობის მიზნობრივი სოციალური დახმარების პროგრამა“, თუმცა ისიც უშედეგო აღმოჩნდა. 2006 წელს სახელმწიფო ბიუჯეტიდან გამოიყო 24 მილიონი ლარი სამუშაოთა მაძიებლების გადასამზადებლად. ამ პროგრამაში მონაწილეობდა 50 ათასამდე სამუშაოს მაძიებელი, თუმცა ამ პროგრამამ სოციალური შემწეობის ხასიათი მიიღო და დასაქმების კუთხით არაეფექტიანი აღმოჩნდა. 2006 წელს თბილისის მუნიციპალიტეტმა განახორციელა ახალგაზრდების მოკლევადიანი დასაქმების პროგრამა, რომელიც ფორმალურ და წინასაარჩევნო პიარის ხასიათს ატარებდა. 2007 წელს დაიწყო „იაფი კრედიტის“ პროგრამა ინფრასტრუქტურისა და ტურიზმის სფეროებში სამუშაო ადგილების შექმნის მიზნით, რაზედაც დაიხარჯა 25 მილიონი ლარი. შეიძლება ითქვას, რომ ამ ძვირადღირებული პროგრამის რეალიზაციას არ მოყოლია ახალი სამუშაო ადგიელების შექმნა. 2007-2008 წლებში განხორციელდა დასაქმების საპრეზიდენტო პროგრამა, რომელზედაც დაიხარჯა 60 მლნ ლარი და თითოეულ პროექტში მონაწილეზე გაიცა 200 ლარიანი სტიპენდია. ამ პროგრამის ფარგლებში სულ დასაქმდა 11 ათასამდე კაცი. საქართველოს პრეზიდენტის ინიციატივით საშემოსავლო გადასახადიდან გათავისუფლდნენ სამეურნეო სუბიექტები, რომლებიც ახალ სამუშაო ადგილზე დაასაქმებდნენ 50-60 წლის უმუშევრებს, მაგრამ ეს პროექტიც ჩავარდა. ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ უკანასკნელ წლებში ხელისუფლების მიერ განხორციელებული ერთჯერადი პროგრამებით ვერ მოხერხდა მოსახლეობის დასაქმების დონის ამაღლება. პირიქით, კიდევ უფრო გაიზარდა უმუშევრობის დონე.

2012 წელს საპალამენტო არჩევნებით მოსული ხელისუფლების წინასაარჩევნო და სამთავრობო პროგრამაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია დასაქმების პრობლემას. ამ მიზნით გათვალისწინებულია მთელი რიგი ღონისძიებების განხორციელება. კერძოდ, შრომის კანონმდებლობის სრულყოფა, უმუშევართა საინფორმაციო ბანკის შექმნა, კადრების გადამზადებისა და კვალიფიკაციის ამაღლების სისტემის შექმნა, ახალი სამუშაო ადგილების შექმნაზე საგადასახადო შეღავათების დაწესება, უმუშევრებისათვის სახელმწიფო მხარდაჭერის გაძლიერება და სხვა.

ამ კუთხით მოკლე დროში გარკვეული პოზიტიური ნაბიჯები გადაიდგა. კერძოდ, შევიდა ცვლილებები შრომის კოდექსში, რომლის თანახმად გაიზარდა დასაქმებულთა უფლებები და სოციალური გარანტიები. გაიზარდა სახელმწიფო მხარდაჭერა სოფლის მეურნეობის დარგისადმი. დაიწყო იაფი კრედიტების გაცემა სოფლად ფერმერებისა და საოჯახო მეურნეობებისათვის. გლეხებს დარიგდა ვაუჩერები სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობისათვის, მიღებულია კანონი სოფლად კოოპერატივების შექმნის შესახებ, დაიწყო სუბსიდიების გაცემა მეღვინეობის სექტორში, შემოღებულ იქნა უფასო სწავლება პროფესიულ სასწავლებლებში და სახელმწიფო უმაღლეს სასწავლებლებში 17 სპეციალობაზე.

მიუხედავად ზემოაღნიშნული ღონისძიებებისა, ჯერჯერობით უმუშევრობის დაძლევის მიმართულებით განხორციელებული ღონისძიებები არადამაკმაყოფილებელია. არ შექმნილა ახალი ამუშაო ადგილები. ეკონომიკური ზრდის ტემპების შემცირება დასაქმების კუთხით ახალი გამოწვევებისა და საფრთხეების შემცველია. ჩვენი აზრით, სახელმწიფოს მხრიდან უმუშევრობის შემცირების კუთხით გასატარებელია უფრო ქმედითი და გაბედული ღონისძიებები, რომელთა შორის უნდა აღინიშნოს შემდეგი:

- პირველ რიგში ხელისუფლებამ საზოგადოება უნდა მიაწოდოს არგუმენტირებული ინფორმაცია იმ ობიექტური მიზეზებისა და ფაქტორების შესახებ, რომლებიც განაპირობებენ დასაქმების პრობლემის გადაწყვეტის გრძელვადიან ხასიათს, აგრეთვე იმ კონკრეტული პროგრამის შესახებ, რომლითაც გათვალისწინებულია უმუშევრობის დონის შემცირება უახლოეს მომავალში;
- ახალი სამუშაო ადგილების შექმნის მიზნით უნდა გაძლიერდეს სახელმწიფო ბიუჯეტის ინვესტიციური მხარე, გაიზარდოს დაფინანსება ინფრასტრუქტურასა და ეკონომიკის სხვა პრიორიტეტულ დარგებში;

- გათავისუფლდეს გარკვეული ვადით ახლად შექმნილი საწარმოები ყოველგვარი გადასახადებისაგან, გამოიყოს მათთვის შეღავათიანი კრედიტები, სახელმწიფო სუბსიდიები და სუბვენციები;
- უნდა გაძლიერდეს სახელმწიფოს ძალისხმევა უცხოური და ადგილობრივი ინვესტიციების მოზიდვის საქმეში, ხელი შეეწყოს ფინანსური ბაზრის განვითარებას, გაძლიერდეს ეროვნული ბანკის საქმიანობა კომერციული ბანკების მხრიდან კრედიტებზე საპროცენტო განაკვეთების შემცირების კუთხით;
- ქვეყნის მთავრობამ უნდა გადადგას გაბედული ნაბიჯები ეკონომიკური ზრდის უზრუნველსაყოფად, რადგან ეს უკანასკნელი წარმოადგენს უმუშევრობის პრობლემის დაძლევის ყველაზე ეფექტიან მექანიზმს.

ლიტერატურა

1. სამთავრობო პროგრამა „ძლიერი, დემოკრატიული და ერთიანი საქართველო“, თბ., 2012.
2. მესხია ი., შრომის ბაზარი:დასაქმება და უმუშევრობა საქართველოში, შრომები, ტომი 6, საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია, თბ., “სიახლე“, 2008.
3. დასაქმებისა და უმუშევრობის ტენდენციები საქართველოში, ეკონომიკური კვლევის ცენტრი (EPRC), http://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&sqi=2&ved=0CCkQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.osgf.ge%2Ffiles%2Fpublications%2F2011%2FEPRC_Georgian_Economic_Outlook_II%2C_Nov_2011_GEO.pdf&ei=9fJHUqO8CqWJ7Ab9rYCgCQ&usg=AFQjCNGk6DmxWtxcCO48rkKeanTwbIJrYw&bvm=bv.53217764,d.bGE&cad=rjt

Kakhaber Gabelashvili
Doctor of Economics, Associate Professor of Kutaisi University

THE PROBLEM OF UNEMPLOYMENT IN GEORGIA AND ITS MAIN TRENDS

The transition from planned economy to the market economy rise to a range of economic and social problems, among which are particularly acute in nature, the labor force employment. The civil conflict in the country after independence, the traditional economic ties destruction, falling infrastructure investment, negative impact of global financial crisis, the Russian - Georgian armed conflict, and many other negative events led to a deterioration of living standards and quality . The negative conditions had especially negative effect on the employment level of the work force, thousands of jobs have been lost.

According to official statistics, in 2012 the unemployment rate in Georgia is 15 percent. However, the expert accounts and sociological studies confirm that this does not reflect the real picture. Studies conducted by the NDI- shows that more than 60 percent of the population considers an unemployment and lack of jobs as the number one problem.

Even economy was growing very fast pace last few years the number of employees has not increased significantly, but there was a reduction in a certain years.

Table 1

Employment and unemployment in 2005-2012

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Labor force (in thousands)	2023,9	2021,8	1915,3	1917,8	1991,8	1944,9	1959,3	2029,1
Employed (in thousands)	1744,6	1747,3	1704,3	1601,9	1656,1	1628,1	1664,2	1724,0
Unemployed (in thousands)	279,3	274,5	261,0	315,0	335,6	316,9	295,1	305,1
Unemployment rate (%)	13,8	13,6	13,3	16,5	16,9	16,3	15,1	15,0

Source: National Statistics Office

The level of unemployment is unequally distributed among regions. For example, in 2011 the unemployment in the Tbilisi amounted to 29, 3%, in the region of “Kakheti” - 8.9 %,”Shida Qartli” - 8.9%, “Kvemo Kartli” - 9.4%, “Ajara” - 18.0%, “Samegrelo - Zemo savneti” - 16.5%, Imereti - 9.3% and in other regions - 7.1%. The average number of unemployment in Georgia was -15.1%.

This statistics shows that the rate of unemployment is much higher in rural areas than in the cities, however do not give the real picture of the unemployment rate. It is the case that people lived in rural area by the International

Labor Organization's criteria are considered self-employed. The latter includes any property owner, whose goal is profit or income in the form of cash or product. The 54 % of the Georgian population lives in rural areas and their plots of land are average no more than 1-1, 5 hectare. The size of the land does not allow land owner to have an income to support the family. Because of the small size of the land it is not profitable to use big farm equipment, which leads to lower labor productivity. As a result of this, people lived in rural areas do not have cash incomes consider themselves unemployed. Developed countries, where only 10-15 percent of the population lives in rural areas have large farms, and receive a large profit, and consequently they are placed under the category of employed. In terms of the dissemination of this model is proved to be premature. We can say that people in rural areas are mostly self- employed and their income barely is enough for survival.

The Georgian labor market analysis shows that the number of self-employed is much greater than the number of paid employees. The employment rate among the rural population is higher than in the city. It should also be noted that the nationwide unemployment rate for women is lower. And the higher the age group in the labor force, compared with youth employment.

It should be noted that even the high level of unemployment in the country there is still a shortage of qualified staff in a number of areas. The latter is due to the following factors: first, the recent rapid pace of scientific - technical and technological progress into practice, foreign direct investment coming into the country, accompanied by complex and highly qualified specialists oriented machine - Import of machinery and electronic technologies. The local work force training and retraining is so low level; therefore it becomes necessary to employ foreign guest workers. Second, higher and professional education system in the country was not ready for the new challenges. Economic reforms in the education system failed to provide creative direction for the training of highly qualified workers, which resulted in the unemployment of labor shortages in a number of areas. Third, the reason of the high level of unemployment may be named as well as the gaps in the regulation of labor relations. Since 1999, "Labor Code" was lunched, which created different type of barriers in the labor market and preventing the parties to reach the agreement. The "Labor Code" adapted in 2006, failed to eliminate the gap in labor relations, since employer get privileged status than employee.

In recent years the government has carried out many different kinds of events in the direction of solving the employment problem, but no significant results were obtained. In 2002-2004, launched the program in which the given interest-free loans to small businesses for a period of 2 years. The project ended in vain. In 2004-2005, the government has carried out unemployment training program; as a result only about 3 thousand people were employed. At the end of 2005, has launched a new social project "The amount of people living below the poverty line targeted social assistance program," but it also failed. In 2006, the state budget allocated 24 million lari for job seekers to retrain them. 50 thousand job seekers participated in the program, but this program has proved to be inefficient in terms of employment. In 2006, the municipality of Tbilisi has launched the short-term Youth Employment Program, which was a formal and pre-electoral character. In 2007, the Government started the "cheap credit" program in the area of infrastructure and tourism sectors in order to create jobs, which they spent, 25 million. We can say that this expensive program has had no new job creation. In the 2007-2008 years the Government launched new presidential Employment program, which spent 60 million lari and 200 lari scholarships were given to each participant. Under this program, a total of 11 thousand people were employed. By the President's initiative economic entities employing 50-60 year old unemployed workers were free from tax. But this project has failed. Thus, we can say that the single programs implemented by the government in recent years to raise the level of employment did not work. On the contrary, the unemployment rate increased.

The employment problem is in a special place in 2012 Parliamentary election's winner party's program. In order to reduce unemployment they plan to provide a range of activities. In particular; the improvement of labor legislation, to create an information bank for unemployment, retrain workers and raise their qualification level, create tax advantages for a new jobs and, strengthen state support for the unemployed.

In this regard, some positive steps have been made in a short time. In particular, the changes in the Labor Code, which provides increased workers' rights and social guarantees. The government increased its support for agriculture sector. They started low interest rate credit to farmers; the vouchers were distributed to the farmers; adopted a law on the creation of cooperatives in rural areas; the wine sector subsidies; the free education was introduced in professional schools and public institutions of higher education in 17 specialties.

The measures undertaken so far in the direction of reducing unemployment is unsatisfactory. Only few new jobs have been created. The economy growth rate reduction negatively influence on the employment. In our opinion, in terms of reducing unemployment from the state government needs more vibrant and bold measures, among which the following should be noted:

• First, the government must provide to community reasonable information about the objective reasons and factors, which determine the long-term nature of the employment problem solving, as well as the specific program,

which provides the way for the reduction of unemployment in the near future;

• In order to create new jobs; increase the investment side of the budget; increase funding for infrastructure and other priority sectors of the economy;

• Newly created enterprises exempted from of all kinds taxes for a certain period. They should have a easy access to credits and government subsidies;

• The government should strengthen its efforts to attract foreign and local investments in the business, to promote financial market development, strengthen the central bank's activity in terms of reducing interest rates on loans from commercial banks;

• The government should take bold steps to ensure economic growth, since the latter is the most effective mechanism to deal with the problem of unemployment.

Гайданка Евгений
Карпатский университет имени Августина Волошина, Ужгородский национальный университет, кандидат политических наук, доцент.

СИСТЕМНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В ПОЛЬЩЕ НА РУБЕЖЕ XX – XXI ВВ.: ПРЕДПОСЫЛКИ И РЕЗУЛЬТАТЫ ТРАНСФОРМАЦИИ

Кризис ряда коммунистических режимов и их трансформация в сторону национальной демократии и рыночной экономики в странах Центрально-Восточной Европы (конец 1980-х – 1990-х гг.) актуализируют научную необходимость в объяснении системных преобразований на посткоммунистическом пространстве. Одной из стран, которая выделяется удачным опытом проведения политических и экономических реформ, безусловно, является Польша. Вместе с тем, современный институциональный дизайн польской политической и экономической систем состоялся в результате несколько десятилетнего успешного реформирования.

Важным для исследования предпосылок экономической трансформации Польши является изучение экономических факторов, которые сыграли ключевую роль в протекании ряда политических кризисов (1970 г., 1976 г., 1980 г.), подрывая основы польского коммунистического авторитаризма. Характерно, что экономическая система коммунистической Польши представляла собой командно-административный тип экономических отношений, но со значительными отклонениями в сторону ограниченного экономического плюрализма.

Несмотря на частично либеральный характер польской экономики, в течение 1970-х – 1980-х гг. внешние финансовые обязательства страны приводят к росту инфляции в промышленном секторе. Постепенно очередной социально-экономический кризис набирает обороты, что проявилось в рабочих забастовках летом 1980 г., в которых приняли участие около 1,2 млн. занятого населения[1]. Только в начале 1982 г. в стране были приняты попытки модернизации экономической системы, тесно связанные с либерализацией авторитарного политического режима в Польской Народной Республике.

Предпосылкой либерализации политической (а в последствии экономического сектора) системы коммунистической Польши стало появление внутри правящей коммунистической партии политиков-реформаторов, выступавших за обновление авторитарных механизмов управления страной. Также важным фактором начала постепенной модернизации экономики был серьезный экономический кризис 1980 г. и эволюция профсоюза «Солидарность» в серьезную оппозиционную силу.

Показательно, что в течение второй половины XX в. польская экономика постоянно находится в состоянии перманентного кризиса. Основные причины заключаются в государственном контроле промышленностью, который не учитывал реальных финансовых интересов субъектов хозяйствования. Ища выход из непростой ситуации, польская политическая элита частично модернизировала экономическую систему, но только за счет реформ в рамках так называемого «развитого социализма».

Можно выделить следующие этапы и достижения модернизации командно-административной экономики Польши:

1) 1969 – 1971 гг.:

[1] Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века: в 3 т. – Т. 3. Ч. 1 : Трансформации 90-х годов / отв. ред. С.П. Глинкина. – М. : Наука, 2002. – С. 448.

– селективное развитие экономики;
– переход от ексентивного к интенсивному развитию промышленности;
– концентрация и специализация производства.
2) 1973 – 1976 гг.:
– создание крупных хозяйственных монополистических организаций (социалистические концерны);
– право социалистических концернов самостоятельно устанавливать цены на свои товары.
3) 1982 – 1986 гг.:
– ликвидация бюрократической системы управления экономикой;
– самоуправление трудового коллектива на предприятии;
– самостоятельность экономической стратегии предприятия;
– самофинансирование хозяйственной деятельности предприятия.
4) 1987 – 1988 гг.:
– стимулирование предпринимательства;
– уменьшение роли государства в сфере управления народным хозяйством;
– создание государством условий для реализации гражданами собственных экономических интересов.

Таким образом, половинчатые экономические реформы, осуществляемые в коллапсе коммунистической системы, в результате приводили к возникновению серьезных экономических кризисов, которые перерастали в политические конфликты общественности с авторитарным режимом (1970 г., 1976 г., 1980 г.). Вместе с тем, основы для перехода польской экономики на рыночные принципы развития в конце 1980-х – начале 1990-х гг. были заложены.

С крушением коммунистической системы управления в Польше закладываются институциональные основы для проведения системных экономических реформ. Несмотря на попытки модернизации социалистической экономики во второй половине XX в., реальный процесс либерализации польской экономики начинается с реализации министром финансов Л. Бальцеровичем плана «шоковой терапии».

Именно с помощью «шоковой терапии» в Польше удалось осуществить успешный переход от командно-административной экономики коммунистического образца к экономике рыночного типа. Для успешного перехода на рыночную экономику значительное влияние оказали международные экономические организации – Всемирный банк, Международный валютный фонд, Европейский банк реконструкций и развития. Ведь «в 1990 – 1999 годах Польша была первой в регионе, если речь идет о непосредственных зарубежных инвестициях, стоимость которых составила 28,1 миллиарда долларов»[2].

Наконец, страны западной либеральной демократии активно способствовали распространению и закреплению молодой польской демократии в 1990-х гг. В первую очередь, это предоставление Польше значительных финансовых кредитов и вложение в польскую экономику серьезных инвестиций, поддержка ведущими международными организациями европейской самоидентификации поляков, развитие научного, образовательного и общественного сотрудничества между Польшей и странами Европейского Союза[3].

Еще одним условием успешного экономического реформирования стала специфика социальной структуры польского общества. После распада коммунистической системы, начиная с 1992 г. в Польше происходит незначительный экономический рост. Это становится предпосылкой для формирования стабильного среднего класса в обществе. Со временем появляется общественный слой, который определяется высоким уровнем образования, является финансово обеспеченным и активным в общественно-политической жизни. В дальнейшем средний класс посткоммунистической Польши становится социальной базой и идеологической основой формирования развитого гражданского общества в стране.

После вступления в ЕС в 2004 г. экономика Польши была интегрирована в общеевропейское экономическое пространство. Вместе с тем, на современном этапе для польской экономики характерна достаточно устарелая структура, которая осталась в наследство от недавнего коммунистического прошлого. Экономика Польши «остается позади модернизированной западной экономики»[4]. Наиболее проблематичными являются следующие отрасли: сельское хозяйство (неэффективность кредитования фермерского сектора, необходимость модернизации), горная (нерентабельность), добывающая (неэффективность, убыточность).

Таким образом, Польская Республика в период 1990-х – 2000-х гг. успешно прошла системную экономическую трансформацию, тем самым инсталлировав последнюю фазу демократического транзита – консолидацию демократии. Вместе с тем, Польше на современном этапе необходимо решать много проблем внутреннего экономического характера для того, чтобы окончательно избавиться от посткоммунистических тенденций развития и стать полноправным членом европейского экономического сообщества. Если

[2] Вандич П. Цена свободы. Центрально-Восточная Европа от Средневековья к настоящему / Пьотр Вандич. – К. : Критика, 2004. – С. 342.
[3] Карозерс Т. Помощь Запада становлению гражданского общества в Восточной Европы и бывшем Советском Союзе / Томас Карозерс // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 2000. – №1. – С. 2–10.
[4] Вандич П. Цена свободы. Центрально-Восточная Европа от Средневековья к настоящему / Пьотр Вандич. – К. : Критика, 2004. – С. 343.

функционирование польской политической системы соответствует демократическим образцам стран Западной Европы, то в экономической сфере необходимо завершить начатую модернизацию и по макроэкономическим показателям полноправно войти в европейское экономическое пространство.

Haydanka Yevheniy
Augustine Voloshyn Carpathian University, Uzhgorod National University,
Ph. Dr. of Political Sciences, Associated Professor

SYSTEMIC ECONOMIC TRANSFORMATION IN POLAND AT THE TURN OF THE XX–XXI CENTURIES: BACKGROUND AND RESULTS OF THE TRANSFORMATION

The crisis of some communist regimes and their transformation towards national democracy and market economy in Central and Eastern Europe (late 1980s – 1990s) actualizes the scientific need in explanation of systemic change in the post-communist space. One of the countries that stands out best practice for political and economic reforms is certainly Poland. At the same time the current institutional design of the Polish political and economic systems became possible as a result of several successful decades of reform.

An important thing for the study of prerequisite of economic transformation in Poland is the study of economic factors that played a key role in the emergence of a number of political crises (1970, 1976, 1980), undermining the foundations of the Polish communist authoritarianism. Typically, the economic system of communist Poland was the command top-down type relations, but with a significant bias towards partial economic pluralism.

Despite the partly liberal character of the Polish economy during the 1970s – 1980s the country's external financial liabilities lead to inflation in the industrial sector. Gradually, another socio-economic crisis is gaining momentum that resulted in the workers' strikes in the summer of 1980, which involved about 1.2 million employed citizens. Only at the beginning of 1982 the some attempts were made to modernize the economy, closely linked to the liberalization of existing authoritarian political regime in the Polish People's Republic.

A prerequisite for liberalization of the political system of Communist Poland was the emergence of politicians-reformers within the ruling Communist Party who advocated the renewal of authoritarian mechanisms of governance. Another important factor in the beginning of the gradual modernization of the economy was a serious economic crisis in 1980 and the evolution of trade union «Solidarity» in a strong opposition force.

Significantly that during the second half of the twentieth century the polish economy is constantly in a state of permanent crisis. The reasons for this were state control industry, which did not take into account the real interest of financial entities. Looking for a way out of difficult situations, polish political elite partly modernized the economic system through reforms in the so-called «developed socialism».

Therefore we can distinguish the following stages and achievements of modernization of the command top-down economy in Poland:

1) 1969 – 1971:
- selective economic development;
- the transition from extensive to intense industrial development;
- concentration and specialization of production.

2) 1973 – 1976:
- the creation of large economic monopoly organizations (socialistic concerns);
- the right of socialistic corporations to set prices for their products.

3) 1982 – 1986:
- the elimination of bureaucratic management of the economy;
- self workforce in the enterprise;
- independence of the economic strategy of the company;
- self-financing of business enterprises.

4) 1987 – 1988:
- encouraging of the entrepreneurship;
- reducing the role of the state in economic management;
- creating conditions for the citizens to implement their own economic interests.

Thus the semi completed economic reforms undertaken in the collapse of communism as a result led to serious economic crises that evolved into political conflict of the public with authoritarian regime of that time (1970, 1976, 1980). However, the basis for the transfer of the Polish economy to market principles of the late 1980s – early 1990s were laid.

With the collapse of the communist government in Poland the institutional basis for systemic economic reforms were

established. Despite attempts to modernize the socialist economy in the second half of the twentieth century, the actual process of liberalization of the Polish economy started with the introduction by the Finance Minister L. Balcerowicz the plan of «shock therapy».

It is through «shock therapy» in Poland it became possible to make a successful transition from a command top-down economy of communist model to a market economy type. A significant influence for a successful transition to market economy made the international economic organizations like the World Bank, International Monetary Fund, The European Bank for Reconstruction and Development. «In 1990 – 1999 Poland was indeed the first in the region when it comes to foreign direct investment, whose value reached 28.1 billion dollars».

After all, the countries of Western liberal democracy actively promoted the spread and consolidation of the young Polish democracy during the 1990s. First and foremost, it is substantial financial loans and major investments in the Polish economy, support of European identity of Poles by the leading international organization, the development of scientific, educational and social cooperation between Poland and the countries of European Union.

Another condition for successful economic reform was a specific social structure of Polish society. After the collapse of the communist system from 1992 there is a slight economic growth in Poland. This becomes a prerequisite for formation of substantial middle class in society. Over time, there appears a social stratum that is educated, financially secure and active in social and political life. Subsequently, the middle class in post-communist Poland is a social base and ideological foundation for civil society.

After joining the EU in 2004, Poland 's economy has been integrated into European economic space. At the same time the current Polish economy is characterized by rather old structure that remained as legacy of the recent communist past. Polish Economy «remains behind the modernized Western economy». Most problematic is the following sectors: agriculture (farm sector lending inefficiencies, the need for modernization), mining (inefficient, unprofitable).

The Republic of Poland, during the 1990s – 2000s successfully passed the systemic economic transformation, thereby successfully completing the final stage of democratic transit - consolidation of democracy. However, Poland at present stage has to solve many problems of domestic economic nature in order to get rid of post-communist trends and become a full member of the European Economic Community. If the operation of the Polish political system meets the democratic standards of the countries of Western Europe, then in the economic sphere they must complete modernization and by macroeconomic indicators rightfully enter into the European Economic Community.

თამაზ გამსახურდია
ეკონომიკის დოქტორი, აკ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი
თეიმურაზ ფესტვენიძე
აკ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

წყლის ექსპორტი საქართველოს ბიუჯეტის შემოსავლების გადიდებისა და ადამიანური რესურსების დასაქმების უშრეტი წყარო

სოციალურ-ეკონომიკური პოტენციალის ამაღლება დამოკიდებულია ქვეყანაში არსებული მდიდარი ბუნებრივი რესურსების სწორ ეკონომიკურ გათვლაზე და მათი გამოყენების ეფექტურ მენეჯმენტზე. საქართველოს ხელსაყრელი კლიმატური პირობები და ლამაზი ლანდშაფტი ანდამატივით იზიდავს უცხოელ ტურისტებს. ჩვენი ქვეყანა აგრეთვე მდიდარია სხვადასხვა რესურსებითა და ბუნებრივი წიაღისეული სიმდიდრეებით, გამორჩეულად მდიდარია მინერალური, სამკურნალო და მტკნარი წყლებით. მათი გონივრული გამოყენებით, ქვეყანას ხალხის კეთილდღეობის ამაღლების უზრუნველყოფის მეტი შესაძლებლობა მიეცემა.

ცნობილია, რომ ადამიანის ორგანიზმი შეიცავს 90%-მდე წყალს. სიცოცხლის უნარიანობის შენარჩუნებისათვის მისთვის აუცილებელია დღე-ღამეში 3-6 ლიტრი წყალი მიიღოს. წყლის ბევრად მეტი რაოდენობაა საჭირო სანიტარული და სამეურნეო-ყოფითი მოთხოვნილებისათვის. მოსახლეობის მიერ წყლის მოხმარება ეპიდემიოლოგიური თვალსაზრისით უნდა იყოს უხიფათო. წყალი არ უნდა შეიცავდეს ინფექციური დაავადებების გამომწვევ მიკრობებს და ვირუსებს. წყლის ეპიდემიოლოგიურ უსაფრთხოებას უზრუნველყოფს ჩამდინარე წყლის ბიოლოგიური წმენდა, სასმელი წყლის გაუსნებოვნება, წყალსატევების სანიტარულ დაცვა და სხვ. როგორც იუნესკოს მონაცემებიდან ირკვევა, მსოფლიოში ყოველწლიურად 250 მილიონი ადამიანი იღუპება სასმელი წყლის დეფიციტის ან უხარისხო წყლის მოხმარების მიზეზით. საერთაშორისო ორგანიზაციების პროგნოზით, რამდენიმე წელიწადში, მტკნარი წყლის მსოფლიო რესურსის შემცირების გამო 4 მილიარდი ადამიანი დარჩება ფიზიოლოგიური საჭიროებისათვის აუცილებელი წყლის მინიმუმის გარეშე. აღნიშნული პრობლემების გადაწყვეტის საქმეში საქართველომ უდავოდ

უნდა შეიძინოს მაღალი ხარისხის მქონე ბუნებრივი სასმელი წყლის მწარმოებელი და მიმწოდებელი, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქვეყნის ფუნქცია.

საქართველო მდიდარია მდინარეებით (26060), რომელთა საერთო სიგრძე 60 ათას კმ-ს აღწევს, ტბებით (850) რომელთა მოცულობა 0.5 მლნ $მ^3$-ს აღემატება და წყალსაცავებით (44) წყლის ზედაპირის საერთო ფართობი 163 $კმ^2$-ია. ჩვენში მყინვარების რიცხვი 786 აღწევს, ხოლო საერთო ფართობი — 555.88 $კმ^2$-ს. საქართველოში, ასევე, მრავლადაა ჩანჩქერები. ის გვხვდება სამეგრელოში (ოჩხომურის, აბაშისა და ტობას ჩანჩქერები), აფხაზეთში (გეგის, კლიჩის), ყაზბეგის რაიონში (არშის, გველეთის), კახეთში (ლაგოდეხის ნაკრძალი) და სხვ.

არაერთხელ აღნიშნულა, რომ საქართველოს გააჩნია მეტად ძვირფასი ბუნებრივი რესურსი მტკნარი წყლის სახით. ჩვენ ქვეყანაში მტკნარი წყლის მარაგი უშრეტია, სხვა ბუნებრივი სიმდიდრეებისაგან (ნავთობი, გაზი და სხვა მადნეული წიაღისეული) განსხვავებით მალაღდგენადია. სამწუხაროდ ეს წყალი ამაოდ იღვრება, ბინძურდება და ზღვაში ჩაედინება. თვისებებისა და ხარისხის მიხედვით საქართველოში არის მსოფლიოში საუკეთესო წყლები, გვაქვს ბუნებრივი მრავალსართულიანი აუზი, სადაც წყალი შრე–შრე ბუნებრივად იფილტრება და იშვიათი მინერალებით მდიდრდება. ლეგენდებში ქართულ წყალს უკვდავების წყლადაც მოიხსენიებდნენ.

აღსანიშნავია საქართველოს პატრიარქის, უწმინდესი და უნეტარესის ილია მეორის მიდგომა საქართველოსათვის მეტად ძვირფასი ბუნებრივი რესურსის მტკნარი წყლის მიმართ, რომლის მნიშვნელობა და ღირებულება ახლო მომავალში კიდევ უფრო გაიზრდება. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ ეს ბუნებრივი რესურსი სტრატეგიულ ინტერესთა სფეროში უნდა მოექცეს და მისი ექსპლოატაცია აუცილებლად სახელმწიფომ უნდა აიღოს და ის გამოყენებული იქნას ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებისათვის.

მსოფლიო იურისტთა ასოციაციის პირველი ვიცე პრეზიდენტი პაატა ცნობილაძე აღნიშნავს, რომ მსოფლიო კონგრესებსა და კონფერენციებზე გლობალური დათბობის საკითხების განხილვისას ხშირად მომისმენია უცხოელი სპეციალისტების მიერ საიმედო პროგნოზები და სერიოზული მინიშნებები საქართველოს მტკნარი წყლის რესურსების გამოყენების ფართო შესაძლებლობების შესახებ. მაგალითად მიუთითებს, რომ დუბლინის, ლისაბონის, პეკინის ღონისძიებებზე პირდაპირ დასახელდა ჩვენი ქვეყანა ამ პროდუქტით მსოფლიო დეფიციტის ერთ-ერთ სტრატეგიულ შემავსებელ ქვეყნად. ცხადია, რომ მათ მხედველობაში ჰქონდათ ღვთის მიერ ბოძებული ბუნებრივი სიმდიდრის მნიშვნელობა კაცობრიობისა და ჩვენი ქვეყნის წინაშე.

როგორც ირკვევა ჩვენი მტკნარი წყლების უმრავლესობა დასალევად ვარგისიანობის ევროსტანდარტებს შეესაბამება, ანუ მათ უკვე აქვთ პროდუქტის სახე. ნიშანდობლივია, რომ ქვეყანაში არსებულ მხოლოდ გრუნტის წყლებზე კეთდება აქცენტი.

თუ გავმართავთ შესაბამის ინდუსტრიას და გრუნტის წყლების ულევი მარაგის მხოლოდ 0,75 პროცენტის ათვისების პირობებშიც კი ბიუჯეტი 3 მილიარდი დოლარით შეივსება, შეიქმნება ათასობით სამუშაო ადგილი, დასაქმდებულთა საშუალო ხელფასი 1500 დოლარს მიაღწევს და მხოლოდ ამ სფეროდან წლიურად 12 მილიარდი დოლარი შემოსავალი შემოვა.

აკადემიკოსი პაატა გიორგაძე ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ უკვე გამოთვლილი კაპიტალიზაციის ტექნოლოგიების გამოყენებით, ჩვენ შეგვიძლია, 569 მილიარდი დოლარი ფულადი რესურსი შემოვიტანოთ. ჩვენ გვაქვს პოტენციალი საქართველო ვაქციოთ მსოფლიოში სასმელი წყლის მწარმოებელ ერთ–ერთ ძირითად ქვეყნად. თანაც ისე, რომ სასმელი წყლის ჭაბურღილები და წყაროები უცხოელზე არ გავასხვისოთ და სახელმწიფო საკუთრებაში დავტოვოთ.

მეცნიერთა ჯგუფის მიერ გაანგარიშებული იქნა, რომ ყოველდღე საქართველოში უქმად იღვრება 2 ტრილიონი დოლარის ღირებულების წყალი. აღსანიშნავია, რომ სასმელი წყალი ძვირი ღირს და 1 ლიტრი წყლის ფასი ზოგ ქვეყნებში 1 ლიტრი ბენზინის ფასს უტოლდება ანუ ერთი ოჯახის შემოსავლებში წყალზე გაწეული ხარჯის ხვედრითი წილი მაღალია.

როგორც აკად. პ. გიორგაძე აცხადებს, რომ არათუ გადარჩენის, არამედ აღორძინებისა და განვითარებისათვის საკმარისზე მეტი რესურსი გაგვაჩნია და თუ მას ოპტიმალურად გამოვიყენებთ 21 საუკუნეში მსოფლიოში ეკონომიკურად ერთ–ერთ უძლიერეს სახელმწიფოდ ვიქცევით. გვაქვს უნიკალური შანსი, უსწრაფესად გამოვიყვანოთ ქვეყანა კრიზისიდან, ყველა ვალი გავისტუმროთ და პირიქით, დივიდენდები მოვიპოვოთ.

როგორც ჩანს, ათწლიანმა დაუღალავმა შრომამ და თავდადებამ შედეგი მოიტანა, რომ პარტნიორები უკვე მოძებნილნი არიან ამერიკაში მცხოვრებ მართლმადიდებელი სარწმუნოების წარმომადგენელ მილიარდერ ლეონარდ–დალონ კაიჯუკას ნოტარიალურად აქვს გარანტია მოცემული, რომ საქართველოს სასმელი წყლის საერთო რესურსიდან 0,75 პროცენტის ათვისებისათვის. საქართველოს ყველა კუთხეში 200–მდე ქარხანას ააშენებს და ამ მიზნით 2 მილიარდ 100 მილიონი დოლარის ინვესტიციას ჩადებს. კაიჯუკა თავად ჩამოასხამს წყალს ბოთლებში, დააფასოებს, რეკლამასა და გასაღებაზეც იგი ერთ–ერთი სერიოზული გარანტი ხდება.

ზემოთ მოყვანილი ქვეყნისათვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი წყლის პროექტის განხორციელებასთან დაკავშირებულ სხვა პრობლემურ საკითხებთან ერთად აუცილებელ პირობად მიგვაჩნია:

- ქვეყანაში სტაბილურობის შენარჩუნება, ხელისუფლების ნება და ძალისხმევა კრიზისულ პერიოდიდან გამოსვლისათვის მეტად საჭირო პროექტის განხორციელებისათვის;
- ამ მნიშვნელოვანი ე.წ საუკუნის პროექტიდან მიღებული დივიდენდები და ფულადი რესურსების ხარჯვა აუცილებელია ხდებოდეს გამჭვირვალედ და ხორციელდებოდეს მოსახლეობის სრული ინფორმირება პროექტის მიმდინარეობაზე;
- ამ სფეროში კადრების სწორად შერჩევა თანამედროვე სტანდარტებით პროფესიონალური კადრების მომზადება, კვალიფიკაციის მინიჭება ეს იქნება ადამიანური რესურსების დასაქმებისა და მშრომელთა კეთილდღეობის ამაღლების მნიშვნელოვანი ტესტი;
- თითოეულმა ოჯახმა, მოქალაქემ მკაცრად უნდა გაათვიცნობიეროს წყლის სახელმწიფოებრივი, სასიცოცხლო და მისი ეფექტურად გამოყენების მნიშვნელობა.

ცხადია, რომ საქართველოს წყლის მეტად მდიდარი ბუნებრივი რესურსების ათვისება სწორად გათვლილი პროექტის განხორციელების შემთხვევაში დიდ შანსს აძლევს ქვეყანის აღორძინება–განვითარებასათვის. ამ გრანდიოზული პროექტის განხორციელების საქმეში უდაოდ დიდი წვლილის შეტანა შეუძლია ხელისუფლებას და მის დღევანდელ ლიდერს ბ. ივანიშვილს. იმედია ის, მისი წინასწარი გათვლების ხედვისა და ეფექტური მენეჯმენტის საფუძველზე სწორ მიმართულებას მისცემს ქვეყნისათვის ამ სტრატეგიულად აუცილებელ და საჭირო ღონისძიებების განხორციელებას.

Tamazi Gamsakhurdia
Akaki Tsereteli State University, Associate Professor
Teimuraz Pestvenidze
AkakiTsereteli State University, Associate Professor

EXPORTS OF WATER - AN INEXHAUSTIBLE SOURCE OF INCREASING REVENUE BUDGET OF GEORGIA AND EMPLOYMENT OF HUMAN RESOURCES

Improving the socio-economic potential depends on the correct calculation of the country's existing natural resources and the effective management of their use. Favorable climate and beautiful landscape of Georgia is a magnet for foreign tourists. Our country is also rich in various natural resources and minerals, especially rich in mineral, medicinal and fresh waters. Their clever use gives more opportunities for the welfare and well-being of the people of the country.

It is known that the human body contains approximately 90% water. In order to maintain vital functions he should take 3-6 liters of water per day. A much larger amount of water is necessary for sanitary and household needs. The consumption of water by populations should be safe from an epidemiological point of view, Water must not contain microbes and viruses that cause infections. Epidemiological safety of water is ensured through bioremediation of running water, disinfection of drinking water, sanitary protection of water reservoirs, etc. According to the UNESCO statistics 250 million people die each year because of the shortage of drinking water and consumption of contaminated water. According to the forecast of international organizations in a few years due to the reduction of world resources of water supply 4,000,000,000 people will be left without a minimum of physiologically necessary water. In the process of finding solution to this problem Georgia undoubtedly needs to acquire the function of one of the major manufacturers and suppliers of quality natural drinking water.

Water is the top priority of essential food products, without which it is impossible to imagine the existence of mankind, so almost all the countries have more or less serious problemsin this area. In our country water is the divine gift of the nature, which is the inspiration for a great number of myths and legends.

It should be noted that Georgia is rich in rivers (26060), the total length of which reaches 60,000 km, lakes (850), the volume of which exceeds 0.5 million m^3, and the reservoir (44) with a total water surface area of 163 m^2. The number of our glaciers reached 786 and the total area - 555.88 m^2. In Georgia, a lot of waterfallsare found in Samegrelo (waterfalls Ochkhamuri, Abasha and Tobago), Abkhazia (Gegi, Clichy), in Kazbegi region (Arish, Gveleti) in Kakheti (Lagodekhi reserve), etc.

It is an undoubted fact that a necessary condition for the development of the country is its economic strength. Therefore, all branches of government should take necessary measures which will benefit the welfare of the people. Time and again it was noted that Georgia has a very valuable natural resource in the form of fresh water. In our country the supply of fresh water is inexhaustible and unlike other natural resources (oil, gas and other ore minerals) is renewable. Unfortunately, this water is often wasted, polluted and flows into the sea. Georgia has the best waters in the world in terms of their properties and quality, there is a natural multi-layer pool where the water is filtered as it flows through each

layer and is enriched in rare minerals. Legends call Georgian water the 'water of immortality'.

We should also note the approach of his Holiness and Beatitude Catholicos Patriarch of All Georgia Ilia II to the natural resource of fresh water - very valuable for Georgia, the importance and value of which in the near future will further increase. Therefore, we think that this natural resource has to fall within the scope of strategic interest, it is necessary that the state take control of its exploitation and use it for the economic development of the country.

First Vice-President of the World Lawyers' Association Paata Tsnobiladze notes that at the world congresses and conferences on questions of global warming he has often heard hopeful forecasts and serious suggestions of foreign experts on the broad possibilities of the use of Georgia's fresh water resources. For example, at Dublin, Lisbon and Beijing conventions our country was named as one of the strategic countries to fill the worldwide short age of this product. It is clear that they had in mind the importance of this gift of nature for the humanity and our country.

As has been established, most of our fresh water meets European standards for drinking water, that isa ready-made product. It is noteworthy, that the focus is only on groundwater existing in the country.

If the industry is developed appropriately, exploitation of even only 0.75 per cent of the inexhaustible supply of groundwater will add$3 billionto the budget, will create hundreds of jobs, the average salary of employees will reach $ 1,500, and the annual income only from this area will reach $12 billion.

Academician PaataGiorgadze claims that the use of calculated technologies of capitalization, we can reach 569 billion dollars of income. We have the potential to turn Georgia into one of the major countries in the world, producing drinking water. And this will not require that drinking water sources and springs are sold to foreign companies and they will remain the state property.

A group of scientists has calculated that every day Georgia wastes fresh water costing $ 2 trillion. It should be noted that drinking water is expensive and the price of 1 liter of water in some countries equals the price of 1 liter of petrol, thus the share of expenses on water in the income of an average family is high.

According to academician P. Giorgadze we have more than enough resources not only for survival, but also for the revival and development, and if their put to good use, in the 21st century we will turn into one of the most economically powerful countries in the world. We have a unique opportunity to quickly bring the country out of the crisis, pay off all debts and, even to get dividends.

As you can see, the ten years of hard work and dedication have yielded results, the partners have already been found. Billionaire Leonard Dillon-Kaijuka, a representative of the Christian Orthodox faith residing in the USA, has provided a notarized guarantee that he will invest2,100 million dollars in building 200 plants in different parts of Georgia for the purpose of exploitation of 0.75 percent of the total fresh water supply of the country. Kaijuka will bottle and package the water, he will also be one of the major guarantors of advertising and marketing.

In 2012 in the process of outlining priority directions of economic development for "Georgian Dream", Academician P. Giorgadze made a report on water resources. After listening to this report Mr. Bidzina Ivanishvili expressed a great interest and announced that he had thought this country in a hopeless condition, but he came to realize that there were ways to overcome a severe crisis and economic collapse.

Together with other problematic issues related to the implementation of the vitally important project outlined above the following can be considered essential:

- preservation of stability in the country, and government's will and efforts to implement much-needed projects to overcome the crisis;
- Allocation of dividends and monetary resources generated from this so-called "project of the century", must be transparent and the public needs to be fully informed;
- The correct selection of personnel in this area and training of professional staff according to modern standard will be a significant test of human resources, employment and well-being of workers;
- every family and citizen must be aware o the vital importance of water for the state and the need for its effective use.

It is evident that if the project costs are properly calculated, the development of a very rich natural resource of water is a great opportunity for the revival of Georgia. The present government and its leader B. Ivanishvili can indeed make a big contribution to the implementation of this ambitious project. We hope that on the basis of preliminary calculations, vision and effective management, he will give the correct direction of the implementation of these strategically necessary and relevant activities.

მანია გოგიძე
დოქტორანტი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის სპეციალისტი
ირმა მახარაშვილი
დოქტორანტი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის სპეციალისტი

საქართველოს ეკონომიკის 2013 წლის ძირითადი მახასიათებლების ანალიზი

2013 წლის I კვარტალში, საქართველოს მთლიანი შიდა პროდუქტის მაჩვენებელმა მიმდინარე ფასებში 5 782,8 მლნ. ლარი შეადგინა, ხოლო მშპ-ს რეალური ზრდა 2,4%-ს გაუტოლდა. 2013 წლის I კვარტალში, მშპ-მ ერთ სულ მოსახლეზე 1 289,7 ლარი შეადგინა. 2013 წლის I კვარტალში, საქართველოს მთლიან შიდა პროდუქტის დარგობრივ სტრუქტურაში მნიშვნელოვანი წილები შემდეგ კომპონენტებს უკავია: მრეწველობა – 17,3%, ვაჭრობა – 16,3%, ტრანსპორტი და კავშირგაბმულობა – 11,0%, სოფლის მეურნეობა, მეთევზეობა – 9,9%, ჯანდაცვა და სოციალური დახმარება – 6,6% და ა.შ. 2013 წლის I კვარტალში, საქართველოს ეკონომიკის ყველაზე სწრაფად მზარდ დარგებს შორისაა კავშირგაბმულობა, რომლის რეალური ზრდის მაჩვენებელი 7,9%-ს შეადგენს, მას მოჰყვება ვაჭრობა (6,8%), სოფლის მეურნეობა, მეთევზეობა (6,7%), საფინანსო შუამავლობაში (6,5%). ზრდა დაფიქსირდა, ასევე, შემდეგ დარგებში: სამთომოპოვებითი მრეწველობა (5,9%), ოპერაციები უძრავი ქონებით, იჯარა და მომხმარებლისათვის მომსახურების გაწევა (5,2%), დამამუშავებელი მრეწველობა (5,1%). 2013 წლის I კვარტალში, წინა წლის შესაბამის მაჩვენებელთან შედარებით, ტურიზმის სფეროში, 2,2 მლნ. ლარით გაიზარდა პროდუქციის მთლიანი გამოშვება, რამაც 2013 წლის I კვარტალში, 565,8 მლნ. ლარი შეადგინა.

საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემებით, ქვეყანაში დაქირავებით დასაქმებულთა საშუალო თვიური ნომინალური ხელფასი, 2013 წლის I კვარტალში, 729,6 ლარს შეადგენდა. 2013 წლის I კვარტალში, დაქირავებით დასაქმებულ მამაკაცთა საშუალო თვიური ნომინალური ხელფასი 880,9 ლარს შეადგენდა (6,3%-ით მეტი გასული წლის ანალოგიური პერიოდის მაჩვენებელთან შედარებით), ხოლო ქალთა - 548,2 ლარს (12,2%-ით მეტი 2012 წლის I კვარტალთან შედარებით). სამეწარმეო სფეროში დაქირავებით დასაქმებულთა საშუალო თვიური ნომინალური ხელფასი საქმიანობის სახეების მიხედვით, 2013 წლის I კვარტალში, 717,7 ლარს (3,9%-ით მეტი გასული წლის ანალოგიურ კვარტალთან შედარებით), ხოლო არასამეწარმეო სფეროში - 747,3 ლარს შეადგენდა (შესაბამისად, 14,4%-ით მეტი 2012 წლის I კვარტლის მაჩვენებელთან შედარებით).

2013 წლის მაისში, საქართველოში შემოსული ფულადი გზავნილების ნაკადების მოცულობამ, 114,7 მლნ. აშშ დოლარი (188,4 მლნ. ლარი) შეადგინა. უცხოეთიდან საქართველოში ფულადი გზავნილების 93,6% იმ 12 ქვეყანაზე (რუსეთი, საბერძნეთი, იტალია, აშშ, თურქეთი, უკრაინა, ესპანეთი, ისრაელი, გაერთიანებული სამეფო, გერმანია, ყაზახეთი, აზერბაიჯანი) მოდის, საიდანაც, ასეთი გზავნილების მოცულობამ, მიმდინარე წლის მაისში, 1 მლნ. აშშ დოლარს გადააჭარბა. იმავე 12 ქვეყანაზე, გასული წლის მაისში, მთელი ფულადი გზავნილების 94,6% მოდიოდა. 2013 წლის მაისში, საქართველოდან საზღვარგარეთ 12,2 მლნ. აშშ დოლარი (20 მლნ. ლარი) გადაიგზავნა.

2013 წლის აპრილში, საქართველოში ახლად რეგისტრირებული ბიზნეს სუბიექტების რაოდენობამ 4739 ერთეული შეადგინა. საქართველოს საჯარო რეესტრის ეროვნული სააგენტოს მონაცემებით, მიმდინარე წლის აპრილში, ქვეყანაში რეგისტრირებულ ბიზნეს სუბიექ-ტების რაოდენობიდან - 96,4% სამეწარმეო სუბიექტია (ინდივიდუალური მეწარმე, სოლიდარული პასუხისმგებლობის საზოგადოება, შეზღუდული პასუხისმგებლობის საზოგადოება, სააქციო საზოგადოება, კომანდიტური საზოგადოება, კოოპერატივი, უცხოური სამეწარმეო იურიდიული პირის ფილიალი), ხოლო 3,6% - არასამეწარმეო სუბიექტი (არასამეწარმეო იურიდიული პირი, უცხოური არასამეწარმეო იურიდიული პირის ფილიალი, საჯარო სამართლის იურიდიული პირი). 2013 წლის აპრილში, წინა თვესთან შედარებით, სამეწარმეო სუბიექტების რაოდენობა 9,9%-ით გაიზარდა, ხოლო არასამეწარმეო სუბიექტების რაოდენობა 9,5%-ით შემცირდა. განსხვავებული ტენდენცია დაფიქსირდა წინა წლის იმავე თვესთან შედარებით: სამეწარმეო სუბიექტების რაოდენობის ზრდა 14,4%-ით და არასამეწარმეო სუბიექტების რაოდენობის ზრდა 93,3%-ით. ა.წ. აპრილის თვეში, ბიზნეს სუბიექტთა უმეტესობა დარეგისტრირდა ინდივიდუალური მეწარმის (2614 ერთეული, ანუ რეგისტრირებულ ბიზნეს სუბიექტთა 55,2%) და შეზღუდული პასუხისმგებლობის საზოგადოების (1932 ერთეული, ანუ რეგისტრირებულ ბიზნეს სუბიექტთა 40,8%) სახით. ბიზნეს სუბიექტთა 96%, მხოლოდ, აღნიშნულ სამართლებრივ სტატუსებს ანიჭებს უპირატესობას.

2013 წლის აპრილი საბანკო სექტორმა მოგებით დაამთავრა. წმინდა მოგებამ 36,4 მლნ ლარი შეადგინა. 2013 წლის პირველი მაისის მდგომარეობით, საქართველოს საბანკო სექტორი 20 კომერციული ბანკით არის წარმოდგენილი. მათ შორის, 15 – საწესდებო კაპიტალში უცხოური კაპიტალის მონაწილეობით და 3 – უცხოური ბანკის ფილიალით. 2012 წლის შესაბამის თვესთან შედარებით, საქართველოს კომერციული ბანკების მთლიანი აქტივები (მიმდინარე ფასებში) 2 მლრდ ლარით (15.8 პროცენტით) გაიზარდა და 14,6 მლრდ ლარი შეადგინა. საბანკო სექტორის საკუთარი სახსრები 2,6 მლრდ ლარს შეადგენს, რაც კომერციული ბანკების მთლიანი აქტივების 17.6 პროცენტია.ხუთი უმსხვილესი აქტივების მქონე ბანკის წილმა საბანკო სექტორის მთლიან აქტივებში 79.9 პროცენტი შეადგინა. საბანკო სექტორში განთავსებული არასაბანკო დეპოზიტების მოცულობამ 2013 წლის პირველი მაისისათვის 8,2 მლრდ ლარს მიაღწია, რაც 198,4 მლნ ლარით (2.5 პროცენტით) მეტია 2013 წლის პირველი აპრილისათვის არსებულ მაჩვენებელზე. აპრილში, წინა თვესთან შედარებით, მოთხოვნამდე დეპოზიტების ზრდა - 176 მლნ ლარით (5.2 პროცენტით) და ვადიანი დეპოზიტების ზრდა – 22,4 მლნ ლარით (0.5 პროცენტით) დაფიქსირდა. დეპოზიტების დოლარიზაციის კოეფიციენტმა მიმდინარე წლის პირველი მაისისათვის 63.03 პროცენტი შეადგინა - 1.11 პროცენტული პუნქტით

ნაკლები პირველ აპრილთან შედარებით. ვადიან დეპოზიტებზე საშუალო წლიურმა შეწონილმა საპროცენტო განაკვეთმა 8.1 პროცენტი შეადგენა, მათ შორის ეროვნული ვალუტით განთავსებულ დეპოზიტებზე – 11.1 პროცენტი, ხოლო უცხოური ვალუტით განთავსებულ დეპოზიტებზე – 7.2 პროცენტი. უცხოური ვალუტით განთავსებულ დეპოზიტებში აშშ დოლარის წილმა 79.9 პროცენტი, ხოლო ევროს წილმა 17.9 პროცენტი შეადგენა.

2013 წლის აპრილში ინფლაციის დონემ საქართველოში -1,7% შეადგინა. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემებით, 12–თვიან პერიოდში, აღნიშნული მაჩვენებლის ფორმირებაში ძირითადი გავლენა იქონია ფასების ცვლილებამ შემდეგ ჯგუფებზე:

- სურსათი და უალკოჰოლო სასმელები (ფასები შემცირდა 3,7%-ით);
- ტრანსპორტი (4,7%-ით).

ფასების კლება დაფიქსირდა შემდეგ ქვეჯგუფებზე: შაქარი, ჯემი და სხვა ტკბილეული (10,6%), ბოსტნეული და ბაღჩეული (7,7%), რძე, ყველი და კვერცხი (6,8%), თევზეული (6,4%), საწვავსაპოხი მასალები (9,3%). მოცემულ პერიოდში, ფასები 3,9%-ით გაიზარდა ჯანმრთელობის დაცვაზე. 2013 წლის აპრილში, წინა თვესთან შედარებით, საქართველოში ინფლაციის დონემ 0,4% შეადგინა. თვის მანძილზე, ფასები შემცირდა შემდეგ ჯგუფებზე:

- სურსათი და უალკოჰოლო სასმელები (1,3%-ით);
- ტრანსპორტი (0,6%-ით).

აღნიშნულ პერიოდში, ფასების კლება და-ფიქსირდა შემდეგ ქვეჯგუფებზე: რძე, ყველი და კვერცხი (7,8%), შაქარი, ჯემი და სხვა ტკბილეული (1,6%), საწვავ-საპოხი მასალები (1,4%). მოცემულ პერიოდში, ფასები 9,2%-ით გაიზარდა შემდეგ ჯგუფზე - საცხოვრებელი, წყალი, ელექტროენერგია, აირი. ამავდროულად, საშუალო ინფლაციის დონემ საქართველოში (12 თვის საშუალო წინა 12 თვის საშუალოსთან, პროცენტული ცვლილება) -1,1% შეადგინა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. საბიუჯეტო პოლიტიკა საქართველოში: პრობლემები და ტენდენციები. დავით ნარმანია. თბ., 2011.
2. საქართველოს 2013 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტი.

ინტერნეტრესურსები:

1. www.economy.ge
2. www.bpgeorgia.ge
3. www.pbo.parliament.ge
4. www.iset-pi.ge
5. www.geostat.ge

Mania Gogidze
Doctoral candidate, Gori State Teaching University
Irma Makharashvili
Doctoral candidate, Gori State Teaching University

ANALYSIS OF THE CHARACTERISTICS OF THE ECONOMY IN 2013

I quarter of 2013, the gross domestic product at current prices, the rate was 5 782,8 million. GEL, while GDP - real growth of 2.4% - a time. I quarter of 2013, GDP - per capita was 1 289,7 GEL. I quarter of 2013, the gross domestic product in the sectoral composition of the shares of the following holds: Industry - 17.3%, trade - 16.3%, transport and communications - 11.0%, agriculture and fishing - 9.9%; Health care and social assistance - 6.6%, etc. I quarter of 2013, the economy is among the fastest growing fields of communications, the real growth rate of 7.9% - of the total, followed by retail trade (6.8%),Agriculture, Fisheries (6.7%), financial intermediation (in 6.5%). Growth, as well as the following sectors: mining and quarrying (5.9%), real estate, renting and business activities (5.2%), Manufacturing (5.1%). I quarter of 2013, compared to the previous year, the tourism sector, 2.2 million. Increased production of total output, resulting in I quarter of 2013, 565.8 million. Gel.

According to the National Statistical Office, the average monthly nominal salary of hired employees, in I quarter of 2013, 729.6 GEL. I quarter of 2013, the average monthly nominal salary of hired men 880.9 lari (6.3% - higher than last year, compared with the same period),And women - 548.2 lari (12.2% - higher than in I quarter 2012 compared). Average monthly nominal salary of hired employees in the field of entrepreneurial activity, according to the I quarter of 2013, 717.7 lari (3.9% - higher than the same quarter last year compared), and non-profit sector - 747.3 lari (respectively, 14, 4% - by more than a quarter compared to the year 2012 I). In May 2013, the volume of money transfers to Georgia, 114.7 million. U.S. dollars (188,4 million. GEL). From abroad in Georgia remittances 93.6% of those 12 countries

(Russia, Greece, Italy, the U.S., Turkey, Ukraine, Spain, Israel, the United Kingdom, Germany, Kazakhstan, Azerbaijan), from which, volume of such transfers, in May, 1 million. USD. In 12 countries, in May of last year, the remittances Was 94.6%. In May of 2013, 12.2 million from Georgia. U.S. dollar (20 million USD. GEL) were transferred.

In April 2013, The number of newly registered business entities Georgia were 4739 in the unit. According to the National Agency of Public Registry, in April, the country registered a business subject - the number of grants - 96.4% commercial actor (sole proprietor, joint responsibility, limited liability company, joint stock company, Limited Company, Cooperative, a branch of a foreign legal entity);

And 3.6% - a non-profit entity (non-profit legal entity, compared to the same branch, A legal entity). In April 2013, compared with the previous month increased by 9.9%, and the non-profit entities - was reduced by 9.5%. Different trend was observed in comparison with the same month of the previous year: 14.4% increase in the number of firms - by 93,3% increase in the number of non-profit entities. On In April, the majority of business entities registered as individual entrepreneurs (2614 units, or 55.2% of registered business entities), and a limited liability company (1932 units, or 40.8% of registered business entities) form. 96% of business entities, the only, the preferred legal status.

In April 2013, the banking sector ended in profits. Net profit amounted to 36.4 million. On the first of May 2013, 20 commercial banks in the banking sector is presented.Among them, 15 - Equity participation of foreign capital, and 3 - branches of foreign banks. Compared with the corresponding months of 2012, total assets of Georgian commercial banks (in current prices) 2 billion (15.8 percent) compared to 14.6 billion USD. The banking sector's own funds 2.6 billion GEL ,

17.6 percent of the total assets of the commercial banks. Share of five largest banks with assets of banking sector assets amounted to 79.9 percent. The first non-bank deposits in the banking sector in 2013 amounted to 8.2 billion lari for May, which is 198.4 million (2.5 percent) higher than the figure for April 2013.In April, compared with the previous month, the growth of demand deposits was 176 million (5.2 percent) and term deposits growth was 22.4 million (0.5 percent) were reported. On May first deposit dollarization ratio of 63.03 per cent - 1.11 percentage points compared with the first of April.The weighted average annual interest rate on term deposits to was 8.1 percent, including the national currency deposits - 11.1 percent, while foreign currency deposits - 7.2 percent. The share of foreign currency deposits in U.S. dollars of 79.9 percent, while the euro's share was 17.9 percent. In April 2013, the inflation rate in Georgia amounted to -1.7%. National Statistical Service estimates that 12 - month period, the price index reflects a major impact on the following groups:Food and non-alcoholic drinks (prices decreased by 3.7% - up);Transport (4.7% - up).

Price decline following subgroups: sugar, jam and confectionary (10.6%), vegetables and cereals (7,7%), milk, cheese and eggs (6.8%), fish (6.4%), materials (9.3%). In this period, the prices of 3.9% - increased health. In April 2013, compared with the previous month, the inflation rate was 0.4% in Georgia. Months, prices have decreased following groups: Food and non-alcoholic beverages (1.3% - up);

Transport (0.6% - up).

During this period, price reduced, to the following subgroups: milk, cheese and eggs (7.8%), sugar, jam and other sweets (1.6%), fuel oil - lubricants (1.4%). In this period, prices are 9.2% - increased in the group - Housing, water, electricity, gas and other fuels. At the same time, the average inflation rate in Georgia (12 month average of the previous 12 month average, percentage change) -1,1%, respectively.

References:

1. Georgia Budget and Policy: Problems and Trends. David Narmania. Tb., 2011.
2. Of the 2013 state budget.

Internet:

1. www.economy.ge
2. www.bpgeorgia.ge
3. www.pbo.parliament.ge
4. www.iset-pi.ge
5. www.geostat.ge

Hryhoruk Pavlo
Khmelnitsky National University, Ukraine, PhD engineering's, associate
professor of Department of Automated Systems and Modeling in Economics

MODELING OF MULTISTAGE PROBLEMS MARKETING DECISIONS ACCEPTANCE WITH INFINITE NUMBER OF MANAGEMENT STAGES

Consider the task of managing in which the formed marketing decision is implemented over a period of time. The decision-maker person (DMP) monitors the implementation of decisions at specific time points and makes adjustments as necessary in the course of its implementation in one or more areas of marketing activities. The effectiveness of the decision depends on the state of the market environment. Necessary to choose such management by decision realization in which at the end of the period will be obtained maximum effect. In order to solve this problem is proposed to apply the tools of dynamic programming.

Carry out the mathematical formalization of the problem. Let the market environment defined by a set of n states $C=\{S_1, S_2, \ldots, S_n\}$. Changing conditions and the effectiveness of the solution according to the changes of environment described by probability and performance matrix:

$$P^{(i)} = \begin{pmatrix} p_{11}^{(i)} & p_{12}^{(i)} & \ldots & p_{1n}^{(i)} \\ p_{21}^{(i)} & p_{22}^{(i)} & \ldots & p_{2n}^{(i)} \\ \ldots & & & \\ p_{n1}^{(i)} & p_{n2}^{(i)} & \ldots & p_{nn}^{(i)} \end{pmatrix}, \quad (1)$$

$$E^{(i)} = \begin{pmatrix} e_{11}^{(i)} & e_{12}^{(i)} & \ldots & e_{1n}^{(i)} \\ e_{21}^{(i)} & e_{22}^{(i)} & \ldots & e_{2n}^{(i)} \\ \ldots & & & \\ e_{n1}^{(i)} & e_{n2}^{(i)} & \ldots & e_{nn}^{(i)} \end{pmatrix}, \quad (2)$$

where p_{ij} – probability of changing the state of the market environment with S_i to S_j, $i, j = 1, 2, \ldots, n$;
e_{ij} – corresponding efficiency when changing state;
$i = 1$ corresponds to the price impact;
$i = 2$ – changing product;
$i = 3$ – changing distribution channels;
$i = 4$ – changes in policies to promote a product;
$i = 0$ – refusal to implement the control action due to a satisfactory outcome of the implementation of decisions;

Necessarily to determine an effective behavioral strategy of DMP in which from the decision can be expected maximum effect.

Consider the case when management is performed with uncertain number of forward steps. In this case we can talk about solving the problem of dynamic programming with infinite number of stages. For this can be used the exhaustive algorithms.

Let the results of the analysis of the market environment define a set Q of inpatient behavioral strategies DMP, each of which is described by the transition matrix $P^{(q)}$ and the matrix of effectiveness $E^{(q)}$, $q \in Q$.. The value of these matrix elements are obtained by combining the corresponding rows of matrices of the form (1) – (2). Denote as the expected efficiency of q-th strategy for the state k, k, $q \in Q$; $k=1, 2, \ldots, n$. Stationary probabilities $\beta^{(q)} = \left(\beta_1^{(q)}, \beta_2^{(q)}, \ldots, \beta_n^{(q)}\right)$ of transition matrix $P^{(q)}$ are found from the equation:

$$\beta^{(q)} \cdot P^{(q)} = \beta^{(q)} \quad (3)$$

Expected results $V^{(q)}$ from the implementation of q-th strategy for one step of control calculated by the formula:

$$V^{(q)} = \sum_{k=1}^{n} \beta_k^{(q)} E_k^{(q)} . \quad (4)$$

Optimal strategy in this case will be the one for which there will be a maximum of (4).

The presented approach to the selection of the optimal management strategy has several drawbacks. First, DMP

cannot pre-determine your behavior strategies, since they depend strongly from the state of the market environment. Second, provided taking into account all possible behavioral strategies, their number is too large, therefore the search of these strategies requires considerable time. In this case using of iterative procedures for selecting optimal behavioral strategies is advisable. For any strategy DMP total results on the *t*-th stage is expressed by relationship:

$$f_t^*(k) = E_k + \sum_{j=1}^{n} p_{kj} f_{t+1}^*(j), \tag{5}$$

t=1, 2, …, –1; *k*=1, 2, …, *n*.

Let τ – the number of steps that remain to be controlled. Then

$$f_\tau^*(k) = E_k + \sum_{j=1}^{n} p_{kj} f_{\tau-1}^*(j) \quad , \tag{6}$$

where $f_\tau^*(k)$ – the total value of the desired effect; *k* = 1, 2, ..., *n*. If τ→□, we have the management of the infinite number of stages. Let $\beta = (\beta_1, \beta_2, ..., \beta_n)$ – vector of stationary probabilities of states of the environment, and $V = \beta \cdot E = \sum_{k=1}^{n} \beta_k E_k$ – the expected proceeds on a single stage process. Then the total effectiveness for the sufficiently large values of τ has the form:

$$f_\tau^*(k) = \tau \cdot V + c_k \tag{7}$$

where c_k – some a constant that depends on the state *k*. Then the expression (7) takes the form:

$$\tau \cdot V + c_k = E_k + \sum_{j=1}^{n} p_{kj} \left[(\tau - 1)V + c_j \right], \tag{8}$$

or after the change:

$$V + c_k - \sum_{j=1}^{n} p_{kj} c_j = E_k . \tag{9}$$

The last relationship consist of *k* equations and (*k* +1) unknown *V*, c_1, c_2, …, c_n.. Therefore, in order to find its solution we applies this procedure.

First, we select an arbitrary initial strategy of DMP's behavior q_0□*Q*.. Using its corresponding matrix P^{q_0}, E^{q_0} and choosing one of the values c_k, for example c_1 equal to zero, solve the system of equations (18) relatively unknown *V* and c_k, *k*=2, 3, …, *n,* which takes the form:

$$V^{(q_0)} + c_k^{(q_0)} - \sum_{j=1}^{n} p_{kj}^{(q_0)} c_j^{(q_0)} = E_k^{(q_0)} . \tag{10}$$

Next, define a strategy q_1□*Q*, which consists of those alternatives that for each system state *k* = 1, 2, ..., *n* maximize the value of *V*:

$$V^{(q_1)} = \max_{q \in Q} \left(E_k^{(q)} + \sum_{j=1}^{n} p_{kj}^{(q)} c_j^{(q)} - c_k^{q_0} \right). \tag{11}$$

Since the value of the last expression does not affect the optimization process, then (20) takes the form:

$$V^{(q_1)} = \max_{q \in Q} \left(E_k^{(q)} + \sum_{j=1}^{n} p_{kj}^{(q)} c_j^{(q)} \right) \tag{12}$$

If q_0 and q_1 coincide, the optimal strategy is found. Otherwise take as a q_0 strategy q_1 and search for a new strategy q_1 by the formulas (10) and (12)

The above procedure is also quite laborious and time-consuming, but it allows you to discard obviously inefficient decision options.

Conclusions

This work describes the approach to modeling of multistage problems marketing decisions acceptance using tools of dynamic programming. Investigated cases of finding the optimal solution with infinite number of stages.

The resulting solution allows to evaluate not only the expected effectiveness of management, but also to determine the required direction of control action at every stage.

Gugeshashvili Tinatin
Doctor of Economics, Associate Professor at Akaki Tsereteli State University
Dzotsenidze Tsitsino
Doctoral Candidate, Akaki Tsereteli State University

ABOUT SOME ASPECTS OF IMPORTANT POLICY PROBLEMS IN MACROECONOMICS

The four most important policy problems in macroeconomics are inflation, unemployment, the rate of economic growth and movements in the business cycle. Inflation is defined as an upward movement of prices from one year to the next. It is typically measured by the percentage change in price indices such as the consumer price index, the producer price index, or the so called GDP deflator. For example, the producer price index is based on a number of important raw materials. While the most widely used measure of inflation, the Consumer Price Index or CPI, is calculated by pricing a market basket of goods and services, purchased by a typical household.

This market basket includes prices of food, clothing, shelter, fuel, transportation, medical care, college tuition, and other goods and services purchased for day to day living. Inflation has often been described as the cruelest tax, because it eats away at our savings and at our paychecks. For example, if the rate of inflation exceeds the rate of growth in our paycheck, that means our real income, or purchasing power, is declining. However, not everyone loses from inflation. For example, inflation that is unanticipated can benefit borrowers at the expense of lenders. How might that happen? To see how inflation can help borrowers and hurt lenders, suppose you borrow $1,000 from the bank, and promise to repay it in two years. If, during that time, the price level doubles because of inflation, the $1,000 which you repay will have only half the purchasing power of the $1,000 originally borrowed.

Macroeconomic problem number two is unemployment. The unemployment rate is measured as the number of unemployed persons divided by the number of people in the labor force. In talking about unemployment, economists distinguish between three kinds, frictional, cyclical, and structural. Frictional unemployment is the least of the macroeconomist's worries. It occurs as a natural part of the job seeking process, as people quit their jobs. Just long enough to look for and find another one. Cyclical unemployment however is a much more serious problem. It occurs when the economy dips into a recession. And it is this type of unemployment that macroeconomists have historically spent most of their time trying to solve. However, in an increasingly technological age, the third type of unemployment, structural unemployment, has begun receiving more attention. Structural unemployment occurs, when a change in technology makes someone's job obsolete. The auto worker replaced by a robot. A telephone information operator replaced by a computerized voice synthesizer. Or the classroom teacher replaced by a video or audio tape. As we shall see, structural unemployment is one of the hardest kinds of unemployment to cure.

The third major macroeconomic policy problem focuses on the rate of economic growth. The rate of economic growth is typically measured, by the growth in the nation's gross domestic product or GDP. The GDP is defined as the market value of all the final goods and services produced in a country, in a given year. And economists have two ways of measuring it. One is called the flow of cost, or income approach. The other is called the flow of product, or expenditures approach. With the flow of product, or expenditures approach, the Gross Domestic Product equals consumption by investment plus government expenditures plus expenditures by foreigners or net exports where net exports are defined as difference between total imports and total exports. In contrast, the flow of cost or income approach simply adds up all income people receive each year from producing the year's output. Under this approach the Gross Domestic Product roughly equals wages earned by workers, plus rents earned by property owners, plus interest received by lenders, plus profits earned by firms. In thinking about economic growth and the Gross Domestic Product, it is useful to distinguish between actual and potential GDP. Actual GDP represents what we are producing, while potential GDP represents the maximum amount the economy can produce without causing inflation.

When actual GDP is well below potential GDP, we are in the recessionary range of the economy. In contrast when actual GDP is above potential GDP we run the strong risk of inflation. This figure illustrates the relationship between actual and potential GDP and the unemployment rate. And the top portion of the figure, the difference between potential GDP and actual GDP is the GDP gap. This GDP gap measures the output the economy sacrifices because it fails to fully use its productive potential Note in the lower figure that a high unemployment rate means a large GDP gap. And thinking about economic growth and the gross domestic product, it is also useful to distinguish between Nominal GDP and Real GDP. Nominal GDP is measured in actual market prices. However, prices change over time and if we were to use Nominal GDP to measure economic growth, it would be like using a rubber yard stick.

To address this problem macroeconomists used real GDP. This is simply nominal GDP adjusted for inflation. And it is calculated in constant prices for a particular year, say 1992. Moreover, when we divide Nominal GDP by Real GDP we obtain the GDP Deflator, another valuable inflation index. Real GDP is the best widely-available measure of the level

and growth output in the economy. And movements in Real GDP serve as the carefully monitored pulse of the nation's economy. Closely related to the issues of economic growth and real GDP as a measure of such growth are the problem of business cycles. The term Business Cycle, refers to the recurrent ups and down in real GDP over several years. While individual business cycles very substantially in length and intensity, all display common faces, as illustrated in this figure.

The cycle looks like a roller coaster. There is a peak where business activity reaches a maximum, a trough which is brought about by a recessionary downturn in total output. And, a recovery or upturn in which the economy expands towards full employment. Note that each of these phases of the cycle oscillate around a growth trend line. A central current of macroeconomists is to determine whether a recurring business cycle exists. And if so, what are the forces behind it.

More importantly, both macroeconomists and the political leaders they may serve want to know what macroeconomic policies may be used to control or harness the business cycle. At the same time, the central concern of businesses is to determine whether the economy is going into a contraction or expansion. With the right guess in business often mean the difference between a big profit and a big loss. That's why many businesses rely on economic forecasting services, to help them plan their production and marketing efforts

References

1. George Reisman, Capitalism: A Treatise on Economics (Ottawa : Jameson Books, 1990) Chapter 19 ,pp 503-506

2. Mishkin, Frederic S., The Economics of Money, Banking, and Financial Markets, New York, Harper Collins, 1995. pp. 452-450

3. Baumol, William J. and Alan S. Blinder, Macroeconomics: Principles and Policy, Tenth edition. Thomson South-Western, 2006. pp. 325-330

ვაჟა გურაბანიძე
ეკონომიკის დოქტორი, ქუთაისის უნივერსიტეტისა და აკ. წერეთლის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

რეკრუტების ადაპტირების მართვა ორგანიზაციაში

რეკრუტების ადაპტირების მართვა რეკრუტინგის პროცესის ლოგიკური გაგრძელებაა. ამ საკითხისადმი არასათანადო ყურადღებამ, რის შედეგადაც ახალმიღებული მომუშავე გაუცხოებულია, ვერ პოულობს თავის ადგილს ორგანიზაციასა და მის ქვედანაყოფში, ვერ აჩვენებს შრომის მოსალოდნელ შედეგებს, შეიძლება მას ორგანიზაციის დატოვების გადაწყვეტილება მიაღებინოს. პიროვნების იმედგაცრუებასა და ორგანიზაციის იმიჯის შელახვასთან ერთად წყალში გადაყრილი აღმოჩნდება ადამიანური რესურსების შერჩევაზე დახარჯული მნიშვნელოვანი დრო და სახსრები.

ადამიანური რესურსების ადაპტაცია ეს არის მუშაკების მორგება შრომითი საქმიანობის შინაარსთან და სამუშაო პირობებთან, აგრეთვე უშუალო სოციალურ გარემოსთან. ეს იმისთვისაა საჭირო, რომ შემცირდეს ის პერიოდი, რომელიც ახალ თანამშრომელს სამუშაო ადგილის შესაგუებლად სჭირდება, რათა მან მაქსიმალური უკუგებით დაიწყოს მუშაობა.

ორგანიზაციაში რეკრუტთა ადაპტირების სრულფასოვანი მართვა, უპირველესად, ნიშნავს იმის რაც შეიძლება მალე შეგრძნებას, რომ ის ამ ორგანიზაციის წევრია, არაფორმალური ურთიერთობების გათავისებას, თანამდებობრივი მოთხოვნების რაც შეიძლება მოკლე დროში სრულყოფილად შესრულებას, დაწესებულებაში დამკვიდრებული ორგანიზაციული კულტურის, ფასეულობებისა და ქცევის წესების ძირითადი პრინციპების გაზიარებას.

ხაზგასასმელია, რომ ადაპტირება ორმხრივი პროცესია ერთი მხრივ, ესაა რეკრუტის შეგნებული, გაცნობიერებული და მოტივირებული გადაწყვეტილება ორგანიზაციისა და სამუშაოს (თანამდებობის) არჩევის შესახებ და მისი შესაბამისი პასუხისმგებლობები, ხოლო მეორე მხრივ, თვით ორგანიზაციაც იღებს ვალდებულებებსა და პასუხისმგებლობებს რეკრუტის მიმართ, კერძოდ, შრომის ანაზღაურების სიდიდის, თანამდებობრივი და პროფესიული ზრდის, სოციალური მოთხოვნების დაკმაყოფილების თვალსაზრისით და ა. შ.

რეკრუტების ადაპტირების მართვის უმთავრესი მიზანია:

- სასტარტო დანახარჯების ოპტიმიზება. საქმე ისაა, რომ სანამ მომუშავე ცუდად იცნობს თავის სამუშაო ადგილს, მისი მუშაობა ნაკლებადეფექტიანია და საჭიროა დამატებითი ხარჯები;

- იმ სტრესული და ერთგვარი შიშის განცდის შემცირება, რომელსაც ამ ეტაპზე ხშირად გრძნობენ ხოლმე ახალმიღებული მომუშავეები. ახალი და უცნობი სამუშაოს დაწყებისას ეს ჩვეულებრივი ვითარებაა ხოლმე;

- ადამიანური რესურსების დენადობის შემცირება, რაც საკმაოდ ხშირად ადაპტირების პროცესის მართვის ადექვატურად წარმართვის შედეგია;

- რეკრუტის უშუალო ხელმძღვანელისა და მისი კოლეგების დროის დაზოგვა, რადგან არასათანადოდ ადაპტირებული ადამიანი მეტ ყურადღებას მოითხოვს. ახალმიღებულ მომუშავეში სამუშაოს მიმართ პოზიტიური დამოკიდებულებისა და რეალიზმის გრძნობის განვითარება.

ადაპტირების პროცესის ძირითადი ელემენტებია:

- პროფესიული ცოდნისა და ჩვევების შეძენა, რათა რეკრუტის პროფესიული დონე სავსებით შეესაბამებოდეს სამუშაოს (თანამდებობის) მოთხოვნებს. ამ მიზნით, გამოსაცდელი ვადის პირველ კვირეებში ტარდება სხვადასხვა ტრენინგები;

- შრომითი და საშემსრულებლო დისციპლინის დაცვა - ადაპტირება წარმატებით მიმდინარეობს მაშინ, როცა რეკრუტის მხრიდან არა აქვს ადგილი სამუშაოზე დაგვიანებებს, გაცდენებს, სამუშაოს არადროულად შესრულებას და ა. შ.

- სოციალურ-ფსიქოლოგიური ადაპტირება - როცა მომუშავე გრძნობს, რომ ის ამ ორგანიზაციისა და მისი სტურუქტურული ქვედანაყოფის (გუნდის) წევრია, მიღწეულია ურთიერთგაგება, არაფორმალური ურთიერთობები;

- სამართლიანობის შეგრძნება - რეკრუტი აღიარებს, რომ ორგანიზაცია სამართლიანად აფასებს მის საქმიანობას;

- ურთიერთგაგება ხელმძღვანელობასთან - წარმატებული ადაპტირება აუცილებლად გულისხმობს რეკრუტებსა და ხელმძღვანელებს შორის თანამშრომლობას და ა.შ.

ტრადიციულად, რეკრუტთა ადაპტირება სამი ძირითადი მიმართულებით ხდება, კერძოდ: ადაპტირება მთლიანად ორგანიზაციაში, ადაპტირება ორგანიზაციის შესაბამის სტრუქტურულ ქვედანაყოფში და თანამდებობრივი ადაპტირება. განვიხილოთ თითოეული მათგანი.

ადაპტირება ორგანიზაციაში - ეს საკმაოდ ხანგრძლივი პროცესია და როგორც გამოცდილება ადასტურებს დაახლოებით 1-2 თვეს და მეტ ხანსაც გრძელდება ხოლმე. ორგანიზაციაში ადაპტირების პროცედურებმა რეკრუტს ხელი უნდა შეუწყონ, რათა მან ადვილად აითვისოს და გაითავისოს დამკვიდრებული ფასეულობები, ნორმები, ქცევის წესები, პრინციპები და საერთოდ ორგანიზაციული კულტურა. მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს საჭირო ინფორმაციის ეფექტიან მიღებასაც, მათ შორის თვით ორგანიზაციის, მისი ისტორიისა და პერსპექტივების, აგრეთვე, დაწესებულების ორგანიზაციული სტრუქტურის, მისი ქვედანაყოფების ფუნქციებისა და ურთიერთქმედებების შესახებ და სხვა. რეკრუტი აუცილებლად უნდა გაეცნოს ადამიანურ რესურსებთან დაკავშირებით ორგანიზაციის პოლიტიკას, კერძოდ: შრომით ხელშეკრულებასთან დაკავშირებულ საკითხებს, შინაგანაწესსა და დისციპლინურ მოთხოვნებს, შრომის ანაზღაურებისა და პრემიების სისტემას, არსებულ შეღავათებს, თანამდებობრივი და პროფესიული წინსვლის შესაძლებლობებს და სხვა. თანამედროვე ორგანიზაციები სპეციალურ ბუკლეტებს გამოსცემენ, რომელიც ახალმიღებული მომუშავისთვის აუცილებელ ყველა ინფორმაციას მოიცავს.

ადაპტირება სტრუქტურულ ქვედანაყოფში - აქ ძირითადი პასუხისმგებლობა და დატვირთვა ქვედანაყოფის ხელმძღვანელზე მოდის. ხელმძღვანელის მიერ რეკრუტთან პირველი საუბარი დიალოგით უნდა წარიმართოს და არა დირექტივების ფორმით. არაა მიზანშეწონილი ეს ფუნქცია (უშუალოდ ქვედანაყოფის გაცნობა) ხელმძღვანელმა სხვას გადააბაროს. დიალოგისას უნდა შეიქმნას ატმოსფერო, რომ ახალმიღებული მომუშავე თავს თავისუფლად გრძნობდეს და მისთვის საინტერესო კითხვებს სვამდეს. რეკრუტი უნდა გაეცნოს თავისი ქვედანაყოფის საქმიანობას, მის თანამშრომლებს (კოლეგებს), ხშირად ერთ-ერთი კოლეგა იღებს ვალდებულებას ადაპტირების პერიოდში ყოველნაირი ოპერატიული დახმარება აღმოუჩინოს ახალმიღებულს. სტრუქტურული ქვედანაყოფის ხელმძღვანელმა რეკრუტს შეიძლება შესთავაზოს სამუშაოს დაწყებიდან, მაგალითად ერთი კვირის განმავლობაში დღის ბოლოს შეხვდეს მას და ესაუბროს თავისი პრობლემების შესახებ.

თანამდებობრივი ადაპტირება - უშუალო ხელმძღვანელი ახალმიღებულ მომუშავესთან ურთიერთობებს ამყარებს მას შემდეგ, როცა მას უკვე ესაუბრა ქვედანაყოფის ხელმძღვანელი. უშუალო ხელმძღვანელი რეკრუტს აცნობს სამუშაოს და მის ძირითად ფუნქციურ ვალდებულებებს, რაც სამუშაოთა აღწერითაა ოფიციალიზებული, მის როლსა და ადგილს ქვედანაყოფსა და მთლიანად ორგანიზაციაში. უშუალო ხელმძღვანელი კარგად უნდა აცნობიერებდეს, რომ პირველ დღეებში რეკრუტის თანამდებობრივ ადაპტირებას ხელს უშლის ის სირთულეები, რომლებიც იმ დროს ინფორმაციის ნაკლებობამ, ერთგვარმა შიშმა და არასაკმარისმა რწმენამ შეიძლება გამოიწვიოს. **თანამდებობრივი ადაპტირებისას დიდი მნიშვნელობა აქვს სათანადო ყურადღება მიექცეს შემდეგ საკითხებსა და კითხვებს:**

- ყველაფერია თუ არა გაკეთებული რეკრუტისა და მისი კოლეგების ეფექტიანი თანამშრომლობისათვის?

- განსაზღვრულია თუ არა ის დავალებები, რომლებიც რეკრუტმა მუშაობის დაწყების პირველ დღეებში უნდა შეასრულოს და რამდენად მზადაა იგი ამ დავალებათა წარმატებით შესასრულებლად?

- ვინ აგებს პასუხს უშუალოდ ქვედანაყოფში ახალმიღებულის სწავლებაზე და მიღწეულია თუ არა უშუალო ხელმძღვანელის მოტივირებისა და პასუხისმგებლობის საკმარისი დონე რეკრუტის შრომის შედეგებისათვის?

- საკმარისად ნათლად ხედავს თუ არა რეკრუტი თავის როლსა და ადგილს ქვედანაყოფის ძირითადი ამოცანების მიღწევასა და წარმატებულ საქმიანობაში?

- ყველაფერი ნათელია თუ არა რეკრუტისათვის შრომის ანაზღაურებასთან, ხელფასის სიდიდესა და მისი მიღების დღეებთან დაკავშირებით, ხომ არ დარჩა მისთვის მნიშვნელოვანი კითხვები პასუხგაუცემული?

რეკრუტის ადაპტირების კარგად შემუშავებული და განხორციელებული პროგრამა საშუალებას აძლევს მას სწრაფად მიაღწიოს პროფესიულ-თანამდებობრივ მაჩვენელელთა აუცილებელ დონეს, ორგანიზაციის სრულფასოვან, ჩვეულებრივად წევრად იქცეს, გაითავისოს მისი ფასეულოებები და ორგანიზაციული კულტურა.

რეკრუტთა ადაპტირების პროცესის მართვის წარმატებით დასრულება სამუშაოზე შეიძლება სხვადასხვა მაჩვენებლით შეფასდეს, კერძოდ:

- სამუშაო არ იწვევს ახალმიღებულ მომუშავეში დაძაბულობის, შიშის, ეჭვიანობის შეგრძნებას. ის უკვე ჩვეულებრივად ასრულებს ამ სამუშაოს;
- მან უკვე შეითვისა სამუშაოს შესასრულებლად აუცილებელი ცოდნა და ჩვევები;
- მისი შრომითი ქცევა სავსებით შეესაბამება პროფესიულ და ხელმძღვანელობის მოთხოვნებს;
- უშუალო ხელმძღვანელები კმაყოფილი არიან მისი შრომის შედეგებით;
- უკვე იგრძნობა რეკრუტის შემდგომი პროფესიული ზრდის და მის მიერ შესრულებულ სამუშაოსთან დაკავშირებით შემდგომი წინსვლის სურვილი;
- ახალმიღებული კმაყოფილია შესრულებული სამუშაოთი და სამართლიანად მიიჩნევს ხელმძღვანელთა მიერ მისი საქმიანობის შეაფასებას და სხვ.

ზემოაღნიშნულიდან ნათლად ჩანს, რომ რეკრუტების ადაპტირების მართვა ძალზე საყურადღებო, საკმაოდ რთული და საპასუხისმგებლო პროცესია. იგი სერიოზულ მეთოდურ და ორგანიზაციული ხასიათის ღონისძიებების გატარებას მოითხოვს, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა აქვს ორგანიზაციის სრულფასოვანი ფუნქციონირებისათვის.

ლიტერატურა

1. გურაბანიძე ვ. ადამიანური რესურსების მენეჯმენტი, ქუთაისი 2009.
2. გურაბანიძე ვ., ქიქოძე ნ., შრომითი რესურსების მენეჯმენტი, ქუთაისი 2006.
3. გურგენიძე ვ., პერსონალის მართვა, თბილისი 2002.
4. გურგენიძე ვ., მენეჯერთა შრომის ორგანიზაცია, თბილისი 1997.
5. პაიჭაძე ნ., პერსონალის მართვა, თბილისი 2003.
6. ჯულაყიძე ე., ჯულაყიძე შ., ადამიანური რესურსების მენეჯმენტი, ქუთაისი 2011.

Vazha Gurabanidze
Kutaisi University, Akaki Tsereteli State University,
Doctor of Economics, Associated Professor

MANAGEMENT OF RECRUIT ADAPTATION IN ORGANIZATION

Management of recruit adaptation is a logical continuation of recruiting. Irrelevant attention to this issue following which the new employer cannot find his place and subunit, cannot provide expected results of his working, can force him to take a decision on resignation. Together with disappointment of the person and humiliation of the name of the organization the important time and means spent for choosing human resources will be found futile.

Adaptation of human resources it is adjusting of the employees to the content of their job and working conditions; also to social environment. It's necessary to reduce period for adjusting to the new job in order the employee to be able to start his job with higher profit.

The valuable management of adaptation of recruits in the organization, firstly means feeling that you are member of the organization, consideration of informal relations, complete fulfillment of requirements of the work in very short period of time, sharing main principles of culture, values and maxim of the organization.

It shall be underlined that adaptation is bilateral process; On the one hand it is a realized, motivated decision of recruit on choosing organization and position and relevant responsibilities, and on the other hand, the organization takes responsibility and obligation itself to recruit, generally, on payment, satisfaction of profession development, social requirements and etc.

The main aim of management of recruit adaptation is:

- to optimize starting expenses. The matter is that until the employee doesn't know his position well, his working is less efficient and additional expenses are necessary;
- to reduce stress and fair which the new employee feel very often; while starting the new and unknown job it is common;
- to reduce human resources flow which is the result of adequate management of the process of adaptation;
- to save time of the manager, recruit and colleagues as the person who isn't adapted completely requests more attention. To develop positive attitude and feeling of realism to the position in a new employee.

The main elements of the process of adaptation is:

- to acquire professional knowledge and skills, in order the professional level of recruit to be completely

correspondent with the requirements of the job; for this purpose in the first weeks of trial period different trainings are held;

- to maintain- adapt labour and performing discipline; it's successful when recruit isn't late, doesn't miss work, fulfills his job in no proper time and etc.
- social and psychological adaptation- when the employee feels that he is a member of this organization and structural subunit (team), mutual understanding and informal relations are achieved;
- sense of justice- the recruit recognizes that the organization evaluates his activity justly;
- mutual understanding with managers- successful adaptation implies collaboration between recruits and managers certainly and etc.

Traditionally, adaptation of recruits is going with the main three principles: adaptation in the entire official adaptation. Let's discuss each of them.

Adaptation in organization- is too long process and as the experience confirms it can be last approximately more than for 1-2 months. Adaptation procedures in the organization shall support to the recruit to acquire and realize values, standards, rules of conducts, principles and culture of the organization. Efficient obtaining of necessary information is of great importance, including about organization, history and perspectives, also organizational structure of the establishment, functions of subunits and interrelations and others. The recruit shall acquaint with the policy of the organization on human resources, especially: questions of the labour agreement, bylaw and requirements of discipline, payment and system of bonus, preferences, abilities of official and professional progress and etc. The contemporary organizations issue booklets consisting of essential information for a new employee.

Adaptation in structural subunit- the main responsibility is imposed to the manager of the subdivision. The manager shall have the first conversation with the recruit with dialogue and not giving directives. It's unsuitable to charge the other employee with the mentioned function. During the conversation the manager shall make such atmosphere for the new employee to feel freely and put interesting questions for him. The recruit shall review activity of the subunit, acquaint with employees (colleagues), very often one of the employees take responsibility help to the new employee. The manager of the subunit of the organization may offer to the recruit to meet him at the end of the work day and talk about his problems.

Official adaptation- the manager establishes relation with the new employee after talking with the manager of the subunit. The manager of the organization gives information to the recruit about his main functions, describes work, provides him information on his role in the subunit and in the organization entirely. The manager shall realize that in first days some complications may be raised in official adaptation of the recruit, which may be caused due to information failure, feeling of fear and insufficient belief. During official adaptation it's very important to pay attention to the following questions and answers:

- is everything done for efficient collaboration of the recruit and his colleagues;
- is there determined the tasks the recruit shall to do in the first days of starting the work and is he ready to successfully fulfill his mission?
- who is responsible for teaching to the new employee and if the sufficient level of motivation and responsibility of the manager is achieved for working results?
- Does the recruit clearly see his role and place in fulfillment the main objectives and successful activity of the subunit?
- Does the recruit know everything on his payment, amount of salary and the days of its receiving and does he have any important questions that have not been responded.
- The efficiently elaborated and fulfilled program of adaptation of the recruit gives him opportunity to reach the essential level of professional and official performance, to become valuable and general member of the organization, to understand values and culture of the organization;

Successful completion of management of the process of adaptation of recruits can be evalued with different performances, especially:

- the work doesn't rise feeling of stress, fear, doubt; he fulfills his job commonly;
- he has acquired essential knowledge and skills for fulfillment of his job;
- his working conduct completely corresponds to professional and manager's requirements;
- the direct managers are satisfied with his results;
- it's already felt further professional growth and will of further progress from the recruit;
- the new employee is satisfied with fulfilled work and fairly admits evaluation of his activity by managers;

Based on the aforementioned, there is displayed that management of adaptation of recruit requires attention; it's very complex and responsible process. It requires taking of serious methodic organization measures which is very important for valuable operation of the organization.

Literature:

1. V. Gurabanidze, Human Resources management, Kutaisi, 2009
2. V. Gurabanidze, N. Kikodze, Human resources management, Kutaisi 2006
3. V. Gurgenidze, personnel management, Tbilisi 2002
4. V. Gurgenidze, Organization of managers, Tbilisi 1997
5. N. Paichadze, Persosnnel management, Tbilisi 2003
6. E. Julakidze, Sh. Julakidze, Human resources management, Kutaisi 2011

Девадзе Д. Ш.
Батумский государственный университет Шота Руставели,
Беридзе В. Ш.
Батумский государственный университет Шота Руставели,

АЛГОРИТМ РЕШЕНИЯ ОДНОЙ НЕКЛАССИЧЕСКОЙ КРАЕВОЙ ЗАДАЧИ ДЛЯ УРАВНЕНИЙ ЭЛЛИПТИЧЕСКОГО ТИПА СРЕДСТВАМИ ПАКЕТА MATHCAD

Введение. Исследование нелокальных краевых задач, разработка и анализ методов их численного решения - актуальное, практически и теоретически весьма интересное, важное направление математики, прикладной и вычислительной математики.

В работе [1] рассматривается краевая задача Бицадзе-Самарского [2] для уравнений эллиптического типа. Поставлена задача оптимального управления для нелокальной краевой задачи с интегральным критерием качества. Приведены теоремы о необходимом и достаточном условии оптимальности. Для решенья нелокальных краевых задач и сопряженных задач применяется алгоритм сведения нелокальных краевых задач к последовательности задач Дирихле [3]. В работе [4] доказана теорема существование и единственности решение сопряженной задачи.

В настоящем работе представлен алгоритм и численный метод решения неклассической краевой задачи средствами пакета Mathcad.

1. Постановка неклассической краевой задачи. Пусть область $\overline{G}$ прямоугольник, $\overline{G}=[0,1]\times[0,1]$, Γ - граница области G, $0<x_0<1$, $\gamma_0=\{(x_0,y):\ 0\le y\le 1\}$, $\gamma=\{(1,y):\ 0\le y\le 1\}$, $\varphi(y)\in C(\overline{G})$, $0\le q(x,y)\in L_\infty(\overline{G})$.

Рассмотрим следующую неклассическую краевую задачу Бицадзе-Самарского для уравнений эллиптического типа:

$$\begin{aligned}&\frac{\partial^2 w}{\partial x^2}+\frac{\partial^2 w}{\partial y^2}-q(x,y)w=0,\ \ (x,y)\in G\setminus\gamma_0,\\ &w(x,y)=0,\ (x,y)\in\Gamma,\\ &\frac{\partial w(x_0^+,y)}{\partial x}-\frac{\partial w(x_0^-,y)}{\partial x}=\sigma\frac{\partial w(1,y)}{\partial x}+\varphi(y),\ \ 0\le y\le 1.\end{aligned}\tag{1.1}$$

Для решения задачи (1.1) рассмотрим следующий итерационный процесс:

$$\begin{aligned}&\frac{\partial^2 w^{k+1}}{\partial x^2}+\frac{\partial^2 w^{k+1}}{\partial y^2}-q(x,y)w^{k+1}=0,\ \ (x,y)\in G\setminus\gamma_0,\\ &w^{k+1}(x,y)=0,\ (x,y)\in\Gamma,\\ &\frac{\partial w^{k+1}(x_0^+,y)}{\partial x}-\frac{\partial w^{k+1}(x_0^-,y)}{\partial x}=\sigma\frac{\partial w^{k}(1,y)}{\partial x}+\varphi(y),\ \ 0\le y\le 1,\ \ k=0,1,2,...,\end{aligned}\tag{1.2}$$

где $w^0(x,y)$ - начальное приближение, которое можно взять равным нулю.

Задача (1.2) эквивалентна следующей задаче:

$$\frac{\partial^2 w^{k+1}}{\partial x^2}+\frac{\partial^2 w^{k+1}}{\partial y^2}-q(x,y)w^{k+1}=\delta(x_0-x)\left(\sigma\frac{\partial w^k(1,y)}{\partial x}+\varphi(y)\right),\ \ (x,y)\in G,$$
$$w^{k+1}(x,y)=0,\ \ (x,y)\in\Gamma,\ \ k=0,1,2,\ldots, \qquad (1.3)$$

где $\delta(x_0-x)$ - функция Дирака.

2. Численная реализация задачи средствами пакета Mathcad.

Для численного решения задачи (1.3) на каждом шаге итераций будем пользоваться встроенной функций **relax(a, b, c, d, e, f, u, rjac)** на Mathcad'е [4,5]. Фактически, эту функцию можно использовать для решения эллиптического уравнения общего вида

$$A\frac{\partial^2 u}{\partial x^2}+2B\frac{\partial^2 u}{\partial x\partial y}+C\frac{\partial^2 u}{\partial y^2}+a\frac{\partial u}{\partial x}+b\frac{\partial u}{\partial y}+cu=F(x,y), \qquad (2.1)$$
$$D=AC-B^2>0.$$

Одним из методов решения дифференциальных уравнений в частных производных является метод сеток. Идея метода заключается в следующем. Разобьем квадратной область единичного размера сеткой. Шаг сетки по оси x и по оси y, вообще говоря, может быть разный. По определению частная производная равна

$$\frac{\partial u(x,y)}{\partial x}=\lim_{\Delta x\to 0}\frac{u(x+\Delta x,y)-u(x)}{\Delta x}\approx\frac{u(x+\Delta x,y)-u(x)}{\Delta x}.$$

Если рассматривать функцию только в узлах сетки, то частную производную можно записать в форме

$$\frac{\partial u(x,y)}{\partial x}\approx\frac{u_{i+1,j}-u_{i,j}}{h},.$$

где узел (i,j) соответствует точке (x,y). Полученное выражение называется правой конечной разностью. Название связано с тем, что для вычисления производной в точке используются значение функции в этой точке и точке, лежащей правее. Очевидно, что сходное выражение можно было бы получить, используя точку, лежащую слева.

$$\frac{\partial u(x,y)}{\partial x}\approx\frac{u_{i,j}-u_{i-1,j}}{h}$$

Такое выражение называется левой конечной разностью. Можно получить центральную конечную разность, найдя среднее этих выражений.

Теперь получим выражения для вторых производных.

$$\frac{\partial^2 u(x,y)}{\partial x^2}\approx\frac{u_{i+1,j}-2u_{i,j}+u_{i-1,j}}{h^2}$$

В данном случае для нахождения производной мы использовали симметричные точки. Однако, очевидно, можно было бы использовать точки с несимметричным расположением.

Согласно основным идеям метода сеток, для дискретизации обеих пространственных производных в уравнении (3.1), может быть уравнение (3.1) сведено к уравнению в конечных разностях при помощи шаблона типа «крест» (рис. 1)

$$a_{i,j}u_{i+1,j}+b_{i,j}u_{i-1,j}+c_{i,j}u_{i,j+1}+d_{i,j}u_{i,j-1}+e_{i,j}u_{i,j}=f_{i,j}$$

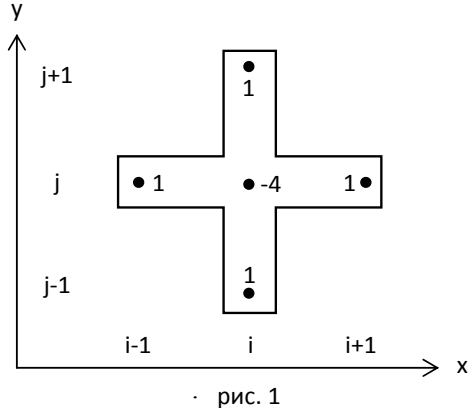

рис. 1

Например, для уравнения Пуассона коэффициенты $a_{i,j} = b_{i,j} = c_{i,j} = d_{i,j} = 1,\ e_{i,j} = -4$.

Идея метода релаксации заключается в следующем. Если нет источников (уравнение Лапласа), то значение функции в данном узле на текущем шаге $k+1$ определяется как среднее значение функции в ближайших узлах на предыдущем шаге k

$$u_{i,j}^{k+1} = \frac{1}{4}(u_{i-1,j}^{k} + u_{i+1,j}^{k} + u_{i,j-1}^{k} + u_{i,j+1}^{k})$$

При наличии источников разностная схема имеет вид

$$u_{i,j}^{k+1} = \frac{1}{4}(u_{i-1,j}^{k} + u_{i+1,j}^{k} + u_{i,j-1}^{k} + u_{i,j+1}^{k}) - \frac{h^2}{4} f_{i,j}$$

Метод релаксации сходится достаточно медленно, так как фактически он использует разностную схему с максимально возможным для двумерного случая шагом $\tau = \frac{h^2}{4}$.

В методе релаксации необходимо задать начальное приближение, то есть значения функции во всех узлах области, а так же граничные условия.

Суть алгоритма релаксации сводится к тому, что в ходе итераций происходит проверка уравнений и соответствующая коррекция значений искомой функции в каждой точке. Если начальное приближение выбрано удачно, то можно надеяться, что алгоритм сойдется («релаксирует») к правильному решению.

Функция **relax** возвращает квадратную матрицу, в которой расположение элемента в матрице соответствует его положению внутри квадратной области, а значение – приближенное решение в этой точке. Эта функция использует метод релаксации для приближения к решению.

Для использования функций **relax**, должно знать значения искомой функции $u(x,y)$ на всех четырех сторонах квадратной области.

Функция **relax** имеет следующие аргументы:

a, b, c, d, e – квадратные матрицы одного и того же размера, содержащие коэффициенты дифференциального уравнения. В частности, для уравнения Гельмгольца коэффициенты $a_{i,j} = b_{i,j} = c_{i,j} = d_{i,j} = 1,\ e_{i,j} = -4 - q_{i,j}$, где $q_{i,j}$ значения функций $q(x,y)$ в соответствующем узле внутри квадратной области.

f – квадратная матрица, содержащая значения правой части уравнения в соответствующем узле внутри квадратной области.

u – квадратная матрица, содержащая граничные значения функции на краях области, а также начальное приближение решения во внутренних узлах квадратной области.

rjac – параметр численного алгоритма (спектральный радиус итераций Якоби), управляющий сходимостью процесса релаксации. Он может быть в диапазоне от 0 до 1, но оптимальное значение зависит от деталей задачи.

Все матрицы, задающие как коэффициенты разностной схемы **a, b, c, d, e,** граничные условия - **u** и значения правой части уравнения - **f**, должны иметь одинаковый размер $(M+1)\times(M+1)$, соответствующий размеру расчетной области. При этом целое число M обязательно должно быть степенью двойки: $M = 2^n$.

Для примера рассмотрим задачу:

$$\begin{cases} \dfrac{\partial^2 w}{\partial x^2} + \dfrac{\partial^2 w}{\partial y^2} - (x+y)w = 0, \quad (x,y) \in G \setminus \gamma_0, \\ w(x,y) = 0, \ (x,y) \in \Gamma, \\ \dfrac{\partial w(x_0^+, y)}{\partial x} - \dfrac{\partial w(x_0^-, y)}{\partial x} = \sigma \dfrac{\partial w(1,y)}{\partial x} + \varphi(y), \quad 0 \le y \le 1. \\ x_0 = 1/2 \end{cases}$$

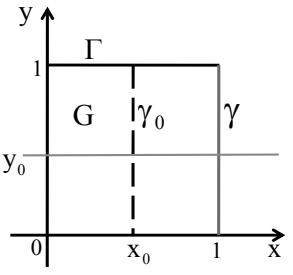

Результат численного решения представлен графическом виде (рис. 2, рис. 3):

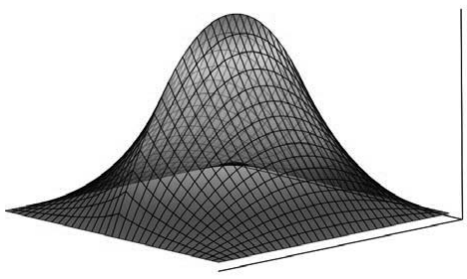

рис. 2

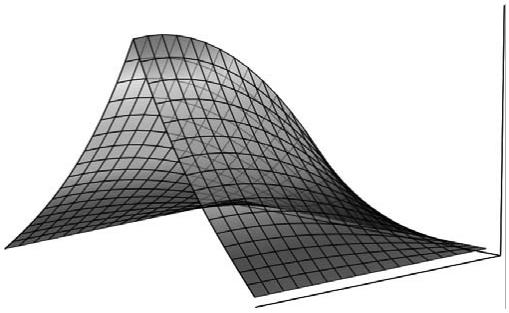

рис. 3

ЛИТЕРАТУРА

1. Devadze D. Beridze V. An Algorithm of the Solution of an Optimal Control Problem for a Nonlocal Problem. Bulletin of the Georgian Academy of Sciences. vol 7, no. 1 (2013), 44-48.
2. Бицадзе А.В., Самарский А.А., О некоторых простейших обобщениях линейных эллиптических задач // Докл. АН СССР - 1969 - т.185, №2 - стр.739-740.
3. Гордезиани Д.Г., О методах решения одного класса нелокальных краевых задач. г.Тбилиси, изд. Тбил. гос. университета, 1986.
4. D. Devadze, V. Beridze. An Optimal Control Problem for Helmholtz Equations with Bitsadze-Samarski Boundary Conditions. Proc. A. Razmadze Math. Inst. 2013. V.161.
5. Кирьянов Д. В. Mathcad 14. – СПБ.: БХВ-Петербург, 2007. – 704с.
6. М.Херхагер, Х.Партолль "Mathcad 2000. Полное руководство." BHV-Киев, 2000 г.- 412 с.

ABSTRACT

In this paper presents an algorithm and a numerical method for solving the non-classical boundary value problem for Elliptic equations by means of the MathCAD package.

Древицкая Ирина
кандидат наук по государственному управлению, доцент.
Донецкий институт туристического бизнеса,
профессор кафедры менеджмента

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРЕДПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Инновационные подходы к управлению персоналом состоят не только в применении различных компьютерных и аппаратных технологий, но и в использовании к персоналу личностного подхода. Практически без материальных затрат можно повысить эффективность работы сотрудников благодаря инновационным подходам к организации труда, мотивации, создания соответствующих условий труда и творческого подхода к развитию персонала.

Практика управления персоналом основывается на теориях мотивации. Последние относятся к одной из трех групп: теория подкрепления, содержательные и процессуальные.

Именно процессуальные теории мотивации делают особый акцент на психологических факторах, которые влияют на мотивацию. Если в содержательных теориях рабочее поведение человека выступает как функция его потребностей, то в процессуальных теориях важное значение имеют личностные характеристики человека − его индивидуальное восприятия ценностей и ожиданий.

На наш взгляд, для туристического предприятия наиболее приемлемая модель обогащенного труда. Концепция обогащенного труда была предложена Ф. Герцбергом и стала логическим продолжением его теории двух факторов. Автор доказал, что мотивирующее влияние соответствует потребности высшего уровня. Обогащение труда имеет цель сделать сам процесс работы содержательным и интересным, тем самым, увеличив ее мотивационное влияние.

Эта концепция была продолжена Дж. Р. Хекменом и Дж. Олдхемом, которые предложили оценку мотивационного потенциала, характерного для того или иного вида работ.

Такой подход должен обеспечить работникам туристического предприятия возможность более эффективно реализовывать свой потенциал, получая удовольствие от работы.

Обогащение труда – это качественное расширение поля деятельности сотрудника, при котором на него возлагаются те функции, которые раньше выполнялись его руководителем или коллегами.

Модель Хекмена-Олдхема оценивает мотивационный потенциал через уровень личностного удовлетворения и определяет его как функцию пяти факторов:

Мотивационный потенциал = F (Вариативность навыков, Определение задачи, Важность задачи, Автономность, Обратная связь).

Вариативность навыков связана с разнообразием работы и повышает удовлетворение сотрудников.

Определение задачи влияет на мотивацию. Люди стремятся увидеть результаты своей работы: задание, которое можно довести до конца, способствует большему удовлетворению, чем то, которое благодаря своей неопределенности невозможно выполнить.

Важность задачи означает, что результат деятельности человека имеет социальную значимость и нужен другим людям.

Правильно поступают менеджеры, которые уже на стадии отбора отдают предпочтение мотивированным кандидатам. Такие кандидаты любят свою работу, стремятся к профессиональному росту и совершенству и отличаются высокой внутренней мотивацией. Им присуща заинтересованность самим процессом деятельности, а не только его результаты, которые поощряются компанией. Поскольку внутренняя мотивация характеризуется стабильной интенсивностью и продолжительностью деятельности, она побуждает человека к продуктивному труду на протяжении длительного времени. Если интересы компании мотивация сотрудника совпадают, это может стать основой длительного и взаимовыгодного сотрудничества.

Очень большое значение имеет умение менеджера управлять стрессами.

Стресс в переводе с английского языка означает «напряжение, давление». Сейчас этим термином обозначают широкий круг состояний человека, которые возникают в ответ на различные неприятные ситуации.

В соответствии с современными представлениями профессиональный стресс − это комплексная реакция организма человека, которая возникает под воздействием связанных с работой факторов и ведет к изменениям психологического и физиологического состояния.

Разрабатывая рекомендации для туристического предприятия, важно помнить, что на данное время выделяют три основные группы реакций на стресс: физиологические, психологические и связанные со сменой поведения.

Вообще стрессоры, с которыми сталкивается сотрудник на работе, можно отнести к одной из трех больших групп:

- стрессоры, связанные с содержанием работы;
- стрессоры, связанные с менеджментом организации;
- стрессоры, связанные с условиями труда и графиками работы;

Для мужчин больше характерна реакция деперсонализации, для женщин – эмоциональное истощение.

Поскольку персонал туристического предприятия работает непосредственно с клиентами, среди которых встречаются люди с различными типами характера и менталитетом, а также выполняют монотонную работу, то именно для них возможны вышеуказанные стрессоры. В определенной мере можно часть сотрудников, которые, например, выполняют функции бронирования номеров и авиационных билетов, расчетов с клиентами, отнести к категории тех, кто выполняет высоко ответственную работу.

С целью избегания профессиональных перегрузок необходимо обеспечить наличие позитивной обратной связи. Сотрудники, которые постоянно получают позитивную обратную связь от руководителя, коллег и клиентов, гораздо меньше страдают от профессиональных перегрузок, чем те, кто такой связи не имеет. Очень важной является адекватное взаимодействие с коллегами, возможность обсудить проблемные вопросы и сообща найти выход из трудной ситуации. Негативные оценки руководства, внутренняя конкуренция, конфликтные отношения с руководством и членами коллектива значительно усиливают профессиональные перегрузки.

Определенные угрозы несет в себе работа менеджера. Начиная с 1980-х годов в научной литературе, посвященной вопросам стресса, появился новый термин «синдром менеджера» (другое название «грипп яппи» или «болезнь Эпштейна-Барра»).

Этот синдром характеризует комплекс стрессовых реакций, присущих работе менеджера. Причины его появления − ненормированный рабочий день, напряженный график работы, ответственность за результаты работы организации, постоянное взаимодействие с людьми. Его признаки похожи на те, что встречаются при профессиональных перегрузках, а именно: безразличие к окружающей среде, работе, собственной жизни, чувства бессилия и разочарования, постоянная усталость, утрата творческого подхода к решению проблем.

Вместе с этим подчеркиваем, что не существует прямой зависимости между уровнем менеджмента и стрессом.

Среди способов, которые будут препятствовать появлению стрессов у менеджеров туристического

предприятия. Можно выделить следующие:

- делегирование полномочий;
- уравновешивание сферы ответственности и возможности контроля;
- формирование навыков тайм-менеджмента;
- формирование навыков управления конфликтами;
- личностная психотерапия;
- коучинг.

Большое значение имеет формирование корпоративной культуры на туристическом предприятии.

Нередко туристические предприятия останавливаются на первом, поверхностном уровне корпоративной культуры – оформление офиса, дресс-код для сотрудников, использование корпоративного цвета и (или) шрифта. Однако такой подход имеет определённое значение только для посетителей, сами работники быстро привыкают к некоторым условностям, предполагаемым поверхностным уровнем. Для коллектива важны более глубокие подходы к формированию корпоративной культуры, где вполне реальны совместное проведение праздников, разработка определённых ритуалов, популяризация историй, имевших место в прошлом.

Общеизвестно, что оптимальным является создание в коллективе такой обстановки, когда люди имеют общие цели и способны объединить свои усилия для их достижения. Однако сложно опираться только на преданность сотрудников и их альтруизм. Руководство должно сознавать роль мотивации в управлении персоналом. Нельзя принимать как существенное оправдание ряда руководителей по поводу того, что для действенной мотивации сотрудников не хватает средств. Сегодня существует множество подходов, позволяющих осуществлять мотивацию с привлечением незначительных средств. Хорошие результаты дают такие методы, как начисление баллов сотрудникам за продажу туров, причем количество баллов должно быть обратно пропорционально популярности туристического продукта. На основании начисленных баллов можно поощрять работников званиями «Менеджер месяца», «Лучший по профессии», объявлять благодарность с занесением в трудовую книжку и т.д., а также давать право первоочередной поездки в ознакомительный тур.

Этот аспект управления персоналом на туристическом предприятии мало изучен относительно небольших организаций и особенно актуальный в период кризиса.

В условиях динамичного изменения внешнего окружения особое значения имеет осуществление непрерывного обучения. Особенно это актуально для туризма, где изменения происходят быстрее вследствие как инновационных процессов, так и смены спроса и потребностей клиентов. Для туристических предприятий в наибольшей мере подходит система непрерывного образования

Цели обучения с точек зрения работодателя и самого работника существенного отличаются.

Мотивацией непрерывного обучения должна быть связь между результатами производственной деятельности каждого работника и предоставления ему возможности для обучения: ценность сотрудника фирмы определяет количество способов выделенных на повышение его квалификации.

Планирование программ подготовки – сложная часть общего планирования трудовых ресурсов наряду с расчетом потребности в персонале, создания планов набора, планировании карьеры.

Следует отметить, что в настоящее время возможности непрерывного обучение существенно расширены наличием курсов дистанционного обучения, в том числе и разработанных Донецким институтом туристического бизнеса в рамках программы TEMPUS.

Приведенные направления инновационной работы с кадрами на туристическом предприятии должны не только дать им возможность успешно выйти из кризиса с наименьшим затратами, но и повысить эффективность деятельности в благоприятных условиях.

Литература:

1. Колот А.М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу: Навч. Посібник / А.М. Колот. – К.: КНЕУ, 2005.
2. Шпола І. М. Менеджмент туристичної індустрії. – Чернівці: Економічна думка, 2003. – с. 173-176.
3. Виноградский М. Д. Управління персоналом. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – с.11-16.
4. Milkovich G.T. Boudreau J.W. Human resource management. – 6th ed. -Illinois: Irwin, 2001.
5. Piters T.J., Waterman R. In search of excellence. - New York: Harper and Row, 2002.
6. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами / Перев. с англ. под ред. С. К. Мордовина - СПб.: Питер, 2004. -832 с.

Drevitskaya Irina
Candidate of sciences on state administration, associate professor -
Donetsk institute of tourist business, professor of management department,

FEATURES OF MANAGEMENT PERSONNEL OF TOURIST ENTERPRISE ARE IN MODERN TERMS

The innovative going near a management a personnel consist not only of application of different computer and vehicle technologies but also in the use to the personnel of personality approach. Practically without material expenses it is possible to promote efficiency of work of employees due to the innovative going near organization of labour, motivation, creation of corresponding terms of labour and creative going near development of personnel.

Practice of management a personnel is based on the theories of motivation. The last behave to one of three groups : theory reinforcements, rich in content and judicial.

Exactly the judicial theories of motivation do the special accent on psychological factors which influence on motivation. If in rich in content theories the working conduct of man comes forward as a function of his necessities, then in judicial theories personality descriptions of man of − have an important value his individual perceptions of values and expectations.

In our view, for a tourist enterprise the most acceptable model of the enriched labour. Conception of the enriched labour was offered by F. Herzberg and became logical continuation of his theory of two factors. An author proved that explaining influence corresponded to the necessity of higher level. Enriching of labour has a goal to do the process of work rich in content and interesting, the same, increasing her motivational influence.

This conception was continued J. Heckman and G. Oldhem, which offered the estimation of motivational potential, characteristic for that or another type of works.

Such approach must provide possibility more effectively to realize the potential to the workers of tourist enterprise, enjoying work.

Enriching of labour is high-quality expansion of demesne of employee, at which on him those functions which was before executed by his leader or colleagues are laid.

The model of Heckman and Oldhem estimates motivational potential through the level of personality satisfaction and determines it as a function of five factors :

Motivational potential = of F (Variantness of skills, Determination of task, Importance of task, Noninteraction, feed-back).

The variantness of skills is related to the variety of work and promotes satisfaction of employees.

Determination of task influences on motivation. People aim to see the job performances: a task which can be carried through assists greater satisfaction, than that which it is impossible to execute due to the vagueness.

Importance of task means that the result of activity of man has social meaningfulness and need to other people.

Managers which already on the stage of selection give preference to the explained candidates act correctly. Such candidates love the work, aspire to the professional height and perfection and differ in high internal motivation. The personal interest is inherent them by the process of activity, rather than just his results which are encouraged by a company. As internal motivation is characterized by stable intensity and by duration to activity, she induces a man to productive labour during great while. If interests of company motivation of employee coincide, it can become basis of the protracted and mutually beneficial collaboration.

A very large value has ability of manager to manage stresses.

Stress in translation from English means “tension, pressure”. Now this term is designate the wide circle of the states of man, which arise up in reply to different unpleasant situations.

In accordance with modern presentations professional stress of − it is a complex reaction of organism of man, which arises up under act of the factors related to work and conduces to the changes of the psychological and physiological state.

Developing recommendations for a tourist enterprise, it is important to remember that on this time distinguish three basic groups of reactions on stress: physiological, psychological and related to changing conducts.

In general stressors into which an employee runs at work, it is possible to attribute to one of three large groups :

- stressors, related to maintenance of work;

- stressors, related to the management of organization;
- stressors, related to the terms of labour and charts of work;

For men the reaction of deprsonalisation is anymore characteristic, for women is emotional exhaustion.

As a personnel of tourist enterprise works directly with clients among which people are with the different types of character and mentality, and also execute monotonous work, then exactly for them foregoing стрессоры is possible. In a certain measure it is possible part of employees, which, for example, execute the functions of reserving of numbers and aviation tickets, calculations, with clients, to subsume those, who executes responsible work highly.

With the purpose of avoidance of professional overloads it is necessary to provide the presence of positive feed-back. Employees, which constantly get a positive feed-back from a leader, colleagues and clients, far fewer suffer from professional overloads, than those, whoever such connection does not have. Very important is the adequate co-operating with colleagues, possibility to discuss problem issues and together to find an exit from a difficult situation. Negative estimations of guidance, internal competition, conflict relationships with guidance and members of collective considerably strengthen professional overloads.

Certain threats are carried in itself by work of manager. Since 1980-th in scientific literature, sacred to the questions of stress, a new term appeared «syndrome of manager» (other name «Flu of jappi» or «illness of Appstein-Barr»).

This syndrome characterizes the complex of stress reactions, inherent to work of manager. Reasons of his appearance of − the unrationed working day, tense chart of work, responsibility for job of organization performances, permanent co-operating with people. His signs look like those, that meet at professional overloads, namely: indifference to the environment, work, own life, feelings of weakness and disappointment, permanent fatigue, loss of the creative going near the decision of problems.

Together with it underline that direct dependence is not between the level of management and stress.

Among methods which will hinder to appearance of stresses for the managers of tourist enterprise. It is possible to distinguish followings:

- delegation of plenary powers;
- balancing of sphere of responsibility and checking feature;
- forming of skills of тайм-менеджмента;
- forming of skills of management conflicts;
- personality psychotherapy;

A large value has forming of corporate culture on a tourist enterprise.

Quite often tourist enterprises decide on the first, superficial level of corporate culture is registration of office, дресс-код for employees, use of corporate color and (or) type. However such approach has the defined value only for visitors, workers quickly get used to some conventions, by the supposed superficial level. For a collective the deeper going is important near forming of corporate culture, where joint realization of holidays, development of certain rituals, is very real, popularization of histories, taking place in the past.

Generally known, that optimal is creation in the collective of such situation, when people have general goals and able to unite the efforts for their achievement. However it is difficult to lean only against devotion of employees and their altruism. Guidance must be conscious role of motivation in a management a personnel. It is impossible to accept as substantial acquittal of row of leaders concerning that for effective motivation of employees facilities are not enough. Today there is a great number of approaches, allowing to carry out motivation with bringing in of insignificant facilities. Good results give such methods, as extra charge of bulk-tankers to the employees for the sale of turns, thus an amount of bulk-tankers must be inversely proportional to popularity of tourist product. On the basis of the charged extra bulk-tankers it is possible to encourage workers ranks «Manager of month», the «Best on a profession», to declare gratitude with adding to the labour book et cetera, and also to give a right for a primary journey to the acquainting turn.

This aspect of management a personnel on a tourist enterprise is small studied relatively small organizations and especially actual in the period of crisis.

In the conditions of dynamic change of external surroundings special matters realization of the continuous teaching. It is special actual for tourism, where changes take place quicker because of both innovative processes and changing of demand and necessities of clients. For tourist enterprises the system of continuous education befits in a most measure

Teaching aims differ from the points of view of employer and worker of substantial.

Motivation of the continuous teaching must be connection between the results of productive activity of every worker and grant to him possibilities for teaching: the value of employee of firm determines the amount of methods distinguished on the increase of his qualification.

Planning of the programs of preparation is difficult part of the general planning of labour resources along with the calculation of requirement in a personnel, creations of plans of set, planning of career.

It should be noted that presently possibilities continuous teaching substantially extended by the presence of courses of the controlled from distance teaching, including worked out by the Donetsk institute of tourist business within the framework of the program TEMPUS.

The brought innovative work assignments over with shots on a tourist enterprise must not only enable to them successfully to go out from a crisis with the least expenses but also promote efficiency of activity in favourable terms.

LITERATURE:

1. Колот А.М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу: Навч. Посібник / А.М. Колот. – К.: КНЕУ, 2005.

2. Шпола І. М. Менеджмент туристичної індустрії. – Чернівці: Економічна думка, 2003. – с. 173-176.

3. Виноградский М. Д. Управління персоналом. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – с.11-16.

4. Milkovich G.T. Boudreau J.W. Human resource management. – 6th ed. -Illinois: Irwin, 2001.

5. Piters T.J., Waterman R. In search of excellence. - New York: Harper and Row, 2002.

6. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами / Перев. с англ. под ред. С. К. Мордовина - СПб.: Питер, 2004. -832 с.

Jiri Hejkrlik
Czech University of Life Sciences Prague, Professor, Vice-dean of Faculty of Tropical Agri Sciences;
Paata Kldiashvili
Assistant Professor of Kutaisi University, working for Doctor's Degree at TSU;
Helena Kotkova
Working for Doctor's Degree at Czech University of Life Sciences

ASSESSMENT OF THE ECONOMIC, SOCIAL AND LEGAL CONSTRAINTS FOR SMALL AGRICULTURAL BUSINESSES DEVELOPMENT IN THE IMERETI REGION OF GEORGIA

1. Introduction

The present research was carried out by the Czech University of Life Sciences Prague (Faculty of Tropical Agri Sciences) in collaboration with People in Need and the Association of Young Economists of Georgia from March 2013 to August 2013. This study provides an analysis of the potential for institutional development and creation of business opportunities for small farmers in the Imereti Region.

The goal of this analysis was to analyze economic, social and legal constraints of agricultural social businesses based on international cooperative principles. This report is structured in such a way that it presents a partial results of the wider assessment of the whole agriculture sector in the Imereti Region executed under the Czech Republic development cooperation. This study provide summary of the applied research design, results of the analysis of current situation and evidence-based recommendations regarding the proposed design for development intervention, which is to be focused on support for small-scale farmers. Relevance of the study is enhanced by the fact that support of small farmer groups is nowadays the priority area of agricultural support for Georgia of the Government of the Czech Republic, European Union and other international donors.

Acknowledgment

This research would not have been possible without funding from the Czech Government through the Czech Development Agency project "Support for Cooperatives in Imereti, Georgia". This study benefited from the expertise and support of a number of local experts from the following: People in Need Georgia, Association of Young Economists of Georgia and ELKANA. Extensive help in the collection of the data used in the preparation of this report was also

received from the local agricultural expert Mehrab Baratashvili.

During the collection of the primary data, the following employees of the local office of People in Need provided support, logistics, and translation services: Mariana Lotiashvili, David Chelishvili, Sarah Carrade and Spartak Gegeshidze.

This is an independent report commissioned by the Czech Development Agency (CZDA). The views expressed in this publication are those of the authors and do not necessarily represent those of CZDA.

2. Methodology

General Approach

The study relies heavily on an examination of existing, accumulated research, combining official government data with studies conducted by organizations such as the UNDP, the European Commission, the FAO and Deloitte Consulting LLP (for USAID) which looked at the Georgian agricultural sector on a national basis. The field data focused on agriculture in the Imereti Region was collected in two stages: April 2013 (pilot research on rural institutions, local products and a needs assessment of farmers in 6 districts of the Imereti Region) and July 2013 (social capital, rural institutions and production systems for the 8 main products in 11 Imereti districts).

Pilot Research on Rural Institutions and Needs Assessment

The preparatory phase of this study included an identification of the main products of the Imereti Region, which were: tea, livestock, poultry, berries, vegetables, fish, hazelnuts, pottery, corn, herbs and spices, agro-tourism, honey and wine. From our identification of key products, we were able to identify the research subjects that would best represent the most important supply chains.

This field data was collected from 72 participating research subjects reached through the use of focus groups, direct observation, semi-structured interviews and questionnaires. The collection of this basic field data included also interviews with operators of agricultural service centers in the region. From this initial field data, we were able to prepare questionnaires for the individual stages of the research. The structure of the focus group discussions differed noticeably from the organization of the material in the questionnaires used for structured interviews with selected farmers. The first stage covered the Tskhaltubo, Khoni, Samtredia, Vani, Bagdati and Terjola districts.

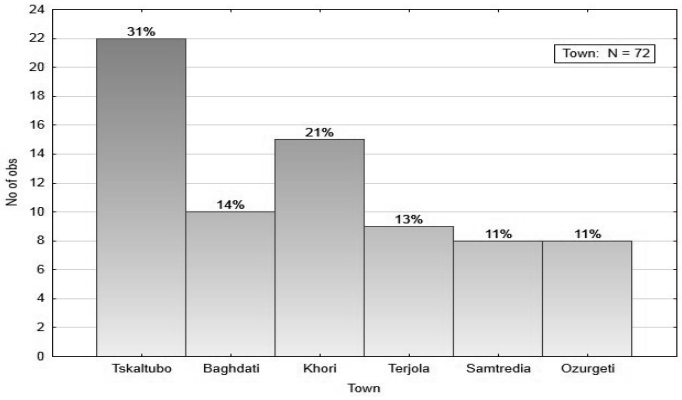

Picture 1 - Distribution of 72 Respondents by Town and District

During the conducting of the focus groups, the identification team made note of the opinions of the small farmers and the extent to which they might be interested in possible future collaboration. With respect to earlier informally functioning cooperative structures, the research team verified the farmers' existing situation through direct field observation. Numerous test questions were used to identify the key points for a sound business plan of potential farmers group.

For reference purposes and for the purpose of analyzing the regional agricultural market, we also visited successful companies and one functioning cooperative. The team also assessed the institutional makeup of the current organization structures of agricultural enterprises (cooperatives, informal associations, companies made up of members of an extended family, limited liability companies, non-profit associations) and the availability of services provided by agricultural extension of various governmental and private service centers.

Field Assessment of the Main Products

After the identification of the 8 local products with the highest development potential, we carried out a more detailed survey thematically focused around each selected product. Only small-farmers (total = 136 farmers) involved in the production of the identified products were invited to meet with us to further investigate their production systems, their level of inter-cooperation and the respective markets for their production. The data collection tools (questions to guide the focus groups discussions and questionnaires to be filled out by each group) and entire research design were similar to that of the first phase. The products and districts were selected as shown below (with the primary product for each district identified):

Table 1 - Selection of Main Products in Districts of Imereti Region

Product	District	Product	District
Fish	Samtredia	Greenhouses	Tskaltubo
Hazelnuts	Vani	Beekeeping	Bagdati
Wine	Terjola		Tkibuli
	Bagdati	Tea	Tkibuli
Dairy	Zestaponi	Meat	Khoni
	Khoni	Poultry	Khoni
Pottery	Zestaponi	Berries	Kharagauli
Sheep	Chiatura/Sachkhere	Agro-tourism	Bagdati (Sairme)
	Terjola	Corn	Samtredia

3. General Comments on Rural Institutions and Small Farmer Groups in the Imereti Region

Rural Institutionsand Georgian Agricultural Policies

For the past twenty years, for all intents and purposes there has been no Georgian agricultural or rural development policy. The land privatization of the 1990's resulted in half a million small farmers practicing subsistence-type agriculture on small land plots. The liberal approach of the previous government resulted in an ongoing decline in the amount of land devoted to agriculture production and the related amount of agricultural production. Other consequences of this neglect of the agricultural sector included increases in animal and plant diseases and a decrease in food safety and security.

There was no systematic governmental support provided to rural and farmer institutions and the tax system failed to provide for any differentiation between farms and other types of businesses. By ignoring the need to do so, the tax system further contributed to lack of development in the agricultural sector. "Cooperatives" (and here one is thinking of "farmer cooperatives") were vaguely defined under the laws of Georgia *On Entrepreneurs,* but with no concessions were provided for in terms of land, property and VAT taxes.

The new Georgian Agricultural Sector Strategy was adopted after the change of the government in the autumn of 2012. The use of co-ops and support for various types of small farmer "producer organizations" was recognized as a key tool to be used to overcome the high degree of land ownership fragmentation.

It is hoped that these new agriculture policies and related reforms (including land title reforms) will encourage the development of small rural businesses and increase the productivity, technical skills and advocacy position of small farmers.

Legal Framework

With respect to both the proposed intervention and assistance to be provided to agriculture in the subject districts, both external and normative legislative frameworks need to be considered. At a local Georgian level, there is the new law on cooperatives and professional farmer associations. There also new regulations and initiatives underway affecting food safety standards, land ownership rights, a system to provide microcredit lending facilities and subsidy support. Last but not least, there is the proposed free trade zone between negotiated between the EU and Georgia and the lifting of the de facto trade embargo by Russia – all of which could bring about substantial changes to the agricultural sector in Georgia. The new food safety standards could increase the competition position of EU agricultural products and, with the lifting of the embargo, there should be additional export opportunities to Russia.

The new Georgian government has started to put in place more favorable policies to support and encourage the establishment and operation of farmer cooperatives and professional associations. By the end of August 2013, the new Law on Cooperatives - ***Law of the Georgia on Farmers Groups and Farmers Associations*** - was approved by the parliament. It defines a "**farmers group**" as an autonomous and voluntary organization of farmers, established as a "cooperative" type of legal entity, in accordance with the law of Georgia *On Entrepreneurs;* and, a "**farmers association**" is defined

as a voluntary union of farmers established as a non-profit legal entity in accordance with *Civil Code of Georgia*. The proposed new law covers a package of bills, which includes amendments to law of Georgia *On Entrepreneurs* as well as *Tax Code of Georgia*, which would provide substantial tax preferences for farmer groups.

While the proposed new legal changes sound good, **the current law seems too general and vague** and it is missing important regulatory details on the substantive activities of any cooperative and inter-cooperative-partnership relationships, requirements related to inclusiveness, the process of voting, the creation of shared funds and the redistribution of profits and losses across cooperative members, etc. The new legislations will definitely improve the situation of for farmer groups; however, the fact that the new legislation also leaves a legal 'vacuum' in many areas means more work needs to be done and hopefully improvements can be made during the drafting of the key regulations that will arise out of these legal changes.

Food Safety Code, Veterinary and Herb Protection Regulations

Another important regulatory framework supervised by Georgian National Food Agency (NFA), which may change food storage, processing and marketing practices of small farmer groups, is the ***Code on the Safety of Food, Veterinary and Herb Protection***, which is currently to be amended. For example, the proposed regulatory change to allow the slaughtering of cattle outside of slaughter houses could have a significant impact on the criteria used for certain new cooperatives' proposed business plans.[1]

Since the Georgian media have been revealing more and more food safety standards scandals, tougher food safety standards and regulations can be expected.[2] During the 2005 to 2011 period, food safety and quality controls were de facto suspended in order to give private business owners time to buy new equipment to bring their facilities up to meet the new, far more strict EU-based food handling standards.

Now, because the new Georgian government intends to bring its food handling establishments into full compliance with these newly introduced EU standards, substantial investments will have to be made throughout the agriculture and food supply chains. The need to help fund and provide for these changes may further encourage the formation of larger farmer and food processing cooperatives.

Farmers Organizations and Markets in the Imereti - Current Conditions

From the data collected during the course of this study, it became evident that today, there is "**no well-functioning**" or other type of cooperative in the Imereti Region that could be looked at for its "**good practices**". Throughout the region, as has been pointed out earlier, the primary form of business enterprise is one in which a single individual (or family) is the owner. The inclination is not to associate in a more formal or information type of association.

Only about 16% of the respondents to our focus groups and interviews indicated any involvement in even an informal grouping of small farmers. These farmers do **cooperate on an informal basis** and thus would naturally fall into the group with the greatest potential to participate in a more formally organized type of cooperative enterprise. It turned out that members of this minority group of likely prospective members for new cooperatives were also involved in previous Czech development assistance projects.

Other than the persons noted above, there was only business in the region that could be considered to be an example of a real agricultural cooperative.

The reasons for the low level of interest in a cooperative type of business arrangement are basically due to the following:[3]

1. A lack of information and sources of information in the area (district and region) and neighboring regions on the advantages and benefits available through the use of agricultural cooperatives.
2. No organized management of community resources and no experience with such community-wide management of these resources.
3. No commitment on the part of local government to support or encourage the establishment of agricultural cooperatives.
4. In terms of their general business orientation, members of the community don't think beyond family type business associations. There is very little trust for anyone but one's relatives.
5. The financial resources and/or mechanisms for the development of larger agribusinesses is locally non-existent.
6. There is very little dialog or exchange of information taking place between villagers and members of the local government.

[1] Georgian News. 2013, "Change in Cattle Slaughter Raises Risks", 20 June, 2013 - available from: http://www.georgianews.ge/business/23773-change-in-cattle-slaughter-raises-risks.html.

[2] For example, Georgian customs officers revealed approximately 199 tons of diseased potatoes detained at the Sarpi Georgian-Turkish border post on February 7, 2013 - quarantinable diseases *Synchytriumendobioticum* (Schilb) Perc - potato wart and of quarantinable microorganism *Ralstoniasolanacearum* – bacterial wilt.

[3] Based on similar findings from the "*Pilot Research on Barriers Hindering Development of Agricultural Co-operatives in Rural Regions of Georgia"*, Georgian Business Development Centre (GBDC) - Grant N C05-4123 Final Analytical Report 2005.

7. There is a general lack of motivation or enthusiasm for developmental initiatives because of an unstable market environment and a lack of legislative support.

In general, in the focus groups and individual interviews, the responses to questions seemed more emotionally than logically based. This was particularly true in discussion community-wide problems and the potential benefits of agricultural cooperatives. In every group there were some natural leaders, which tended to be older males or larger-scale farmers or members of a rural elite who may hold key roles in the existing local market structure. Their roles in any effort to help establish agricultural cooperatives must be duly considered.

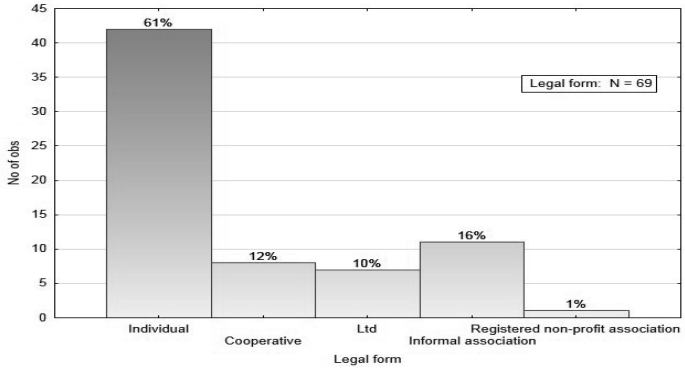

Picture2 - Current Farmer Business Forms (per focus groups respondents)

Despite our study respondents' negative feelings toward their memories of the collectivization of the farms during the Soviet era, which was brought up a number of times, these same respondents (81%) appeared to be aware that **there might be potential advantages to a more modern form of agricultural cooperative** and they indicated an interest in becoming members. A few of the respondents were already members of the single currently existing agricultural cooperative.

Others were already involved with an agribusiness that was operating as a legal entity (e.g. a limited liability company (Ltd.). The commercial entity usually works on the basis of a **contract farming model**, where the company predetermines the types and quantities of fruit and vegetables wanted and guarantees a fixed price to the farmers - contracted suppliers. Even those who were owners or employees of a limited liability company expressed an interest in working with these proposed new cooperatives. This was because it became apparent that they were already thinking of how they could expand their respective businesses through some type of more extensive 'contract farmer' arrangement with other small farmers (in effect, to them, some type of quasi-cooperative type of business arrangement).

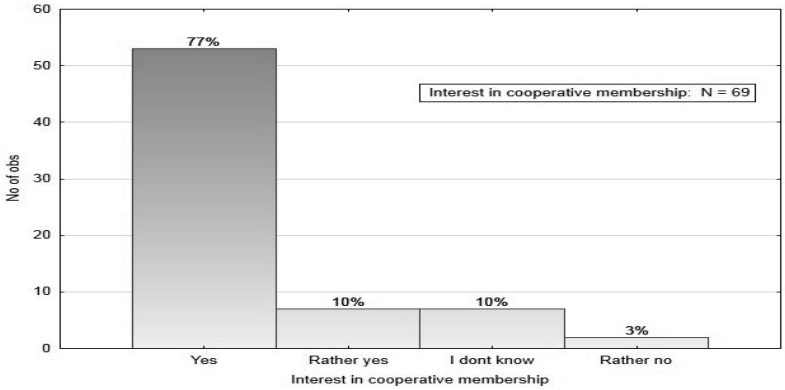

Picture3 – Study Respondents' Interest in Joining a Cooperative

(Answers to the question, "Would you be interested in becoming a member of a cooperative?")

The main obstacles mentioned by respondents to their not developing or having developed agricultural cooperatives were a **lack of will to cooperate and lack of obvious market opportunities** for higher quantity products, problems with higher taxation (i.e. less net benefit to the farmer) and a lack of governmental support.

While the above-noted problems can in part be addressed by some of the Georgian legal changes discussed above, in addition, the farmers need to appreciate how "when a few people get together, things can go easier and be done more effectively" – as one of the members of the sole existing cooperative in the Imereti Region commented.

The bad memories from the forced collectivization of the past still play an important role. They form a psychological block for many people. The region's farmers have no clear understanding of the way in which modern forms of agricultural cooperatives work; they are afraid that, if they join a cooperative, they will lose their rights to their land and property again and suffer from the bad management endemic of land under state control.

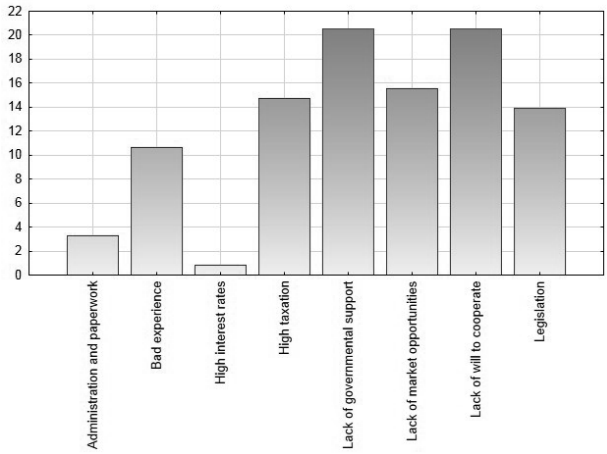

Picture4 - Perceived Problems in Joining a Cooperative (in %)

Among the advantages some of the farmers see in becoming a member of an agricultural cooperative are **better access to loans based on improved securitization (collateral)** through the use of the cooperative's property and better access to desirable technical skills and mechanization. Better access (in terms of availability, quality and price) to agricultural inputs is also seen as a potential benefit, together with the opportunity to increase the quantity of product to-be-offered for sale, along with collectively utilizable crop storage.

Some farmers – i.e. those who already enjoy better access to markets – also see advantages from increasing the quality and quantity of their production; and, as a next stage, the ability of the agricultural cooperative to get various types of quality management certifications such as for organically grown produce and meat products and ISO certification.

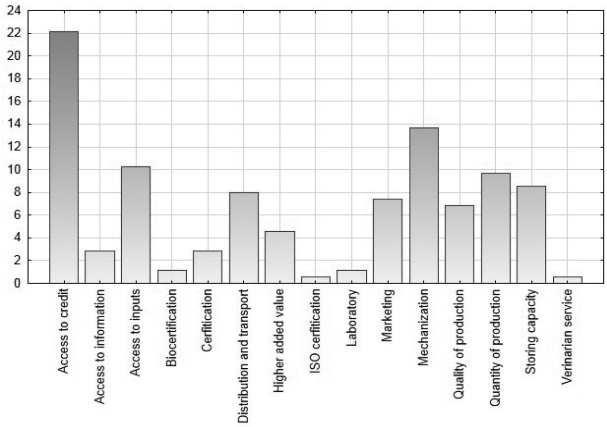

Picture 5 – Key Inputs Needed to Expand a Farmer's Current Business (in %)

4. Conclusions

The **main challenge is to build success stories** of efficient cooperative forms in order to achieve sustainable rural and agricultural development for thousands of small farmers. For this, relevant stakeholders need to come together with clear roles and responsibilities, together and in combination with an enabling environment where producer organizations can develop. Cooperative members would obviously benefit from training and skills development, which could include technical areas such as sustainable agriculture production techniques and technologies. Farmers need to build their soft skills in areas like leadership and entrepreneurship, negotiation and self-confidence, business development as well as advocacy for policy development.

The "marketing cooperative", which would pool together all or part of the production from its member-farmers to achieve higher production volumes, which could then provide greater bargaining power and savings in storage, transport and marketing, has the highest potential in a short run. Then later, the cooperative can incorporate into its business plan, the purchasing (or leasing) and managing of own land and turn into the fully developed "production cooperative".

It is crucial for the sake of the social impact of any newly established cooperative, to develop mechanisms and criteria for inclusivity and the relatively equal participation of the poorest and relatively powerless household members of the cooperative and **to find a proper balance between economic efficiency and social development**, between community norms that prioritize social inclusion and solidarity and business norms that demand and require a professional and competitive approach – in other words, there will have to be trade-offs between inclusiveness and business performance. And, these will hopefully be transparent.

It is necessary for the proper development of a cooperative, that all of the members are able to benefit from selling part or all of their production through the cooperative without any discrimination. Additionally, all members must be aware of cooperative principles, must have access to democratic voting (based on the one member one vote principle) during a general assembly and each member must feel their ability to give input to and have influence in the making of crucial decisions. Attendance at and the ability to speak at general meetings, access to the nominating process and administrative posts and a preference for managers to be elected by the members should be part of the practice of building up the social capital and empowerment of the more disadvantaged members of the community. On the other hand, the **rules for investing in shares** of the cooperative must be considered and proper levels established. This might limit some of the community members from membership.

A cooperative can choose to explicitly or implicitly exclude new members in order to maintain cohesiveness among its existing members, minimize transactions costs that result from too broadly based participatory decision-making to and ensure effective financial success and performance. But, notwithstanding everything else, the cooperative's activities must be well balanced with the social development needs of the entire community.

Nevertheless, each of the cooperatives will need a strong business leader or leaders and "engines" for the cooperative's establishment and growth. The development of a **strategy for the identification and development of leaders** in the rural areas will therefore be needed. Strong leaders can provide technical expertise, drive, and continuity; and, too much participation by inexperienced members may limit the capacity of the group to pursue profitable strategies.

For any intervention, it is important to **properly analyze the land ownership rights of all cooperative members** to assure the proper registration of land, as required for the economic participation of members and as a potential means of providing collateral for the new cooperative.

To **break the mental blocks** of potential members, it is necessary to provide to the community examples of successful cooperatives and show how they have worked and brought about their success. This will be best done by using local Georgian examples; but examples for other countries such as the Czech Republic can also be used. The goal is to walk prospective community members through the formation and development process anticipated for their own 'new' cooperative.. Even finding examples in the history of Georgia from before the Soviet revolution and partially from the Soviet "kolkhoz" could be positive. The present-day cooperatives must go through a slow process of trust recovery.

Besides that, there needs to be found ways to look to present day rural Georgia and highlight the best types of current social interaction, which benefit community members – perhaps highlight areas in which successful cooperation is taking place in the area of farming, sale of product and farm product processing. Leadership and the transferring of delegation can be found in many existing practices in the rural countryside. Members will also need more education about understanding how to deal with the inevitable conflicts that will arise in a community/cooperative environment and ways to easily overcome them.

From the beginning, the **cooperative–shareholders or management-owners relationships** must be studied and proposed in detail. The cooperative should struggle to avoid changing their form into a contract type of farming, which is widely practiced in Georgia and is a situation in which cooperatives, which have been established with the support of international donors, usually end up. Contract farming can be an efficient way for the growth of bigger agricultural enterprises and it can be a spur to rural development, but it can also force the current owners of land, the small-farmer villagers, to sell their land to big investors for a cheap price. That might bring also bring about some short-term positive effects, but it will definitely make them loose the ability to stay on as business owners after joining a co-ops or entering into another form of business partnerships. More study should be done on the positives or negatives of this trend.

The **possibility of forced state involvement in the selection of board members or appointed directors, or state involvement during the purchase of major crops** must be considered and properly evaluated. This will depend on the finalization of the cooperative law as it is approved and the new practical implementation of the new law and its related regulations and regulatory environment.

Issues related to the **collective supplying of farm inputs and loans** to the cooperatives must be evaluated prior to the design of business plans. In a similar way, proper attention to the proposed cooperatives' financial performance must be paid.

With regard to the potential of establishing of non-profit professional farmer association, the question of the creation of a **vertically integrated cooperatives** from a local co-op at the bottom to a central or regional union at the top should be evaluated.

New members and especially managers will need **intensive training** in agro/business co-operation methodologies, business development, marketing skills and specific crop or animal product development. General training for community resource management and development of public arenas in communities that will increase the trust among the villagers and among neighboring communities will be also useful. Other training for more advanced and bigger groups could be focused on achieving scale and timing in delivery; satisfying sanitary and phyto-sanitary standards; and meeting the specifications demanded by agro-processors, exporters, and supermarkets.

ლია ელიავა
ეკონომიკის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი

დეფლაციის ნეგატიური გავლენა ეკონომიკურ ზრდაზე

ეკონომიკური ზრდის ტემპების დაჩქარება და ბიზნეს-სექტორის საქმიანობის გაფართოება შეუძლებელია მასში დამატებითი ინვესტიციების განხორციელების გარეშე. საქართველოს ბიზნეს-სტრუქტურების დიდი ნაწილისათვის უცხოური ინვესტიციების მოძიება საზღვარგარეთ სულ უფრო რთულდება დასავლეთში მიმდინარე ფინანსური კრიზისის გამო. ასეთ ვითარებაში ადგილობრივი საბანკო სექტორის მიერ ბიზნესის დაფინანსება განსაკუთრებით მნიშვნელოვან როლს იძენს. თუმცა ეს უკანასკნელი მნიშნელოვანწილად შეზღუდულია დეფლაციური პროცესებით, რომლებსაც დღეს ადგილი აქვს საქართველოს ეკონომიკაში.

დეფლაცია მძიმე ტვირთად დააწვა ბანკების საკრედიტო საქმიანობას. თუ 2012 წელს გაცემული კრედიტების საერთო მოცულობა წლიურად გაიზარდა 21%-ით, მიმდინარე წელს გავლილ ეტაპზე ზრდამ შეადგინა მხოლოდ 11%. საკრედიტო აქტივობის კლების ტენდენცია სავარაუდოდ შენარჩუნდება წლის ბოლომდე, ხოლო თუ ინფლაციის მაჩვენებელმა არ დაიწყო ზრდა, მომვალ წელსაც ანალოგიური მდგომარეობა იქნება.

უფრო მძიმე ვითარება არის შექმნილი ეკონომიკის დაკრედიტებაში, რომელიც მთლიანი დაკრედიტების მოცულობის მხოლოდ ნახევარს შეადგენს. მიმდინარე წელს აქ ზრდამ საშუალოდ 8% შეადგინა, თუმცა ივლისში ზრდა იყო 3%, ხოლო აგვისტოში კი ნულოვანი. ასეთი ვითარება ნეგატიურ გავლენას ახდენს ქვეყნის ეკონომიკურ ზრდაზე, ვინაიდან ერთობლივი მოთხოვნის ვარდნის პირობებში დამატებითი ინვესტირების გარეშე, საკუთარი სახსრებით ბიზნეს-სექტორი არა მარტო ვერ განვითარდება, არამედ თანდათანობით კარგავს სამეწარმეო პოტენციალს.

საკრედიტო აქტივობის ასეთ არასახარბიელო ფონზე მცირე და საშუალო ბიზნესის დაკრედიტება ბანკებისათვის არ წარმოადგენს და ადრეც არ წარმოადგენდა პირველხარისხოვან ამოცანას. კრიზისის პერიოდში ბანკები ცდილობენ შეინარჩუნონ მსხვილი და სტაბილური კორპორატიული მსესხებლები და თავს არიდებენ მაღალრისკიანი წვრილი და საშუალო ბიზნესის დაკრედიტებას. ბანკების როგორც მოგებაზე ორიენტირებული ბიზნეს-სტრუქტურის ეს ფრთხილი პოზიცია ლოგიკური და მისაღებია. ამიტომაც განსაკუთრებულ მნიშნელობას იძენს სახელმწიფოს ძალისხმევამცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარების ხელშეწყობის მიმართულებით.

სასოფლო-სამეურნეო სექტორის დაკრედიტების მთავრობის მიერ გამოცხადებული მასტიმულირებელი ღონისძიებები ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებისათვის უაღრესად მნიშნელოვანია, თუმცა შეცდომა იყო ამ პროგრამის განხორციელების გადაბარება კომერციული ბანკებისათვის. ჩემი აზრით, უფრო ეფექტიანი იქნებოდა სახელმწიფო ბანკის ჩამოყალიბება და მისი მეშვეობით ეკონომიკის სტიმულირების ყველა სამთავრობო პროგრამის რეალიზება. ეს ეხება მცირე და საშუალო ბიზნესის მხარდაჭერის პროგრამასაც, რომელიც აუცილებლად არის შესამუშავებელი და დასანერგი, მით უფრო, რომ მთავრობა ცდილობს ადგილობრივი და უცხოური საინვესტიციო რესურსების აკუმულირებას სხვადასხვა საინვესტიციო ფონდებში და მის წარმართვას ადგილობრივი ბიზნესის განვითარებისათვის.

დეფლაციამ თავისი ნეგატიური კვალი დაამჩნია საბანკო დეპოზიტების საპროცენტო განაკვეთებსაც. 2013 წელს აშკარად შეიმჩნევა დეპოზიტებზე საპროცენტო განაკვეთების კლება. თუ 2012 წელს დეპოზიტების ზრდა შეადგენდა საშუალოდ 24%, მიმდინარე წელს იგი მხოლოდ 16% შეადგენს და კლების ტენდენცია თანდათანობით ღრმავდება. მოსახლეობა თავს არიდებს ფულადი დანაზოგების ბანკებში განთავსებას, ვინაიდან დეფლაცია წარმოშობს დეფლაციურ მოლოდინს, იგი კი, თავი მხრივ, ამცირებს ნდობას როგორც ბანკების, ასევე სახელმწიფოს მიმართ.

ცალკეული ბანკები გაზრდილი საპროცენტო განაკვეთებით ცდილობენ მოიზიდონ მოსახლეობის დეპოზიტები, თუმცა მათი წილი იმდენად უმნიშვნელოა, რომ ვერ ახდენენ გავლენას მთლიანად საბანკო სექტორში დეპოზიტებზე საპროცენტო განაკვეთის დონის ფორმირებაზე. მიმდინარე წელს 2012 წელთან შედარებით საპროცენტო განაკვეთები დეპოზიტებზე ლარში შემცირდა 10-დან 8 პროცენტამდე, ხოლო უცხოურ ვალუტაში - 7.5-დან 6 პროცენტამდე.

დეფლაციური პროცესების ლოგიკიდან გამომდინარე დეპოზიტებზე საპროცენტო განაკვეთი უნდა შემცირებულიყო 1-2%-მდე კრედიტების 3-4%-მდე გაიაფების პირობებში. მაგრამ ასე არ ხდება და არც შეიძლება მოხდეს ქვეყანაში, სადაც ფული არის დეფიციტური და ზეძვირი, ხოლო თვით დეფლაცია კი გამოწვეულია მონეტარული ხელისუფლების მიერ არასწორი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გატარებით და არა ბუნებრივი ეკონომიკური პროცესებით.

კომერციულ ბანკებს სულ უფრო უჭირთ დეპოზიტების მოზიდვა და მათი შენარჩუნება. ამასთან, ერთობლივი მოხმარების ვარდნის ფონზე შემცირებული საკრედიტო აქტივობა ვერ იძლევა ფულის მაღალი ტემპებით მულტიპლიცირების საშუალებას. აღნიშნული გარემოებები განაპირობებენ დეპოზიტებზე შედარებით მაღალი საპროცენტო განაკვეთის შენარჩუნებას. და სწორედ ეს არის ფულის ფასი, რომლის გადახდაზეც მზად არიან ბანკები იმისათვის, რომ არ დაკარგონ როგორც მოზიდული დეპოზიტები, ასევე საკუთარი ბიზნესი.

ყველა ფრთხილი ბანკირი თავს არიდებს ბიზნესის დაწყების დაფინანსებას, ვინაიდან ამ შემთხვევაში დიდია ბიზნესის წარუმატებლობის ალბათობა და ბანკის მიერ ფულადი რესურსების დაკარგვის რისკი. მაგალითისათვის მოვიშველიოთ„საქსტატის“ მონაცემები. დღესათვის საქართველოში დარეგისტრირებული ბიზნეს სუბიექტების რაოდენობაშეადგენს395144ერთეულს,აქედანმხოლო58951არისმოქმედიბიზნესსუბიექტი,ანურეგისტრირებულთა 15%. ბუნებრივია, ბიზნეს საქმიანობის დაწყების წარუმატებლობის 75%–იანი რისკის პირობებში ბანკს ექმნება არა მარტო ფინანსური პრობლემები, არამედ საზედამხედველო მოთხოვნების შეუსრულებლობის საფრთხეც.

ჩვენი აზრით, ამ რთული და ქვეყნის ეკონომიკისათვის მნიშვნელოვანი პრობლემის გადაწყვეტაში უნდა

ჩაერთოს მიკროსაფინანსო საკრედიტო დაწესებულებები, როგორც ეს ხდება სხვა ღარიბ და განვითარებად ქვეყნებში. სამწუხაროდ, აღნიშნული ინსტიტუტის განვითარების ვექტორი ჩვენს ქვეყანაში არასწორი მიმართულებისაა და იგი ვერ უზრუნველყოფს მოსახლეობის ღარიბი ფენების დასაქმებას მიკრო და მცირე ბიზნესში.

მიმდინარე ეტაპზე საქართველოში შენარჩუნებულია საკრედიტო რესურსებზე მაღალი რეალური საპროცენტო განაკვეთები, რაც ასევე განპირობებულია დეფლაციის ნეგატიური გავლენით. კომერციული ბანკები და სხვა საფინანსო ინსტიტუტები ინტენსიური მარკეტინგული კამპანიების განხორციელებისას მოსახლეობასა და ბიზნესს სთავაზობენ კრედიტებზე ერთი შეხედვით შემცირებულ საპროცენტო განაკვეთებს. საზოგადოებაში იქმნება ისეთი შთაბეჭდილება, რომ სესხებზე საპროცენტო განაკვეთების სიდიდემ საგრძნობლად იკლო. სინამდვილეში ეს ასე არ არის. მომხმარებელთა დიდი ნაწილი ჩივის ბანკის სარეკლამო კამპანიასა და ფაქტიურად შემოთავაზებულ პროცენტებს შორის მნიშვნელოვან განსხვავებაზე, რაც საფინანსო ინსტიტუტების არაკეთილსინდისიერების დონის მაჩვენებელია. თუმცა არსებობს ობიექტური მიზეზებიც.

როდესაც ქვეყანაში ინფლაციის დონე არის, ვთქვათ, 6% (ეროვნული ბანკის მიზნობრივი მაჩვენებელი, რომელსაც იგი ვერ უზრუნველყოფს უკვე მეხუთე წელია), სესხზე ნომინალური საპროცენტო განაკვეთი, ანუ საკრედიტო ხელშეკრულებით გათვალისწინებული საპროცენტო განაკვეთი, წლის ბოლოსათვის მცირდება 6%–ით. მაგალითად, 14%–ანი განაკვეთი სესხზე ინფლაციის გათვალისწინებით მცირდება 6%–ით და რეალურად გადასახდელი იქნება 8%, რომელსაც ეწოდება რეალური საპროცენტო განაკვეთი. დეფლაციის პირობებში, როდესაც ინფლაციის მაჩვენებელი უარყოფითია, იგი ემატება საპროცენტო განაკვეთს. დღევანდელი დეფლაციის მაჩვენებელი –1 ემატება 14% (14% – (–1%)=15%), შედეგად ვიღებთ სესხის რეალურ საპროცენტო განაკვეთს 15%, რომელიც თითქმის ორჯერ აღემატება ინფლაციის პირობებში გადასახდელ რეალურ საპროცენტო განაკვეთს (8%).

როგორც ვხედავთ, დეფლაციის პირობებში იზრდება სავალო წნეხი, ანუ რეალური საპროცენტო განაკვეთი. ბუნებრივია, ბანკები ითვალისწინებენ ამ გარემობას და მათ მიერ ნომინალური საპროცენტო განაკვეთის დაბლა დაწევა სულაც არ ამცირებს რეალურ საპროცენტო განაკვეთს, ანუ სავალო წნეხს. ამრიგად, სესხებზე საპროცენტო განაკვეთების შემცირება იმ დროს, როდესაც მათზე მოთხოვნა კლებულობს, არ ამცირებს კომერციული ბანკების შემოსავლებს სწორედ იმის გამო, რომ იზრდება მოსახლეობაზე დეფლაციური სავალო წნეხი. ეს არის სქემატური წარმოდგენა იმისა, თუ რაოდენ მძიმეა როგორც მთლიანად ეკონომიკისათვის, ასევე კერძოდ საბანკო სექტორისათვის დეფლაციის პირობებში არსებობა და საქმიანობა. ამრიგად, საპროცენტო განაკვეთების კლების ტენდენცია დეფლაციის პირობებში გამოიხატება ნომინალური საპროცენტო განაკვეთების კლებაში და რეალური საპროცენტო განაკვეთების, ანუ სავალო წნეხის ზრდაში. ყოველივე ეს ნეგატიურ გავლენას ახდენს ქვეყნის ეკონომიკურ ზრდაზე.

ლიტერატურა

1. საქართველოს ეროვნული ბანკის ოფიციალური სტატისტიკა www.nbg.gov.ge.
2. ელიავა ლ., დეფლაციის გავლენა საქართველოს საბანკო სექტორის საქმიანობაზე, სამეცნიერო-პრაქტიკული ჟურნალი „ეკონომიკური პროფილი“, N12, მაისი, 2013.
3. ელიავა ლ., დეფლაცია საქართველოში:სად ვეძებოთ დამნაშავე?!, ჟ., „ბიზნესი და კანონმდებლობა“, N1 და N2, აპრილი-მაისი, 2013.

Lia Eliava
Doctor of Economics, Sukhumi State University Assistant Professor

THE NEGATIVE IMPACT OF DEFLATION ON ECONOMIC GROWTH

Accelerating the paceof economic growth and the expansion of the business sector is impossible without making additional investments. For most of the business of Georgia, foreign investment complicated bythe financial crisis, which takes place in the west.In this situation,a specialrole plays business financing bythe local banking sector.However, the bankingsector is significantlylimited inits activities by deflationaryprocesses that takeplace in the economyof Georgia.

Deflation isa heavy burdenfell on thecredit activity of the bankingsector.In 2012, total loansincreased by21% andduring the current yearonly 11%. The trend ofdecreasingcredit activitylikelycontinue until the endof the year, and if the rate of inflationwill not grow next year remainthe same provision.

The situation ismore severein lending tothe economy.Itslendingis onlyhalf of the totallending. This year, thecredit growthto the economy was 8%, in July the growth was 3% and in August growth was zero. This situationhas a negative impacton the economic growthof the countrybecause in a fallin aggregate demandwithoutadditional investment, onlytheir own means business sectornotonly be unable todevelop,buteventually loses itsproductive capacity.

Atsuch a difficultbackground,lending activitylending to smallandmedium-sized businessesfor the banksis notneither in the past nor in present did not representthe primarytask.During the crisis,banks are trying tokeep thelarge andstablecorporate clientsand avoidhigh-risklending tosmall and medium businesses. Such acautiousattitudeof banksis logical andacceptable, as these business structurefocused onprofits.It is therefore particularlyimportantstate effortstowardspromotingthe development of smallandmedium-sized businesses.

Incentivemeasurestaken by the Governmenttoincreaselending tothe agricultural sectorof the economy is very importantfor the economic developmentof the country. Although it wasa mistake toentrustthe implementationof this programto commercial banks. In our opinion, it would be moreeffective to establisha state bankand use it tomakethe implementation of allgovernment programsto stimulate the economy. Thisapplies to the programto support smalland medium businessthat needs to bedeveloped and implemented. Moreover,the government is tryingto accumulatelocal and foreigninvestment resourcesinvariousinvestment fundsanddirection them for the developmentof local businesses.

Deflationnegativelyaffectedinterest rateson deposits.In 2013,clearlyexpressedlower rateson deposits.Ifin 2012, thedeposit growthwas average 24%,in the currentyear growth wasonly 16% and the trend ofreducing the volume ofdepositsgraduallydeepened.The populationavoidsstoringcash savingsin commercial banks.The reason isthat deflationcreatesdeflationaryexpectations, which, in turn, reduce the level of confidencewith respect to boththe banks andto the state.

Some banks havehigh interest rateson deposits. Theyare trying to attractdeposits from the public.Although the share of such depositsis so smallanditdoes not affect theoverall level ofinterest rates on depositsin the entirebanking sector. In the current year, compared with 2012, interest rates on depositsdenominated inGEL, decreased from10 to 8percent, anddenominated inforeign currency - from7.5percent to 6 percent.

Based on the logicof deflation processes, interest rates on depositshavebeenreduced to1-2%, and the rate on loans- up to3-4%.Althoughit did not happenandcould not have beenina country, where themoney isdeficientand theyare super-expensive, and deflationcaused by an incorrectmonetary policyof the monetary authorities, not by the naturaleconomic processes.

Commercial banks areincreasinglymore difficult toattract depositsand theirpreservation.In addition, the fallin aggregate demand and reduced credit activitydoes not allowmultiplicity at a high speed. These causesare responsible formaintainingrelativelyhighinterest rates on deposits. That is the priceof money that commercial banksare willing topayin ordernot to loseattracted depositsandtheir own business.

Eachcautiousbankertries not tofund thestart-up, as in this case,the probabilityof failureof thebusiness andthe probability of losingthebankmonetaryresources.Forexample, we presentthe data “Geostat”. Today inGeorgia,the number of registeredbusiness entitiesis 395144 units. Of these, only58,951unitsareoperatinga business.That is roughly15% of thetotal number ofbusinesses.It is quitenatural that in75% of theriskof starting a businessbank mayface not onlyfinancial problems, but also with the risk offailure to comply withregulatory bodies.

In our opinion,the solutiontosuch a complex andfor the economy ofour country’svitalproblemsmustinvolvemi crofinancelending institutions, as is the casein poor anddeveloping countries.Unfortunately, inour country,the vector of developmentof theese institutionstook the wrongdirection, andit does not providethe employmentof the poor inmicroandsmall businesses.

At the present stagein Georgiamaintainedhigh realinterest rateson loans.Itis also due tothe negative impact ofdeflation.Commercial banks and otherfinancial institutionsin conductingan intensivemarketing campaignto people and businessesoffer aseeminglyreducedintereston loans.

In society,it seems that theinterest rateshave dropped significantly. In fact, it is not. A large numberof consumerscomplaining aboutthe difference between abank’sadvertising campaignand actuallyofferedinterest rates.Such a largedifferenceindicatesdishonestyof financial institutions.Although there areobjective reasons.

When the country’sinflation rate, assume,6%(the inflation target of the NationalBank of Georgia,which he cannotachievewithin fiveyears), the nominal rate of the loan, it means providedthe credit agreementinterest rate,at the end ofthe yearis reduced bythe inflation rate of6%.For example, the interest rate on the loan at 14% after inflation reduced by 6% and really should pay 8%. This is the real interest rate. With deflation when inflation is negative, it added to the interest rate. To date, the level of deflation is about -1%. Then the real interest rate will be 15% (14% - (-1%) = 15%). The resulting percentage is almost twice that rate of interest that must be paid if the existence of inflation (8%).

As we can see, in terms of deflation increases the debt burden - the real interest rate on the loan. Naturally, the banks take into account this fact and reducing their nominal interest rates, which does not reduce the real interest rate. The debt burden is still high. Thus, the decline in interest rates on loans when credit demand reduces does not reduce the income of commercial banks. In addition, this is due to the growth of the debt burden of the country’s population. This is a schematic representation of how the economy and whole population is difficult to exist in terms of deflation. All this has a negative impact on the economic growth of the country.

References

1. Official statistics if The National bank of Georgia. www.nbg.gov.ge
2. Eliava L., DeflationaryImpactonThe Banking Sector, scientific journal“Economic Profile”, N12, May, 2013.
3. Eliava L., Deflation in Georgia: Where to Look ForThe Guilty?!, Journal “Business and law”? N1 and N2, April-May, 2013.

Емельянова И.Ф.
к.э.н., Горловский институт иностранных языков ГВУЗ
«Донбасский государственный педагогический университет»

КЛАССИФИКАЦИЯ МЕТОДОВ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Развитие рыночных отношений, усиление конкурентной борьбы, как на внутреннем, так и на внешнем рынке предъявляют новые, все более жесткие требования к предприятиям всех отраслей национального хозяйства Украины. Особое значение в этих условиях приобретают проблемы оценки и повышения конкурентоспособности хозяйствующих субъектов. Сегодня для успешного функционирования предприятия необходимо наличие и постоянное совершенствование методической базы оценки конкурентоспособности предприятия, так как именно от выбора подходов к оценке конкурентоспособности предприятий в значительной мере зависит результат анализа и разработка стратегии его дальнейшего развития. Поэтому возникает необходимость в дальнейшем исследовании методологии оценки конкурентоспособности предприятий, что и обуславливает актуальность проблематики данного исследования.

Анализ последних исследований и публикаций

Следует отметить, что современная экономическая наука имеет в распоряжении широкий набор методов оценки конкурентоспособности предприятий.Серьезные наработки в этой области таких известных экономистов-исследователей какО.Н. Беленов[1]Н.Б.БидВА. Ефименко [3] ,А.Д. Кухарук[3], В.А.Мошнов,[5] , Р.А. Фатхутдинов[7] и других.Каждый из этих ученых выделяет различные критерии классификации методов оценке конкурентоспособности предприятия.

Не решенные ранее вопросы, что является частью общей проблемы

Несмотря на значительные достижения в формировании методов оценки конкурентоспособности предприятий, которые основаны на научных исследованиях и накопленном опыте,их многоаспектность и разноплановость, до сих пор ряд важных аспектов данной проблемы остаютсямалоизученными.Анализ современной экономической литературы по данной проблематике позволяет констатировать, что на сегодня не существует единого подхода не только к оценке конкурентоспособности предприятия,но и к классификации существующих методов ее оценки. Наличие большого количества нерешенных проблем, дискуссионность многих теоретических положений, а также их большое практическое значение обусловливают необходимость дальнейшего изучения данной проблемы.

Цель статьи.

Целью научного исследования является систематизации и классификации существующих методов оценки конкурентоспособности предприятий.

Изложения основного материала

Оценка конкурентоспособности предприятий является составной частью системы управления их конкурентоспособностью. Как управленческая процедура оценка представляет собой результат определения и анализа качественных и количественных характеристик управляемого объекта или процесса хозяйственной деятельности.

Многогранный характер конкуренции обусловливает широкий диапазон подходов и показателей оценки конкурентоспособности предприятия. На основании результатов анализа научных исследований отечественных и зарубежных авторов ми предлагаем свою систему классификации методов оценки конкурентоспособности предприятия.

Методы оценки конкурентоспособности классифицируются по направлению формирования информационной базы;по способу отражения конечных результатов;по степени охватывания аспектов функционирования предприятия в зависимости от субъектов оценкив зависимости от базы сравнениипо возможности разработки управленческих решенийпо форме выражения результата оценки (рис. 1)

Таблица 1

Многокритериальная классификация методов конкурентоспособности предприятий

№	Классификационный признак	Классификационная группа	Виды методов
1	За направлением формирования информационной базы	Критериальные	Теория конкурентных преимуществ М. Портера SPACE-анализ GAP-анализ LOTS-анализ PIMS-анализ Матрица BCG Матрица GE/ McKinsey Матрица Hofer/ Schendel Матрица Хинтерхубера Матрица ADL/LC Метод интегрального критерия Метод таксономического показателя
		Экспертные	Анализ конкурентоспособности по системе 111-555 Метод сравнений Метод рангов
2	По способу отображения конечных результатов	графические	Построение многоугольных профилей Метод оценки конкурентоспособности на основе функции желательности Метод радара Теория конкурентных преимуществ М. Портера Матрица BCG Матрица GE/ McKinsey Матрица Hofer/ Schendel Матрица Хинтерхубера Матрица ADL/LC Матрица стратегических альтернатив
		экономико - математические	Параметрический или аналоговый метод Расчет конкурентоспособности на основе добавленной стоимости Метод сравнений Метод рангов Метод интегрального критерия Метод таксономического показателя
		логистические	STEP-анализ SPACE-анализ GAP-анализ LOTS-анализ PIMS-анализ
		матричные	Матрица BCG Матрица GE/ McKinsey Матрица Hofer/ Schendel Матрица Хинтерхубера Матрица ADL/LC Матрица стратегических альтернатив Интегральный метод;
3	По уровню охвата всех составляющих функционирования	дифференциальные	методы, основанные на теории мультипликатора, матричные методы И. Ансоффа, БКГ, М. Портера, Дж. Сейнера, А. Томпсона, Дж.Стрикленда
		комплексные	Метод, основанный на теории эффективной конкуренции Методы , основанные на концепции „национального ромба” Г. Портера , Метод радара конкурентоспособности Г. Урсе и А. Ван Блокталя

4	В зависимости от субъектов оценки	методы самодиагностики	Метод сравнений метод самооценки деятельности таксономический анализ, метод радара, метод бенчмаркетинга
		методы внешней диагностики	Рейтинговый метод. Метод рангов
5	В зависимости от базы сравнения	методы сравнения с конкурентами	Метод, основанный на анализе сравнительных преимуществ предприятий-конкурентов
		методы сравнения с эталоном	методы сравнения с эталоном Таксономический анализ, Метод радара, Метод бенчмаркетинга
6	По возможности разработки управленческих решений	статические	Метод сравнений Метод таксономического показателя Методика Градова по детерминанты «национального ромба» Метод интегрального критерия Анализ конкурентоспособности по системе 111-555
		стратегические	Теория конкурентных преимуществ М. Портера STEP-анализ SWOT-анализ SPACE-анализ GAP-анализ LOTS-анализ PIMS-анализ Матрица GE/ McKinsey Матрица Hofer/ Schendel Матрица Хинтерхубера
7	За детализацией результатов оценки	многокомпонентные	Методы, основанные на анализе сравнительных преимуществ; матричные, барометрические, Таксономические методы метод многокритериальной оптимизации
		интегральные однокомпонентные	Методы, основанные на теории качества товара (в частности на теории маркетинга); методы оценки КПП по рыночной долей; метод интегральной оценки. Расчет конкурентоспособности на основе добавленной стоимости

По направлению формирования информационной базы следует выделятькритериальные и экспертные методы оценки конкурентоспособности предприятия. Критериальные методы характеризуются тем, что информационная база анализа формируется на основе отчетной или плановой документации предприятия. Применение этих методов связано с большим объемом расчетов, подготовки и обработки больших объемов информации, и поэтому их использование целесообразно на предприятиях массового и крупносерийного производства или при больших масштабах производства.

Экспертные методы основаны на стохастических данных по оценке экспертов. Данная группа методов не может обеспечить высокой точности анализа, но с большой вероятностью позволит оценить состояние предприятия единичного производства или небольшого бизнеса. Эти методы широко используются для анализа возможностей конкурентов, поскольку, в отличие от анализа собственного предприятия, по многим позициям информационной базы получить нужную информацию законным путем невозможно. Недостатком данной группы методов является субъективное влияние на оценку конкурентоспособности предприятия со стороны экспертов, а также трудности, связанные с ограниченной доступностью необходимых данных о деятельности оцениваемого предприятия.

По способу отражения конечных результатов следует выделятьграфические, экономико-математические, логистические и матричные методы оценки.

Графические методы предусматривают построение многоугольника конкурентоспособности, с помощью

которого предприятия имеют возможность определить конкурентные преимущества (как собственные, так и конкурентов) на основе определенного круга показателей.

Экономико-математические методы базируются на факторных моделях оценки, которые заключаются в расчете на одного (интегрального) показателя или нескольких цифровых значений показателей, на основе которых формируется окончательная оценка. Эти методы считают точными, хотя иногда они нуждаются обременительных математических вычислений, то есть специальной подготовки работников.

Логистические методы основаны на логических посылках и выводах. Данная группа методов обеспечивает получение быстрого результата без больших затрат. Применение этих методов дают положительные результаты, когда процессы трудно поддаются моделированию, или показатели не подлежат формализации

Матричные методы базируются на формировании двумерного или многомерного пространства и являются необходимой предпосылкой и базой для осуществления дальнейших аналитических и диагностических процедур, расчетов, построения экономико-математических моделей и т.д.

По уровню охвата всех составляющих функционирования предприятия выделяемдифференциальные и комплексныеметоды.

Дифференциальные методы оценки конкурентоспособности предприятия основаны на сопоставлении единичных параметров анализируемого и аналогового предприятия. Использование дифференциальных методовпозволяет установить:достигнут ли уровень параметров исследуемого предприятия параметров базового; по каким параметрам не достигнут;какие из параметров наиболее отличаются от аналога.

Такая оценка позволяет констатировать факт конкурентоспособности анализируемого предприятия, давая только поверхностное представление о реальном положении дел, позволяющее лишь сделать выводы о преимуществах и недостатках оцениваемых предприятий по отдельным показателям. Чтобы преодолеть эти недостатки и получить информацию более глубокого содержания нужно использовать комплексный метод.

Комплексные методы оценки конкурентоспособности предприятия основаны на применении групповых, интегральных, смешанных показателей. Комплексные методы являются наиболее глубокими, ведь они ориентированы на анализе всего спектра важнейших параметров функционирования предприятия. К этой группе методов относятся метод, основанный на теории эффективной конкуренции, методы на основании концепции „национального ромба” Г. Портера,метод радара конкурентоспособности Г. Урсе и А. Ван Блокsталя.

В зависимости от субъектов оценкиследует различать методы самодиагностики и методы внешней диагностики.

Методы самодиагностики направленные на оценки конкурентоспособности предприятия и его работниками по сравнению с конкурентами, эталонным предприятием или данным за предыдущие периоды. Такие методы являются более распространенными, поскольку владение информацией о состоянии и параметрах собственной конкурентоспособности является необходимой предпосылкой для выживания на соответствующем рынке.

Методы внешней диагностики связанные с оцениванием конкурентоспособности предприятия представителями внешней среды. Прежде всего, речь идет о рейтинговых агентствах, которые составляют рейтинги конкурентоспособности стран, регионов, предприятий в целом и по отраслевому признаку. Такие методы не обязательно базируются на сравнение с эталоном, а могут предусматривать ранжирования предприятий по признаку - от лучших к худшим параметрам функционирования предприятий.

В зависимости от базы сравнения методы конкурентоспособности предприятия следует подразделять на методы сравнения с конкурентами и методы сравнения с эталоном.Первая группа методов основывается на сравнении оценочных параметров с лидером или лидерами конкретной отраслии рынка. Эталонные методы предусматривают, что сравнительный анализосуществляется с параметрами идеального эталонного предприятия.

По возможности разработки управленческих решений методы оценки конкурентоспособности следует делить на статические и стратегические.

Статические методы оценивают только фактическое положение дел, не обеспечивая возможности разработки мероприятий на перспективу.

Стратегические методы позволяют не только осуществить оценку состояния конкурентоспособности потенциала предприятия на конкретную дату, но и разработать стратегические мероприятия по его повышению.

За детализацией результатов оценки методы оценки конкурентоспособности предприятия следует делить на многокомпонентные и интегральные равнокомпонентные. Многокомпонентные методы основываются на

частичных разновекторных оценках, которые отражают разнообразные составляющие, сферы, виды деятельности, параметры функционирования предприятий.К таким методам можно отнести методы, основанные на анализе сравнительных преимуществ; матричные, таксономические методы и т.д. Использование указанных методов не позволяет получить информацию об определенном конкретном уровни конкурентоспособности, но создают возможности для определения конкурентных преимуществ и слабых мест предприятия, по сравнению с базовым объектом.

Интегральные однокомпонентные методы основаны на вычислении единого показателя (уровня, коэффициента, степени) конкурентоспособности предприятия, на основании которого можно сформировать представление об рейтинг предприятий, которые принимали участие в тестировании, или совокупную преимущество или изменения предприятия, по сравнению с базой оценки.

Выводы

Научная новизна исследования заключается в том, что в статье предложена многокритериальная классификация существующих методов оценки конкурентоспособности предприятия. Результаты теоретического исследования свидетельствуют, о том, что существует множество методов оценки конкурентоспособности предприятия. Выполненные исследования позволяют выделить ключевые факторы, которые определяют выбор соответствующих методов оценки конкурентоспособности возможности предприятия, которые могут использоваться во время планирования этой сферы.

Перспективы дальнейших научных разработок по данному направлению. Вопросы оценки конкурентоспособности требуют более детального изучения, поскольку нерешенными остаются проблемы выбора универсального показателя и набора факторов конкурентоспособности предприятия, а также преодоления субъективизма при оценке.

Список использованной литературы

1. Беленов О. Н. Конкурентные преимущества и конкурентоспособность промышленных предприятий: подходы, анализ, оценка / О. Н. Беленов, В. В. Долгих. – Воронеж : Изд-во Воронеж.гос. ун-та, 2004. – 80 с.
2. Ефименко А. Методические подходы к оценке конкурентоспособности автотранспортных услуг в АПК [Электронный ресурс] / А. Ефименко // Управление экономическими системами : электронный научный журнал. - 2009. - № 4 (20). - Режим доступа: http://uecs.mcnip.ru
3. Кухарук А. Д. Класифікація та аналізметодівоцінкиконкурентоспроможностіпромисловихпідприємств [Електронний ресурс] / А. Д. Кухарук // Режим доступу: http:// www.nbuv.gov.ua/ ejournals /PSPE /2011_1/ Kuharuk_111.htm.
4. Математичніметодиоптимізаціїконкурентоспроможностіпідприємства: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.11 [Електронний ресурс] / Н.Б. Бідник; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2007. — 20 с. — укр.
5. Мошнов, В.А. Комплексная оценка конкурентоспособности предприятия [Электронный ресурс] / В.А. Мошнов. Режим доступа: http://www.cfin.ru/management/strategy/estimate_competitiveness.shtml
6. ПіддубнийІ.О.Управлінняміжнародноюконкурентоспроможністюпідприємства / О.І. Піддубний, А.І. Піддубна / заред. проф. О.І. Піддубного. – Харків : ВД «Інжек», 2004. – 264 с
7. Фатхутдинов, Р.А. Управление конкурентоспособностью организации: учеб. / Р.А. Фатхутдинов. - М.: Маркет ДС, 2008. -432 с.
8. Хорев А. И. Управление конкурентоспособностью предприятия на основе функционального подхода : монография / А. И. Хорев, Е. А. Резникова. – Воронеж : ВГТА, 2008. – 152 с.

კახაბერ ერაძე
საქართველოს ბიზნესის აკადემია-SBA
ეკონომიკის დოქტორი, პროფესორი

დამსაქმებლის საჭიროებათა კვლევა ადამიანური რესურსის საკვანძო კომპეტენციებთან დაკავშირებით

დღეს უმუშევრობა ქვეყნის ერთ-ერთ უმიშვნელოვანეს პრობლემას წარმოადგენს. ოფიციალური მონაცემებით ქვეყანაში უმუშევრობის დონე დაახლოებით 15% შეადგენს, თუმცა ექსპერტთა აზრით რეალურად ეს მაჩვენებელი ბევრად უფრო მაღალია და პრობლემა სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მიერ გამოყენებულ მეთოდოლოგიაში უნდა ვეძებოთ, რაც სამწუხაროდ, პოლიტიკური მოსაზრებებიდან გამომდინარე მდგრადი ეკონომიკური განვითარების გზაზე მდგარი ქვეყნის სურათის შექმნის საქმეს ემსახურება.

ჩვენს მიერ განხორციელებული კვლევა ეხება უმუშევრობის გამომწვევ მრავალ მიზეზთაგან ერთ-ერთს, სამუშაო ძალის კვალიფიკაციას. მსოფლიო ბანკის კვლევების მიხედვით საქართველო შედის ქვეყნების ჯგუფში, სადაც ბიზნესის 20-30% თვლის, რომ კადრების არასათანადო კვალიფიკაცია ბიზნესის განვითარების გზაზე მთავარ ან სერიოზულ ბარიერს წარმოადგენს. (წყარო: მურატი და სოდერგრადი, 2010).

კვლევის განხორციელების მიზნით კითხვარების მომზადებისას კონსულტაციები გავიარეთ ადამიანური რესურსების პროფესიონალთა გილდიასთან, ბიზნესის წარმოადგენლებთან კომუნიკაციაში ფასდაუდებელი დახმარება გაგვიწია საქართველოს დამსაქმებელთა ასოციაციამ, ხოლო ორგანიზაციულ საკითხებში ჩაერთო თი-ბი-სი ბანკი.

როგორც ცნობილია, პირის კვალიფიკაცია დარგობრივი და საკვანძო კომპეტენციების ერთობლიობას წარმოადგენს. დარგობრივი კომპეტენციების ფორმირებაში საგანმანათლებლო დაწესებულებების როლი მნიშვნელოვანია, თუმცა აქ გადამწყვეტ როლს მაინც სამუშაო გარემოში მიღებული ცოდნა და გამოცდილება ასრულებს. რაც შეეხება ზოგად კომპეტენციებს, ის მნიშვნელოვანწილად სწორედ აკადემიურ სივრცეში ყალიბდება.

საკვანძო კომპეტენციები აერთიანებს იმ კომპეტენციებს, რომლებიც ინდივიდს სჭირდება პიროვნული სრულყოფისა და განვითარებისათვის, იმისთვის, რომ იყოს აქტიური მოქალაქე, იყოს სოციალურად ჩართული და **ჰქონდეს დასაქმების უნარი.** ეს უნარები ერთნაირია ყველა პროფესიისათვის, ამიტომაც მათ **ტრანსფერული** უნარები ეწოდებათ.

წინასწარი გამოკითხვებით ბიზნესის წარმომადგენელთა აბსოლუტური უმრავლესობა (72%) თვლის, რომ ადამიანური რესურსის დაბალი კვალიფიკაციის მთავარი მიზეზი განათლების სისტემაში არსებული პრობლემებია. ისინი მზად არიან დასაქმების დროს უპირატესობა მიანიჭონ პირებს, რომლებსაც მეტად აქვს განვითარებული საკვანძო კომპეტენციები, ვიდრე დარგობრივი უნარები. მეტიც, საქართველოს განათლების სისტემამ დააგვიანა რა რეაგირება ბიზნესის მზარდ მოთხოვნებზე ადამიანური რესურსების კვალიფიკაციებთან დაკავშირებით, მსხვილმა ბიზნესმა ან მათმა გაერთიანებებმა უკვე შექმნეს საკუთარი სასწავლო ცენტრები, სადაც წარმატებით ახორციელებენ სამუშაო ძალის გადამზადებას და კვალიფიკაციის ამაღლებას დარგობრივი კომპეტენციების ნაწილში, თუმცა არ ჰყოფნით სიმძლავრეები საკვანძო კომპეტენციების განსავითარებლად. ამიტომაც ქვეყნის სკოლის შემდგომი განათლების სისტემის ერთ-ერთ პრიორიტეტად ისინი პირებისათვის სწორედ საკვანძო კომპეტენციების განვითარებაზე აქცენტების გაძლიერებას მიიჩნევენ.

თუკი განათლების სისტემის მთავარი დანიშნულებაა პირის მომზადება დასაქმებისათვის, დამკვეთი სწორედ ბიზნესია. ამიტომაც მნიშვნელოვანია, რომ საგანმანათლებლო პროგრამების სწავლის შედეგების განსაზღვრა სწორედ ბიზნესთან მჭიდრო კოორდინაციაში უნდა განხორციელდეს.

ამ მიზეზთა გამო კვლევის განხორციელების საწყის ეტაპზე სწორედ საკვანძო კომპეტენციებზე შეჩერდა ჩვენი არჩევანი. ჩვენ ვგეგმავთ კვლევების გაგრძელებას დარგობრივი კომპეტენციების ნაწილშიც, თუმცა წინამდებარე შედეგები ძალაში დარჩება ნებისმიერი დარგისაათვის.

კვლევის ინსტრუმენტად გამოყენებულ იქნა კითხვარი, რომელიც შედგებოდა შემდეგი ნაწილებისაგან: ზოგადი ინფორმაცია კომპანიის/ბისნესის შესახებ, დარგი, საქმიანობის სფერო და მისი ზომა (მიკრო და მცირე, საშუალო, მსხვილი). 20 საკვანძო კომპეტენცია განმარტებებით. გამოკითხულ კომპანიებს საშუალება ჰქონდათ თვითონვე დაემატებინათ ის კომპეტენციები, რასაც კითხვარი არ მოიცავდა, ასევე საშუალება ჰქონდათ მიეღოთ კონსულტაციები და განმარტებები, თუ ამას საჭიროდ მიიჩნევდნენ.

გამოკითხულებს თითოეული კომპეტენციისათვის უნდა მიენიჭებინათ პრიორიტეტი, ასევე შესაძლებლობა ჰქონდათ ერთნაირი პრიორიტეტი მიენიჭებინათ ერთდროულად რამდენიმე კომპეტენციისათვის ან, თუკი ამ კომპეტენციას მათი ბიზნესის სპეციფიკიდან გამომდინარე მნიშვნელოვნად არ მიიჩნევდნენ, საერთოდ არ მიენიჭებინათ მათთვის არანაირი პრიორიტეტი. გამოკითხულთა მიერ განსაზღვრულ თითოეულ პრიორიტეტს მიენიჭა შესაბამისი კოეფიციენტი, რათა თითოეული კომპეტენცია მათი პრიორიტეტულობის მიხედვით ასახულიყო საბოლოო მაჩვენებლებში.

გამოსაკითხი მიზნობრივი ჯგუფების შერჩევისას გათვალისწინებული იქნა მათი თანაფარდობა დასაქმებაში ხვედრითი წილის, ასევე სექტორების მიხედვით. საქართველოში დასაქმებულთა 17,4% მიკრო და მცირე ბიზნესზე, 23,8% საშუალო, ხოლო 58,8% მსხვილ ბიზნესზე მოდის (ტაურელი, ლემპინიენი, გალვინ არიბასი, 2013). შერჩეული იქნა ბიზნესი სოფლის მეურნეობის, მრეწველობის და მომსახურეობის სფეროდან, მათ შორის ენერგოგენერაცია და დისტრიბუცია, ფინანსური მომსახურეობა, ტურიზმი, ტელეკომუნიკაციები, ჯანდაცვა, ფარმაცევტული წარმოება,

კვების, მსუბუქი და მძიმე მრეწველობა, საცალო და საბითუმო ვაჭრობა, სამთო მომპოვებლობითი ინდუსტრია, გადამამუშავებელი მრეწველობა და სხვა.

გამოკითხვების ანალიზის შედეგად საკვანძო კომპეტენციების პირველი ათეული შემდეგი სახით იქნა წარმოდგენილი:

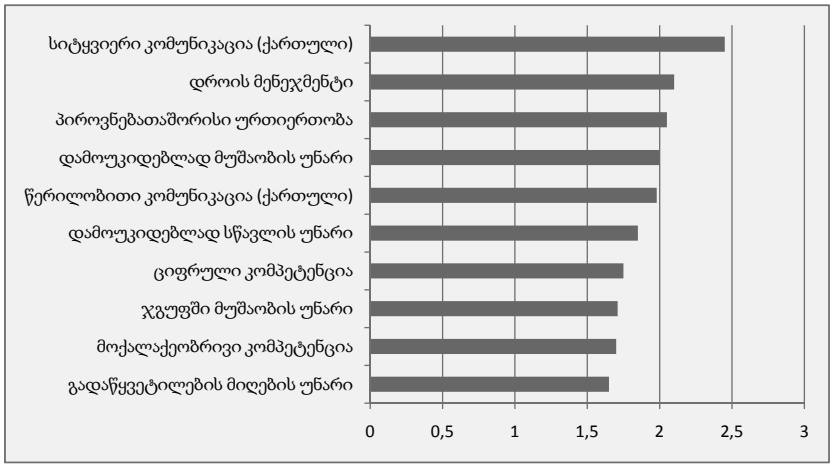

როგორც კვლევამ აჩვენა, პირველ ათეულში ვერ მოხვდა ისეთი კომპეტენციები, რომლებზეც განსაკუთრებული აქცენტები კეთდება საგანმანათლებლო პროგრამების სწავლის შედეგებში და რომლებსაც ხშირად აუცილებელ კომპეტენციად განსაზღვრავენ დამსაქმებლები ვაკანსიების გამოცხადებისას როგორცაა სიტყვიერი კომუნიკაცია უცხო ენაზე (მე-14 პრიორიტეტი, 1,51 კ), წერითი კომუნიკაცია უცხო ენაზე (მე-17 პრიორიტეტი, 1,32 კ), უცხო ენაზე სიტყვიერ კომუნიკაციას წინ უსწრებენ რამდენიმე დავალების ერთდროულად თავის გართმევის უნარი, მათემატიკური კომპეტენცია და ანალიტიკური უნარი (შესაბამისად, მე-11, მე-12 და მე-13 პრიორიტეტები).

შედარების მიზნით დავინტერესდით ევროპაში განხორციელებული ანალოგიური კვლევებით, რომლებიც მსგავსი მეთოდოლოგიით განხორციელდა. კვლევის შედეგები ცალკეულ შემთხვევებში ჩვენი კვლევის შედეგების ანალოგიურია. ევროპული ერთ-ერთი ათეული შემდეგნაირად გამოიყურება: სიტყვიერი კომუნიკაცია (ევროპული პრიორიტეტი 1/ქართული პრიორიტეტი 1), დროის მენეჯმენტი (2/2), ჯგუფში მუშაობის უნარი (3/8), პრეზენტაციის უნარი (4/18), რამოდენიმე დავალების ერთდროულად თავის გართმევა (5/11), დამოუკიდებლად სწავლის უნარი (6/6), წერითი კომუნიკაცია (7/5), დაგეგმვის უნარი (8/16), ციფრული კომპეტენცია (9/7) და გადაწყვეტილების მიღების უნარი (10/10). (წყარო: http://www.cityu.edu.uk/edge/workshop/step0809).

როგორც ზემოთ აღინიშნა, სამუშაო ძალის კომპეტენციების კუთხით ბიზნესის საჭიროებათა სრულყოფილი ანალიზისათვის კვლევები უკვე ცალკეული დარგების მიხედვით, დარგობრივ კომპეტენციებთან დაკავშირებით უნდა გაგრძელდეს, რაც შესაბამისი სექტორული კომიტეტების ფუნქციას უნდა წარმოადგენდეს.

გამოყენებული წყაროები:

1. სირია ტაურელი, პეტრი ლემპინიენი, ხოზე მანუელ გალვან არიბასი, უწყვეტი განათლება, ანალიტიკური ანგარიში აღმოსავლეთ ევროპისათვის, ევროპის განათლების ფონდი, მაისი, 2013;

2. მ. მურტი, ლ. სონდერგრადი, მთავარია არა დიპლომი, არამედ ცოდნა და უნარები: განათლების სისტემის რეფორმირების გზა ევროპასა და ცენტრალურ აზიაში, საინფორმაციო მიმოხილვა, ტომი 20, მსოფლიო ბანკი, ვაშინგტონი, კოლუმბიის ოლქი, 2010.

http://www.cityu.edu.uk/edge/workshop/step0809

Kakhaber Eradze
Business Academy of Georgia-SBA
Doctor of Economics, Professor

SURVEY OF NEED OF EMPLOYERS REGARDING KEY COMPETENCIES OF HUMAN RESOURCES

Problem of unemployment is one of the key problems of Georgia. According to official statistics, approximate unemployment rate is 15%, but experts consider, that this rate in fact is much higher. Problem is in the methodology used by national statistics service, which due to some political considerations, aims to draw a picture of sustainable growing economy.

Our survey concerns one among several reasons of unemployment- qualification of the workforce. According to a research done by the World Bank, Georgia falls into te group of countries where 2- to 30% of business owners consider inadequate qualification of the workforce as a major of serious obstacle on the way of business development (source: Muratti, Sodergrad, 2010).

In the process of elaboration of questionnaires we had consultations with the Guild of the Human Resources, Georgian Employer's Association supported to communicate with businesses and TBC bank assisted in organizational matters.

It is known, that qualification consists of key and sectorial competencies. Role of educational institutions is very important in the development of sectorial competencies, but knowledge and skills gathered in the real working environment plays decisive role. Regarding key competencies, they are developed in academic ambiance.

The **Key Competencies** are a set of several generic competencies that people need to participate effectively in the workforce, to be able to develop personally and professionally. These competencies cover general skills that apply to most jobs therefore sometimes they are referred as transferable skills.

According to primary surveys, majority (72%) of businesses think, that main reason of existence of problem of low qualification of workforce is the system of education. They prefer to employ people with better developed key competencies than specific skills for sector. Since Georgian system of education does not adequately react on changing needs of businesses and for this reason majority of large businesses or their associations established own training centres, where they successfully conduct trainings and re-trainings for their staff in specific skills, but they have no capacities to develop key competencies. Therefore they consider that educational institutions should pay more attention on development key competencies of students.

If the main goal of educational system is preparation of persons for successful employment, business is the consumer. Therefore it is essential that learning outcomes of educational programs should be elaborated with close co-operation with and participation of representatives of businesses.

For above stated reasons we decided to do our survey on key competencies at the first stage. We plan to continue our research in the specific sectorial areas, but results of this survey will remain the same for any business areas.

The instrument used for this survey was the questionnaire which consists of following parts: general information about a company, sector, areas of activities and size (micro/small, medium, large); list of 20 key competencies with explanatory notes for proper interpretation. Companies were able to add relevant competencies, if the questionnaire did not list them. Trained team was available for additional consultations and explanations if respondents considered it is needed.

Respondents were asked to prioritize each competence. They could give the same priority to several competencies at the same time or not to give a priority at all if they did not consider a competence have importance for their company. Each priority, defined by a respondent was given a coefficient that enabled us to transfer each priority into the final results.

In the process of selection of target group, their rate in employment and sectors were taken into consideration. 17.4% of workforce are employed by small/micro business, 23.8%- by medium and 58.8% by large companies (Taurelli, Lempignen, Galvan Arribas, 2013). Businesses were selected from the sectors of agriculture, production and services, that included power generation and distribution, financial services, tourism, telecommunications, health services and pharmaceutical production, light and heavy industry, wholesale and retail services, mining, distribution and logistics etc.

According to the survey, 10 most demanded competencies are:

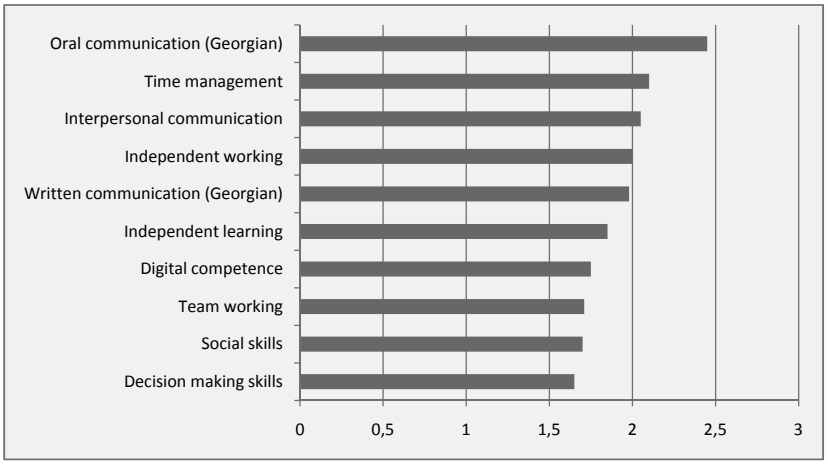

Some competences that are especially demanded when job vacancies are announced and special efforts are given in curriculums, such as oral communication in foreign language (mainly English) could not take place in the list, actually it is 14-th priority (1.51 points), and written communication in foreign language has 17-th priority (1,32 points). They are proceeded by coping with multiple tasks, numeracy and analytical competencies (11-th, 12-th and 13-th priorities accordingly);

For comparison we found similar research done abroad with almost the similar methodology and found some

similarities in competence needs. 10 most demanded competences by the research done (source: http://www.cityu.edu.hk/edge/workshop/step0809) are: oral communication (foreign priority 1/Georgian priority 1), time management (2/2), team working (3/8), presentation skills (4/18), coping with several tasks at the same time (5/11), independent learning (6/6), written communication (7/5), planning (8/16), digital competence (9/7), decision making (10/10).

Surveys of sectorial skills should be done to have clear picture of business needs and should be the function of sectorial councils.

Sources:

Taurelli, Lempignen, Galvan Arribas, Continuous Education, Analytical paper for eastern Europe, ETF, Torino, 2013

Muratti, Sondergrad, Main thing is not the diploma, but skills and knowledge, way of reforming system of education in Europe and Central Asia, Informational Survey, vol.20, World Bank, Washington DC, 2010

http://www.cityu.edu.hk/edge/workshop/step0809

თეა ვალიშვილი
ეკონომიკის დოქტორი, ქუთაისის უნივერსიტეტის
და აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

მარკეტინგის როლი უმაღლესი სასწავლებლის საქიანობაში

საქართველოში მიმდინარე განათლების სისტემის ძირეულმა რეფორმამ, ევროპულ სტანდარტებთან მიახლოების მცდელობამ და საგანმანათლებლო მომსახურების ბაზრის ჩამოყალიბებამ უმაღლესი სასწავლებლების წინაშე დააყენა უამრავი თეორიული და ორგანიზაციულ-მეთოდოლოგიური პრობლემა, რომლებიც მკაცრ კონკურენციულ პირობებთან ადაპტაციის აუცილებლობასთანაა დაკავშირებული.

საგანმანათლებლო საქმიანობის ამოსავალი წერტილი უნდა იყოს მომხმარებლის (სტუდენტების, მსმენელების, მომავალი დამსაქმებლების, რეკრუტინგული სააგენტოების, აბიტურიენტების, მთლიანად საზოგადოების) მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება. სამწუხაროდ, ჩვენი ქვეყნის უმაღლესი სასწავლებლების უმრავლესობა დროულად და სწორად ვერ აფასებს თანამედროვე გამოწვევებს. ბევრი უმაღლესი სასწავლებელი ვერ ამჩნევს მსოფლიოში მიმდინარე ცვლილებებს და გათვლებს ისევ განათლების ტრადიციულ მოდელზე აკეთებს. უმაღლესი სასწავლებლების წინაშე მდგარი მნიშვნელოვანი ამოცანების გადასაჭრელად მათ მოუწევთ სერიოზული ცვლილებების გატარება.

აღნიშნული ცვლილებები, უპირველეს ყოვლისა, უნდა მოიცავდეს უმაღლესი სასწავლებლის მიერ საკუთარი მდგომარეობის გაანალიზებასა და კონკურენტული უპირატესობების განსაზღვრას განათლების ბაზარზე. აგრეთვე სწავლების პროცესისადმი დამოკიდებულების შეცვლას როგორც სტუდენტების, ისე პროფესორ-მასწავლებლების მხრიდან. უმაღლესი სასწავლებლების მიერ საგანმანათლებლო ბაზარზე წამყვანი მდგომარეობის შენარჩუნება შეუძლებელი იქნება კურსდამთავრებულებსა და გარე ორგანიზაციებთან მყარი და გრძელვადიანი ურთიერთობების გარეშე, რაც შრომის ბაზარზე ცვლილებების მონიტორინგის საშუალებას იძლევა. სასწავლო დისციპლინების შინაარსში ცვლილებების შეტანა უმაღლესი სასწავლებლის მიერ უნდა განხორციელდეს მიზნობრივი ბაზრის მოთხოვნილებების კვლევის საფუძველზე და მას თან უნდა ახლდეს ახალი ტექნოლოგიებისა და სწავლების მეთოდების დაუფლება. აქცენტის გადატანა სააუდიტორიო დატვირთვიდან დამოუკიდებელი მუშაობის ეფექტურ ორგანიზებაზე მოითხოვს დამოუკიდებელი მუშაობის სასწავლო-მეთოდურ უზრუნველყოფას, ცოდნის შეფასებისა და პედაგოგთა შემადგენლობის სპეციალური მომზადებისა და სერთიფიცირების შეცვლას. პედაგოგის თანდასწრებით, მკაცრი კონტროლის ქვეშ მიმდინარე სწავლებიდან უმაღლესი სასწავლებლები უნდა გადავიდნენ სასწავლო პროცესის ისეთ ორგანიზებაზე, რომელიც ითვალისწინებს თავად სტუდენტის პასუხისმგებლობას სწავლის ხარისხსა და შედეგებზე. ეს კი მოითხოვს მოტივაციისა და ცვლილებების მართვის ახალი სისტემის შექმნას.

ამავე დროს არ უნდა დაგვავიწყდეს შრომის ბაზრის მოთხოვნები. საბაზრო ეკონომიკის პირობებში არსებობს საზოგადოებრივი მოხმარების საქონელი და მომსახურება, რომელთა წარმოება ხდება მოსახლეობის ერთი ნაწილის (გადასახადის გადამხდელების) ხარჯზე, ხოლო მათ მოიხმარს სხვა (მაგალითად, საგანმანათლებლო მომსახურების მომხმარებლები). აწარმოებს რა საზოგადოებრივი მოხმარების პროდუქტს, საგანმანათლებლო დაწესებულება მუშაობს ერთდროულად ორ ბაზარზე: უმაღლესი სასწავლებელი სთავაზობს საზოგადოებას გარკვეული სახის მომსახურებას, რომლის მომხმარებლები არიან მოსწავლეები და სტუდენტები, და, ამავდროულად, თავისი მოღვაწეობის შედეგებს წარმოადგენს შრომის ბაზარზე, რომლის მომხმარებლებიც არიან ეკონომიკის სხვადასხვა დარგის საწარმოები და ორგანიზაციები. ორმაგი ბუნება ქმნის გარკვეულ გაუგებრობას საქონლის, გასაღების მიზნობრივი ბაზრისა და და

მომხმარებელთა ჯგუფის განსაზღვრისას. მიუხედავად იმისა, რომ საქმიანობს ორ ურთიერთდამოკიდებულ ბაზარზე (საგანმანათლებლო მომსახურების ბაზარი და შრომის ბაზარი), უმაღლეს სასწავლებელს გააჩნია მხოლოდ ერთი პროდუქტი ორივე ბაზრისათვის. ყველა მკვლევარი ეთანხმება აზრს, რომ უმაღლესი სასწავლებლის საქმიანობის ძირითადი მიმართულება საგანმანათლებლო მომსახურების მიწოდებაა.

გლობალიზაციის კვალდაკვალ საგანმანათლებლო მომსახურებამ გადააბიჯა ნაციონალურ საზღვრებს, იცვლება განათლების როლიც თანამედროვე მსოფლიოში – ის ხდება ხანგრძლივი და უწყვეტი პროცესი, ვინაიდან მთელი ცხოვრების მანძილზე ადამიანი აწყდება ცოდნის მოძველების, მისი განახლებისა და შევსების, ახალი პროფესიული დარგების დაუფლების აუცილებლობას. ბაზარზე სიტუაციის შეცვლამ გამოიწვია ინიციატივისა და ძალაუფლების გადასვლა მომხმარებლის ხელში – თანამედროვე ინფორმაციულმა ტექნოლოგიებმა მნიშვნელოვნად გააფართოვეს საგანმანათლებლო პროგრამების შერჩევის შესაძლებლობა. ასევე მნიშვნელოვანია, რომ საგანმანათლებლო მომსახურების მომხმარებლები აღარ წარმოადგენენ „ერთგვაროვან მასას“, არამედ მრავალრიცხოვანი ჯგუფებია, თავისი სპეციფიკური მოთხოვნებით. იზრდება მომხმარებლებთა ე.წ. არატრადიციული ჯგუფების წილი, რომელთა დემოგრაფიული მახასიათებლები, მოთხოვნები და მოხმარების პირობები განსხვავდება ტრადიციული სტუდენტებისაგან.

უმაღლესი სასწავლებლის მიერ საკუთარი თავის, როგორც მოთამაშის შეგრძნება საერთაშორისო საგანმანათლებლო ბაზარზე მოითხოვს ხარისხის საერთაშორისო სტანდარტების შემოღებასა და მკაცრ დაცვას. ასეთი სტანდარტების სისტემის შერჩევა უნდა ხდებოდეს უმაღლესი სასწავლებლის სტრატეგიული ამოცანებიდან გამომდინარე. უმაღლეს სასწავლებელს ესაჭიროება სტრატეგია, რომელიც გაითვალისწინებს განვითარების ყველა მიმართულებას და პოზიციებს ბაზარზე, აგრეთვე ყოველი მიმართულების კონკრეტული ბიზნეს-მოდელების შემუშავებას და მათი მართვის პროცესებს. უმაღლეს სასწავლებელში ცვლილებების მართვის სისტემის ეფექტიანობის უმნიშვნელოვანესი პირობაა საქმიანობის არსებული და ახალი მიმართულებების ანალიზისადმი სტრატეგიული მიდგომა.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ დღეს მსოფლიო საგანმანათლებლო ბაზარი ინტენსიურად ვითარდება. სხვადასხვა ქვეყნის უმაღლესი სასწავლებლები თავის პროდუქტსა და მომსახურებას სთავაზობენ მომხმარებლებს ეროვნული საზღვრებით შეზღუდვის გარეშე. რაც ნიშნავს, რომ სურთ თუ არა ეს ქართულ უმაღლეს სასწავლებლებს, მზად არიან თუ არა ისინი ამისათვის, აცნობიერებენ თუ არა მსოფლიოში მიმდინარე ცვლილებებს, ისინი მუშაობენ საერთაშორისო კონკურენციის პირობებში. მათ უნდა იბრძოლონ აბიტურიენტებისათვის არა მარტო ქართულ უმაღლეს სასწავლებლებთან, არამედ საზღვარგარეთულ უმაღლეს სასწავლებლებთანაც და მათ შუამავლებთან, რომლებით ქართულ ბაზარს სთავაზობენ თავიანთ მომსახურებას. უცხოური ინვესტორების თვალში რაც უფრო სტაბილური იქნება სიტუაცია საქართველოში, მით უფრო საინტერესო და მიმზიდველი იქნება ქართული საგანმანათლებლო ბაზარი უცხოური უმაღლესი სასწავლებლებისათვის. ჩვენ კი ყოველმხრივ უნდა ვიზრუნოთ, რომ ღირსეულად ჩავებათ ამ კონკურენტულ ბრძოლაში.

საგანმანათლებლო მომსახურების ბაზრის განვითარებამ საქართველოში განსაზღვრა უმაღლესი სასწავლებლების მართვის სისტემაში სტრატეგიული მიდგომის აუცილებლობა. აქედან გამომდინარე, სასწავლებლის განვითარების სტრატეგიის შემუშავება და გატარება ძალზე აქტუალურია.

უმაღლესი სასწავლებლის პოზიციონირების მარკეტინგული სტრატეგიის შემუშავება წარმოადგენს საგანმანათლებლო მომსახურების მომხმარებელთა შესაბამისი სეგმენტისათვის ჩატარებული სიტუაციური ანალიზის საფუძველზე სინთეზის შედეგს. ამასთან, სიტუაციური ანალიზის ფორმები შესაძლებელია იყოს სხვადასხვა (პორტფელური, ასორტიმენტული, კონკურენტული, საქონლის სრულყოფის მიმართელებების ანალიზი და ა.შ.) სტრატეგის შემდგომი დეტალიზაცია გულისხმობს საგანმანათლებლო მომსახურების ეფექტური პოზიციონირებისათვის მარკეტინგის კომპლექსის ყველა ელემენტის შემუშავებას. საგანმანათლებლო მომსახურების პოზიციონირება მდგომარეობს საგანმანათლებლო პროდუქტის და მარკეტინგის კომპლექსის ისეთი პარამეტრების შერჩევას, რომლებიც მიზნობრივი მომხმარებლების თვალთახედვით უზრუნველყოფენ აღნიშნული მომსახურების კონკურენტულ უპირატესობას. ეფექტური პოზიციონირებისათვის მნიშვნელოვანია მარკეტინგ-მიქსი მთლიანად. საგანმანათლებლო მომსახურების მახასიათებლებს, ფასს და გასაღების არხებს საკუთარი როლი აკისრია, მაგრამ, ჩვენი აზრით, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ელემენტია ბაზარზე წინწაწევის ღონისძიებები, ვინაიდან ისინი წარმოქმნიან მექანიზმს, რომლის მეშვეობითაც პოზიციონირება ზემოქმედებს მიზნობრივ აუდიტორიაზე. საგანმანათლებლო მომსახურების პოზიციების გასამყარებლად შესაძლებელია რეკლამის გააქტიურება, ფასების შემცირება, განაწილების გაფართოება და მომსახურების მოდიფიცირება. აქცენტების გადანაწილება დამოკიდებულია უმაღლესი სასწავლებლის სტრატეგიულ მიზნებზე.

საგანმანათლებლო მომსახურების პოზიციონირების ერთერთი უმთავრესი ამოცანაა სასწავლებლის იდენტიფიცირება, როგორც უმაღლესი ხარისხის საგანმანათლებლო მომსახურების მწარმოებლის. წინწაწევის სტრატეგიის ფარგლებში ძირითადი მიზანია ახალი მომხმარებლების მოზიდვა და პოზიტიური იმიჯის შექმნა. ამგვარად, პოზიციონირების სტრატეგიის ამოსავალი ელემენტი უნდა გახდეს იმიჯის შექმნა, ანუ უმაღლესი სასწავლებლის, როგორც რიგ სპიალობებში უმაღლესი ხარისხის, უნიკალური საგანმანათლებლო მომსახურების მწარმოებელი ბრენდის ფორმირება და გამტკიცება. მომხმარებლის მიერ სასწავლებლის შესახებ ინფორმაციის

აღქმის ზუსტი განსაზღვრისათვის შესაძლებელია გამოვიყენოთ სპეციალური ინსტრუმენტი – "ბრენდის ბორბალი", რომელიც მომხმარებლის ბრენდთან დაკავშირებული შეგრძნებების წარმოდგენის ხერხს წაროადგენს. მისი მეშვეობით შესაძლებელია ავღწეროთ ეს შეგრძნებები, გავარკვიოთ, რაზე არიან ისინი დაფუძნებული, და გამოვიყენოთ ბრენდის შემდგომი განვითარების მიზნით. "ბორბალში" გამოიყენება ხუთი დონე: ატრიბუტები, სარგებელი, ფასეულობები, პიროვნება და ბრენდის არსი.

უმაღლესი სასწავლებლის სტრატეგია ორიენტირებული უნდა იყოს საგანმანათლებლო პროდუქტის სრულყოფაზე და მისი უპირატესობების პოზიციონირებაზე საასორტიმენტო, საფასო, გასაღებითი და საკომუნიკაციო პოლიტიკის სრულყოფის მეშვეობით.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Arimoto, Akira, «Cross-National Comparative Study on the Post Massification Stage of Higher Education», Research in Higher Education, No.25, pp. 1-22

2. Ansoff, I.H.: Implanting Strategic Management, Prentice-Hall, NewJersey, 1984, pp. 80-167.

3. Голубков Е.П. Сегментация и позиционирование // Маркетинг в России за рубежом. 2001. №4. С.124 – 139.

4. Dill, D. D. and Sporn, B. (eds.) Emerging Social Demands andUniversity Reform: Through a Glass Darkly. Oxford: Pergamon Press, 1995; pp. 61-102.

5. Peterson & Associates (Eds.), Improving academic management (pp. 113-163). San Francisco: Jossey- Bass, 1989, pp.34-37.

6. Азарьева В.В. Разработка брэнда высшего учебного заведения как элемент построения системы менеджмента качества. // Университетское управление: практика и анализ. 2004. №2. С.111.

Tea Valishvili

Doctor of Economics, Associate Professor at Kutaisi University
and Akaki Tsereteli State University

THE ROLE OF MARKETING IN THE UNIVERSITY ACTIVITIES

The current fundamental reforms of the educational system in Georgia, the attempts to approach European standards and the formation of the market for educational services have caused several theoretical and methodological-organizational problems for the university, which is connected to the necessity of adaptation to tough competitive conditions.

The starting point of the educational activities should be the satisfaction of customers (users) (students, listeners, future employers, recruitive agencies, entrants and the whole society). Unfortunately, the majority of the universities of our country do not estimate modern challanges timely and properly. Many universities do not notice the current changes in the world and they focus on the traditional model of education. In order to solve the important tasks facing universities they will have to make serious changes.

The mentioned changes, first of all, should contain the analysis of the condition of universities and the determination of competitive advantages on the educational market. Also, the change of the attitude of the students and professors towards the educational process. The maintenance of the leading position on the educational market will be impossible without the strong and long-term communication with alumni and organizations, which will make it possible to observe changes on the educational market. The universities should change the content of academic disciplines on the basis of the market requirements and it should be accompanied by the acquiring of technology and teaching methods. Changing focus from academic workload to the effective organizing of individual work requires learning-methodological assurance of the individual work, change of the evaluation of knowledge and special training and certification of teachers. In the presence of a teacher, under a strict control universities should move from the current teaching to such a teaching process which will take into consideration the responsibility of students toward the quality of education and its results. And it requires the creation of a new system of management and motivation.

At the same time we should not forget the requirements of the labor market. There exists a product of public consumption and a service which is based on the expense of one part of population (taxpayers), on the other hand, they are used by another part of population (for example, the users of educational services). While producing a product of public usage, an educational facility works simultaneously on two markets: University offers the society a certain type of service, users of which are pupils and students. At the same time, university presents the results of its work on the labor market, users of which are representatives of factories and organizations of different economical fields. Dual nature creates a certain misunderstanding while determining products, targets of market and a group of users. Despite the fact that university works on two Interdependent markets (on the market for educational services and the labor market), it has

only one product for each market. All researchers agree with the idea that the principal direction of the work of university is to deliver educational service.

Alongside globalization educational service has crossed the national boundaries, the role of education is changing in modern world – it is becoming a long and continuous process. It's because during life a human faces the necessity of renewing and filling old knowledge and the necessity of mastering in new professional fields. The change on the market has caused the switch of power and initiation to the hands of users -modern informative technologies have significantly expanded the possibility of the selection of educational programs. It's important that the users of the educational service do not represent homogeneous mass", they are numerous groups with their specific requirements. The share of so called non-traditional groups is increasing whose demographic features, requirements and conditions of consumption is different from traditional students.

If an institution of higher education wants to feel itself as a player on the international educational market it requires to meet the quality of international standards and to protect these standards. The selection of such standards should be based on the strategic tasks of institutions. An institution of higher education needs a strategy, which takes into consideration all the directions of development and positions on the market, also, development of all concrete business-models and processes of their management. In an institution of higher education the most important condition for the efficiency in the management of changes is a strategic approach to current and new analysis of directions.

It's a well known fact that nowadays the world educational market is developing intensely. Institutions of higher education of different countries offer their product and service to users without the limitation of national boundaries. That means that Georgian universities without their will, whether they are ready or not, whether they realize the current changes in the world or not, work in the international competitive conditions. They should fight for the entrants not only with Georgian institutions, but also with the universities abroad and their partners offering new services to the Georgian market. If the situation is stable in Georgia the Georgian educational market will be more interesting for foreigner investors and institutions of higher education. We should use every possible way to be successfully involved in this competition.

In Georgia the development of the market for educational services determined the necessity of the strategic approach in the management system of the universities. Thus, it's very actual to develop and implement the educational strategy of the institutions.

Development of marketing strategy represents the result of the synthesis of situational analysis conducted for the users of educational service. In addition, the forms of situational analysis can be different (portfolio, assorted, competitive, the analysis of perfection of directions and etc).Further details of the strategy contains the development of all the elements of marketing complex useful for the effective positioning.

Positioning of educational services selects the options of educational product and marketing complex, which provide the advantage of the service for the users. Marketing-mix is important for the effective positioning. Educational Service features, such as price and selling have their roles but, in our opinion, the activities which focus on making success on the market is extremely important as they create a mechanism which influences the target audience. In order to strengthen the position of the educational service one may use advertisements, reduction of prices, extension of distribution and modification of services. The distribution of accents depends on the strategic purposes of universities.

One of the main tasks of the educational service positioning is the identification of an institution as a provider of educational service of high quality. The aim of the strategic advancing is to attract new users and to create a positive image. In other words, the starting point of the positioning strategy should become a creation of image; formation and strengthening of the image of university as a provider of education of high –quality. In order to get the exact information about the university we can use a special term "Brand wheel", which is a method of the brand and causes some senses in the user. With a help of it we can describe the senses and find out what it is based on and use it for the future development of the brand. Five levels are used in a wheel : attributes, benefits, values, individuality and the essence of brand.

The strategy of an institution of higher education should be oriented on the perfection of the educational product and on the positioning its advantages by the use of selective, selling, pricing and communicative politics.

ნათელა ვაშაკიძე
ეკონომიკის დოქტორი, აკ.წერეთლის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

შიდა აუდიტი, როგორც ეკონომიკური საქმიანობის მართვის ეფექტური მექანიზმი

სამეურნეო სუბიექტები ეკონომიკური საქმიანობის ეფექტური მართვისა და კანონმდებლობის დაცვისათვის აწარმოებენ ბუღალტრული აღრიცხვას, რათა მიაწოდონ შესაბამისი ინფორმაცია, როგორც საგადასახადო ორგანოებს, ასევე მიმწოდებლებს, მყიდველებს და პარტნიორებს. ამ ინფორმაციის უტყუარობასა და საიმედობაზე ბევრად არის დამოკიდებული ფინანსური გადაწყვეტილებების მართებულობა და ამ სამეურნეო სუბიექტის საქმიანობის მომავალი. ამიტომ, საჭიროა პერიოდულად ბუღალტრული აღრიცხვა-ანგარიშგების შემოწმება რათა არ დაფიქსირდეს უზუსტობები, რასაც შედეგად შეიძლება მოჰყვეს არასასურველი პირგასამტეხლოები, ჯარიმებისა და საურავების გადახდები. ეს მოითხოვს საბაზრო ეკონომიკისათვის დამახასიათებელი დამოუკიდებელი კონტროლის ფორმის აუდიტის გამოყენებას.

აუდიტს საკმაო ხნის ისტორია აქვს. პირველი დამოუკიდებელი აუდიტორები ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნეში გაჩნდნენ ევროპის სააქციო კომპანიებში. აუდიტის წარმოქმნა განაპირობა სამეურნეო სუბიექტის უშუალო ხელმძღვანელთა და თანხების დამბანდებელი ინვესტორების ინტერესების გამოყოფამ. ინვესტორებს არ სურდათ დაყრდნობოდნენ მხოლოდ იმ ფინანსურ ინფორმაციას, რომელთაც მათ აწვიდნენ ხელმძღვანელები და ბუღალტრები. მათ წარმოეშვათ ამ ინფორმაციაზე დამატებითი საიმედობის მოთხოვნა, რისთვისაც ისინი იწვევენ ადამიანებს, რომლებიც პრფესიონალები აუდიტორები არიან და რომელთა ნდობა შეიძლება.

აუდიტის მიზანია დაადგინოს ბუღალტრული აღრიცხვისა და ანგარიშგების შესაბამისობა ბუღალტრული აღრიცხვის შესახებ მოქმედ კანონმდებლობასთან.

აუდიტი და აღრიცხვა არის სამეურნეო სუბიექტის ადმინისტრირების განუყოფელი ნაწილი. მმართველებმა, მენეჯერებმა უნდა მიიღონ სწორი გადაწყვეტილება და ეფექტურად წარმართონ კომპანიის საქმიანობა. ამისათვის მათ სამეურნეო და ფინანსური ჩანაწერების საფუძველზე უნდა მოახდინოს ინფორმაციის ზუსტი დახარისხება და ანალიზი. ეს ხელს შეუწყობს როგორც მმართველობითი საკითხების დარეგულირებას, ასევე ეხმარება მათ სამეურნეო სუბიექტის წინაშე მდგომი ფინანსური საკითხების ეფექტურ გადაჭრაში.

შეიძლება ჩატარდეს როგორც გარე ისე შიდა აუდიტი. გარე აუდიტისაგან განსხვავებით შიდა აუდიტორული საქმიანობა შედარებით ახალი პროფესიაა საქართველოსათვის. ამიტომ ეს პროფესია მუდმივად იცვლება და იხვეწება. შიდა აუდიტი აღიარებულია, როგორც თვითრეგულირებადი პროფესია. შიდა აუდიტის საქმიანობა სულ უფრო მაღალი სტატუსსა და მნიშვნელობას იძენს სახელმწიფო, კერძო და არასამთავრობო სექტორში.

შიდა აუდიტორი სამეურნეო სუბიექტის მნიშვნელოვანი წევრია. იგი ახორციელებს არსებული პრაქტიკის კრიტიკულ ანალიზსა და პრობლემის გამოვლენას, მხარს უჭერს საუკეთესო პრაქტიკის დანერგვას და კატალიზატორის როლს ასრულებს მდგომარების გასაუმჯობესებლად. ამდენად შიდა აუდიტორი სამეურნეო სუბექტს ეხმარება სტრატეგიული მიზნების მიღწევაში. შიდა აუდიტორი ღრმად ჩახედული უნდა იყოს სამეურნეო სუბიექტის სტრატეგიულ მიზნებში, რათა მისთვის ნათლად გასაგები იყოს სამეურნეო სუბიექტის ამა თუ იმ ნაწილის ოპერაციების შესაბამისობა საერთო სურათთან.

სამეურნეო სუბიექტის უმეტესობა ხშირად დგას რისკების წინაშე, როგორიცაა საბაზრო რისკი, საინფორმაციო ტექნოლოგიის რისკი, ფინანსური რისკი, რეპუტაციის რისკი და სხვა შიდა აუდიტის ფუნქციაა მენეჯმენტისათვის რწმუნების მიცემა ყველა რისკის ეფექტურად მართვის შესახებ. შიდა აუდიტი არის ხელმძღვანელობის მიერ დაფუძნებული დამოუკიდებული საქმიანობა, რომლის მიზანია სამეურნეო სუბიექტის რისკის მართვის პროცესისა და კონტროლის სისტემის შემოწმება, შეფასება და რეკომენდაციების შემუშავება მათი მიზნების მისაღწევად.

შიდა აუდიტის მიზნებია:

- ხელმძღვანელობისათვის რეკომენდაციების მიწოდება იმის შესახებ, სამეურნეო სუბიექტს, თუ რამდენად ჯანსაღი შიდა კონტროლის სისტემა გააჩნია;
- კონსულტაციების გაწევა და რეკომენდაციების მომზადება შიდა კონტროლისა და მართვის საკითხებზე.

ამჟამად, შიდა აუდიტზე არ არსებობს საკანონმდებლო მოთხოვნა. ჩვენი აზრით, მისი არსებობა აუცილებელია, რაც განპირობებულია ანგარიშვალდებულების პრინციპის განხორციელების მოთხოვნებიდან. ანგარიშვალდებულება შეიძლება წარმოიშვას იმ შემთხვევაში, როდესაც დაბალი რგოლები მმართველები ვალდებული არიან ზედა რგოლის ხელმძღვანელების, მესაკუთრეების ან სხვათა მიმართ. ასეთი ანგარიშვალდებულების პირობებში შიდა აუდიტი გამოდის კონტროლის მექანიზმის სახით და ამით ხელს უწყობს ანგარიშვალდებულობის რეალიზაციას.

შიდა აუდიტი მოიცავს სამეურნეო სუბიექტის ყველა სფეროს - როგორც საოპერაციო, ისე საფინანსოს.

როდესაც სამეურნეო სუბიექტსი არსებობს შიდა აუდიტი, მათ ყოველწლიურად უნდა მოისმინონ ინფორმაცია:

- შიდა აუდიტის ფუნქციის სამუშაოთა მასშტაბების შესახებ;
- მათთვის გამოყოფილი რესურსების თაობაზე;
- ამ სამსახურის უფლებამოსილებაის შესახებ.

შიდა აუდიტის საბოლოო პროდუქცია არის აუდიტორულ ანგარიში. აუდიტორული ანგარიშის მიზნები სხვადასხვაგვარია, კერძოდ:

- რეკომენდაციების მიწოდება და ზემოქმედება ორგანიზაციული ცვლილებებზე;

• პრობლემების შესწავლა და ყოვლისმომცველი მიმოხილვა;
• ხელმძღვანელების უზრუნველყოფა ინფორმაციით;
• აუდიტის შედეგად გამოვლენილი ფაქტებისა და რეკომენდაციების შესაბამისად ჩასატარებელი ღონისძიებების განსაზღვრა.

შიდა აუდიტი არის დამოკიდებული, საკონსულტაციო საქმიანობა, რომელიც აუმჯობესებს სამეურნეო სუბიექტის ფუნქციონირებას, ეხმარება მათ მიზნების მიღწევაში.

სამერნეო სუბექტები მაქსიმალურად უნდა ცდილობდნენ, რომ გამჭვირვალედ და სუფთად იმუშაონ, თუმცა მექანიკური შეცდომებისაგან დაზღვეული არავინაა. შეცდომა შეიძლება დაშვებულ იქნას საგადასახადო კანონმდებლობის ან მასში ხშირად შეტანილი ცვლილებების არასწორად გაგებით და გამოყენებითაც. შიდა აუდიტი მმართველებს აძლევს შესაძლებლობას, რომ თავიდან აიცილონ ასეთი შეცდომებისაგან გამოწვეული ჯარიმები და საურავები.

ამრიგად, შიდა კონტროლის ანუ შიდა აუდიტის ეფექტური სისტემის არსებობისას შეცდომის დაშვების ალბათობა უმნიშვნელოა და ფინანსური ინფორმაცია საკმაოდ სრული და ზუსტია. საიმედო უტყუარი აღრიცხვა და ანგარიშგება ეხმარება სამეურნეო სუბიექტს რესურსების ეფექტიან განაწილებაში. ამდენად, შიდა აუდიტი არის სამეურნეო სუბიექტის დამატებითი გარანტიის ფუნქციის შემსრულებელი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საშუალება.

Natela Vashakidze
Doctor of Economics, associated professor of Akaki Tsereteli State Unversity

INTERNAL AUDIT, AS AN EFFECTIVE MECHANISM OF ECONOMIC ACTIVITY

Economic subject produces accounting to provide relevant information, as to the tax authority, also suppliers, customers and partners. According to this, it is necessary to check financial accounting documents periodically in order to avoid inaccuracies which can cause problems and other fines. It needs to use audit which corresponds typical independent control of market economy.

The history of audit is very long. First independent auditors appeared at European companies in XIX century. The formation of auditors were caused by the interests of the leaders of business objects and investors. They did not want to rely only on the financial information which was provided by accouters and leaders. They needed extra guarantees about the information and financial documents to be more reliable for them, because of this they invented the professionals, who were able to conduct financial research in the company and they were more reliable for them.

The main purpose of audit is to establish the correspondence between the accounting documents and tax code.

Audit and accounting are indivisible parts of agricultural subjects. The rulers and the managers should make the right decisions and provide the work of the company effectively. According to the agricultural records, they should make the exact assortment and analyze of the information. This will help to regulate management issues and also to help the effective resolution of issues.

It is possible to held internal audit as well outer audit. As for Georgia internal audit is a new profession than outer one, so that is why this profession is improving and changing all the time. Internal audit is recognized as a self-regulated profession. Internal audit activities are highly statuses in the state, private and non-governmental sector.

Internal audit is a very important member of an economic. It makes the analyze of the existing practice and reveals a problem, supports the best introduction of practice and plays the role of catalogue in the process of improvement. So internal auditor helps the economic subject to achieve the strategic purposes.

Most of the economic subjects have to face some risks, such as : marketing risks, financial risks, risks connected with reputation and those connected with information technologies. The function of inner audit for management is to provide things that all risks will be governed effectively. Internal audit is independent activity established by the

governors and the aim of it is to check the risks of economic subject, evaluate them and study the mechanisms for solving them.

Internal audit aims:

1. To give recommendation to the authorities, the economic subject about the system of internal control.
2. To make consultation and prepare recommendations about internal control and governing issues

Nowadays, there is legislative demand about internal audit. To my mind, its existence is very important, it is caused by the fact of accountability principle. Accountability can be raised in a case when lower roll of governers are obliged to the higher ones. In such situations the internal audit is a kind of controller and in this way it helps realization of accountability.

Internal audit includes all spheres of economic.

When there is some geezer of internal audit, they should listen to the information on an annual basis:

• The scope of work of the internal audit function ;

• The allocation of resources ;

• The powers of this services. Internal audit is the visible report on the final product . The audit report has different aspects of internal auditing. Namely:

• Provide recommendations on the impact of organizational changes ;

• A comprehensive review of the study and problems

•To Provide the leaders with information

Internal audit is depended on the consultation activity which improves to help to achieve its goals.

Economic subjects should try to work very transplant and cleanly as much as possible. Though no one is safe from mistakes. Internal audit gives the opportunity to the rulers to avoid the fines, that are caused by the mistakes.

Thus, making mistakes are very unimportant in internal audit or internal control's effective system existence. Internal audit is an additional guarantee of an economic subject.

ნაირა ვირსალაძე
ეკონომიკის დოქტორი, ქუთაისის უნივერსიტეტის და
აკ. წერეთლის სახელმწიფო ასოცირებული პროფესორი

აღწერა - მოსახლეობის სტატისტიკური შესწავლის ძირითადი წყარო

მოსახლეობის აღწერა სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის, მეცნიერულად ორგანიზებული სტატისტიკური დაკვირვებაა. მოსახლეობის აღწერას ისეთივე ხანგრძლივი ისტორია აქვს, როგორც ცივილიზაციას. მისი მნიშვნელობა სახელმწიფოს ფუნქციონირების და მართვის საქმეში ჯერ კიდევ უძველეს სახელმწიფოებში იყო ცნობილი.

მოსახლეობის აღწერების ისტორიაში გამოყოფენ ორ პერიოდს:

1. აღწერები,რომლებიც ჩატარდა ჩვ. წელთაღრიცხვის XVIII საუკუნის ბოლომდე - ფისკალური აღწერები;

2. მეცნიერულად ორგანიზებული აღწერები, რომლებიც იწყება XIX საუკუნის დასაწყისიდან და გრძელდება დღემდე.

ისტორიული წყაროების მიხედვით აღწერების პრაქტიკა ჩაისახა ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 4 ათას წელს ძველ ჩინეთში. ჩინეთის სახელმწიფო მოხელე კუანგ ჩუ აღნიშნავდა, რომ რა მმართველია ის, ვინც არ იცის თავის ქვეშევრდომთა რიცხვი. ეგვიპტეში აღწერების დასაწყისს უკავშირებენ ფარაონ ამაზისს (ჩვენს წელთაღრიცხვამდე VI საუკუნეში). იუდეაში აღწერები უკავშირდება მოსეს და დავითის მოღვაწეობას. გარდა ამისა აღწერები ტარდებოდა აგრეთვე ძველ ინდოეთსა და მესოპოტომიაში. თავდაპირველად აღწერების მიზანს არმიაში გასაწვევ და გადასახადის გადამხდელ პირთა რიცხოვნობის დადგენა შეადგენდა.

ანტიკურ და მონათმფლობელურ პერიოდში მოსახლეობის აღწერა ყველაზე მაღალ დონეზე იდგა რომის იმპერიაში. რომში **მოსახლეობის აღწერას ცენზებს უწოდებდნენ. (ცენზი** ნიშნავს ხალხის დაყოფა ქონებრივი ან ასაკობრივი სტატუსის გათვალისწინებით). რომის მეფემ სერვიუს ტულიუსმა ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 550 წელს რომის მოსახლეობა ქონებრივი მდგომარეობის მიხედვით ცენზებად დაყო. ცენზის სიებში შეიტანებოდა უძრავ-მოძრავი ქონება: სახნავი მიწები,ვენახი, ხეხილი, მინდვრები, სათიბები, საქონელი, მონები, და სხვა. ქონებრივი აღწერის მიზანი იყო გადასახადების გაწერა.

შუა საუკუნეებში მოსახლეობის აღწერების პრაქტიკა დაქვეითებას განიცდის, რასაც ხელს უწყობდა ფეოდალური დაქუცმაცებულობა. აღწერები ტარდებოდა მცირე ტერიტორიული ერთეულების მიხედვით. მნიშვნელოვანია ფრანკთა მეფის კარლოს დიდის (742-814 წწ.) განკარგულებით ჩატარებულ მოსახლეობის აღწერა, რომელმაც მოიცვა როგორც მეფის, ისე ფეოდალების სამფლობელოები.

ფეოდალიზმის რღვევისა და კაპიტალისტური ურთიერთობების ჩასახვის პერიოდში (საჭირო გახდა თვისობრივად ახალი სახის ინფორმაცია მოსახლეობის შესახებ) დაიწყო მეორე პერიოდი მოსახლეობის აღწერების ისტორიაში და გრძელდება ღემდე. ამ პერიოდში პირველი აღწერები ჩატარდა: აშშ-ში - 1790 წელს, შვედეთში, ინგლისსა და შოტლანდიაში, დანიაში, საფრანგეთში, ნორვეგიაში - 1800- 1801 წლებში. მე-19 საუკუნის 50-იან წლებში აღწერები ჩაატარეს ამერიკის და ევროპის ისეთმა ქვეყნებმა, როგორიცაა; კუბა, კანადა, საბერძნეთი, ირლანდია, ნიდერლანდები, ბელგია, ლუქსენბურგი, შვეიცარია, პორტუგალია და იუგოსლავია. მე-20 საუკუნის დასაწყისისათვის ევროპის ყველა სახელმწიფომ (თურქეთის და რუმინეთის გარდა) ჩაატარა საყოველთაო აღწერები.

XIX საუკუნის დასასრულს მოსახლეობის აღწერების პრაქტიკა გავრცელდა აზიაში, ავსტრალიასა და ოკიანეთში. პირველი საყოველთაო აღწერები აზიის ქვეყნებიდან ჩატარდა სინგაპურსა და შრი ლანკაში

XX საუკუნის ოცდაათიან წლებში აღწერები ჩატარდა ვიეტნამში, ლაოსში, ტაილანდში, ლიბანში, ერაყში, კორეაში, მონღოლეთში, თურქეთსა და ჩინეთში.

ავსტრალიასა და ოკიანეთში მოსახლეობის პირველი საყოველთაო აღწერების ჩატარება დაიწყო XIX საუკუნის მეორე ნახევარში: ახალ ზელანდიაში ჩატარდა 1851 წელს, პოლინეზიაში და წყნარი ოკეანის კუნძულებზე - 1876 წელს, ავსტრალიაში -1881 წელს.

მაშასადამე, მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის ისტორია ორ საუკუნეზე მეტს ითვლის. აღწერებმა დიდი როლი შეასრულეს მსოფლიოს მოსახლეობის შესწავლაში. თავდაპირველად (1830 წლისათვის) აღწერებით მოცული იყო მსოფლიო მოსახლეობის 10%, 1870 წლისათვის-20.0%, 1900 წლსათვის -60,0%, მეორე მსოფლიო ომის დაწყების წინ - 77,0%, ხოლო თანამედროვე პირობებში ამ ციფრმა 100,0% მიაღწია. ე. ი მოსახლეობის აღწერებით პრაქტიკულად შესწავლილია მსოფლიოს მთელი მოსახლეობა.

ისევე როგორც მსოფლიოში, საქართველოშიც მოსახლეობის აღწერებს მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. აკადემიკოსს პაატა გუგუშვილის გამოკვლევით უკვე VII საუკუნის პირველ ნახევარში აღუწერიათ ქართლი - შეუდგენიათ მიწის კადასტრი, ვინაიდან იმ პერიოდში მიწის აღწერასთან ერთად ხალხის აღწერაც ხდებოდა საქართველოში მოსახლეობის აღწერების დასაწყისად VII საუკუნე მაინც უნდა მივიჩნიოთ.[1]

ისტორიული წყაროების მიხედვით აღწერები დავით აღმაშენებლის დროს, XI საუკუნეშიც მიმდინარეობდა. ცნობილია მონღოლების მიერ საქართველოს მოსახლეობის აღწერის ფაქტი 1254 წელს. აღიწერა საქართველოს მამრობითი სქესის მოსახლეობა 15-60 წლის ასაკისა, აგრეთვე პირუტყვი, ყანები, ვენახები და სხვა. აღწერის შედეგად მონღოლებმა 90 ათ. მეომარი შეაწერეს საქართველოს. ამ ცნობის მიხედვით ირკვევა, რომ იმ დროს საქართველოში 5 მლნ-მდე მცხოვრები ყოფილა.

XVII საუკუნიდან საქართველოში მოსახლეობის აღწერებმა პერიოდული ხასიათი მიიღო. აღწერის შესახებ ცნობებს ერქვა დავთარი. აღწერა ეფუძვნებოდა ქართლის სამეფოს სადროშოებად დაყოფას. სადროშოს მოსახლეობის მონაცემები შეიტანებოდა ერთ დავთარში. სადროშოს სარდალი ვალდებული იყო შვიდ წელიწადში ერთხელ აღეწერა ხალხი[2].

ივ. ჯავახიშვილი მოგვითხრობს ქართლის მეფე ვახტანგ VI-ის ბრძანებით 1721 წელს ჩატარებულ აღწერაზე. ქართლის სამეფოს მეწინავე სადროშოს დავთრში აღნიშნულია, რომ ვახტანგ VI-მ მისი აღწერა უბრძანა - „ძესა თვისსა ბატონიშვილს სარდალს ვახუშტის და _მდივან-მწიგნობარს თუმანიშვილს გივის.'' ეს უკანასკნელი ამ აღწერის შესახებ აღნიშნავს: ,,აღვწერეთ ამ დავთართა შინა რომელთა ძალედვა აბჯართა და ცხენთა ხმარებანი, გინა სამეფოთა ხარკთა და ბეგარათა გამოღებანი, ხოლო რომელთა არ ძალედვის ყოვლისა რასამესი ქმნა და გამოღება, განუტევეთ და არა აღვწერეთ წიგნსა ამასა შინა[3].

აღწერის წესიდან ჩანს, რომ დავთარში შეიტანებოდნენ მამაკაცები სრულასაკოვნობიდან მოხუცებულობამდე, არ შეიტანებოდნენ ბავშვები, ქალები და მოხუცები, რადგან მათ სამხედრო ბეგარის მოხდა არ შეეძლოთ. ფისკალურ და სამხედრო მიზნებიდან გამომდინარე მოსახლეობა ცდილობდა აღწერისგან თავის არიდებას, რასაც სამეფო ხელისუფლება მკაცრად ებრძოდა.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში აღმოსავლეთ საქართველოში ჩატარებული აღწერებიდან შემორჩენილია არაგვის ხეობის და ქსნის საერისთაოს აღწერის დავთარები. აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფოს უკანასკნელი აღწერა მეფე გიორგი XIII-ის განკარგულებით ჩაუტარებიათ 1799 წელს.

რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს, არ არის აღმოჩენილი არც იმერეთის, არც სამეგრელოს, არც გურიის მოსახლეობის აღწერის მასალები. როგორც ჩანს ისინი განადგურდა ხშირი შემოსევებით, ასევე რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შემდეგ. ,,ის ზიანი, რომელიც ამით საქართველოს კულტურასა და სოციალურ-ეკონომიკურ ისტორიას მოუვიდა, რასაკვირველია აუნაზღაურებელია.''[4]

1801 წლიდან, მას შემდეგ რაც რუსეთმა დაიპყრო ქართლ-კახეთის სამეფო, რუსეთის ადმინიტრაცია დაუყოვნებლივ შეუდგა საქართველოს მოსახლეობის შესწავლას. რუსეთის რევიზიებისაგან (აღწერებს რუსეთში რევიზიები ეწოდებოდა) განსხვავებით საქართველოში შემოიღეს კამერალური აღწერის პრაქტიკა.

კამერალური აღწერები, როგორც აკად. პ. გუგუშვილი აღნიშნავს, ასრულებდნენ იგივე ფუნქციას, რასაც რევიზიები(აღწერები) რუსეთში. რევიზიებისგან განსვავებით მოსახლეობა შეისწავლებოდა ზოგადად და აღწერის მასალების საიმედობის ისეთი მკაცრი კონტროლი არ ხდებოდა, როგორც რუსეთში, რამდენადაც მეფის მთავრობა ადგილობრივ მოსახლეობასთან ურთიერთობი გამწვავებას ერიდებოდა[5]

1800-1880 წლებში საქართველოში ჩატარდა ათი კამერალური აღწერა.ეს აღწერები არ მოიცავდა სრულიად საქართველოს და შესაბამისად არ იძლეოდა მოსახლეობის სრულ სურათს.'

1886 წლიდან, მას შემდეგ რაც რუსეთმა მყარად მოიკიდა ფეხი საქართველოში რუსულმა ადმინისტრაციამ

[1] გუგუშვილი პ., საქართველოს სსრ მოსახლეობისაღწარმოების საკითხები. თბ., 1973 გვ. 176.
[2] გამყრელიძე გ., დემოგრაფიული სტატისტიკა, თბ. 1955,გვ. 94.
[3] ივ. ჯავახიშვილის ,,საქართველოს ეკონომიკური ისტორია'' თბ., 1930, გვ.19.
[4] იქვე, გვ.44
[5] გუგუშვილი პ., საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში. ტ. 1, თბ.,1949, გვ.676-677.

სამხედრო ვალდებულების კანონის განსახორციელებლად და გადასახადის გაწერის მოსაწესრიგებლად ჩაატარა მოსახლეობის აღწერა, რომელიც საოჯახო სიების სახელწოდებით არის ცნობილი. საოჯახო სიები შედგა საკმაოდ კარგი პროგრამით, მაგრამ ხარჯების შემცირების მიზნით რიგი მნიშვნელოვანი საკითხები როგორიცაა: კომლების კლასიფიკაცია საქმიანობის მიხედვით, მამაკაცთა განაწილება ასაკის, სალაპარაკო ენის და განათლების მიხედვით -არ დამუშავებულა.

მაშასადამე, მოსახლეობის აღწერებს, მისი ჩატარების ორგანიზაციას და ტექნიკას საქართველოში დიდი ხნის ისტორია აქვს. მიუხედავად ამისა, აქ დამოუკიდებლად არასოდეს ჩატარებულა მოსახლეობის საყოველთაო აღწერა, რომელიც მოსახლეობის რიცხოვნობისა და შემადგენლობის შესახებ მოგვცემდა სრულ სურათს.

საქართველოში მოსახლეობის პირველი საყოველთაო და მეცნიერულად ორგანიზებული აღწერა ჩატარდა 1897 წელს, როდესაც საქართველო თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიის სახით შედიოდა რუსეთი იმპერიაში. მიუხედავად იმისა, რომ ღწერის მასალები შეკვეცილი პროგრამით დამუშავდა, იგი მაინც მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავდა საქართველოს მოსახლეობის შესახებ.

XX საუკუნეში საქართველოში ჩატარებული (1926,1939,1959,1970,1979 და 1989 წწ.) ექვსი აღწერა მიუთითებს, რომ აქ ისინი რეგულარულად მიმდინარეობდა, მაგრამ საქართველო მასში მონაწილეობდა არა როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო, არამედ როგორც ერთიანი ქვეყნის შემადგენელი ერთ-ერთი რეგიონი. 1989 წლის აღწერა უკანასკნელი იყო საბჭოთა საქართველოსათვის და მას ერთგვარი ისტორიულ- დემოგრაფიული მნიშვნელობა აქვს, რამდენადაც 1989 წელი თითქმის ქრონოლოგიურად მიჯნავს ერთმანეთისაგან საბჭოთა და დამოუკიდებელ საქართველოს და მისი შედეგები ყოველთვის დარჩება შესადარ ბაზად, რომლიც საშუალებას მოგვცემს გამოვავლინოთ მის შემდგომ პერიოდში საქართველოში მომხდარი ცვლილებები მოსახლეობის რიცხოვნობის, შემადგენლობისა და ტერიტორიულ გადაადგილებაში.

საბჭოთა იმპერიის დაშლის შემდეგ საქართველოში 2002 წელს ჩატარდა მოსახლეობის აღწერა. აღწერის მასალებმა ნათლად დაგვანახა დამოუკიდებელი საქართველოს საზოგადოებრივ-ეკონომიკური და სოციალურ-პოლიტიკური განვითარების შედეგად მოსახლეობის რიცხოვნობასა და სტრუქტურაში მომხდარი ცვლილებები.

მოსახლეობის აღწერა ყველა სახელმწიფოში ყოველთვის წარმოადგენს უმნიშვნელოვანეს, ურთულეს და ძვირადღირებულ სტატისტიკურ ოპერაციას, რომლის შედეგებს ფართო სოციალურ-პოლიტიკური და მრავალმხრივი სახალხო მეურნეობრივი და დემოგრაფიული მნიშვნელობა აქვს. აღწერით მიღებული მონაცემები მოსახლეობის რაოდენობის, შემადგენლობის, ტერიტორიული გადაადგილების შესახებ განეკუთვნება ხანგრძლივი მოხმარების ინფორმაციას, რაც აუცილებელია საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში (სოციალური, ეკონომიკური,კულტურული, დემოგრაფიული და სხვა) აღმშენებლობითი ღონისძიებების შესამუშავებლად და განსახორციელებლად.

ყოველივე ეს განსაკუთრებულ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ მნიშვნელობას ანიჭებს ჩვენს ქვეყანაში მოსახლეობის მომავალ 2014 წლის საყოველთაო აღწერას, რომელიც 2002 წლის შემდეგ მეორედ ტარდება დამოუკიდებელ საქართველოში, ახალი საზოგადოებრივ-ეკონომიკური სისტემის, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის, მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური შედეგების დაძლევისა და რეფორმის მიმდინარეობის, ახალი კრიზისული დემოგრაფიული მდგომარეობის პირობებში, როგორც გაეროს სრულუფლებიან წევრ სახელმწიფოში. მოსახლეობის მომავალი საყოველთაო აღწერის სათანადო ორგანიზაციულ და მეთოდოლოგიურ მოთხოვნათა დონეზე წარმატებით ჩატარების უზრუნველსაყოფად აუცილებელია აღწერის პრაქტიკაში დამკვიდრებული და აპრობირებული წესის შესაბამისად მოსახლეობაში ფართო პროპაგანდა და მასობრივი ახსნა-განმარტებითი სამუშაოს მიზანდასახულად წარმართვა აღწერის პროგრამის, მიზნების, ამოცანებისა და შედეგების მნიშვნელობის შესახებ.

ვიმედოვნებთ, რომ 2014 წლის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერა ჩატარდება დადგენილ ვადაში სათანადო დონეზე, რაც კიდევ ერთი წინგადადგმული ნაბიჯი იქნება საქართველოს სტატისტიკისა და დემოგრაფიის ისტორიაში.

Naira Virsaladze
Doctor of Economics, associate professor of Akaki Tsereteli
State University and Kutaisi University

DESCRIPTION – THE POPULATION MAIN SOURCE OF LEARNING

The description of national importance, scientifically organized statistical attention. The population census is as long a history as a civilization. The importance of the operation and management of the ancient states were known.

Emphasize the two censuses in the history of the period:

1. Descriptions, which are held in BC. Until the end of the XVIII century AD -Fiscal description;

2. Scientifically organized descriptions, which starts from the beginning of the XIX century and continues to this day.

Historical sources that describe the practices conceived 4 thousand years BC in China. Ancient Chinese Government Official Chu Kuang noted that it manages it , who does not know his Subordinated number . Censuses beginning with the pharaoh in Egypt Amaziss (VI century BC) . Judea in the descriptions associated with the work of Moses and David . In addition, the descriptions were held in ancient India and Mesopotomia .

Antiquity and the slave period, the population stood at the highest levels in the Roman Empire . The requirement that a census was called . (Requirement means the division of property in consideration of status or age) . Requirement were held regularly , once in 5 years . Requirement lists Entering real estate - immovable property : arable lands , vineyards , fruit trees , fields, meadows , goods , slaves , and more. The aim of the census was discharged property taxes . At the head of household requirement in the field of Mars with an oath confirmed the correctness of the answers . Census subject to the registration of name , family member's age and real - movable property.

According to the census conducted by the antique Greece. Censuses would have been impossible without a highly developed state of organization and management. Likurg and solon reforms that relies on the division of classes , it is impossible to evaluate the property (BC. sec. Longer - up to 850 and 594 sec.) .

In the Middle Ages the practice censuses decreased , which supported the feudal Divided . Descriptions were carried out by small territorial units . It is important The French King Charlemagne the Great (742-814 years). Ordered the census , which covered both the king and the feudal fiefdom. Enumeration lists entering : residential and commercial buildings , the land of their usefulness and profitability , as well as a working cattle were described , and their children are at the disposal of real property, and other fishery . Also notable in the years 1083-1086 , conducted by Wilhelm conquerors of England census . This description is known , a terrible trial ," the name of the book . In it we meet the administrative division , land distribution and the number of them forest , arable and pasture . The book also provides mills , fishing pond , the land price , number of children , working cattle , bee hives and the other list .

At the end of the XVIII century and the beginning of the XIX century , feudal and capitalist production relations faults embryonic period, it was necessary to qualitatively new kinds of information about the population , the population censuses in the second period , which lasts until ghe . At this time , the first census was conducted in the U.S. - in - in 1790 , in Sweden , England and Scotland, Denmark, France, Norway - 1800 - 1801 years. In the 19th century, 50 - ies conducted descriptions of the U.S. and European countries such as Cuba, Canada, Greece, Ireland, Netherlands, Belgium, Luxembourg , Switzerland , Portugal and Yugoslavia . The beginning of the 20th century, all European countries (except Romania and Turkey) carried out a census .

At the end of the XIX century censuses practice spread to Asia, Australia, and the Ocean . First census was conducted in Singapore and Sri Lanka in Asia

Thirty years of the XX century census was carried out in Vietnam , Laos , Thailand , Lebanon, Iraq , Korea , Mongolia, Turkey and China.

The first population census conducted in Australia and Ocean began in the second half of the XIX century : in 1851 in New Zealand , and the Pacific islands of Polynesia - 1876, Australia -1881 year.

Thus , the census counts for more than two centuries in history . Description played an important role in the study of the world's population . Initially (1830 est.) 10% of the world's population census included , for the year 1870, -20.0 % , -60.0 % for tslsa 1900 , before the start of the Second World War - 77.0 % and 100.0% in terms of these numbers are achieved . Minutes . I actually researched descriptions of the world's entire population .

As well as in the world, Georgia has a long history of census . The Institute estimated that in the first half of VII century academician of the way Kartli - draw the land cadastre. Since that time the people of the land , together with a description of what is happening in Georgia aghtse censuses should be regarded as the beginning of the VII century .

Iv suggested that the Census David the Builder , XI century, as well . In fact by the Mongol Census in 1254 . Description of the male population 15-60 years of age, as well as cattle, fields, vineyards and more. Census as 90 thousand Mongolians . Sheatseres warrior of the accounts that each farmer with 9 full backing of the Community must be off . According to this information , it appears that the Georgia 5 million - living up to it.

In XVII century the population of Georgia periodic character. Descriptions of fiscal and military purposes . The notice called the census ledger . Description based on the division of the kingdom of Kartli Sporting Clubs . Flag the data submit one ledger . Once the commander was entitled to to carry out a description of seven years.

Iv . History tells the king of Kartli Vakhtang VI- The order of the census of 1721 . At that time, the Kingdom of Kartli was divided into 4 Sporting Clubs . Description Vakhtang VI- forward flag to his son , Prince Vakhushti asked for .

Description of the procedure shows that the log submit Men Full-old to old age , and not submit children, women and

the elderly , because they were not able to military taxes . Fiscal and military purposes of the census, the population was trying to avoidance , which strongly opposed the royal government .

The second half of the XVIII century from eastern Georgia to the census there was a Aragvi and Ksani census ledger. East of the Kingdom of the last census carried out in 1799 by order of King George XIII- ‘s year.

As for West Georgia, is not found in any of Imereti , Samegrelo, nor any regional census materials . It seems that they are destroyed by frequent invasions and annexation of Georgia by Russia . „ The damage that is doing to the culture and socio - economic history of the matter , of course compensated yet. ‘’

Since 1801 , after Russia invaded the Kartli - Kakheti Kingdom, the administration began to support Population study . Revision from Russia (in Russia revision called descriptors), in contrast to the practice in Georgia is introduced to describe the desk .

Descriptions of the desk as an academician. P. . Gugushvili notes, perform the same function , leading to revision (description) in Russia . But a more general review of the unlike is studied and the reliability of census materials such strict control was not , as in Russia , as the king of the problems with the local people shy away from .

1800-1880 he held in Georgia on the desk description . These descriptions did not include the whole of the population and therefore did not give the full picture.

Since 1886 , the firm settled down after Russia and Georgia also issued a military commitment , the commitment of the Russian administration of the tax law in order to regulate the discharge summary, which lists the name of a prominent family . Family lists were a pretty good program, but in order to reduce the costs of a number of important issues such as the classification of listing households , according to the age distribution of men , according to the spoken language and education - not processed .

Georgia is the first comprehensive and scientifically organized census was conducted in 1897 , when Georgia was incorporated into the Russian Empire in Tbilisi and Kutaisi . Although the truncated program is developed to describe the materials , but it contained important information about the population .

In the XX century in Georgia (1926,1939,1959,1970,1979 and 1989.) Six description indicates that they are regularly held here, but Georgia has not engaged as an independent state, but as an integrated part of the country - one of the region. 1989 Census of the last Soviet Georgia, and it is a kind of historical - the demographic importance, since 1989, almost chronologically separating from each other Soviet and independent of, and the results will always remain a comparable basis, which will enable us to reveal its aftermath in Georgia changes in the size, composition and in the territorial move.

After the collapse of the Soviet empire in 2002, was living in Georgia . Clearly shown in the census materials, independent of socio - economic and social - political development as a result of changes in population structure and The number .

The description of every state is always the most important , most complicated and expensive statistical operation , which results in a wide range of socio - political and multilateral public Thrift and demographic importance. Data obtained from the census population size , composition , subject to the movement of long-term consumption of information , which is necessary in various areas of social life (social , economic , cultural , demographic , etc.) to develop and implement constructive measures .

All of these special national - national importance to our country, the future of the 2014 census , that of 2002, after the second time in independent Georgia , the new social - economic system , market economy , socio - economic consequences of reform , a new critical demographic situation conditions as a full member state in the UN . Population census to the next level of organizational and methodological requirements necessary to ensure the successful completion of the census and tested in accordance with the established practice of the broad mass of propaganda and explanations - Explanatory purposefully conducting census work program , goals, objectives and significance of the results .

We hope that the 2014 Census will be conducted within the time prescribed by the appropriate level, which is another step forward in the history of statistics and demographics .

Заднепровская Елена
к.э.н., доцент, Донецкий институт туристического бизнеса

РЕАЛЬНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ВИДОВ ТУРИЗМА В МИРЕ И УКРАИНЕ

Постановка проблемы. Интерес к традиционным видам туризма, таким как культурный, исторический, познавательный постепенно снижается, но весомое значение начали набирать экологический, сельский, научный, образовательный, деловой и промышленный туризм, объединенные общим понятием «альтернативный туризм» [3]. Изучение опыта иностранных кампаний в области промышленного туризма и перспектив его влияния на современную политику турпредприятий Украины является достаточно актуальным.

Цель исследования – раскрыть сущность винного туризма как части промышленного, проанализировать направления его реализации в других странах, оценить перспективу развития в Украине.

Анализ последних исследований и публикаций. Промышленный винный туризм в Украине – это относительно новое направление. Только в последнее время активизировались научные исследования по поводу развития этого вида туризма в Украине. Так, возможности развития туризма на промышленных территориях было проанализировано и исследовано Коневой Е.В. [4], перспективы развития определены Коневой Е.С. [4], Пацюком В.С. [3], направления и опыт использования в Украине, а также возможности и перспективы развития исследованы Резниковой М.А. [5].

Изложение основного материала исследования. Промышленный винный туризм давно получил широкое распространение в мире. Традиционно винодельческие страны Европы и Нового Света многие годы принимают туристов на своих винодельческих предприятиях, туристические компании готовы предложить желающим как многодневные тематические туры в винодельческие регионы, так и однодневные экскурсионные программы на отдельные производства. В Украине винный туризм только начинает развиваться, однако и сами виноделы, и отдыхающие проявляют к нему все больший интерес.

Сегодня большинство украинских винодельческих хозяйств с готовностью открывают свои двери для туристических групп. Компании не скрывают, что таким образом увеличивается число почитателей именно их торговой марки, повышается доверие к производителю, который открыл для глаз экскурсантов тонкости своего производства и потребитель в будущем отдает предпочтение именно его напиткам. Потребителям же подобные экскурсии позволяют оценить технологическую культуру производства, лично познакомиться с виноделами, узнать о вековых традициях хозяйства, о полезных свойствах производимой продукции.

Сегодня разработаны интереснейшие маршруты по частным винодельням Закарпатья, открыты двери винодельческих предприятий Одесской, Николаевской и Херсонской областей. Перспективность этого направления бизнеса ни у кого не вызывает сомнений, поэтому компании с готовностью инвестируют в него средства, модернизируют производства, отстраивают дегустационные залы. Однако широкой рекламной поддержки винные туры пока не получили, поэтому сами туристы имеют весь отдаленное представление об их особенностях. Традиционный винный тур включает в себя посещение виноградников предприятия, завода первичного, вторичного виноделия, подвалов выдержки вин и дегустацию напитков.

Конечно, больше всего возможностей посетить винодельческие предприятия существует у гостей Крыма. Сегодня винный туризм в Крыму становится отдельным направлением, некоторые турагентства даже предлагают тематические многодневные туры на винодельческие предприятия автономии. Стоимость семидневного тура среднего уровня с ежедневным посещением одного из винодельческих предприятий составляет от 450 у.е. с человека. Кроме головного предприятия «Массандры» свои двери для туристов открыли ГП «Судак», входящее в объединение «Массандра», ОАО «Солнечная долина», ГП «Дом шампанских вин «Новый Свет», завод марочных вин и коньяков «Коктебель», ЗАО «Инкерман», ООО «Евпаторийский винзавод», Симферопольский винзавод, ГП «Севастопольский винодельческий завод» и многие другие компании.

Наибольший опыт приема туристов у виноделов западной Европы - Франции, Германии, Испании, Италии. По данным генерального секретаря Ассоциации виноградарей Германии Рудольфа Никенига, почти 20% вин немцы покупают непосредственно на винодельческих предприятиях. Это свидетельствует о том, что тамошние потребители являются частыми гостями виноделен, у них налажен тесный диалог с производителем. К тому же, это повышает культуру потребления алкогольных напитков. В Европе уже многие годы действует программа Европейский винный путь, направленная на повышение рентабельности предприятий отрасли виноделия и туризма.

Среди иностранных туристов пользуются спросом туры в страны Нового Света: Чили, Австралия, Аргентина и т.д. В последнее время туристов со всего мира активно приглашают и винодельческие предприятия Венгрии, Болгарии, других винодельческих стран. Так, в Болгарии успешно функционируют целые туристические комплексы с полной инфраструктурой на базе винодельческих заводов.

Экскурсии и дегустации на своей территории проводят и российские виноделы. Больше всего это развито на Кубани. Например, принимают туристов компании «Фанагория», «Запорожское», «Мысхако», «Геленджик», «Абрау-Дюрсо». Последней даже разработано семь разных туристических маршрутов по производственным помещениям и подвалам «Абрау-Дюрсо».

Перспективы развития промышленного винного туризма. В представлении большинства отдыхающих

винный туризм – это экскурсия по винному заводу с дегустацией. Для европейцев такой туризм заключается в посещении винных комплексов, где можно отдохнуть, пройти курс оздоровления, узнать секреты приготовления вина. У Крыма есть все возможности для создания полноценного винного курорта.

Проект Chateau Wine Village. На Международном инвестиционном форуме, который проходил в Севастополе 16-17 сентября 2011 года, председатель совета директоров «Первого национального винодельческого холдинга» (ПНВХ) Валерий Шамотий презентовал проект Chateau Wine Village («Винная деревня»). Окруженное виноградниками шато будет включать винные подвалы и все необходимое оборудование, а также дегустационные залы, рестораны высокого класса, гостиничные номера, комплексы SPA, благоустроенные парки и пр.

В шато гостям предложат винную терапию. С помощью вина будет проводиться оздоровление, лечение и омоложение. Винное SPA – это особые процедуры для релаксации и восстановления. Местоположение Chateau Wine Village еще не определено. В качестве вариантов рассматривается южное побережье Черного моря и западный Крым.

Пока в Украине число винных туристов составляет около 100 тысяч – это 1,5% от общего количества. В Австралии их доля достигает 10%. Ожидается, что к 2020 году около 30% винных туристов будут отдавать предпочтение санаторному винному туризму, что увеличит стоимость отдыха и повысит прибыль инвесторов. Прогнозный оборот винно-туристической отрасли к 2020 году – 2,9 млрд. грн. (рис.1)

Рис.1 Прогнозная динамика потребления тихих вин в Украине

Винный туризм как часть винодельческого кластера**.** Винный туризм – это лишь элемент Крымского винодельческого кластера, который предусматривает комплексное развитие виноделия. При условии тесного взаимодействия аграриев, перерабатывающих предприятий, производителей вина, туристических, образовательных, торговых организаций в Украине можно создать винодельческую отрасль, способную конкурировать с Европой по качеству и объемам вин (рис.2). Немаловажна поддержка государственных органов, региональных и отраслевых ассоциаций. Кластерный принцип успешно применяется в виноделии Австралии и Калифорнии (США). В целях развития виноделия «Первый национальный винодельческий холдинг» инициировал Стратегию развития украинского виноделия на 2010–2020 гг. Инвестиции только в производственные мощности по переработке винограда и розливу вина к 2020 году должны составить 774 млн. грн. В целом же до 2020 года объем производства вырастет с 32 до 121 млн. бутылок в год, а валовая выручка составит 420 млн. грн.

Рис.2 Крымский винодельческий кластер

В качестве примера доходности винного туризма представитель холдинга привел Францию, где винный отель на 50 номеров приносит ежегодно не менее 20 млн. евро. «В наших условиях можно создать предложения намного выше по уровню и за более доступные деньги (чем в Европе). Это обеспечит доходность всем участникам», – считает В. Шамотий. Представитель ПНВХ пригласил инвесторов к сотрудничеству и отметил, что вкладывать средства уже готовы представители Финляндии.

Что касается Крыма, то за время реализации стратегии развитие винодельческого комплекса позволит создать 13 тысяч рабочих мест. При этом прибыль кластера увеличится в 10 раз – с 408 млн. грн в 2011 году до 4,5 млрд. грн в 2019 году. Пропорционально возрастут поступления в бюджет налога на прибыль: со 100 млн. грн до 1,13 млрд. грн. Также ожидается десятикратный рост НДС с продукции виноделия. [5]

Выводы. В рамках данной работы были решены следующие задания:

1. Проанализирован подход к определению понятия винный туризм
2. Рассмотрены пути развития промышленного туризма на предприятиях виноделия в мире
3. Определены перспективные объекты винного туризма в Украине.

М. И. Иовчу
Комратский госуниверситет, старший преподаватель кафедры
информационных технологий математики и физики (Республика Молдова)
Л. В. Федотова
Комратский госуниверситет, доктор, доцент,

ИНТЕЛЛЕКТ КАРТЫ В РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТНОГО МЕТОДА ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ.

Начиная с 2005 года, с включением Республики Молдова в Болонский процесс, образовательные стандарты кардинальным образом изменили ориентиры отечественной системы образования. Вместо традиционных знаний, умений и навыков на первый план были выдвинуты компетенции.

Изменение вектора образовательного процесса с подхода, основанного на знаниях, на практико-ориентированный подход к результатам образовательного процесса, неизбежно привело к постановке проблемы технологий и методов обучения, которыми эта практико-ориентированность будет достигаться. Одним из таких методов является метод проектов.

Метод проектов — система обучения, при которой учащиеся приобретают знания и умения в процессе самостоятельного планирования и выполнения постепенно усложняющихся практических заданий — проектов[1].

Метод проектов представляет собой *социально значимую задачу*, связанную с будущей профессиональной деятельностью, предполагающую достаточно длительный период решения (до семестра) и большой объем работы, которая ведется самостоятельно, но с консультативным руководством преподавателя, с обязательной творческим отчетом (презентацией). Проект может быть индивидуальным и групповым. В публикации [2] отмечают основные этапы проведения проектного метода обучения:

мотивации и целеполагания;
планирования ;
принятия решения;
выполнения проекта;
защиты проекта;
проверки и оценки результатов.

Метод проектов, широко используемый сегодня в педагогической практике, обладает большим потенциалом для применения в подготовке молодых кадров. Его направленность на получение практического результата, а также ориентация на интересы и нужды студентов делает данный метод незаменимым в современных условиях. Проектная работа становится все более актуальной для реализации образовательной программы высшей школы. В результате применения метода проектов и других активных методов обучения у студентов наблюдается развитие познавательного интереса к изучению дисциплины, лучшее усвоение материала, развитие активности, инициативности, уверенности, самостоятельности.

Вместе с тем, применение вышеназванных активных методов в обучении сопровождается целым рядом

трудностей, сдерживающих их широкое внедрение. Во-первых, такой вид организации учебного процесса требует больше времени на подготовку по сравнению с традиционной лекцией, практическим занятием, коллоквиумом. Перед преподавателем встает задача разработки тем проектов, их структуры и формы реализации, составления списка источников информации, вплоть до создания собственного блога с целью корректирования деятельности обучающихся, проведения консультаций . При увеличении количества проектов различной тематики возрастают сложности в эффективности управления проектной работой студентов.

Результаты проведенных опросов среди педагогов практиков, использующих данный метод, показывают, что при реализации проектного метода трудности присутствуют практически на всех этапах реализации проектного метода обучения [4].

Анализ содержания проектного метода обучения показывает его масштабность и разно плановость решаемых задач, как для преподавателя, так и для студента. Отсюда следует, что для реализации задач и целей выбранного проекта необходим инструмент, который позволил бы обучающемуся спроектировать (под руководством преподавателя) свою образовательную траекторию, а преподавателю управление проектной деятельностью обучающегося. Причем такой инструмент должен отражать взаимосвязи целей, задач, знаний, умений и компетенций, которые должны быть получены как средство достижения этих целей. Для достижения результативности важен удобный инструментарий, позволяющий осуществлять текущий и эффективный мониторинг хода выполнения предусмотренных проектом задач. Важным преимуществом такого инструмента должно быть наглядность представления этих связей.

На наш взгляд таким инструментом являются интеллект-карты (ИК). Автором метода интеллект карт является английский психолог Тони Бьюзен [5]. ИК используются для решения широкого круга задач: обучения, презентации, планирования, мозгового штурма, принятия решения. Широкое применение в последнее время они нашли в образовании и бизнес среде.

Интеллект-карта - это графическое представление продуктов деятельности головного мозга, полученных в ходе радиантного мышления. Это мощный графический метод, с помощью которого высвобождается огромное количество информации, скрытой в нашем мозге. Данный метод можно применить в любой сфере жизни, где необходимо решать интеллектуальные задачи. Отличительные черты ИК: объект изучения находится в центре, связанные темы, представлены в виде ветвей, которые расходятся из центра с сопровождающими их ключевыми словами или условными обозначениями. Далее от ветвей более высокого порядка отходят ветви, несущие вторичные идеи и т. д. Формируется связанная узловая система.

Для улучшения восприятия ИК можно использовать различные цвета, рисунки, закодированные выражения и трехмерную глубину. С помощью данных средств увеличивается творческий запас и лучше запоминается информация [6].

Так, например, для студентов филологов по дисциплине «»Информационные технологии» после изучения текстового редактора, редактора презентаций и видео редактора были предложены различные темы проектных работ для создания видеосюжетов. Проект предполагал создание сценария будущего видеосюжета по выбранной тематике, сбор необходимой информации из различных источников по выбранной тематике: текстовой, видео, изображения, звукового сопровождения, презентации и т. п.. Были определены этапы создания видео сюжета. Ввиду того, что исполнители проекта по профилю будущие филологи английского, немецкого, румынского языков, то текстовый и звуковой комментарий в видеосюжете должен осуществляться на соответствующем языке.

Метод проектного обучения представлен нами в виде свернутой ИК [рис.1]. Каждый из ветвей предложенной ИК в свою очередь может быть представлен в более подробных деталях.

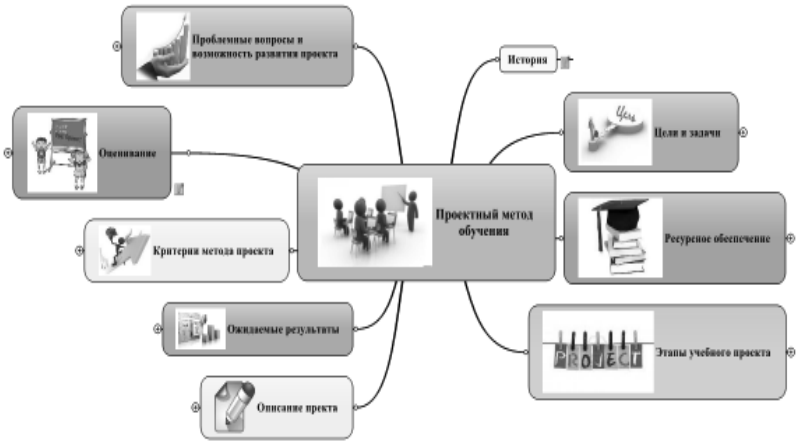

Рис. 1 Представление проектного метода в виде интеллект карты.

Теоретически такая детализация может иметь бесконечное число уровней. На рис.2 частично развернута одна из ветвей. На практике целесообразнее избегать такой многоуровневой детализации и представлять ее в виде ИК, вложенной в исходную. Так, например, на этапе планирования студентам могут быть предложены ИК « Эффективный метод поиска информации» и « Критерии оценки результата».

На этапе принятия решения могут оказаться полезными ИК «Как проводить «Мозговой штурм»» для преподавателя и ИК «Источники информации» для студента. Для этапа выполнения проекта преподаватель может вместе со студентом создать план выполнения проекта в виде ИК, которая потом облегчит процесс мониторинга хода выполнения проекта и для преподавателя и для студента. Для этапа защиты проекта могут оказаться полезными ИК «План подготовки доклада для защиты проекта» и «Как подготовить эффективную презентацию».

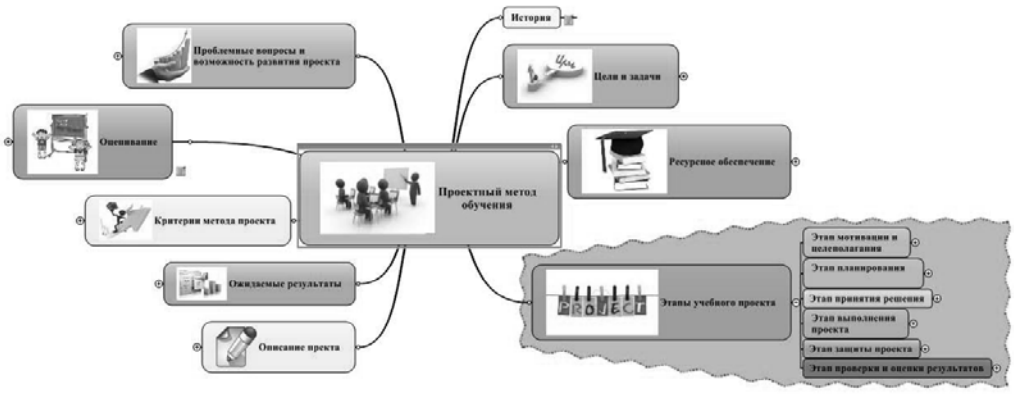

Рис.2. Интеллект-карта с частично развернутой ветвью.

Таким образом, использование ИК в проектном методе обучения предоставляют нам возможность:

• целостного и объемного понимания решаемых в проекте проблем;

• существенной экономии времени (как при восприятии нового материала, так и при повторении/запоминании уже знакомого);

• активизации творческих и интеллектуальных способностей;

• легкого и удобного восприятие представленного материала, т.к. интеллект карта представляет информацию в удобочитаемом для мозга формате;

• помогает выявить недостаток информации и понять, какой информации не хватает;

• визуального и интуитивно понятного распределения задач по исполнителям ;

• удобного внесения новой информации и гармоничного связывания ее с уже имеющейся;

• возможность коллективной работы над ней.

Литература:

1. Ю. В. Гущин. Интерактивные методы обучения в высшей школе. *Психологический журнал* Международного университета природы, общества и человека «Дубна» № 2, 2012. - стр. 10.Режим доступа: http://www.fgosvpo.ru/uploadfiles/mnenie%20%20expertov/2012n2a1.pdf

2. Хащенко Т.Г., Макарова Е.В.. Интерактивные методы обучения в образовательном процессе вуза (методические рекомендации для преподавателей Ульяновской ГСХА). − Ульяновск, УГСХА, 2011. − стр. 32. Режим доступа: http://www.ugsha.ru/DOC/umo/haschenko_intera-metod.doc

3. Инновационные технологии организации обучения в техническом вузе: материалы междунар. науч.-метод. конф. 24-25 апреля 2012 г., Пенза /[ред. кол.: С.А. Болдырев (отв. ред.) и др.]. – Пенза: ПГУАС, 2012. – стр. 274. Режим доступа: http://www.twirpx.com/file/867503/

4. Митрофанова Г. Г. Трудности использования проектной деятельности в обучении [Текст] / Г. Г. Митрофанова // Молодой ученый. — 2011. — №5. Т.2. — С. 148-151 Режим доступа: http://www.moluch.ru/archive/28/3160/

5.Бьюзен Т., Бьюзен Б. Супермышление - М.: Попурри, 2007.- 320с. Режим доступа: http://www.twirpx.com/file/34017/

6. Никифоров О.Ю., Корепина Т.А. Использование современных интернет-сервисов для работы с интеллект-картами // Современные научные исследования и инновации. – Апрель 2013. - № 4 . Режим доступа: http://web.snauka.ru/issues/2013/04/23559

რევაზ კაკულია
ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, თბილისის საერთაშორისო სასწავლო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი

ეკონომიკური ზრდის მაკროეკონომიკური პრობლემები საქართველოში და მათი დაძლევის გზები

დამოუკიდებელი საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების ძირეულმა ტრანსფორმაციამ და საბაზრო ეკონომიკის საფუძვლების ფორმირების სიძნელეებმა ქვეყანა სერიოზული პრობლემების წინაშე დააყენა.

ქვეყანაში ეკონომიკის ზრდის ტემპების ვარდნა ძველი ხელისუფლების მმართველობის პერიოდში 2012 წლის მესამე კვარტლიდან დაიწყო, მაშინ, როდესაც წინასაარჩევნო კამპანია გადამწყვეტ ფაზაში შევიდა. „ეს პროცესი კიდევ უფრო გაღრმავდა ოქტომბრის საპარლამენტო არჩევნებში მმართველი პარტიის – ერთიანი ნაციონალური მოძრაობის – დამარცხებისა და ხელისუფლებაში ახალი მთავრობის მოსვლის შემდეგ“[1].

როგორც წესი, არსებული ეკონომიკური სისტემის ახლით შეცვლა გარკვეულ დროს მოითხოვს. სწორედ ამაზე ქვეყნის პრემიერმა ქართველი ხალხი ჯერ-კიდევ 2012 წლის დასაწყისში გააფრთხილა.

მიუხედავად იმისა, რომ წინა ხელისუფლების მმართველობის პერიოდში მთლიანი შიდა პროდუქტი იზრდებოდა, თუმცა იგი საკუთარი წარმოების გაფართოებისა და განვითარების ბაზაზე არ ხდებოდა თუნდაც იმის გამო, რომ დასაქმების მაჩვენებელი 2012 წელს 2004 წელთან შედარებით 70 ათასით შემცირდა.

იმასთან დაკავშირებით, რომ საბაზრო გარდაქმნების მთავარი ეკონომიკური სფერო ფინანსებია, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს ისეთი პრობლემების აღმოფხვრას, როგორიცაა - სამომხმარებლო ფასების არასტაბილურობა, საკუთარი საინვესტიციო რესურსების არადამაკმაყოფილებელი მობილიზაცია, ინფლაციის კლების ტენდენციის ჩამოყალიბება და ეკონომიკური ზრდის შენელების რეცესიაში გადაზრდის საშიშროება.

საქართველოს ეროვნული ბანკის ინფლაციის გრძელვადიანი მიზნობრივი მაჩვენებელი 3%-ს შეადგენს, მაგრამ იმის გათვალისწინებით, რომ ამჟამად საქართველოს ეკონომიკისათვის ინფლაციისა და ეკონომიკური ზრდის უფრო მაღალი ტემპებია დამახასიათებელი, 2013-2014 წლების მონეტარული პოლიტიკით მიზნობრივი ინფლაცია განსაზღვრულია 6 პროცენტით, რომელიც 2015 წელს 5 %-მდე შემცირდება[2].

იმის გამო, რომ 2012 წელს ინფლაცია შენარჩუნებული იყო მიზნობრივ მაჩვენებელზე დაბლა, ეროვნულმა ბანკმა ჯერ-კიდევ 2011 წლის ივლისში დაიწყო მონეტარული პოლიტიკის შერბილება, თუმცა მთლიანი ინფლაცია მაინც აღემატებოდა მიზნობრივ დონეს[3].

2011 წლის დასაწყისიდან საერთაშორისო სასაქონლო ბაზრებზე შეიმჩნეოდა ფასების კლების ტენდენცია ნავთობპროდუქტებსა და შაქარზე. ამასთან, რუსეთმა და უკრაინამ ხორბლის ექსპორტზე ემბარგოს მოხსნით და პურპროდუქტების ფასების შემცირებით ხელი შეუწყვეს ინფლაციის დაცემას. 2012 წლის ბოლოსათვის სურსათის დეფლაციის მაჩვენებელი 4,1%-ს არ აღემატებოდა. შესაბამისად, სურსათის გავლენა წლიური დეფლაციის მაჩვენებელზე 1,3%-ს შეადგენდა.

საყურადღებოა ისიც, რომ 2012 წელს დაბალი ინფლაცია ფიქსირდებოდა საქართველოს ძირითად სავაჭრო პარტნიორ ქვეყნებში – აზერბაიჯანში, სომხეთსა და უკრაინაში, რის გამოც იმპორტირებული საქონლის ინფლაცია 2012 წლის ბოლოს 2%-ს შეადგენდა. სწორედ ამიტომ, საქართველოში ამ ქვეყნებიდან იმპორტი დაბალი ინფლაციის ერთ-ერთი ფაქტორი იყო, რის გამოც მისი წვლილი წლიური ინფლაციის მაჩვენებელში 0,7%-ს შეადგენდა[4].

ინფლაციაზე მოთხოვნის მხრიდან მოქმედი გრძელვადიანი ფაქტორებიდან საყურადღებოა ბიუჯეტის დეფიციტი და გაცვლითი კურსის ცვლილება.

2013 წლის აპრილიდან ბიუჯეტის შემოსავლები ყოველთვიურად მცირდებოდა წინა წლის შესაბამის პერიოდებთან შედარებით და მიმდინარე წლის 5 თვეში ბიუჯეტის დეფიციტმა 100 მლნ. ლარს გადაამეტა.

2010-2012 წლებში მნიშვნელოვანი ფისკალური კონსოლიდაცია განხორციელდა, რაც ნაერთი ბიუჯეტის დეფიციტის მთლიანი შიდა პროდუქტის 6,5% შემცირებაში გამოისახა. ამასთან, ბოლო 3 წლის მანძილზე ნომინალური გაცვლითი კურსი 9%-მდე გამყარდა.

ფისკალური პოლიტიკის გამკაცრებისა და გაცვლითი კურსის გამყარების შედეგად ერთობლივი მოთხოვნის შესუსტებას არ გამოუწვევია საშუალოვადიან პერიოდში ინფლაციის მიზნობრივი მაჩვენებლებიდან გადახრა. ეროვნულმა ბანკმა 2011 წლიდან დაიწყო მონეტარული პოლიტიკის შერბილება, რაც მისი განაკვეთის შემცირებაში აისახა. სწორედ ამიტომ, 2011 წლიდან მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთი 2,75 პროცენტით შემცირდა[5].

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ 2011-2012 წლებში მონეტარული პოლიტიკის შერბილება შეესაბამებოდა არსებულ პროგნოზებს. 2012 წლის მეორე ნახევრიდან ინფლაციის მაჩვენებელი დაიწყებდა ზრდას და 2013 წლის პირველ კვარტალში მიზნობრივ მაჩვენებელს გაუტოლდებოდა, მაგრამ 2012 წლის მეორე ნახევრიდან გამოიკვეთა საბანკო სესხებზე მოთხოვნის შემცირების ტენდენცია. სწორედ აღნიშნულმა შეასუსტა მონეტარული პოლიტიკის შერბილების გავლენა რეალურ ეკონომიკაზე, რასაც არ მოჰყოლია ეკონომიკის დაკრედიტების ტემპების გაუმჯობესება, რომელიც უზრუნველყოფდა ერთობლივი მოთხოვნის ზრდას და, შესაბამისად, ინფლაციის მაჩვენებლის მიზნობრივ დონემდე მატებას[6].

ქვეყნის მთავარმა ბანკმა მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთი ახლახანს კიდევ შეამცირა 25 პუნქტით, რაც ივლისში ფასების შემცირების ტენდენციის გაგრძელებამ განაპირობა. სამომხმარებლო ფასების ინდექსის მთლიანი ინფლაცია 0,2%-ის, ხოლო თვით ინფლაცია – 1,3%-ის დონეზე დაფიქსირდა. სპეციალისტების პროგნოზებით მოსალოდნელია, რომ ინფლაცია მიმდინარე წლის განმავლობაში დაბალ ნიშნულზე შენარჩუნდება და მიზნობრივ დონეს მხოლოდ 2014 წლის მეორე ნახევარში დაუბრუნდება[7].

იმ ურთულეს პრობლემებს შორის, რომლებმაც ეკონომიკური ზრდის ტემპების დაცემა გამოიწვია, საყურადღებოა პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების სერიოზული კლება. მაგალითად, 2012 წლის ბოლო ორი და 2013 წლის პირველ-მეორე კვარტლებში უცხოური ინვესტიციების მოცულობა 2011-2012 წლების შესაბამის პერიოდთან შედარებით 35%-ით შემცირდა[8].

განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ უცხოურ ინვესტიციებთან ერთად ეკონომიკური ზრდის მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო უკანასკნელ წლებში ინფრასტრუქტურული პროექტების დასაფინანსებლად ბიუჯეტიდან ასიგნებების გამოყოფა, მაგრამ 2012 წლის ბოლოს და 2013 წლის განვლილ პერიოდში ანალოგიური პროექტების დაფინანსება ფაქტობრივად შეწყდა, რამაც გამოიწვია ეკონომიკური აქტიურობის შესუსტება[9].

ქვეყანაში მდგრადი ეკონომიკური გარემოს ჩამოყალიბების, ფულის მიმოქცევის განმტკიცებისა და ბიზნესის სტიმულირებისათვის საქართველოს მთავრობამ გადაწყვიტა გადასახადის გადამხდელების მიერ სახელმწიფო ბიუჯეტში წინასწარ და ზედმეტად გადახდილი 1,3 მილიარდი ლარის მათზე დაბრუნება, რომელიც გამოიწვევს ექსპორტზე ორიენტირებული ბიზნესის წახალისებას, ახალი სამუშაო ადგილების შექმნის სტიმულირებას, საწარმოების საბრუნავი სახსრების გადიდებას და ეკონომიკური აქტივობის ხელშეწყობას პრიორიტეტულ დარგებში.

ცალკე შევეხოთ ინფლაციის საპირისპირო მოვლენას - დეფლაციას.

დეფლაცია არის მიმოქცევაში არსებული ზედმეტი ქაღალდის ფულის ამოღება. პირველ რიგში, საჭიროა ფულის ემისიის შეწყვეტა, ხოლო შემდეგ ზედმეტი ფულის მიმოქცევიდან ამოღება. თანაც აუცილებელია ბიუჯეტის შემოსავლების გადიდება და ხარჯების შემცირება.

დეფლაციის განსახორციელებლად გამოიყენება შემდეგი ფულად-საკრედიტო ინსტრუმენტები: საგადასახადო დაბეგვრის ზრდა სახელმწიფო შემოსავლების გადიდებისა და მოსახლეობის მსყიდველობითი უნარიანობის შემცირების მიზნით; სოციალურ ღონისძიებებზე ხარჯების შემცირება; სახელმწიფოს ფასიანი ქაღალდების გაყიდვა ღია ბაზარზე; ხელფასების გაყინვა, ბანკების სააღრიცხვო განაკვეთებისა და მათი სავალდებულო რეზერვების გადიდება.

მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ ეროვნული ეკონომიკის აღმავლობა შეუძლებელია ინვესტორთა ნდობის აღდგენის გარეშე. ამასთან, ეკონომიკას სასწრაფოდ სჭირდება სტიმულირება. მით უმეტეს, რომ უკვე ერთ წელზე მეტია ქვეყანაში შეინიშნება აშკარა დეფლაციური ტრენდი, რომლის ერთ-ერთი მიზეზია შიგა მოთხოვნის სისუსტე. „ახალი მთავრობის აქტიურმა სოციალურმა პოლიტიკამ, რაც ბიუჯეტის სოციალური ხარჯების მზარდ დინამიკაში აისახა, როგორც ჩანს, ვერ გადაფარა ბიუჯეტის კაპიტალური ხარჯების შეყოვნებისა და მთავრობის მოხმარების (საქონლისა და მომსახურების შესყიდვები) შემცირების უარყოფითი მაკროეკონომიკური ეფექტი და შიგა მოთხოვნაზე არსებითი გავლენა ვერ მოახდინა“[10].

ქვეყნის ახალი ხელისუფლება თუ არ დააჩქარებს ინფრასტრუქტურული პროექტების დაფინანსებას და სახელმწიფო შესყიდვების მოცულობის გადიდებას, ეკონომიკური ზრდის ტემპების შენელების დაძლევა და რეცესიის თავიდან აცილება გაჭირდება.

გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ ეკონომიკური ზრდის ტემპების ვარდნა დეფლაციური ტრენდის ფონზე მნიშვნელოვან პრობლემებს შექმნის ქვეყნის სახელმწიფო ბიუჯეტის შემოსავლების მობილიზაციის პოზიციიდან, რასაც თან მოჰყვება ხარჯების შემცირება. ეს კი ხელს შეუწყობს ეკონომიკაში რეცესიული პროცესების აღზევებას. ხელისუფლებამ უნდა იფიქროს სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტის გარკვეულ ზრდაზე.

ამრიგად, ქვეყანაში ეკონომიკური ზრდის ტემპების შენელება გამოიწვია უცხოური ინვესტიციების შემცირებამ, ინფრასტრუქტურული პროექტების ბიუჯეტიდან დაუფინანსებლობამ და პრეზიდენტის მიერ ახალი მთავრობის დისკრედიტაციამ. მდგომარეობის გამოსასწორებლად უნდა დაჩქარდეს ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების საშუალოვადიანი (2020 წლამდე) სტრატეგიის შემუშავება, რომელიც მსხვილ ბიზნესსტრუქტურებს გამოიყვანს პოლიტიკური შოკის მდგომარეობიდან.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. კაკულია მ, ეკონომიკური ზრდის შენელება საქართველოში: პოლიტიკური ასპექტი, თბ., 2013, გვ. 3-4.
2. საქართველოს ეროვნული ბანკი, 2012 წლის წლიური ანგარიში, გვ. 8.
3. იქვე.
4. იქვე.
5. საქართველოს ეროვნული ბანკი. ინფლაციის მიმოხილვა, მაისი, 2013, გვ. 30.
6. საქართველოს ეროვნული ბანკის მონაცემები.
7. საქართველოს ფინანსთა სამინისტროს მონაცემები.
8. საქართველოს ეროვნული ბანკი, ინფლაციის მიმოხილვა. მაისი, 2013; გვ. 17.
9. კაკულია მ, ეკონომიკური ზრდის შენელება საქართველოში: პოლიტიკური ასპექტი, თბ., 2013, გვ. 18.
10. იქვე, გვ. 19.

Revaz Kakulia
International University professor, Doctor of Economic Sciences

MACROECONOMIC PROBLEMS OF THE ECONOMIC GROWTH IN GEORGIA AND WAYS OF OVERCOMING

Independent of sociological and economic transformation and market economy principles underlying the formation of the difficulties of life in a country with serious problems.

The drop in the growth rate of the economy began during the period of 2012 to the third quarter of the old government when the final phase of the campaign. "This process has further deepened on the October parliamentary elections, the ruling party - United National Movement - defeating and the new government coming to power after" (1).

As a rule, the existed economic system demands time-consuming to replace. That is what the people and the country's prime minister - has warned at the beginning of 2012.

Despite the fact that the previous government 's gross domestic product grew in the period, but expanding its production and development base was not even due to the fact that the employment rate decreased from 70 thousand in 2012 compared with 2004.

In connection with the transformation of key economic sectors of financial market, special attention should be paid to the elimination of the problems as follows - consumer price instability, their investment non-satisfactory mobilization, decreasing trend in inflation, slowing economic growth and the threat to escalate into recession.

The long-term target inflation rate of the National Bank is 3% of the total, but considering that the present inflation and economic growth of the economy, the higher temps characteristic, 2013-2014 Over the inflation target of the monetary policy is determined by 6 percent, which will be reduced to 5 % in 2015 (2).

Because retention of inflation in 2012 below the target rate, the central bank began even softening of monetary policy in July 2011, but still higher than the overall inflation target level(3).

From the beginning of 2011, the international commodity markets observed decreasing trend in the prices of oil and sugar. In addition, Russia and Ukraine grain export embargo is lifted and bakery products price decline helped inflation fall. Food deflation rate did not exceed 4.1% by the end of 2012. Consequently the impact of food on an annual deflation rate was 1.3% - a total.

It is worth noting that in 2012 the lowest inflation rate recorded from the main trading partner countries - Azerbaijan, Armenia and Ukraine, therefore imported goods inflation rate was 2% by the end of 2012 - in a total. Therefore, import from these countries in Georgia was one factor of low inflation due to it contribution to the annual inflation rate was 0.7% - in a total (4).

From the inflation point of view among demand factors significant is the long-term budget deficit and exchange rate changes.

Since April 2013, the monthly income reduced correspondingly of the previous year periods, compared with 5 months of the current year budget deficit exceeded $ 100 million Laries.

In 2010-2012, significant fiscal consolidation was carried out to consolidated budget deficit of 6.5 % of GDP reduction of the screen. In addition, the nominal exchange rate was 9% in the last 3 years what was strengthened.

By the frantic zeal of fiscal policy and the exchange rate appreciation has not caused as a result of weakening demand in the medium term inflation target rate of deviation. The National Bank's monetary policy since 2011 has mitigated the impact of the rate reduction. That's why, since 2011 monetary policy rate reduced from 5 percent to 2.7(5).

It is noteworthy that the mitigation measures are in line with the forecasts of monetary policy in 2011-2012. From the second half of 2012, inflation started to rise and the first quarter of 2013 equal to the target figure, but in the second half of 2012 it showed a tendency to decrease the demand for bank loans. This was reduced to mitigate the impact of monetary policy on the real economy, which did not cause the economy lending rate improvement, which would ensure the growth of demand and, therefore, the target inflation rate would rise to the level (6).

The main monetary policy rate of the bank has been reduced to 25 points, which led to continued downward trend in prices in July. CPI inflation was 0.2 % the total, while the inflation rate on the - 1.3 % level was observed. According to specialists, it is expected that inflation during the current year and the target level is maintained at a low level and only to return in the second half of 2014(7).

Among the most difficult problems that have caused a fall in the pace of economic growth, foreign direct investment is worth seriously declined. For example, in 2012 and 2013, the last two years - the second quarters the volume of foreign investments compared to the period of - down by 2011-2012 35 % (8).

Especially noteworthy is that foreign investment is an important factor in the economic growth of the budget appropriations allocated to finance infrastructure projects in recent years, but at the end of 2012 and 2013 in similar projects in the past period has ended , which led to the weakening of economic activity (9).

The country 's stable economic environment, for the cash flow strengthen and businesses stimulating, the government decided to tax payers of the state budget in advance and overpaid 1.3 billion on the back , which will cause the export-oriented businesses creating new jobs and stimulating business working capital Increase and promotion of economic activity in priority areas.

We separately mention an adverse event of inflation - deflation .

Deflation is remove excess of paper money in circulation. First of all, we need to stop the emission of money, and then the excess money from circulation. It is necessary to enlarge the budget revenue and reduce costs.

Deflation of the following monetary - credit instruments as follows: an increase the state income taxation for the purpose of reducing the purchasing power of image and social measures to reduce costs; to sell government securities on the open market, wage freeze , an accounting rates and banks' required reserves on their image .

It is important that the country's economic development is not possible without restoring investor confidence. In addition, the economy needs immediately to stimulate. Moreover, it has been more than one year in the county outright deflation trend, one of the reasons for the weakness was domestic demand. "Active social policy of the new government, which is reflected in the dynamics of the social costs of growing, it seems , failed to cover capital expenditures slowing and government consumption (goods and services) to reduce the negative macroeconomic effects and substantial impact on domestic demand failed" (10).

If you the country's new government do not speed up financing infrastructure projects and public procurement volume, zoom, slowing the pace of economic growth it will be difficult to overcome and avoid recession.

It is noteworthy that the drop in the economic growth trend of deflation will create significant problems for the country's state budget revenue mobilization from the position, which will reduce costs. This will promote the rise of recessive economy. The Government should think about certain increase in the budget deficit.

Thus, a slowdown in the pace of economic growth of the country causes the foreign investment reduce, infrastructure projects, non-financing from the budget and discredit the new government by President. To improve the situation it should be to speed up the economic development of medium-term (2020) strategy, which will deliver business structures from the big political shocking situation.

References :

1. Kakulia M., The slowdown of economic growth in Georgia: Political Aspects, Tbilisi, 2013, p. 3-4.
2. The National Bank of Georgia, the Annual Report, 2012, p. 8.
3. Ibid.
4. Ibid.
5. The National Bank of Georgia. Inflation View, May, 2013, p. 30.
6. The National Bank data.
7. Ministry of Finances data.
8. The National Bank of Georgia, Inflation View. May 2013, p. 17.
9. Kakulia M., The Slowdown of Economic Growth in Georgia: Political Aspects, Tbilisi, 2013, p. 18.
10. Ibid, p. 19.

ლელა კამლაძე

აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწვეული სპეციალისტი

მსოფლიოში მოქმედი ორი საბუღალტრო სტანდარტის ზოგიერთი ასპექტის შესახებ

სტატიაში განვიხილავთ ფინანსური ანგარიშგების თანამედროვე საერთაშორისო სურათს. ვეცდებით ვუპასუხოთ ისეთ კითხვებს როგორებიცაა: რა არის ფინანსური ანგარიშგების შესადგენად საჭირო? ვინ ადგენს საერთაშორისო წესებს? ვინ უზრუნველყოფს ამ წესების განხორციელებას?

ფინანსური ანგარიშგება - ეს არის სამეურნეო ოპერაციების ამსახველი ინფორმაციის ჩანაწერების სისტემა რათა უზრუნველყოფილი იქნას კომპანიის ფინანსური მდგომარეობის ამსახველი კრებსითი ანგარიშების წარდგენა სათანადო ორგანოებში.

ამ განმარტებას აქვს სამ ნაწილი. პირველი ნაწილი გულისხმობს სამეურნეო ოპერაციის ამსახველი პირველადი ჩანაწერების გაკეთებას. ამ ნაწილზე მოდის დასამუშავებელი ინფორმაციის დიდი წილი. როგორც ირკვევა ბევრი რამ იქედან, რაც ბიზნესში ხდება, არ პოვებს ასახვას ფინანსურ უწყისებში. ზოგჯერ ისე ჩანს, თითქოს არაფერი მომხდარა საწარმოო საქმიანობის თვალსაზრისით. მიუხედავად ამისა, ჩვენ ვალდებულები ვართ ოპერაციის ამსახველი სათანადო ჩანაწერი გავაკეთოთ. მეორე ნაწილი უზრუნველყოფს კრებსითი უწყისების შედგენას. დიდ კომპანიებს ყოველწლიურად გააჩნიათ მილიარდობით ტრანსაქცია. თუ ყველა ამ ჩანაწერის გიგანტურ მონაცემთა

ბაზას ვინმე განახებდათ, პირველი კითხვა რაც გაგიჩნდებოდათ ისაა, როგორ მოვახდინოთ მათი გამოსახვა ერთ ან ორ კრებსით მაჩვენებელში. მესამე ნაწილი განკუთვნილია მომხმარებლებისათვის. მომმხმარებელთა სხვადასხვა ჯგუფს ესაჭიროება მონაცემთა დაჯგუფების განსხვავებული ტიპები. ამის გამო კომპანიები აწარმოებენ სულ ცოტა ჩანაწერთა სამი სახის წიგნს.

მიუხედავად იმისა, რომ სტატიაში განხილულია ამერიკული ფინანსური აღრიცხვისთვის დამახასიათებელი ნიუანსები, უნდა აღინიშნოს, თითქმის ყველაფერი, რაზეც აქ ვსაუბრობთ, გამოყენებაშია დღესდღეობით გლობალურად.

საყოველთაოდ აღიარებული საბუღალტრო პრინციპების, ან GAAP-ი, დგინდება აშშ კონგრესის მიერ. ისინი დელეგირებას უკეთებენ ფინანსური აღრიცხვის სტანდარტების საბჭოს, ან FASB-ს, რომელსაც აქვს უფლებამოსილება, მიიღოს საბუღალტრო წესები ამრიკისთვის. აქ არსებობს აგრეთვე განვითარებად საკითხებზე სამუშაო ჯგუფი, ან AICPA, რომელიც დიდ როლს თამაშობს ამერიკაში აღრიცხვის წესების განსაზღვრის საქმეში. ეს მხოლოდ ამერიკაში. ახლა რაც შეეხება საერთაშორისო წესებს. არსებობს ფინანსური ანგარიშგების საერთაშორისო სტანდარტები ანუ IFRS რომელიც დგინდება IASB ანუ საერთაშორისო საბუღალტრო სტანდარტული საბჭოს მიერ, და მას იყენებს 70-ზე მეტი ქვეყანა, მათ შორის ევროკავშირიც. ამრიგად მსოფლიოსი არსებობს ორი დიდი ბუღალტრული აღრიცხვის სტანდარტი. ისმის კითხვა, რატომ არ არის ამერიკის შეერტებული შტატები ჩართული ფინანსური ანგარიშგების საერთაშორისო სტანდარტში ანუ IFRS-ში?

რეალურად, 2008 წლის ზაფხულში ამერიკის ფასიანმა ქაღალდების ბაზარმა SEC-მა დაიწყო მოძრაობა ისე, რომ მომდევნო წლების განმავლობაში ამერიკული ფირმები უნდა შეერთებოდნენ ფინანსური ანგარიშგების საერთაშორისო სტანდარტებს ანუ IFRS-ს. მაგრამ მაშინ გაკოტრდა Lehman Brothers, უდიდესი კომპანია, რითაც დაიწყო მსოფლიო ფინანსური კრიზისი. საბუღალტრო სტანდარტების გამოყენების საკითხი დიდი ხნით მოიხსნა დღის წესრიგიდან.

ამრიგად, უახლოეს მომავალში მსოფლიოში იმოქმედებს ორი საერთაშორისო სტანდარტი. ესენია საყოველთაოდ აღიარებული საბუღალტრო პრინციპები U.S GAAP და ფინანსური ანგარიშგების საერთაშორისო სტანდარტები IFRS. ეს ორი სტანდარტი თანდათან უახლოვდება ერთმანეთს, რასაც ცხადყოფს ჩვენს მიერ სტატიასი მოყვანილი მაგალითებიც.

Lela Kamladze
Akaki Tsereteli State University, Invited Specialist

ABOUT SOME ASPECTS OF TWO SETS OF ACCOUNTING STANDARDS IN THE WORLD: U.S GAAP AND IFRS

We're going to overview the financial reporting landscape. What's required in financial reporting? Who makes the rules? Which enforces the rules? What the financial statements can tell us? Accounting is a system for recording information about business transactions to provide summary statements of a company's financial position and performance to users who require such information.

Anyway, this definition has three parts. The first part is recording transactions. This part turns out to be a big deal as not everything in a business does gets recorded in the financial statements. And sometimes it will seem like nothing's happening yet we'll need to record a transaction anyway. The second part is about providing summary statements. Large companies have billions and billions of transactions each year. If they made them all available to you in a gigantic database, your first question would be, how can I summarize all this into one or two summary numbers? And the third part focuses on users. As different user groups would want different types of summary numbers. So most companies keep at least three sets of books.

The standardized set of statements geared towards external users such as investors, creditors, customers, suppliers, competitors and any other stake holders. However these financial statements are not used to determine taxes. There's a separate set of books based on tax rules to compute how much taxes a company has to pay. These rules are often quite different from what they do in the financial statements. Finally, there's managerial accounting. This provides customized reports for internal decision making. Financial accounting is generally not used for internal decision making.

I should note that this article is very US-centric; however, almost everything we observe is going to be applicable globally. So for example every country in the world that has a securities market also has filing requirements. Like an annual report. The only difference internationally is instead of a quarter report, some countries have some annual reports.

Also none of this applies to private companies formally. But if a private company goes and borrows money from a bank, banks are so used to seeing reporting come in this kind of frequency. Those invariably private companies will produce annual statements, in some kind of quarterly or semiannual statement in addition.

This is a pretty universal set of financial reporting requirements. These periodic filing requirements create much of the tension in financial accounting. For example, let's say you ship goods to a customer in one quarter, but collect the

cash in the next quarter. When does the sale occur? Or let's say you buy equipment in one quarter and then use it for the next 23 quarters. When does the expense occur? A lot of what we need to do is figure out what quarter to put these various business activities into.

Who makes the rules? Generally accepted accounting principles, or GAAP, are established by the US Congress. They delegate to the Financial Accounting Standards Board, or FASB, a seven person board in Norock, Connecticut that has the authority to make accounting rules in the US. And so there's an emerging issues task force, or the AICPA, that can also have a hand in making accounting rules. That's just in the US. Internationally, there's International Financial Reporting Standards or IFRS that are established by the IASB or International Accounting Standard Board, and are now required in over 70 countries, including the EU. But as of now, US GAAP is still required for US firms. So there are basically two big sets of standards out there in the world, for almost the entire intro accounting topics, there's a really high degree of overlap in the two standards. Why doesn't the US just switch to IFRS? Actually, in the summer of 2008, the SEC came out with a road map to move U.S firms to IFRS by the middle of this decade. But then Lehman Brothers went bankrupt, the financial crisis hit, and this thing dropped way off of the SEC's radar screen. So for the foreseeable future, we will have two sets of standards in the world, U.S GAAP and IFRS. Two standards are becoming closer to each other. The FASB and the ISB have been working together in any new standards. And so even though there are two standards, just about everything we talk about here in US GAAP would also be applicable under IFRS.

На самом деле, летом 2008 года SEC вышел с дорожной картой для перемещения американских фирм на МСФО к середине этого десятилетия. Но тогда Lehman Brothers обанкротился, финансовый кризис, и эта вещь упала далеко от экрана радара SEC. Так что в обозримом будущем мы будем иметь два набора стандартов в мире, ОПБУ США и МСФО. Два стандарты становятся ближе друг к другу.FASB и ISB работали вместе в любом новых стандартов. И поэтому, хотя Есть два стандарта, почти все мы говорим о здесь, в ОПБУ США будут также применимы и в соответствии с МСФО.

So who's responsible for financial reporting? Managers are allowed to prepare their own financial statements because they have the most information about what happened at the company. And they use whatever discretion they have in finance reporting to better communicate their activities. They may use this discretion to try to manipulate or obfuscate or be opportunistic in how they report. So there are a number of checks and balances that are there to try to curb manager's opportunistic behavior. First, the Audit Committee of the Board of Directors provides oversight of management's accounting process, however this is not a foolproof very well designed and easy to use so that it cannot fail and you cannot use it wrongly check on manager's opportunistic behavior. One of the biggest financial statement frauds ever was ENRON and the head of their audit committee was a man whose full time job was accounting professor. So then auditors are hired by the board to express an opinion about whether the statements are prepared in conformity with GAAP. Again this is not a full proof check against managers being opportunistic in the case of ENRON, their auditor Arthur Anderson signed off on some of the more aggressive things they did and a lot of it was because they were being of the hired by the company and ENRON was the biggest client in Houston.

If they lost ENRON they would've had to go to the second biggest company in Houston, which is, exactly. Who knows what the second biggest company in Houston is. And that's why they wanted to keep ENRON. The next line of defense is that the SEC and other regulators will take action against the firm if any violations of GAAP or other rules are found. Now these bodies tend to be very reactive instead of proactive. And it's really after someone else has brought the fraud to their attention that they most often then launch an investigation.

So by and large it's information intermediaries like stock analysts, institutional investors, and the media, which provide the biggest check on manager's behavior. By either they are exposing or fleeing firms with questionable accounting. By the time one of these parties gets involved, it's very public what is happening and the stock price drops and you're in bad shape if you're an investor. So the only people that are going to really look out for your interests in terms of making sure the financial reporting is high-quality is you. Next, what are the required financial statements? There are four of them. First, there's a balance sheet which gives the firm's financial position, it's listing of resource and obligations on a specific date. Then there's an income statement which provides results of operations over a period of time using accrual. In these cases we'll talk about recognition is tied to business activities not cash coming in or out. For that there's a statement of cash flows, which gives sources and uses of cash over a period of time and then the last statement is the statement of stockholders' equity which provides changes in stockholders' equity over a period of time.

There are two different statements. Which one's better? Which should we use? They're giving you two different pictures of what happened with the company. For instance, revenue tells you how much you're going to get from customers based on actually moving cars. And the cash flow for customers tells you how much cash you got this period. For the truck, the cash flow tells you how much cash you spent to acquire the truck. The accounting income tells you how much Rent expense, the cash flow tells you how much cash you spent for rent the rent expense tells you how much was actually used up this month. Sometimes the cash flow and the expense are the same. But you're really getting two different pictures. Cash flow from operations negative 22,000 says this month you actually spent more cash than you had

come in. But net income said that you actually priced your product enough to cover all the costs of delivering it which even though didn't get you cash now is going to lead to cash flow in the future. We've got one more statement to do, and that's answer the question of what is the financial position at the end of the month. And here we're going to look at the Balance Sheet. So this is the listing of all the resources and obligations of the company. So resources we call assets.

So, financial statement is called the balance sheet, which reports the financial position, the resources and obligations on a specific date, split up into assets, which are resources owned by a business expected to provide future economic benefits. Liabilities, which are claims on assets by creditors, non-owners, that represent an obligation to make future payment of cash, goods or services. And stockholders' equity or owners' equity which are claims on the assets by the owners of the business come from two sources contributed capital, which is when we sell shares, and retained earnings, which arise from operations. The last statement is the statement of stockholders' equity.

Григол Кахиани
Батумский Государственный Университет Шота Руставели (БГУШР), ассистент профессор
Михаил Донадзе
ассоциированный профессор БГУШР

МНОГОЗВЕННАЯ АРХИТЕКТУРА ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ВЫСШИМ УЧЕБНЫМ ЗАВЕДЕНИЕМ

БГУ им Шота Руставели в сфере информационных технологий имеются как административные так и технические ресурсы, кроме того функционируют несколько информационных систем.

ИС «ДЕКАНАТ»; Система управления экзаменационным процессом Центра экзаменов и тестирования; Система дистанционного обучения MOODLE; Программа ведения CV сотрудников и академического персонала; ИС управления библиотекой;

Выше описанные программные продукты внедрялись в разное время, разными администрациями, причём производителем всех систем являются разные компании, которые передавая программный продукт исходили из принципа «как есть» и не проводили (не проводят) техническое сопровождение программных продуктов после их внедрения. Следовательно, как результат все программные продукты разработаны на основе различных информационных технологий. Исходя из выше сказанного считаем, что, текущее состояние информационных систем функционирующих в Университете еще раз наглядно показывает необходимость создания единой интегрированной информационной системы управления университетом.

Ниже представлены некоторые общие требования к перспективным ИС.

- Необходимо создание БД содержащей не только демографические или информационные данные по персоналу, а также данные описывающие функциональную нагрузку данного сотрудника (в том числе с указанием полномочий сотрудника и описью имущества за которое он отвечает);
- Необходимо создание БД содержащий описание образовательных программ, учебных курсов. Необходимо связать данную БД с базой сотрудников.
- БД студентов должна обеспечивать не только сбор демографических данных о студенте, но и эффективно отображать процесс (историю) обучения данного студента в университете с отображением пройдённых курсов с указанием педагогов и достигнутых в ходу учёбы результатов.
- Одним из обязательных условий создания интегрированной ИС является возможность сохранения и восстановления истории изменений как в отдельном документе отображающем состояние образовательной программы, учебного курса так и на уровне всей структуры университета;
- Интегрированная информационная система должна обеспечить наряду с упрощением доступа к сервисам университета всех заинтересованных лиц (ведение личного кабинета с внедрением принципа «единого окна») также и ведение различного рода журналов с целью учёта лиц как получающих доступ к информации так и вносящих соответствующие изменения
- Обязательным требованием к технической части перспективной ИС считаем наличие web-интерфейса для пользователей любого уровня как со стороны рядовых пользователей так и со стороны администрирования это

позволит как упростит доступ к данным так и организовать надёжную систему защиты от НСД.

- Необходимо также в обязательном порядке учесть интегрирование в ИС канцелярии университета что позволит более точно формулировать основания для решений принимаемых соответствующими пользователями в системе (на первом этапе достаточна указание ссылок на соответствующие нормативные акты, но в перспективе подразумевается полномасштабное интегрирование) коме того данный подход обеспечит возможность стандартизации циркулирующих в университете документов и отчётов что упростит работу персонала.

На текущий момент в университете разрабатывается интегрированная ИС UNIMANG. Задачей информационной системы UNIMANG является осуществление информационной поддержки управления образовательной деятельностью высшего учебного заведения (далее по тексту Университет), что подразумевает: Формирование единого банка данных описывающих профессорско-преподавательский состав, студенческий корпус, образовательные программы, предметы, факультеты, департаменты, систему оценки знаний и другие сопутствующие базы данных (например: предметы выбранные студентом, оценка знаний и изменения текущего статуса студента и т.д.)

С целью обеспечения пользовательского доступа к ресурсам информационной системы UNIMANG предполагается использование web-интерфейса, которая позволит упростить пользователям системы как доступ к специализированной части системы (внесение новых данных или редактирование уже имеющейся информации) а также упростить доступ к информационной части (получение разного рода информации в том числе и не авторизованными пользователями).

Информационная система UNIMANG должна обеспечивать решение задач по планированию учебного процесса, надзор за качеством исполнения учебных программ, ведение статистики и обмен данными с централизованными БД соответствующих служб министерства образования. На основании данных полученных из UNIMANG должно происходить присвоение академических степеней.

Банк данных информационной системы UNIMANG состоит из нескольких взаимосвязанных модулей которые описывают задачи стоящие перед ИС UNIMANG и создают открытую платформу позволяющую без нарушения целостности данных при необходимости как модифицировать уже имеющийся функционал так и добавлять новый.

С целью обеспечения базовых функциональных возможностей UNIMANG на первом этапе в системе предусмотрены следующие модули с соответствующими базами данных:

Реестр учебных программ; Реестр студентов; Реестр академического персонала; Факультет; Департамент; Реестр оценок; Административный модуль.

Информационная система UNIMANG также содержит текущие данные которые представляют собой синтез вышеперечисленных данных и которые формируются во время учебного процесса.

1. Реестр учебных программ

Реестр учебных программ — это база данных содержащая эталонные данные описывающие все учебные программы университета (в т.ч. действующие, прекращенные, находящиеся режиме и разрабатываемые).

Реестр учебных программ обеспечивает решение следующих задач:

- Присвоение каждой учебной программе уникального кода-идентификатора;
- Присвоение учебной программе международного кода (при наличии таковой)
- Управление общими данными учебной программы;
- Сохранение эталонных версий как учебной программы так и всех входящих в неё силабусов;
- Управление статусом Учебной программы и входящим в неё силабусов (на основании данных канцелярии);
- Обеспечение целостности ссылок на академический персонал принимающий участие в осуществлении учебной программы;
- Выдачу имеющихся данных в структурированном виде (на основе заранее разработанных шаблонов);

Неотъемлемую часть Реестра учебных программ составляет реестр силабусов. Реестр силабусов содержит эталонные данные о силабусах разработанных в университете (разрабатываемые, прекращенные, действующие и т.д.)

- Обеспечивает целостность ссылок между различными силабусами учебной программы;

2. Реестр Студентов

Содержит эталонные данные о студентах зарегистрированных (обучающихся) в университете, содержит следующие общие данные:

1. Личные данные студента; 2. Гражданский статус студента; 3. Контактные данные студента (адрес регистрации, фактический адрес проживания, электронная почта, телефон и т.д.); 4. Наименование предыдущего

ВУЗа (в случае зачисления по мобильности); 5. Ссылки на документальный материал позволяющий подтвердить имеющиеся данные; 6. Реестр студентов обеспечивает решение следующих задач: 7. Начальная регистрация студента (как по результатам единого государственного экзамена так и по результатам перевода по мобильности); 8. Предоставление данных факультетам (деканатам) в начале каждого учебного семестра; 9. Консолидацию данных о студентах в конце каждого учебного семестра; 10. Генерирование рабочих версий учебной карточки студента и приложения к диплому выпускника на основании заранее разработанных шаблонов;

3. Реестр академического персонала

Реестр академического персонала содержит эталонные данные о лицах занимающих академиические должности в университете (CV, академическая нагрузка в заранее утвержденном формате, данные о квалификации и научных интересах) в частности БД реестра в структурированной форме должна содержать следующую информацию:

1. Личные данные преподавателя (Паспортные данные, контактная информация); 2. Данные о академическом статусе преподавателя (научная степень с указание номера и даты выдачи соответствующего диплома); 3. Данные о текущей позиции преподавателя (указание факультета, департамента, занимаемой должности, дату избрание, срок истечения полномочий); 4. Ссылки на документальный материал обеспечивающий подтверждение данных о преподавателе; 5. Данные о текущей академической нагрузке;

4. Факультет

Факультет осуществляет текущее управление учебным процессом в течении учебного семестра на основании данных полученных из модулей: «Реестр учебных программ», «Реестр студентов» и «Реестр академического персонала».

База данных факультета в свою очередь должна содержать следующие общие данные:

Наименование факультета; Идентификационный код факультета; Список персонального состава научного совета факультета; Список персонального состава диссертационного совета;

Модуль факультета осуществляет следующих основных функций:

Финансовая и академическая регистрация студентов; Организация мобильности студентов;

Организация экзаменационного процесса; Разработка расписания занятий; Генерирование документов секретариата;

5. Департамент

Производи в подчиненной ему части текущее управление данными полученных из модулей: «Реестр учебных программ», «Реестр студентов» и «Реестр академического персонала».

База данных департамента в свою очередь должна содержать следующие общие данные:

Наименование факультета; Наименование департамента; Код департамента; Персональный список академического состава департамента;

Модуль департамента осуществляет следующих основных функций:

1. Генерирование акта сверки академической успеваемости студентов перешедших по мобильности; 2. Обновление данных подчиненного академического персонала: 3. Обновление и создание новых силабусов; 4. Подготовка проекта о внесении изменений в учебные программы;

- Распределение академической нагрузки; 5. Ведение базы билетов для организации экзаменационного процесса (с указанием соответствующих тем и силабусов);

6. Реестр оценок

Реестр оценок сдержит данные описывающие текущую успеваемость студента. На основании этих данных делается вывод об объёме освоенных кредитов и выставляется конечная оценка за предмет. Педагог соответствующей дисциплины в отведенное временное окно переносит оценки студента в БД.

Модуль осуществляет управление следующими данными

Журнал текущих оценок; Рейтинговые оценки; Экзаменационные оценки;

7. Административный модуль

Административный модуль обеспечивает выполнение следующих основных функций;

- Резервное копирование данных и в случае необходимости резервное их восстановление;
- Управление вспомогательными таблицами входящими р различные БД;
- Управление пользователями системы UNIMANG (регистрация новых пользователей, изменение прав доступа к информации);

• Ведение различного рода лог файлов (с указанием идентификаторов пользователей и рабочих станций);

• Обеспечивает обмен данными с централизованными БД соответствующих служб министерства образования

Как видно из описания начальных требований даже не вдаваясь в подробности реализации понятно, что внутренняя архитектура БД ИИС UNIMANG предполагает совместную, параллельную работу различных служб университета а следовательно возникают конфликты интересов (в отношении совместного доступа и форматов представления данных) кроме того конечная ролевая модель не может быть окончательно прописана в принципе т.к. как уже говорилось университет — это живой организм. Следовательно, одним из путей преодоления описанных противоречий видится использование многозвенной архитектуры (рис 1.)

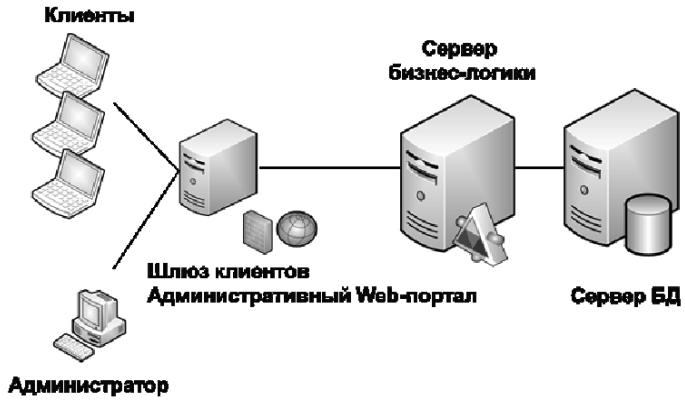

Рис. 1

Даже беглый анализ выявляет внутренние противоречия в реляционной структуре такого сложного организма как ВУЗ. А, следовательно реализовывать ее в таком виде нельзя. И исходя из этого сама собой напрашивается необходимость разрушить связи между таблицами БД и спрятать базовую реляционную модель ИС за сервисами, которые в свою очередь и обеспечат доступ к конечным данным для пользователей системы.

Как видно из рис.1. Вся логика БД от пользователя скрыта при помощи Сервера Бизнесс-логики который на основании различных внутренних и внешних сервисов обеспечивает представление данных для скриптов административного WEB-портала а отсюда эти данные уже получают конечные пользователи. Таим образом достигается максимальная гибкость системы и возможность обходить некоторые конфликты интересов между пользователями ИС.

На наш взгляд вышесказанное является ещё одним аргументом в пользу использования многозвенной архитектуры хотя нельзя не отметить что данная архитектура затратная как с точки зрения материальных и вычислительных средств также и с точки зрения сложностей реализации. Однако она в состоянии обеспечить максимальную гибкость и оперативность в адаптации интегрированных информационных систем управления высшим учебным заведением.

Литература:

1. Joseph M. Hellerstein, Michael Stonebraker, James Hamilton; Architecture of a Database System; Now Publishers Inc, 2007

2. Teorey T.J., Nadeau T., Lightstone S.; Database Modeling and Design: Logical Design (4 edition) ; Wingenious 2005

3. К. Дж. Дейт Введение в системы баз данных = Introduction to Database Systems. — 8-е изд. — М.: Вильямс, 2006.

4. ბიზნეს საწარმოს განაწილებული ინფრმაციული სისტემის მართვის ზოგადი ასპექტები; II საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „კომპიუტინგი/ინფორმატიკა“; გვ. 66-71. ISBN 978-9941-0-5719-9. ბათუმი. 2012.

annotation

Administrative as well as the technical resources are available at Batumi Shota Rustaveli State University in the field of IT Technologies. Moreover, several systems of information delivery function here: the system of information “The Dean’s Office”, the system that manages the examination processes under the exam and test center, MOODLE-the system of distance learning, the system for arranging the staff and academic staff CV-s and the system of library management.

At the current stage an integrated information system UNIMANG is being elaborated at the university. The task of the information system UNIMANG is the informative support for the implementation of educational processes at the higher education institution (hereafter the university, that means the implementation of the following: formation of the

unified data base with the input on the description of professors and teachers, student campus, educational programmes, courses, faculties, departments, assessment system and other relevant data bases (for example: the courses chosen by the students, assessment and the changes in the current status of the students and etc.;).

In order to ensure the user's access to the resources of the information system UNIMANG it is foreseen to apply the web-interface, that makes it easier for the users to keep an access to the specialization related parts of the system (make new date input or update the information that is already available) and simplifies the access to the information related parts (getting the various type of information including the information delivered by unauthorized users also) as well.

Information system UNIMANG must ensure the solutions to the problems that are related to planning of the educational processes, possibility of observation of the educational programme implementation quality, statistics input and data exchange with the centralized data bases relevant to the services of the ministry of education. Based on the data provided by UNIMANG the award of the academic degree must be implemented.

Internal architecture of the information system management at the university foresees the coordinated and parallel performance of separate services of the university, therefore conflict of interests can be experienced (regarding the public access and the structure of the data presented). Moreover, the final model cannot be completely defined since, as it has been already mentioned, the university is the dynamic and constantly changing unit. Therefore, one of the potential ways out can be the application the architecture with multi interfaces. Even the shallow analysis can easily reveal the weak aspects of the system in the relations of such a complex organism as it is the higher education institution. Relevantly, the realization of this structure in the form cannot be acceptable. Consequently this fact makes it necessary to cancel all interfaces between the tables of the data bases and hide the basic rational model of information system in the relevant services which, on their side, ensure the user's access to the data base.

To our mind, all above mentioned is one more argument that reveals the advantage of establishment of the architecture with multi interfaces; however it must be mentioned that this type of architecture is limited to the material and computing means and deals with the realization complexity as well. Although, this system can ensure the maximum flexibility and speed in the context of adaptation of integrated information systems in the process of the management of the higher education institutions.

ირაკლი კინწურაშვილი
ეკონომიკის დოქტორი, ქუთაისის უნივერსიტეტის მოწვეული სპეციალისტი

მარკეტინგი თანამედროვე ტურიზმის განვითარების სამსახურში

კურორტების აქტიური შენება საქართველოში მე-19 საუკუნიდან დაიწყო, ამ დროს ათვისებული იქნა ბორჯომი, აბასთუმანი, კოჯორი აგარაკად იქცა. მე-19 საუკუნის ბოლოდან იწყება შავიზღვისპირეთის ათვისება, მეცნიერულ საფუძველზე კურორტების გეგმაზომიერი ათვისება 1926 წლიდან დაიწყო და უმაღლეს დონეს ყოფილი პოსტსაბჭოთა პერიოდში მიაღწია, აქ აღრიცხულია სხვადასხვა სახის სამედიცინო პროფილის კურორტები: კარდიოლოგიური, ალერგოლოგიური, ნევროლოგიური, დერმატოლოგიური, მინერალური წყლები, სამკურნალო ტალახი, მაგნიტური ქვიშები, სამკურნალო მღვიმეები, ზამთრისა და ზაფხულის კურორტები და სხვა.

საქართველოში საერთაშორისო ტურიზმის განვითარებაზე უარყოფითად იმოქმედა 90-იანი წლების დასაწყისში ქვეყანაში განვითარებულმა მოვლენებმა, კონფლიქტური სიტუაციების გამწვავების გამო არახელსაყრელი და საშიში შეიქნა დასვენება, რამაც შელახა ქვეყნის იმიჯი და ტურისტთა ჩამოსვლა მკვეთრად შეამცირა.

ქვეყანაში დღეისათვის არსებობს კომბინირებული მარშრუტებით მომსახურების ტრადიცია. ტურის ხანგრძლივობა 7-21 დღემდე გრძელდება, აქ შესაძლებელია ანტიკური ხანის ნაქალაქარების – არმაზი (მცხეთა), ციხე-გოჯი (ნოქალაქევი სენაკი), ანტიკური კოლხეთის (ვანი), კლდეში ნაკვეთი ქალაქის – ვარძია, უფლისციხე, დიდი ქალაქების თბილისი, ქუთაისი, თელავი, ბათუმის დათვალიერება, ასევე კურორტებზე ბორჯომში, წყალტუბოში, ქობულეთში, ბაკურიანში, გუდაურში დასვენება.

უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე ტურისტული ბიზნესის განვითარება წარმოუდგენელია თანამედროვე მენეჯმენტისა და მარკეტინგული პრინციპების გამოყენების გარეშე. სხვა ბიზნესისაგან განსხვავებით ტურიზმის სფეროს გააჩნის განსაკუთრებული სპეციფიკა, რომელიც არ ახასიათებს სხვა ბიზნესებს, მაგ: სეზონურობა. – სწორედ აქაა ადგილი უშუალოდ ჩაერთოს მარკეტინგი არსებულ საქმიანობაში და გამონახოს ეფექტური გზები ტურისტთა ფართო მასების მოზიდვისათვის და მოახერხოს მაქსიმალური სიამოვნება მიანიჭოს დამსვენებლებს.

დღევანდელი გაზრდილი მოთხოვნები ტურისტული ინდუსტრიის სისტემაში შემავალ ორგანიზაციებს განსაკუთრებულ პირობებს უყენებს, რომელთა დაკმაყოფილება შეუძლებელია თანამედროვე მარკეტინგის

პრინციპების გამოყენების გარეშე. სამწუხაროდ უნდა ითქვას, რომ საქართველოში მარკეტინგს ნაკლები ყურადღება ექცევა, ჩვენს ბიზნესმენებს ჯერ კიდევ ჯეროვნად ვერ შეუფასებიათ მარკეტინგის შესაძლებლობანი ამ სფეროში და მათი საქმიანობა განპირობებულია პრაქტიკული გამოცდილებით. თანამედროვე პერიოდში სამომხმარებლო მოთხოვნების დაკმაყოფილება, ტურისტული მომსახურებისა თუ საქონლის მიწოდება ტურიზმის ინდუსტრიაში, კაპიტალის კონცენტრაცია მოითხოვს მარკეტინგისადმი განსაკუთრებულ ყურადღებას.

მას შემდეგ, რაც ტურისტული ფირმა განაცხადს გააკეთებს და უშუალოდ ჩაერთვება საქმიანობაში, იგი ექცევა განსაკუთრებულ გარემო პირობებში როგორც მიკრო, ასევე მაკრო გარემოში, რომლებიც სერიოზულ გავლენას ახდენს ფირმის საქმიანობაზე, რომელიც შეიძლება უარყოფითად აისახოს მის მომავალზე თუკი დროულად არ უზრუნველყოფს მარკეტინგის პრინციპების კომპლექსურ გამოყენებას.

ამგვარ გარემოში ერთ-ერთი მთავარი ადგილი დემოგრაფიულ ფაქტორს უჭირავს. მარკეტინგი განიხილავს სწორედ იმ საკითხს, რომელიც დაკავშირებულია მოსახლეობის რიცხოვნობასთან, მათ დაყოფასთან წლოვანების მიხედვით სეგმენტებად, რადგან ტურისტულმა ფირმამ ცალკ-ცალკე უნდა შესთავაზოს შესაბამისი მარშრუტი ცალკეულ მომხმარებელთა სეგმენტს. მაგალითად: ახალგაზრდები შეიძლება უფრო ეტანებოდნენ აჭარის რეგიონს და აქტიურ დასვენებას, ისინი უპირატესობას ანიჭებენ უშუალოდ ბათუმსა და მის სანაპიროს მაშინ, როცა ხანშიშესულებმა შესაძლებელია უპირატესობა მიანიჭონ ქობულეთს, როგორც უფრო წყნარ ადგილს, დასასვენებლად უფრო კომფორტულს და თავი უკეთესად იგრძნონ მის ქვიშიან სანაპიროზე, ხოლო ახალგაზრდებმა, რომელთაც პატარა ბავშვები ჰყავთ ამოირჩიონ მაგნიტური ქვიშები როგორც ბავშვის ჯანმრთელობისათვის საუკეთესო და დასასვენებლად ურეკი არჩიონ და ა. შ. აქედან იმ დასკვნის გამოტანა შეიძლება, რომ მოსახლეობის თითოეული ასაკობრივი ჯგუფები სხვადასხვა ტურპროდუქტების მომხმარებლები არიან და ამიტომ ტურისტულმა ფირმებმა კვლევის საფუძველზე უნდა გამოავლინონ და ცალკეულ სეგმენტებად გამოყონ თითოეული ჯგუფები.

განსაკუთრებულ განსაზღვრას საჭიროებს მომხმარებელთა ეკონომიკური ფაქტორებიც. შემოსავლების დონე ერთ-ერთი უმთავრესი ფაქტორია და მარკეტინგული კონცეფცია სწორედ აქეთკენ უნდა იყოს მიმართული. ტურისტულმა ფირმამ უნდა უზრუნველყოს მომსახურების სხვადასხვაგვარი პაკეტი დაბალშემოსავლიანი, საშუალოშემოსავლიანი და მაღალშემოსავლიანი კლიენტურისათვის, საჭიროა ამას მიექცეს განსაკუთრებული ყურადღება, რათა შეძლონ ჯეროვნად მოემსახურონ დამსვენებელთა ყველა სეგმენტს.

ასევე მნიშვნელოვანია განვსაზღვროთ ტურის ფსიქოლოგიური ასპექტები. მარკეტინგმა უნდა განსაზღვროს ეთნიკურია ტურიზმი, რელიგიური, სოციალური თუ ექსკლუზიური. საჭიროა განისაზღვროს ტურის მოტივი, საფუძველი რომლითაც შეიძლება ნაკარნახევი იყოს ტური. განსასაზღვრია ტურის ხანგრძლივობა, ჯგუფურია თუ ინდივიდუალურია ტური, შესაბამისად უნდა მოხდეს დამსვენებელთა განთავსება ტურისტულ სახლებში, კემპინგებსა თუ სასტუმროებში.

ამგვარიმარკეტინგულიღონისძიებებისგატარებისასტურისტულიფირმაკარგადუნდაერკვეოდესკონკურენციულ საქმიანობაში, მას უნდა შეეძლოს დაიცვას თავისი დამსვენებელი რაიმე ექსცესებისაგან, უნდა დაეხმაროს მოულოდნელად წამოჭრილი პრობლემის მოგვარებაში (მაგალითად: ჯანმრთელობის მოულოდნელი გაუარესება), უნდა შეეძლოს დამსვენებელს შესთავაზოს დასვენებისა და გართობის საშუალებები, შესაძლებელია შესთავაზოს გასვლითი ტური ბუნებაში, რომელიც კიდევ უფრო აამაღლებს ტურისტული სააგენტოს კონკურენტუნარიანობას და დამსვენებელთა მხრიდან სანდომიანობას.

ამგვარი მარკეტინგული ქმედებები და მსოფლიო პრაქტიკის გათვალისწინება დადებითად აისახება ტურისტული ფირმების მუშაობაზე. ჩვენთვის ცნობილია, რომ მარკეტინგის მთავარი მიზანი ის კი არ არის, რომ ფირმამ მხოლოდ დღეს მიიღოს მოგება თავისი საქმიანობიდან, არამედ მარკეტინგის მთავარი მიზანია დღევანდელი მისი საქმიანობით შექმნას ხვალინდელი მომხმარებელი, კეთილგანაწყოს იგი, და აღუძრას სურვილი კიდევ ისარგებლოს მისი მომსახურებით.

Irakli Kintsurashvili
Doctor of Economics, Associated professor

MARKETING IN THE SERVICE OF THE DEVELOPMENT OF MODERN TOURISM

Active construction of the resorts in Georgia has been started since XIX century. In that period there have been developed Borjomi, Abastumani, and Kojori became relaxing place. From the end of XIX the black sea territory started development. Regular development of the resorts has been started since 1936 and it reached to the higher level in the former Soviet period, there are listed different medical resorts: cardiologic, allergologic, neurologic, dermatologic, mineral waters, medical mud, magnetic sand, medical caves, winter and summer resorts and etc.

The events and conflict situations happened at the beginning of 90 years in the country made relax dangerous and disadvantageous. It humiliated the image of the country and reduced the number of tourists.

It's significant that development of the modern tourist business is unimaginable without applying principles of the modern management and marketing. Differing from other business, the tourism field has a significant specific for example seasonality. Just this is the place for marketing to be involved in the activity and find efficient ways for attracting the broad mass of the tourists and do everything to make pleasant relaxing environment for visitors.

Present requirements raise specific conditions to the system of the tourist industry and they cannot be satisfied without applying modern marketing principles. Unfortunately here shall be mentioned that relevant attention isn't paid to marketing. Our businessmen have not apprized abilities of marketing in the field yet and their activity is stipulated by practical experience. In modern period satisfaction of the consumer's requirements, providing tourist service and product in tourism industry, capital converting requires special attention to marketing.

After tourist firm makes request and involves in the activity, it finds itself in a special environment as in macro as well in micro environment which has a serious influence on activity of the firm which can be negatively reflected on its future in the event if it doesn't provide application of marketing principles properly.

In such environment the main place is taken by demographic factor. Marketing discusses just that question which is connected with number of population, their dividing into segments according to ages as the tourist firm shall separately offer the relevant rout to separate consumers segment. For example: the young people may prefer Adjara region and active relax, Batumi and seaside, when the elders may prefer Kobuleti as it is more quiet and comfortable place and feel themselves better in its sandy coast, and the youth having a baby may prefer magnetic sand and choose Ureki and etc.

Based on the abovementioned we can conclude that each age groups of the population are users of different tour products and that's why tourist firms shall display and allocate each groups into segments.

The economic factors need a special determination as well. The level of incomes is one of the main factors and marketing conception shall be directed to this direction. Tourist firms shall provide different package of service as are consumers having low income, average income and high income. It's necessary to pay attention to this factor as to properly serve to all segments of tourists.

It's also significant to determine tour psychological aspects. Marketing shall determine whether tourism is religious, social or exclusive. It's also necessary to determine motive and basis of the tour. The period of the tour shall be also specified whether it is group, individual and the tourists shall be relatively distributed in the tourist houses, camps or hotels.

While carrying out such marketing events the tourist firm shall know competitive activity well in order the firm to defend its tourists from any excess, to help in solving any problems (for example: health problem), the firm can offer to tourists relaxing and entertaining means, also tour in the nature which will increase competitiveness of the tourist firm and reliability from tourists.

Such kind of marketing actions and considering the world practice it will be positively reflected on operation of the tourist firms. We know that the main goal of marketing isn't to get a profit today from activity, but the main goal of marketing is to create future customers for its activity, to raise will to the tourists to apply their service again.

ელგუჯა კონჯარია
ეკონომიკის დოქტორი, ზუგდიდის სასწავლო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი
ნინო გრიგოლაია
ეკონომიკის დოქტორი, თბილისის ღია სასწავლო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი

ბუღალტრული აღრიცხვის ავტომატიზებული ფორმების არსი და მნიშვნელობა

ბუღალტრული აღრიცხვის (ანგარიშწარმოების) ფორმა არის გამოსაყენებელი სააღრიცხვო რეგისტრებისერთო ბლიობადამათშისააღრიცხვოჩანაწერთა თანმიმდევრობა და წესები ერთიანობაში. იგი გულისხმობს სააღრიცხვო რეგისტრების არა მხოლოდ რაოდენობას, არამედ მათ აღნაგობას და კავშირ-ურთიერთობას, აგრეთვე სააღრიცვხო რეგისტრაციის თანმიმდევრობას და ხერხებს.

ბუღალტრული აღრიცხვის ესა თუ ის ფორმა ყალიბდება და განისაზღვრება აღრიცხვის პროცესის განხორციელებისათვის საჭირო გარკვეული ხერხებისა და საშუალებების გამოყენებით. აღრიცხვის კონკრეტული ფორმის განმსაზღვრელი ძირითადი ელემეტებია:

1. გამოსაყენებელი რეგისტრების რაოდენობა და აგებულება
2. რეგისტრებში ჩაწერის ხერხი და თანმიმდევრობა
3. რეგისტრებს შორის კავშირურთიერთობა აღრიცხვის პროცესში და მათში ჩანაწერების შედარება

ამ ელემენტთა ერთობლიობა, ერთამენთთან მჭიდრო კავშირში, ქმნის აღრიცხვის განსაზღვრულ ფორმას.

აღრიცხვის განვითარების ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ჩამოყალიბდა და განვითარდა აღრიცხვის მრავალი ფორმა.

აღრიცხვის სამუშაოები სრულდება აგრეთვე ტექნიკური საშუალებების გამოყენებითაც. იმისგან

დამოკიდებულებით, თუ რა სახის ტექნიკური საშუალებები გააჩნია საწარმოს აღრიცხვის სამუშაოთა შესასრულებლად, საწარმო იყენებს აღრიცხვის მექანიზაციისა და ავტომატიზაციის შესაბამის ფორმას რაც შეეხება იმას, რა სახის ტექნიკური საშუალებები უნდა გააჩნდეს საწარმოს აღრიცხვის სამუშაოთა შესასრულებლად, დამოკიდებულია საწარმოს ტიპზე, წრებრუნვაში მყოფი დოკუმენტაციის მოცულობისა და ბუღალტრულია ღრიცხვის ორგანიზაციაზე.

ბუღალტრული აღრიცხვის ავტომატიზებული ფორმა ტაბულურ-პერფობარათული ფორმის განვითარებაა. აღრიცხვის მანქანურ-ორიენტირებული ფორმებიდან სწორედ ამ ფორმამ ჰპოვა ფართო გავრცელება. მისი არსი იმაში მდგომარეობს, რომ აღრიცხვის საინფორმაციო მონაცემები თანმიმდევრულად გადაიტანება დოკუმენტებიდან მანქანურ მატარებელზე-მანქანაგრამაზე, ვიდეოგრამაზე.

გამოთვლითი ტექნიკის ფართოდ გამოყენებამ წარმოშვა აღრიცხვის ორგანიზაციის ახალი წესები და ხერხები. დამუშავებულია ბუღალტრული აღრიცხვის მანქანაორიენტირებული ფორმები. მათ თავისებურებას წარმოადგენს სააღრიცხვო ინფორმაციის განზოგადებულ ჭრილში მანქანაგრამის ავტომატიზირებული რეჟიმის შედგენის შესაძლებლობა, რომელიც აუცილებელია მართვის, კონტროლის, ანალიზისა და ბუღალტრული ანგარიშგების შესადგენად.

ამჟამად ჩვენს ქვეყანაში მიმდინარეობს საწარმოთა აღჭურვა კომპიუტერული ტექნიკით. კომპიუტერი იძლევა საშუალებას, დაგროვდეს მონაცემები სააღრიცხვო რეგისტრებში (ბარათებში თავისუფალ ფურცლებში და სხვა), ასევე ინფორმაციის (მანქანურ მატარებლებზე ფაილებში).

კომპიუტერის ათვისებისა და ექსპლუატაციის სიადვილე შესაძლებლობას იძლევა კომპიუტერი გამოყენებულ იქნეს პერსონალურ ტექნიკად, აღიჭურვოს მით ბუღალტრები და მის საფუძველზე შეიქმნას ბუღალტრის სამუშაო ადგილი.

ავტომატიზირებული აღრიცხვის აუცილებელ პირობას შეადგენს ბუღალტრული მონაცემების რეგისტრაციისა და დამუშავების პროგრამების არსებობა. ისინი მოიცავენ ინფორმაციის ავტომატიზირებულად მიღების და დამუშავების ტექნოლოგიის შემუშავებას, მათ შორის:

-პირველადი დოკუმენტების მორგება ავტომატიზირებული დამუშავებისათვის;

-დოკუმენტბრუნვა, რომელიც მოერგება სააღრიცხვო მონაცემების დამუშავებას კომპიუტერზე;

-კოდები;

-ავტომატურად მიღებული საანგარიშგებო დამუშავება;

-გამოთვლითი ტექნიკის მუშაობის პროგრამები;

-ტექნოლოგიური და ინსტრუქციული რუქები, რომელიც გავლენას მოახდენს ინფორმაციის დამუშავებისას სამუშაოს შესრულების ტექნოლოგიური პროცესის ყველა ეტაპზე ფორმალიზებული წესრიგის დამყარებაზე.

ბუღალტრული მონაცემების კომპიუტერული ტექნიკის გამოყენებამ წარმოშვა ე.წ. ბუღალტრული აღრიცხვის კომპიუტერული ფორმა. ამ ფორმის გამოყენებით აღრიცხვაში შესაძლებელია:

1. მონაცემების რეგისტრაცია და შენახვა
2. მონაცემების დახარისხება და არითმეტიკული ოპერაციების შესრულება
3. ბუღალტრული ანგარიშგებისათვის მაჩვენებლების მომზადება.

აღრიცხვის ჩვეულებრივი და კომპიუტერული ფორმები განსხვავდებიან არითმეტიკული ოპერაციების შესრულებისა და მონაცემთა შენახვის ხერხით. კომპიუტერული სისტემები ასრულებენ იგივე ფუნქციებს, მხოლოდ უფრო ოპერატიულად, დიდი სიზუსტით და უფრო ნაკლები ღირებულებით (თუ განმეორებადი სამეურნეო ოპერაციები დიდია). აღსანიშნავია ორი არსებითი განსხვავება. პირველი დაკავშირებულია უწყვეტი კონტროლის შესაძლებლობასთან. ჩვეულებრივი ფორმით აღრიცხვისას თითოეული ჩანაწერი პირველადი დოკუმენტებიდან აღრიცხვის სხვადასხვა, ფორმამდე სრულდება პირადად პასუხისმგებელი პირის მიერ, რაც ქმნის სრული უწყვეტი კონტროლის საშუალებას. აღრიცხვის კომპიუტერული სისტემისას ეს ამოცანა რთულდება. რამდენადაც, არითმეტიკული მოქმედება ხორციელდება პროგრამული საშუალებებით. მეორე მნიშვნელოვან განსხვავებას წარმოადგენს ანგარიშგების მომზადების ტექნოლოგია. ანგარიშგების შედგენის ღირებულება და მისთვის საჭირო დრო კომპიუტერიზირებული სისტემისას მცირეა რაც ქმნის სხვადასხვაგვარი სპეციალიზირებული ანგარიშგების მომზადების შესაძლებლობას.

საწარმოები, რომლებიც იყენებენ ბუღალტრული აღრიცხვის კომპიუტერულ ფორმას, ქმნიან გამოყენებული კომპიუტერული პროგრამისა და რეგისტრების შესაბამისობის აუცილებლობლობას აღრიცხვის პრინციპებთან შეთანხმებით.

აღრიცხვის ავტომატიზირებული ფორმის დროს პირველადი დოკუმენტების მონაცემების საფუძველზე იბეჭდება ოპერაციების ჯურნალი, რომელიც საკონტროლო მანქანოგრამას წარმოადგენს. ნაშთების და ბრუნვების საფუძველზე იბეჭდება ანალიზური აღრიცხვის უწყისი. ასევე ადგენენ თვით სინთეზური აღრიცხვის მანქანოგრამებს. თვის ბოლოს კი მათ საფუძველზე დგება სინთეზური ანგარიშების მანქანოგრამა ბრუნვათა უწყისი. სინთეზური და ანალიზური აღრიცხვის ბრუნვათა უწყისების მაჩვენებელთა შეჯერების შემდეგ კი დგება ბალანსი. პერსონალური კომპიუტერების გამოყენებისას ადგენენ რამდენიმე ჟურნალს, ან ერთ მთავარ ჟურნალს. ამ ჟურნალების მონაცემთა დაჯგუფებისა და დაჯამების საფუძველზე დგება მთავარი საბუღალტრო წიგნის ანგარიშები. ამ უკანასკნელის საფუძველზე საცდელი ბალანსი და ბოლოს ანგარიშგება მოგება-ზარალის შესახებ და ბალანსი.

მექანიზირებული აღრიცხვის ფორმა დაკავშირებულია სააღრიცხო-ეკონომიკურ საქმიანობაში გამოთვლითი ტექნიკის გამოყენებასთან. ამ ფორმას მნიშვნელოვანი უპირატესობები გააჩნია. ესაა პირველ რიგში სისწრაფე, ობიექტურობა, ასევე კადრების გამონთავისუფლება, ყოველივე ეს კი მიიღწევა აუცილებელი პირობებში დაცვის შემთხვევაში, რაც იმაში მდგომარეობს, რომ აუცილებელია სამეურნეო ოპერაციათა მოხდენის დამადასტურებელი

პირველადი დოკუმენტების ხარისხიანი შედგენა და მათი დროული ჩაბარება დამუშავებისათვის, ამას გარდა საჭიროა სათანადო საანგარიშო ტექნიკა, შესაბამისი კადრები, ინფორმაციის მანქანური დამუშავების პროგრამები და სხვა მთელი პირობები. მხედველობაშია მისაღები აგრეთვე ინფორმაციის მექანიზირებული დამუშავების ეკონომიკური ეფექტურობა კონკრეტული საწარმოსათვის; თუ კი ხარჯები მნიშვნელოვანი იქნება, სამუშაოს მცირე მოცულობას როგორც წესი ბუღალტრები ხელით დაამუშავებენ. არსებობს სხვადასხვა პროგრამები, რომელსაც აირჩევს სააღრიცხვო სამსახურის ხელმძღვანელობა და განახორციელებს მის კორექტირებას (მომსახურე კომპიუტერული ფირმის მეშვეობით) საწარმოსათვის აუცილებელი ინფორმაციის მიღების თვალსაზრისით. ბოლო პერიოდში ბუღალტრული აღრიცხვის მექანიზირებული განხორციელების აღიარებული მიდგომაა ინდივიდუალური სარგებლობის კომპიუტერების გამოყენება.

პერსონალური კომპიუტერების გამოყენებისას, ნაცვლად ერთი ჟურნალისა, დგება რამდენიმე ჟურნალი (საინფორმაციო მასივები ფორმდება სამუშაოთა უბნების მიხედვით). ცენტრალური ეგმ-ით სარგებლობისას ხდება პერსონალური კომპიუტერების გაერთიანება ქსელში, რითაც ავტომატურად იცვლება მონაცემები ბუღალრული აღრიცხვის სხვადასხვა უბნებს შორის.

კომპიუტერის ქსელის არარსებობისას ერთიანი ჟურნალი აღარ არის საჭირო, ვინაიდან ასეთ შემთხვევაში ხდება ლოგიკური საინფორმაციო მასივების სერიების კორდინირება. ბოლოს; თუ შექმნილია ავტომატური სამუშაო ადგილები (ასა-ები). კონკრეტული პირობებისაგან დამოკიდებულებით, შესაძლებელია როგორც ერთიანი ჟურნალის, ისე მათი ნაკრების გამოყენება.

აღრიცხვის მანქანურ-ორიენტირებული ფორმების გამოყენებას თვისებრივად ახალ დონეზე აჰყავს ბუღალტრული პროცედურის რეალიზაცია.ეს განპირობებულია ეკონომიკური ინფორმაციის დამუშავების ავტომატიზაციით, რაც მნიშვნელოვნად ამაღლებს აღრიცხვის დარგის მუშაკთა შრომის ნაყოფიერებას. აღრიცხვის თანამედროვე კომპიუტერული სისტემა სააღრიცხვო სამუშაოთა გამარტივების, გაიაფების და შრომის მაღალი ნაყოფიერების უზრუნველყოფის საშუალებას იძლევა.

Elguja Konjaria
Doctor of Economics, Associated Professor of Zugdidi University

Nino Grigolaia
The Open University of Tbilisi, Doctor of Economics, Full Professor

THE ESSENCE AND MEANING OF AUTOMATICALLY FORMS IN ACCOUNTING SYSTEM

Different forms in accounting system are formed and defined to form the process of accounting system with the use of certain means.

The main elements for defining the concrete forms of accounting are;

1. the number and construction of used registers
2. the ways of writing and sequencing
3. the connections between the registers in the process of accounting and comparing the notes.

The unity of all these elements creates the definite form in accounting.

In the long process of its development many form were created and developed.

The works in accounting are also accomplished with the use of technical means.

Widely using of calculation techniques arised accounting systems new rules and methods. It was formed accounting systems machine oriented forms. The most important is, that the characteristic of accounting information is generalized possibility of setting up an automated procedure, which is vital for control , management, analyzing and also for accounting reports.

Nowadays in our country is spreading equipping the enterprises by computer techniques. It allows to accumulate facts in accounting cards, in free papers and so on. Mastering and operation of new computer system allows to use computer for personal technique, to equip accounted and based on this set they can create accouters workplace.

Automated accountings necessary condition is accounting systems registration and existence of processing programs. they include the receiving of automated information and development of technology, including:

Documents turnover, Processing of accounting documents in computers, New cods, Automatically derived the reporting process, New programs for working calculating techniques, Technological and instructional maps.

Accounting systems using by computer technique develops accounting systems computerizes form. Using this form in accounting system becomes possible;

1 registration and conservation of information

2 sorting information and executing arithmetical operations

3 accounting reporting indicators preparation

The ordinary and computer form differ from each other in handlng arithmetical operations and the means for

saving the data. Computer systems do the same functions but with more precision and less cost. Two main differences can be mentioned .the first is connected with the possibility of non-stop controle. During making the usual form in accounting each note from the document to different forms is done the possibility of constant controle.while making a computer accounting system this task gets more difficult as the arithmetical operations are made by a special program. The second important difference is the technology of preparation of accounts. The costs and time for making accounts while computerized system are little, that gives possibility of preparing different special accounts.

Analytical accounting balance is published based on rotations and balances. In the end of the month based synthetic accounts list. After collection of synthetic and analytical statements it become possible to do new balance sheet.

After consumption of personal computers they establish one main register or more than one . based on grouping and summing all the information we receive in main accounting sheets

Automated form is registration is connected with the use of calculation techniques .this form has an important advantage. This is first of all speed, objectivity and of cause using less employees. All this are achievable if yhe certain conditions are followed. It's necessary to create the documents that Varity the agricultural techniques are needed with proper human recourses, the program of automatically procession and many other conditions.

The effective automated processional information for certain enterprise should be taken into consideration .if the losses will be important, a small amount of work should be done as a tulle by an accountant.

There are different programs and the head of accounting service chooses and makes all the corrections with the help of a concrete computer firm. Lately the most acknowledged approach in accounting is the usage of individual computers.

In case of usage the Pc instead of one journal several are formed. The personal computer is switched into the central network, which automatically changes the results between the different parts of accounting.

In case of not having a network the base is not needed.

In case of usage the automated form takes to the next level of realization the accounting procedure.

It is caused by the automatisation to process the economical information which significantly increases the productivity of people working in this sphere.

The modern computer system insures simplifying, making cheaper and more productive the accounting system.

Дарья Корнева
Аспирант Института Экономики и Промышленности НАН Украины,
преподаватель кафедры туризма Донецкого Института Туристического Бизнеса

РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ

Туристическая индустрия приобретает все большее значение для развития экономики в Донецкой области. Она стремительно интегрируется в национальную туристическую индустрию. Приоритетное направление развития въездного и внутреннего туризма является важным фактором повышения качества жизни населения, создания дополнительных рабочих мест и увеличения бюджетных поступлений, повышения авторитета региона.

Развитие туризма существенным образом влияет на такие секторы экономики как транспорт, торговля, связь, строительство, сельское хозяйство, производство товаров широкого потребления, и является одним из перспективных направлений структурной перестройки экономики. В свою очередь, важными факторами развития туристической отрасли является природно-рекреационный и историко-культурный потенциал[1].

Отечественный и зарубежный опыт свидетельствует о том, что туризм в настоящее время представляет собой наиболее развитую, прибыльную, социально значимую отрасль. В табл. 1.1 представлены основные туристические потоки в Донецкой области в течение последних лет [2].

Таблица 1.1

Туристические потоки в Донецкой области за 2006-2011 гг.

Года	Количество туристов обслуженныхСубъектами туристической деятельности Донецкой области	Из общего числа туристов:			Количество экскурсантов
		Иностранные туристы	Туристы – граждане Украины, которые выезжали заграницу	Внутренние туристы	
2006	125568	1263	54585	69720	25520

2007	151924	1720	64507	85697	20469
2008	155869	3538	61760	90571	21979
2009	123073	3137	50211	69725	14831
2010	138833	3078	60497	75258	30852
2011	152463	1734	84013	66716	17869

Более наглядно разделение туристических потоков рассмотрим на рисунке 1.1.

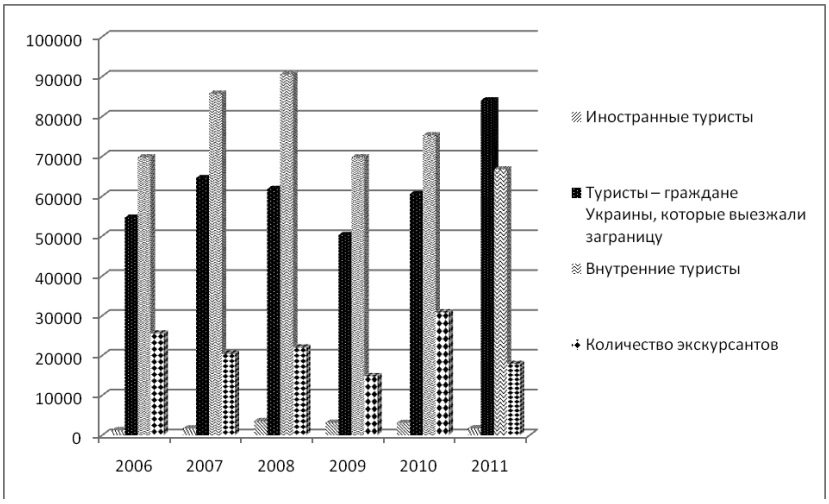

Рис.1.1. Разделение туристических потоков в Донецкой области за 2006-2011 гг.

На 01 января 2011 года в регионеработают 542 лицензированныхсубъектовтуристическойдеятельности, которыепредоставляют услуги по организациивнутреннего, зарубежного, зарубежноготуризма и экскурсионнойдеятельности. Это в 3,5 разабольшечем в 2005 году. По 2011 годих услугами воспользовались 152,5 тыс. человек. Кромеэтого, туристическиеорганизацииобласти обслужили 17,9 тыс. экскурсантов (для них продолжительностьпоездки не превышает суток).

В Донецкой области существуют предпосылки для развития специальных видов туризма – сельского, детского и молодежного, промышленного, экологического, охотничьего, спортивного, религиозного (паломнического), спелеотуризма.

Для развития туризма благоприятным также является то, что в области развиты все виды транспортных сообщений: автомобильное, воздушное, железнодорожное, морское.

Аэропорт “Донецк” имеет статус международного и предлагает полный спектр таможенных услуг, 70 % грузооборота аэропорта составляют международные перевозки.В Донецком аэропорту расположен консульский пункт Представительства Министерства иностранных дел в г.Донецке, где для иностранных граждан осуществляется оформление документов на въезд в страну. То, что аэропорт “Донецк” - один из немногих в Украине пунктов безвизового въезда иностранных граждан, - может стать значительным стимулом для развития въездного туризма в регионе.

Последнее время жители других регионов Украины и иностранцы интересуются экскурсиями по нашим предприятиям, в частности по Артемовскому заводу шампанских вин, или желают опуститься в настоящую шахту. Однако в силу того, что туризм в Донецкой области достаточно молод и еще нуждается в развитии, то следует говорить о необходимости весомых инвестиций, которые смогли бы поднять данное туристическое предложение на должный уровень.

Вместе с тем дальнейшему развитию туризма и курортно-рекреационной отрасли в области препятствует ряд проблем:

отсутствие единой системы управления туризмом и ее инфраструктурой в городах и районах;

несовершенство нормативно-правовой базы;

разная ведомственная подчиненность объектов размещения туристов, санаторно-курортных, оздоровительных и рекреационных учреждений, которые предоставляют туристические услуги;

несоответствие большинства туристических объектов международным стандартам;

неудовлетворительное состояние туристической, сервисной и информационной инфраструктуры в зонах автомобильных дорог и международных транспортных коридоров;

неэффективность использования рекреационных ресурсов и необходимость их сохранения;

недостаточность инновационных проектов и научных исследований по вопросам развития перспективных видов туризма;

отсутствие комплексных планов развития региональных центров приоритетного развития туристической и курортно-рекреационной сфер;

недостаточная обеспеченность туристической отрасли высококвалифицированными специалистами;

недостаточность государственной поддержки и комплексного подхода к рекламированию регионального туристического продукта на внутреннем и международном рынке туристических услуг [3].

Решением этих вопросов может стать формирование информационного пространства, создание положительногоимиджа Донецкой области, принятие нормативной базы, ориентированной на совместную деятельность туристических предприятий, учебных заведений по подготовке соответствующих кадров и органов государственной власти, занимающихся развитием туристической отрасли в Донецком регионе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ворошилова А.А. Развитие туристического бизнеса в Донецком регионе / А.А. Ворошилова // Материалы Всеукраинской интернет-конференции 21-22.05.2009. Серия «Туризм как составляющая развития экономики Украины». – 2005.

2. Туристичні потоки у Донецькій області. [Електронний ресурс]/ Головне управління статистики Донецької області. – Режим доступу: http://donetskstat.gov.ua/statinform/kult_5.php.

3. Богуш Л.Г. Підходи до формування стратегії розвитку туристичної індустрії в Україні / Л.Г. Богуш // Туристично-краєзнавчі дослідження: зб. наук. пр. – К.: Кармаліта, 2004. – Вип. 5. – С. 135–155.

Darya Korneva

Postgraduate student, Institute of Economy and Industry of the NAS of Ukraine,

Professor of the Department of tourism of Donetsk Institute of Tourist Business

DEVELOPMENT OF TOURIST INFRASTRUCTURE IN DONETSK REGION

The tourist industry gains the increasing value for economy development in Donetsk region. It is promptly integrated into the national tourist industry. The priority direction of development of entrance and internal tourism is an important factor of improvement of quality of life of the population, creation of additional workplaces and increases in the budgetary receipts, increases of authority of the region.

Tourism development essentially influences such sectors of economy as transport, trade, communication, construction, agriculture, production of consumer goods, and is one of the perspective directions of restructuring of economy. In turn, important factors of development of tourist branch is natural and recreational and historical and cultural potential [1].

Domestic and foreign experience testifies that tourism represents now the most developed, profitable, socially significant branch. The main tourist streams are presented in tab. 1.1 in Donetsk region in recent years [2].

Table 1.1

Tourist streams in Donetsk region for 2006-2011.

Years	Number of tourists served by subjects of tourist activity of Donetsk region	From total number of tourists of Donetsk region			Number of tourists
		Foreign tourists	Tourists (citizens of Ukraine who left abroad)	Internal tourists	
2006	125568	1263	54585	69720	25520
2007	151924	1720	64507	85697	20469
2008	155869	3538	61760	90571	21979
2009	123073	3137	50211	69725	14831
2010	138833	3078	60497	75258	30852
2011	152463	1734	84013	66716	17869

More visually division of tourist streams we will consider in figure 1.1.

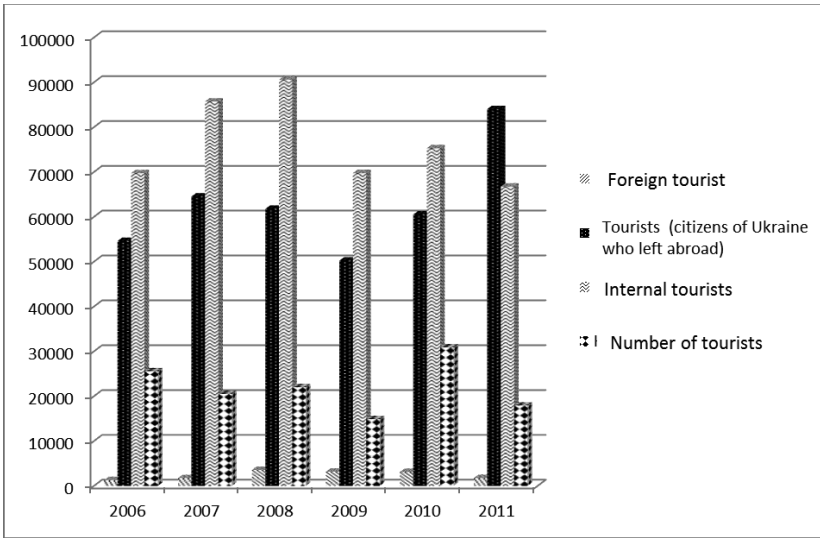

Fig. 1.1. Division of tourist streams in Donetsk region for 2006-2011.

For January 01, 2011 in the region 542 licensed subjects of tourist activity who provide services in the organization of internal, foreign, foreign tourism and excursion activity work. It is 3,5 times more than in 2005. For 2011 152,5 thousand people used their services. Besides, the tourist organizations of area served 17,9 thousand tourists (for them duration of a trip doesn't exceed days).

In Donetsk region there are preconditions for development of special types of tourism – rural, children's and youth, industrial, ecological, hunting, sports, religious (pilgrim), a speleoturizm.

For development of tourism that in area all types of transport connections are developed also is favorable: automobile, air, railway, sea.

The Donetsk airport has the status international and offers a full range of customs services, 70% of goods turnover of the airport make international transport. In Donetsk to the airport the consular point of Representation of the Ministry of Foreign Affairs in Donetsk where for foreign citizens paperwork on entry into the country is carried out is located. That the Donetsk airport - one of the few points in Ukraine of visa-free entrance of foreign citizens, - can become considerable incentive for development of entrance tourism in the region.

Lately inhabitants of other regions of Ukraine and foreigners are interested in excursions on our enterprises, in particular on Artemovsky plant of sparkling wines, or wish to fall to the real mine. However that tourism in Donetsk region is rather young and still needs development, it is necessary to speak about need of powerful investments which could lift this tourist offer on due level.

At the same time further development of tourism and resort and recreational branch in area is interfered by a number of problems:

lack of a uniform control system of tourism and its infrastructure in the cities and areas;

imperfection of standard and legal base;

different departmental subordination of objects of placement of tourists, sanatorium, improving and recreational establishments which provide tourist services;

discrepancy of the majority of tourist objects to the international standards;

unsatisfactory condition of tourist, service and information infrastructure in zones of highways and the international transport corridors;

inefficiency of use of recreational resources and need of their preservation;

insufficiency of innovative projects and scientific researches on questions of development of perspective types of tourism;

lack of comprehensive plans of development of the regional centers of priority development of tourist and resort and recreational spheres;

insufficient security of tourist branch with highly qualified specialists;

insufficiency of the state support and integrated approach to advertizing of a regional tourist product in the domestic and international market of tourist services [3].

Formation of information space, creation of positive image of Donetsk region, acceptance of the regulatory base focused on joint activity of the tourist enterprises, educational institutions on preparation of the corresponding shots and the public authorities which are engaged in development of tourist branch in Donetsk the region can become the solution of these questions.

LIST OF REFERENCES

1 . Voroshilov A.A. Development of travel business in Donetsk region / A.A. Voroshilov//Materials of All-Ukrainian Internet conference 21-22.05.2009. "Tourism as Making Developments of Economy of Ukraine" series. – 2005 .

2 . Туристичні streams at Donetsk_у області. [Elektronny resource] / to Golovna управління Donetsko's statisticians ї області. – Mode to access: http://donetskstat.gov.ua/statinform/kult_5.php.

3 . Bogush L.G. P_dkhodi to формування the strategist i ї a rozvitka turistichno ї індустр і ї in Ukra§n_ / L.G.Bogush// Turistichno-kra¾znavch_ дослідження: зб. sciences. the ave. – To. : Karmal_ta, 2004. – VIP. 5 . – Page 135-155.

პაატა კოღუაშვილი
ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, სახელმწიფო
ტექნიკური უნივერსიტეტის სრული პროფესორი
ნიკო ჩიხლაძე
ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, თეოლოგიის
დოქტორი, ქუთაისის უნივერსიტეტის სრული პროფესორი

ეკოლოგიური ეკონომიკის განვითარების აქტუალური საკითხები საქართველოში

სხვადასხვა იარაღით, წესებითა და მეთოდებით მიწის დამუშავება, **მცენარეთა და ცხოველთა ჯიშების გამოყვანა, მათი მოშენება და მოვლა-პატრონობა ადამიანთა უძველესი კულტურის ერთი არსებითი ელემენტია. ამასთან, ეს არის არა მხოლოდ ბუნების საგნების მოპოვება და დამუშავება, არამედ ადამიანის მიზანმიმართული ზემოქმედებაც საკუთარ სულიერ უნარზე (ავტ.). მოძღვრებას სულის მართვისა და აღზრდის შესახებ უწოდებენ "სულის გეორგიკას" - სულის მიწათმოქმედებას, სულის გარდაქმნას, მიწის დამუშავების მსგავსად.** ადამიანის სხეულში გრძნობით, სუნთქვითა და კვებით შეღწეული ოთხი სტიქიის (წყალი, ჰაერი, მიწა და ცეცხლი) ელემენტები და სამყაროს ენერგეტიკული ძალები ერთობლიობაში ქმნიან სასიცოცხლო სუბსტანციას. ადამიანი სასიცოცხლო კავშირშია ნატურასთან (მიწა - წყალთან და კოსმოსთან).

ყოველი ცოცხალი არსება, არაცოცხალი ბუნებისგან განსხვავებით, იკვებება და მრავლდება. ადამიანი, როგორც მიწიერი არსება, სამყაროსთან დაკავშირებულია გრძნობის ორგანოებთ, სუნთქვითა და კვებით. **საკვები ადამიანისთვის ერთადერთი ცნობილი ენერგეტიკული წყაროა. ადამიანი კვების გზით შედის მჭიდრო კონტაქტში ბიოსფეროს შემადგენლობის ქიმიურ ნივთიერებებთან. გარემომცველი ბუნება მოითხოვს, რომ ადამიანი იკვებებოდეს იმ საკვებით, რასაც იგი მას აძლევს და იმ რაოდენობით, რასაც გასცემს. შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ ადამიანისთვის სწორედ ის საკვები და ის რაოდენობაა საჭირო და სასარგებლო, რასაც ჩვეულებრივ, სიამოვნებით მოიხმარს.** გარემომცველი სამყაროდან მიღებულ ნივთიერებებს, ადამიანი კვების გზით გადაამუშავებს საჭმლის მომნელებელი სისტემით. კვების პროცესში ხდება საკვების გარდაქმნა ორგანოების არამატერიალურ სუბსტანციად.

ასხვავებენ კვების ორ ტიპს: მიწიერსა და კოსმიურს. მიწიერი კვება ხორციელდება საჭმლის მომნელებელი სისტემის გზით, ხოლო კოსმიური - აღქმის ორგანოებით (თვალი, ცხვირი, ყური, შეგრძნებები).

საკვების ცალკეული ნაწილაკი შეიცავს ფიზიკურ, ემოციურ არსთან ერთად სიცოცხლეს. ასიმილაციის გზით ორგანიზმში სასიცოცხლო ენერგიის ჩანერგვამდე უნდა მოხდეს მისი გადალახვა და დამორჩილება. ამისთვის საჭიროა გარკვეული რაოდენობის ენერგია და დრო. მინერალური, ცხოველური და მცენარეული საკვების გადამუშავება – ათვისებას, მათი განსხვავებების მიხედვით, სჭირდება შესაბამისი რაოდენობის ენერგია და დრო. ადამიანი და ცხოველები მცენარეებით კვებისას ითვისებენ მიწის ქიმიურ კომპონენტებს. ადამიანის მიერ ადვილად აითვისება მინერალური საკვები, მასთან შედარებით ძნელად ასათვისებელია მცირე ინდივიდუალობის მქონე მაღალორგანიზებული მცენარეებისაგან მიღებული საკვები, კიდევ უფრო ძნელად - მაღალორგანიზებული ცხოველური საკვები.

საკვები, რომელიც მიღებულია ცხოველისაგან, შედგება ინდივიდუალური „სხეულის სურვილის" ნაწილაკებისაგან, ამის გამო იგი გაცილებით ინდივიდუალიზებულია, ვიდრე მცენარეული საკვები. ცხოველურ საკვებში არსებობს უჯრედის ინდივიდუალური სამშვინველი, რომელიც გამსჭვალულია ცხოველის ვნებებითა და სურვილებით, ამიტომ მისი გადალახვისა და დამორჩილებისათვის საჭიროა მნიშვნელოვანი რაოდენობის ენერგია და დრო, რათა მოხდეს მისი ათვისება.

საქართველოში უკანასკნელ ათწლეულში, მართლმადიდებლური ეკლესიის გავლენით, ადამიანმა განიცადა დიდი ევოლუცია, რომელიც გამოიხატა მორწმუნე ინდივიდების გონებრივი უნარის განვითარებაში. გონებრივი უნარის განვითარებამ გააფართოვა ჯანსაღი ცხოვრების წესის შესახებ სწორი წარმოდგენები. ადამიანმა,

თავისუფალი ნების განვითარების შესაბამისად, გააკეთა სწორი არჩევანი, ისწავლა, რა უნდა მიირთვას და დალიოს. ეკლესიურმა ცხოვრებამ განაპირობა კვების სწორი სისტემა (მარხვით და საკვების ზომიერი მიღებით). ამ სისტემით და ღვთისსათნო ცხოვრებით მამამთავრები, მეუდაბნოე და ღირსი მამები, რიგითი აღმსარებლებიც კი მზეგრძელი სიცოცხლით ჯილდოვდებოდნენ (მათუსალა 969 წელი, ნოე - 900, ისააკი - 180, მოსე - 120 წელი).[1] ეს ითქმის კვების მართებულ (ბუნებრივ, ტრადიციულ) სისტემაზე და არა იდეალური საკვების გამოყენებაზე, რაც, საუბედუროდ, ხელმისაწვდომი არ არის ფართო ფენებისათვის.

უმთავრესად ყნოსვისა და მხედველობის ორგანოების მეშვეობით საკვების გადამუშავების სასიგნალო სისტემა ადამიანში აღძრავს განწყობას. გარდა ამისა, ორგანიზმს აქვს საკვების თვითშერჩევის უნარიც. ამ გზით, ხშირ შემთხვევაში, ადამიანი აკეთებს სწორ არჩევანს. ეს ხდება მაშინ, თუ ადამიანისათვის ხელმისაწვდომი ხდება ჯანმრთელობისათვის საღი საკვები პროდუქტები. გრძნობის ორგანოები ვერ ასხვავებენ ნატურალურ და სინთეზური დანამატებით შექმნილ პროდუქტს. იგი იძულებულია საკვებად გამოიყენოს ჯანმრთელობისათვის უვარგისი პროდუქტები. ასეთი პროდუქტები ადამიანში იწვევს სასიცოცხლო ძალების დისჰარმონიას, რაც ვლინდება ტკივილსა და ავადმყოფობაში. საკვებისაგან მიღებული დისჰარმონიის მოსახსნელად ადამიანი შვებას პოულობს წამალში. ტკივილის მოსახსნელი პრეპარატები კლავს ორგანიზმის სასიგნალო რეფლექსებს, ასუსტებს გრძნობისუნარიანობას დისჰარმონიის დასაძლევად და სპობს ინდივიდის უმაღლესი შემოქმედების უნარს. **თითქმის ყველა დაავადება გამოწვეულია საკვებითა და კვებით.**

ნარკოტიკები, ჭარბი ალკოჰოლი და მატონიზირებელი სასმელები, ქიმიური ნივთიერებებით გაზავებული საკვები, ქიმიკატებით მოყვანილი ხილი და ბოსტნეული, ემულატორებით, საღებავი ნივთიერებებით, არომატიზატორებითა და სხვა სინთეზური დანამატებით წარმოებული საკვები პროდუქტები შეუთავსებელია ადამიანის ჯანმრთელი ცხოვრების წესთან. ამრიგად, თუ ჩვენს **ცივილიზაციას კოსმიური პერსპექტივიდან გადავხედავთ, აღმოჩნდება, რომ მიწიერი ადამიანის მხოლოდ მცირე პროცენტი ინარჩუნებს აბსოლუტურ ჯანმრთელობას.**

ბუნებასთან დამოკიდებულებაში (ნატურა-კულტურა) აუცილებელია სიბრძნე და კეთილგონიერება. ყველაფერი ყველაფერთანაა დაკავშირებული და ეს გაცნობიერებული უნდა გვქონდეს, ადამიანი - ბუნების ნაწილი, კი არ უნდა ეწინააღმდეგებოდეს ბუნებას, არამედ მასთან ჰარმონიას ქმნიდეს ("წინააღმდეგობის სული ბოროტი სულია"). ადრეულ ეპოქაში კულტურის ცნებაში მოიაზრებდნენ სამეურნეო საქმიანობის უმთავრეს ფორმას, რომელსაც აგროკულტურას (აგროკულტურა ლათინურად – მიწათმოქმედება) უწოდებენ. ადრეულ ეპოქაში მიწის მუშაკი კეთილგონიერი იყო, იგი მიწას კი არ ებრძოდა, არამედ შესთხოვდა ისე, როგორც ღმერთს: "პური ჩვენი არსობისა მომეც ჩვენ დღეს..." ქართველი გლეხკაცი პურის თესვისას იღებდა მუჭა მარცვალს, მოაბნევდა მიწას და იტყოდა: "ეს თქვენ ჭია-ღუანო, ეს თქვენ ფრინველნო, ეს კი - მენა." ამით პატივს მიაგებდა ყოველ სიცოცხლეს – ცოცხალ მიწას, ცის ფრინველთ და საკუთარ თავს.

დღეს, ევროპაშიც კი, დიდი სიფრთხილით განიხილავენ მიწასთან ადამიანის დამოკიდებულების საკითხს. ფიქრობენ, უარი თქვან ინდუსტრიულ მიწათმოქმედებაზე, თუმც საერთოდ, ევროპაში და კონკრეტულად, ჰოლანდიაში წახალისებულია ინტენსიური სოფლის მეურნეობის დარგები. ზოგიერთ ქვეყანაში (შვედეთი) ალტერნატიული მიწათმოქმედების ფორმების დანერგვას სტრატეგიული მიმართულება მიეცა და ასეთი ფერმებიდან მიღებული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის სხვა ქვეყნებში გატანა კანონით აიკრძალა.

ბიოორგანული სოფლის მეურნეობის უმთავრესი ამოცანაა ადამიანს მიაწოდოს ჯანმრთელობის შესანარჩუნებლად აუცილებელი საკვები. მატერიალისტური გაგებით, ნივთიერებათა ცვლის შედეგად ადამიანი თავის სხეულს აგებს იმ ნივთიერებებიდან, რასაც მიირთმევს. წმინდა მატერიალისტურ გაგებას შეესატყვისება ლ. ფოიერბახის ცნობილი გამოთქმა: "ადამიანი ის არის, რასაც ჭამს". ამიტომ საკვების ხარისხისათვის მნიშვნელოვანია არა ნივთიერებები, არამედ ენერგიის ის მუხტი, რომელსაც იგი თავისთავში შეიცავს და აუცილებელია სულიერი შემოქმედებითი აქტივობისათვის. მხედველობაში მიიღება არა "კალორიები", არამედ ის სპეციფიკური სახე ენერგიისა, რომელიც დამახასიათებელია მხოლოდ ცოცხალი ორგანიზმებისთვის და რაც ქმნის მათ სიცოცხლეს. მკვდარი ნივთიერება რომ გაცოცხლდეს, იგი უნდა ამაღლდეს უფრო მაღალ ენერგეტიკულ საფეხურამდე. ეს გარდაქმნა ხდება მხოლოდ მცენარის ორგანიზმში. მცენარიდან იწყება სიცოცხლის ჯაჭვი, რომელიც დასაბამს იღებს მზიდან და გრძელდება ცხოველებითა და ადამიანით.

ბიოორგანული სოფლის მეურნეობის მეთოდები მიმართულია იქით, რომ მივიღოთ სასიცოცხლო ენერგიით გაჯერებული ნატურალური პროდუქტები, რომელიც აუცილებელია ადამიანის სრულფასოვანი სიცოცხლისთვის და რომელიც უზრუნველყოფს მასში სასიცოცხლო ენერგიის შენახვა-გაძლიერებას.

"ადამიანი უნდა იკვებებოდეს მხოლოდ ნატურალური საკვებით" - ეს არის ბიოორგანული მიწათმოქმედების მთავარი პრინციპი. ამის მიხედვით, ადამიანი კვებავს მიწას. მიწა-მცენარეს, მცენარე-ცხოველს, ხოლო მცენარე და ცხოველი ადამიანს. აქ მიწა განხილულია, როგორც სიცოცხლის მატარებელი. შესაბამისად, მიწის საკვებად გამოყენებულია ნაკელი, კომპოსტი, ნეშომპალა და მწვანე სასუქი, ამიტომ მასში მცხოვრები მიკროორგანიზმები, წვიმის ჭიაყელები და სხვა ცოცხალი ორგანიზმები აცოცხლებენ მიწას. მეოცე საუკუნის ოციანი წლებიდან დასავლეთ ევროპაში ქიმიკატების გამოყენებამ დაარღვია სასიცოცხლო ძალების წრებრუნვა, რამაც შექმნა სასიგნალო ასიგნაციები: გაუარესდა მარცვლის და, შესაბამისად, პურის ხარისხი, შეიქმნა ცხოველთა დაავადების პრობლემები. თანდათან

[1] თუმცა, მათ დღეგრძელობას უფლისგან დაკისრებული სხვა მისიაც განაპირობებდა

შეამჩნიეს, რომ იცვლებოდა თვით ადამიანი. დღეს, ნახევრად სინთეზურმა საკვების მოხმარებამ ადამიანს მწუხარება მოუტანა. განუკურნებელი დაავადებების გავრცელებასთან ერთად კულტურულ დონეზე მივიღეთ საშინელი შედეგები - ქვეითდება აზროვნება, შეირყა მორალური და ზნეობრივი საფუძველი, იზრდება უნებისყოფობა, დეპრესია, სუიციდის შემთხვევები. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ სადაც განვითარებულია ბიოორგანული მიწათმოქმედება, პრაქტიკულად არ არის დანაშაული. **ადამიანის ჯანმრთელების საიდუმლო ბუნებაში ძევს.**

საქართველო უძველესი, თვითმყოფადი აგრარული კულტურისა და საკვებმოპოვების მოწინავე გამოცდილების ქვეყანაა. ტრადიციულ საკვებ პროდუქტებზე მოთხოვნილება ქართველებში გენეტიკურია - იგი ათასწლეულების მანძილზე იხვეწებოდა, როგორც გემოვნება და მკვიდრდებოდა, როგორც კვების ხასიათი.

ჩვენი ქვეყნის გეოგრაფიული გარემო, მკვეთრად გამოხატული ვერტიკალური ზონალობა განაპირობებდა მთისა და ბარის ეკონომიკური ზონების ფორმირებას, სოფლის მეურნეობის გაძღოლის სპეციფიკურ თავისებურებას, რომელიც ბუნებათსარგებლობის პრინციპებს, ნიადაგდაცვით მიწათმოქმედებასა და ბუნებრივ-კულტურულ მეცხოველეობას ეფუძნებოდა.

ჩვენ უნდა აღვადგინოთ და განვავითაროთ აგროეკოლოგიური წარმოების ის ტრადიციები და უნიკალური წესები, რომლებიც თანხვედრაში მოვა თანამედროვე ტექნოლოგიებთან.[2] **ეს საშუალებას მოგვცემს ვაწარმოოთ უხვი და "ბუნებური" (ილია ჭავჭავაძე), ნატურალური პროდუქცია.** საქართველოში შექმნილია მსოფლიოში უნიკალური, მაღალეფექტიანი ბიოპრეპარატი "ბიორაგი", რომელიც უზრუნველყოფს კულტურათა მდგრადობას დაავადებების მიმართ, ეკოლოგიურად სუფთა და 2-3 ჯერ მაღალ მოსავლიანობას. იგი ასევე წარმატებით გამოიყენება მეცხოველეობაში. ასეთი მიდგომა გამართლებულია, რადგან უნიკალური ბიოგეოკლიმატური პირობები და გარემო, ხალხის უნარ-ჩვევები და გამოცდილება, გეოპოლიტიკური მდებარეობა და სხვა ფაქტორების კომპლექსი ქმნის ქართული აგრარული მეურნეობის შედარებით უპირატესობას. ქართული ტრადიციული მიწათმოქმედების პრინციპები შეეთანადება ბიოორგანული სასოფლო-სამეურნეო წარმოების თანამედროვე პრინციპებს. საქართველოს აქვს ყველა პირობა და შესაძლებლობა ბიოორგანული სოფლის მეურნეობის განვითარებისთვის, მით უმეტეს, რომ ახლახან საქართველოს მთავრობამ მიიღო დადგენილება "ბიოწარმოების შესახებ" (№198, 30.07.2013 წ.).

დასასრულს, მსოფლიოში მკვეთრად გაიზარდა მოთხოვნა ეკოლოგიურ ეკონომიკაზე დაფუძნებულ ბიოორგანულ საკვებ პროდუქტებზე. მიუხედავად იმისა, რომ ადრე ამის მნიშვნელობას განსაკუთრებულ ყურადღებას არ აქცევდა, ახლა აშშ-იც ამ გზას დაადგა - ევროკავშირთან პაქტი გააფორმა ბიოპროდუქტების წარმოება-სერთიფიცირების საკითხზე (2012 წლის 28 ივნისი).

Paata Koguashvili
Doctor of Economics, Full Professor of GTU
Niko Chikhladze
Doctor of Economics, Full Professor of Kutaisi University

PRESSING ISSUES OF GREEN ECONOMY DEVELOPMENT IN GEORGIA

Cultivation of the land by using different tools, rules and methods, along with **animal and plant breeding represent an essential element of the ancient human culture. In addition, this is not only extraction and processing of natural substances, but purposeful action of people on their own mental capacities (author). The doctrine of the spiritual guidance and upbringing is called The Georgics of Soul – that is to say "the arable farming" of soul, reorganization of soul like cultivation of the land**. Being penetrated into human organism through breathing and foods, four elements (water, air, earth and fire) and energy forces of the universe in the mutuality create the vital substance. Human is a vital link with a nature (earth – with water and space).

There are commonly distinguished two types: earthly and cosmic. Fleshly nutrition is carried out through the organs of digestion, but cosmic one – by means of perception organs (eyes, nose, ear and feelings).

Each separate particle of food along with physical and emotional essence contains a life. Before the vital energy penetrated by way of assimilation gets a foothold in the organism, it is necessary to cope with and rule it. This requires a certain amount of energy and time. Digestion of mineral, animal and vegetable foods in accordance with their differences requires a certain amount of energy and time as well. Feeding on plants, human beings and animals digest chemical components of earth. Mineral food is easily digested by human being, and foods produced from highly-organized plants

[2] თანამედროვე აგროტექნოლოგიის ძირითად ამოცანას წარმოადგენს პროგრესული ტექნოლოგიური ოპერაციების (პრეციზიული ტექნიკის, თანამედროვე ბიოპრეპარატების, ინფორმაციული ტექნოლოგიების) გამოყენებით სასოფლო-სამეურნეო კულტურათა პროდუქციის მართვა. მისი მიზანია სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოსავლიანობის ამაღლება ბიოლოგიურ პოტენციურ მოსავლიანობამდე, მცენარეთა მინერალური კვების ოპტიმიზაცია და გარემოს სტრესული ფაქტორებისა და დაავადებების მიმართ გამძლეობის გაზრდა.

are comparatively more difficult to digest, and even more difficult – the highly-organized animal foods.

Foods of animal origin are composed of individual particles of "carnal desire". Due to this, it is considerably more ascertained than plant-based food. The animal food contains the individual anima, which is imbued with animal's passions and desires. Thus, in order to cope with and rule it there is required considerable amount of energy and time for their digestion.

Over the last decade, under the influence of orthodox church, there was proceeded human evolution in Georgia that was manifested in intellectual development of believers. The intellectual development has expanded correct impressions of healthy living. In compliance with the development of free will, human being has made an adequate choice, learned well about what kind of foods he should eat and drink. Religious life had conditioned the correct nutrition system (by fasting and moderate eating). The members of higher orders of clergy, hermits and even lower confessors were blessing with long life through this system and virtuous life (Methuselah – 969 years, Noah – 180 and Moses – 120 years)[1]. This is true of correct (natural and traditional) nutrition system, but not of using the ideal foods that is unfortunately not accessible to general population.

Mostly by means of oflactory and oscular organs, the food digestion signal system inspires attitude of mind inside human being. Besides, the organism is capable of selecting itself. By this way, human being often makes an adequate choice. This occurs when healthy foods are accessible to people. Tactual organs cannot feel difference natural and synthetic additives containing foods. People often are forced to eat unfit for organism foods. Such foods cause disharmony of vital forces in the organism that is manifested in pains and illnesses. For elimination of disharmony received from foods, people seek salvation in medicines. Pain reliever preparations kill signal reflexes in the organism, weaken sensibility for coping with dusharmony and destroy creative ability of individual. **Almost all illnesses are caused by foods and nutrition.**

With respect to nature (nature-culture) there are required wisdom and prudent. All things are interrelated and we have to realize this circumstance. Human being as a part of nature must not resist to the nature, but create harmony with it ('spirit of resistance is an evil spirit"). In ancient times, by the concept of culture they have understood the basic form of economic activities, which was called agriculture (in Latin the word "agriculture" means "cultivation of land"). In those days, the land-worker was a sensible person. He had not confronted with land, but prayed to it like to God: "Give us this day our daily bread". During sowing corn Georgian peasant had been taken fistful of seeds, dispersed them about the land and said: This is for you earthworms, this is for birds, and this for me". By that he paid respect to every living being – live earth, sky birds and himself.

At present, even in Europe, the issue of human being and earth interrelation is considered with great care. There are held discussions on the possibility of outlawing the application of industrial agriculture, although in Europe, particularly in Holland, the sectors of the intensive rural economy are stimulated by government. In some countries (Sweden) the development of alternative agricultural forms of activities have been given strategic importance, and the export of agricutural products produced in such farms is forbidden by local legislation in force.

The basic goal of bio-organic rural economy is to provide people with healthy foods. In materialistic sense, as result of metabolism, human being constructs his own body from the substances he consumed. Popular quotation of L. Feuerbach: "Man is what he eats" is in full compliance with purely materialistic sense. Thus, not substances are important to quality of foods, but that charge of energy, which is contained in it, and which is necessary for spiritual creative activities. There are taken into account not "calories", but that specific form of energy, which is typical only of living organisms, and what creates their life. In order to return to life, dead substance has to ascend to the higher energy level. This conversion occurs only in the plant's organism. Life chain begins from plant, which originates from the sun and continues with animals and human beings

The methods of bio-organic rural economy are aimed to produces natural foods satyrated with vital energy, which are necessary for people to live a full life, and which ensures preserving and strengthening vital energy in their bodies.

"Man has to consume only natural foods" – this is basic principle of bio-organic agriculture. According to this, man nourishes earth, earth nourishes plant, plant – animal, and plant and animal nourish human being. Here the earth is considered as a life carrier. Therefore, as a feed for the earth there are used a manure, compost, humus and green crop. Thus, microorganisms living inside it, earthworms and other living organisms give the earth life. Since twenties of the twentieth century, the application of chemicals in West Europe disturbed circulation of vital forces that resulted in creating the signal assignations: the quality of seed and consequently of bread has gone down; there have been arisen the problems with animal illnesses. It gradually appeared that people have changed. At present, the consumption of semi-synthetic foods has brought many problems to people. Along with growing incidence of fatal illnesses, we have obtained

terrible results at a cultural level – intellectual level goes down; moral foundation has staggered; lack of will, depression, suicides go up. The fact that in practice, there is no criminal in the countries developing bio-organic economy, **lies in the misterious nature of human health.**

Georgia is an oldest self-sufficient country with an advanced experience in agrarian culture and food production. Demand for traditional foods is on the gene of Georgians – it was perfecting for thousands of year as a taste and inculcating as a nature of diet.

Geographical environment of our country with a strictly expressed vertical zonality had conditioning forming of economic zones in mountain and plain regions, specifics of the governing the rural economy, which was based on the principles of environmental management, soil-protecting farming and cultural livestock farming.

We have to revive and develop those traditions and unique rules of agro-ecological production, which will conform to modern technologies. **This will enable us to produce abundant and natural foods.** There is created in Georgia a unique highly effective bio-preparation "Bioragi", which ensures the crops stability to illnesses, environmentally safe and by 2-3 times higher yield capacity. It is also used successfully in livestock farming. Such an approach may be warranted, since the unique bio-geo-climatic conditions and environment, skills and experience of people, geopolitical location and other factors create the relative advantages of Georgian agricultural economy. The principles of Georgian traditional agriculture are in compliance with modern principles of bio-organic rural economy. Georgia has all necessary conditions and capacities for developing bio-organic rural economy, especially because just recently, the government of Georgia has adopted the Resolution On Bio-production (№198, 30.07.2013).

In conclusion, the demand for bio-organic foods produced by ecologically safe economy sharply increased in the world. Despite fact that they have not did specifically address to this before, now the USA has also settled down to this course by signing agreement with European Union On Production and certification of Bio-Products (June 28, 2012).

თენგიზ კუპრაშვილი
ეკონომიკის დოქტორი, აკ. წერეთლის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

სოციალური მარკეტინგის არსი მომსახურების სფეროში

სოციალური მარკეტინგი, როგორც ახალი მიმართულება მარკეტინგისა, გაჩნდა მარკეტინგის ევოლუციის პროცესში, და წარმოადგენს მისი განვითარების ერთერთ პერსპექტიულ გზას, რომელსაც გააჩნია საკუთარი კონცეფცია, კლასიფიკაციის ობიექტები და შექმნის პირობები. ეს გამოწვეულია რიგი მიზეზებით. მარკეტინგის განვითარების სტადიების ანალიზისას, ნათელი ხდება, რომ უპირველესად ფირმები საკუთარი საქმიანობის საფუძვლად მიიჩნევდნენ მოგების მიღებას, ნებისმიერი გზით. შემდგომში მივიდნენ, რომ მომხმარებელთა მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება წარმოადგენს უპირველეს მიზანს, რის შდეგადაც წარმოიშვა სოციალური მარკეტინგის კონცეფცია.

სოციალური მარკეტინგი განიხილება, როგორც სტანდარტული მარკეტინგული მეთოდების გამოყენება არაკომერციული მიზნების მიღწევისა და რეალიზაციის კუთხით.

XX საუკუნის 80-იან წლებამდე მარკეტინგი განიხილებოდა, როგორც მხოლოდ სამეწარმეო საქმიანობა, მიუხედავად იმისა, რომ ბევრისთვის იყო ნათელი, რომ მისი გამოყენება შესაზლებელია საქმიანობის სხვა სფეროებშიც მისი უნივერსალური პრინციპის გამო – ადამიანის მოთხოვნებსა და მოთხოვნილებებზე მიზანმიმართულება.

პირველად ტერმინი „სოციალური მარკეტინგი" გამოყენებულ იქნა 1971 წელს და ნიშნავდა მარკეტინგის პრინციპებისა და მისი ტექნოლოგიების გამოყენებას სოციალური ამოცანების, იდეების ან პრაქტიკული პრობლემების გადაწყვეტისათვის. ამ პერიოდში ორგანიზაციების საქმიანობა უფრო ხშირად უკავშირდებოდა სხვადასხვა ტიპის საზოგადოებრივი პრობლემების გადაწყვეტას.

ფილიპ კოტლერი, საკუთარ განმარტებას აძლევა სოციალურ მარკეტინგს „სოციალური მარკეტინგი – ესაა ადამიანებთან ახლოს მისვლა და მათთან ისეთი ურთიერთობა, რომელიც ხელს შეუწყობს მათგან ახალი შხედულებების ადვილად ათვისებას. მათი პოზიციების ცვლილება გვაიძულებს შევცვალოთ ჩვენი ქცევა, რაც გავლენას ახდენს იმ სოციალურ პრობლემაზე რომელშიც ჩართულია ნებისმიერი ჩვენგანი". სწორედ კოტლერმა ჩამოაყალიბა წარმოდგენა სოციალურ მარკეტინგზე, როგორც საზოგადოებრივი იდეების მარკეტიგნზე, რომელმაც განვითარება ჰპოვა სხვათა შრომებშიც. იგი აქცენტს აკეთებს სამომხმარებლო ორიენტაციის პრინციპზე და ცდილობს გაიგოს, თუ რატომ აქვს ადამიანთა გარკვეულ ჯგუფს დეტერმინირებული დამოკიდებულება რაიმესადმი და როგორი პრობლემები შეიძლება წარმოიშვას მათი დამოკიდებულებების შცვლისას. ის უწოდებს საოციალურ

მარკეტინგს არაკომერციული სფეროების მარკეტინგს. განიხილავს სოციალური მარკეტინგის ორიენტაციას, როგორც ერთ კონკრეტულ ადამიანზე, ასევე საზოგადოებაზე მთლიანად. კოტლერის აზრით სოციალური მარკეტინგი ეს არა ორმხრივი (მომწოდებელი–მომხმარებელი), არამედ სამმხრივი პროცესია (მომწოდებელი–მომხმარებელი–საზოგადოება), რადგანც მომხმარებლის მოთხოვნები და მოთხოვნილებეი ხშირად არ ემთხვევა საზოგადოების ინტერესებს.

მრავალი უცხოელი მეცნიერი სოციალურ მარკეტინგს აღწერს, როგორც იდეების მარკეტინგს და აყალიბებს მის შემდეგ მახასიათებლებს: 1. საზოგადოების მიერ სოციალური გარდაქმნების რეგულირება დარწმუნების ან სხვადასხვა ტიპის სტიმულირების გზით; 2. სოციალური პრობლემების გადაჭრაში არაშემოსავლიანი სექტორების როლის გაძლიერება; 3. საბაზრო ურთიერთობების შეჭრა საზოგადოების ცხოვრების ყველა სფეროში. სოციალური იდეის დაწინაურების დროს, გადახდის საშუალებად გამოდის არა ფული, არამედ გადახდის სხვა საშუალებები - მაგ. ეკლესიისადმი, როგორც სოციალური ინსტიტუტისადმი, ნდობის კრედიტი, რომელიც ხელს უწყობს ოჯახური ურთიერთობების გამყარებას და ზოგადად საზოგადოების რეალურ მდგომარეობას.

უცხოელი მეცნიერები ამტკიცებენ, რომ სოციალურ სფეროში შესაძლებელია გამოყენებულ იქნას მარკეტინგის სრული კომპლექსი, ხოლო სოციალური მიმართულება მარკეტინგისა წარმოადგენს არა მხოლოდ სოციალური სფეროს ორგანიზაციების პრეროგატივას.

სოციალური მარკეტინგი განიხილება როგორც ორგანიზაციის, მომხმარებლისა და მთლიანად საზოგადოების, ინტერესების შეთანხმება და დაკავშირება. ყოველივე ამას კოტლერი განიხილავს, როგორც მარკეტინგის სოციალურ-ეთიკურ კონცეფციას. მოცემული კონცეფციას სხვადასხვა მეცნიერი სხვადასხვანაირად მოიხსენიებს, მაგალითად: ა. პანკრუხინი - სოციალურად ორიენტირებული მარკეტინგი; ე. გოლუბკოვი - სოციალურად პასუხისმგებელი მარკეტინგი; ვ. მარტინოვი - საზოგადოებრივი მარკეტინგი.

ანტონიო ტეტას შემოაქვს ცნება „საზოგადოებაზე ორიენტირებული სოციალური მარკეტინგი“. ის აღნიშნავს, რომ საზოგადოებაზე ორიენტირებული მარკეტინგის პრინციპებით, შესაძლებელია აღმოჩენილ და დაკმაყოფილებულ იქნას საზოგადოების მოთხოვნები. მისივე აზრით, მარკეტინგის საზოგადოებაზე ორიენტაციის აუცილებლობა დღითიდღე იზრდება. ძლიერდება საზოგადოების არაკომერციული ჯგუფების, ისეთების როგორებიცაა ხელისუფლება ან პროფკავშირები, ბიზნეს–ერთეულებით დაინტერესება და მათზე ზემოქმედება. ანტონიო ტეტამ გამოყო თანამედროვე მარკეტინგის განვითარების ორი მიმართულება:

1. მარკეტინგის თავადპირველი კონცეფციების სოციალურ სფეროზე გავრცელება;
2. საზოგადოებაზე–ინტეგრირებული გაზომვების მეთოდების ინტეგრირება მარკეტინგში.

ჟან–ჟაკ ლამბენი კი მარკეტინგს განიხილავს, არა როგორც ეკონომიკურ, არამედ სოციალურ მოვლენას. „მარკეტინგი ესაა სოციალური პროცესი, მიმართული ადამიანებისა და ორგანიზაციების მოთხოვნილებებისა და სურვილების დაკმაყოფილებისაკენ, გარკვეული ფასეულობის მქონე საქონლისა და მომსახურების კონკურენტულად გაცვლის გზით“.

სოციალური მარკეტინგის კონცეფცია არ ეხება ურთიერთკავშირებს კომერციულ და არაკომერციულ საქმიანობას, აგრეთვე მარკეტინგი კომერციულ და არაკომერციულ შემადგენლებს შორის. ამავე დროს არაკომერციული მარკეტინგის კონცეფცია მოიცავს სოციალური მარკეტინგის თეორიებსა და მეთოდოლოგიას. სოციალური მარკეტინგი – ესაა არაკომერციული სუბიექტების მარკეტინგული საქმიანობის არაკომერციული შემადგენელი.

ადრე არაკომერციული ორგანიზაციები არ იყენებდნენ მარკეტინგს საკუთარ საქმიანობაში. მიუხედავად იმისა, რომ მარკეტინგის დანერგივთ შესაძლებელია სარგებელი მიიღონ: პოლიტიკოსებმა, საკუთარი თავის არჩევნებში მონაწილეობის დროს; უნივერსიტეტები, რომლებიც იზიდავენ აბიტურიენტებს სხვადასხვა ღონისძიებებით; მუზეუმები, რომლებიც ეძებენ სპონსორებს და ა.შ.

სოციალური მარკეტინგის ახალი სკოლის მიმდევრები თვლიან, რომ საზოგადოებრივი ორგანიზაციები, რომლებიც აწარმოებენ საბაზრო ურთიერთობებს, შეუძლიატ აამაღლონ საკუთარი ეფექტურობა, თუკი გამოიყენებენ მარკეტინგის ინსტრუმენტებს. მეორე მხრივ, ოპონენტები ამტკიცებენ, რომ ტრადიციული მარკეტინგის გამოყენებაც კი უამრავ პრობლემას ქმნის, ამიტომაც აუცილებელია მისი გამოყენების დონის შემცირება.

სოციალური მარკეტინგის განსაზღვრის დროს შესაძლებელია გამოიყოს რამოდენიმე დამახასიათებელი ნიშანი:

- სოციალური მარკეტინგი ესაა, გადაწყვეტილების მიღების სისტემატიზირებული პროცესი, რომელიც დაფუძნებულია სიტუაციის ანალიზზე და მიზნების ფორმულირებზე;
- სოციალური მარკეტინგი მიმართულია საზოგადოების სოციალური პრობლემების გადაწყვეტაზე.

ძირითადი განსხვავება სოციალურ და კომერციულ მარკეტინგს შორის მდგომარეობს მის სპეციფიკურ პროდუქტში – სოციალურ იდეებში. რომელიც წარმოადგენს საზოგადოებრივ საქონელს დავრცელდება როგორც გაცვლის პროდუქტი. მისი მიზანია მთელი ძალისხმევის მიმართვა საზოგადოებაში სოციალური ეფექტის მიღწევაში.

სოციალური მარკეტინგი საკუთარ თავში მოიცავს ბევრ საერთოს და მრავალ განსაკუთრებულ მახასიათებელს. ის უნივერსალურია საკუთარი ბუნებით, სოციალური კომპანიები მთელ მსოფლიოში ერთმანეთს გვანან. მაგრამ ქვეყნების მიხედვით არსებობს განსხვავებებიც. განვითარებადი ქვეყნებისადმი აქტუალურია შემდეგი ძირითადი სოციალური პრობლემები: ოჯახის დაგეგმვა და ჰიგიენა. მაშინ როცა განვითარებულ ქვეყნებში გაცილებით მნიშვნელოვანია ადამიანების ფიზიკური ფორმის შენარჩუნება და სიგარეტის დემარკეტინგი.

საქართველოში სოციალური სფერო განვითარებულია, მატერიალური წარმოების სფეროდან გადანაწილებული შემოსავლების ხარჯზე. ის მოიცავს: ჯანდაცვას, განათლებას, კულტურას, გარკვეულ დონეზე მასმედიას და სპორტს. სახელმწიფო დაფინანსება ამ სფეროებს არ ყოფნით, ამიტომაც მათ მიეცათ კომერციული საქმიანობის უფლება.

პრობლემაა ამ სფეროს მენეჯმენტი, რადგან ის მიჩვეული იყო ბიუჯეტის ხარჯზე არსებობას და არ აღმოჩნდა მზად საბაზრო ურთიერთობებისადმი. მასმედიამ სწრაფად აუღო ალღო ახალ რეალობას, ისწავლეს ფულის გამომუშავება

და ამ სფეროში სწრაფი ზრდა განიცადა. სხვა სფეროები კი ნელნელა გადადიან ახალ ურთიერთობებზე.

საქართველოში სოციალური მარკეტინგის თავისებურებაა ის, რომ იგი ვრცელდება სოციალური სფეროს დარგებზე. არაკომერციული ორგანიზაციების მარკეტინგის ანუ სოციალური მარკეტინგის ცნების ქვეშ იგულისხმება სპორტის, ჯანდაცვის, განთლების და ა.შ. მარკეტინგი. სინამდვილესი კი ამ სფეროს თავისებურება გამოიხატება ფასიანი და უფასო მომსახურების ერთდროულ მიწოდებაში, რომლებიც პირობითად კონკურირებენ ურთიერთშორის.

უფასო მომსახურების მიუწოდებლობის პრაქტიკა და მომხმარებლის იძულება მიიროს მხოლოდ ფასიანი მომსახურება გააჩნია ტენდენციური ხასიათი.

საბაზრო ურთიერთობებმა აიძულეს საზოგადოებრივი ორგანიზაციები, განახორციელონ საქმიანობისათვის აუცილებელი ფინანსური თუ სხვა საშუალებების მუდმივი ძიება.

ბაზარმა საზოგადოებრივი ორგანიზაციები, მატი დიდი სოციალური მისიებით, გაათანაბრა ფაბრიკებთან და ქარხნებთან. ამიტომაც დღეს გადარჩებიან მხოლოდ ის ორგანიზაციები, რომლებიც უფრო მეტ სარგებელს ნახავენ არსებული მდგომარეობიდან, და სოციალური მარკეტინგის სასუალებების გამოყენებით ეფექტურად მოახდენენ გარემოსათან ურთიერთმედებას.

საზოგადოებრივი ორგანიზაციები თანდათან პოულობენ საკუთარ ადგილს ბაზარზე, უფრო მეტად უგებენ საკუთარ კლიენტებს, ავრცელებენ ინფორმაციას საკუთარი თავისა და შეხედულებების სსახებ, რაც ყველაფერი ერთად ხელს უწყობს მომხრეების გაჩენას და მოხალისეების მიზიდვას.

Tengiz Kuprasvili
Ak. Tsereteli State University Academic Doctor of Economics, Associate Professor

ESSENCE AND THE CONTENT OF SOCIAL MARKETING IN STRUCTURE OF SERVICES

Social marketing as the new direction appeared in the course of marketing evolution, and is the further perspective stage of this development having the concept, objects of classification and an emergence condition. It is caused by a variety of reasons. In the analysis of stages of development of marketing becomes obvious that originally firms based the market decisions mainly on the terms of profit extraction. Subsequently awareness of the strategic importance of satisfaction of consumer requirements therefore there was a concept of social marketing came.

In spite of the fact that social marketing most often is meant as use of standard marketing methods for achievement and realization of non-commercial purposes, such understanding of social marketing is too simplified.

Till 80th of the XX century marketing was considered strictly as the business activity, however it was clear to much that it can be applied and in other spheres, thanks to universality of the principle — aiming at needs and needs of the person.

For the first time the term “social marketing” was used in 1971 and designated attempt of application of the principles of marketing and its technology for assistance in the solution of social tasks, ideas or practical actions. During this period activity of the organizations even more often began to coordinate with the solution of various public problems.

Phillip Kotler, one of founders of social marketing, gives the definition to this phenomenon: “Social marketing — this understanding of people and such communication with them which conducts to assimilation of new views by them. Change of their position forces to change own behavior that has impact on the solution of that social problem in which you are involved”. At F.Kotler idea of social marketing as about marketing of public ideas which was used and has further development in works of other authors for the first time is formed. It places emphasis on the principle of consumer orientation and tries to understand why certain groups of people have a determined relation to something and what problems will arise in connection with change of this relation. He calls social marketing by marketing for non-profit organizations. Considering need of orientation of social marketing both on the certain person, and on society as a whole, F.Kotler points to some necessary additions of traditional marketing tools. In his opinion, social marketing it not bilateral (the supplier — the consumer), and tripartite process of relationship (the supplier — the consumer — society) as needs, desires and interests of consumers not always coincide with interests of society as a whole.

Many foreign scientists treats social marketing as marketing of ideas and calls the following its characteristics:

1. Regulation by society of social changes by methods of belief, different stimulation.
2. Strengthening of a role of non-profitable sector in the solution of the majority of social problems.
3. Penetration of the market relations into all spheres of life of society. At advance of social ideas money, and other instruments of payment act as means of payment — for example, credibility to church as to the social institute, capable to strengthen the sphere of the family relations and as a whole a real condition of society not.

Thus, V.E.Gordin claims that in the social sphere all complex of marketing is possible, and the social orientation of marketing isn’t more a prerogative of marketing of services of the organizations of the social sector.

Social marketing is considered as the concept of coordination and coordination of interests of the organization,

consumers and all society, consider as the concept of social and ethic marketing. Among other names of this concept meet: ethic and social marketing (I.Berezin), public the focused social marketing (A.Teta), social the focused marketing (A.P.Pankrukhin), public marketing (V.I.Martynov). All definitions in that, or other measure emphasize social essence of the phenomenon.

Antonio Teta enters concept public the focused social marketing. He notes that using the principles public the focused marketing, it is possible to find and satisfy interests of society. Need of public orientation of marketing, according to the author, constantly increases. Impact on the organization and manifestation of interest to it amplifies from noncommercial groups such, as the government or labor unions. Antonio Teta defined two directions of development of modern marketing: first, this distribution of the initial marketing concept on social area; secondly, integration into marketing of obshchestvennointegrirovanny measurement.

Jean-Jacques Lamben gives marketing definition as the phenomena not economic, but social: "Marketing — the social process directed on satisfaction of requirements and desires of people and the organizations by providing a free competitive exchange of goods and services, of value for the buyer".

The concept of social marketing doesn't mention interdependence and communications of noncommercial and commercial activity, noncommercial and commercial components of marketing. At the same time, the concept of noncommercial marketing contains a frame of reference on the theory and methodology of social marketing. Social marketing — is a noncommercial component of marketing activity of noncommercial subjects in functional and technological sense. In ideological sense, social marketing represents a teoretiko-methodological basis of this component.

Earlier non-profit organizations refused marketing application in the activity. Meanwhile advantage of its introduction can receive: the politicians advancing the candidates on elections; the higher education institutions attracting entrants; the various governmental departments improving the image; the museums which are looking for sponsors.

Supporters of new school of social marketing (marketing of the social relations) considered that the public organizations which are carrying out market activity, can increase its efficiency, using instruments of marketing. On the other hand, opponents claimed that from application of traditional marketing and so problems suffice and it needs to be limited.

At definition of social marketing it is possible to allocate some characteristic signs:

— social marketing is considered as systematic decision-making process, on the basis of the analysis of situations and a formulation is more whole;

— social marketing is directed on the solution of social problems in society;

Radical difference of social marketing from the commercial is concluded in its specific product – social ideas which are public goods and can extend by means of market levers as exchange products. The purpose of social marketing, the aiming and an orientation of all efforts to achievement of social effect in society is.

Social marketing comprises the general and special. It is universal by the nature, and the social companies are around the world similar. However there are features in the various countries. So, problems of planning of a family and hygiene are actual for the population of developing countries. At the same time for many developed countries preservation of a physical form for people and a demarketing of cigarettes are more important.

In Georgia the social sphere was developed at the expense of redistribution of the income of production of goods to the social sphere. It included the state health system, educations, cultures, and also mass media and sports. However public financing of this system on a number of the objective reasons couldn't remain in the conditions of transition to market economy. Owing to what, business (commercial) activity in parallel with rendering free services legislatively was allowed the organizations of health care, education, culture, sports.

But management in this sphere got used to existence at the expense of budget funds and to rendering free services and isn't ready to introduction of market methods. Mass media the first learned to earn on advertizing, and this sphere was quickly expanded. However the television, a cinema and all sphere of culture still demand to itself additional resources from the budget. Gradualness in this process is important, but return to former, most likely, is already impossible.

Feature of definition of a subject of social marketing in Georgia that the subject is widespread on branch of the social sphere. Under marketing of non-profit organizations, or social marketing, often mean marketing in sports, health care, education. The valid feature of this sphere consists in simultaneous delivery of services on the paid and free basis, only conditionally competing with each other. Practice of short delivery of free service and compulsion of the consumer to her payment accepts tendentious character.

The market relations put public organizations in conditions of continuous search of means for the activity.

The market equated public organizations with their high social missions to factories and plants. Therefore those organizations which will acquire as today will survive to benefit by the new situation and, using means of social marketing, effectively to interact with the environment.

Public organizations gradually gain ability to define the place in the market, to understand inquiries of the clients, to extend own belief that promotes involvement of supporters and volunteers in their ranks.

ნინო ლიპარტელიანი
ეკონომიკის დოქტორი, გორის სახელმწიფო სასწავლო
უნივერსიტეტის სრული პროფესორი
ნანა ახალაია
ეკონომიკის დოქტორი, გორის სახელმწიფო
სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი

სახელმწიფო ვალის მდგრადობა და მართვა

თანამედროვე მსოფლიოში, თითქმის ყველა ქვეყანაში ხშირია შემთხვევები, როდესაც ბიუჯეტის დეფიციტის დაფინანსებლად ადგილი აქვს ვალდებულებების აღებას, რომლებიც ორ კატეგორიად იყოფა - საგარეო და საშინაო ვალდებულებებად.

სახაზინო ვალდებულებები და სახაზინო ობლიგაციები არის ფინანსთა სამინისტროს მიერ გამოშვებული ლარში დენომინირებული სახელმწიფო ფასიანი ქაღალდები. სამინისტრო აწარმოებს სახაზინო ვალდებულებების და ობლიგაციების ემისიას შიდა ფინანსური და კაპიტალის ბაზრების განვითარების ხელშეწყობის მიზნით. ფასიანი ქაღალდების ემისია აგრეთვე უზრუნველყოფს ბიუჯეტის დაფინანსების წყაროების დივერსიფიცირებას ეროვნულ ვალუტაში დენომინირებული მაღალი სანდოობის მქონე კაპიტალის მოზიდვის გზით. ვალის მოცულობა და მისი ფარდობითი მაჩვენებლების სტანდარტებში მოქცევა ყველა ქვეყნისთვის ფინანსური და ეკონომიკური პოლიტიკის მნიშვნელოვანი ნაწილია და ამ საკითხის აქტუალობა ევროზონის სავალო კრიზისმა კიდევ ერთხელ გამოაჩინა. მსოფლიოში მიღებული პრაქტიკის შესაბამისად, სახელმწიფო ვალის ზედა ზღვრად მთლიანი შიდა პროდუქტის მიმართ ვალის მოცულობის 60-პროცენტიანი დონე მიიჩნევა.

ქვეყნის მდგომარეობა საგარეო დავალიანების კუთხით ითვლება არასტაბილურად, როდესაც ოფიციალური კრედიტორები (საერთაშორისო ორგანიზაციები ან სხვა სახელმწიფოების მთავრობები, სხვადასხვა დონორები) აღარ განაგრძობენ ქვეყნის მხარდაჭერას ახალი დაფინანსების მეშვეობით არსებული დეფიციტის დასაფარად, აგრეთვე, იმ შემთხვევაში, როდესაც დავალიანების მომსახურება ზედმეტად დიდი ტვირთი ხდება ქვეყნისთვის. სახელმწიფო ვალს, საქართველო ძირითადად, ინსტიტუციური კრედიტორებისგან იღებდა, ესენი იყვნენ: სხვა ქვეყნის მთავრობები, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი, მსოფლიო ბანკი, ასევე ისეთი საერთაშორისო ორგანიზაციები, როგორიცაა ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკი, აზიის განვითარების ბანკი და ა. შ. განვითარებული ქვეყნებისთვის სახელმწიფო ვალი იშვიათად იყოფა საშინაო და საგარეო ვალად. სამწუხაროდ, საქართველო ამგვარი ქვეყნების რიცხვს არ მიეკუთვნება. გარდა ამისა, თუ განვითარებული ქვეყნებისთვის სახელმწიფო ვალი ბიუჯეტების დეფიციტის ჯამია, საქართველოსთვის სახელმწიფო ვალის წარმოშობა განსხვავებულია. საქართველოში სახელმწიფო ვალი წარმოქმნილია როგორც ბიუჯეტის დეფიციტის დასაფინანსებლად, ასევე საქართველოს ტერიტორიაზე დაკარგული ტვირთების ღირებულების ანაზღაურებისათვის (მაგალითად, სომხური ვალის ნაწილი), ან მოხმარებული ბუნებრივი აირის (თურქმენული ვალი) გადაუხდელი საფასურისგან, აგრეთვე ე.წ. სასაქონლო კრედიტის მიღებისაგან (მაგალითად, ჩინური ან თურქული კრედიტი).

დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ საქართველოს, საგარეო ვალის თვალსაზრისით, სუფთა ფურცლიდან არ დაუწყია (განსაკუთრებით რთული იყო შიდა ვალის პრობლემა, რომელიც ე.წ. სახელმწიფო შემნახველი ბანკის მეანაბრეებისა და კოოპერატიული ბინათმშენებლობისგან ერგო მემკვიდრეობით საქართველოს). 2001 წელს საქართველოს პარლამენტის მიერ რატიფიცირებულ იქნა ე.წ. „ნულოვანი ვარიანტი“, ხელშეკრულება საქართველოსა და რუსეთის ფედერაციას შორის, რომლის თანახმადაც საქართველომ უარი თქვა როგორც სსრკ-ს აქტივებზე, ასევე მის ვალდებულებებზე. თუმცა ამ დროისათვის საქართველოს უკვე დიდი საკუთარი სახელმწიფო საგარეო ვალი ჰქონდა.

2010 და 2012 წლების მონაცემებთ: 2012 წლის ივნისის მონაცემებით, ერთი წლის განმავლობაში საქართველოს საგარეო ვალი, ხანგძლივი პერიოდის შემდეგ პირველად, 0,4 პროცენტით შემცირდა, ერთი წლის წინათ ზრდა 20,7 პროცენტი იყო. ფინანსთა სამინისტროს მონაცემებით, 2012 წლის 30 ივნისის მდგომარეობით ქვეყნის სახელმწიფო საგარეო ვალი 4 163 829 000 აშშ დოლარია, 2011 წლის 30 ივნისს - 4 182 277 000 აშშ დოლარს შეადგენდა. 2010 წლის 30 ივნისის მდგომარეობით კი, სახელმწიფო საგარეო ვალის მოცულობა 3 464 795 000 აშშ დოლარი იყო, 2012 წლის 31 მაისის მონაცემებით, საქართველოს საგარეო ვალი - 4 174 439 000 აშშ დოლარს შეადგენდა. მთლიანი სახელმწიფო საგარეო ვალიდან 3 633 728 000 აშშ დოლარი მთავრობის საგარეო ვალია, 486,583 მლნ აშშ დოლარი კი - საქართველოს ეროვნული ბანკის. ეროვნული ბანკის მთლიანი ვალი საერთაშორისო სავალუტო ფონდზე (სსფ) მოდის.

საქართველოს სახელმწიფო საგარეო ვალის პორტფელი წარმოადგენს მთლიანი სახელმწიფო ვალის 79%-ს. ამ საკრედიტო რესურსის დიდი ნაწილი მიღებულია მრავალმხრივი და ორმხრივი დონორებისგან. სახელმწიფო საგარეო ვალის პორტფელის 69% შედგება ფიქსირებული საპროცენტო განაკვეთის მქონე კრედიტებისგან. გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ საქართველოს ერთხელ უკვე გადაუვადეს სავალო ვალდებულებების მომსახურების თარიღი. მოხდა საქართველოს საგარეო ვალების რესტრუქტურიზაცია პარიზის კლუბის მიერ 2004 წელს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ქვეყანას ამ ეტაპზე არავითარი გამოსავალი - გარდა იმისა, რომ დაიწყოს ვალდებულებების მომსახურება - არ აქვს. საგარეო ვალებთან ერთად, დიდი სისწრაფით იზრდება საქართველოს შიდა ვალდებულებებიც. წლის დასაწყისიდან სახელმწიფოს შიდა ვალის მოცულობა ერთბაშად ნახევარი მილიარდი ლარით არის გაზრდილი. შიდა ვალი კი ყოველ კვირა გამართული ფასიანი ქაღალდების აუქციონების მეშვეობით იზრდება. სახაზინო ვალდებულებების, სახაზინო ობლიგაციებისა და სახელწიფო ობლიგაციების მეშვეობით, ზუსტად წინასაარჩევნოდ შიდა ვალდებულებების მოცულობა 500 მლნ ლარით გაიზრდა. ცნობილია, რომ ევრობლიგაციების საპროცენტო

განაკვეთი წლიური 7,5%-ია და რომ 2013 წელს პროცენტებიცა და ძირითადი თანხაც ქვეყანამ აუცილებლად უნდა დაფაროს. ექსპერტების შეფასებით, წლიური 7,5 საკმაოდ მაღალი პროცენტია. 2009 წლიდან მოყოლებული, ეს 7,5% ბიუჯეტში ზის და ქვეყანა ყოველწლიურად 37,5 მილიონს იხდის.

2008 წლის ოქტომბერში ქ. ბრიუსელში საქართველოს მხარდასაჭერად გაიმართა დონორების საერთაშორისო კონფერენცია, რომელშიც მონაწილეობდა 35-ზე მეტი ქვეყანა და საერთაშორისო დონორი ორგანიზაცია. საქართველომ კონფერენციაში მონაწილე დონორებისგან მიიღო შეღავათიანი ფინანსური მხარდაჭერის დაპირებები საერთო მოცულობით 4.5 მილიარდი აშშ დოლარი, საქართველოს ეკონომიკური ზრდის წახალისებისა და კონკურენტუნარიანობის ამაღლების ხელშეწყობის მიზნით. მთლიანი საგარეო ვალის სტატისტიკა ჰარმონიზებულია საგადასახდელო ბალანსთან. იგი მოიცავს **სახელმწიფო** (სამთავრობო სექტორი და ეროვნული ბანკი) და **კერძო სექტორის** (საბანკო და სხვა სექტორები) საგარეო ვალს. ექსპერტები აცხადებენ, რომ დღეისათვის სახელმწიფო სექტორის ვალი უფრო საგანგაშოა, ვიდრე კერძო სექტორის. „კერძო სექტორის ვალი - ძირითადად, ეს არის კომერციული ბანკების მიერ აღებული სესხი, რასაც ისინი საქმეში დებენ და მერე უკან აბრუნებენ.

საგარეო ვალის მომსახურების ნაწილში საქართველოსთვის რთული პერიოდი 2013 წელია, რადგან ქვეყანას სწორედ ამ წელს უწევს 83 მლნ აშშ დოლარის სრულად დაფარვა.საგარეო სახელმწიფო ვალის სიდიდით, საქართველო მსოფლიოში მხოლოდ 118–ე ადგილზეა. მაგალითად, უკრაინის საგარეო ვალი მშპ–ს 90 %–ია, დანიის – 196 %, ავსტრიის –212%, ჰონკონგის – 311 %, ინგლისის – 416%, ირლანდიის – 1004%, ლუქსემბურგის –3854% და ა.შ. ეს მონაცემები დიდ ვნებათაღელვას არ იწვევენ, რადგან ძირითადი ყურადღება ექცევა ქვეყნის განვითარების დონეს, მის ეკონომიკურ პოტენციალსა და მისდამი ნდობის ხარისხს. მთავარია,რომ ვალის გამცემმა იცოდეს, რომ ვალის მიმღები ქვეყანა ამ სახსრებს იმ დარგებში დააბანდებს, რომელთა მიმდინარე თუ პერსპექტიული, პირდაპირი თუ ირიბი რენტაბელობა გარანტირებულია და არავითარ შემთხვევაში არ მიმართავს ვალით აღებულ სახსრებს, პოლიტიკური პრობლემების და ხელისუფლების წარმომადგენლების პირადი ინტერესების ან კორუფციული სახის საქმიანობის სარეალიზაციოდ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. საბიუჯეტო პოლიტიკა საქართველოში: პრობლემები და ტენდენციები. დავით ნარმანია. თბ., 2011.
2. ა.ჯიბუტი საქართველოს სახელმწიფო საგარეო ვალი. თბ., 2003.
3. საქართველოს კანონი სახელმწიფო ვალის შესახებ, 14.03.2013 წლის მდგომარეობით.
4. საქართველოს 2013 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტი.

ინტერნეტრესურსები:

http://24saati.ge/index.php/category/business/2012-04-03/27356
http://ciesr.org/files/budget_policy_in_georgia_d.narmania.pdf
http://netgazeti.ge/GE/35/business/3345/
http://gyla.ge/geo/news?info=320
www.greenalt.org/webmill/data/file/sagareo - vali.pdf

Nino Liparteliani
Doctor of Economics, Full Professor, Gori State Teaching University
Nana Akhalaia
Doctor of Economics, associate professor, Gori State Teaching University

SUSTAINABILITY AND MANAGEMENT OF NATIONAL DEBT

In contemporary world, in almost all the countries, there are cases, when for funding budget deficiency some obligations, divided into two categories – foreign and domestic obligations, take place.

Treasury obligations and treasury bonds are state securities denominated in GEL emitted by the Ministry of Finance. In order to support development of domestic financial and capital markets the Ministry emits treasury obligations and bonds. Emission of securities ensures diversification of budget funding sources attracting capital with high reliability denominated in the national currency. Debt capacity and bringing its relative index to standards is an important part of financial and economic policy for all the countries and the Euro zone debt crisis showed its urgency once more. According to the world practice the top limit of national debt towards gross domestic product is considered 60% level of debt capacity.

Situation in the country, from the point of foreign liabilities, is considered to be unstable, if official creditors (international organizations or other countries' governments, other donors) do not continue country's support to cover current deficiency as well as, in the case if liability service becomes too heavy burden for a country. Georgia used to receive national debt mainly from institutional creditors, such as: other countries' governments, International Monetary Fund, the World Bank, also from such international organizations as European Bank For Reconstruction And

Development, Asian Development Bank etc.

In developed countries debt is hardly ever divided into domestic and foreign ones. Unfortunately, Georgia is not in the list of these countries. In addition, if national debt is the sum of budget deficiencies for developed countries, the origin of government debts is different in Georgia.

In Georgia, national debt is originated not only from funding the budget deficiencies, but also from reimbursing the cost of cargoes lost in Georgia (e.g. a part of Armenian debt), or from unpaid bills for consummated natural gas (Turkmenistan debt), also from receiving so called commodity credit (e.g. Chinese or Turkish credits).

After announcement of independence, Georgia, from the point of national debt, did not start from scratch (internal debt problem was particularly complicated, which was inherited from so called Savings Bank and Cooperative Apartment Construction). In 2001 the parliament of Georgia ratified so called "Zero Option", contract between Georgia and Russian Federation according which Georgia declined the USSR assets and its liabilities, although it already had its own debt in great amounts by that time.

According to the 2010 and 2012 data: (2012 July data) during a year, for the first time after a long period Georgia's national debt was reduced by 0.4%. A year before growth had been 20.7%. According the data of Ministry of Finance, by June 30, 2012 country's national debt is $4 163 829 000, by June 30, 2011, it was $4 182 277 000 and by June 30, 2010 the national debt was $3 464 795 000. On May 31, 2012, the national debt was $4 174 439 000. From the gross of debt $3 633 728 000 is government debt and $486.583 million is National Bank's debt. National Bank's gross debt comes on International Monetary Fund.

The portfolio of Georgian national debt is 79% of gross government debt. The greatest part of this credit resource is received from multilateral and bilateral donors. 69% of national debt portfolio is credits of fixed interest rate. It is noteworthy that the date of service of debt obligations has already been postponed for Georgia. Paris Club restructured Georgia's national debt in 2004, which means that at this time, country has nothing to do but to start serving its obligations. Along with national debts, domestic liabilities are also increasing rapidly. Since the beginning of the year, domestic debt has suddenly increased by half a billion GEL. Domestic debt is increasing due to weekly held securities auctions. Through treasure liabilities, treasure bonds and government bills, the capacity of domestic obligations has increased by 500 million GEL in pre-election period. It is known that the interest rate of euro obligations is 7.3% and in 2013 the country has to cover the interest and primary sum as well. By the evaluation of experts, annual interest of 7.5% is too high. Since 2009 this 7.5% is in budget and the country is paying 37.5 million annually.

In 2008 for supporting Georgia Donors' International Conference was held in Brussels with participants and international donor organizations from more than 35 countries. Georgia has received promises about concessional financial support in total amount of $4.5 billion in order to promote the economic growth and improve competitiveness. The gross national debt statistics is harmonized with BOP. It includes the state (government and National Bank) and private sector (banking and other sectors) foreign debts. Experts claim that today government debt is more alarming than private sector debt. Private sector debt is mainly loans received by commercial banks. The credit is invested in business and is returned back.

In the part of national debt service, year of 2013 is the hardest period for Georgia because the country has to cover its debt in amount of $83 million totally. By the size of national debt, Georgia is taking only the 118th place worldwide. E.g. national debt of Ukraine is 90% of GDP; Denmark's debt is -196%; Austria's debt - 212%, Hong Kong's – 311%, England's – 416%, Ireland's – 1004%, Luxemburg's – 3854% etc. These data does not cause too much excitement, because the main attention is paid to the level of country's development, its economical potential and the level of trustworthy. The main point is that creditors to know beneficiary country will invest its credit in guaranteed direct or indirect, current or prospective rentable fields and the government will never use the funds for solving political problems or personal issues, or for realizing corruptible activities.

Bibliography:

1. Budget policy in Georgia: Problems and Trends. David Narmania, Tbilisi, 2011.
2. Georgia's National Debt. A. Jibuti, Tbilisi, 2003.
3. Law of Georgia on National Debt, by 14.03.2013 situation.
4. Georgia's State Budget in 2013.

Other sources:

http://24saati.ge/index.php/category/business/2012-04-03/27356
http://ciesr.org/files/budget_policy_in_georgia_d.narmania.pdf
http://netgazeti.ge/GE/35/business/3345/
http://gyla.ge/geo/news?info=320
www.greenalt.org/webmill/data/file/sagareo -vali.pdf

ნანა ლუხუტაშვილი
ქუთაისის უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი

როგორ მივაღწიოთ წარმატებას-ოფისი ფენ-შუის სტილში

ფენ-შუი ცოცხალი ხელოვნება, რელიგია როდია. მისი ისტორია რამდენიმე ათასწლეულს ითვლის. მას ჯერ კიდევ 3000 წლის წინ მიმართავდნენ.

ფენ-შუი დაოსებისა და ნატუროფილოსოფოსების ძველჩინურ ფილოსოფიურ დოქტრინებზე დაფუძნებული მეცნიერებაა. მისი დანიშნულებაა კომფორტული ცხოვრების მოწყობა საცხოვრებელი გარემოს სწორად ორგანიზებით.

ფენ-შუი არ მიეკუთვნება მხოლოდ ჩინურ კულტურას. დიდი ხნის განმავლობაში ძველ ბრძენთა ეს ცოდნა მხოლოდ ჩინელებისათვის იყო ხელმისაწვდომი, დღეს კი ყველას შეუძლია შეისწავლოს და მისი პრინციპები პრაქტიკაში გამოიყენოს.

ფენ-შუი ითარგმნება, როგორც "ქარი-წყალი". სახელწოდება მოდის შორეული წარსულიდან, იქიდან, როცა ადამიანი ბუნებაში მოქმედ ყველაზე ძლიერ ძალად ქარსა და წყალს მიიჩნევდა. მსუბუქი, თბილი ქარი კარგ მოსავალსა და პირუტყვისათვის უხვ საკვებს მოასწავებდა. ტბები, მდინარეები და ნაკადულები კი მაცოცხლებელ, ცხოველმყოფელ სინოტივეს აძლევს გამომშრალ ველ-მინდვრებს.

"ფენ" შეიძლება მივამსგავსოთ ენერგიის ნაკადს, რომელიც, როგორც ქარი, ვრცელდება ჩვენს თავზე, ხოლო "შუი"-წყალია, რომელიც მიწაშია და ასაზრდოებს მას.

როგორც ფენ-შუის მიმდევრები თვლიან, როდესაც გარემოცვა ჰარმონიულია, მუშაობა უკეთესობისაკენ მიდის. იმისათვის, რომ გავიგოთ, ფენ-შუის მიხედვით რა უშლის ოფისს წარმატებებისა და გამარჯვების მიღწევაში განვიხილოთ ოფისი.

თუ ოფისის ეპიცენტრში მოსახვედრად დერეფნის გავლა გვჭირდება, მაშინ მნიშვნელოვანია, შევქმნათ "მიზნისაკენ" მიმავალი მოძრაობა: დავკიდოთ, მაგალითად, სურათები დინამიური სიუჟეტებით (მოცურავე გემი, მფრინავი თვითმფრინავი, ჩანჩქერის ვარდნა და ა.შ.). თვალყური ვადევნოთ, რათა მოძრაობის მიმართულება დაემთხვეს ოფისისკენ მიმართულ გეზს. მოვსინჯოთ და იგრძნობთ, ყოველ შემომსვლელთან ერთად როგორ ძლიერდება დადებითი ენერგია.

თუკი თქვენი ოფისი სარდაფის სათავსოშია განთავსერბული, გააკეთეთ ისეთი განათება, რომელიც შექმნის ჰაერის ნაკადის მოძრაობის ილუზიას. ფენ-შუის მიხედვით, რეკომენდებულია გავანათოთ ინტერიერის ის დეტალები, რომლისკენაც გვინდა მივიზიდოთ ენერგია, კლიენტებისა და ვიზიტორების ყურადღების მისაქცევად. მაგალითად, სალაროს აპარატი, ლოგოტიპი ან ვიტრინები პროდუქციის ნიმუშებით. ოფისთან კიბეები აღჭურვეთ ფრიალო საფეხურებითა და ორმხრივი მოაჯირებით. ისინი პირდაპირი და გადატანითი მნიშვნელობით შეასრულებენ დაცვით ფუნქციას. კლიენტს გაუჭირდება დადებითი გადაწყვეტილების მიღება თქვენი ფირმის სასარგებლოდ, თუკი ოფისში შესულს თავს "დაატყდება" ძალიან დაბალი ჭერი, ან მოლაპარაკებისას მასზე ჩამოწოლილი კოჭების კონსტრუქციები.

კარებისა და შირმის, გამანათებლების და მცენარეების სწორად განლაგებით ჩვენ შეგვიძლია, ენერგია მივმართოთ ისე, რომ მან ჩვენს აყვავებასა და წარმატებას შეუწყოს ხელი. იმისათვის, რომ ენერგია ფანჯრიდან გარეთ არ გაედინოს, დადგით მის გზაზე მცენარეები, შირმა ან თვალისათვის გასახარი ნებისმიერი საგანი. ოფისის შიგნით ისინი მიმართულებას შეუცვლიან ენერგეტიკულ ნაკადებს.

ორგანიზაციაში ყველაფრის თავი და თავი სამუშაო მაგიდაა. წარმატებისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება თქვენს ოფისში დადგმულ სამუშაო მაგიდის ზომებს. შევარჩიოთ მაგიდა, რომლის ზედაპირის ფართობი არანაკლებ 120x80 სმ-ია. გსურთ, რომ თქვენს აზრებს იზიარებდნენ?-მაშინ დაიდგით კიდევ უფრო დიდი მაგიდა, მაგალითად, ზომით 150x85 სმ.

რამდენიმე სიტყვით ვისაუბროთ ინტერიერში ყველაზე მნიშვნელოვანი ელემენტის-საოფისე მაგიდის განლაგებაზე. თუ ხელმძღვანელი ხართ, თამამად განთავსდით ოფისის სამხრეთ-დასავლეთის კუთხეში, რომელიც აღმოსავლურ ფილოსოფიაში იწოდება "მეპატრონის სექტორად" და შეუძლია, პროვოცირება გაუკეთოს ბრძნულ, სამართლიან და მომგებიან იდეებს.

არ ღირს, სამუშაო მაგიდა მოვათავსოთ ზურგით კარის ან ფანჯრისაკენ. მაგიდის ასეთი განლაგებისას ადამიანი კარგავს ენერგიას და საკუთარი ძალების რწმენას. მაგრამ, თუ სხვა ადგილის მოძებნა შეუძლებელია, ჩამოაფარეთ ფანჯარას აქელი ფარდები ან ჟალუზები. თუ ესეც ძნელად შესასრულებელია, მაშინ მაგიდაზე მოათავსეთ პატარა სარკე ისე, რომ მასში ცისფერი ცის ნაგლეჯი აირეკლოს. ეს თქვენს აზრებს მისცემს გასაქანს. საოფისე მაგიდის პირის კარისკენ დადგმით კი შეგიძლიათ, თქვენკენ მოიზიდოთ წარმატება და მატერიალური კეთილდღეობა, რადგან, ფენ-შუის სწავლებით, ადამიანები და ფული მიისწრაფის იმათკენ, ვინც პირველი ესალმება სტუმარს. უფრო საკეთილდღეოდ მიიჩნევა მაგიდის ზურგით კედლისკენ დადგმა, რადგანაც, ფენ-შუის მიხედვით, კედელი მთის სიმბოლოა, რომელიც უზრუნველყოფს ადამიანთა დაცვასა და შეშველებას. არაა რეკომენდებული ღია კარადის ან თაროებისაკენ ზურგით ჯდომა. ჰორიზონტალური ზედაპირები დანის სიმბოლიზირებას ახდენენ, ისინი თქვენს ენერგეტიკულ ველში იჭრებიან და ჯანმრთელობას გიუარესებენ.

არ ღირს სამუშაო მაგიდის კიბის ახლოს დადგმაც, რადგან, ძალები, ენერგიულობა და მიზანსწრაფულობა შეიძლება ზევით ან ქვევით საფეხურებზე "გაგვექცეს".

ოფისში დეტალები ბევრს წყვეტენ! კომპიუტერი-ნებისმირი ბიზნესისათვის აუცილებელი ტექნიკაა, რომელიც როზეტიდან შთანთქავს ელექტროენერგიას და გენერირებას უკეთებს სულ სხვაგვარი ენერგიის შემოქმედებას. ამ

მძლავრი ენერგიის ნაკადის ბალანსირებისა და სწორი მიმართულების მისაცემად მაგიდაზე მოათავსეთ კაშკაშა, ხასხასა-წითელი, ლურჯი ფერის საგნები, ან მთის ბროლის კრისტალები. ისინი თქვენს აზრებს სიცხადეს მიანიჭებენ. მაგიდის ცენტრში, ფენ-შუის მიხედვით, ეს ზონა პასუხისმგებელია ცოდნაზე, კომპეტენტურობაზე, აღმაფრენასა და შთაგონებაზე, დადეთ რაიმე ნაცრისფერი, რუხი ან ლურჯი, მაგალითად, კომპიუტერის "თაგვის" ხალიჩა. ეს დაგეხმარებათ, უფრო სრულად გამოიყენოთ თქვენი შესაძლებლობები, მოზღვავებული კრეატიული ენერგია.

ტელეფონიც განსაზღვრულ ადგილას უნდა იდოს. თუ მემარჯვენე ხართ, დადეთ ის მარჯვნივ, თუ მემარცხენე-მარცხენა კუთხეში. ეს დაგეხმარებათ, მოიპოვოთ წარმატება, დაამყაროთ სასარგებლო კონტაქტები, მიაღწიოთ ფინანსურ სიძლიერეს. ნებისმიერ შემთხვევაში დადგით ტელეფონი ისე, რომ არ მოგიწიოთ ყურმილის ასაღებად მარჯვენა ხელის გადაწევა მარცხნივ და პირიქით. სხეულის გადაკვეთით ხელი ბლოკირებას უკეთებს დადებით ენერგიას.

საოფისე აქსექსუარები-ფაილები, საქაღალდეები შეარჩიეთ ხასხასა ფერის. შეეცადეთ, თავიდან მოიშოროთ მასიური "დოსიე" და საცნობარო ლიტერატურა, შეინახოთ ისინი მოშორებით, მარცხენა კუთხეში ან მაგიდის უჯრაში. ასეთი განლაგება იზიდავს წარმატებას და განაპირობებს კეთილდღეობის ზრდას.

ნებისმიერი გამოუსადეგარი ქარალდის ფურცელი მოისროლეთ ნაგვის ყუთში, რომელიც, ფენ-შუის რეკომენდაციით უნდა დავდგათ მაგიდის ქვეშ. საქმე იმაშია, რომ გამოუსადეგარი ქაღალდები იკრებს უარყოფით ენერგიას და დაუდევარ პატრონს საქმეების შეფერხებას უქადის.

სამუშაო მაგიდაზე დადგით წყლიანი ჭიქა. თუ თქვენ მას მაგიდის მარჯვენა მხარეს განათავსებთ, მაშინ ის ააქტიურებს შემოქმედებით ძალებსა და გამომგონებლობას, ხოლო მარცხენა კუთხეში-ცოდნას. მაგრამ დაიმახსოვრეთ: წყალი ყოველთვის უნდა იყოს ახალი! ნადგომი სითხე აკუმულირებას უკეთებს უარყოფით ენერგიას.

დადეთ სამუშაო მაგიდაზე ახლობლებისა და საყვარელი ადამიანების ფოტოებიც. ფენ-შუი ამტკიცებს, რომ ასე თავს არ იგრძნობთ მათგან მოწყვეტილად, შესაბამისად-ქვეცნობიერად არ იქნებით სამუშაოსადმი ნეგატიურად განწყობილი, იმის გამო, რომ იგი გაშორებთ ოჯახს.

თუ თქვენ ხშირად სარგებლობთ მისამართების წიგნით, მოათავსეთ ის მარჯვნივ, შუა ან მაგიდის ახლო ნაწილში-ე.ი. იმ ადგილას, რომელიც პასუხისმგებელია ფულის მოდინებაზე. ის მაქსიმალურ სარგებელს მოგიტანთ. და კიდევ ერთი უნივერსალური რეკომენდაცია: თქვენი, როგორც ფირმის ხელმძღვანელის, პოზიციების გასამყარებლად შეინარჩუნეთ ავტორიტეტი-როგორც საკუთარი, ისე მთლიანად ორგანიზაციისა. ფირმის ყველა ოფისში მოათავსეთ თქვენი ორგანიზაციის სიმბოლო-ლოგო. ფირმის ლოგოტიპი აუცილებლად უნდა იყოს სამუშაო მაგიდაზე, ადმინისტრატორის დგარზე, ჰოლში ან საპროცედურო კაბინეტებში.

გთავაზობთ 10 უნივერსალურ წესს, რომელთა მეშვეობითაც შეძლებთ მაქსიმალურად გაიუმჯობესოთ და მოაწყოთ საკუთარი სამუშაო ადგილი ოფისში, თქვენივე სურვილებისა და მიდრეკილებების მიხედვით:

1. დადგით მაგიდა ისე, რომ არ იყოს კაბინეტში შესასვლელის პირდაპირ
2. როდესაც სამუშაო ადგილზე ზიხართ, უნდა ხედავდეთ შესასვლელ კარს
3. არ უნდა იყოს თქვენს სკამს უკან გასასვლელი
4. დაიცავით თქვენი სამუშაო ადგილი სხვათა თვალისაგან
5. პირდაპირი სინათლე უნდა მოემართებოდეს თქვენი სამუშაო ხელისაკენ
6. დადგით ტელეფონი დომინირებული ყურის მხარეს
7. სამუშაო საგნები, ნივთები, რომლითაც თქვენ სარგებლობთ, ისეთნაირად განათავსეთ, რომ მოძრავი სავარძლით ადვილად მისწვდეთ
8. დადგით სამუშაო მაგიდაზე მცენარეების ქოთანი
9. დარწმუნდით, რომ ადგილი, სადაც თქვენი სამუშაო მაგიდაა განთავსებული, შეიძლება აუცილებლობის შემთხვევაში ურთიერთობებისათვის მოსახერხებელ ადგილად ვაქციოთ
10. სამუშაო ადგილი გქონდეთ მუდამ წესრიგში.

ერთი შეხედვით ყოველივე ეს თითქოს მიამიტობაა, მაგრამ, მართლაც დასაჯერებელი.

ამ წესების დაცვა მნიშვნელოვანია არა მარტო ესთეტიკის, არამედ ფსიქოლოგიისა და ჯანმრთელობის მხრივაც. ამასთან, თქვენ უსათუოდ იძენთ გონების სიცხადესა და სიბრძნეს, რომლებიც აუცილებელია კარიერაში წარმატების მისაღწევად.

Nana Lukhutashvili
Assistant-professor of Kutaisi University

HOW TO ACHIEVE SUCCESS –IN FENG-SHUI STYLE OFFICE

Feng-Shui is a living art, it is not religion. Its history calculates several millennia. It was addressed as early as 3000 years ago.

Feng-Shui is an ancient Chinese science based on the Taoist philosophical doctrines and natural philosophy. Its destination is arrangement for comfortable living environment through proper organization of living space.

Feng-Shui does not belong to only Chinese culture. For a long time the knowledge of the ancient sages were available only to the Chinese, but now the situation is changing. Everyone can learn it, and anyone can apply its principles in

practice.

Feng-Shui is translated as “wind -water.” The name “Feng-Shui” comes from the ancient times, when a man was considering wind and water as most powerful forces in nature. Light, warm breeze promised a good harvest and abundant food for livestock. Lakes, rivers and streams were giving life-giving water to the fields.

“Feng” can be similar of energy flow, which as the wind is spreading over the head, and “Shui” looks like a water, which is in the ground and feeds it.

According to followers of feng-shui, when environment is harmonious, work is getting better. Let’s take a look at your office to see what prevents him attract success and good luck.

If you need to get into the center of the office through the corridor it is important to create a movement toward the “goal”: you have to hang, for example, a picture with a dynamic movement (floating ship, flying plane, waterfall drop, etc.). Pay attention to the direction of motion. It must match to the directions to the office. Try and feel how with entering individuals positive energy is becoming stronger.

If your office is located in the basement, make such Illumination, which will create the illusion of moving air currents. By the way, Feng-Shui recommends illuminate precisely those parts of the interior, to which you want to attract the energy and attention of clients and visitors; it may be a cash register, display cases with logo or product samples. Equip office with staircase railings. They will perform defensive function in direct and figurative sense. The client will not be able to obtain a positive decision on your firm’s favor, if the office’s ceiling is too low and “pressures” on him or if, during negotiations over him is hanging beam structures.

By correctly positioning the doors or screens, lamps and plants, you can direct the energy in such a way that it will contribute your prosperity and wealth. In order to avoid energy escaping through the windows, put in its way a plant or any objects pleasing the eye: they will change the direction of energy flow. Desk is the thing of great importance for the success. It is best to choose a table that has a surface not less than 120 x 80 cm. Would you like that your opinions be shared by others? Place larger table even, for example, 150 x 85 cm.

A few words about office desk: This is the most important element in the interior. If you are the boss, safely locate it in the South-West corner of the office, which is in the eastern philosophy called as “master’s sector” and in a good way able to provoke a wise, fair and profitable idea. You should not place the desk back to the door or window: in this position person loses energy and self-confidence. But if you cannot choose different location, hang thick curtain or jalousie on the window. If this condition is difficult to implement too, put on the table a small mirror so that it reflects the patch of blue sky and it will give you full play of your thoughts.

On the contrary, putting the office desk facing the door, you will be able to attract good fortune and material well-being, because feng-shui says that people and money are drawn to those who first welcomed guests. It is not recommended to sit in front of shelves. The horizontal surface is symbolic of knife,They are going into your energy field and damage health. It is considered as positive to stage table In front of the wall, because, according to Feng-Shui wall symbolizes the mountain, which provides people with protection

You should not have a table near a staircase: strength, vigor and sense of purpose at risk “escape” up or down the st airs.

Details in the office decide much! Computer - is essential to any business technique that absorbs energy from the outlet and generates power for a very different kind of creation and creativity. To balance this powerful and direct flow in the right direction, keep on the table objects of bright colors - blue, red, orange - or rock crystal, it will give clarity to your thoughts. In the center of the table (according to Feng-Shui, this area is responsible for the knowledge, expertise and inspiration) put something gray or blue, for example, a mouse pad. It helps make full use of your abilities, will provide creative energy flow. Telephone must also be in a certain location. If you are right handed, put it next to the right, if the left-handed - in the far left corner. This will help you attract good luck, make useful contacts, to achieve financial success. In any case, place the phone so that you do not have to reach for the tube with your right hand to left, with your left hand to right. Crossing the body, arm locks the positive energy.

Writing instruments and office accessories are very important too. Select the folder of bright colors, the best blue and red. Try to get rid of the massive “dossier” and reference books, and store them in the far left corner, or in a drawer-a location attract luck and promote well-being.

You have to throw any unnecessary pieces of paper immediately in the wastebasket that Feng-Shui recommends to put under the table. The fact is that unnecessary papers accumulate negative energy, ensuring a negligent landlord business stagnation.

Hold on to your desktop with a glass of clean drinking water. If you place it on the right edge of the table, it activates the creative power and ingenuity, on the left - knowledge. But remember that the water should be fresh - stagnant fluid accumulates negative energy.

Put on your desktop photos of loved ones. Feng-Shui says that so you do not feel cut off from them, and therefore will not be subconsciously resent the service, because it separates you from your family.

If you often have to use the address book, put it right in the middle of the table or near - that is the place which is responsible for the flow of money, it will bring the maximum benefit. And there is one universal recommendation. To strengthen your position as head of the firm, to support the authority (your own, and the organization's as a whole) in all offices of the firm, place your symbol logo. Company logo is sure to be present on the desktop, at the reception desk in the lobby and treatment rooms.

I offer you ten universal rules that will help maximize and furnish your workplace in the office, in accordance with your desires and inclinations.

1. Put your table so that it is not located directly opposite the entrance to the office;
2. When you are sitting at your workplace, you should be visible front door;
3. It should not be exit back your chair;
4. Protect your work area from other people's views;
5. Direct light should be directed to your working hand;
6. Put the phone on the part of the dominant ear;
7. Place a working things that you use, so easy to get them from a rotating chair;
8. Put in the workplace potted plants;
9. Make sure that the area where is your desktop, you can optionally convert it into a comfortable place to socialize.
10. Keep your work area clean.

At first glance, this seems naive, but, really it is believable.

Compliance with these rules is important not only in terms of aesthetics, but also from the point of view of psychology and health. In this case, you are sure to gain clarity of mind and the wisdom of the mind that are necessary to achieve success in the career.

Мазарчук Андрей
Хмельницкий национальный университет (ХНУ), Украина, к.э.н., доцент
Белёвский Константин
ХНУ, Украина, к.э.н., доцент
Григорук Светлана
ХНУ, Украина, к.п.н., доцент

ФУНКЦИОНАЛ СОВРЕМЕННОЙ ИНТЕГРИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ УНИВЕРСИТЕТОМ

Система управления университетом в первую очередь должна обеспечивать качественное выполнение основной задачи любого учебного заведения – обучение студентов. На сегодняшний день уже существует целый ряд распространённых информационных систем, обеспечивающих взаимодействие преподавателя со студентом, в частности MOODLE и другие. Однако эти системы не учитывают организационную структуру каждого отдельного университета, не поддерживают национальные формы документов и отчётности, на основе которых может выполняться управление университетом в целом, и учебным процессом в частности.

Таким образом, возникает необходимость в разработке информационной системы управления университетом (ИСУ) на уровне организации учебного процесса. И эта система должна включать функции всех отделов, вовлечённых в этот процесс. Для обеспечения целостности информации в системе и эффективности её обработки любые данные в систему должны вводиться один раз соответствующим подразделением и использоваться многократно в любом месте системы по мере необходимости.

Распределение полномочий по вводу, контролю, доступу к определённой информации в системе может различаться в различных ВУЗах. Поэтому распределение полномочий в системе должно гибко задаваться как на уровне рабочих мест, так и персонально с помощью системы ролей.

В целом основные функции ИСУ можно представить в виде схемы, представленной на рисунке 1. Жёлтые блоки отображают функции системы, светло синие – соответствуют рабочим местам/ролям.

Планово-финансовый отдел отвечает за формирование штатного расписания, на основе которого отдел кадров выполняет все приказы по движению персонала. Также отдел кадров поддерживает актуальность личных карточек

сотрудников, отслеживает больничные и отпуска, контролирует общее количество ставок сотрудника. На основе информации из отдела кадров все остальные подразделения получают актуальные списки преподавателей и остальную персональную информацию по мере необходимости.

Планово-финансовый отдел также опционально может отслеживать следующую информацию: контракты на обучение, договора по науке (сметы, расход, приход), внутреннюю систему субсчетов подразделений, правила распределения средств между подразделениями на основе результатов их деятельности, расчёт штатов на основе контингента и прочего, расчёт себестоимости обучения на специальности.

Приёмная комиссия обеспечивает ввод информации по абитуриентам (личные дела, журнал регистрации и пр.) а также передачу информации и персональных данных о набранных студентах в отдел кадров студентов. При этом должен обеспечиваться оперативный обмен данными с ЕДБО.

Отдел кадров студентов обеспечивает актуальность персональных данных студентов и выполняет все приказы по их перемещению. Подготовка приказов может выполняться в соответствующих деканатах. Система должна позволять выполнять часть приказов непосредственно деканатами без контроля отдела кадров, например, приказы на перевод из группы в группу (одной специальности), перевод на следующий курс.

Кафедра формирует учебные планы, согласовывает их с учебным отделом, который их утверждает, утверждённые планы блокируются для изменений. На основе утверждённых учебных планов каждый год кафедрой формируются рабочие учебные планы, которые согласовываются с деканатом и учебным отделом.

На основе утверждённых рабочих планов деканат формирует индивидуальные планы студентов (с учётом их выбора).

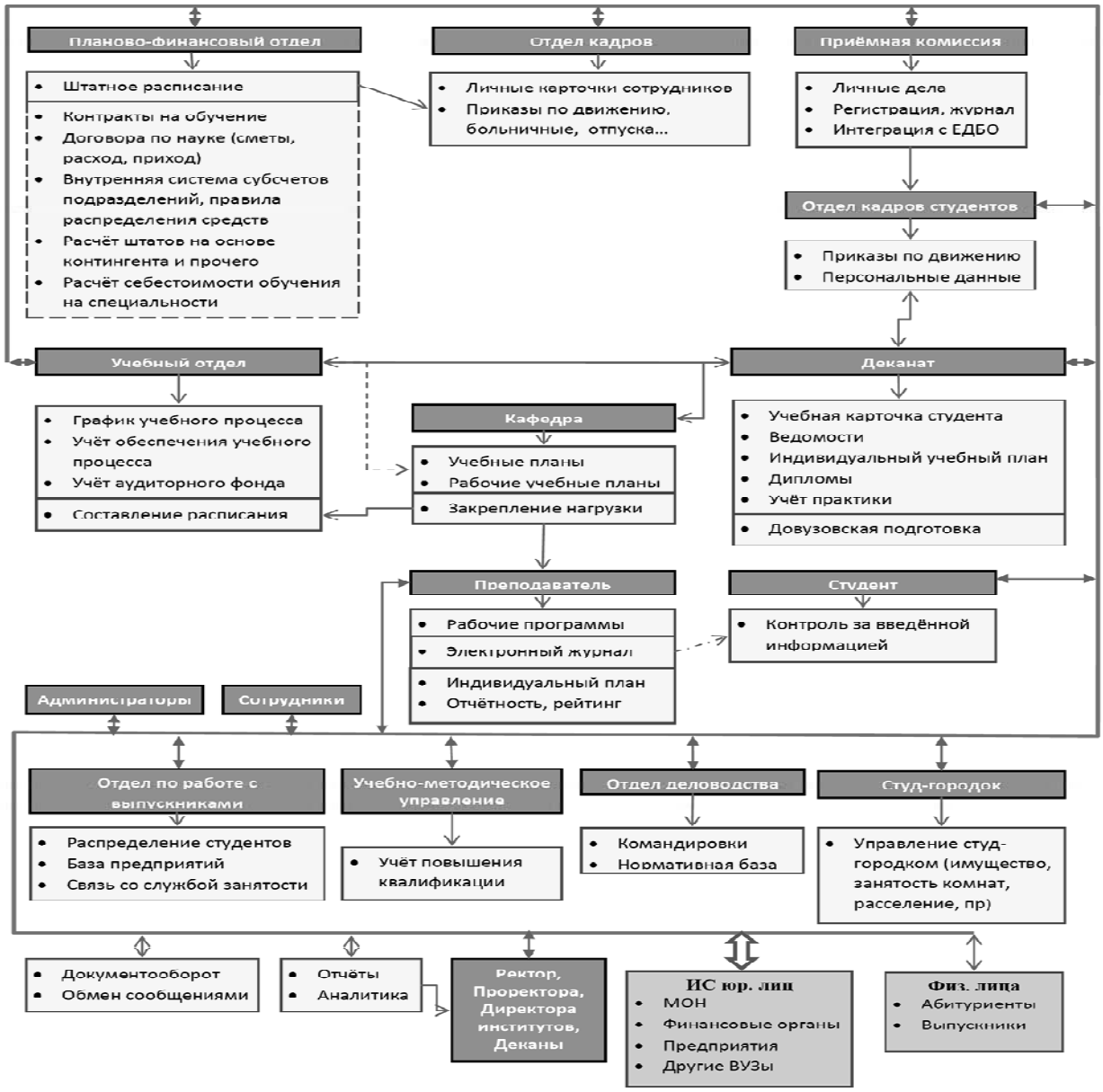

Рисунок 1 – Функциональная схема ИСУ

На основе индивидуальных планов студентов кафедры выполняют закрепление нагрузки за преподавателями. На основе этого закрепления учебный отдел формирует расписание. Также в функции учебного отдела входит формирование графика учебного процесса, учёт обеспечения учебного процесса литературой, компьютерами, аудиториями и пр.

Деканат обеспечивает контроль и организацию учебного процесса, формирование, печать, ввод семестровых и промежуточных ведомостей, контроль выполнения учебных планов студентами, учёт практики, формирование и печать дипломов, учебных карточек и других необходимых документов.

Внутри деканата доступ к его функциям может быть разделён дополнительно по функциональным ролям, например: методист, зам. декана по учебной работе, зам декана по воспитательной работе и пр.

Преподаватель формирует рабочие программы своих дисциплин, вводит текущие оценки и посещаемость в электронные журналы, формирует индивидуальный план и отчитывается о проделанной работе, на основе чего может формироваться его персональный рейтинг, рейтинг кафедры.

Студенты контролируют всю информацию, введённую о них в системе, как персональную, так и оценки. Также, при необходимости, можно предоставить студентам возможность самостоятельно формировать индивидуальный учебный план на основе рабочих планов, утверждённых деканатом.

Отдел по работе с выпускниками занимается распределением студентов, поддерживает базу предприятий, обеспечивает связь со службой занятости, выпускниками.

Учебно-методическое управление ведёт учёт информации о повышении квалификации преподавателей.

Отдел деловодства формирует приказы на командировки и командировочные листы, формирует нормативную базу ВУЗа, рассылает и обеспечивает контроль выполнения документов по университету.

Студенческий городок отслеживает информацию по имуществу, занятости комнат, расселению и пр.

Кроме специализированных рабочих мест/ролей в системе должно быть предусмотрено рабочее место/роль без специализированных функций, для сотрудника любого подразделения, чтобы обеспечить авторизованный доступ к общесистемным функциям, таким как документооборот и обмен сообщениями.

Все подразделения имеют доступ к системе документооборота, которая обеспечивает возможность формирования документов, отслеживания сроков исполнения и контроль за исполнением. Также все рабочие места в системе имеют возможность обмена сообщениями между пользователями системы.

Все рабочие места системы формируют соответствующие отчёты, документацию и аналитику. При этом учитывается подчинённость подразделений, например, деканаты имеют доступ к информации соответствующих кафедр, директора институтов – к деканатам, ректор, проректора - к информации деканатов и т.п.

На основе информации о деятельности университета (отчёты, аналитика) руководство принимает обоснованные решения и с помощью приказов управляет деятельностью университета.

ИСУ должна обеспечивать взаимодействие с внешними по отношению к университету информационными системами, в частности с системами МОН (Education, ЕДБО и пр.), с различными финансовыми органами, предприятиями (для трудоустройства выпускников), другими ВУЗами.

Такое построение системы обеспечивает дополнительный неявный контроль введённой информации как на уровне деканатов и кафедр, так и на уровне преподавателей, студентов и их родителей. А наличие качественной и оперативной информации в системе в свою очередь обеспечивает эффективность управления и повышение качества обучения, что и является главной задачей внедрения подобных систем.

Mazarchuk Andrey
Khmelnytskyts National University (KNU), Ukraine, Ph.D., associated professor
Belovsky Constantin
KNU, Ukraine, Ph.D., associated professor
Grygoruk Svitlana
KNU, Ukraine, Ph.D., associated professor

FUNCTIONALITY OF MODERN INTEGRATED UNIVERSITY MANAGEMENT SYSTEM

The university management system first of all has to provide high-quality performance of the main objective of any educational institution – teaching students. To date, there are a number of the widespread information systems for teacher-student interaction, in particular MOODLE and others. However, these systems do not consider the organizational structure of each individual university, don't support the national forms of documents and account, on basis of which can be carried out management of university as a whole, and training process in particular.

Thus, there is a need to develop a university management system (UMS) at the level of the educational process. And this system has to include functions of all departments involved in this process. To ensure data integrity in the system and the efficiency of its processing any data have to be entered into the system once by the appropriate department and reused elsewhere in the system as needed.

Distribution of authorities on entering, control, access to certain information in the system may vary in different universities. Thus the distribution of authority in the system must be specified flexibly either at the level of workplaces, and personally with aid of roles system.

In general, the main functions of the integrated university management system can be represented as a diagram shown in Figure 1. Yellow blocks represent the functions of the system, light blue - correspond to jobs / roles.

Planning and Finance Department is responsible for the formation of staffing, based on which the personnel department carries out all orders on the movement of personnel. Also, the personnel department supports the relevance of personal cards of employees, tracks sick-lists and leaves, controls the total amount of the employee's salaries. Based on information from the personnel department all other departments obtain the current list of teachers and the rest of personal information as needed.

Planning and Finance Department also optionally can track the following information: contracts for teaching, academic agreements (estimates, consumption, income), internal department's subaccounts system, rules of distribution of means on the basis of results of their activity, calculation of staff on the basis of contingent and other, the cost of education on the specialty calculation.

Admissions commission provides input information on entrants (personal files, log, etc.) and the transfer of information and personal data of taken students in the student's staff department. Thus operative data exchange with Unified State Electronic Database of Education (USEDE) has to be provided.

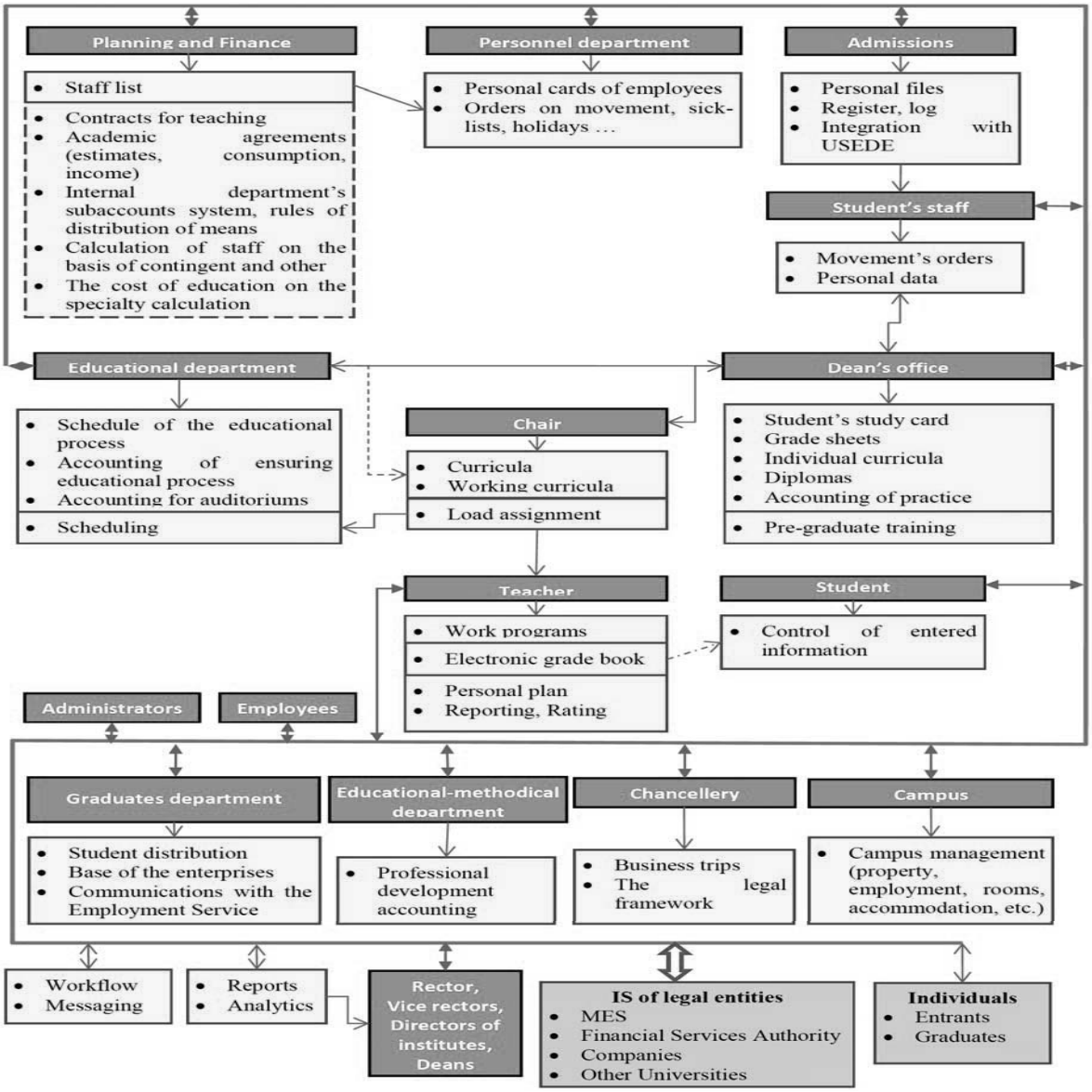

Figure 1 - Functional diagram of integrated university management system

Student's staff department provides relevance of student's personal information and executes all orders on their movement. Preparation of orders can be carried out in the relevant dean's offices. The system has to allow to execute part of orders directly by dean's offices without student's staff department control, for example, orders on transfer from one group to another (same specialty), transfer to the following course.

The chair forms curricula, coordinates them with educational department which approves them, the approved curricula are blocked for changes. On the basis of the approved curricula every year the chair forms working curricula which are coordinated with dean's office and educational department.

On the basis of the approved working curricula the dean's office forms individual student's curricula (taking into account their choice).

On the basis of individual student's curricula chairs assign load for teachers. On the basis of the load assignment educational department creates a schedule.

The educational department also forms the schedule of educational process, performs accounting of ensuring educational process by literature, computers, audiences and so forth.

Dean's office provides the control and organization of the educational process, forming, printing and input of semester and interim grade sheets, control of student's curricula implementation, accounting practices, the formation and printing of diplomas, study cards and other necessary documents.

Inside the dean's office access to its functions can be divided further into functional roles, such as Methodist, Deputy Dean for Academic Affairs, Deputy Dean for educational work, etc.

The teacher creates the work programs of their disciplines, enters current grades and attendance in electronic grade book, forms an individual plan and report on progress, on the basis of which its personal rating and the rating of the chair can be formed.

Students monitor all information entered about them in the system, both personal and academic. Also, if necessary, we can provide students with an opportunity to form individual curricula based on working curricula approved by the dean's office.

Graduates department distributes students, support base of companies and provides a communication to the employment service, graduates.

Educational - methodical department keeps records of information on professional development of teachers.

Chancellery generates orders for business trips and travel sheets, forms the legal framework of the university, delivers and monitors execution of documents by the university.

The campus tracks information on the property, room's employment, accommodation, etc.

In addition to specialized jobs / roles the system must be provided by job / role without specialized functions for an employee of any department to ensure authorized access to the system-wide functions, such as document workflow and messaging. All departments have access to the workflow system that enables the formation of documents, track deadlines and control of execution. Also, all workplaces in the system have the ability to exchange messages between users of the system.

All system workplaces provide relevant reports, documentation and analysis. This takes into account the subordination of departments, such as deans have access to the relevant chairs, directors of institutes – to the dean's offices, the rector and vice rectors – dean's offices information, etc.

On the basis of information about the activities of the university (reports, analysis) management makes reasonable decisions and manages the university by orders.

The integrated university management system should provide interaction with external information systems, in particular with systems of Ministry of Education and Science (MES): Education, USEDE, etc.; with various financial institutions, enterprises (for graduate employment) and other universities.

Such a construction of the system provides an implicit additional control of entered information on the level of deans and chairs, and at the level of teachers, students and their parents. And the availability of high-quality and operative information in the system, in turn, provides management efficiency and improves the quality of teaching, which is the main objective of introducing such systems.

Malik L.V.
Donetsk State University of Management, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Tourism
Shevcova O.O.
Donetsk State University of Management, lecturer of the Department of Tourism

TOURISM AS INDUSTRY OF HIGHLY INTEGRATED SERVICES

Tourism is one of the main criteria of economic growth in most countries. UNWTO experience confirms the prospects of its development. Tourism industry can be identified as a cluster that creates new jobs, improves the image of the state. According to the statistics of the World Tourism Organization UNWTO, the tourism and resort sector generates every 12th working place in the world and accounts for 30% of world exports of services. Moreover, its contribution to global GDP is 9 % [1].

Tourism industry is characterized by the fact that it is, being an object of management, has a number of characteristic features [2, p.48]:

1. High penetration of tourism (tourism as a phenomenon exists wherever an individual lives) and the complexity of the relationship between its constituent elements. In the tourism industry there are many businesses and organizations that must constitute a single regional system of governance.

2. Strong influence on the part of interested customers. Tourism organizations are working with a large number of interested individuals who have a definite impact (on the operation of travel agencies, public, lenders, political structures, city government, tourists).

3. Inseparability of the tourism product from the source of its formation. Since in tourism a product manifests itself in the form of services, its inseparable features are the presence of the customer at the time of provision and the inability of the storage of this service. Namely, the travel service cannot be sent by mail and it is impossible to save the tourism product. Tourism service cannot be seen at the moment of signing of an agreement, it cannot be tasted or stored for future sale.

4. The specific feature of the tourism product is related to the specific formation of tourist demand. This demand is not homogeneous; the main reasons of this are as follows:

a) the variability of the quality of tourist product. The services are affected by the consumer himself, his uniqueness as well as by the one who provides these services;

b) the diversity of tourism services consumers. Different categories of tourists have different purposes of travel, the requirements to the tourism services, as well as the amount of money they are willing to pay for the service. The tourist demand is strongly influenced by factors such as income, family structure, age of its members, their education and profession.

c) the importance of social factors such as social , economic, and political situation in the country, the environmental condition. Travel safety also plays a very important role.

5. Complexity of tourism services. Tourism service consists of a set of services (both tangible and intangible) which is the feature of the specific product. Complex (infrastructure) of the tourism destination (an offer of a place, region, country) is considered as a “collective production”. The offer of a tour does not mean a provision of certain services but a whole range of services that are inherent in the tourist demand formation. A tourist combines this set of services in the concept of “purpose of travel”.

6. Seasonality, which is explained by the dependence of the volume of tourism services on the season, primarily on climate conditions. Depending on the time of the year, the volume of tourism activities can fluctuate considerably. Tourism organizations are undertaking a number of measures aimed at reducing the seasonal downturns. For example, the introduction of seasonal differentiation in prices (increasing prices in high season, moderate pricing in off-season and reduction in prices in low season, differentiation of tariffs for accommodation, depending on the season up to 50 %), the development of the types of tourism that are not subject to seasonal fluctuations (congress, business, religious tourism etc.). [3]

7. A linking centre, which keeps a variety of manufacturers in the tourism industry, is information. It is characteristic for tourism that information flows provide connections among the tourism services producers. In this case information flows act not only in the of data array but also in the form of services and payments. [4]

8. In their activities tourism businesses often take advantage of the resources that do not actually belong to them (Fig. 1). [3]

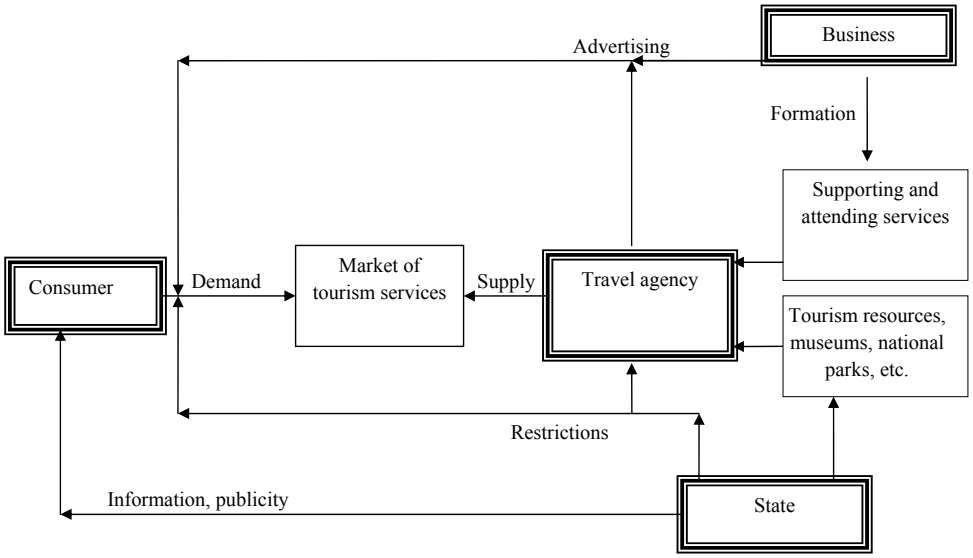

Fig.1. Management of the resource market of tourism services

As far as the tourism industry as the object of management has its own peculiarities, the managers of tourism business must be aware of the fact that this industry differs from others industries, and therefore it is impossible to automatically apply management models of other areas in tourism. It is especially important to understand tourism as a highly integrated service with progressively increasing use of information technologies.

Information and technological systems, which are used in tourism, consist of computer systems of reservation, teleconferencing systems, training seminars, video systems, computer networks, management information systems, electronic information systems, reservation and ticketing, electronic payment systems, telephone networks, mobile means of communication etc. It should be noted that these systems are formed and introduced by each entity of tourism market separately but subsequently they are combined into a single information field and are later used by all entities. Moreover, the use of tourism information technology systems by each separate entity impacts all other parties.

For example, the system of hotel accommodation accounting can be connected to the electronic booking service which in its turn allows the travel agents to use information about available rooms in order to satisfy customer demands. A basic framework of tourist product can be made by adding airline reservation information system.

Thus, the tourism industry is not just a set of distributed databases and technical means of information processing and transmission, it is a system of interconnected computer and communication technologies. Besides, the individual components of the tourism industry are closely interlinked. Many travel agencies are vertically or horizontally involved in each other's activities. In addition, for both producers and consumers tourism service is a complex activity and this confirms the complexity and diversity of the tourism product relationships, and hence the industry as a whole.

All this allows considering tourism as susceptible to the application of information technologies in the subsystems of the organization and management and as area of highly integrated services.

References:

1. Site of the State Agency of Ukraine for Tourism and Resorts / [Online resource]. - Access mode: http://www.tourism.gov.ua/ua/25020/26352/

2. 2 . Saak A.E., Pshenichnykh Y.A. Management in social and cultural services and tourism: tutorial. - St. Petersburg: Piter, 2007. - 512 p . : Ill. - (Series "Tutorial").

3. 3. Management: Tutorial in 2 vols. V. 2. Branch Management / S.F. Povazhny - / 3d edition, revised / - Donetsk , DSUM, 2012. - 295 p.

4. 4. Information technologies in tourism / [online resource]. - Access mode: http://www.ref.by/refs/54/25809/1.html

დეზდემონა მაღლაკელიძე
ეკონომიკის დოქტორი, ქუთაისის უნივერსიტეტის და
აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

უნაღდო ანგარიშსწორების ფორმები და მისი მნიშვნელობა აღრიცხვისა და ანალიზის პროცესში

საბაზრო ეკონომიკის პირობებში რესურსების მომჭირნეობით ხარჯვის მოთხოვნათა გათვალისწინებით, საინტერესოა განვიხილოთ ანგარიშსწორების ერთ-ერთი სახის - უნაღდო ანგარიშსწორების არსი და მისი ეკონომიკური მნიშვნელობა.

უნაღდო ანგარიშსწორება, ეს არის საქონლისა და მომსახურების ღირებულების გადახდა ნაღდი ფულის მონაწილეობის გარეშე ბანკის მეშვეობით მყიდველის ანგარიშიდან მიმწოდებლის ანგარიშზე თანხის გადარიცხვის გზით.

როგორც ცნობილია, საბანკო სისტემას შეუძლია ფულის შექმნა. ეს მექანიზმი აღწერილია მაკროეკონომიკის თითქმის ყველა სახელმძღვანელოში. მაგალითისათვის, დავახასიათებთ სისტემის მოქმედების მექანიზმს:

ვთქვათ ,,ა" ბანკში ფიზიკურმა პირმა შეიტანა 1000 ლარი. ეს თანხა ამ ბანკისათვის უკვე არის საკრედიტო რესურსი. მას შეუძლია იგი გასცეს რომელიმე მსესხებელზე, მხოლოდ შეტანილი თანხის დაახლოებით 10% უნდა განათავსოს ეროვნული ბანკის სარეზერვო ანგარიშზე, ანუ რეალურად მას აქვს საკრედიტო თანხა 900 ლარი. ბანკი რეალურად მთელ თანხას ალბათ ერთ მსესხებელს არ მისცემს და იგი გადანაწილდება სხვადასხვა მსესხებელზე, მაგრამ იმისათვის რომ მსჯელობა იოლი გასაგები გახდეს დავუშვათ, რომ ეს თანხა ბანკმა მთლიანად მისცა სესხის სახით მსესხებელ ,,1"–ს. ეს დაშვება საბოლოო დასკვნას არ ცვლის.

თუ ზემოთ აღნიშნული მსესხებელი ამ თანხას გაიტანს ბანკიდან და მას ნაღდი სახით გამოიყენებს, მაშინ საბანკო სისტემის საკრედიტო პოტენციალი ამაზევე გაჩერდება (იგივე შეეხება ბიზნეს ერთეულებს, თუ კი ისინი ოპერაციების წარმოებას განახორციელებენ ნაღდი ანგარიშსწორებით და არ მოხდება ფინანსური სახსრების საბანკო სივრცეში დარჩენა), მაგრამ რა მოხდება მაშინ თუ კი იგი ფულს ნაღდი სახით კი არ გამოიყენებს, არამედ თავის პარტნიორ მეწარმეს ჩაურიცხავს მის საბანკო ანგარიშზე, ვთქვათ ბანკ ,,ბ"–ში. ასეთ შემთხვევაში უკვე ბანკ „ბ"–ს გაუჩნდება ახალი საკრედიტო რესურსი 900 ლარის ოდენობით. ახლა ამ ბანკმაც უნდა შეიტანოს ეროვნული ბანკის სარეზერვო ანგარიშზე ახალი დეპოზიტის 10%. ამიტომ იგი შეძლებს საკრედიტოდ გამოიყენოს 810 ლარი. თუ კი ახალი მსესხებელი მას ნაღდი სახით გაიტანს მაშინ საბანკო სექტორის საკრედიტო პოტენციალი აქ შეწყდება. მაგრამ თუ კი შემდეგი მსესხებელიც თავის პარტნიორს საბანკო ანგარიშზე დაუსვავს 810 ლარს, ახლა უკვე ახალ ბანკ „ც"–ს გაუჩნდება ახალი საკრედიტო რესურსი. თუ კი ასე გავაგრძლებთ დავინახავთ, რომ საბანკო სისტემა შეძლებს შექმნას ახალი საკრედიტო რესურსი 1000X10=10 000 ლარის ოდენობით. ე.ი. ერთ ბანკში შეტანილმა 1000–მა ლარმა გამოიწვია საბანკო სექტორის საკრედიტო რესურსის 10 000 ლარამდე გაზრდა. მაგრამ ეს შესაძლებელი გახდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში თუ კი ყველა ბანკის კლიენტი სარგებლობდა საბანკო მომსახურებით და თანხებს იყენებდა უნაღდო ანგარიშსწორებით, არც ერთი არ იღებდა ფულს ბანკიდან ნაღდი სახით, თუ რომელიმე გამოიტანდა ფულს ბანკიდან ნაღდი სახით მაშინ ბანკის ფულის მულტიპლიკატორი წყვეტდა მოქმედებას. რაც უფრო ადრე გამოიტანდა თანხას, მით უფრო ნაკლები საკრედიტო რესურსი იქმნებოდა საბანკო სექტორში და რაც უფრო გვიან მით უფრო მეტი საკრედიტო რესურსი იქმნებოდა.

მოცემული მსჯელობის მაგალითზე, შეგვიძლია უნაღდო ანგარიშსწორების სისტემის ეკონომიკურ ჭრილში დანახვა და მისი მნიშვნელობის წარმოჩენა. ამგვარად, თუ კი ნებისმიერი ბიზნეს ერთეული გადავა უნაღდო ანგარიშსწორების სისტემაზე, იგი, საკუთარი ანგარიშსწორებისა და აღრიცხვის სისტემების გამარტივებასთან ერთად, რასაც რიგი ელემენტების ავტომატიზაციაც მოჰყვება, მოახდენს გარკვეული ეკონომიკური ზრდის სტიმულირებას.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, საჭიროდ მიგვაჩნია შეიქმნას ისეთი სისტემა, როდესაც ფული არ დატოვებს (ან დიდ ხანს მაინც არ დატოვებს) საბანკო სისტემას, ეს გამოიწვევს საკრედიტო რესურსების მნიშვნელოვან ზრდას, რაც საპროცენტო სარგებლის შემცირების და ინვესტიციების ზრდის წინაპირობად იქცევა.

შესაძლებელია პლასტიკური ბარათებისა და სხვა უნაღდო ანგარიშსწორების საშუალებების (ინტერნეტ-ბანკინგი, მობაილ-ბანკინგი, ჩეკები და სხვა) გამოყენება, რათა ქვეყნაში შეიქმნას ისეთი სისტემა, როცა ფული არ დატოვებს საბანკო სისტემას. თუკი ბიზნეს სექტორი გადავა უნაღდო ანგარიშსწორების სისტემაზე, ეს ნიშნავს, რომ მოქალაქეები, თავადვე აუწყობენ ფეხს ტექნოლოგიების განვითარების პროცესს და თავადვე შეიცვლიან სამომხმარებლო უნარ-ჩვევებს. ამ მხრივ, საკმაოდ აქტიურ პროპაგანდას ეწევიან თავად საბანკო სფეროს წამომადგენლები. მიმდინარეობს მათი უნაღდო ანგარიშსწორების საშუალებების რეკლამირება, იქმნება უფრო მეტი კომფორტისა და ფართო შესაძლებლობების ფონი ტიპიური მომხმარებლებისათვის (მაგ., „საქართველოს ბანკის" ახალი პროდუქტი Express Card, სლოგანით „გადაიხადე, დააგროვე, იმგზავრე ერთი შეხებით", „თიბისი" ბანკის კამპანია ყველაზე მოქნილი და ეფექტური ინტერნეტ და მობაილ ბანკინგის შესახებ, ასევე სხვა ბანკების მიერ პირდაპირი მარკეტინგის გზით მომხმარებლის პირად ნომრებზე გაგზავნილი შეყობინებები ინტერნეტ ბანკინგის სხვადასხვა მომსახურების სერვისების შესახებ).

ამგვარად, მივდივართ იქეთ, რომ ყველა გამოიყენებს უნაღდო ანგარიშსწორების ფორმებს და საბანკო სექტორში მნიშვნელოვნად მოიმატებს საკრედიტო რესურსი, რაც გამოიწვევს საპროცენტო განაკვეთების შემცირებას, ინვესტიციების ზრდას და შედეგად ქვეყნის ეკონომიკის გამოცოცხლებას. ამ შემთხვევაში, ფული საბანკო სისტემას კი არ დატოვებს, ყველა ტრანზაქცია ბანკის შესაბამის დეპარტამენტში გატარდება და ერთი ანგარიშიდან მეორე ანგარიშზე, ან მეორე ბანკის შესაბამის ანგარიშზე დაჯდება.

უნაღდო ანგარიშსწორების უდიდესი უპირატესობა, თავად კომპანიებისათვის, რამდენიმე პოსტულატის სახით შეგვიძლია ჩამოვაყალიბოთ:

- მოხდება ფულადი ოპერაციების აღრიცხვის უფრო მეტად ავტომატიზაცია, რაც გაამარტივებს აღრიცხვისა და ანალიზის პროცესს;
- მოიკლებს „შავი“ ოპერაციების ოდენობა თავად ბიზნესში, გაიზრდება კომპანიების ნაჩვენები ბრუნვების ოდენობა. ამ გზით, ბაზარზე გამოსატანი კომპანიების ფინანსური უწყისები გახდება მაქსიმალურად გამჭვირვალე და საიმედო. შედეგად, აზრი მიეცემა აქციის მფლობელებისათვის საფონდო ბირჟაზე საკუთარი აქციების გამოტანას, რადგან ამ აქციების ფასი უკვე რეალურ საბაზრო ფასთან მაქსიმალურად იქნება მიახლოებული.
- შემოსავლები „გათეთრდება“, რადგან ყველა ტრანზაქცია ბანკებში მოხდება და გადასახადების დამალვა დიდ რისკს დაუკავშირდება;
- გაიზრდება საბიუჯეტო შემოსავლები;
- გამოცოცხლდება საფონდო ბაზარი და ბირჟა. როცა შემოსავლები „გათეთრდება“ აქციებს უფრო მეტი მყიდველი გამოუჩნდება, რადგან თუკი ადამიანმა არ იცის ამა თუ იმ საწარმოს ფინანსური მდგომარეობა, ბუნებრივია, მისი აქციების ყიდვისაგან თავს შეიკავებს.
- განვითარდება ინტერნეტ-ეკონომიკა, ციფრული და ქსელური ტექნოლოგიები.

უნაღდო ანგარიშსწორებით დისტანციური საბანკო მომსახურება ყველაზე სწრაფი, მოსახერხებელი და უსაფრთხო გზაა მსოფლიოს ნებისმიერ წერტილში 24 საათის განმავლობაში მიიღოს მომხმარებელმა მისთვის სასურველი ინფორმაცია და შეასრულოს ნებისმიერი საბანკო ოპერაცია. დისტანციური მომსახურების სახეებია: ინტერნეტბანკი, ტელეფონბანკი, მობაილბანკი, SMS ბანკი, ონლაინ გადახდები, სწრაფი გადახდის აპარატი, ბანკომატი;

დავაკონკრეტებთ დისტანციური საბანკო მომსახურების, როგორც უნაღდო ანგარიშსწორების ერთ-ერთი სახის როლს ბიზნესისა და ფულადი სახსრების აღრიცხვისა და ანალიზის სფეროში. სწორედ ამ ტიპის მომსახურებების მეშვეობით, იზოგება ბიზნესის დრო და ადამიანური რესურსები, რომლებიც თითოეული ოპერაციის გატარებაში შეიძლებოდა დახარჯულიყო. ამასთან, ამ ტიპის ოპერაციების უნაღდო სისტემაზე გადასვლა, გულისხმობს მაქსიმალურ გამჭვირვალობას როგორც საზოგადოების, ასევე სახელმწიფო სტრუქტურებისათვის, რამდენადაც თითოეული ოპერაციის ასახვა ხდება არა შიდა ჩანაწერების/ჟურნალების სახით, არამედ გარეშე პირის (საბანკო ინსტიტუტის) მიერ.

Desdemona Maghlakelidze
Doctor of Economics, Associated Professor of Kutaisi University
and Akaki Tsereteli State University

FORMS OF NON-CASH PAYMENTS AND ITS IMPORTANCE IN THE PROCESS OF ACCOUNTING AND ANALYSIS

The essence of one of the payment methods (no-cash payment) with its economic importance is worth discussing at the point of efficient use of limited resources in the market economy.

Non-cash payments are payments made without the use of cash by transferring certain sums from the bank accounts of the payer (buyer) to the account of the creditor (supplier).

It is known that the banking system can create money. This mechanism is described in almost every textbook on macroeconomics. For example, the mechanism of action of the system can be characterized as follows:

Suppose that a natural person (household) deposits 1000 GEL into a “Bank A” (First bank). So, the bank’s assets are the 1000 GEL it holds as reserves and the bank’s liabilities are the 1000 GEL it owes to the depositor. This amount as the credit resource can be used for making loans to any borrower. But if the National Bank has a reserve ratio of 1/10, or 10 percent, First bank keeps 10 percent of its deposits in reserve and loans out the rest (900 GEL). The entire amount would not be probably given to a single borrower. In fact, it would be allocated to several borrowers. Anyway, in order to easily understand the reasoning let’s assume that the “Bank A” has loaned out 900 GEL to “Borrower 1”. This assumption has no impact on final conclusion.

If “borrower 1” takes this amount of cash out of the “Bank A” and use it for cash purchases, the lending capacity (credit potential) of the banking system will be exhausted (The same will happen to business units, if they conduct cash-only transactions resulted in no financial resources available in the banking system). But what will happen when the “borrower 1” does not use the money for cash purchases? Suppose the borrower transfers money from his or her bank account directly to the bank account of his or her partner company (let’s say to “Bank B”). In that case, the “Bank B” or Second bank will have new lending resources worth 900 GEL for its potential borrowers. Now, Second bank must keep 10 percent of its deposits in reserve as well. Therefore, the “Bank B” is able to use only 810 GEL for credit purposes. If a new borrower takes out the amount of cash from Secon dbank, then the credit potential of the banking system will be exhausted so far. But when the “borrower 2” transfers 810 GEL from his or bank account directly to the bank account of

his or her partner company (let's say to "Bank C"), Third bank will now have new lending resources worth 729 GEL for its potential borrowers. The process goes on and on. And we will see that the banking system can eventually create new credit resources worth 1000 X 10 = 10000 GEL. So, the initial deposit of 1000 GEL into one bank has led to the increase in credit resources of country's banking system up to the amount of 10000 GEL. However, it has become possible only in the case when all bank clients apply a non-cash payment method, i.e., no one gets a cash loan from a bank. If any of the borrowers takes the cash from the bank, the money multiplier effect instantly stopped working. The earlier a borrower takes a loan cash from a bank the less credit recourses is created in the bank system and vice versa.

Based on the example of this reasoning we can view the system of non-cash payments through a prism of economics demonstrating the importance of this method of payment. Thus, if any business unit converts into the system of non-cash payment together with simplifying own payment and accounting system that can be followed by automation of some elements of the very system, it will stimulate the economic growth.

Therefore, we deem it necessary to establish such a system that the money does not ever leave (or at least does not leave for a long time) the banking system. It will cause a significant increase in credit resources giving rise to a reduction in interest rates and growth of investments.

In order to create the system in which the money does not leave the banking system, it is possible to use plastic cards and other instruments of non-cash payment (Internet - Banking, Mobile- Banking, Checks, etc.). If the business sector moves to non-cash payment system, this means that citizens themselves will support the process of new technology development and they themselves will improve consumer skills. In this sense, the representatives of the banking sector quite actively promote the process as well: advertising campaigns for non-cash payment instruments are being developed; more conveniences and wide range of opportunities are being created for typical customers (for example, "Express Card" – new product of Bank of Georgia with the slogan "pay, accumulate, and take a transport with one touch only!"; TBC Bank's campaign about the most flexible and effective internet and mobile banking.)

Thus, we are going towards the new reality in which all citizens will apply the forms of non-cash payments resulted in significant increase in credit resources in the banking sector. Besides, a reduction in interest rates, an increase in investments and the country's economic recovery will be the eventual results of the new reality.

The money will not leave the banking system; all transaction will be conducted in the appropriate department of the banks and the money transfers will be done from one account to another or from the accounts of one bank to proper accounts of other banks.

The other benefits of moving to the non-cash payment system can be articulated by the following postulates:

- More automated cash transactions will simplify the process of financial accounting and analysis;
- The number of so called "black" business operations will be decreased and real sales data of companies will be disclosed. Thus, the financial statements of companies will become more transparent and reliable; eventually, more companies will go public and their stocks will have real market values.
- The hidden revenues of the companies will be eliminated due to the transactions conducted only through banks;
- The state budget revenues will be increased;
- The stock market will be revived in the country; the much stock of various companies will be sold out; obviously, when potential investors are not aware of financial position of companies, they will avoid buying the stock of those companies;
- Internet and digital economy, as well as network technologies, will be developed.

The remote banking service with non-cash payments is the fastest, the most convenient and the safest way for customers to get the desired information and perform all needed bank transactions at any time and at any place in the world. The types of distance service are: internet bank, telephone bank, mobile bank, SMS bank, On-line payments, fast payment machine, ATM.

Let's specify the role of remote banking service (one of the form of non-cash payments) in the sphere of cash flow accounting and analysis. Due to this service less business time is spent and less human resources are needed while carrying out each business transaction. In addition, the process of removing to such type of system implies the maximum transparency as each transaction is reflected not only in the internal records or ledgers of the companies but also in the outside system of banking institutions.

Медовый А.Е.
доктор экономических наук, профессор,
Медовый В.В.
кандидат экономических наук, доцент **,**
ФГБОУ ВПО «Донской государственный технический университет»

ДЕВЕЛОПМЕНТ В НЕДВИЖИМОСТИ – ЭТАПЫ, ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ

Оказание девелоперских услуги один из видов услуг на рынке недвижимости. Под этим понятием понимается развитие территории с точки зрения создание проекта развития, разработки частных проектов отдельных объектов недвижимости, организацию строительства, поиск путей финансирования проектов и организация инвестиционной поддержки, информационная поддержка участников, дальнейшая эффективная эксплуатация всего комплекса объектов недвижимости [1].

В условиях рыночных отношений в недвижимости невозможно осуществлять сколько-нибудь значимые проекты не входя в контакт с властными структурами и не работать с ними совместно по основным процедурным вопросам девелопмента. Этот диалог с властью абсолютно необходим, так как работа с такими широкомасштабными проектами требует концентрации усилий на всех стадиях создания и осуществления проекта. Тем не менее, по свидетельству некоторых известных политиков диалог между властью и бизнес-сообществом складывается чрезвычайно тяжело. По мнению экспертов реальный консенсус между властью и бизнесом возможен при условии совместных действий этих структур. В таком случае бизнес структуры прилагают усилия для объединения между собой с целью выработки единых позиций в отрасли и продвижения своих интересов как крупнейших участников бизнес-процессов.

Процесс объединения девелоперских структур уже начался. По материалам Российского инвестиционного форума речь, по существу идет о 200-300 компаниях, которые возводят от 50 тыс. квадратных метров жилья в год [2]. Этот значительная часть рынка строительных услуг.

В начале необходимо остановиться на основных проблемах, которые препятствуют или затрудняют процессы развития прогрессивного девелопмента. В первую очередь это проблемы излишней зарегулированности градостроительного зонирования территорий и неоправданные требования к технической документации по планировке территорий. Во вторых это проблемы излишней информативности планов территориального зонирования, ненужных подробностей документации, которая приводит к удорожанию разработки подобного рода документов. В третьих – сложность процедуры публичных слушаний по проектам развития территории, результаты которых не приводят к каким либо серьезным изменениям проекта. В процессе совершенствования государственного регулирования девелопмента эти вопросы необходимо последовательно решать, причем решать это на уровне подготовки и внесения изменений в Градостроительный Кодекс Российской Федерации, а также нормативные акты, подготавливаемые и вводимые на основе федеральных законов.

В рамках строительных организаций, входящих в объединения не отлажена система страхования ответственности, которая может рассматриваться как сочетание внутриорганизационной стратегии самой строительной организации, так и внешней стратегии страхования, в том числе в рамках ассоциативных форм когломерации девелоперских структур. В девелопменте не решен вопрос централизованной подготовки кадров, повышения квалификации и профессиональной переподготовки, которая не может ограничиваться интересами самих участников девелоперской деятельности. Необходима также централизованная разработка научными и проектными организациями специальных требований у участников девелоперского процесса по строительству уникальных объектов недвижимости с одновременным планированием изменений территорий.

Введение саморегулирования в строительной отрасли, необходимость уплачивать разного рода взносы, выполнять требования СРО, страховать ответственность, породило рост незаконно действующих организаций на рынке девелопмента. Это приводит к существенному снижению качества строительства, порождает риски охраны труда и производственной безопасности, не способствует соблюдению основных норм трудового права.

Важным вопросом является разработка антидемпинговых мер при получении заказов через аукционы и конкурсы, проводимые государственными органами. Не секрет, что порой цена договора может снижаться более чем вдвое, что неминуемо приводит к снижению качества работ.

Регулирование девелопмента производится комплексом мер, которые определяются двумя направлениями: государственным регулированием и саморегулированием.

В проблеме становления регулирования различают следующие этапы, которые определяются временными рамками и эффективностью внедрения регулятивных концепций. Первый этап включает подготовку законодательных и нормативных актов, затрагивающих процесс регулирования, включая и подготовку изменений и дополнений к уже действующим законодательным и нормативных актам. На этот этапе необходимо определить органы регулирования и рассмотреть их полномочия, разработать механизмы регулирования, институциональные основы и институциональный механизм регулирования. Крайне необходимо на этом этапе провести широкое обсуждение концепции регулирования как с заинтересованными, так и с незаинтересованными сторонами, а также сторонами предполагаемыми явными противниками вносимых изменений. На втором этапе необходимо закрепить концепцию и обеспечить механизм внедрения регулирования, в том числе и блокирование путей и методов противодействия внедрению проекта. На третьем этапе необходим подбор и обучение персонала лояльного к проблеме и поддерживающего основные концепции происходящих процессов. На четвертом этапе возможны внесение изменений в процессе функционирования новой системы регулирования, данный этап затрагивает само функционирование процесса регулирования.

Необходимо также отметить, что сам термин «девелопмент» еще не вошел в терминологию строительной отрасли. Английское «real estate development» означает развитие недвижимости и этот перевод неточный. В России принят другой термин – застройщик. Но этот термин также не отражает всего процесса создания недвижимости как законченного целого в рамках архитектурно-планировочных модулей. Одновременно застройщик должен являться инвестором или финансовым брокером, который отыскивает средства для создания проекта недвижимости. Термин девелопмент имеет место, скорее всего к уже застроенным территориям, постройки в которых не обладают современным требованиям к комфортному жилью и нежилым помещениям, отражающим современные требования. Девелопмент в общем случае включает в себя ряд этапов составляющих:

1. Проектирование развития недвижимости как территории и как элементов – объектов недвижимости и инфраструктуры,
2. Обсуждение проектов как в целом, так и отдельных объектов с точки зрения добиться оптимизации строительства с точки зрения потребителей готового продукта.
3. Процессы инвестирования объектов девелопмента, строительства и сдачи в эксплуатацию.
4. Дальнейшее управление территорией в целом, совершенствование итогов девелоперской деятельности с целью поддержания объектов на этой территории в состоянии, отражающем потребности пользователей.

И если первые три этапа составляющих девелоперской деятельности так или иначе нашли отражение в современном строительном комплексе, то последний этап не разработан ни в научных изысканиях, ни имеет аналогов в практической деятельности. Поэтому для настоящего времени является актуальным изучение вопросов и внесение предложений об организационно-правовой форме структур, занимающихся последующим управлением, о составе собственников такого рода структур, о структуре управления и задачах отдельных органов управления в рамках последующего девелопмента, об источниках финансирования данной работы по управлению, о показателях эффективности деятельности и о контроле за качеством управления, включая и общественный контроль.

Литература

1. С. Максимов. Девелопмент (развитие недвижимости). Организация, управление, финансирование. – Издательский дом «Питер», Санкт-Петербург, 2002, 256 с.

2. Т. А. Соколова. Российские девелоперы создают профсоюз. BFM.ru . Электронный ресурс. Режим доступа http://www.bfm.ru/news/208729#text

იაშა მესხია
ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
პროფესორი, საერთაშორისო ბიზნესის კათედრის ხელმძღვანელი

საქართველოს ეკონომიკური ზრდა პოლიტიკური კოჰაბიტაციის პირობებში

საქართველოში ხელისუფლების როგორც რევოლუციურმა, ასევე "ვარდისფრად" ცვლამ, საზოგადოება დაყო ორ დაპირისპირებულ ნაწილად, რაც თავის მხრივ ამუხრუჭებს დემოკრატიული, სამართლებრივი სახელმწიფოს მშენებლობას. „ვარდისფერმა ხელისუფლებამ" უზრუნველყო გარკვეული ეკონომიკური ზრდა როგორც ლიბერალური მოდელის გამოყენების, ასევე ბიზნესში უხეში ძალადობრივი ჩარევის გზით. მათ მიერ გატარებული რეფორმების სოციალურ-ეკონომიკური შედეგების SWOT-ანალიზიდან გამომდინარე იკვეთება შემდეგი ძლიერი და სუსტი მხარეები.

ძლიერი მხარეები - ეკონომიკური ზრდის შედარებით მაღალი ტემპები, ენერგეტიკული უსაფრთხოების განმტკიცება, სახელმწიფო ბიუჯეტის გაჯანსაღება, საგადასახადო სისტემის გამარტივება, დაბალ და საშუალო რგოლებში ანტიკორუფციული ღონისძიებების გატარება; საბანკო სექტორის სტაბილურობა, სავაჭრო ბრუნვის მოცულობის ზრდა, ტურიზმის დარგისადმი სახელმწიფო მხარდაჭერა, ინფრასტრუქტურის მშენებლობა - რეაბილიტაცია და სხვა. **სუსტი მხარეები** - უმუშევრობის მაღალი დონე, სოფლის მეურნეობის ჩამორჩენილობა, საგარეო ვალის სწრაფი ზრდა, ბაზარზე მონოპოლიზაციის მაღალი დონე, სახელმწიფო ფინანსების ხარჯვის უკონტროლობა, საკრედიტო რესურსების სიძვირე, სავაჭრო ბალანსის ნეგატიური სალდო, სიღარიბის მაღალი დონე, სახელმწიფო მმართველობის ზედა რგოლებში კორუფციის მაღალი დონე, მსხვილი ბიზნესის სახელმწიფო სტრუქტურებთან შეზრდა, საკუთრებისა და ადამიანის უფლებების შელახვა და ა. შ.

ეკონომიკა წინა ხელისუფლების პოლიტიკის მძევალი იყო. შედეგად ამისა ახალ ხელისუფლებას მემკვიდრეობით გადმოეცა მრავალი რთულად გადასაწყვეტი პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური ხასიათის პრობლემა.

მიმდინარე მდგომარეობა. საპარლამენტო არჩევნებამდე და პოსტსაარჩევნო პერიოდში საქართველოში დაიწყო ეკონომიკური ზრდის ტემპების შემცირება: მთლიანი შიდა პროდუქტის საშუალოწლიური ზრდის ტემპი 6 %-დან შემცირდა 1,7%-მდე (2013 წლის 9 თვე), ინფლაცია შეიცვალა დეფლაციით, რამაც უარყოფითი გავლენა მოახდინა ეკონომიკურ ზრდაზე, მოსალოდნელია გარღვევები ბიუჯეტის საშემოსავლო ნაწილში, შემცირდა საგარეო ვაჭრობის ბრუნვა, მცირდება უცხოური ინვესტიციების მოცულობა. მთლიანობაში ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის ტემპების შენელებას თან ახლავს ზოგიერთი მაკროეკონომიკური ინდიკატორის წინა პერიოდთან შედარებით გაუმჯობესება.

2013 წლის 8 თვის მონაცემებით, მნიშნელოვნად გაიზარდა ექსპორტი. მის მზარდი დინამიკას აქვს ადგილი როგორც მეზობელ, ისე დასავლეთ ევროპის ქვეყნების მიმართულებით. პოზიტიურია ექსპორტის მაჩვენებლები რუსეთთან, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ქართული პროდუქციისთვის გაიხსნა რუსეთის ბაზარი. 2013 წლის 8 თვეში რუსეთთან ექსპორტირებული საქონლის ღირებულებამ 36 მლნ დოლარით გადააჭარბა გასული წლის ანალოგიურ პერიოდში დაფიქსირებულ მაჩვენებელს.

თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ წარმატებით დაიწყო რუსეთის ბაზარზე ქართული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების ექსპორტი, დასრულდა მუშაობა ევროკავშირთან სავაჭრო ხელშეკრულების გაფორმებაზე, ქართველი ბიზნესმენები ნელ-ნელა შედიან საერთაშორისო ბაზრებში, მოსალოდნელია, რომ უახლოეს მომავალში ექსპორტ-იმპორტის სალდოს ერთმანეთთან დაახლოება, რაც ეროვნული ეკონომიკის აღორძინების მნიშვნელოვანი სტიმულატორი იქნება. ამის რეალური რეზერვები ქვეყანას გააჩნია და არა მხოლოდ სოფლის მეურნეობის წარმოების მოცულობის, არამედ გადამამუშავებელი მრეწველობის დარგების (აზოტი, ფეროშენადნობი და სხვა) გაზრდის გზით.

ამრიგად, პოლიტიკური კოჰაბიტაციის პირობებში მთლიანობაში ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის ტემპები შენელდა, თუმცა ზოგიერთი მაკროეკონომიკური ინდიკატორი წინა პერიოდთან შედარებით გაუმჯობესდა.

მიზეზები. პოლიტიკური არასტაბილურობა და ორხელისუფლებიანობა, არჩევნებთან დაკავშირებული თავისებურებები, ბიზნესის მოლოდინის რეჟიმის დროში გაწელვა და მეწარმეობრივი აქტივობის მოდუნება. ეკონომიკურ ზრდაზე განსაკუთრებით ნეგატიური გავლენა მოახდინა ოპოზიციაში მყოფი წინა ხელისუფლების მიერ სახელმწიფო ინტერესების საზიანოდ პარტიული ინტერესების წინა პლანზე დაყენებამ და ახალი ხელისუფლების მეტისმეტად ფრთხილმა და გაუბედავმა მოქმედებამ.

ახალი რეფორმები. ბიზნესის გათავისუფლება სახელმწიფო წნეხისაგან, საკუთრების გარანტიების სამართლებრივი უზრუნველყოფა, ეკონომიკური პრიორიტეტების რანჟირება სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარე, არაეფექტიანი ხარჯების შეზღუდვა, სამართლიანობისა და გამჭვირვალობის პრინციპების დანერგვა, მოსახლეობის სოციალური დაცულობის პრობლემის წინა პლანზე წამოწევა, მეზობელ სახელმწიფოებთან და მათ შორის რუსეთის ფედერაციასთან საგარეოეკონომიკური კავშირების დარეგულირება, თანაინვესტირების ფონდის შექმნა და ადგილობრივი ფინანსური რესურსების ეკონომიკაში ჩართვის წახალისება. პარლამენტის მიერ მიღებულ იქნა კანონი „სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების შესახებ", რომლის თანახმად კოოპერატივები უზრუნველყოგენ

სოფლის მეურნეობის პროდუქტების წარმოებას, გადამუშავებას, დაფასოებას და რეალიზაციას. კოოპერატივში ჩართული წვრილი ფერმერები სარგებლობენ გარკვეული შეღავათებით: მათი ქონება 2017 წლის 1 იანვრემდე გათავისუფლდა ქონების გადასახადისაგან, შემოსავალი არ იბეგრება მოგების გადასახადით და სხვა.

რეფორმების შედეგები. შემცირდა ფასები სურსათზე და ენერგომატარებლებზე, საარსებო მინიმუმამდე გაიზარდა პენსია, გაორმაგდა სოციალურად დაუცველი მოსახლეობის ფულადი დახმარება. ყველა კატეგორიის მოქალაქე უზრუნველყოფილია საბაზისო სადაზღვევო პაკეტით, გაიზარდა მასწავლებელთა შრომის ანაზღაურება. კოლეჯებში შემოღებულია უფასო სწავლა, სასკოლო სახელმძღვანელოები უფასოდ გაიცა, სახელმწიფო საბავშვო ბაღები უფასო გახდა, ამოქმედდა ჯანმთელობის დაცვის სახელმწიფო პროგრამა და სხვა.

პროგნოზები. საქართველოს მთავრობის მიერ 2013 წელს დაგეგმილი იყო ეკონომიკის 6 პროცენტიანი ზრდა, თუმცა მისი ფაქტობრივად შესრულება გამორიცხულია. საქართველოს ეროვნული ბანკის მიერ გაკეთებული ოფიციალური პროგნოზის თანახმად 2013 წელს მოსალოდნელია ეკონომიკის დაგეგმილი 6 პროცენტიანი ზრდის ტემპის შემცირება 4 პროცენტამდე, რის მიზეზად დასახელებულია უცხოური ინვესტიციების შემოდინების შენელება, ადგილობრივი ბიზნესის პასიურობა და მისი მოლოდინის რეჟიმში ყოფნის გახანგრძლივება. საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო არარეალისტურად მიიჩნევს გეგმიურ 6 პროცენტიან ზრდას და აფიქსირებს 4-4,5 პროცენტიანი ზრდის შესაძლებლობას.

ჩვენი პროგნოზული გაანგარიშებებით 2013 წელს მთლიანი შიგა პროდუქტის ზრდა 3 პროცენტს არ გადააჭარბებს. საპრეზიდენტო არჩევნებზე პოლიტიკური დაპირისპირების გამწვავების შემთხვევაში კი ეკონომიკური ზრდის მაჩვენებელი 1,5-2,0 პროცენტის ფარგლებში იქნება. ნებისმიერ ვარიანტში ქვეყანას ეკონომიკური კრიზისი, მისი კლასიკური გაგებით, არ ემუქრება. პოლიტიკური სტაბილიზაციის პირობებში ეკონომიკური ზრდის დაჩქარება მისი ინერციული ბუნების გამო მოსალოდნელია დაიწყოს მხოლოდ 2014 წლის მეორე ნახევრიდან.

რეკომენდაციები. ხელისუფლებამ უფრო მეტი მიზნობრივი მხარდაჭერა უნდა აღმოუჩინოს ეკონომიკური ზრდის განმაპირობებელ მთავარ დარგებს - სოფლის მეურნეობას, გადამამუშავებელ მრეწველობას, ვაჭრობას და ტურიზმს. საჭიროა ინვესტიციური ფონდების დროულად ამოქმედება, სახელმწიფო ინვესტიციური ბანკის შექმნა, ეკონომიკაში ფულის მიწოდების გადიდება, ევროკავშირთან თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ ხელშეკრულების გაფორმების დაჩქარება, პოლიტიკური სტაბილურობის უზრუნველყოფასა და რეფორმების განვითარებაში უფრო მეტი სისწრაფე და გაბედულობა. ქვეყნის ეკონომიკასა და პოლიტიკაში მიმდინარე ტრანსფორმაციული ცვლილებებიდან გამომდინარე საჭიროა განვითარების გრძელვადიანი სტრატეგიისა და შესაბამისი სამუშაო პროგრამის შედგენა, რომელიც მიმართული იქნება ქვეყნის ეკონომიკური უსაფრთხოების განმტკიცებისაკენ, მოსახლეობის ცხოვრების დონისა და ხარისხის სწრაფად ამაღლებისაკენ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. **პაპავა ვლ.,** ეკონომიკა კოჰაბიტაციას ემსხვრეპლა, ჰტტპ://წწწ.ამბები.გე/ეკონომიკა/79983-ქეკონომიკა-კოსჰასბისტასცისას-ემსსკჰვერსპლაქ.ჰტმლ
2. **მესხია ი**. არშემდგარი პოლიტიკური კოჰაბიტაციის ეკონომიკური გამოწვევები, ჟურნალი "ბიზნესი და კანონმდებლობა", 2013, №2.

Iasha Meskhia
Professor, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,
Head of the Department of International Business

GEORGIA'S ECONOMIC GROWTH UNDER POLITICAL COHABITATION

Revolutionary as well as 'rose-coloured' changes of power in Georgia have split the society into two opposing parts, the fact that is impeding the emergence of a democratic law-bound state. 'Rose government' ensured certain economic growth through applying a liberal model and strong-arm policy. SWOT analysis of social and economic impact of their reforms has revealed the following strengths and weaknesses.

Strengths – comparatively high rate of economic growth, increased energy security, improved state budget, simplified tax system, anti-corruption measures at lower and middle levels, stability in the banking sector, expansion of trade turnover, state support for tourism, development and rehabilitation of infrastructure, etc. *Weaknesses* – high unemployment rate, underdeveloped agriculture, rapid growth of foreign debt, highly monopolized market, lack of control of government spendings, high credit costs, adverse balance of trade, high rate of poverty, high level of corruption in top government structures, merger of large-scale business and state structures, violation of property and human rights, etc.

Economy was a hostage of the policy of the previous government. As a result, the new government inherited a lot of complex political, economic and social problems.

Current situation. In the period before and immediately after parliamentary elections Georgia experienced decrease of the economic growth rate: annual GDP growth rate fell from 6% to 1.7% (in the 9 months of 2013), inflation was

replaced by deflation and this had a negative impact on economic growth, budget gap is expected, foreign trade turnover has decreased, foreign investments have dwindled. Alongside with the decrease of the economic growth rate certain macroeconomic parameters have improved compared to the previous period.

According to the data of the 8 months of 2013, export has grown considerably. Growth dynamics in this field is evident in relation to the neighbouring countries as well as West European states. Indicators of export to Russia are also positive, especially since the Russian market became accessible for Georgian production. The volume of the goods exported to Russia in these 8 months has exceeded the indicators of the similar period from last year by $ 36 million.

Taking into consideration that Georgian products have successfully entered the Russian market, work on the trade agreement with the European Union has been completed, Georgian businessmen are entering foreign markets, it can be forecasted that in the nearest future adverse balance of trade will be minimized. This will be a major stimulant for the economic growth of the country. Georgia certainly has potential for this through increase of the volume of agricultural production as well as certain branches of processing industry (nitrates, ferroalloy, etc.).

Thus, in the conditions of political cohabitation the country's overall economic growth rate has slowed down, but certain macroeconomic indicators have improved as compared to the previous period.

Reasons: political instability and dual power, specific environment characteristic of pre-election period, prolonged 'waiting mode' for businesses and slackened entrepreneurial activity. Negative effect on economic growth is largely due to the actions of the previous government, currently representing opposition, giving priority to the party interests over the state interests on the one hand and over-cautious measures taken by the new government on the other.

New reforms: liberating business from state pressure, legal provision of guaranteed property rights, ranking economic priorities according to the interests of the state, reducing ineffective expenses, implementing principles of fairness and transparency, prioritizing the issues of social security, settling economic relations with neighboring states including the Russian Federation, establishing a co-investment fund and encouraging participation of local financial resources in the country's economy. The parliament has passed the "Law on Agricultural Cooperatives" which states that cooperatives will deal with production, processing, packaging and sales of agricultural products.

Small farmers who join the cooperative will become eligible for special government support programs: they are exempt from property tax until January 1, 2017 and enjoy profit tax exemption on their income, etc.

Results of the reforms:prices on food and energy carriers have decreased, retirement pay has been raised to reach the living wage, social benefits for vulnerable groups of population have doubled, all citizens are provided with basic insurance package, teachers' pay has increased, colleges provide free education, school textbooks are free, state nursery schools have become free of charge, state health care program has been put into operation, etc.

Forecasts: The government of Georgia planned 6% growth of economy for 2013, but this cannot be achieved at present. According to official projections of the National Bank of Georgia planned 6% growth will be reduced to 4% due to dwindling foreign investments, inactivity of local businesses and their operation in prolonged 'waiting mode'. Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia also considers 6% growth of economy unrealistic and confirms the possibility of 4-4.5% growth.

Our predictive estimate is that GDP growth for 2013 will not exceed 3%. In the case of serious political confrontation during presidential elections indicator of economic growth will remain within 1.5-2.0%. In any case, the country does not face economic crisis in the classic interpretation of the concept. In the conditions of political stability rapid growth of economy due to its inertial character can only expected from the second half of 2014.

Recommendations: The government needs to provide more targeted help for the branches of economy determining its growth – agriculture, processing industry, trade and tourism. Our recommendations also include timely establishment and operation of investment funds, establishment of state investment fund, increased amount of monetary resources directed into economy, signing the free trade agreement with the European Union, ensuring political stability in the country and more rapid and daring reforms. As a result of transformations taking place in the economy and policy of the country it is essential that long-term development strategy is developed and programme of activities outlined both aiming at strengthening economic security of the country and improving the standard and quality of life of its people.

References

Papava V., Economy - victim of cohabitation,
http://www.ambebi.ge/ekonomika/79983-qekonomika-koshasbistascisas-emsskhversplaq.html

Meskhia I., Economic challenges of failed political cohabitation**,** Journal "Business and Legislation", 2013, №2.

მარინა მეტრეველი
ეკონომიკის დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური
უნივერსიტეტის სრული პროფესორი

ტურიზმის ინდუსტრიის ეკონომიკური უსაფრთხოების პოლიტიკა

მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში ტურიზმი გამოცხადებულია ეკონომიკის პრიორიტეტულ დარგად. ტურიზმი, განსაკუთრებით განვითარებადი ქვეყნებისთვის,ტურისტულირესურსების, ბუნებრივი და კულტურული მემკვიდრეობის რაციონალური გამოყენების გზით, ეკონომიკის მაღალეფექტიანი განვითარების შესაძლებლობას იძლევა. იგი ხელს უწყობს მოსახლეობის დასაქმებას და ცხოვრების დონის ამაღლებას-ადგილობრივი მოსახლეობის ტურისტულ მომსახურებაზე აქტიური გადახდისუნარიანი მოთხოვნა წარმოადგენს ქვეყანაში დარგის განვითარების მდგრადობის მნიშვნელოვანკრიტერიუმს.

ქვეყანაში ტურიზმის განვითარების სწორი პოლიტიკის გატარება მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული ხელისუფლების მხარდაჭერაზე. ქვეყნის ეკონომიკაზე ტურიზმის განვითარების დადებითი ზემოქმედება განისაზღვრება დარგის განვითარების მდრადობით, განსაკუთრებით, გარემოს მიმართ არამომხმარებლური დამოკიდებულებით.

ტურიზმის სფეროში სახელმწიფოს პოლიტიკის მიზანია დარგის იმგვარი განვითარების უზრუნველყოფა, რომლის დროსაც შეიქმნება ხელსაყრელი პირობები პიროვნების განვითარების, საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური სტაბილურობისა და სახელმწიფოს ერთიანობის შესანარჩუნებლად. ამასთან, უნდა განიხილებოდეს სახელმწიფოს ეკონომიკური უსაფრთხოების გარე და შიდა ფაქტორები, როგორც მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ინტერესების შემზღუდველი რისკის წყაროების, პირობებისა და ფაქტორების ერთობლიობა. შესაბამისად, სახელმწიფოს სოციალური და ეკონომიკური სისტემების განვითარების სტაბილურობისთვის აუცილებელია საფრთხის შემცველი ფაქტორების განსაზღვრა და მათი მონიტორინგი.

ტურიზმის განვითარებასთან დაკავშირებული რისკის ფაქტორთა ზღვრული ანუ კრიტიკული დონე პირდაპირ და არაპირდაპირ ეკონომიკურ დანაკარგებს იწვევს ტურისტულ და მასთან დაკავშირებულ დარგებში. ნეგატიური ფაქტორების გავლენის არეალის გლობალურობისა და მასშტაბურობის გამო, დანაკარგები შესაძლოა მნიშვნელოვანი იყოს დარგისა და ქვეყნის ეკონომიკისთვის, რადგანისინი განსაზღვრავენ პროცესების ეკონომიკურ უსაფრთხოებას, რომელიც თან ახლავს ტურისტულ საქმიანობას, მათ შორის სახელმწიფოს, საზოგადოების, ტურისტული ბიზნესისა და პიროვნების უსაფრთხოების სხვადასხვა ფორმას.

რისკის ფაქტორებს, რომლებიც იწვევენ ნეგატიურ ეკონომიკურ შედეგებს და აფერხებენ ტურიზმის დარგის განვითარებას განეკუთვნება: პოლიტიკური და სოციალური არასტაბილურობა; სოციალური უთანასწორობა, დესტინაციის მოსახლეობის უმრავლესობის სიღატაკე; ცივილიზაციების კონფლიქტები - რელიგიური და სამოქალაქო დაპირისპირებები; ბუნებრივი სტიქიური კატაკლიზმები; ტექნოგენური კატასტროფები და სატრანსპორტო საშუალებების ავარიები; ტურისტული დესტინაციების ტერიტორიების ეკოლოგიური მდგომარეობა; ინფექციური დაავადებების პანდემიის საშიშროება; გასართობი და მასობრივ-სანახაობრივი ღონისძიებების ტექნიკური გაუმართაობა და ორგანიზების დაბალი დონე და ა.შ.

დესტინაციის ტერიტორიაზე ტურიზმის უსაფრთხოების გარანტიას, როგორც დარგის განვითარების პოლიტიკის ძირითადი გამტარებელი, სახელმწიფო უნდა იძლეოდეს. დესტინაციის ხელისუფლება ვალდებულია უზრუნველყოს ტურისტებისა და მათი ქონების დაცვა; ქვეყნის ხელისუფლებამ საზღვარგარეთ მყოფ თავის მოქალაქეებს საჭიროების შემთხვევაში უნდა აღმოუჩინოს დაცვა და მფარველობა, ხოლო საგანგებო სიტუაციების დროს - ეფექტურიდახმარება.

კრიმინოგენური სიტუაციები და ტურისტების უსაფრთხოება წარმოადგენს ეკონომიკური უსაფრთხოების უზრუნველყოფის უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს არა მხოლოდ ტურიზმის დარგის, არამედ მთლიანად ქვეყნის განვითარებისთვის. დესტინაციაში სიტუაციის უკონტროლობასა და კრიმინოგენური დაძაბულობის მატებას შესაძლოა მოჰყვეს ტურისტული ნაკადების შემცირება ან დროებით შეწყვეტა.უფრო მეტიც, კრიმინოგენურ დაძაბულობას ქვეყანაში შესაძლებელია კონკრეტული დესტინაციის იზოლაცია, ტურისტული ნაკადების შეწყვეტა და სხვა ტურისტული დესტინაციის მიმართულებით მათი გადანაცვლება მოჰყვეს - ილახება დესტინაციის იმიჯი, ხოლო რეპუტაციის აღსადგენად საჭირო ხდება მნიშვნელოვანი საბიუჯეტო ხარჯების გაღება.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ტურიზმის დარგის განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორებს განეკუთვნება: ტურიზმისთვის არახელსაყრელი ქვეყნის იმიჯი; მწვავე კრიმინოგენური მდგომარეობა ტურისტულ ცენტრებში; მოსახლეობის ძირითადი ნაწილის სიღატაკე; ტურისტული მომსახურების დაბალი კულტურა და მაღალი ფასები; ტურიზმის სფეროში სოციალურად ორიენტირებული და განვითარების მხარდამჭერი სახელმწიფო პოლიტიკის არარსებობა; ტურისტული დარგის დიფერენცირებული დაბეგვრის სფეროში მსოფლიო ქვეყნების პოზიტიური გამოცდილების არასაკმარისად გამოყენება, რასაც შედეგად მოაქვს დიდი თანხების გადინება უცხოეთის დესტინაციებში; საკანონმდებლო და ნორმატიულ-სამართლებრივი აქტებისა და ტურიზმის ინდუსტრიის ეფექტიანი ფუნქციონირების უზრუნველსაყოფად ეკონომიკური მექანიზმების ურთიერთშეკავშირებული ერთიანი სისტემის არარსებობა; განუვითარებელი ტურისტული ინფრასტრუქტურა, მორალურად და ფიზიკურად მოძველებული მატერიალური ბაზა; ქვეყანაში ერთიანი ტურისტული წარმოების, ხელსაყრელი საინვესტიციო კლიმატის - სამამულო და უცხოური ინვესტიციები მიზიდვის ეფექტური მექანიზმების, სტაბილური ეკონომიკური განვითარების, საიმედო პოლიტიკურ-ეკონომიკური გადაწყვეტილებების არარსებობა; ტურიზმის ინდუსტრიისთვის კადრების პროფესიული მომზადების სისტემის ნაკლებეფექტურობა; არსებული სპეციალისტების დარგის

მოთხოვნებთან შეუსაბამობა; კადრების მომზადების სისტემის არასაკმარისი მეცნიერული უზრუნველყოფა; ტურიზმის დარგის საწარმოებში ჩრდილოვანი ბრუნვის მაღალი წილი და სააღრიცხვო პოლიტიკის დაბალეფექტური მეთოდები; ტურიზმის უსაფრთხოების უზრუნველყოფის სისტემის არარსებობა.

სამეცნიერო-ეკონომიკურ ლიტერატურაში ტურისტული ინდუსტრიის ეკონომიკური უსაფრთხოება ხასიათდება ერთმანეთთან დაკავშირებული და ერთმანეთისგან განპირობებული შემდეგი ელემენტთა სისტემით:

1. ტურისტის ეკონომიკური უსაფრთხოება (ტურისტის სასიცოცხლო ინტერესების დაცვის გარანტიები და სოციალურ-ეკონომიკური ინტერესების უზრუნველყოფა, ტურისტთა ინფორმირება საგანგებო მდგომარეობასა და მომეტებულ საფრთხეებთან დაკავშირებით, მოგზაურ პირთა დაზღვევა და ა.შ.);
2. ტურისტული საწარმოს ეკონომიკური უსაფრთხოება (რესურსების მოხმარების ეფექტიანობის მაჩვენებლები - ფინანსური, მატერიალური, ინტელექტუალური, პოლიტიკურ-სამართლებრივი და საკადრო რესურსები);
3. ტურიზმის ინდუსტრიის ეკონომიკური უსაფრთხოება (სასტუმრო და სატრანსპორტო ინდუსტრიის, კვების ობიექტების, გასართო-სპორტული, შემეცნებითი, საქმიანი, სამკურნალო-გამაჯანსაღებელი, ტუროპერატორული კომპანიების და ტურსააგენტოების, საექსკურსიო ბიუროების და სხვა ორგანიზაციების არსებული მდგომარეობის ერთობლიობა, რაც უზრუნველყოფს ტურისტული ინდუსტრიის საქმიანობის სტაბილურობასა და მდგრადობას);
4. ტურისტული მომსახურების მიმწოდებელი რეგიონის ეკონომიკური უსაფრთხოება (სოციალურ-ეკონომიკური, გეოგრაფიული, პოლიტიკური, ინფორმაციული, ეკოლოგიური, ტექნოლოგიური და ტექნოგენური ფაქტორების ერთობლიობა);
5. ქვეყნის ეკონომიკური უსაფრთხეობა (მშპ-ს ზრდის; მოსახლეობის ცხოვრების დონის; ინფლაციის ტემპებისა და უმუშევართა რაოდენობის; ეკონომიკის სტრუქტურის; სახელმწიფო ვალის; საწარმოების ტექნიკური მდგომარეობის, კონკურენტუნარიანობის, იმპორტზე დამოკიდებულებისა (ტურისტთა გაყავანა უცხოეთის ქვეყნებში) და ა.შ. მაჩვენებლები).

ტურიზმის ეკონომიკაში ძირითად რისკებად რჩება ქვეყნების პოლიტიკური არამდგრადობა და განვითარების პროგნოზირების არარსებობა. რისკის ფაქტორები და კრიზისული სიტუაციები ტურიზმის ეფექტიანობას ზღუდავს, რაც შესაბამის უარყოფით გავლენას ახდენს ქვეყნის ეკონომიკურ სტაბილურობაზე, მოსახლეობის დასაქმების მაჩვენებელსა და ეკონომიკის დარგების განვითარებაზე.

ტურიზმის ინდუსტრიაზე ზემოაღნიშნული ფაქტორების გავლენა არასაკმარისადაა შესწავლილი. მოვლენათა მოდელირება და რისკის ფაქტორთა პროგნოზირება სახელმწიფოს მიერ ტურისტული სფეროს მართვის მნიშვნელოვან კომპონენტს წარმოადგენს. შესაბამისად, სახელმწიფოები აყალიბებენ ეკონომიკური პოლიტიკას, მიმართულს ტურიზმის დარგის განვითარებაზე, რომელსაც შეუძლიათ ბიუჯეტის ეფექტურად და სტაბილურად შევსება, სოციალურ-ეკონომიური, პოლიტიკური და სხვა სახის პრობლემების გადაჭრა.

გამოყენებული ლიტერატურა და მასალები:

1. მეტრეველიმ., „ტურიზმისეკონომიკა და პოლიტიკა“, თბ., 2011
2. მეტრეველიმ., „ტურიზმისბიზნესი“, თბ., 2011
3. მეტრეველიმ., „ტურიზმისტერმინთაინგლისურ-ქართულიგანმარტებითილექსიკონი“, თბ., 2006
4. Биржаков М.Б. Экономическая безопасность туристской отрасли, Санкт-Петербург, 2007
5. Всемирная Туристская Организация, «Защита и безопасность туристов: Практические меры для туристских центров», Мадрид, 1997
6. http://www.freycinet.com.au
7. http://www.iata.com
8. http://www.jus.uio.no/...warsaw.convention.1929/doc.html
9. http://www.sunsmart.org.uk/
10. http://www.who.int/en/
11. http://www.who.int/uv/publications/en/touroperators.pdf
12. http://www.unwto.org

Marina Metreveli
PhD, Full Professor of Business Engineering Faculty
of the Georgian Technical University

POLICY OF ECONOMIC SECURITY OF TOURIST INDUSTRY

In many countries of the world, tourism is acknowledged as a priority branch of economy. Tourism, especially in the developing countries, is the means to achieve efficient development of economy by means of rational use of tourist resources and natural and cultural heritage. It promotes employment and improvement of the quality of life of the population, as the active sound demand for tourist services is a significant criterion of the sustainability of the country development.

Implementation of the right tourist policy in a country much depends on the support rendered by the state authority. Positive impact of the tourist development on the economy of the country is determined by the sustainability of the

branch development, particularly by non-consuming-like approach towards the environment.

The goal of the state policy in tourism development is to provide the development of the branch creating the conditions favorable for the personal development and maintenance of the social-economic and political stability of the society and state integrity. Besides, external and internal factors of the economic security of a state must be considered as an important set of the sources, conditions and factors of the risks limiting the economic interests. Accordingly, in order to ensure the stability of the development of the social and economic systems of a country, the threat-containing factors are to be specified and monitored.

Marginal or critical level of risk factors related to tourism causes direct and indirect losses in tourist and related fields. Due to the global and large-scale developmental area of the negative factors, the losses can be significant for the branch or country economy, as they define the economic security of the processes associated with tourism, including different forms of the state, society, tourist business and personal security.

Some of the risk factors causing negative economic outcomes and hampering the development of the branch of tourism are political and social instability, social imparity, poverty of the people at destinations, conflict of civilizations – religious and civic oppositions, natural calamities, technogenic catastrophes and vehicle accidents; ecological state of the tourist destinations; threat of pandemic of infectious diseases, technical faults of mass entertainment events or lack of efficient aid in case of accidents.

Crime rate and tourist security play the most important role in guaranteeing the economic security not only of the branch of tourism, but also in the development of the country. Uncontrolled situations or increased criminogenic stress at the destinations may lead to the reduced or temporarily suspended tourist currents. Moreover, crim stress in the country may cause isolation of a specific destination, suspension or movement of tourist currents to some other destination letting down the image of the destination, while significant budgetary means are needed to restore the tarnished reputation.

Following the above-mentioned, it may be said that the factors hampering the development of the branch of tourism are as follows: image of the country unfavorable for the tourist industry, high crime rate in the tourist centers, poverty of the majority of the population, poor culture of touristic service and high prices, lack of a socially oriented and development-supporting state policy, insufficient use of the positive experience of the world countries in the field of the differentiated taxation of the branch of tourism resulting in the outflow of large amounts to foreign destinations, lack of a single cohesive system of economic mechanisms needed to ensure efficient operation of legislative and normative-legal acts and tourism industry, underdeveloped tourist infrastructure, morally and physically outdated material base, lack of efficient mechanisms of united tourist production and those to ensure favorable investment climate and to attract domestic or foreign investments, stable economic development or reliable political-economic decisions, inefficient staff vocational training system in tourist industry, non-compliance of the specialists' qualification with the demands of the branch, lack of scientific security of the staff training system, high proportion of shade turnover at the tourist enterprises and low-efficient methods of account policy, lack of the system needed to ensure tourism security.

In the scientific-economic literary sources, the economic security of the tourist industry is characterized by the system of the following mutually dependant and stipulated elements:

1. tourist's economic security (guarantees for protection of the tourists' vital interests and meeting their social and economic interests, informing the tourists of the emergencies or increased threats, travelers' insurance, etc.);
2. economic security of a tourist enterprise, efficiency indicators of resource consumption (financial, material, intellectual, political-legal and personnel resources);
3. economic security of tourist industry (a set of state of hotel and vehicle industry, catering objects, entertainment, cognitive, business, curative and health-improving and tour-operating companies and tourist agencies, excursion offices and other organizations ensuring the stability and sustainability of tourist industry business);
4. economic security of the region rendering certain tourist service (a set of social-economic, geographical, political, information, ecological, technological and technogenic factors);
5. economic security of a country (indicators of DGP growth, people's quality of life, rates of inflation and unemployment, structure of economy, state debt, technical state of enterprises, competitiveness, dependence on import (taking tourists to foreign countries), etc.).

The major risks in the tourism economy are still the political instability of the countries and lack of forecasts for development. The risk factors and critical situations limit the tourism efficiency having relevant negative impact on the country's economic stability, employment index and development of the branches of economy.

Today, the impact of the above-listed factors on tourism industry is not thoroughly studied. Modeling of events and forecasting the risk factors by the state is a significant component in managing the field of tourism. Therefore, the states form economic policies oriented on the development of the branch of tourism and capable of filling the budget in an efficient and stable manner and solving the social-economic, political and other kinds of problems.

ომარ მინდაძე
იურიდიულ მეცნ. დოქტორი, აკ. წერეთლის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

უკანონო შემოსავლების ლეგალიზაცია (ფულის გათეთრება), როგორც ეკონომიური დანაშაული და მისი თანამედროვე სეგმენტები

თანამედროვე ეტაპზე ორგანიზებულ დანაშაულთან ბრძოლის ინტერესები მიზნად ისახავს ქვეყნის ეკონომიკური სისტემის და უპირველეს ყოვლისა,ფულად-საკრედიტო სისტემის დაცვას დიდი მოცულობის არაკონტროლირებადი ფულადი სახსრების შემოსავლისაგან.

1990 წელს ჰავანაში გამართულ გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის კონგრესზე შემოთავაზებულ იქნა ფულადი სახსრების გათეთრების სამუშაო განსაზღვრება,რომელიც საფინანსო ეკონომიკური კომისიის სპეციალურმა ჯგუფმა გამოიმუშავა-(GAFI).“ფულის გათეთრების პირველი მაგალითები საცნაური გახდა ინგლისელების მიერ ჩინეთიდან ინდური ოპიუმის ექსპორტთან ერთად 1870 წლის მიწურულს“ (ნარკოტიკების მსოფლიო ისტორიიდან).

გაერო-ს მასალებში ფულის გათეთრების საფეხურები სხვაგვარადაა წარმოდგენილი:

1. ნაღდი ფულის გადარიცხვა ცრუმაგიერი პირის ანგარიშზე.
2. ნაღდი ფულადი სახსრების რეალიზაცია ბანკის საგადასახადო დოკუმენტებისა თუ სხვა ფასიანი ქაღალდების მეშვეობით.
3. ჩადენილი დანაშაულის კვალის დაფარვა.

კრიმინალური დაჯგუფებები ლეგალურად ცდილობენ იმ ფირმების ანგარიშებზე ინტეგრირებას,რომელთაც საზღვარგარეთზე აქვთ გასვლები.

ფულის გათეთრებასთან ბრძოლის ცნობილი მკვლევერი პაოლო ბერნასკონი თვლის,რომ კაპიტალი ჯერ პატარა ქვეყნების ფინანსურ და საბანკო დაწესებულებებშიგაედინება,შემდეგ კი მათ იმ ქვეყნების პრესტიჟულ ბანკებში ათავსებან,რომელთაც მძლავრი საგადასახადო სისტემა აქვთ,მაგრამ ისე,რომ მისი რეალური მფლობელის გამოცნობა არ შეიძლებოდეს.ამ კაპიტალის მეორე ნაწილი კი ისე შეინიღბება,რომ არც კი გაივლის ოფშორული ქვეყნების ტერიტორიებს.ასეთ შემთხვევაში იყენებენ ამ ქვეყნებში იურიდიულად მოქმედ რეალურ საზოგადოებებს (ტიპიურია სხვადასხვა ოფშორული კომპანიები,რომლებსაც ანგარიშები შვეიცარიის ბანკებში აქვთ) და იმ ანონიმურ კომპანიებს და ტრასტებს,რომლებიც იურიდიული მისამართით ლა-მანშის სრუტის ან სხვა ქვეყნების კუნძულებზე მდებარეობენ.

სამართალდამცავი ორგანოების მიერ სხვადასხვა ქვეყნებში არსებული მრავალრიცხოვანი გამოძიებები გვიჩვენებს, რა ზომამდეაა მისული უკონტროლო კაპიტალის მარაგი ოფშორულ ქვეყნებში.საუბარია რეალურად არსებულ **შავ სალაროზე,** რომელიც მრავალფეროვან საწარმოთა ჯგუფების ყველაზე მაღალი თანამდებობის პირებმა შექმნეს ამ ქვეყნისა და ოფშორული ქვეყნის იმ ტერიტორიაზე,სადაც თვით ეს ჯგუფი არ იმყოფება.

მოქმედი სისხლის სამართლის კოდექსის 194-ე მუხლის დისპოზიცია უკანონო შემოსავლის ლეგალიზაციას (ფულის გათეთრება) განმარტავს შემდეგნაირად: „ფულისათვის ან სხვა ქონებისათვის კანონიერი სახის მიცემა,აგრეთვე უკანონო შემოსავლის წყაროს,ადგილმდებარეობის,განვითარების,მოძრაობის,ქონების ნამდვილი მესაკუთრის ან მფლობელის ანდა ქონებრივი უფლების დამალვა“.

1990 წლის 8 ნოემბერს სტრასბურგში ევროსაბჭოს წევრმა ქვეყნებმა მიიღეს კონვენცია დანაშაულებრივი საქმიანობიდან მიღებული შემოსავლების გამოვლენის ამოღებისა და კონფისკაციის შესახებ.ამავე საკითხზე მიღებულიავენის კონვენცია.ხხსენებული კონვენციები ფულის ლეგალიზაციას განმარტავენ,როგორც დანაშაულის ჩადენის შედეგად მოპოვებული ფულის კონვენტირებას,გადაადგილებას.

უკანონო სემოსავლის მიღებების წყარო შეიძლება იყოს ნარკოტიკებით ვაჭრობა,სათამაშო და პორნობიზნესი, მექრთამეობა,უკანონო სამეწარმეო და სხვა სახის არალეგალური საქმიანობა,რომლიდან მიღებული შემოსავლის ლეგალიზებაც ანუ კანონიერი სახის მიღებას ცდილობენ დამნაშავეები.

როგორც წარმოდგენილ ნაშრომშია ასახული დანაშაულებრივი გზით მიღებული ფულადი სახსრების დიდი ნაწილი ხმარდება კრიმინალური მეწარმეობის განვითარებას,უძრავი ქონების შეძენას,ამგვარი შემოსავლების მნიშვნელოვანი ნაწილის ლეგალიზება ხდება ვალუტაზე გადაცვლითა და საზღვერგარეთ გადარიცხვით.

დანასაულის უშუალო ობიექტია ის საზოგადოებრივი ურთიერთობები,რომელიც არეგულირებს ეკონომიკური საქმიანობის სფეროში ფულად საკრედიტო მიმოქცევას.შემადგენლობის სავალდებულო ნიშანია დანაშაულის საგანი,კერძოდ ეს არის ფულადი სახსრები ან სხვა ქონება.ფულადი სახსრები შეიძლება იყოს როგორც ეროვნულ ისე უცხოურ ვალუტაში,ხოლო ქონება-მოძრავი ან უძრავი.

აღსანიშნავია, რომ მსოფლიო პრაქტიკაში აღიარებულია „ჭუჭყიანი ფულის“ ლეგალიზაციის სამი საფეხური:

1. ფულის განთავსება (საბანკო გადარიცხვა სხვა რომელიმე ქვეყანაში),

2. მრავალჯერადი საბანკო ოპერაციები ერთი ქვეყნიდან მეორეში (ეს ხელს უწყობს ფულის წარმომავლობის გზის აბნევას)

3. ინტეგრირება-მოპოვებული ფულის ეკონომიკაში განთავსება ან უძრავ ქონებაში დაბანდება,როგორც კანონიერის.

ყოველგვარი ფინანსური ოპერაცია უკანონო გზით მოპოვებულ ქონებასთან დაკავშირებით ლეგალიზაციის (გათეთრების) ნებისმიერ სტადიაზე დანაშაულებრივია და დაკვალიფიცირდება როგორც დამთავრებული დანაშაული,ვინაიდან მიზნით დაფუძნებულ დელიქტთან გვაქვს საქმე.ამასთანავე,თუ კი ამ ფინანსურ ოპერაციებს ერთსა და იმავე ლეგალიზებად ახორციელებს ქონებასთან მიმართებაში ახორციელებს ერთი პირი,მაშინ ქმედება უნდა შეფასდეს როგორც ერთიანი განგრძობადი დანაშაული.დანაშაული დამთავრებულად ჩაითვლება თუნდაც ვერ იქნეს მიღწეული ქონების უკანონო წარმოშობის დაფარვის მიზანი.

ლეგალიზაცია შესაძლებელია განხორციელდეს როგორც ერთპიროვნული ამსრულებლობის,ისე თანაამსრულებლობისა და თანამონაწილეობის ფორმით.დანაშაულის ჩამდენ სუბიექტად გვევლინება პირი 14 წლის ასაკიდან, ასევე იურიდიული პირი რომლის სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის შემოღება განაპირობა საერთაშორისო მასშტაბით გავრცელებულმა პრაქტიკამ,სადაც იურიდიული პირის სახელით ან მისი მეშვეობით (გამოყენებით) ანდა მის სასარგებლოდ ყველაზე ხშირია ამ დანაშაულის შემადგენლობის განხორციელებისა.

წარმოდგენილი სამეცნიოერო პუბლიკაციის მიზანია ხელი შეუწყოს ეკონომისტებისა და სამართალდამცავი ორგანოების მუშაკებს მათი პროფესიონალური ცოდნის დონის ამაღლებაში,რადგან ამ ქმედების კრიმინალიზაცვია მიზნად ისახავს ქვეყნის ეკონომიკური სისტემის და ,უპირველეს ყოვლისა,ფულად-საკრედიტო სისტემის დაცვას დიდი მოცულობის არაკონტროლირებადი ფულადი სახსრების შემოსავლისაგან,ამას მოითხოვს აგრეთვე ორგანოებიც დანაშაულთან ბრძოლის ინტერესები,შესაბამისად ამ დანაშაულის წინააღმდეგ საბრძოლველად პირველ რიგში სამართალსამცავი ორგანოების გვერდით ღირსეულ ადგილს უნდა იკავებდნენ ეკონომიკურ ბლოკში დასაქმებული სახელმწიფო მოხელეები.

რაც შეეხება სიახლეს,აღსანიშნავია,რომ სისხლის სამართლის კოდექსის 194-ე მუხლის შენიშვნაში კანონმდებელმა მოგვცა უკანონო და დაუსაბუთებელი ქონების განსაზღვრება,რითაც გააფართოვა პასუხისმგებლობის საზღვრები,როცა ლეგალიზაციის საგნად აღიარა უკანონო ანდა დაუსაბუთებელი ქონება,ნაცვლად დანაშაულებრივი გზით მოპოვებული ქონებისა,რომლის შინაარსის ინტერპრეტაცია რაზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი წარმატებით უნდა შეძლოს დარგის სპეციალისტებმა როგორც იურისტებმა ისე ეკონომისტებმა და სამართლის სხვადასხვა დარგით დაინტერესებულმა პირებმა.

Omar mindadze
Doctor of Law, Associate professor of Akaki Tsereteli State University

THE LEGALIZATION OF ILLEGAL INCOMES (MONEY LAUNDERING) AS AN ECONOMIC CRIME AND HER MODERN SEGMENTS

The present stage of combating organized crimes aimed at protecting the interests of the economic system of the country.

The main objective of the criminal organizations receiving large incomes, large proportion their comes from the drug trade.

In 1990, in Havana in Congress of the United Nations has been offered a working definition income on of money laundering, which is have developed special groups Financial and Economic Committee (GAFI).

Experts from the United Nations - in money laundering singled out the following steps are:

1. Revenues in the financial system of stop by through the of banks or other financial institutions in the form of natural resources.

2. The second stage is connected with well-known method of separation.

3. The third step is will be the integration of proceeds from crime.

Various stages of money laundering are presented in the other materials of the United Nations:

1. Money transfers to the account of a false face.

2 Implementation of cash carried out by means of different taxation documents.

Relevant agencies, of course difficult to track the distribution of money crimes. Because is necessary to have a network of sensors of information, so-called signals, which provide accurate information about the illicit trafficking

funds.

Practical experience shows that the distribution of cash flow, mainly occurs in currency exchanges, casinos and nightclubs.

Before the criminals who laundered large sum of money, is faced with numerous problems - in particular:

1. Take all necessary measures to ensure that that the person is not able to determine the source of the money, and by whom it was distributed among the various agencies and organizations.

2. Illegal accounts of firms or of other institutions surrender of money from abroad to a country where he lives, but legally.

3. Illegal the use of bank accounts. Such a system is very widespread in the countries of Central, Eastern and South-Asia, China, India and Pakistan.

4. Setting of password system.

5. The integration of cash flows.

Criminal groups are trying to legitimately integrate on accounts of those of firms that have a relationship with the purposes in foreign countries. That contributes to, such as joint ventures.

In some foreign countries of there are banks which are not interested in the services of providing information signals of about its customers. Such a guarantee it seems that the attracts of clients. Talk to goes to offshore the banking business, which is currently considered to be highly a promising and profitable business.

Of offshore the territory above all attracts attention because of two targets:

1. Industrially developed countries as compared with a very favorable the fiscal (tax) the regime

2. The legal system that ensures confidentiality.

In countries where is strong tax system, the tax authorities are constantly study and analyze ongoing processes of in offshore zone. For example is enough mention only a few well-known territory:

1. Europe-Luxembourg, Liechtenstein, Ireland, Malta and others.

2. America - Panama and territories of the Caribbean islands (Bahamas, Bermuda, Virginia, etc.).

3. Africa - in Liberia.

Since most of these countries have developed sectors of the economy has not, their political leaders to address the accumulated economic and for social backwardness protecting secrets of the investment.

The financial system of offshore countries provide foreign by investor a lot of important advantages, which are used for criminal purposes. These advantages (gain) may be divided into two categories.

1. The first category is related to commercial activities.

2. The second category of regards the legal offenses and international cooperation.

It mainly provides protection secrets of foreign investors in the course the investigation, which conducts a foreign government and also has full responsibility for the activities related to the use of offshore companies owned by the foreign investors.

Numerous investigations by law enforcement agencies in different countries show the level at which is located uncontrolled capital in offshore countries. The Black ticket office was created and was filled over the years.

Art. 194th Criminal Code legalization of illegal proceeds (money laundering) explains as follows: „the provision of legitimate money or other property“.

November 8, 1990 in Strasbourg, members-states of the Council of Europe adopted the Convention on Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime business (Vienna Convention).

The source of illegal income may be drug trafficking, gambling and pornography, bribery, illegal business and other illegal activities, which are trying to legalize criminals.

As noted in the paper, the criminal proceeds are used for the development of criminal funds, real estate acquisition.

The direct object of the crime is the social relations that regulate economic activities in the area of monetary circulation.

It should be noted that in the world recognized three stages of the legalization of “dirty money”:

1. Transfer money to other countries;

2. Multiple transactions from one country to another;

3. Integration.

The offender is a person 14 years of age, as well as a legal entity.

As for the news, it should be noted that Article 194 of the Criminal Code, there is a note that extended the limits of liability.

ზურაბ მუნჯიშვილი
ეკონომიკის მეცნ. დოქტორი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თსუ ასოც. პროფესორი
ომარ ნაკაშიძე
ფიზ.-მათემატიკის მეცნ. დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სსახელობის უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

ცოდნის გამოვლენისა და შეფასების სისტემა

კომპიუტერული პროგრამული სისტემით ცოდნის გამოვლენა და შეფასება სასწავლო პროცესის სრულყოფის ერთერთი გზაა. ჩვენ განვიხილავთ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტში (ბსუ) დანერგილი კომპიუტერული სისტემით – „კიბერ1“–ით ცოდნის, უნარ-ჩვევების გამოვლენისა და შეფასების პრობლემატიკას[1,2].

კომპიუტერული პროგრამებით ცოდნის გამოვლენისა და შეფასების საკმარისი რაოდენობის პროგრამული სისტემა არსებობს. მაგალითისთვის საკმარისია დავასახელოთ მაიკროსოფტის მიერ შემუშავებული და ყველასთვის გამოყენებადი დისტანციური სწავლების კომპიუტერული სისტემა მუდლი. ჩვენი მონაცემებით საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებში ცოდნის გამოვლენასა და შეფასებაში გამოიყენება მუდლი და საქართველოში შემუშავებული ცოდნის გამოვლენისა და შეფასების კომპიუტერული სისტემები. სამწუხაროდ, შედარებითი ანალიზის მიზნებისათვის, ხელმისაწვდომ წყაროებში, მუდლის გარდა, ჩვენ ვერ მოვიძიეთ ინფორმაცია ცოდნის გამოვლენისა და შეფასების ქართულენოვანი კომპიუტერული სისტემების შესახებ.

ბსუ–ში დანერგილი კომპიუტერული სისტემის შესაძლებლობები ძირითადად მუდლის ფუნქციონალური შესაძლებლობების ანალოგიურია. განსხვავება შემდეგია /ცხრ. 1/

სისტემის დასახელება	ფუნქციონალური შესაძლებლობები
მუდლი	• ტესტების ბაზის შესაქმნელად საჭიროა პედაგოგთა ტრენინგი; • გამოცდის მიმდინარებისას კომპიუტერის ავარიულად მწყობრიდან გამოსვლისას არ ხორციელდება წყვეტის წერტილის დამახსოვრება. ამ დროს მხოლოდ გავლილი დრო ფიქსირდება (მხოლოდ ბროუზერის მუშაობაში შექმნილ პრობლემურ სიტუაციაში), რის გამოც აუცილებელია გამოცდის თავიდან დაწყება; • სისტემა ინტეგრირებული არ არის სასწავლო პროცესის სხვა კომპონენტებთან; • სტანდარტულ კონფიგურაციაში შეუძლებელია ქართულ ენაზე დაწერილი წინადადების გაგება.
“კიბერ1”	• ტესტების ბაზის შესაქმნელად საჭირო არ არის პედაგოგთა ტრენინგი. საგნების მიხედვით პედაგოგი ადგენს და თვით წერს მონაცემების ბაზაში ტესტებსა და ამოცანებს. იგი ახორციელებს: აუდიო, ვიდეო, გრაფიკული ფაილების ფორმირებას და დაკავშირებას ტესტთან (ამოცანასთან), ბაზის რედაქტირებას, ტესტების რანჟირებას მარტივი და რთული ტესტების სახით, განსაზღვრავს თემების მიხედვით გასატანი ტესტებისა და ამოცანების რაოდენობას, გამოცდის ხანგრძლივობას და გადასცემს საგამოცდო ცენტრს ან თვით ადგენს, საგნების მიხედვით გამოცდის დავალების შედგენას; • გამოცდის მიმდინარებისას კომპიუტერის ავარიულად მწყობრიდან გამოსვლისას ხორციელდება წყვეტის წერტილის და დროის დამახსოვრება,ამიტომ გამოცდა გრძელდება წყვეტის ადგილიდან გამოცდისათვის დარჩენილი დროის გათვალისწინებით; • სისტემა ინტეგრირებულია სასწავლო პროცესის სხვა ფუნქციონალურ ბლოკებთან.

კომპიუტერული პროგრამებით ცოდნის გამოვლენა და შეფასება ეფექტურია ცოდნის გამოვლენისა და შეფასების სხვა მეთოდებთან ერთად. არც ერთი ძალზე დახვეწილი კომპიუტერული სისტემითაც ჯერჯერობით შეუძლებელია შემოქმედებითი უნარის გამოვლენა.

კომპიუტერული სისტემით ცოდნის გამოვლენა და შეფასება შეფასებათა სისტემის ერთ-ერთი მდგენელია. კომპიუტერული სისტემის შემოქმედებითი გამოყენების მაგალითია ბსუ. აქ კომპიუტერული სისტემით შეფასებაზე 60% მოდის, ხოლო 40% კი - ტრადიციული მეთოდებით შეფასებაზე. კომპიუტერული სისტემით შეფასების მდგენელი - 60%–70% შემდეგნაირად ნაწილდება: 20%–30% ორ შუალედურ გამოცდაზე, ხოლო 40% - დასკვნით გამოცდაზე. საგნის სპეციფიკიდან გამომდინარე, დასკვნითი გამოცდა კომბინირებულია: საშუალოდ 20% - კომპიუტერული სისტემით, ხოლო დანარჩენი 20% კი - ტრადიციული მეთოდით.

ბსუ–ში 2011 წლის შემოდგომიდან შუალედური და ფინალური გამოცდები ტარდება კომპიუტერული სისტემით – კიბერ1–ით.

კომპიუტერული სისტემით – კიბერ1–ით, გამოცდების ჩატარების საფუძველი დახურული და ღია ტესტების, ზოგადად ტესტების, ბაზაა. ტესტები ადეკვატურად უნდა ასახავდეს საგნის არსსა და შინაარსს. დახურულს ვუწოდებთ ისეთ ტესტს, სადაც N რაოდენობის სავარაუდო პასუხებიდან ამორჩეულ უნდა იქნეს ერთი ან ერთზე მეტი სწორი პასუხი. ღიას ვუწოდებთ ისეთ ტესტებს, სადაც დასმულ კითხვაზე პასუხი(ები) დაწერილი უნდა იყოს. პასუხი(ები) შეიძლება იყოს გაანგარიშების შედეგი, დასახელებითი წინადადება წარმოდგენილი სიტყვების (სიტყვათა ფორმების), რიცხვების ერთობლიობის სახით. წინადადებაში რიცხვები შეიძლება იყოს ბუღალტრულ ანგარიშგებათა სისტემის ანგარიშის ნომერი, სამეურნეო ოპერაციის მნიშვნელობა და სხვა. წინადადების დაწერისას

შესაძლებელი უნდა იყოს სიტყვის მცდარი ვარიანტების, აბრევიატურის, სიტყვათა ფორმების გამოყენება. სიტყვების დაწერა ნებადართულ უნდა იყოს განსხვავებული ალფაბეტით.

ტესტების შემუშავების მეთოდოლოგიური საფუძვლები სპეციალურ ლიტერატურაში დეტალურადაა განხილული[3].

საგნის სპეციფიკიდან გამომდინარე ღია ტესტების წილი შეიძლება 100%-ს უახლოვდებოდეს, როგორიცაა მაგალითად, საგნები - უცხო ენა, ენის მეტყველების კულტურა.

ბსუ–ში დანერგილი პროგრამული სისტემა საშუალებას იძლევა:

- შუალედური და დასკვნითი გამოცდა, ერთდროულად ჩატარებულ იქნეს სტუდენტთა დიდ „მასასთან“ , სხვადასხვა სასწავლო დისციპლინაში;
- გამოცდები ჩატარდეს საგანში, მხოლოდ მითითებული სპეციალობის სტუდენტებთან.
- დახურულ ტესტებში შვიდი სავარაუდო პასუხიდან მაქსიმუმ სამი სწორი პასუხის ამორჩევა;
- ღია ტესტებში დასმულ ამოცანაზე მაქსიმუმ 30 სწორი პასუხის ჩაწერა (ჩასაწერი სწორი პასუხების რაოდენობა შეიძლება გაიზარდოს);
- ნებისმიერი ტესტის ილუსტრირება ან ამოცანის (კითხვის) დასმა გრაფიკული ან ვიდეო- ინფორმაციით. Bბსუ-ში უცხოელი სტუდენტებისათვის მოსამზადებელ განყოფილებაში საგნებში: ქართული ენის ლექსიკა და გრამატიკა, ქართული ენის მეტყველების კულტურა გამოცდები შეკითხვის დასმა აუდი პლეერის გამოყენებით ხორციელდება. სტუდენტი ისმენს ქართულად სიტყვას, წინადადებას. მან სავარაუდო პასუხებიდან უნდა მონიშნოს ან ჩაწეროს, მაგალითად თურქულ ენაზე, მოსმენილი სიტყვა, წინადადება;
- არასწორი პასუხის დაწერისას სწორი პასუხების გამოტანა ან გამოტანის აკრძალვა;
- შეცდომით დაწერილ სიტყვასა და წინადადებაში სიტყვის (ების), ასოების გამოტოვებისას გამაფრთხილებელი შეტყობინების გამოტანა,კერძოდ,პირველი - პასუხში გამოყენებულია სისტემისთვის უცნობი სიტყვა. მაგ., სიტყვა დებეტის ნაცვლად სტუდენტმა დაწერა სიტყვა <ანალიზი>, მეორე- პასუხის ველებიდან მხოლოდ ნაწილია შევსებული. პირველ შემთხვევაში სისტემა ითხოვს დაზუსტებას, მეორეში კი – ეკითხება სურს თუ არა სტუდენტს პასუხი გასცეს დანარჩენ კითხვებს. სწორად გაცემისას სტუდენტს ემატება ქულა, არასწორად გაცემისას კი - გამოიტანება პასუხის სწორი ვარიანტი;
- პასუხის დაწერა ქართული ან ლათინური ალფაბეტით;
- ერთდროულად N რაოდენობის საგანზე სხვადასვა ენაზე (ქართული, ინგლისური, თურქული და სხვა) გამოცდის ჩატარება:
- პასუხის დაწერისას სიტყვათა ფორმების, სიტყვის შესაძლო მცდარი ვარიანტების, აბრევიატურის გამოყენება;
- დასმულ შეკითხვაზე, ამოცანაზე ერთზე მეტი სწორი პასუხის არსებობისას შეფასება ნაწილობრივი შეფასების ან სრული შეფასების პრინციპით;
- მარტივ და რთულ ტესტებში ქულების წილობრივი დაფიქსირება;
- თემების მიხედვით გამოცდის დავალების ფორმირება საგნებისა და სპეციალობების მიხედვით;
- მოცემულ დღეს გამოცდაზე გამსვლელ სტუდენტთა სიის დაბეჭდვა;
- გამოცდის დაწყებისას ყოველი სტუდენტისათვის დავალების მიხედვით ტესტების ალბათურად ამორჩევა;
- დახურულ ტესტებში სავარაუდო პასუხების ალბათურად გადალაგება;
- გამოცდის დამთავრების შემდეგ სტუდენტის მიერ გამოცდის ოქმის დათვალიერება;
- სისტემატიურად განხორციელდეს ტესტების ბაზის განახლება;
- გამოკითხვის შედეგების ავტომატურად შემოწმების გზით მნიშვნელოვნად შემცირებულ იქნეს გამოკითხვისათვის განკუთვნილი დროის ხანგძლივობა;
- გამოცდების მიმდინარეობის პარალელურად განხილულ იქნეს გამოკითხულთა პრეტენზიები, ნაშრომების ხელახლა გადამოწმების გზით;
- ვაწარმოოთ ელექტრონული ჟურნალი;
- ვაწარმოოთ ელექტრონული უწყისები, საგნებში შეფასების კომპონენტების მიხედვით მიღებული ქულებით, ასევე სემესტრში ჯგუფის სტუდენტთა საბოლოო შედეგების მიხედვით;

კომპიუტერული სისტემით – კიბერ1–ით.

2012/2013 ს/წ გამოცდები ჩატარდა უნივერსიტეტის ყველა ფაკულტეტზე 81 საგანში. ტესტების დაახლოებით 70% იყო ღიაა, ხოლო დანარჩენი კი – დახურული/ცხრ.2/

აუდიო შეკითხვების შემცველი ტესტები გამოყენებული იქნა უცხო ქვეყნის მოქალაქეებისათვის ქართული ენის ფლობის დონის შესამოწმებლად საგნებში „ზეპირი კომუნიკაციის სტრატეგიები“ და „ქართული ენის კომუნიკაციური ასპექტები“.

ცხრილი 2

№	ფაკულტეტი	2012/2013 ს/წ.	
		I სემესტრი (80 საგანი)	II სემესტრი (81 საგანი)
1	განათლებისა და მეცნიერების	2596	1395
2	სოციალურ მეცნიერებათა, ბიზნესისა და სამართალმცოდნეობის	1228	790

3	აგრარული ტექნოლოგიებისა და ეკოლოგიის	213	137
4	საინჟინრო ტექნოლოგიების	204	77
5	ტურიზმის	626	435
	სულ	4867	2834

სასწავლო პროცესის დაგეგმვისა და მართვის ელექტრონულ სისტემაში ცენტრალური ადგილი ინფორმაციის დაცვას უჭირავს. ხორციელდება მონაცემების ბაზის დაცვა ტექნიკურ, პროგრამულ, სისტემურ დონეზე. სპეციალური ალგორითმებით წარმოებს ბაზის შიფრაცია.

"კიბერ1" რეალიზებულია კლიენტ - სერვერული ტექნოლოგიით. მონაცემთა ბაზა ორგანიზებულია Microsoft SQL server2008–ზე Windows Server 2008-ის პლატფორმაზე. კლიენტის ნაწილი რეალიზებულია Access 2007/2010. კლიენტის ნაწილში რეალიზებულია Office-s დანართებს შორის ავტომატიზაციის ტექნოლოგია. კლიენტის პროგრამული გარემო დაწერილია ობიექტზე ორიენტირებულ დაპროგრამების ენაზე VBA.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ზ. მუნჯიშვილი, თ. მუნჯიშვილი, ა. მელაძე. ცოდნის გამოვლენის ელექტრონული სისტემა. საქპატენტი, საავტორო მოწმობა №5222. 2012წ.
2. Мунджишвили 3. Мунджишвили Т. Меладзе А. Система электронного планирования и управления учебным процессом. Труды северно-западного политехнического института. 5 стр. Изд-во СЗТУ. Санкт-Петербург. 2011
3. Челышкова М.Б. Теория и практика конструирования педагогических тестов: учевное пособиею М. : Логос, 2002. – 202 с.

Zurab Munjishvili
TSU, Doctor of Economical science, Associated Professor
Omar Nakashidze
BSU, Doctor of physics and Mathematical science, Associated Professor

System of revealing and evaluating knowledge

Revealing and evaluating knowledge of computer programming system is one of the way for perfection of educational process. We are discussing knowledge of computer system "cyber1", revealing skills and evaluation problems at Shota Rustaveli state university. [1.2]

There is no enough amount of programming system for Revealing and evaluating knowledge of computer programming. For example, we can name computer system "moodle" – created by Microsoft, useful for everyone, for distance teaching. By our data, in Revealing and evaluating knowledge at Universities of Georgia are used Moodle and created in Georgia Revealing and evaluating knowledge of computer programming system. Unfortunately, for goals of comparing analysis, in accessible sources, except of moodle we couldn't find any information about Revealing and evaluating knowledge of computer programming system in Georgian.

Possibilities of computer system, implanted in BSU, basically, are analogical to Moodle's functional abilities. There are differences /table 1/

Name of system	Functional possibilities
Moodle	1. For creating of test basis is needed pedagogues training. 2. During the exams, in case of computer's emergency defect there is no Implemented remembering of break point. In this time is fixed only passed time (only in problematic situation created during the browsers work) that's why it's necessary to start exam over. 3. System is not integrated with other components of learning process. 4. In standard configuration it's impossible to understand sentences written in Georgian language.
Cyber1	1. For creating of test basis is a not required pedagogue training. According to subjects pedagogue creates and writes tests and tasks in database. Pedagogue implements: Formation and connection to the text of Audio, Video or graphical files, redaction of basis, sorting tests by its difficulties, defines amount of tasks and tests according to topics, defines duration of exams and gives to the examination center or sets by himself how to create tasks by the subjects 2. During the exams, in case of computer's emergency defect there is Implemented remembering of break point and time. That's why exam continues from the break point considering by remaining time. 3. The system is combined with other components of process of training.

Revealing and evaluating knowledge of computer programming system is effective with another methods of Revealing and evaluating knowledge. There is no computer system yet, which can reveal creative abilities.

Evaluating knowledge by computer programming system and evaluation is one of the component of evaluating system. One of the example of creative using of computer system is BSU. Here 60% goes on evaluating computer system, and 40% - evaluation by traditional system. 60-70% of Component of evaluation by computer system is divided like: 20-30% on 2 midterm tests, and 40% on final exam. According to specification of subject final exam is combined: average 20% by computer system and rest 20% by traditional methods.

At BSU since Autumn of 2011 midterm and final exams are conducted by computer system cyber1.

By computer system cyber1 is the basis of conducting of exams, close and open tests. Tests should adequately represent the meaning and content of subject. Tests are called "close" there from n possible answers there should be chosen one or more than one correct answer. Tests are called "open" there in asked question answer should be written. Answers may be represented as: result of calculation, named sentence, words, or numbers. In sentence numbers may be accounting system's account number, value of Agricultural operation and etc. While writing sentence it should be possible to use incorrect variants of words, abbreviations and forms of words. Writing words should be possible by various alphabets.

The methodological fundaments of tests creating are discussed in details in special literature. [3].

According to subject specification the amount of open tests may be up to 100%, subjects like: foreign language, culture of language speaking.

Programming system implemented in BSU gives possibilities:

1. Midterm and final exams at same time should be conducted with many students together in various studying discipline.
2. Exams should be conducted in subject, only with students from chosen specialty.
3. In closed tests from 7 possible answers, will be chosen maximum 3 correct answers.
4. On tasks from the opened tests is should be written maximum 30 correct answers. (They might be increased)
5. Illustration of any test or making tasks with graphical or video information. In BSU, in subjects of departments for foreign students: Grammar of Georgian language, speaking culture of Georgian language questions of exams will be asked with audio players. Student listens to Georgian words, sentences. He should select correct answers or write, for example sentences or words listened in Turkish language.
6. In case of writing incorrect answer, there should be forbidden showing the correct answer.
7. In case, if there are missed some words or digits in sentences there should be shown warning sign, in particular, unknown word for system used in first answer. For example, in place of the word "debit" student wrote word "analysis", from the fields of second answer, there are full only half of them. In first case system demands clarification, in second case – asks, if student wants to answer other questions. In case of correct answer student gets point, in opposite case on screen will be shown a correct answer.
8. Writing answers in Georgian and Latin alphabet.
9. Conducting exams in many languages (Georgian, English, Turkish, etc..) at the same time.
10. Using short forms of the words, possible incorrect variants, abbreviations while writing answers.
11. On asked question, or task, evaluation of existence of more than one correct answers with a principle of particular or overall evaluation.
12. Partially fixation of points in easy and difficult tests.
13. Formation of exam tasks by a topic, subjects and specialization.
14. Printing the list of students who is attending exams of that day.
15. Picking the tests by probability for all students before exam begins.
16. Ordering tests by probability in closed tests.
17. Viewing protocols of students after exam ends.
18. System basis should be automatically updated.
19. By the way of automatically checking of exam results, duration of the exam time significantly should be changed.
20. Complains of the student should be reviewed during the exam, using the way of rechecking.
21. Electronic sheets should be produced by the marks received by the components in subject and also by the final results of the students by group for this semester.

With computer system cyber1.

In the studying year of 2012/2013 exams took place in every faculties of university in 81 subjects. 70% of tests were open, and rest was close. /table2/

Tests with audio questions were used for foreigners to check the knowledge in Georgian language in subjects: strategy of oral communication and aspects of Georgian language's communication.

Table 2

№	Faculty	2012/2013 years	
		I semester (80 subjects)	II semester (81 subjects)
1	Education and science	2596	1395
2	Social science, business and low	1228	790
3	Agrarian technologies and ecology	213	137
4	Engineering technology	204	77
5	Tourism	626	435

In the system of planning educational process and management's electronic system defending of information stand in the central place. Defending of databases are implemented at technical, programming and system level. Ciphering of the base is generated by the special algorithm.

Cyber1 is realized by the client – Server technologies. Database is organized on the platform of Microsoft SQL server 2008 and Windows serer 2008. Part of client is realized by Access 2007/2010. Technologies of automation, between the attachments of the office, are realized in the part of the client. Programming environment of the client is written on the programming language –VBA.

Used literature

1. Z. Munjishvili, T. Munjishvili, A. Meladze – Technological system of revealing knowledge

2. Munjishvili Z. Munjishvili T. Meladze A. System of electronic planning and management of educational process. Difficulties of the north-western politic university. 5th page.

3. Chelishkova M.B. Theory and Practice of pedagogical tests construction.

Zurab Mushkudiani
ATSU – Doctoral candidate

SYNERGIES AND COMPLEMENTARITIES BETWEEN MACRO PRUDENTIAL POLICY, MONETARY POLICY AND FNANCIAL STABILITY

The financial crisis will have significant implications for central banks as public policy institutions. They will need to pay greater and more symmetric attention to financial considerations in framing their monetary policy. The synergies and complementarities that exist between monetary policy and financial stability are so great that these policies are often difficult to separate in practice, as recent events in European sovereign bond markets underscore. Central banks will have an important role in any macro prudential policy framework. The crisis has also shifted the balance of arguments about the locus of supervision, at least with respect to systemically important financial institutions.

Financial stability actions are by their nature more political than monetary policy decisions. The challenge will be to refine and develop the governance mechanisms for central banks so that they retain the independence needed both to onduct monetary policy and to discharge its responsibilities for financial stability. This will require greater clarity about their financial policy strategies. It will also require well articulated mechanisms for cooperating with other public authorities and the flexibility to address new types of financial risk.

None of this will be easy. There will be no lack of public criticism – particularly when central banks decide on restrictive policies. Higher interest rates are almost never popular. The inherent uncertainties both in measuring systemic risk and in any quantification of the impact of new preventive measures are bound to make it challenging for regulators to justify their policies to the public. This new world of central banking will require that central banks show the professional skills, acumen and integrity.

Macro prudential policy is a central question. There is an active debate about this in the world, which will continue over the next year or so. It has the potential to bring about the biggest change in the policymaking environment for a generation. What the 'macro' in macro prudential means?

As originally envisaged by Andrew Crockett and the people around him at the BIS a decade or so ago, the 'macro'

in macro prudential did not stand primarily for macroeconomic. It meant taking a system-wide perspective on the resilience of the financial system as a whole, and the banking system in particular, when designing and applying micro regulatory instruments. If bank supervisors focus solely on the health of individual firms, they can easily miss system-wide vulnerabilities. That is an old insight that is now being revived. There are two elements to the macro prudential enterprise 1. Identifying vulnerabilities or fault lines in the financial system, and remedying them so as to make the system more resilient. 2. Leaning against threatening imbalances, including excessive exuberance in the credit cycle.

Macro prudential policy would of course affect macroeconomic conditions. If, for example, we take steps to buttress the resilience of the banking sector during the upswing of a credit cycle, that for sure will affect credit supply conditions, which will affect macroeconomic conditions more broadly. But the objective is one, surely, of making the financial system more resilient in the face of stress; and, in the process of doing so, to dampen an excessive upswing in the credit cycle in order to temper the degree to which the system becomes unduly vulnerable. In other words, in part, we want to moderate those fluctuations in credit conditions that would otherwise threaten stability.

The second thing is the relationship between the countercyclical dimension of macro prudential policy and monetary policy. The objective of monetary policy should remain to steer nominal demand so as to achieve an inflation target, which means anchoring medium-term inflation expectations. While nominal stability is a necessary condition for economic prosperity, it is not sufficient. It does not preclude terrible credit cycles. So the macro prudential debate is, in an important respect, a debate about missing instruments; and, in part that is about recovering a system-wide perspective in the use of micro prudential instruments. Monetary policy is not irrelevant to credit booms and asset price booms. When we reduce interest rates sharply, or when we announce that we expect to keep them low for a prolonged period, or when we inject money into the economy on a vast scale, central banks are expecting asset prices to go up, other things being equal. Those are fundamentally warranted shifts in asset prices. But this can – it does not inevitably, but it can – create the conditions for a credit boom. Because sometimes markets extrapolate forward into ex-ante required returns the ex-post windfall gains that flow from a sharp easing of monetary conditions. When the initial appreciation in asset prices was warranted by a breakthrough in technical progress, truly was enhancing the economy's productivity.. And when the market does try to sustain such high headline (or risk-unadjusted) rates of return, market participants often discover they can do so only by taking more risk – most obviously, but most worryingly, by increasing leverage and maturity mismatch. For a while that can fuel a boom. As it proceeds, more and more investors and traders try to get in on the game, in an environment where, all too often, performance is assessed in terms of relative ex post returns. We end up with a herd – and a herd that faces a big collective action problem; it does not know how to stop. That is not caused in some deep sense by monetary policy. But it does mean that when we ease monetary policy dramatically or progressively, then the authorities should surely be alert to having created conditions in which over-exuberance might gain traction in markets. The financial stability side needs to be alive to what the monetary policy side is doing. Resolution of the collective action problem often needs help from outside; which, in the financial world, means somehow operating on the self feeding extension of leverage and maturity mismatch. Warnings are not always enough. For the market to heed the authorities, they need to believe that there is something they can do. The debate about possible macro prudential instruments is, therefore, of first order importance. Despite some overlap, it is useful, to distinguish between, on the one hand, policies to address vulnerabilities and fault lines in the financial system and, on the other hand, instruments to lean against overly exuberant credit conditions that threaten stability. Micro regulatory instruments used to system-wide ends. They may sometimes be headline capital requirements. At times they may also be risk weights – i.e. the capital required against specific types of exposure – because some booms stem from conditions within the financial sector or lending to specific sectors of the real economy, such as real estate. An example of the former: if only regulators had stepped in and moved away from applying a zero weight to 364-day lines of credit, we might have blocked one of the ingredients of this crisis – the explosion of vehicles relying on bank backstops. (And, as an aside, community needs to be much readier to make running repairs to the Basel Capital Accord when fault lines are exposed by regulatory arbitrage or the passage of time.) Others have aired – or, as in Asia, have actually used – Loan-To-Value limits or, equivalently, haircuts. So there is likely to be a repertoire of instruments, perhaps varying across countries. The CGFS has already published two reports on this – with the ECB contributing actively. Both elements of the macro prudential toolkit – reducing fault lines, and leaning against exuberance –can help to keep the system away from the edge of the cliff. It is an alluring prospect.

Macro prudential is one of the great new areas that we confront. The other, I believe, is in the area of resolving big and complex firms in an orderly way without taxpayer solvency support. Many of the elements of the regulatory-reform debate are concerned with making major improvements to things that the authorities have been doing for a long time: capital requirements, liquidity policy and so on. Success could well bring a revolution. This is right at the heart of the

'Too Big to Fail' debate. It is about making it possible for firms to fail without economic disaster. It has been a great mistake, around the world, for national authorities to declare, over many decades, that regulatory regimes are not meant to eliminate failure, when they had not thought through how, in fact, they would cope with failure.

This is a formidable challenge. But there are ideas around. One of them – based on the FDIC's bridge company technology – is in the US Dodd-Frank legislation. Another is the possibility of giving the authorities an instrument akin to a speeded up Chapter 11 for reconstructing a bank's balance sheet.

Something along those lines could be a big step towards reintroducing market discipline back into the financial system. Because in that world, debt holders would have a strong incentive to monitor the risk from bank balance sheets, business models and management teams. The G20 Financial Stability Board is exploring this seriously as part of preparing broad guidelines on the features of sensible resolution regimes.

This paper addresses two challenges that the European Central Bank (ECB) faces and makes concrete suggestions for ways to resolve them. 1 The first challenge concerns financial stability, which historically was the initial motivation for setting up central banks. First suggestion is to refocus the rationale for the ECB's monetary pillar toward financial stability. This would provide clear guidance for designing the appropriate monetary aggregates as inputs for monetary policy decisions.

The second challenge concerns the large and persistent dispersion in price stability across the member states of the euro area. For many years, inflation has been significantly higher in some states than in others. Imbalances have been building and are likely to lead to difficult adjustments in the future. Second suggestion is to actively use a regionally differentiated "haircut policy" and "national macro prudential regulation" as monetary policy tools. For example, mortgage-backed securities that are based on mortgages granted in a euro member with high inflation should be subject to higher haircuts. This recommendation is a sharp departure from the ECB's current policy, which sets haircuts more from a risk management point of view that attempts to minimize default risk. The beauty of a regionally differentiated approach is that, while the ECB can set only one short-term interest rate, it can set regionally specific haircuts, which should translate into differentiated long-term rates for risky loans.

In conclusion, First, ECB has to maintain its monetary pillar, but to give it a more solid footing by refocusing it on financial stability. This should help avoid crisis periods that can lead to deflationary pressures and, potentially, to long-run price instability. Second, the ECB should use its haircut policy and regional fiscal regulation as an active policy tool to lean against regional imbalances and persistent regional inflation. Such an approach would bring the euro area closer to an optimal currency area without requiring any legislative changes.

References

Brunnermeier, M.K. and Gourinchas, P.-O. "Monetary Policy in a Non-Optimal Currency Area" 2013 p. 57-63

Brunnermeier, M.K. and Sannikov, Y. (2010). "The I-Theory of Money"

(Buiter, W.H. and Sibert, A. (2005). "How the Eurosystem's Treatment of Collateral in its Open Market Operations Weakens Fiscal Discipline in the Eurozone (and What to Do About It)," *CEPR Discussion Paper*, No. 5387.

Fisher, I. (1933). "The Debt-Deflation of Great Depressions," *Econometrica*, vol. 1 (4), pp. 337-57.

Galí, J. and Monacelli, T. (2008). "Optimal Monetary and Fiscal Policy in a Currency Union."*Journal of International Economics*, vol. 76, pp. 116-32.

სოლომონ პავლიაშვილი
ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, თბილისის
სასწავლო უნივერსიტეტის (თსასუ) რექტორი
დავით გუბელაძე
აგროინჟინერიის დოქტორი, პროფესორი,
თსასუ აგრარული მიმართულების ხელმძღვანელი

საკუთრების ფორმები და საბაზრო ურთიერთობები საქართველოში

თანამედროვე საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ფუნქციონირებს საკუთრების ორი ძირითადი ფორმა: კერძო და სახელმწიფო საკუთრება. თავის მხრივ, კერძო საკუთრება ინდივიდუალურ და კორპორაციულ საკუთრებას მოიცავს. ინდივიდუალური კერძო ფირმები, როგორც წესი, მცირე ფირმებია, უპირატესად ხელოსნობის, სოფლის მეურნეობის, მომსახურების სფეროებში. მათი მესაკუთრეა ერთი ან რამდენიმე პირი. აქ ჭარბობს ინდივიდის ან ოჯახის საკუთარი შრომა, თუმცა საჭიროების შემთხვევაში დაქირავებული შრომაც გამოიყენება. ეკონომიკის ეს ნაწილი ძალიან დინამიურია, მართალია, მილიონობით მცირე ფირმა კოტრდება და მუშაობას წყვეტს, მაგრამ მათ ნაცვლად ყოველთვის ახალი ფირმები ყალიბდება.

საქართველოში ყოველწლიურად იზრდებოდა კერძო სექტორის ხვედრითი წილი მთლიან შიდა პროდუქტში და პარალელურად მცირდებოდა სახელმწიფოსექტორის წილი. შესაბამისად, ანალოგიური მდგომარეობა იყო დასაქმებულთა რაოდენობის ხვედრითი წილის მიხედვით.

საქართველოს განვითარების ფუნდამენტური პირობაა მიწაზე საკუთრების ინსტიტუტის ფუნქციონირების ხარისხი. უდიდესი ისტორიული მიღწევა იყო მიწის პრივატიზაციის განხორციელება, რის შედეგადაც სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების უმეტესი ნაწილი კერძო საკუთრებას წარმოადგენს. კერძო სექტორს განეკუთვნება არასასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწის ფართობებიც.

აღსანიშნავია, რომ ბოლო წლებში სახელმწიფო ბიუჯეტის ერთ-ერთ ძირითად შემოსავლებს პრივატიზაციიდან მიღებული სახსრები შეადგენს. ჩვენი აზრით, კარგი იქნებოდა, თუ შეიქმნებოდა პრივატიზაციის სპეციალური ფონდი, საიდანაც ეს თანხები მიმართული იქნებოდა უშუალოდ ინვესტიციებზე, რაც არ გაკეთდა როგორც წინა, ისე დღევანდელი ხელისუფლების პირობებში.

დღეისათვის საქართველოში ფუნქციონირებს წილობრივი მონაწილეობით შექმნილი მრავალისაწარმო, რომელთა უმეტესობა წამგებიანია. ამიტომ აუცილებელია სახელმწიფომ დაჩქარებული ტემპით მოახდინოს ამ საწარმოთა პრივატიზაცია, ხოლო საკუთრებაში დაიტოვოს ის, რომელიც საჭიროა სახელმწიფოს აუცილებელი ფუნქციების განხორციელებისათვის. აუცილებელია ჩამოყალიბდეს სახელმწიფო ჰოლდინგი, სადაც ეს კომპანიები შევლენ როგორც დამოუკიდებელი კერძო სამართლის იურიდიული პირები. ეს ფორმა უდაოდ შეუწყობს ხელს სახელმწიფო ფუნქციების ეფექტიან განხორციელებას,ამ საწარმოთა რენტაბელობის ამაღლებას.

საქართველოში განხორციელებული პრივატიზაციის საერთო შეფასება, სხვა ქვეყნების მსგავსად, მისი შედეგების კლასიფიკაციას უნდა ემყარებოდეს. ასეთი კლასიფიკაცია კი დროითი და კონკრეტული კრიტერიუმების გამოყოფას მოითხოვს.

სახელმწიფო საკუთრების ტრანსფორმაციის სფეროში დაშვებული მთელი რიგი შეცდომების მიუხედავად, მაინც მოხერხდა მთავარი მიზნის მიღწევა – კერძო საკუთრების ინსტიტუტის ჩამოყალიბება. პრივატიზაციის პროცესმა შეუქცევადი ხასიათი მიიღო.

მართალია, პრივატიზაციის შედეგად ქვეყანაში მოხდა რადიკალური სისტემური ცვლილებები, რომელთაგან, პირველ რიგში, აღსანიშნავია კერძო სექტორის ჩამოყალიბება, მაგრამ ვერ იქნა მიღწეული სერიოზული ძვრები პრივატიზაციის სხვა მიზნების განხორციელებაში, მათ შორის: სოციალური სამართლიანობის დამკვიდრების, ეკონომიკურიეფექტიანობისამაღლების,საბიუჯეტოშემოსავლებისთვალსაზრისით.სერიოზულიდამაბრკოლებელი ფაქტორი იყო, აგრეთვე, პრივატიზაციის სტრატეგიაში დაშვებული შეცდომა, რაც იმით გამოიხატებოდა, რომ ფაქტობრივად გაბატონებული იყო რაოდენობრივი, ქონებრივი მიდგომა პრივატიზაციისადმი და ნაკლებად იყო გათვალისწინებული მისი თვისობრივი მხარე _ ცხოვრების დონისა და წარმოების ეფექტიანობის ამაღლებისათვის ხელშეწყობა. აღნიშნული საქმიანობა არ იყო მიმართული გრძელვადიან პერიოდში შედეგის მიღებისათვის.

Gროგორც კვლევამ აჩვენა საშუალოვადიან და გრძელვადიან პერიოდში ქვეყნის განვითარებისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია კერძო სექტორის ჩამოყალიბება ეკონომიკაში, საბაზრო ინფრასტრუქტურის შექმნა. მათ შორის: საბანკო, საგადასახადო, სადაზღვევო სისტემების, სასამართლოს დამოუკიდებელი და ობიექტური გადაწყვეტილებების, საკუთრების ხელშეუხებლობის დაცვის აუცილებლობა. აღსანიშნავია, რომ საბაზრო ეკონომიკის წარმატებით განვითარებას აფერხებს ისეთი უარყოფითი ან სუსტი ინსტიტუციური შედეგები, როგორიც არის: არაეფექტიანი სახელმწიფო მმართველობის არსებობა, მისი ჩარევის მაღალი ხარისხი ეკონომიკაში, კონკურენციის დაბალი დონე, სუსტი ანტიმონოპოლიური პოლიტიკა, მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებისთვის ინსტიტუციური გარემოს უქონლობა, ფასიანი ქაღალდების ბაზრის განუვითარებლობა, ზოგჯერ ინვესტორების უნდობლობა ქვეყნის ეკონომიკისადმი.

პრივატიზაციის პერსპექტივები საქართველოში შესაბამისად ახალი სტრატეგიის განხორციელების ხარისხზე არის დამოკიდებული. ახალი სტრატეგიის ძირითადი ორიენტირები უნდა იყოს:

- მისი სოციალური ორიენტაციის გაძლიერება, სოციალური, ეკონომიკური და სხვა მხარეების თანაფარდობის გათვალისწინება;
- პრივატიზაციის ინსტიტუციური ელემენტის გაძლიერება _ კანონმდებლობის სრულყოფით, კორუფციისა

და ჩრდილოვანი ეკონომიკის მასშტაბების მკვეთრი შემცირებით, კრიმინალური გარიგებების ლიკვიდაციით, კონკურენციის ყოველმხრივი მხარდაჭერით;

- საწარმოების კლასიფიკაცია რენტაბელობის დონის მიხედვით, მათი რესტრუქტურიზაციის, სანაციის განხორციელება, პრივატიზაციის დაჩქარება;
- სახელმწიფოს გრძელვადიანი და მოკლევადიანი ინტერესების შეხამება. პრივატიზაცია განხილულ უნდა იქნეს არა მარტო სახელმწიფო ქონების მართვისა და განკარგვის პოლიტიკად, არამედ აგრეთვე სახელმწიფოს სტრუქტურული და ინსტიტუციური პოლიტიკის ელემენტად. ამიტომ, სახელმწიფო ქონების პრივატიზაციის შესახებ გადაწყვეტილების მიღებისას, აუცილებელია გათვალისწინებულ იქნეს: პრივატიზაციის სოციალური და ეკონომიკური ეფექტი, საგადასახადო ბაზის გაფართოება, დამატებითი სამუშაო ადგილების შექმნა, ბაზრის საქონლითა და მომსახურეობით შევსება, წარმოების ეფექტიანობის ზრდა, ცხოვრების დონის ამაღლება, კორუფციისა და ჩრდილოვანი ეკონომიკის მასშტაბების შემცირება, სოციალური სტრუქტურის სრულყოფა, მათ შორის: განათლების, მეცნიერების, ჯანმრთელობის დაცვის ინფორმაციული სფეროს დაჩქარებული განვითარება. დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ინდივიდუალური, კორპორაციული, საზოგადოებრივი, სახელმწიფოებრივი ინტერესების თავსებადობის მიღწევას.

სახელმწიფოსა და ნებისმიერ ფირმას უნდა ჰქონდეს საერთაშორისო სტრატეგია, რომელიც საშუალებას მისცემს მათ იმუშაონ ნებისმიერ ქვეყანაში დამატებული ღირებულების შექმნის ნებისმიერ სტადიაზე. მაგალითად, ადამიანური რესურსები, ფინანსები, ნედლეული შეიძლება მოპოვებული იქნეს მსოფლიოს ნებისმიერ ქვეყანაში. ანალოგიურად, სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოები, საცდელ - საკონსტრუქტორო დამუშავებები, წარმოება შეიძლება განხორციელდეს ერთ ქვეყანაში, ხოლო ბაზრები შეიძლება აღმოჩნდეს რიგ სხვა ქვეყნებში. ქვეყნებმა და კომპანიებმა უნდა გაითვალისწინონ, როგორც საკუთარი, ასევე სხვა ქვეყნებისა და კომპანიების უპირატესობანი, როგორც ადგილობრივ ბაზრებზე, ისე მსოფლიო ბაზრებზე. სხვანაირად წარმატების მიღწევა მზარდი კონკურენტული ბრძოლის პირობებში შეუძლებელი იქნება.

აუცილებელი არ არის ფირმებს, ორგანიზაციებს ჰქონდეთ საქმიანობის ყველა სფერო: სამეცნიერო - კვლევით და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოებიდან მარკეტინგისა და გასაღების ჩათვლით. სულ უფრო ფართოვდება პრაქტიკა, როდესაც ორგანიზაციები დებენ ხელშეკრულებას სხვა ფირმებთან განსაზღვრული ფუნქციების შესასრულებლად, რესურსების გადანაწილებისა და სტრატეგიული კავშირების შექმნის მეშვეობით. მყიდველები და მიმწოდებლები აგრეთვე ამ ქსელის შემადგენელი ელემენტებია. ქსელური ორგანიზაციის გაფართოებას ხელს უწყობს ინფორმაციული ტექნოლოგიების ფართოდ დანერგვა.

როგორც გამოცდილებამ გვიჩვენა თანამედროვე ორგანიზაცია არ შეიძლება იყოს დახურული ტიპის, რომელიც დაინტერესებულია მხოლოდ თავისი საკუთარი ინტერესებისა და მიზნების განხორციელებით. მენეჯმენტის უმთავრესი მიზანი საკუთარი აქციონერების ინტერესების დაკმაყოფილებაა, მაგრამ, კორპორაციულმა მართვამ უნდა გაითვალისწინოს კაპიტალის სხვა მესაკუთრეების ინტერესებიც. ეს იმიტომ, რომ ნებისმიერი ფირმა დაინტერესებულია საერთო ეკონომიკური კეთილდღეობით. შესაბამისად იზრდება ფირმების ეთიკისა და ქცევის მნიშვნელობა, მათ მიერ კულტურის სფეროსა და სხვა არამომგებიანი ორგანიზაციებისათვის მხარდაჭერის მნიშვნელობა. ტრანსნაციონალური კომპანიების როლის ამაღლება იწვევს გლობალური კორპორაციის საერთაშორისო სტანდარტების შემუშავების აუცილებლობას, რაზედაც უკვე მიმდინარეობს ინტენსიური მუშაობა.

Solomon Pavliashvili
Doctor of Economic sciences, Professor, Tbilisi Teaching University, Rector
David Gubeladze
Doctor of Agro Engineering sciences, Professor, Tbilisi Teaching University

THE FORMS OF OWNERSHIP AND MARKET ENVIRONMENT IN GEORGIA

The transformation of property relationship is an objective process and usually proceeds to the development of any social community. However, this process may even be of subjective character, as it is normally performed by economy subjects – state, companies and/or individuals. This means, that the success or failure of this process is determined by the quality of theoretical and practical knowledge of property relationship. Therefore, determining the starting point of their transformations should be based on the acknowledgement of property concept, its forms and development trends, which reveals the specific features of privatization theory.

One of the significant directions in institutional reforms of Georgia has been the arrangement of the property state system organization, which was followed with establishing private property institutions, development of entrepreneurship, supporting large, small and medium size business entities, creating appropriate business environment for investment, formation of farmer economy, etc. [1]

Although, the privatization process, currently happening in Georgia is particularly featured, considering the

specification, characteristic to social – economic development, main trends are still similar to European and post soviet former socialist countries. We are referring to the objectives, stages and methods of privatization. Privatization represents one of the most important integral parts of economic reforms and policies in Georgia. Its purpose is to form market-competitive system, hasten private sector development, middle class formation, increasing manufacture efficiency, stimulation of economic growth, increasing budget incomes.

In Georgia, the specific volume of private sector has been annually growing within the whole domestic product and on the other hand, the government sector volume was correspondingly decreased. Consequently, the situation was similar with the specific volume of employees' quantity.

At the first stage of privatization, in terms of mass privatization, the greatest role was played by the application of privatization cards system. Procurement of the significant part of state property was mostly performed with the privatization cards, or the so called vouchers. Assets service has been actively involved into finding solutions to the popularization of this tax paying facility, as well as its drafts, nominal, good circulation, movement schemes, generally its sales and termination. Significant contribution to mass privatization process has been input by specialized card investment foundations.

Dynamics of privatization has been reflected by the speed of index growth according to certain regions and industries of economy, as well as pursuant to general synthesis (in spite of efforts, made to obtain material on enterprise privatization according to industries during the following years, no information has been gathered. However, the presented chart gives reference to the general condition).

The fundamental condition for the development of Georgia is the quality of land property functioning.The greatest historic achievement has become land privatization, which has resulted into transforming most part of agricultural holding in private property. Private sector also refers to none-agriculture plots and areas.

This was supported by the solid monetary – credit system, managed inflation processes and the opportunities provided by the local economy to the investors to receive high revenues, which has created the most attractive investment environment. All this has caused rapid processes of privatization. According to the details obtained from the year of 2012, there have been 27 thousand small and large objects privatized in Georgia.

Remarkable enough, the incomes of the state budget has been filled in by the funds, received from privatization. To our opinion, it is preferable to establish special foundation of privatization, from which these funds would be directed towards investments; this however, has not been accomplished neither under the previous nor the present government.

There are 1400 enterprises, presently functioning in Georgia, established through share participation, 70 per cent of which has been composed from the entities, working in medical, education and cultural fields. Most of these enterprises are unprofitable. This is why, the government should necessarily privatize them in accelerated pace. The entities, necessary for the immediate functioning of the state should remain under the government property. Government holding should be necessarily formed, which would unite these companies as independent private legal entities. This form will definitely support performance of state efficient functioning and increasing their profit –making.

General evaluation of privatization, held in Georgia, like in other countries, should be based on the classification of results; such classification however, requires differentiation of time and specific criteria.

Despite the mistakes, made in the field of state property transformation, the main objective - the formation of private institution has been still achieved. The process of privatization acquired an irreversible character.

Among economic results the following are remarkable: micro and macro efficiency of privatization; finance, budget stabilization; restructuring of enterprises; monopoly collapse of economy and creating specific environment for them; attract investments. Positive economic effect of privatization is doubtless especially for long term period, which finally serves the increase of budget revenues, achieving finance stability and rapid economic development. Under the short and medium terms, such results are hardly achievable, even under the regular and consequent circumstances.

Thus, property authority in Georgia has been acknowledge and guaranteed under the local constitution and laws. However, few facts respective the infringement of property have become the subject for discussion by the Georgian Human Rights Defense Organization and not only by them.

As the researches showed, private sector formation in economy has become particularly important for the short and long-term development of the country along with the market infrastructure formation. Among them are: necessity of protecting bank, tax paying, insurance systems, court independent and objective decision – making and property inviolability. Successful development of market economy is being prevented by such negative and poor institution results such as: inefficient state management, its intervention into the high quality economy, low rate of competition, antimonopoly policy, absence of institutional environment for small and medium size business development, poor development of equity market and sometimes, even the distrust towards the economy of the country from the side of investors.

Therefore, although private sector has been formed as a result of privatization, solid grounds have been created for market relationship; however, at the same time, its social value has proved to be too high. The reason for that was not

only the existence of poor government, or the mistakes made in the reform policy in general, but also in the selection of privatization strategy and its methods. Primarily, this strategy, as mentioned above, was less focused on social results, justice and increasing the manufacture efficiency. Secondly, the basic method for that was to procure the entity by its director and/or its other administrative staff members, which theoretically and practically prove to be less effective.

This is why developing new strategy of privatization and the problem of its implementation are especially urging at the time being, according to contemporary requirements of the country development. Prospective of privatization in Georgia will consequently depend on the quality of strategy development. New strategy developments should focus on the following:

- Strengthening its social orientation, considering the relativity of social, economic and other factors;
- Strengthening institutional elements of privatization – perfection of legislation, sharp decrease of corruption and shadow economics scales; liquidation of criminal transactions and supporting competition from all sides.
- Classification of enterprises according to profitability level, their re-structuring, sanction performance and hastening privatization;
- Matching long and short term interests of the government. Privatization should be discussed not as the policy of management and disposal of state property, but also as the part of the government structure and institutional policy. Therefore, while making the decision on state property privatization, it is necessary to take the following factors into consideration:social and economic efficiency of privatization, extension of tax-paying market, creating supplementary employment, supplying the market with goods and services, increasing production efficiency, raising living standards, decreasing the scales of corruption and shadow economy, the perfection of social structure among which are the following: high speed development of informative field for education, science, healthcare areas. The greatest essence is attached to achieving compatibility of individual, corporative, social and state interests.

State, as well as any other form should hold an international strategy, which would anticipate their functioning in any country at any stage of value added tax system formation. For example human resources, finances and raw material is available in any world country. Similarly, scientific-research works, test – construction procession, manufacturing may be performed in one country, while markets may appear in a number of other countries. The countries and companies should consider their own priorities as well as those of other countries and companies on the local, as well as world markets. Otherwise, it would have been impossible to achieve success in terms of growing competitive fight.

Organizations and companies are not required to have all forms of activities: scientific- research, test- construction activities and/or marketing and sales sections. The practice has been established, when organizations sign agreements with other companies to accomplish certain duties, through setting up the distribution of resources and strategic alliances. Buyers and suppliers are inevitable elements of this network. Extending network organizations are supported with wide introductions of informative technologies. As F. Coltermentioned, business alliances are becoming more and more common, which substitute single operation and lead to the entire network of partner organizations.

As experience showed, modern companies are cannot be of closed type, which is primarily involved in implementation of its own interests and objectives. The main goal of management is to satisfy the interests of its share holders, however corporative management should consider the interests of other owners of capital. This is because, any company is interested in economic wellbeing. This consequently increases the importance of ethic and behavior code among companies, significance of supporting none-profit, culture and other organizations, provided by them. Raising the role of multi-national companies causes development of international standards for global corporations, which currently are being worked on intensively.

References:

1. Asatiani R. - Institutional transformations, Economy of Georgia, Tb. 2012, pg. 37

2 .Economic Revision of Georgia, 2012

3. Economic transformation of Georgia. 20 years anniversary of independence. European Iniciative. Liberal Academy Tbilisi. Tb. 2012. Pg. 46

4. Pavliashvili. S. P.- Problems and Phenomenon of Privatization in Georgia. Tbilisi, 2009. Pg. 134.

5. Pavliashvili. S. P. -Problems and Phenomenon of Privatization in Georgia. Tbilisi, 2009. Pg. 138.

შორენა პაჭკორია
ეკონომიკის დოქტორი, შოთა მესხიას ზუგდიდის
სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის მასწავლებელი

ინფლაციის ძირითადი ფაქტორების ანალიზი

ნაშრომში განხილულია ინფლაციის გამომწვევი სხვადასხვა მონეტარული და არამონეტარული ფაქტორები ის ერთგვარად ახლებურად წარმოაჩენს ინფლაციური პროცესების წარმოშობისა და ძირითადი მონეტარული და არამონეტარული ფაქტორების ანალიზს; ანტიინფლაციური რეგულირების ტრადიციული და უახლესი მოდელების შეფასებას.

პრაქტიკამ დაადასტურა, რომ მართვის ადმინისტრაციულ - დირექტიული სისტემიდან საბაზრო უთიერთობებზე გადასვლის პროცესი რთული და წინააღმდეგობრივია. მთელი რიგი ობიექტური და სუბიექტური მიზეზების გამო მას თან ახლავს ეკონომიკის დაცემა, დასაქმების შემცირება, ინფლაციური პროცესების გამწვავება და სხვა უარყოფითი მოვლენები; მათ შორის ეკონომიკაზე და მთლიანად საზოგადოებაზე ყველაზე ნეგატიურ ზეგავლენას ახდენს ინფლაცია, ამასთან ეს უკანასკნელი გახდა როგორც ინდუსტრიულად განვითარებული ასევე განვითარებადი და გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების ერთ - ერთი რთული და ძნელად დასარეგულირებელი პრობლემა. ინფლაცია იმდენად რთული სოციალურ - ეკონომიკური ფენომენია რომ მისი გამომწვევი მიზეზების და მათი დაძლევის ღონისძიებათა შესახებ ჯერჯერობით ეკონომიკურ მეცნიერებაში ერთიანი აზრი არაა ჩამოყალიბებული, პრაქტიკაში ფაქტობრივად ინფლაციასთან ბრძოლა ძირითადად ხორციელდება ცენტრალური ბანკის მიერ ფულადი მასის რეგულირებით და გაცვლითი კურსის ცვლილებით. აღნიშნული მიდგომა საკმაოდ წარმატებულ შედეგებს იძლევა, თუმცა მისი ხარისხი არაერთგვაროვანია სხვადასხვა ქვეყნებში და დამოკიდებულია ინფლაციის სახეობებზე და მის გამომწვევ მონეტარულ და არამონეტარულ მიზეზებზე. მსოფლიო გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ ინფლაციასთან ბრძოლა ფულად - საკრედიტო პოლიტიკის ძირითადი მიზანია და ბუნებრივია ამ საქმეში წამყვანი ადგილი განეკუთვნება ქვეყნის ცენტრალურ ბანკს. ამავე დროს, ფინანსური სისტემის მდგრადობის ინფლაციური აქტივობისა და დასაქმების მაღალი დონის მიღწევისათვის საჭიროა ეკონომიკურ საქმიანობაში მონაწილე სამეურნეო სუბიექტების ეკონომიკური სტაბილურობის უზრუნველყოფა.

ეკონომიკის გლობალიზაციის თანამედროვე ეტაპზე მიმდინარეობს ფულად - საკრედიტო პოლიტიკის ახალი ინსტრუმენტების ძიება, რაც განპირობებულია იმით, რომ არც თუ იშვიათად ვლინდება ემპირიული შეუსაბამობა ინფლაციის ტემპებსა დაფულად მასას შორის. გასული საუკუნის 90 - იანი წლების სავალუტო კრიზისმა, განსაკუთრებით 1992 წლის ევროპის სავალუტო და 1997 წლის აზიურმა ფინანსურმა კრიზისმა გარკვეული ეჭვის ქვეშ დააყენა, ამ რეჟიმის გამოყენების მიზანშეწონილობა, რომელიც დაფუძნებულია ფიქსირებულ გაცვლით კურსებზე. მსოფლიო ეკონომიკის ინტეგრაციამ დღის წესრიგში დააყენა იმ მრავალრიცხოვანი ფაქტორების გათვალისწინების აუცილებლობა, რომლებიც გავლენას ახდენენ ფულის მიმოქცევაზე და ინფლაციის მაჩვენებლებზე. ძირითადად ამ ფაქტორებმა განაპირობეს გასული საუკუნის 80 - იანი წლებიდან მთელ რიგ ინდუსტრიულად განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებში, რომელთა რაოდენობა დღისათვის რამდენიმე ათეულს შეადგენს, ინფლაციის პირდაპირი თარგეტირების (მისი ზრდის რაოდენობრივი ორიენტირის დადგენის) მეთოდეზე გადასვლის აუცილებლობა.

მიუხედავად იმისა, რომ დღეისათვის შესრულებულია მრავალი გამოკვლევა ინფლაციისა და ანტიინფლაციური რეგულირების საკითხებზე მთლიანობაში ანტიინფლაციური პოლიტიკის ფორმირების ტრადიციული და ახალი მეთოდები, ასევე ცენტრალური ბანკის მიერ შესაბამისი პოლიტიკის შემუშავება გარდამავალ ეკონომიკაში არ შეიძლება ამოწურულად ჩაითვალოს. ამ ასპექტში ქვეყანაში მაკროეკონომიკური არასტაბილურობის დაძლევის ერთ - ერთი ძირითადი წინააღმდეგობის გამოვლენის ფორმის ინფლაციის პრობლემის კომპლექსური ანალიზი აქტუალური გახდა როგორც მართვის სახელმწიფო ორგანოების, ასევე ეკონომიკური მეცნიერებისათვის. ნებისმიერ შემთხვევაში, მიუხედავად იმისა, თუ სად, რომელ ეკონომიკურ სისტემაში წარმოიშობა ინფლაცია, იგი განიხილება, როგორც ფულის მიმოქცევის კანონის დარღვევა; როგორც ფასების ღია და ფარული ზრდა; როგორც მოსახლეობის ცხოვრების დონის შემცირების მიზეზი, რა თქმა უნდა ყველა შემთხვევაში ინფლაცია დაკავშირებულია ძირითადად ქაღალდის ფულის მიმოქცევასთან, ამიტომ მისი სიღრმისეული ახსნა ამ სფეროში უნდა ვეძებოთ მაგრამ არა ავტონომიურად, იზოლირებულად. ერთ-ერთი ვინც შეეცადა ინფლაციის ბუნების ახსნას სისტემური მიდგომით, იყო ცნობილი ამერიკელი ეკონომისტი ირვინგ ფიშერი. მან ყურადღება მიაქცია ინფლაციის ურთიერთკავშირს ფასების დონის ცვლილებასთან, მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობასთან და წარმოებული რეალური საქონლის მოცულობასთან. ამ ეკონომიკურ ცვლადებს შორის ურთიერთკავშირის ანალიზმა მას საშუალება მისცა გამოეყვანა დასავლეთში (დღეს უკვე მთელ მსოფლიოში) კარგად ცნობილი ფორმულა

equitation of exchange [19. გვ. 45]

$$MV=P.Q \qquad (1)$$

სადაც M - არის ფულადი მასა (მიმოქცევაში არსებული ფულადი მასა; V - ფული მიმოქცევის სიჩქარე; P - სასაქონლო ფასის დონე; Q - რეალური წარმოების დონე (მიმოქცევაში საქონლის ფიზიკური მოცულობა).

ზემოთ მოყვანილი გაცვლის ფორმულიდან გამომდინარეობს, რომ ნებისმიერმა ცვლილებამ ფულის სტატისტიკურ - უცვლელ რაოდენობაში უნდა გამოიწვიოს შესაბამისი ცვლილება ფასების დონეში, წარმოების რეალურ მოცულობაში, ფულის მიმოქცევის სიჩქარესა და ამ ცვლადების კომბინაციაში, ამ ფორმულის გამოყენებით ფულადი მასის მოცულობა განისაზღვრება ტოლობით

$$M = \frac{PQ}{V} \qquad (2)$$

სასაქონლო ფასის სიდიდე კი განისაზღვრება დამოკიდებულებით

$$P = \frac{MV}{Q} \qquad (3)$$

ფიშერის საბაზრო ფორმულა საშუალებას იძლევა მიახლოებით განისაზღვროს ინფლაციის არსი, რომელიც შეიძლება ჩამოყალიბდეს შემდეგნაირად:

ინფლაცია არის ფულადი მიმოქცევის კანონის დარღვევა რომელიც ვლინდება მიმოქცევაში ფულის მასის სიჭარბეში, მასზე მოთხოვნილებასთან შედარებით ფულის გაუფასურებაში, რომელსაც თან ახლავს სასაქონლო ფასების ზრდა პროდუქციის ხარისხის ყოველგვარი გაუმჯობესების გარეშე უნდა აღინიშნოს, რომ ინფლაციის თეორიულ საფუძველს ფიშერის შემდგომ არსებითი ხასიათის განვითარება არ მოჰყოლია. მართალია წამოყენებულია მისი ახალი მაკროეკონომიკური თეორიები მოთხოვნისა და დანახარჯების ინფლაციის სახით, მაგრამ მისი ამოსავალი თეორიული საფუძვლები მაინც ფიშერისეული საბაზისო ფორმულიდან გამომდინარეობს, შეიძლება ითქვას, რომ თანამებროვე ეკონომიკურ თეორიაში იკვეთება ინფლაციის მარტივი და სისტემური მიმართულება. ყველაზე მარტივი და ლაკონური, განმარტებით ინფლაცია წარმოადგენს ფასების საერთო დონის ზრდას, ხოლო შედარებით უფრო სიღრმისეული და უფრო სისტემური განმარტებით ინფლაცია არის მიმოქცევის არხებში სასაქონლო ბრუნვის მოთხოვნაზე, უფრო მეტი (ჭარბი) ფულადი მასის ბრუნვის შედეგად ფულის ერთეულის გაუფასურება,და შესაბამისად სასაქონლო ფასის ზრდა.

ჩვენი აზრით, თანამედროვე ეტაპზე განმარტების ზემოთ მოყვანილი ვარიანტები ვერ ამოწურავს ინფლაციის შინაარსს, რადგან ეკონომიკური გლობალიზაციისა და ინტეგრაციის შედეგად უფრო მრავალფეროვანი გახდა ინფლაციის გამომწვევი ფაქტორები და პირობები. თანამედროვე ინფლაცია რთული მრავალწახნაგოვანი პროცესია და მეტნაკლებად ყველა ქვეყანას მოიცავს. ინფლაციის მაღალი ტემპი სერიოზულ ზიანს აყენებს ქვეყნების ეკონომიკურ განვითარებას, მოსახლეობის ცხოვრების დონეს და ხარისხს.

Shorena Pachcoria
Shota Meskhia State Teaching university of Zugdidi
doctor of Economics, teacher

THE MAIN FACTORS IN THE ANALYSIS OF INFLATION

Abstract

Different monetary and non-monetary factors of inflation, causing the paper discusses a new way to represent a certain monetary and non-monetary factors of inflation processes in the origin and analysis of traditional and contemporary models for the evaluation of anti inflation adjustment.

Practice has proved that the management of the administrative - the directive in the market relations the transition process is complicated and controversial. A number of objective and subjective reasons, it is accompanied by economic decline, job cuts, inflationary processes complications and other adverse events , including the economy and society as a whole is the most negative impact on inflation , while the latter became the industrially developed as well as developing and transitional countries, one - a complex and difficult problem to be settled . Inflation is so difficult socio - economic phenomenon, its causes and ways to measure the economic science is still common sense is not well defined , in practice, the central bank ‘s inflation- fighting mainly with regulating the money supply and the exchange rate changes . This approach gives very good results , but its quality vary for different countries depending on inflation and monetary and non-monetary reasons for the species and its causes . World experience shows that the inflation- fighting monetary - credit policy and the main objective of this effort is the leading place among the country’s central bank. At the same time , inflationary activity and stability of the financial system for the achievement of high levels of employment and economic activity is needed to ensure the economic stability of the agricultural subjects .

At the present globalization of the economy monetary - credit policy instruments search , which is due to the fact that there is rarely revealed in the pace of inflation and empirical gap between the money supply . The last century, 90 - years of currency crises , especially in 1992 and 1997, the Asian financial crisis of the European Monetary some have questioned the advisability of using regime based on fixed exchange rates . The world economic integration agenda the issue of the necessity of taking into account the numerous factors that affect cash flow and inflation rates. Few facts resulted in 80 of the past century - since a number of industrially developed and developing countries, the number of days for a couple of decades, inflation directly targeting (quantitative growth target set) move to method.

Although many studies have been performed to date, inflation and anti inflation adjustment of the overall anti inflation policy of traditional and new methods , as well as the Central Bank may consider appropriate policies in transition economies . To tackle this aspect of macroeconomic instability - one of the main objections to reveal the shape of the inflation problem became complex analysis as the management of state agencies , as well as economic science . In any case , regardless of where , what economic system arises from inflation, it is treated as a cash flow violation of

the law , as the price of open and hidden growth , as living standards decline reason , of course, in all cases, inflation is associated mainly with paper money in circulation, his in-depth explanation of why this area should look but not autonomous, isolated . - One of those who tried to explain the nature of inflation systematic approach, a well-known American economist Irving Fisher. He paid attention to inflation, changes in price levels between the quantity of money in circulation and the amount of real goods . In the analysis of the relationship between economic variables enabled him off to the west (today the whole world), a well- known formula

$$MV=P.Q \quad (1)$$

Where M - is the monetary mass (mass of money in circulation; V - Cash flow speed; P - commodity price levels; Q - real production level (physical volume of goods in circulation).

The above formula follows from the exchange that any change to the statistics - the same number as to cause a corresponding change in the price level, the real amount of money in circulation speed and the combination of these variables, this volume is determined by a formula using the cash flow Equality

$$M = \frac{PQ}{V} \quad (2)$$

The commodity price is determined depending on the size of the

$$P = \frac{MV}{Q} \quad (3)$$

Fisher's formula allows the market to determine the approximate nature of inflation, which can be formulated as follows:

Inflation is a monetary circulation in violation of the law which revealed an abundance of money supply in circulation , demand for money compared to depreciation , which is accompanied by a rise in commodity prices, product quality , without any improvement should be noted that the theoretical basis for Fisher's inflation further significant development has been reported. Although nominated as its new macro-economic theories of demand and cost inflation , but the basic theoretical fundamentals still Fisher's derived from the basic formula , it can be said that modern economic theory in a simple and systematic trend of inflation emerge . The most simple and concise , explanation of inflation is an increase in the general price level , and inflation is relatively more comprehensive and more systematic explanation for the turnover of commodity circulation channels , and much more (excess) cash flow to cash flow as a result of depreciation of the unit , and the commodity price increase .

In our view, a modern interpretation of the contents of the above options are not exhaustion inflation, because inflation has become more diverse as a result of economic globalization and integration of underlying factors and conditions. The inflation process is multi-faceted and more or less all countries. High rate of inflation causes serious damage to the country's economic development level and the quality of life of the population.

Larisa Podolskaya
Docent of Humanities Department of Donetsk Institute of Tourism Business

PROSPECTIVE FOR DEVELOPMENT OF ECO-TOURISM IN THE DONETSK OBLAST

The current stage of development of tourism in the Donbass is determined by the complex approach to the organization of tourism services at the regional level through the creation of a new image of the tourism product and implementation of a system of services closer in quality to the international standards and support of small and medium-sized businesses in the tourism sector.

One of the competitive advantages of the region could become its recreational stock and development on the basis of ecological tourism [1].

The purpose of this paper is to analyze the characteristics of development of eco-tourism in the Donetsk Oblast, consideration of prospective sites of ecological tourism. This objective requires the solution of the following tasks:

to address the issues and prospects of development of eco-tourism in the region;

to emphasize the importance of establishing a competitive regional eco-tourism product.

Tourism development in an industrial area is primarily directed at identifying and maintaining ecologically clean areas while preserving the natural environment or creation of artificial landscapes [2, p. 284].

The Donetsk Oblast is very urbanized and has a large number of enterprises in the metallurgical, chemical and mining

sectors. Therefore, rational use of relatively scarce recreational resources is the most important task of enterprises of environmental protection and the population.

In the protected areas of the Oblast there is an opportunity of development of eco-tourism in the following areas: sport and cultural tourism with a guide – under contracts with a reserve, scientific and educational tourism on various subjects (botany, zoology, entomology, ornithology, ecology, caving, etc.) for groups of tourists to their individual requests, accompanied by experts of the reserve; eco-tourism with special interest (adventure, extreme, with the purpose of photo or video shooting), helicopter rides over a protected area with one landing accompanied by a representative of the reserve [5, p. 71].

Among the tourism products of the Donetsk Oblast that are developed at the present stage, we should mention eco-tourism, which is closely associated with the environmental image of the Azov sea area. An extensive network of health centers makes it possible to accommodate tourists of different levels of income.

Of particular interest are the protected areas, that can be visited with research, educational and aesthetic purposes. On the coast of the Sea of Azov the Regional Landscape Park *Meotida* has been organized for a more rational use of the recreational potential of the coast and protection of nesting birds, unique scapes of forelands and estuaries.

At the moment, the development of ecological tourism regions which are designated within national parks with preserved environmentally friendly natural landscapes is appropriate, which are equipped with special routes that let you see unique natural features, rare species of flora and fauna and impressive landscapes [6].

For the successful development of domestic tourism, the organizers have to move away from the monotony of the provided tourist services to their differentiation and spatial patchiness. It is advisable to create, for example, combined tourism centers that perform simultaneously several tourism and recreational functions, and neither of these functions should have a significant advantage over another [6, p. 34].

One of the factors limiting the development of tourism, including the environmental one, in the Donetsk Oblast, is the lack of development of tourism infrastructure (motels and campgrounds), and their non-conformity with international standards.

Consequently, eco-tourism, along with the economic benefits is also able to solve social and environmental problems of an industrial region, but requires support of regional and local authorities.

In modern conditions, the regional policy to revitalize the use of tourism and recreational resources in such an industrial region which is the Donetsk Oblast, should be conducted in the following areas:

identification of ecologically clean areas;

support for creation of projects of tourism centers;

creation of economic conditions for investment projects, including through the use of special economic zones;

an integrated approach to advertising eco-tourism product in the domestic market of tourism services.

The local authorities, media and communities should work together to build a positive image of the territory. The results of research should be fundamental in making decisions regarding the development of eco-tourism in the regions of our country.

An important element in the development of eco-tourism activities is the creation of protected territories with the relevant regulations of economic activity. It is necessary to create favorable conditions for the activity of the enterprises, institutions and organizations that are engaged in eco-tourism.

An essential component of the marketing of eco-tourism is promotion of tourism services on the market that allows to create the image of eco-tourism, to encourage tourists to purchase services that they have not used before, to form a range of regular customers.

The demand for eco-tourism market will change in the direction of the general population who have reached a somewhat acceptable level of solvency [6].

The modern methods of maintaining the ecological tourism development include organization of competitions and granting environmental organizations and localities titles for recreation, accommodation, transportation and sports. Also various unions and associations may be established, which should fully contribute introduction and development of eco-tourism (eg, The Union for Agriculture and Eco-tourism) [5, p. 210-211].

Creating a product of eco-tourism a potential visitor of a National Park should be given at least most general information about the composition and attractiveness of its tourism resources. Promotional materials must be sufficiently differentiated, taking into account local circumstances, mentality of a potential client, features of usual perception of information in order to actively communicate it to the consumers and encourage them to take it in a positive way. The latter requires consideration of training of the object of directed advertising to its understanding and perception [4, p. 593].

Eco-tourism on the coast of the Sea of Azov should be developed and be focused at preservation of the natural recreation area, the Sea of Azov and the ethnic and cultural traditions. The quality of accomodation must be guaranteed by means of a system of standards. For example, for environmental labeling of rural housing has been introduced the

program *Green Estate* [7, p. 34-35].

To affect a potential client, such visual tools as characteristics of ecological tourism product, images of healthy and happy people and a special subject area, such as a lake or an attractive spot of a forest can be used. Advertising of eco-tourism product can be described as follows: goal – the impact at appreciation of the environment, at the intentions and actions of consumers, temporal orientation – according to the time of the year [4, p. 593].

Thus, the Donetsk Oblast has natural, historical and cultural resources, sufficient to create an attractive and original image in the international tourism market and to attract investments. The development of eco-tourism in protected territories should take place taking into account characteristics of environment and a region [3].

It is necessary to promote the most attractive regional eco-tourism facilities, using modern marketing tools and advertising activity.

To enhance the educational and cognitive function of the eco-tourism in protected areas it is necessary to increase the number of information boards, to form a system of ecological education centers.

In determining the effectiveness of the work it is proposed to use the method of social and psychological monitoring of the population's attitude to the issues of environmental protection. Such monitoring allows to diagnose the initial level of ecological culture of a particular group of people and record the changes taking place in their minds over time [1, p. 131].

List of references

1. Никифорова Л.Ю. Экологический туризм как направление развития экономики региона / Л.Ю. Никифорова // Экономика и управление. – 2009. Вып. 42. – №2-5. – С.130-132.

2. Данильчук В.Ф. Развитие рынка туристических услуг в условиях промышленных регионов Украины / В.Ф. Данильчук // Вісник ДІТБ. – 2011. –№15. – С.283-290.

3. Кирич Н.Б. Особливості організації екотуризму в Україні (регіональні аспекти формування стратегії розвитку) / Н.Б.Кирич // Вісник ДІТБ. – 2012. – №16. – С.208-214.

4. Старцева Н.М. Продвижение экологического туризма в условиях рыночной экономики / Н.М. Старцева // Туризм и региональное развитие: сб. научных статей. – Вып. 5. – Смоленск: Универсум, 2008. – С. 590 -593.

5. Кобанець Л.О. Концепція управління розвитком рекреаційної діяльності: монографія / Л.О. Кобанець. – Донецьк: Ін-т економіки пром-сті, 2007. – 192 с.

6. Дорофеев А.А. О классификации туристских центров и регионов / А.А. Дорофеев /Туризм и региональное развитие: сб. научных статей. – Вып. 5. – Смоленск: Универсум, 2008. – С.28-34.

7. Концепция экотуризма в донецком Приазовье // Меркурий. – №4-5 (256-257). – С.34-36.

Примак Татьяна
к.ф.-м.н., проф., зав.кафедрой МИД ДИТБ

МЕСТО И РОЛЬ СИСТЕМ ПОДДЕРЖКИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ В УПРАВЛЕНИИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРОЙ

Эффективность управления в туризме зависит от комплексного применения многих факторов, в том числе от процедуры принимаемых решений и их практического воплощения в жизнь. Для того чтобы управленческое решение было действенным и эффективным, нужно соблюдать определенные методологические основы и подходы к его принятию.

Во всех этих ситуациях присутствует основная проблема – значительное превышение объема информации о вариантах выбора над физиологическими возможностями человеческого мозга по восприятию и обработке этой информации.

Психологи давно установили, что в таких ситуациях люди обычно подсознательно выделяют лишь несколько ключевых критериев выбора, а об остальных – забывают. В повседневной жизни это не слишком опасно. Но в государственных и коммерческих организациях, решающих сложные задачи распределения значительных (в том числе финансовых) ресурсов, цена ущерба от выбора не самых лучших решений исключительно высока. Именно в таких ситуациях практически единственным эффективным средством минимизации ошибок является применение специальных методов, технологий и программных средств обработки информации, к которым

относятся системы поддержки принятия решений (СППР) – Decision Support System (DSS).Эти системы относятся к современным информационным технологиям. Они необходимы для руководителей любого уровня, поскольку рассматривают управление информационными и материальными потоками на предприятии с точки зрения оптимизации каких-либо критериальных параметров.

СППР занимают достойное место в иерархии современных информационных технологий (СИТ). К сожалению, нет готовых программных продуктов, адаптированных специально для сферы туризма. Западные пакеты класса SYMIX, SyteLine, Syte Guide, R3 и др. в полной мере не соответствуют нашей украинской действительности. Российские разработки, типа программного обеспечения «Галактика», довольно сложны, громоздки и не совсем закончены, универсальны [1].

Принятие решения в большинстве случаев заключается в генерации и оценке возможных альтернатив решения и выборе лучшей из них. Неопределенность – неотъемлемая часть процессов принятия решения. Одним из способов снятия неопределенностей является субъективная оценка специалиста (эксперта, менеджера, руководителя), определяющая его предпочтения.

Поддержка принятия решений (ППР) заключается в помощи лицу, принимающему решение (ЛПР), в процессе принятия решений. Компьютерная ППР основана на формализации методов получения исходных и промежуточных оценок, даваемых ЛПР, и алгоритмизации самого процесса выработки решения.

Перечислим *основные функции СППР*:

1. Помощь в оценке ситуации, осуществление выбора критериев и оценка их относительной важности.
2. Генерация возможных решений (сценариев действий).
3. Осуществление оценки сценариев (действий, решений) и выбор лучшего.
4. Обеспечение постоянного обмена информацией и помощь в согласовании групповых решений.
5. Моделирование принимаемых решений (в тех случаях, когда это возможно).
6. Осуществление компьютерного динамического анализа возможных последствий принимаемых решений.
7. Сбор данных о результатах реализации принятых решений и осуществление оценки результатов. Ситуация принятия управленческого решения в туристическом бизнесе может быть достаточно сложной, распадаться на несколько подпроблем, каждую из которых можно представить с помощью частной оптимизационной модели. Поэтому принятие решения в сложной управленческой ситуации понимается как процесс решения последовательности частных иерархически упорядоченных оптимизационных задач. Имеет смысл говорить о распределенных процессах выработки и принятия управленческих решений. Сопоставление частных решений в сложной ситуации принятия решения осуществляется на высшем иерархическом уровне ЛПР, определяющим стратегию развития принятия решений относительно персонала, маршрута, турпродукта и т.д.

Рис. 1. Задачи СППР, решаемые в туристическом бизнесе

Слабая структуризация проблемы принятия решения, наличие неопределенности и неполнота информации делают затруднительным процесс выработки и принятия эффективных управленческих решений. Важная роль при анализе и распознавании проблемной ситуации принадлежит экспертам. С помощью экспертов возможно решение таких задач, как:

– установление существования проблемы принятия решения;

– выявление взаимосвязи с другими проблемами;

– определение степени полноты и достоверности информации;

– установление параметров, характеризующих ситуацию принятия решения и их значений и т.д.

Приведем примерный перечень задач, которые должны быть включены в состав автоматизированного рабочего места (АРМ) управленца и выполнять функции СППР (рис. 1).

Когда классифицируют СППР, учитывают:

– структурированность решаемых управленческих задач;

– уровень иерархии управления фирмой, на котором решение должно быть принято;

– принадлежность решаемой задачи к той или иной функциональной сфере бизнеса;

– вид используемой информационной технологии.

Целесообразно определить три класса СППР в зависимости от сложности решаемых задач и областей применения (см. таблицу 1).

Таблица 1

Класс СППР	**Возможности**	**Назначение**
Первый	Обладают наибольшими функциональными возможностями, являются системами коллективного пользования, базы данных которых формируются многими экспертами – специалистами в различных областях знаний	Предназначены для применения в органах государственного управления высшего уровня (администрация президента, министерства) и органах управления больших компаний (совет директоров корпорации) при планировании крупных комплексных целевых программ и обоснования решений
Второй	Являются системами индивидуального пользования, базы данных которых формируются непосредственным пользователем	Предназначены для использования государственными служащими среднего ранга, а также руководителями малых и средних фирм для решения оперативных задач управления
Третий	Являются системами индивидуального пользования, адаптирующимися к опыту пользователя	Предназначены для решения часто встречающихся прикладных задач системного анализа и управления (например, выбор субъекта кредитования, выбор исполнителя работы, назначение на должность)

Очевидно, что в туристической сфере целесообразно применение второго и третьего класса СППР, в зависимости от специфики решаемой проблемы.

При анализе и распознавании экспертами проблемной ситуации допускается использовать знакомые им прецеденты и аналогии. Создаются библиотеки аналогий, специализированные банки данных о проблемных ситуациях. После этапа привлечения экспертов при подготовке альтернативных вариантов решений могут быть использованы формализованные методы математической обработки экспертной информации. Сочетание экспертных и формальных методов позволяет получить информацию о проблемной ситуации, необходимую для принятия эффективных решений. Отсутствие такой информации в значительной степени предопределяет случайный характер принимаемых решений.

Для получения более полной и необходимой информации, обмена информацией используются, наряду с локальными и региональными, глобальные информационные системы через сеть Internet. Сетевая информация представляет Web–документы, поддерживаемые браузерами.

При разработке информационных систем применяются современные технологии моделирования, основанные на технологии распределенной обработки информации, направленной на создание региональных информационных систем.

Для всех уровней управленческого аппарата необходимы компоненты информационного, организационного, правового, программного, методического и другого обеспечения, которые основаны на сетевой архитектуре телекоммуникационных сетей.

С помощью СППР руководящий состав получает важный инструмент для обработки той необходимой оперативной информации, на которой основываются и принимаются конкретные, компетентные управленческие решения.

Литература:

1. 1. Ларичев О.И., Мошкович Е.М. Качественные методы принятия решений. М.: Наука. Физматлит, 1996.

2. Мельниченко С.В. АРМ менеджера: Консп. лекцій. – К.: КДТЕУ, 1999. – 38 с.

3. Крапивина Г.А., Примак Т.Е. Анализ математических моделей и использования вычислительных методов в рейтинговом управлении рекреационными ресурсами.// Вістник ДІТБ, №8. – Донецк: Донец. ин-т. турист. бизнеса, 2004. - С.142 – 150.

4. Данильчук В.Ф., Бовсуновская А.Я., Крапивина Г.А. Математическая модель определения приоритетных для восстановления рекреационных возможностей территорий и объектов.//Вісник ДІТБ, №8. – Донецк: Донец. ин-т турист. бизнеса, 2004. – С. 32- 39.

Prymak Tatyana
Ph.D., Professor. , chief of MID department DITB

THE PLACE AND ROLE OF SUPPORT DECISION MAKING IN THE MANAGEMENT OF TOURIST BUSINESS

The effectiveness of management in tourism depends on the integrated use of many factors, including the decision-making procedures and their practical implementation. To the administrative decision was efficient and effective , it is necessary to follow certain methodological principles and approaches to its adoption .

In all these situations, there is the basic problem - a significant excess of the amount of information about the choices of the physiological capabilities of the human brain in the perception and processing of this information.

Psychologists have long known that in such situations, people tend to subconsciously gives only a few key selection criteria , and on the other - forget . In everyday life, it is not too dangerous. But in the public and commercial organizations to solve complex problems of significant distribution (including financial) resources , the price of the damage on the choice of the best solutions is not exceptionally high. It is in such situations, virtually the only effective means of minimizing the error is the use of special techniques, technologies and software for processing information , which include a decision support system (DSS) - Decision Support System (DSS). These systems belong to modern information technology . They are necessary for leaders at all levels , as regard the management of information and material flows in the enterprise from the point of view of optimizing the parameters of any criterion .

DSS occupy a worthy place in the hierarchy of modern information technology (CIT) . Unfortunately, there is no ready-made software products adapted specifically for the tourism industry . Western packets class SYMIX, SyteLine, Syte Guide, R3 , etc. are not fully in line with our Ukrainian reality. Russian developments , such as the software “Galaxy” is quite complicated, cumbersome and not quite finished , universal [1].

Decision making , in most cases is the generation and evaluation of possible alternatives and selecting the best solution of these. Uncertainty - an integral part of the decision-making processes . One way to remove the uncertainty is a subjective evaluation specialist (expert, manager , leader) , which determines their preferences .

Decision Support (TS) is to aid the decision-maker (DM) in the decision-making process . Computer outage based on the formalization of the methods of obtaining the initial and interim assessments given by the decision maker , and the process of development of algorithmic solutions .

We list the main features of DSS :

1. Assistance in assessing the situation , the implementation of the choice of criteria and the assessment of their relative importance.

2 . Generation of possible solutions (Action Script) .

3 . Implementation of the evaluation scenarios (actions, decisions), and choose the best .

4 . Ensuring the continuous exchange of information and assistance in coordination of group decisions .

5 . Simulation decisions (in those cases where this is possible) .

6. Implementation of computer dynamic analysis of the possible consequences of decisions .

7. Collecting data on the implementation of the decisions and the implementation of evaluation results. The situation

is a management decision in the tourism business can be quite daunting, break down into several sub-problems , each of which can be represented by a private optimization model . Therefore, the decision in a complex management situation is understood as the process of solving the sequence of partial hierarchically ordered optimization problems. It makes sense to talk about distributed -making processes and management decisions . Comparison of partial solutions to the difficult situation the decision made at the highest hierarchical level of decision-makers in determining strategy for making decisions on personnel , routes, tourist products , etc.

The weak structuring of the decision problem , the presence of uncertainty and incomplete information make it difficult process of developing and implementing effective management decisions. Important role in the analysis and recognition of the problem situation belongs to experts. With the help of experts is possible to solve problems such as:

- To establish the existence of a problem making a decision ;
- Identification of the relationship with other problems ;
- Determination of the completeness and accuracy of information ;
- The establishment of parameters characterizing the situation of decision making and their values, etc.

Here is a sample list of tasks that must be included in the automated workplace (AWP) and serve as the manager of DSS (Fig. 1) [2] .

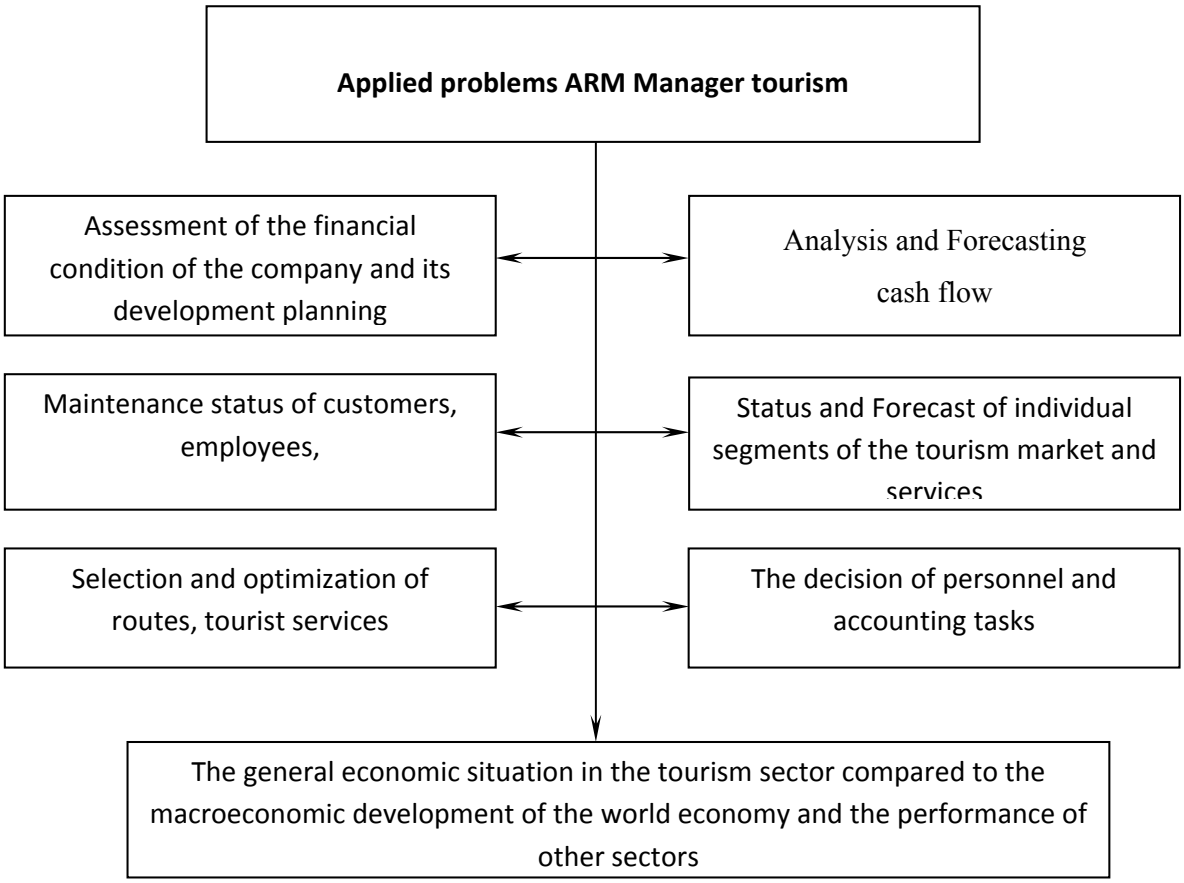

Fig. 1. DSS tasks in tourism business

When classifying DSS take into account :

- Structuring management problems solved ;
- The level of the hierarchy management firm , in which the decision is to be taken ;
- Belonging to the problem to be solved one way or another functional area of business;
- Kind of used information technology.

It is advisable to define three classes of decision support systems , depending on the complexity of the task and the application areas (see Table 1).

Table 1

DSS Class	Features	Purpose
First	The first class is the most compatible features are shared systems , databases, which are formed by many experts - specialists in various fields of knowledge	The first class DSS are designed for use in public higher-level control (the presidential administration, ministries) and controls of large companies (board of directors of a corporation) in the planning large, complex target programs and inform decisions
Second	The second class is a system of individual use , data bases which are formed directly by the user	The second class DSS are intended for use by middle-ranking civil servants , as well as heads of small and medium-sized firms for operational management tasks
Third	The third is a system of individual use , adaptable to the user experience solutions	The third class DSS are designed for frequent applications of system analysis and control (for example , the choice of the subject loan , the choice of the artist , the appointment to the post)

Obviously, in the tourism sector is advisable to use the second and third class of DSS , depending on the specific problem being addressed.

In the analysis and recognition of the experts of the problem situation allowed them to use familiar precedents and analogies. Create a library of analogies , specialized databases of problem situations. After the stage of involvement of experts in the preparation of alternative solutions can be used formal methods of mathematical processing of expert information . The combination of expertise and formal methods to obtain information about the problem situation , you need to make effective decisions. The lack of such information to a large extent determines the random nature of decisions.

For a more complete and relevant information, the exchange of information are used , along with local and regional, global information systems over the Internet. Network information is Web- documents supported browsers.

When developing information systems using modern simulation technology , technology-based distributed processing of information aimed at the creation of regional information systems.

For all levels of the administrative apparatus necessary components of the information , organizational , legal, software , and other security methods , which are based on the network architecture of telecommunication networks.

Using DSS senior management receives an important tool for processing of the necessary operational information on which to base and taking specific , competent management solutions .

References:

1. Larichev O.I., Moshkovich E.M. Qualitative methods of decision -making. Moscow: Nauka . FIZMATLIT , 1996.
2. Sergey Melnichenko. Workstation Manager : Konsp . lektsiy . - K.: KDTEU , 1999 . - 38 .
3. Krapivina G.A., T.E. Primak Analysis of mathematical models and numerical methods used in the rating management of recreational resources . / / Vistnik DITB , № 8. - Donetsk: Donets. Inst . tourist. Business , 2004 . - P.142 - 150 .
4. Danilchuk VF Bovsunovskaya AJ, GA Krapivina A mathematical model for determining priorities for the restoration of recreational opportunities areas and facilities . / / News DITB , № 8. - Donetsk: Donets. Inst tourist. Business , 2004 . - S. 32 - 39.

Приходченко С.Д.
Государственный ВУЗ «Национальный горный университет», ст. преподаватель

ИССЛЕДОВАНИЕ МИРОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В СФЕРЕ ЭЛЕКТРОННЫХ СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ УНИВЕРСИТЕТОМ

Развитие современных систем управления университетом невозможно без анализа существующих решений и накопленного опыта в данной сфере. Поэтому исследование состояния вопроса электронных систем управления университетом является важной и актуальной задачей в рамках проекта «Интегрированная Система Университетского Менеджмента: Заимствование Европейского Опыта Странами-Партнерами (INURE)».

Проведенный анализ показал, что на данном этапе развития большинство университетов обладает системами электронного управления университетом, однако при этом у университетов, внедряющих такие системы долгое время, накопилось большое количество разнородных модулей, взаимодействие которых наглядно иллюстрирует состояние системы Университета Вашингтона (Сиэтл) (рис. 1)

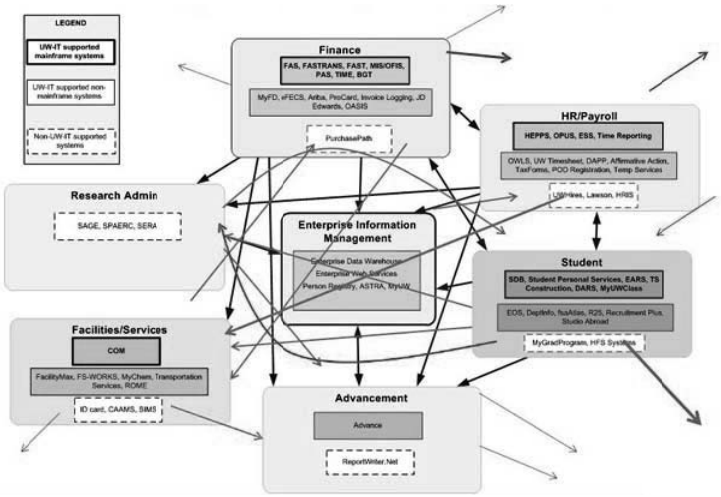

Рис. 1 - структура взаимодействия модулей ИСУ университета, развивавшейся хаотично, на примере университета Вашингтона, Сиэтл.

Тем не менее, подобное положение вещей в подавляющем большинстве университетов сохраняется, исходя из соотношения целесообразность/затраты на развитие новой системы управления.

Университеты, сохраняющие старые наработки систем управления, обладают в значительной мере подобными системами, основные элементы которых заключаются в:

1. Кроссплатформенности основной системы управления;
2. Системой взаимодействия с пользователями, основанной на работе через веб-интерфейс;
3. Поддержке разработанных ранее модулей и систем.

Схема работы пользователей таких систем, может быть иллюстрирована рис. 2.

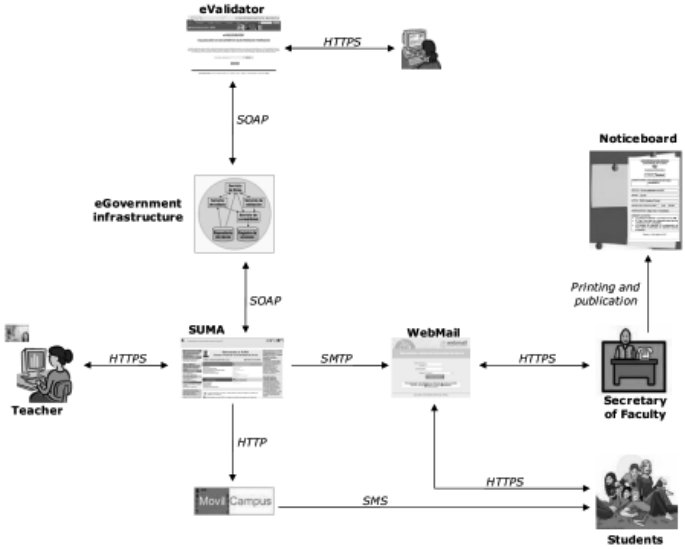

Рис.2 - Взаимодействие ИСУ университета с пользователями разного уровня доступа на примере университета Мурсии.

В случае, если университет принимает решение о кардинальной перестройке системы электронного управления, то к вышеперечисленным требованиям обычно выдвигаются и такие требования как:

- требования полностью безбумажной технологии документооборота;
- унификации документооборота, применительно к существующим стандартам;
- контроль состояния и версий документов;
- построение системы индексации хранимых материалов;
- унификации пользовательских аккаунтов;
- интеграции в существующие системы отчетности (в каждой стране есть своя специфика, однако существование надуниверситетских систем отчета и контроля является практически повсеместным).

По исследованиям университета Майами внедрение системы электронного безбумажного документооборота влечет за собой такие факторы, как:

- Экономия времени для продуктивности бизнеса;
- Сокращение печати документов;
- Уменьшение или полное устранение архивов документов;
- Уменьшение или полное устранение переработки архивов документов;
- Отсутствие потерь документов;
- Улучшенная безопасность;
- Предоставление широкого доступа для улучшения обслуживания клиентов;
- Улучшение жизненного цикла управления документами.

В частности для университета Майами приводится такая иллюстрация пользы электронного документооборота (рис. 3)

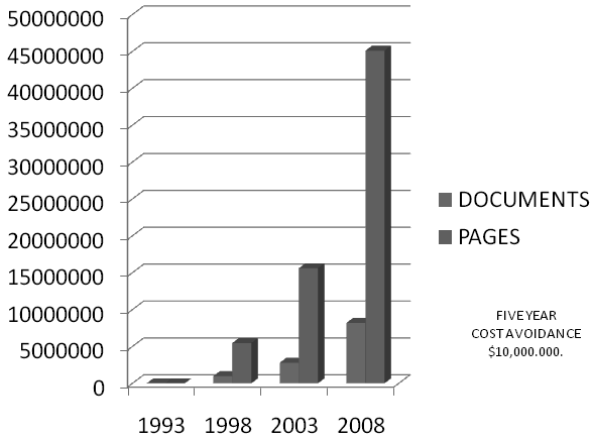

Рис.3 - Экономические выгоды от внедрения безбумажного документооборота на примере университета Майами

Из рассмотренных материалов можно сделать следующие выводы для систем, разрабатываемых без опоры на старые наработки: необходимы кроссплатформенность и открытость кодов; четкое видение архитектуры проекта в целом, и подключаемых модулей, в перспективе десяти и более лет; строгое следование стандартам.

Для систем, использующих существующие наработки, предлагается оценить перспективу развития проекта в данной архитектуре; оценить перспективы развития старого проекта в рамках новой архитектуры; выбрать наилучший вариант дальнейшего развития ИСУ.

Prykhodchenko S.D.
State HEI « National Mining University», senior teacher

ANALYSIS OF THE GLOBAL STATE IN THE SPHERE OF UNIVERSITY ELECTRONIC MANAGEMENT SYSTEMS

Development of the modern systems of university management (IUMS) could not be possible without the analysis of the existing solutions and experiences in this field. Therefore, investigation of the state of issue of IUMS is an important and urgent task in the framework of the project «Integrated university management system: EU experience on NIS countries' ground (INURE)».

The present research has proved that mostly all universities have IUMS, though institutes that implement such a

system for a long period of time has accumulated a large number of disparate units, the interaction of which illustrates the state of the system at the University of Washington (Seattle) (Fig. 1).

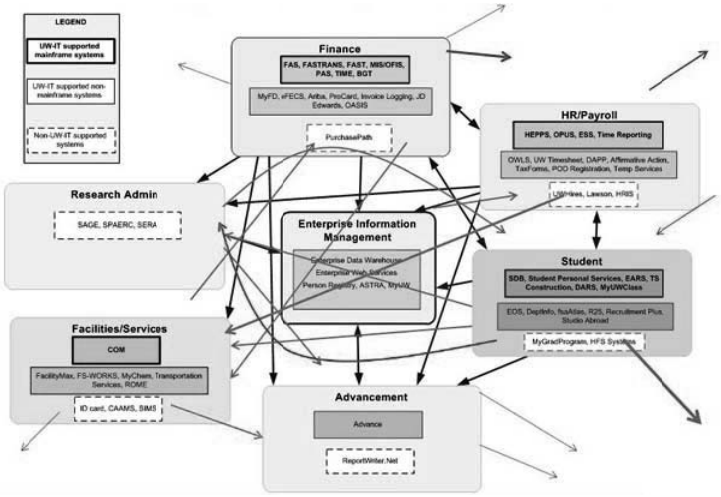

Fig.1. Structure of the IUMS modules that were developed erratically. Example of the University of Washington, Seattle.

However, such a state of affairs remains in the vast majority of universities due to the ratio of the feasibility / cost of a new system development.

Universities that preserve old operating management systems have largely similar systems, key peculiarities of which are:

1. Cross-platform system of basic management module;
2. System of interaction with users, based on the web interface;
3. Support of the previously developed solutions and modules.

The work of users of such systems can be illustrated by Fig. 2.

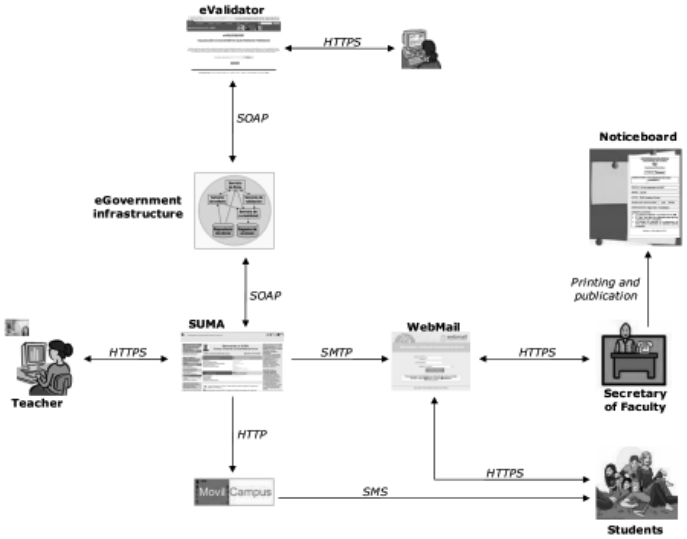

Fig. 2. Context diagram about the publishing of exam announcements and marks service.

If the University decides to transform IUMS radically, then following requirements arouse:

- completely paperless document management;
- harmonization of documents, relating to existing standards;
- monitoring the status and versions of documents ;
- construction of an indexation system of the stored materials;
- unification of users' accounts;
- Integration into the existing reporting systems (each country has its own specifics, but national reporting and control systems are almost universal) .

According to a research of the University of Miami introduction of electronic paperless workflow involves factors such as:

- saving time for business productivity;
- reduce printing documents;
- reducing or eliminating the archives of documents;
- reducing or eliminating processing document archives;
- no loss of documents;
- improved security;
- providing broad access to improve customer service;
- improved life cycle of document management.

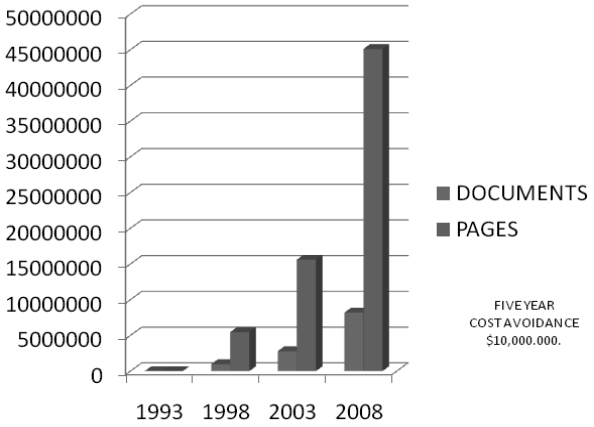

Figure 3 - Economic benefits from the introduction of a paperless document circulation. Example of the University of Miami.

On the base of conducted analysis we may suggest following recommendations:
Regarding the development of systems that do not base on existing solutions are essential:

1. cross-platform and open source;
a. clear vision of the architecture (in the long term of ten years or more) of the whole project and its modules;
b. strict adherence to the standards.
2. For systems using existing solutions:
a. evaluation of the future development of the project according to the chosen architecture
b. evaluation of the prospects of the old project within the new architecture;
c. choose the best option for further development of IUMS.

Прокопенко О.В.
Сумский государственный университет, д.э.н., профессор, декан факультета экономики и менеджмента;
Высшая экономико-гуманистическая школа, профессор
Школа В.Ю.
Сумский государственный университет, к.э.н., доцент, заместитель заведующего кафедрой экономической теории, доцент
Щербаченко В.А.
Сумский государственный университет, магистр маркетинга, соискатель

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ

Экономика знаний – высший этап развития постиндустриальной и инновационной экономики, является фундаментом общества знаний или информационного общества [4]. Часто термин «экономика знаний» используют как синоним инновационной экономики. Процесс развития такой экономики заключен в повышении качества человеческого капитала, в повышении качества жизни, в производстве знаний, высоких технологий, инноваций и высококачественных услуг.

Впервые термин «экономика знаний» был введен в научный оборот австро-американским ученым Фрицем Махлупом (1962) в применении к одному из секторов экономики [2]. Позже Питер Друкер определяет новое

знание как главный экономический ресурс [1]. При этом, на его взгляд, именно новая экономика является «экономикой знаний», сфера производства и распространения информации– «индустрия знаний», а все общество – это «общество знаний». Сегодня производство знаний и высоких технологий служит основным источником роста экономики в развитых странах.

Описывая характерные черты экономики знаний, прежде всего, необходимо определить ее главное отличие от других типов экономик. Для экономики средних веков главным ресурсом была земля, для экономики индустриального общества – капитал, главный ресурс экономики знаний – информация и знания.

Главным фактором формирования и развития экономики знаний является интеллектуальный капитал. Исследованиям сущности интеллектуального капитала посвящено большое количество научных трудов отечественных и зарубежных учёных, среди которых Г. Беккер, Е. Брукинг, Дж. Гелбрейт, С. Кузнец, Р. Солоу и др.

Однако в условиях развития информационного общества традиционные подходы к определению интеллектуального капитала не полностью отражают его сущность. На взгляд авторов, интеллектуальный капитал следует рассмотреть как совокупность человеческого, организационного, потребительского и информационного капиталов, взаимодействующих друг с другом (рис. 1).

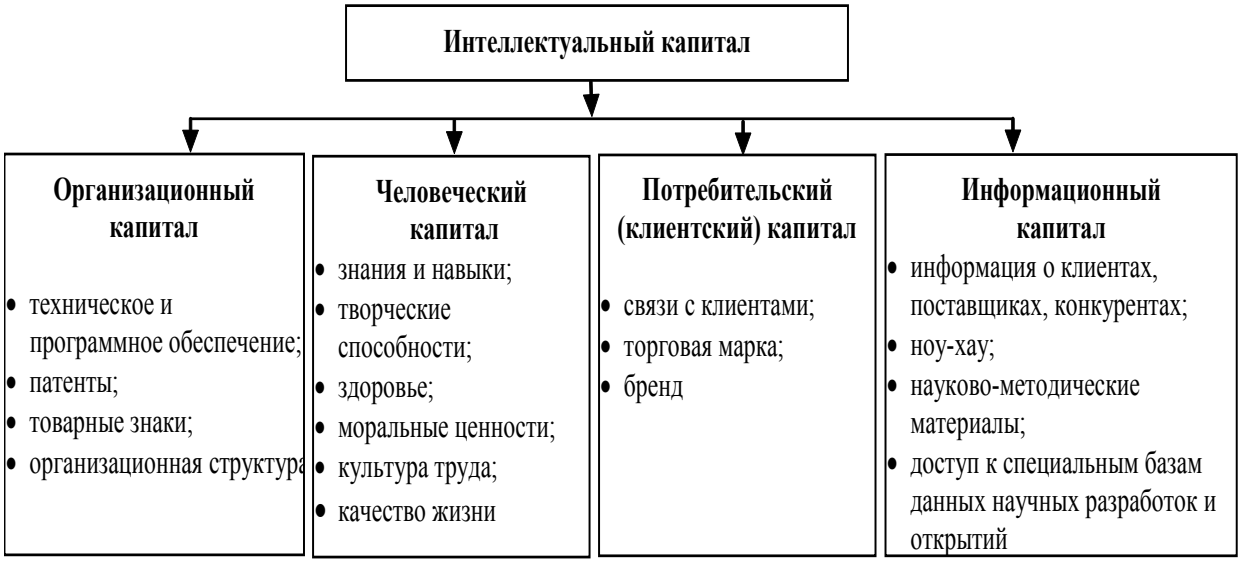

Рисунок 1 – Структура интеллектуального капитала

Таким образом, **интеллектуальный капитал** – это комплекс взаимосвязанных нематериальных ресурсов и возможностей участников производственного процесса использовать приобретенные знания и умения для создания инновационных продуктов, способствуя развитию национальной экономики. Он является основой богатства, определяющая конкурентоспособность экономических систем, ключевой ресурс их развития.

Для экономики знаний характерны высокий индекс экономической свободы, развитые гражданское общество и демократия, общество знаний. Пока в наибольшей степени реализовали экономику знаний США и, частично, ведущие страны ЕС. Необходимо отметить, что США расходуют на НИОКР около 40% общемировых затрат [3].

Еще одна структурная характеристика экономики знаний – высокий уровень доли добавленной стоимости, создаваемой высокотехнологичными отраслями экономики и сектором интеллектуальных услуг в ВВП. Формирование устойчивой и развитой институциональной среды является одной из самых важных предпосылок к становлению и развитию экономики знаний. Кроме того, необходимо создавать механизмы, которые стабилизируют и регулируют эту среду, предоставлять возможность постоянного развития институтов новой экономики.

Общими методологическими основами инновационного развития является ряд концепций западных экономистов, в частности, идеи Й. Шумпетера о конкуренции на основе инноваций в корпорациях как главного фактора экономической динамики; концепция индустриальных кластеров (М. Портер); концепция технологических систем (Дж. Дози, Н. Розенберг); концепция национальных инновационных систем (К. Фримен, Р. Нельсон, Б-А. Лундвалл) [4,5,6,7].

Выводы. Проявлением экономики знаний является её инновационный характер. Эффективность инновационного процесса во многом определяется тем, каким образом основные субъекты инновационной системы взаимодействуют друг с другом как элементы коллективной системы создания и использования знаний. Инновации во многих случаях лишь косвенно влияют на экономическую эффективность фирмы, так

инновационная сфера очень часто оказывается зоной, так называемых провалов рынка. Потому социальные заказы на инновации поступают не от конкретных предприятий или менеджеров, а формируются экономической системой в целом.

Стимулирование развития экономики знаний требует особенного государственного подхода. Здесь важным является сотрудничество государства и частного бизнеса, поскольку НТП на современном этапе основываются на сложной системе взаимосвязей субъектов производства и потребления знаний, управления их потоками и обеспечения практического использования. Управления знаниями открывает широкий спектр перспектив, как для отдельных индивидов, так и для общества в целом.

Литература

1. Друкер П.Ф. Эпоха разрыва : ориентиры для нашего меняющегося общества. – М : Вільямс И.Д., 2007. – 336 с.

2. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США : пер. с англ. И.И. Дюмулена и др. / вступ. статья Г.В. Полуниной, ред. Е.И. Розенталь. – 1962. – 402 с.

3. Мойсейчик, Г.И. Подходы к инвестированию надо менять. Немедленно // Банкаўскі веснік. – 2003. – N 19. – С. 27.

4. Сайт свободной энциклопедии Википедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/ Экономика_знаний.

5. Шумпетер И.А. Теория экономического развития. – M., 1982.

6. Freeman C. The national system of innovation in historical perspective // Cambridge journal of economics. – 1995. – N 19.

7. Technical change and economic theory / Ed.G. Dosi, C. Freeman, R. Nelson. L. : Printer,1998.

8. Lundvall B.-A. Innovation as an interactive process: form user – producer interaction to national system of innovation //Technical change and economic theory; National systems of innovation: towards a theory of innovation and interactive learning/Ed. B.-A. Lundvall. L : Printer,1992.

Prokopenko O.V.
Sumy State University, Doctor of Economics, professor, dean of the faculty of economy and management; Higher School of Economics and humanistic, professor
Shkola V.Y.
Sumy State University, PhD, associate professor, associate professor of the department of economic theory
Shcherbachenko V.O.
Sumy State University, Master of Science, doctoral candidate

FORMATION AND DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE ECONOMY

Knowledge economy is the highest stage of post-industrial and innovative economy development and the foundation of the knowledge and information society [4].The term “knowledge economy” is often used as a synonym for the innovation economy. The process of such economy development is to improve the quality of human capital, to improve the life quality, to manufacture of high-tech knowledge, innovation and high-quality services.

For the first time, the term “knowledge economy” was introduced into scientific Austrian-American scientist Fritz Machlup (1962) applied to one of the economy sectors [2]. Later, Peter Drucker defines new knowledge as the main economic resource [1]. In this case, in his view, it was the new economy is the “knowledge economy”, the scope of the information production and dissemination, “knowledge industry” and whole of the society - the “knowledge society”. Today the production of knowledge and high technology is the main source of economic growth in developed countries.

In describing the characteristics of the knowledge economy, first need to to define its main difference from other types of economies. The main resource for the Middle Ages economy was the ground, for the economy of the industrial society - capital, the main resource of the knowledge economy - information and knowledge.

The main factor in the formation and development of the knowledge economy is intellectual capital. A large number of scientific works of Russian and foreign scientists, including Becker, E. Brooking, J. Galbraith, S. Smith, R. Solow, etc. are devoted to defining the essence of intellectual capital.

In the conditions of information society, development traditional approaches to intellectual capital determination fail to represent its essence in full. In the author’s opinion, intellectual capital should be considered as an aggregate of human, organizational, consumer and informative capitals, which interwork with each other (scheme 1).

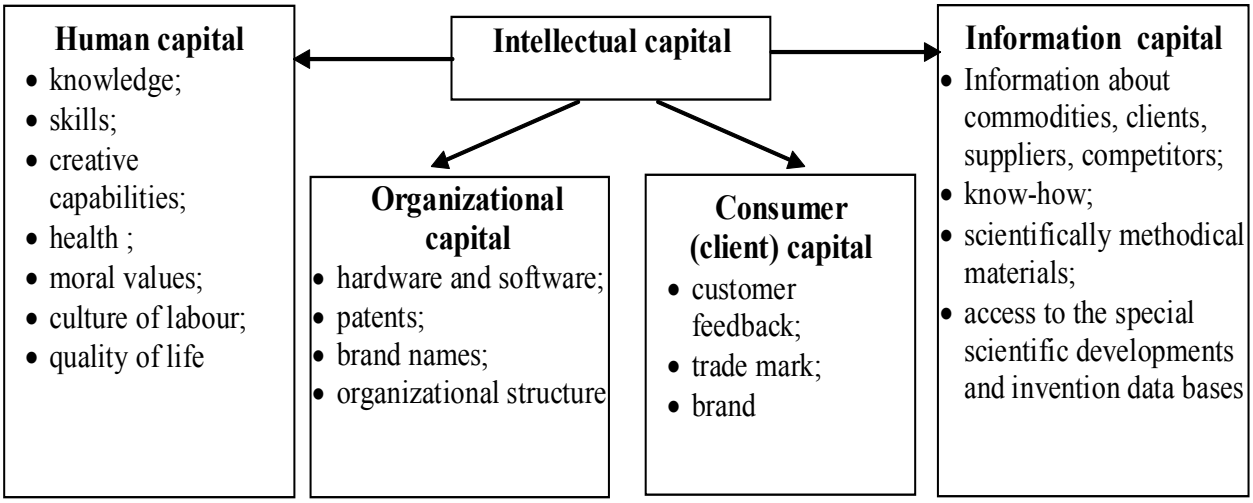

Scheme 1 Intellectual capital structure

Thus, **intellectual capital** is the complex of connected intangible resources and possibilities of production process participants to use acquired knowledge and abilities in innovative products creation, facilitating national economy development. It is important to emphasize that it is not enough to invest separately in each of them. They should support each other, creating a synergistical effect.

A high index of economic freedom, the development of civil society and democracy, a knowledge society are characterized for the knowledge economy. So far USA implements a knowledge-based economy in most and the leading EU countries in part. It should be noted that the United States spends more about 40% of global costs on R & D [3].

Another structural feature of the knowledge economy is the high level of added value share, which created by high-tech sectors of the economy and intellectual services sector in GDP.

Formation of a stable and developed institutional environment is one of the most important prerequisites for the establishment and development of the knowledge economy. In addition, it is necessary to create mechanisms that stabilize and regulate this environment, provide the ability to direct the development of the institutions of the new economy.

General methodological foundations of innovation development is a number of concepts of Western economists, in particular, Schumpeter idea of competition through innovation in corporations as the main factor of economic dynamics, the concept of industrial clusters (Porter), the concept of technological systems (J. Dozy, N. Rosenberg), the concept of national innovation systems (K. Freeman, R. Nelson, B-A. Lundvall) [4,5,6,7].

Conclusion. Manifestation of the knowledge economy is its innovative character. The effectiveness of the innovation process is largely determined by the way, in which the main actors of the innovation system interact with each other as elements of a collective system of knowledge creation and using. In many cases innovations is only indirectly affect the economic viability of the firm, as an innovative sector is very often the area of so-called market failures. Because of it, social orders on innovation does not come from specific companies or managers and formed the economic system in general.

Stimulation of knowledge economy development requires a special state approach. Of significance here is the cooperation of the state and private business, as at the present stage of STP based on a complex system of interactions subjects of production and knowledge consumption, cash flow management and provide practical using. Knowledge management opens up a wide range of perspectives, both for individuals and for society in general.

Literature

1. Друкер П.Ф. Эпоха разрыва : ориентиры для нашего меняющегося общества. – М : Вільямс И.Д., 2007. – 336 с.

2. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США : пер. с англ. И.И. Дюмулена и др. / вступ. статья Г.В. Полуниной, ред. Е.И. Розенталь. – 1962. – 402 с.

3. Мойсейчик, Г.И. Подходы к инвестированию надо менять. Немедленно // Банкаўскі веснік. – 2003. – N 19. – С. 27.

4. Сайт свободной энциклопедии Википедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/ Экономика_знаний.

5. Шумпетер И.А. Теория экономического развития. – М., 1982.

6. Freeman C. The national system of innovation in historical perspective // Cambridge journal of economics. – 1995. – N 19.

7. Technical change and economic theory / Ed.G. Dosi, C. Freeman, R. Nelson. L. : Printer,1998.

8. Lundvall B.-A. Innovation as an interactive process: form user – producer interaction to national system of innovation //Technical change and economic theory; National systems of innovation: towards a theory of innovation and interactive learning/Ed. B.-A. Lundvall. L : Printer,1992.

Савчук Людмила
заведующий кафедрой информационных технологий и
высшей математики, Хмельницкий экономический университет (ХЭУ)
Пайонк Денис
преподаватель кафедры информационных
технологий и высшей математики, ХЭУ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОГРЕССИВНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ЭКОНОМИСТОВ

Применение в образовании прогрессивных информационных и коммуникационных технологий, педагогически организованных образовательных технологий делает реальной возможность создания различных моделей организации учебного процесса, в котором применяются информационно-образовательные ресурсы.

Сегодня единое информационное пространство формируется на базе компьютерной индустрии знания. В нем существуют интеллектуальные системы, освоение которых открывает значительные пользовательские возможности в профессиональном росте. Анализ научно методической, педагогической литературы свидетельствует о широком спектре взглядов ученых, педагогов на предмет применения информационных и коммуникационных технологий в профессиональной подготовке будущих специалистов (И. Роберт, М. Жалдак, Н. Макарова Г. Ващенко, М. Приходько, Н. Денисенко и др.). «Стремительное развитие информационных и коммуникационных технологий приводит к значительной перестройке информационной среды современного общества, открывая новые возможности общественного прогресса, что находит свое отражение, прежде всего в сфере образования. Достижения в создании и развитии принципиально новых технологий, позволяют прогнозировать разработку и применение программно-методических средств информационного влияния, ориентированных на выполнение различных видов самостоятельной деятельности по сбору, обработке, передаче, хранению информации об объектах предметной среды…». И.В. Роберт выделяет основные функциональные возможности средств информационных технологий, создающие предпосылки для интенсификации процесса обучения:

- незамедлительная обратная связь между пользователями и средствами информационных технологий;
- компьютерная визуализация информации об исследуемых объектах или закономерностях процессов, явлений реально протекающих и «виртуальных»;
- архивное хранение больших объемов информации с возможностью их передачи, а также быстрого доступа к центральному банку данных;
- автоматизация процессов вычислительной, информационно-поисковой деятельности, обработки результатов учебного эксперимента с возможностью многократного повторения фрагмента или самого эксперимента;
- автоматизация процессов информационно-методического обеспечения, организационного управления учебной деятельностью.

Внедрение информационных и коммуникационных технологий в систему образования учебного заведения расширяет возможности учебного процесса как разнообразными программными средствами, так методами развития креативности у студентов. К таким программным средствам относятся моделирующие комплексы, экспертные системы, поисковые, обучающие, интеллектуальные, а также программы для проведения деловых игр профессиональной направленности. Использование вышеперечисленных программных средств, позволит нам по-новому активизировать творческую активность обучаемых и реализовать новые методы работы на занятиях. Главное дидактическое назначение прогрессивных информационных технологий – ускорить процесс усвоения учебного материала, приблизить учебный процесс к наиболее эффективным характеристикам.

Использование прогрессивных технологий в образовательном процессе сами по себе выступают мощным фактором повышения мотивации в освоении новых знаний. Мы обращаем внимание на следующие пути и способы мотивации, которые рекомендуется учитывать при внедрении информационных и коммуникационных технологий в учебный процесс:

- структурирование учебного материала, разделение его на логически целостные, небольшие по размеру блоки, которые способствуют решению задач при изучении различных точных дисциплин;
- повышение актуальности и новизны содержания при использовании электронных учебников и мультимедийных комплексов;
- раскрытие значимости профессиональных знаний;

– предоставление студентам свободы действий при управлении объектами различной сложности, в рамках заданных ограничений;

– применение наглядности, эмоциональности, реалистичного эффекта с возможностью моделирования задач и явлений с использованием 3D графики, для получения максимального впечатления от изучаемого материала;

– использование эстетических компонентов (просмотр картин, включение музыкального сопровождения), для оживления сухого, статистического материала;

– применение активных методов и форм обучения: совместных сетевых проектов, деловых компьютерных игр, обучение через использование глобальных банков информации.

Основываясь на собственном педагогическом опыте, а также принимая во внимание научные исследования, нами были определены основные установки информационно-технической подготовки будущих экономистов. Следовательно, основными установками выступают: умение использовать компьютер как средство получения и обработки экономической информации; знания о возможности применения компьютеров в общественной, профессиональной и личной жизни; осознание роли информационных систем в обеспечении конкурентоспособности экономики, в изменениях на рынке труда и в структуре рабочих мест. Обобщив работы ведущих учёных и опыт использования компьютеров в высших экономических учебных заведениях, мы определили роль информационных технологий в учебном процессе, а именно:

1) Интенсификация процесса обучения и повышения его эффективности за счет возможности обработки большого объема учебной информации;

2) Развитие познавательной активности, самостоятельности, повышение интереса к знаниям;

3) Установление обратной связи, необходимой для управления учебным процессом;

4) Систематический контроль знаний, умений и навыков;

5) Совершенствование форм и методов организации самостоятельной работы студентов с техническими и коммуникационными средствами обучения;

6) Индивидуализация процесса обучения.

Итак, информатизация образования – это целенаправленно организованный процесс обеспечения сферы образования теорией, технологией и практикой создания оптимального использования научно-педагогических, учебно-методических, программно-технологических разработок, ориентированных на реализацию дидактических возможностей информационных и коммуникационных технологий, применяемых в комфортных и здоровьесберегающих условиях.

Подводя итоги, можно сказать, что использование прогрессивных информационных и коммуникационных технологий в системе образования способствует повышению эффективности обучения за счет его индивидуализации, развивает умение результативно использовать полученные знания на практике, формирует информационную компетентность и понимание в использовании технологий. Новые формы обучения на основе информационных и коммуникационных технологий позволяют интенсифицировать учебный процесс, увеличить скорость восприятия информации, понимания значительных массивов знаний, становятся мощным фактором повышения мотивации в освоении новых знаний. Считаем наиболее перспективным дальнейшее исследование роли информационных и коммуникационных технологий в создании различных прогрессивных моделей организации учебного процесса.

Литература

1. Нестеров А.В., Тимченко В.В., Трапицын С.Ю. Информационные педагогические технологии. Учебно-методическое пособие, - СПб.: Издательство ООО «Книжный дом», 2003 – 340 с.

2. Роберт И.В., Лавина Т.А. Толковый словарь терминов понятийного аппарата информатизации образования. – М.:БИНОМ. Лаборатория знаний, 2012

3. Квашнина С.И., Антипова А.Н., Мамаева Н.Л. Информационные технологии в системе непрерывного экологического образования // Успехи современного естествознания. – 2009. -№5 – С. 107-107

4. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования. – М.: Школа-Пресс, 1994. – 205 с.

Savchuk Ludmila
Khmelnitsky Economical University (KEU), Head of the
Department of Information Technology and Higher Mathematics
Payonk Denis
Lecturer, Department of Information
Technology and Higher Mathematics, KEU

THE USE OF ADVANCED INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN VOCATIONAL TRAINING OF FUTURE ECONOMISTS

Application of pedagogically organized educational technologies in the formation of advanced information and communication technologies makes real the possibility of creating different models of organization of educational process, which makes use of information and educational resources.

Today, a single information space is formed on the basis of the computer industry of knowledge. There are intelligent systems, the development of which offers significant possibilities of professional growth to the user. The analysis of scientific, methodological, educational literature suggests a wide range of views of scientists, educators regarding the use of information and communication technologies in the vocational training of future specialists (I. Robert M. Zhaldak, N. Makarova Vashenko G., M. Prikhodko, N. Denisenko etc.). "The rapid development of information and communication technologies results in a major restructuring of the information environment of modern society, opening up new opportunities of social progress which is reflected above all in the sphere of education. Achievements in the creation and development of innovative technologies allow to predict the development and use of software and methodological means of information influence, focused on the implementation of various types of independent activities in the collection, processing, transmission, storage of information about objects of the objective environment ...". I.V. Robert distinguishes main functional features of information technology means which create conditions for the intensification of the learning process:

- immediate feedback between the users and the means of information technologies;
- computer visualization of information about the investigated objects or patterns of processes and phenomena which actually take place or which are «virtual»;
- archival storage of large amounts of data with the possibility of their transmission, as well as easy access to central data bank;
- automation of computing, informational and searching activities, processing of the results of educational experiment with the possibility of multiple repetition of the fragment or the experiment;
- automation of processes of information and methodological support, organizational management of educational activities.

The implementation of information and communication technologies in educational system of the institution extends the capabilities of educational process both by a variety of software, and by the methods of creativity development of students. These software tools include modeling systems, expert systems, search engines, educational, intellectual, as well as programs for the business games of professional orientation. Using the above software will allow us to re-activate the creative activity of students and implement new ways of working in the classroom. The main didactic purpose of advanced information technologies is to accelerate the learning process and to give the most efficient performance to the process of learning.

The use of advanced technologies in the educational process itself is a powerful factor in increasing the motivation of learning new knowledge. We pay attention to the following ways and means of motivation, which are recommended to take into account when implementing information and communication technologies in the educational process:

- structuring of educational material, its division into logically integral, small-sized blocks that contribute to the solution of various problems in the study of exact sciences;
- to increase the relevance and novelty of content with the help of electronic textbooks and multimedia systems;
- to disclose the significance of professional knowledge;
- to provide students with the freedom of action in the management of objects of different complexity, within defined limits;
- application of visibility, emotionality, realistic effects with the possibility of modeling tasks and events with the use of 3D graphics in order to maximize the experience of the material under study;
- the use of esthetic components (view of paintings, the inclusion of music) to revitalize dry, statistical material;
- the use of active methods and forms of education: collaborative network projects and computer business games, learning through the use of global banks of information.

Based on my own pedagogical experience, and taking into account the research, we have identified the basic positions

of informational and technical preparation of future economists. Therefore, the basic positions are: the ability to use the computer as a means of obtaining and processing of economic information, knowledge about the possibility of the use of computers in social, professional and personal life, awareness of the role of information systems in ensuring the competitiveness of the economy, changes in the labor market and in the structure of employment. Summarizing the work of leading scientists and experience in the use of computers in higher economic educational institutions, we identified the role of information technologies in the educational process, as follows:

1) the intensification of the learning process and enhancing the efficiency through the ability to handle a large amount of educational information;

2) development of cognitive activity, independence, increasing interest in knowledge;

3) the establishment of feedback necessary for educational process management;

4) a systematic control of knowledge, skills and abilities;

5) improvement of the forms and methods of independent work of students with technical and communicational training tools;

6) individualization of the learning process.

So, the informatization of education - is purposefully organized process of providing education with a theory, technology and practice of creating the optimal use scientific and pedagogical, educational and methodological, software and technological developments aimed at implementing of didactic possibilities of information and communication technologies used in the comfort and health-conditions.

Summing up, we can say that the use of advanced information and communication technologies in education contributes to the learning efficiency due to its individualization, develops the ability to effectively use this knowledge in practice, and forms an information competency and understanding in the use of technology. New forms of education based on information and communication technologies can intensify the learning process, increase the speed of information perception, understanding the significant body of knowledge, become a powerful factor in increasing the motivation to learn new knowledge. We believe further investigation of the role of information and communication technologies in the creation of a variety of advanced models of the educational process is the most promising.

სერგო სვანაძე
ეკონომიკის დოქტორი, ქუთაისის უნივერსიტეტის და
აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

საქართველოში დაბეგვრის სისტემით ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების ძირითადი ასპექტები

გადასახადები და ზოგადად საგადასახადო სისტემა ეკონომიკაზე სახელმწიფო ზემოქმედების ერთ-ერთი მექანიზმია. სწორად ორგანიზებულ საგადასახადო სისტემას შეუძლია როგორც დადებითად იმოქმედოს ეკონომიკურ პროცესებზე, ასევე აღმოფხვრას ან მინიმუმამდე დაიყვანოს ნეგატიური მოვლენები. სახელმწიფო ბიუჯეტის შემოსავლების ძირითადი წყარო გადასახადებია. გადასახადები არის ეშპ-ის წილი, რომელიც შედის ბიუჯეტში. ეს წილი საბაზრო ეკონომიკის ქვეყნებში სხვადასხვა სიდიდისაა. მაგალითად, 90-იანი წლებში აშშ-ში ის შეადგენდა 30%-ს, გერმანიაში-38%-ს, საფრანგეთში-44%-ს, ინგლისში-37%, იტალიაში-40%-ს, კანადაში-37%-ს, შვეციაში-51%-ს, საქართველოში იგი მერყეობდა 5,7%-დან 8,4%-მდე.

სახელმწიფოს მიერ ეკონომიკაზე ზემოქმედების პროცესში გადასახადები გამოიყენება როგორც ინსტრუმენტი შიდა ეროვნული პროდუქტისა და ეროვნული შემოსავლის გადანაწილებისა, რომლებიც გავლენას ახდენენ ეკონომიკური ზრდის პროპორციებისა და ტემპების ფორმირებაზე. ეკონომიკური ზრდის ტემპების გათანაბრების მიზნით ზოგიერთი ქვეყნები გამოიყენებენ საგადასახადო მექანიზმს ინვესტიციებზე მოთხოვნათა რეგულირების საქმეში. საგადასახადო მექანიზმის გამოყენებით სახელმწიფო ქმნის საჭირო პირობებს კაპიტალის დაგროვების გასაფართოებლად ყველაზე უფრო ხელსაყრელ დარგებში, რომლებიც განსაზღვრავს სამეცნიერო-ტექნიკურ პროგრესს, აგრეთვე ახედენს დაბალრენტაბელური დარგების ხელშეწყობას, რომლებიც უზრუნველყოფენ სასიცოცხლოდ აუცილებელ წარმოებასა და მომსახურებას. საგადასახადო მექანიზმი ასევე გამოიყენება ქვეყნის რეგიონების განვითარების გამოსათანაბრებლად, სტიმულს იძლევა ეკონომიკურად ჩამორჩენილი რაიონების დაჩქარებული ტემპებით განვითარებისათვის, რაც მიიღწევა ამ რაიონებში წარმოების ნაწილობრივ ან მთლიანად გადასახადებისაგან განთავისუფლებით და სხვა პრეფერენციებით.

საგადასახადო რეგულირება მოიცავს აგრეთვე სოციალურ სფეროს-ეკოლოგიას, სოციალურ ინფრასტრუქტურას,

მოსახლეობის სოციალურ დაცვას და ა.შ. ანუ გადასახადების საშუალებით ხდება ეკონომიკური ცხოვრების ყველა მხარის რეგულირება. +

საქართველოს საგადასახადო სისტემა ჯერ კიდევ ფორმირების პროცესშია. ამასთან უნდა გავითვალისწინოთ, რომ საგადასახადო დაბეგვრის ორგანიზებაში არ არსებობდა მემკვიდრეობა და საგადასახადო სისტემის შექმნა მოგვიხდა არსებითად თავიდან, რადგანაც საქართველოშიც (მსგავსად სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებისა) მოქმედებდა ერთიანი ცენტრალიზებული საბჭოთა კავშირის საგადასახადო სისტემა, მიუხედავათ მასში გაერთიანებული საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების ეროვნული, ისტორიული, კულტურული, მენტალური და თუგინდ ეკონომიკური და ინტელექტუალური განვითარების დონის განსხვავებულობისა. გადასახადების შინაარსი და ამოღების მექანიზმი პასუხობდა მბრძანებლურ-ადმინისტრაციულ სისტემას და ცენტრალიზებულ სახელმწიფო ეკონომიკას. ბუნებრივია ქვეყანაში ეკონომიკური და პოლიტიკური ცხოვრების კარდინალურმა ცვლილებებმა უკვე 80-90-იანი წლების მიჯნაზე გამოავლინა ამ მექანიზმის უვარგისობა სამეურნეო ცხოვრების ახალ პირობებში, წარმოაჩინა ახალი საგადასახადო სისტემის შემუშავებისა და შემოღების აუცილებლობა. საგადასახადო სისტემის რეფორმირება ჯერ კიდევ საბჭოთა კავშირის პერიოდში, მისი არსებობის უკანასკნელ წლებში დაიწყო, მაგრამ თავისი არსით იგი მაინც ერთიანი საბჭოთა იმპერიის სისტემაზე და წყობაზე აგებული იყო საბაზრო ელემენტების გათვალისწინებით, მაგრამ საქართველოს მიერ სახელმწიფო დამოუკიდებლობის გამოცხადებამ 90-იანი წლების დასაწყისში დღის წესრიგში დააყენა და დააჩქარა დამოუკიდებელი საგადასახადო სისტემის ჩამოყალიბება. +

საქართველოში ახალი საგადასახადო სისტემის ჩამოყალიბებას საფუძველი ჩაეყარა კანონით „წარმოებების, გაერთიანებებისა და ორგანიზაციების გადასახადთა შესახებ“, რომელიც მიღებული იქნა ჯერ კიდევ საბჭოთა კავშირის დროს 1990 წელს. ხოლო საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდგომ 1991 წელს საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს მიერ მიღებული იქნა „საგადასახადო სისტემის ზოგადი საფუძვლების შესახებ“ საქართველოს რესპუბლიკის კანონი, რომელის მოწმედებაში შევიდა 1992 წლიდან.1993 წლის დეკემბერში მიღებული იქნა „საგადასახადო სისტემის საფუძვლების შესახებ“ საქართველოს რესპუბლიკის კანონი, რომელიც ამოქმედდა 1994 წლის 1 იანვრიდან. ხოლო 1997 წლის ივლისის თვეში საქართველოს პარლამენტის მიერ მიღებული იქნა საგადასახადო კოდექსი. იმ პერიოდისათვის საგადასახადო სისტემის ძირითად ამოცანას წარმოადგენდა სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტის ლიკვიდაცია ანუ ფისკალური ფუნქცია. პრაქტიკულად ძალზე შესუსტდა მასში ფინანსური რესურსების გადანაწილებისა და მათი გამოყენების კონტროლის ფუნქციები. აღნიშნული ნაკლი პრინციპში ვერც შემდგომ მიღებულმა და მოქმედებაში შესულმა (2004 წელი და 2010 წელი) საგადასახადო კოდექსმა აიცილა, ამასთან მიუხედავად ხელისუფლების მხრიდან „ახალი“ საგადასახადო კოდექსის ყოველ მიღებაზე მისი სრულყოფილების გაცხადებისა, კოდექსის მიღებიდან საკმაოდ მცირე პერიოდში მასში შეტანილი იქნა მრავალი ცვლილება და ახლო მომავალში მოსალოდნელია დღეს მოქმედი საგადასახადო კოდექსის შეცვლა (საბაჟო კანონმდებლობის ისევ გამოცალკევება გაჟღერდა ფინანსთა მინისტრის მიერ).

საქართველოში მოქმედი საგადასახადო სისტემა უნდა ითვალისწინებდეს ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის სტიმულირებასაც. წამახალისებელი საგადასახადო სისტემა ინვესტიციების ზრდის ერთ-ერთი (მაგრამ არა ერთადერთი) მნიშვნელოვანი ფაქტორია. ინვესტიციების გადიდება გამოიწვევს დასაქმების, შესაბამისად მოსახლეობის შემოსავლების და მოხმარებისათვის განკუთვნილი დანახარჯების ზრდას, რითაც უფრო უფრო ხელსაყრელი პირობები შეიქმნება წარმოების, დასაქმების და შემოსავლების ზრდისათვის, რაც თავის მხრივ გამოიწვევს ოპტიმალური პროპორციების ჩამოყალიბებას.

უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოებაც: მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში ოფიციალური მონაცემების მიხედვით საგადასახადო ტვირთი არ არის მაღალი, რეალურად ის გაცილებით მძიმეა (იყო). გარდა ოფიციალური გადასახადებისა, უახლოეს წარსულში მოქმედებდა არაოფიციალური, უკანონო დაბეგვრის მექანიზმები, რომლითაც ხდებოდა მნიშვნელოვანი ფულადი სახსრების ფარული გადანაწილება არასაბიუჯეტო არხებით. შესაბამისად, ეს სახსრები ემსახურებოდა არა მთელი საზოგადოების, არამედ ვიწრო ფენების ინტერესებს, მათ შორის სახელმწიფოს პოლიტიკური ელიტის ინტერესებს. აღნიშნული სიტუაცია მიღებული იქნა გარკვეულწილად სახელმწიფოს ხელშწყობით და/ან ფარული თანხმობით, მათ შორის მონოპოლიების და/ან კარტელური, გარიგებული „კონკურენციული გარემოს“ ჩამოყალიბებით.

საგადასახადო სფეროში არსებული პრობლემების დაძლევის და მისი როგორც სახელმწიფოს მიერ ეკონომიკის რეგულირების ეფექტური მექანიზმის სრულყოფა-დახვეწის მიზნით მიზანშეწონილია:

-შესაბამისი საკანონმდებლო ბაზის შექმნა, უწინარესად მოქმედი საგადასახადო კოდექსის სრულყოფა, რომელიც ორიენტირებული იქნება საგადასახადო ბაზის გაფართოებაზე, რაც მუდმივი უწყვეტი პროცესი უნდა იყოს, ისე რომ ხშირმა და გაუთვლელმა ცვლელებებმა ბიზნესის განვითარებას ხელი არ უნდა შეუშალოს.

-კონტრაბანდის აღკვეთა, კორუფციის ეკონომიკური საფუძვლების აღმოფხვრა, ფისკალური პოლიტიკის ეროვნული იდეოლოგიის დონემდე აყვანა;

-საგადასახადო ტვირთის კიდევ უფრო შემცირების შესაძლებლობის განხილვა -შესწავლა და საგადასახადო სისტემის გამარტივება.

-საგადასახადო ბაზის გაფართოება, გაუმართლებელი საგადასახადო შეღავათების გაუქმება, დაბეგვრის წყაროების გაფართოება; +

ამრიგად საჭიროა კომპლექსურ ღონისძიებათა გამხორციელება, რომელიც დაკავშირებულია გადასახადების აკრებასთან და საგადასახადო კანონმდებლობის დაცვის კონტროლთან.

ამასთან, გადასახადების სრულად მობილიზებასთან ერთად არანაკლებ მნიშვნელოვანია მისი ხარჯვის პრიორიტეტების სწორად განსაზღვრა და ხარჯვის გამჭვირვალობა, რაც აუცილებელი მომენტია მოსახლეობიდან და გადამხდელებიდან ნდობის მოპოვებაში და გადახდის კულტურის ამაღლებაში;

საქართველოში გადასახადებით ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირება მხოლოდ ჩანასახოვან სტადიაშია და შესაბამისად ეფექტურობა ნაკლებია. ამის თვალსაჩინო მაგალითია ტურიზმის ეკონომიკური ზონა: სრული საინვესტიციო პირობები შეუქმნეს, მათ შორის საგადასახადო ლიბერალიზმის სახით, მაგრამ შედეგი მოსალოდნელი ვერ იქნა მიღებული. ამასთან რეგულირება (არა ტურიზმის განვითარებასთან მიმართებაში) ყოველთვის და მაიცადამაინც ლიბერალიზაციას და შეღავათების დაწესებას არ გულისხმობს, არამედ სირთულეების, საფრთხეების, უარყოფითი მომენტების გათვალისწინებით მოხდეს არასასურველი მიმართულებების და ტრენდენციების რეგულირება, თუგინდ საგადასახადო სიმძიმის გადიდებით. ყოველივე აღნიშნულის გათვალისწინებით, საჭიროა ქვეყანაში შემუშავდეს და დაიდოს მისი გეოგრაფიული, ეკოლოგიური, ეროვნული, სოციალური, კულტურული, ისტორიული, მოსახლეობის მენტალური თავისებურებებისა და მსოფლიოს განვითარების ტენდენციების გათვალისწინებით ქვეყნის განვითარების სტრატეგიული გეგმა, შესაბამისად გამოიკვეთოს ეკონომიკის ძირითადი და პრიორიტეტული დარგები და შესაბამისი მიზნის მისაღწევად შემუშავდეს განვითარების კომლექსური გეგმა, მათ შორის საგადასახადო სიტემის სრულყოფის და გადასახადებით ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების მექანიზმები.

Sergo Svanadze
Doctor of Economics, associate professor of
Akaki Tsereteli State University and Kutaisi University

SOME ASPECTS OF STATE ECONOMIC REGULATION FROM TAXES

Taxes and in general tax system is one important mechanism for the state impact on the economy. Properly structured tax system it able to have a positive impact on economic processes as well as to eliminate or minimize the negative effects. Taxes are the main source of revenues of the state budget. Taxes are a percentage of GDP, which is included in the budget. These shares have different sizes in the countries of market economies. For example, in 1990s in the United States - it was 30%, in Germany -38%,in France -44% , in England -37%, in Italy -40%, in Canada -37%, in Sweden -51 % and in Georgia, it ranged from 5.7% - to 8.4% .

In the process of State's economic impact taxes are used as the tools in the case of distribution Domestic national product and national income, which affect the formation of proportions and pace of economic growth. In order to equalize the rates of economic growth some countries use the tax mechanism in the regulation of Investment requirements. By using tax mechanisms the state creates the necessary conditions to expand capital accumulation in the most favorable fields, which define the scientific - technical progress, also provides assistance to low-profitable branches, which provide vitally important manufacturing and services. Taxation mechanism can also be used to equalize the regional development, Provides incentive for the economically backward areas in the accelerated pace of development, that can be achieved in this regions by partially or completely tax exemptions and other preferences.

Taxation regulations include also social sphere - Ecology, social infrastructure, social security, etc. i.e. through taxes are regulated all sides of economic life.

The Georgian Tax system is still in process of formation. In addition, we should consider that there was no inheritance in the organization of taxation and substantially we had to recreate a new tax system because in Georgia as well as in in other allied Republics was operating United Soviet Union's centralized tax system, Despite the national, historical, cultural, mental and economic and intellectual differences between the United Soviet Socialist Republics. Taxes content and collection mechanism were responding to the overbearing- administrative system and centralized state economy. It is natural that drastic changes in the country's economic and political life at the turn of 80-90 years has revealed the useless mechanism in the new conditions of economic life, It demonstrated need for the development a new tax system. The reform of the tax system started even in Soviet Union during the last years of its existence, but in its essence it was based on the system of the Soviet Empire and on its formation, taking into account market elements. The declaration of independence by the State of Georgia put on the agenda and accelerated the formation of independent tax system.

In Georgia foundation for the formation of the new tax system was made by law "About Taxes of production, associations and organizations" which was received during the Soviet Union in 1990 and since independence of Georgia in 1991the Supreme Council of Georgia received the Law of the Republic of Georgia ""About Tax System Basis" which

entered into force on January 1, 1994. And in July 1997 Parliament adopted the tax code. At that time the main objective of the tax system was liquidation of the budget deficit or fiscal function. It was actually very weakened financial resource for distribution and their application control functions. This defect was not evaded by tax code, which was obtained and enforced later. (2004 and 2010). In addition, despite the government's disclosure about its perfection for each "New" tax code. In a short period of time from receipt of Code there have been many changes and in the near future it is likely the current tax code will be changed. (Customs legislation separation was announced again by the Minister of Finance).

Operating in Georgia tax system should take into account stimulating the country's economic growth too. Encouraging Tax System is one important factor in Investment Growth (but not only). Increased investment will lead to growth of employment, respectively to income of the population and consumption costs. Thereby it will be created more favorable conditions for the production, employment and income growth, which in turn will lead to the establishment of optimal proportions.

One circumstance should be noted: Despite the fact that in Georgia, according to official data, the tax burden is not high, in fact, it is much harder (it was). Apart from official taxes, in the near past, there were informal, illegal taxation mechanisms, by which was happening an important cash flow by hidden reallocation non-budgetary channels. Accordingly, these funds were not serving the whole community, but to the interests of narrow groups. Among them are interests of the political elite. Mentioned situation has been obtained to some extent states' promotion and / or secret agreement; among them were Monopolies' and / or cartels' deal of "competitive environment" relationships.

To overcome the problems in taxation fields and as State's efficient mechanism for the regulation of the economy in order to perfect it is recommended:

- Creating an appropriate legislative framework, First of all, the perfection of the current tax code, that focuses on the expansion of the Taxation base, which should be a permanent continuous process, so frequent and unpredictable changes should not prevent business development.

- prevent smuggling, corruption's economic fundamentals elimination, fiscal policy in the level of national ideology;

- The possibility of reducing Taxation burdens even more -Review - research and simplification of the tax system.

- Broadening Taxation base, abolish unnecessary tax breaks, tax expanding sources;

Thus it is necessary to implement a complex of measures related to taxes and tax legislation, control and protection.

In addition, along with the full tax mobilization no less important is the proper determination of its spending priorities and spending transparency as an essential moment to build confidence and improve the payment culture in the population and in the taxpayers;

In Georgia State regulation of the economy from taxes is on the initial stage and therefore less effective. A notable example is the tourism economic zone: Created Full investment conditions, among them in the form of tax Liberalism, But the expected result could not was retrieved. In addition, the regulation (not in relation to the development of tourism) do not imply always liberalization and the concessions, But also taking into account difficulties, dangers, negative moments it should be occurred regulations of unwanted trends and tendencies. Even with the tax burden enlargement.

After all that said, It is necessary to be developed County's Development Strategic Plan, Taking into account its geographic, ecological, national, social, cultural, historical, population characteristics and the development trends in the world. In accordance with outline basic priority sectors of the economy and to achieve appropriate objective to draw complex development plan,

Among them should be the regulatory mechanisms for improvement of tax system.

დალი სილაგაძე
ბიზნესის ადმინისტრირების დოქტორი,
აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

კოოპერატივების როლი აგრარული სექტორის განვითარებაში

საბაზრო ეკონომიკაზე ქვეყნის გადასვლამ შეაფერხა სოფლად ახალი ტიპის სასოფლო-სამეურნეო საწარმოების, მ.შ. ფერმერული მეურნეობების ფორმირება და ფუნქციონირება, ადგილობრივი რესურსული (საწარმოო) პოტენციალის უდანაკარგო და ეფექტური გამოყენება, გაძნელდა მათთვის სწორი საწარმოო მიმართულების მიცემა, რაც უზრუნველყოფდა მდგრად განვითარებას.

ამჟამად, საქართველოს წინაშე ბევრი მწვავე, აქტუალური და სტრატეგიულ-პრიორიტეტული პრობლემა დგას, რომელთა გადაწყვეტამ დადებითი გავლენა უნდა მოახდინოს წარმოების ეკონომიკურ ზრდაზე.

ამდენად,ჩვენმიზნადდავისახეთსასოფლო-სამეურნეოსაწარმოთაორგანიზაციულ-სამართლებრივიფორმებიდან კოოპერატივების შესწავლა. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ კოოპერატივი სხვა ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმებიდან განსხვავდება ერთი მნიშვნელოვანი თვისებით. კოოპერატივი ყოველთვის წარმოადგენს პირების გაერთიანებას და არა კაპიტალის გაერთიანებას, რომლის მიზანია არა მოგების ამოღება, არამედ კოოპერატივის წევრების მატერიალური და სხვა მოთხოვნილების დაკმაყოფილება. აქედან წარმოიქმნება მისი ფუნქციონირების ორი ძირითადი პრინციპი: ინტერესთა პრიორიტეტი და მმართველობა დემოკრატიის პრინციპით.

სოფლის მეურნეობის სექტორში არჩევენ ორი სახის კოოპერატივს: სასოფლო-სამეურნეო საწარმოო და სასოფლო-სამეურნეო სამომხმარებლო კოოპერატივებს. პირველი მიეკუთვნება კომერციულ ორგანიზაციას, მეორე _ არაკომერციულ ორგანიზაციას.

საწარმოო კოოპერატივები სოფლის მეურნეობაში წარმოადგენენ წარმოების ისეთ ორგანიზაციულ-სამართლებრივ ფორმას, რომლებიც შექმნილია მიწის კოლექტიური ან კოლექტიურ-წილობრივი საკუთრების საფუძველზე.

საწარმოო კოოპერატივები საერთოდ და კერძოდ, სოფლის მეურნეობაში ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული და ხანგრძლივი ისტორიის ორგანიზაციული ფორმაა, დაწყებული მიწის ერთად დამმუშავებელი ამხანაგობებით, დამთავრებული კოლექტიური მეურნეობებით (კოლმეურნეობებით).

2010 წლის მდგომარეობით, საქართველოს სოფლის მეურნეობაში ფუნქციონირებდა 97 კოოპერატივი.

ჩვენი კვლევის მიზანს შეადგენდა რამდენად მომგებიანი იქნება კოოპერატივების შექმნა აგრარულ სექტორში, რა პრობლემები აქვთ არსებულ კოოპერატივებს და როგორ შეიძლება მათი გადაჭრა. ამდენად, შევეხეთ იმერეთში, კერძოდ, წყალტუბოში, სოფ. მაღლაკში არსებულ კოოპერატივს “დოვლათი”.

რაც შეეხება მაღლაკში არსებულ კოოპერატივ “დოვლათს”, იგი გაიხსნა ეკონომიკური განვითარების პროექტის ჩარჩოებში. პროექტს ანხორციელებს არაკომერციული ორგანიზაცია.

PIN-ი (People in Need _ “ადამიანი გაჭირვებაში”), ჩეხეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ფინანსური მხარდაჭერით. კოოპერატივს ყავს თავმჯდომარე და თანათავმჯდომარე. დაფუძნდა 2010 წელს, სულ ექვსი დამფუძნებელია. რეგისტრირებულია ცამეტი მეპაიე, ათი განცხადებაა შემოსული, რომლებიც ჯერ რეესტრში არაა დარეგისტრირებული. აქვთ ძირითადი შენობა 150 მ^2, რომელიც PIN-ის დახმარებით და საკუთარი სახსრებით ააშენეს (მათი დაფინანსება 60%, ხოლო დამფუძნებლების 40%, მისცეს 53000 ლარი და 20000 დაამატეს). შენობა ააგეს სასოფლო-სამეურნეო მიწაზე (1000 მ^2), რომელიც არა სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულებაში გადაიყვანეს. იხდიან მიწის გადასახადს. შენობაში 60 მ^2-ზე არის 2 სამაცივრე ოთახი (30-30 მ^2), 2 კამერა მაცივარი ყინულის შესანახად, ყავთ ავტომანქანა რაფი, ასევე აქვთ დიზელ-გენერატორი, ელექტროენერგიის გათიშვის შემთხვევაში.

კოოპერაციული მეურნეობა არ არის ორიენტირებული მოგებაზე, ახდენს მეპაიეებისა და სხვა მოსახლეობისაგან მწვანილის მიღებას (ოხრახუში, ცერეცო, მწვანე ხახვი), შეფუთვას, შენახვასა და რეალიზაციას. რეალიზაცია ხორციელდება ძირითადად ადგილობრივ დისტრიბუტორებზე და თბილისის ბაზარზე ნდობით აღჭურვილი პირის მიერ (ერთ-ერთი დამფუძნებელი).

გლეხისათვის (ფერმერისათვის) **მოსახერხებელია,** რადგან კოოპერატივი ღებულობს ნებისმიერი რაოდენობის ნედლეულს (50 კგ., 100 კგ. და ა.შ.). რა ფასშიც იყიდება ბაზარზე _ მას აკლდება ელექტროენერგიის და მუშის ხარჯი და დანარჩენი გლეხს რჩება (სხვა შემთხვევაში სხვები მათ თხოვენ მთლიანად ცერეცოს აღებას მცირე დროში და ამიტომ გლეხი (ფერმერი) ქირაობს 10-15 მუშას, რადგან ოჯახი ვერ ასწრებს აღებას, ეს კი დიდი ხარჯია მისთვის).

კოოპერატივი მუშაობს დეკემბრის, იანვრის, თებერვლის, მარტის, აპრილის თვეებში.

კოოპერატივში სცადეს კარალიოკის და ვაშლის შენახვა, მაგრამ დიდი ხარჯები მოითხოვა (ოქტომბრიდან ირთვებოდა მაცივრები), არარენტაბელური გამოდგა და გადაიფიქრეს.

რომ არ გაცდეს დანარჩენი 7 თვე, პერსპექტივაში აქვთ დაჩირვა (პომიდორი, ნესვი, საზამთრო და მწვანილი) ინფრაწითელი სხივებით, მაგრამ ამისათვის მათ სჭირდებათ სოფლის მეურნეობიდან იაფი კრედიტის აღება.

დამფუძნებლები ძირითადად გლეხებთან მუშაობენ და კარგად იციან მათი პრობლემები. დაუმუშავებელი მიწები, უნდობლობა, კრედიტის ხელმიუწვდომლობა, ტექნიკისა და სასუქების სიძვირე. ჯერ-ჯერობით კოოპერატივსაც ეჭვის თვალით უყურებენ, მიუხედავად იმისა, რომ 50 ლარი შეაქვთ და 80-ს იღებენ, თუმცა შემოსავლების გაზრდასთან ერთად გაიზრდება მათი შემოსავლებიც, ყველაზე მთავარი მათ არ აქვთ **საკუთარი მწვანილის რეალიზაციის პრობლემა.**

რატომაა დაუმუშავებელი ფართობები? 1 ჰა-ზე სიმინდის მოყვანა 1000 ლარი უჯდებათ, ამ ფასით იყიდის ტონანახევარ სიმინდს, 200 კონა ჩალას. თუ ამინდმა არ გაუმართლა, ტყუილა ჩაყრის ამ ფულს. ტრაქტორი 500-600 ლარი უჯდება. თუ კოოპერატივი მიიღებს გრძელვადიან კრედიტს, ფიქრობს ტრაქტორის ყიდვას და გლეხების მიწის

დამუშავებას. მათ ითხოვეს სამინისტროში დახმარება, ლიზინგით გამოყვანა, მაგრამ ვერ გააკეთეს. წლიური 18% ძალიან დიდია, სოფლის მეურნეობისავთის შეუძლებელია, გაკოტრების ტოლფასია, **თუკი იქნება წლიური 3-5%,** გრძელვადიანი 10-წლიანი, პირველ წელიწადს არ გადაიხდო და გადახდა დაიწყო მე-2, მე-3 წელს _ **მაშინ იქნება გარკვეული მოგება.**

.

კიდევ ვიმეორებთ, კოოპერატივის შემთხვევაში სრულყოფილი ხდება პროდუქციის რეალიზაცია, რაც გლეხს დღემდე უჭირდა წარმოებასთან ერთად. კოოპერატივის შემთხვევაში **დისტრიბუტორიც დაინტერესებულია** და გლეხიც. მას ადგილზე მიაკითხავს ტრანსპორტი და **წაიღებს პროდუქციას.**

თუკი ამუშავდება გადამამუშავებელი წარმოება იმერეთში, როგორც განვითარების გეგმაშია (საკონსერვო ქარხნები, სასათბურე მეურნეობები, რძის გადამამუშავებელი კომბინატები, ჩაის ფაბრიკები), მაშინ კოოპერატივებიც უნდა შეიქმნას. გლეხი, რომელიც სოფლიდან მოდის ქალაქში 5-7 კგ. ყველის გასაყიდად, კოოპერატივის შემთხვევაში ადგილზე ჩააბარებს და კოოპერატივი 250-300 კგ-ის მოაგროვებს და თვითონ გაუკეთებს რეალიზაციას, ასევე რძეს, ხილს და სხვას და ჩააბარებს გადამამუშავებელ საწარმოებს.

.ჩვენი კვლევიდან ასევე დადგინდა, რომ განუსაზღვრელია საბანკო-საფინანსო სისტემის მნიშვნელობა სოფლის მეურნეობისა და კვების მრეწველობის ყოველმხრივი განვითარებისათვის და ამ მიმართულებით დღეს, როგორც არასდროს, აუცილებელია სოფლისათვის მხარდაჭერა. გლეხური (ფერმერული) მეურნეობებისა და სხვა ფორმების საქმიანობა მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორი მხარდაჭერა ექნება მათ სახელმწიფოსგან _ განსაკუთრებით სამართლიანი, შეღავათიანი, დროული საკრედიტო უზრუნველყოფის თვალსაზრისით.

სერიოზულ ყურადღებას მოითხოვს წარმოებული პროდუქციის შესყიდვა და რეალიზაცია, რისი გარანტი სოფლად კოოპერატივები უნდა გახდეს, როგორც მოქნილი სიცოცხლისუნარიანი სისტემა.

პრობლემები, რომლებიც გააჩნიათ ფუნქციონირებად კოოპერატივებს (არ აქვთ საკმარისი სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკა, ფასების ზრდა, გლეხების უნდობლობა, დაბალპროცენტიანი კრედიტის არ არსებობა, პროდუქციის არაკონკურენტუნარიანობა, მაღალი დანახარჯები, ბუნებრივი რისკის საშიშროება, სერთიფიკატის აღების პრობლემა). უნდა შემცირდეს და სოფლად აუცილებლად უნდა განვითარდეს კოოპერატივები, რადგანაც კოოპერატივებს შეუძლიათ "ლომის წილი" გასწიონ გლეხკაცის ფეხზე წამოდგომაში.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარების გეგმა.
2. პინ-ის _ PEOPLE IN NEED _ სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივის გახსნის ოფიციალური ცერემონია.
3. კოოპერატივ "დოვლათი"-ს მონაცემები.
4. ინტერნეტ-მასალები _ ძიება "სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივები".

Dali Silagadze
Doctor of Business Management,
Associate Professor of Akaki Tsereteli State University

THE ROLE OF COOPERATIVES IN AGRICULTURAL SECTOR

Market economy in rural areas of the country slowed taken to a new type of agriculture - agricultural enterprises, including Farming in the formation and functioning of local resources (production) capacity lossless and efficient use of complicated manufacturing them in the right direction that would ensure sustainable development.

Thus, we set agricultural - agricultural enterprise organizational - legal forms of cooperative learning. It should also be noted that other cooperative organizational - legal forms differ in one important features. Cooperative association of individuals, and not always represent Equity union, which aims to profit from the cooperative members, and other material needs. Arise from the operation of two main principles: the principle of democracy and governance a priority interest.

Select two types of co-operatives in the agricultural sector: agriculture - agricultural production and rural - agricultural consumer cooperatives. The first belongs to a commercial organization, the second-profit organization.

Industrial cooperatives in agriculture in the production of such organizational - legal forms that are created with the collective or collective - shared ownership basis.

Industrial cooperatives in general and, in particular, in agriculture - one of the most common organizational form and the long history, starting with the handling of the partnership, the collective farm (farm).

In 2010, the Ministry of Agriculture co-operative operated 97.

As for the Cooperative Maghlaki `welfare', it was within the framework of economic development. The project is pursuing a non-profit organization.

PIN - it _ PEOPLE IN NEED _ rural with financial support from the Ministry of Foreign Affairs of the Czech

Republic. Has co-operatives and co-chairman. Founded in 2010, a total of six founders. Registered shareholders thirteen, ten ads online, which is not yet registered in the registry. The main building is 150 m2 with a PIN-built with the help of their own (and their funding by 60%, and 40% of the founders, the GEL 53000 and 20000 added). The building was built in Agriculture - Agricultural land (1000 m2), which is not rural - agricultural purpose was taken. Pay property taxes. The building of 60 m2 - there are 2 cold room (30-30 m2), 2 camera refrigerator ice store, have a car Rafi, also have diesel - generator, in case of power outages.

Cooperative farming is focused on profit, the partners and other people from getting greens (parsley, fennel, green onions), packaging, storage and sale. Sales are mainly local distributors and the market by the trustee (co - founder).

Farmers is useful because the cooperative receives any number of raw material (50 kg., 100 kg., Etc.). What is worthwhile for sale on the market, it will decrease the power and the worker's consumption and the rest of the peasants remained (in other cases, in others they have asked the fennel to take a little time and so the peasant (farmer) employs 10-15 workers, because the family fails to take, and this is a big expense for him) .Cooperative work in December, January, February, March, April months.

Cooperative and tried persimmon apple store, but large expenses requested (from October to refrigerators), turned out to be unprofitable, and they changed their minds.

They do not transmit across the remaining 7 months, the prospect of having dread (tomato, melon, watermelon and herbs), infrared rays, but to do so they need to take out a low interest loan from agriculture.

The founders of the peasants and working well aware of their problems. Uncultivated lands, mistrust, lack of access to credit, high cost of equipment and fertilizers. Times - so far as cooperative suspicion, despite the fact that 50 bit and 80 GEL - to get, but revenues increase with the increase in their incomes, and most importantly, they have no problem selling their own greens.

Why raw area? 1 hectare - the corn 1000 gel, buy a half ton in the price of corn, 200 tales straw. If the weather does not justify a lie stuffing the money. Tractors 500-600 gel. If you take a long-term co-operative credit, think about buying a tractor and cultivate the land.

The program does this - so far towards distrust and often incorrect information, or well not have an understanding, but in many cases they are provided with appropriate training. They know to set up agro, the ministry will pay the fuel, processing, this will cause resentment. I think that it is better to delegate the cooperative, and they serve not only to shareholders but also to the whole world.

I repeat, if the cooperative is the perfect product to sell, which could produce up to date with the farmer. In the case of the distributor and farmer cooperatives interested in it. Transport and production will take place.

If the operational processing of Imereti, the development plan (canning factories, greenhouses and farms, milk processing factories, tea factories), the cooperatives should be created.Farmer, who comes from the village of 5-7 kg. Cheese for sale, cooperative and cooperative cases, the site of the pass 250-300 kilos - it has to collect and sell, as well as milk, fruit processing enterprises and others to pass.

Our research also revealed that the unidentified banking - financial system, the importance of comprehensive development of agriculture and food industry in this direction today, as never before, it is necessary for the support of the world. Peasant (farm) holdings and other forms of activity largely depends on what kind of support they have from the government, especially the fair, affordable and timely credit support perspective.

Requires serious attention to the purchase and sale of derivative products, which should become the guarantor of rural co-operatives as a viable system is flexible.

Problems that have functioning cooperative (they do not have enough agricultural machinery - the price increase, the peasant distrust, low-interest loan does not exist, the non-competitiveness of products, high costs, risk of natural hazards, the problem of obtaining the certificate). Should reduce the need to develop cooperatives and rural areas, since the lion's share of `~ spread peasant cooperatives are able to stand up to.

Стойка А.В.
доктор наук по государственному управлению, проректор по
международным связям и воспитательной работе,
заведующий кафедрой туризма. Донецкий государственный университет управления
Сикорская И.Н.
кандидат наук по государственному управлению, заведующая международным отделом, доцент кафедры
туризма, Донецкий государственный университет управления

РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ В УКРАИНЕ: АКТУАЛЬНОСТЬ ВОПРОСА

Исследованию проблем туризма как сферы человеческой деятельности посвящены многие научные труды и публикации. Практически все работы рассматривают индустрию туризма как весьма существенную статью доходов в бюджет любого государства. Являясь одной из крупнейших, высокодоходных и наиболее динамичных отраслей, индустрия туризма уступает по доходности лишь добыче и переработке нефти [1]. Велика роль туризма в межгосударственных и межнациональных отношениях. Чем более регулярный характер имеют международные туристические связи, тем более предсказуемой оказывается мировая экономика, а мировая конъюнктура – стабильной [2].

Предприятия туристической индустрии, использующие эффективные приемы продвижения турпродукта, обеспечивают конкурентоспособность своей продукции и услуг, исходя как из собственных интересов, так и интересов потребителей. Для них выбранная система является гарантом высокого качества обслуживания и безопасности оказываемых услуг.

Туристическая услуга – это результат деятельности организации или индивидуального предпринимателя по удовлетворению потребностей туриста в организации и осуществлении тура или его отдельных составляющих.

Туризм или предоставление туристических услуг - это отрасль экономики, которая позволяет при сравнительно небольших капиталовложениях обеспечить рентабельное использование местных резервов историко-культурного наследий, традиций, природы, а путешествия, экскурсии - это сфера реализации конституционных прав граждан страны на отдых, оздоровление, пользование культурным и природным наследием страны.

Развитие мировой экономики туризма является результатом удовлетворения человеческих потребностей, начиная по необходимости на отдых и досуг, возобновление физических сил, потребительских потребностей и заканчивая умственными потребностями: новый опыт, восприятие и познание. Значение и роль туризма на региональном и международном уровнях можно заметить благодаря объему туристических маршрутов, количества рабочих мест в туризме и смежных отраслях, объему валютных поступлений благодаря туризму и расходам на туризм и досуг. Новые направления и тенденции в международном туризме являются также производной геополитических изменений. [3]

Туристическая отрасль является важным фактором стабильного и динамичного увеличения поступлений в бюджет, существенного положительного влияния на состояние дел во многих отраслях экономики (транспорт, торговля, связь, строительство, сельское хозяйство и т.д.). Туризм способствует повышению занятости населения, развития рыночных отношений, международному сотрудничеству, привлечению граждан к познанию богатой природной и историко-культурного наследия края, сохранению экологического равновесия.

В Украине туристическому бизнесу в последнее время уделяется пристальное внимание со стороны президента и правительства, происходят бурные процессы преобразования туристической отрасли в одну из ведущих отраслей экономики. Тому свидетельствует принятая Государственная Программа развития туризма в Украине на 2004-2010 гг, Закон Украины «О внесении изменений в Закон Украины О туризме «, ряда Указов Президента Украина и постановлений Кабинета Министров Украины о поддержке развития туризм, внесенные изменения в Закон Украины «О туризме», принятые 2 октября 2012 года. Настоящий закон определяет общие правовые, организационные и социально-экономические основы реализации государственной политики в отрасли туризма. Он устанавливает принципы рационального использования туристических ресурсов и регулирует от ношения, связанные с организацией и осуществлением туризма на территории Украины [4].

Таким образом, государство берет на себя обязательства всяческого содействия этой отрасли, создания благоприятных условий ее развития, осуществляет поддержку и защиту украинских и иностранных туристов - и как следствие этого формирует представление об Украине, как о стране, благоприятной для туризма.

Привлечение иностранных туристов - это приоритетное направление туристической отрасли, источник пополнения бюджета твердой валютой. Для привлечения туристов предлагаются самые разнообразные услуги. Популярными становятся новые экзотические маршруты, разрабатываются новые комбинации, позволяющие совмещать образование с оздоровлением, бизнес с культурной программой. И все это имеется в наличии на украинском рынке туристической индустрии. Для привлечения иностранных туристов в стране создаются

условия для соблюдения стандартов международного сервиса и гостеприимства.

Одним из видов привлечения иностранных туристов в страну является участие ее делегаций в международных туристических выставках и ярмарках. Своеобразным триумфом по привлечению иностранных туристов стало участие Украины в самом престижном международном туристическом форуме – "IBT Berlin 2003" в марте 2003 года. На стенде было представлено 20 экспонентов из 8 областей Украины. Участие в выставке значительно повлияло на интерес к Украине со стороны иностранных туристов [5]. В 2013 году отметила свой 20-летний юбилей одна из первых международных выставок в Украине – "Ukraine International Travel and Tourism", которая всегда отображала состояние отечественного туристического бизнеса и давала ему импульс для дальнейшего развития.

Учитывая то, что туристический бизнес в Украине стремительно развивается и сегодня во многом направлен на привлечение иностранных туристов, для соответствия международным стандартам и требованиям акцентируется внимание на повышении качества предоставляемых туристических услуг.

Качество в данном ракурсе понимается как свойства и характерные особенности товара, которые вызывают удовлетворение потребителя, и как отсутствие недостатков, усиливающее чувство удовлетворения у клиента. Этот тип качества увеличивает издержки. Потребители должны быть согласны оплатить повышенные затраты на дополнительные особенности и свойства товара, либо эти особенности должны делать потребителей более лояльными и расположенными к его приобретению.

Второй тип качества может рассматриваться как техническое и функциональное качество. Техническое качество - это то, с чем остался клиент после взаимодействия со служащим. Например, номер гостиницы, блюдо в ресторане, арендованный автомобиль. Функциональное качество - это процесс предоставления товара или услуг. Во время этого процесса потребители проходят множество этапов в их взаимодействии со служащими фирмы. Например, функциональное качество может улучшить впечатление от комнаты, которая не вполне оправдала ожидания клиента. Однако если функциональное качество плохое, то ничто другое не исправит возникшее чувство неудовлетворенности у клиента.

Третий тип качества — общественное качество. Это качество убеждения, которое не может быть оценено потребителем перед покупкой, и часто его невозможно оценить и после приобретения товара или услуги. Имидж компании здесь оказывает воздействие на восприятие качества клиентами. Так, клиент компании, имеющей хороший имидж, может не обратить внимания на незначительные огрехи, посчитав их не типичными, поскольку предоставленное обслуживание в этом случае воспринимает выше [6].

В сфере туризма качество предлагаемых туристических услуг в значительной мере зависит от эффективности работы персонала. В указанной сфере основным инструментом стимулирования работы персонала является система экономических и социальных методов, которая позволяет повышать эффективность использования кадрового потенциала, осуществлять профессиональное и социальное развитие персонала, избегать значительной текучести кадров в рамках предприятия в силу их экономической заинтересованности, изменять мотивационные характеристики персонала. Каждый из работников турфирмы выполняет определенные функции, руководствуясь должностными инструкциями. Внутрифирменная атмосфера должна способствовать мотивации персонала к работе, повышению качества обслуживания клиентуры, росту профессионального мастерства, а также поощрению к внесению предложений по различным направлениям деятельности туристского предприятия, например, по разработке и совершенствованию отдельных услуг. Только с учетом всего вышеперечисленного возможно добиться не только необходимого качества отдельно взятой услуги, но и повышения качества обслуживания в целом, а значит повышению конкурентоспособности организации.

В целом, Украина имеет все возможности признать туристическую деятельность одной из приоритетной отраслей своей экономики. В Украине имеются уникальные ресурсные сочетания, содержащие экзотику, приключение, посещение курортов, ресурсы для занятия спортом и охотой, возможности ознакомления с историко-культурным наследием, ремеслами, национальной кухней и традициями.

Украина обладает достаточно широким потенциалом туристического предложения, базирующегося на уникальных ресурсах, что может представить бесконечное количество возможностей, созданных руками человека в бизнесе, культуре, искусстве. Украина может рассказать миру, что она имеет, а затем наилучшим способом воспользоваться имеющимся. Требуется лишь понимание, план и поиск путей финансирования гарантированных затрат на сферу туризма, а также руководство процессом. Несомненно, украинская туристическая индустрия пока еще далека от прибыльности в том масштабе, который может быть у государства с более чем сорокамиллионным населением и с площадью, превышающей некоторые европейские страны.

Если рассматривать туризм как цепочку взаимосвязанных структур: транспорт, размещение, питание, развлечение, сервис, то окажется, что каждый из компонентов этой цепочки может быть приоритетным по значению. И каждый требует особого внимания, развития, другими словами капиталовложения. Изменения могут произойти только тогда, когда в основу туристической программы заложены адекватное финансирование

и последовательная государственная поддержка.

Анализируя перспективы развития туристической индустрии в Украине, прежде всего, необходимо подчеркнуть, что современный туризм - это и сфера экономики и жизнедеятельности общества в целом, которая в той или иной мере интегрирует практически все отрасли. Именно это и определяет одно из первых мест, которое занимает туризм в мировой экономике. Именно этот фактор должен стать главным в формировании нового государственного подхода к туризму как той отрасли, приоритетное развитие которой может положительно повлиять на экономическое и социальное положение страны в целом, стимулировать ряд важных отраслей экономики, способствовать укреплению нового позитивного имиджа Украины на мировой арене.

Литература:

1. Перов О. Разом до ювілею // Міжнародний туризм. – 2003. - № 5, с.12-18
2. Лапшина И. А. Перспективы развития туристических услуг в условиях глобализации. Одесса: Печатный дом. - 2008. - 134с.
3. Жукова М.А. Менеджмент в туристском бизнесе. М.: КНОРУС, 2006. - 192 с.
4. Закон Украины о внесении изменений в Закон Украины «О Туризме» от 02.10.12. – режим доступа:http://www.rada.gov.ua/laws
5. Горобець О. Українська територія на “ITB Berlin – 2003// Міжнародний Туризм. – 2003. - № 2, с.56-58
6. Сокол Т.Г. Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах. Підручник. – К.: Альтерпрес, 2009. – 447 с.

Стреблянская Ирина
к.э.н., преподаватель кафедры туризма
Донецкий государственный университет управления

РЕФЛЕКСИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВОМ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРОДУКТА И КАЧЕСТВОМ ОБСЛУЖИВАНИЯ В ТУРИСТИЧЕСКОМ БИЗНЕСЕ

Предметом рефлексивного исследования являются методы объективного описания систем вместе с их субъективными знаниями о себе и других системах. То есть, рефлексивная модель экономической системы, помимо описания естественных характеристик системы, должна отображать и область поведения субъектов системы, внешних систем, а также их способность осознания самих себя и других субъектов, включая и тех, которые делают попытки управлять ими. В отличие от традиционных естественно-научных моделей, рефлексивные модели не ограничиваются отображением материальной реальности экономической системы, в них также предусмотрена система многогранных взаимодействий между субъектами этой системы [1].

Однако, в принятия решений, теории управления и теории игр уже давно внимание исследователей привлекает не само понятие «рефлексия», а «рефлексивное поведение» и «рефлексивное управление». Основной содержательный мотив в этих работах связан с попытками активных участников предвосхитить, предугадать действия или намерения окружающих с тем, чтобы улучшить или вообще сформировать стратегию управления. В.А. Лефевр, дает следующее определение понятию рефлексивного управления – «это процесс передачи оснований для принятия решения одним субъектом другому» [2]. Данный вид управления не носит директивный характер, и путем передачи определенной информации от одного субъекта другому неявно воздействует на своего конечного потребителя.

Особое место в системе управления занимает управление качеством продукта. В рамках данного исследования показан процесс рефлексивного управления качеством туристического продукта. Что касается понятия качества продукта производственной сферы или сферы обслуживания, то оно исходит от латинского слова qualitos, что означает состояние, природу, натуру, и определяется как удовлетворение требований клиентов. В современном понимании во многих «качество понимается, во-первых, как свойство и характерные особенности товара, которые вызывают удовлетворение потребителей, и как отсутствие недостатков, усиливают чувство удовлетворения клиентов, во-вторых, может рассматриваться как техническое и функциональное». Существует ряд требований к качеству туристского продукта. Для учета требований клиента к качеству необходимо ориентироваться на

целевой сегмент рынка при принятии стратегических решений о возможности предложения продукта. Эти решения должны применяться операционным отделом, консультируемым отделом маркетинга. Далее требуемое качество применяется к продукту при его проектировании.

Очень существенным требованием к качеству является его прочность и надежность. Так, например, можно гостя в отеле обслуживать в первый день пребывания по полной программе, учитывая значение первого впечатления. Но маленькие недостатки в обслуживании во второй день пребывания могут стать причиной неудовлетворенности клиента обслуживанием в общем.

Следующее требование к качеству - его продолжительность. Продолжительность качества - это возможность повторного производства продуктов и услуг на таком же уровне. Каждый раз при поселении в гостиницу или при посещении ресторана клиент ждет определенного качества обслуживания.

Все вышеперечисленные требования к туристическому продукту так или иначе имеют субъективную составляющую, которая легко решается с помощью рефлексивного подхода к управлению качеством.

Рефлексивное управление качеством - это подход, увеличивающий эффективность и гибкость бизнеса в целом. Это направление, по которому движется предприятие, привлекая все подразделения любого уровня. Другими словами, это управленческий подход, который пытается учесть все условия, при которых каждый работник предприятия нацелен на предоставление услуг клиенту в нужное время и в нужном ему месте, и при этом указывает каждому сотруднику на его роль в этом деле.

Применение различных подходов к управлению качеством становится сложнее на предприятиях той сферы деятельности, где произведен продукт полностью или частично используя субъективные составляющие. Однако, рефлексивный подход учитывает применение таких составляющих и обеспечивает полную согласованность между всеми субъектами процесса. К такому виду деятельности относится и сфера обслуживания. Здесь более уместны и важны приемы удостоверения того, что создаваемые продукты и услуги произведены правильно с первого раза, так как существует большая ориентированность на клиента, чем в производственной сфере. Применяемая концепция «делать правильно с первого раза » направлена на снижение затрат. Под рефлексивным управлением понимается целенаправленная организация рефлексивных воздействий, которые бы склоняли управляемого субъекта к принятию решений, прогнозируемых управляющей системой и улучшающих ее состояние. Таким образом, рефлексивное управление преследует две основных цели: 1) снижение неопределенности внешней среды, достижение ее прогнозируемости; 2) изменения внешней среды должны происходить в направлении, выгодном управляющей системе. Реализация рефлексивного управления требует обязательного наличия обратной связи, с помощью которой реализуются основные функции управления и оценивается эффективность реализации того или иного рефлексивного управления.

Обеспечение «наблюдаемости» реакций субъекта, на которого направлено рефлексивное управление, является важной методологической задачей использования развития рефлексивного подхода в управлении экономическими системами. Среди ее существующих решений можно выделить традиционные методы наблюдения, которые изучают последствия и изменения поведения субъектов *после* применения рефлексивных воздействий: это наблюдение и эксперимент, а также различные эконометрические методы и методы математической статистики.

Субъективность в туристской деятельности характеризуется тем, что человек создает образы отражающие существующую и будущую действительность: проживание в отеле и качественное обслуживание, знакомство с интересными людьми или народными промыслами региона.

Специалист турпредприятия в своих исследованиях может опережать действительность, что является основой творчества прогноза. Если бы исследование не было способно опережать действительность, специалист не имел бы возможности преобразовать ее в соответствии со своими потребностями.

Субъективность образа, получаемого в процессе исследования, является причиной возможного искажения, одностороннего, субъективистского отражения действительности. Ошибочное знание, если это не преднамеренная лож, есть отражение субъективного образа объективной действительности. В этом случае в содержании образа дается преувеличение, абсолютизация или, напротив, преуменьшение какой-либо одной из сторон действительности.

Типичной ошибкой при анализе рынка услуг является искаженное представление о возможностях конкурентов. Субъективизм в данной сфере деятельности, как показывает практика, проявляется часто и пагубно отражается на рентабельности хозяйствования туроператора.

Таким образом, используя рефлексивный подход в управлении качеством предоставляемых туруслуг можно устранить все искажения информации предоставляемой получателю туристического продукта. Методы рефлексивного управления становятся привлекательными и позволяют предсказать поведение субъектов в результате применения рефлексивных воздействий еще до такового применения.

Литература:

1. Новиков Д. А., Чхартишвили А. Г. Рефлексивные игры. Серия «Управление организационными системами».— Г.: СИНТЕГ, 2003.— 160 с.
2. Лефевр В.А. Рефлексия / В.А. Лефевр. – М.: Когинто-Центр. – 2003. – 496 с.

Streblyanskaya Irina
Donetsk State University of Management , Ph.D., Department of Tourism

REFLEXIVE CONTROL QUALITY TOURISM PRODUCT AND SERVICE QUALITY IN THE TOURISM BUSINESS

The subject of the study is reflective methods of objective description of systems with their subjective knowledge of themselves and other systems. That is, the reflexive model of the economic system, in addition to describing the natural characteristics of the system should display the behavior of the subjects and scope of the system, external systems, as well as their ability to understanding ourselves and others, including those who are attempting to control them. Unlike traditional science models, reflective models are not limited to displaying the material reality of the economic system; they also provided a system of multifaceted interactions between the actors of the system [1].

However, decision-making, control theory and game theory has long attracted the attention of researchers is not the concept of reflection» and» reflective behavior «and» reflexive control ". The main substantive theme in these studies is associated with attempts to active participants anticipate; predict the actions or intentions of others in order to improve or even to form a control strategy. V.A. Lefebvre, gives the following definition of the concept of reflexive control - "is the transfer of its reasons one subject to another"[2]. This type of control is not prescriptive, and through the transfer of certain information from one entity to another implicitly affects their end users.

A special place in the control system takes control of product quality. This study shows the process of reflective quality management of tourist product. As for the concept of the product or the production sector the service sector, it comes from the Latin word qualities, that mean the state, the nature, nature, and is defined as meeting the requirements of the clients. In the modern sense in many " quality is understood , first, as a property and the characteristics of the goods that cause customer satisfaction , and the absence of defects , increase customer satisfaction , and secondly, can be considered as a technical and functional ." There are a number of requirements to the quality of the tourist product . To take into account the client's requirements to the quality necessary to focus on the target market segment in making strategic decisions about the possibility of product offerings. These solutions should be applied back-office, the counselee marketing department. Next, the required quality is applied to the product in its design.

Very important is the requirement to the quality of its strength and reliability. For example, you can check into the hotel to serve in his first day in full view of the importance of first impressions. But small flaws in service during the second day can cause customer dissatisfaction with the service overall.

The next requirement for quality - its duration. Duration of quality - is the ability to re- manufacture of products and services at the same level. Every time settling in the hotel or at a restaurant client waits a certain quality of service.

All of the above requirements for the tourism product in one way or another, have a subjective component, which can be easily solved with the help of a reflexive approach to quality management.

Reflexive quality management - an approach that increases the efficiency and flexibility of the business. This is the direction the company is moving, attracting all units at any level. In other words, is a management approach that attempts to take into account all the conditions under which each employee of the company aims to provide services to the client at the right time and the right place to him, and at the same time points to each employee on his role in the case.

The use of different approaches to quality management is becoming more difficult for companies that sphere of activity where the product is produced in whole or in part using a subjective component. However, the reflective approach allows for the use of such components and provides complete consistency between all the actors of the process. Such activity is and the service sector. There are more relevant and important techniques certify that you create products and services made right the first time, since there is a greater customer focus than in the manufacturing sector. Applied the concept of «do it right the first time» is aimed at reducing costs. Under the reflexive governance refers to the purposeful organization of reflexive actions that would have bowed managed subject to decisions predictable management system and improve its condition. Thus, the reflexive control has two main goals: 1) reducing the uncertainty of the environment, the achievement of its predictability, and 2) changes in the environment must be in a direction favorable management system. The implementation of reflexive governance requires the mandatory presence of feedback, which are implemented

using the basic functions of management and assesses the effectiveness of the implementation of a reflexive control.

Ensuring «observability» reactions of the subject, which is aimed at the reflexive control, is an important methodological challenge the use of reflexive approach in the management of economic systems. Among its existing solutions can be identified traditional surveillance methods that examine the implications and change their behavior after the application of reflective effects: this observation and experiment, and different econometric techniques and methods of mathematical statistics.

Subjectivity in tourist activity is characterized by the fact that a person creates images reflecting the current and future reality: accommodation and quality service, meeting interesting people and crafts of the region.

Specialist of tourism enterprising their studies may be ahead of reality, which is the basis of creativity forecast. If the study was not able to stay ahead of the reality, the expert would have been unable to convert it to fit your needs.

The subjectivity of the image, resulting in the research process is a possible cause of distortion, single, subjectivist reflection of reality. Erroneous knowledge, if not a deliberate lie is a reflection of a subjective image of objective reality. In this case, the content of the image is given an exaggeration absolutisation or alternatively underestimation any one of the parties actually.

A common error in the analysis of market services is a distorted view of the possibilities of competitors. Subjectivity in this area of activity, as practice shows, often manifested and detrimental to the profitability of farming tour operator.

Thus, using a reflective approach to the management of quality of the tourist services can eliminate all distortions of information provided by the recipient of the tourism product. Reflexive control methods are attractive and allow predicting the behavior of subjects as a result of reflexive actions before such use.

Туриянская Мария
Донецкий Институт туристического Бизнеса,
д.э.н., проф., заведующая кафедры менеджмента

МОДЕЛЬ ОПТИМИЗАЦИИ ЦЕЛЕВОЙ ФУНКЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ

Экономическая жизнь общества требует решения многих задач, что предполагает их структурирование, а для достижения наилучшего результата – ранжирование по принципам приоритетности. В основе необходимости выделения приоритетов лежит качественное разнообразие, множественность целей экономической политики. Чтобы избежать «распыления» внимания, государство реализовывает свои цели, которые ориентируются на приоритеты.

Приоритеты являются самыми важными направлениями социально – экономической политики государства. Проведение продуманной политики приоритетов способствует появлению целого спектра позитивных эффектов, создаются условия для достижения сопутствующих целей и решению сопутствующих проблем. Определение приоритетных направлений осуществляется экспертными методами на основе некоторых критериев, факторов. Основными критериями выступают социально – экономическая эффективность, скорость получения позитивных результатов, минимум необходимых ресурсов для реализации намеченных целей.

Целепологание при формировании экономической политики государства должна предвидеть обязательные возможности национального государства, иначе в противном случае цели будут не реалистичны. Именно благодаря получению желаемых результатов функционирования национального хозяйства с его возможностями удается намечать реалистичные цели. Национальному хозяйству свойственны консервативность и инерционность поведения. Поэтому, как правило, цели устанавливаются с учетом влияния внешних условий и имеющегося прошлого опыта. Шаги, которые предпринимались предыдущими правительствами, продолжают в значительной мере определять текущую экономическую политику, ограничивая свободу при принятии решений действующим правительством.

В формализованном виде данное понимание механизма целепологания можно представить в виде такой зависимости:

$$Mt = fi\ (Mt\text{-}1;\ Ut\text{-}1;\ Nt\text{-}1). \qquad (1)$$

где Mt - уровень целевой характеристики и в период t;

fi - функции цели;

Mt-1 - фактический уровень, который был достигнут в предыдущем периоде;

Ut-1 - уровень достижений, учитывающий прошлый опыт формирования целевой функции;

Nt-1 - уровень, достигнутый другими социально – экономическими системами в аналогичных ситуациях.

В этой связи актуальным является вопрос, что есть цель, а что является альтернативой предложенной цели. С позиции разных субъектов цель и альтернативы могут меняться местами.

Например, тоже самое явление субъектом экономической политики может оцениваться в одном случае как цель, а в другом – как альтернатива действия. Взаимодействие категорий целей и альтернатив можно представить с помощью метода «дерево целей» (рис. 1)

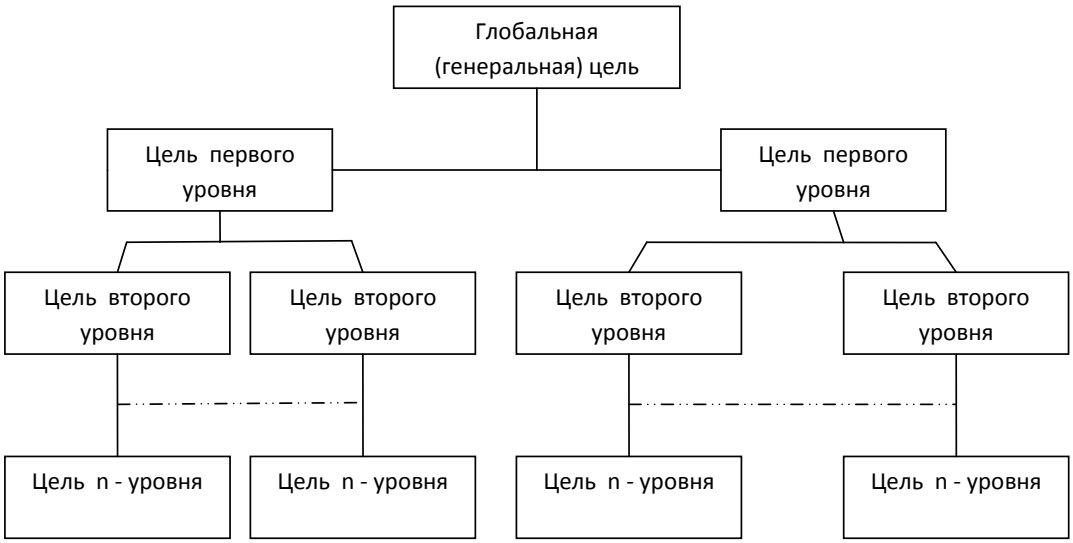

Рис. 1 Дерево целей

В целом принцип «Дерево целей» обеспечивает взаимосвязь множества целей разного содержания (экономических, социальных, политических, духовных), их согласование для достижения главной, единой цели. Высшая цель направляет качественное развитие сообщества, системы социальных отношений.

В числе дестабилизирующих факторов, которые влияют на процесс целепологания, необходимо особенно обозначить отсутствие своевременной и объективной информации. Информационная непрозрачность в системе государственного управления проявляется в следующем:

1. Преимущество, которое отдают государственные органы отдельным экономическим субъектам при предоставлении информации, ведет к созданию неравных условий конкуренции и еще большего усиления позиций ведущих компаний, которые находятся в этом плане в привилегированном положении.

2. Нарушения конкурентной среды, вызванное скрытием имен реальных собственников приватизированных стратегических предприятий и объектов. Общеизвестно, что одной из главных целей защиты конкуренции есть предотвращение чрезмерной концентрации собственности в руках компаний – потенциальных соперников на рынке. Если официальные лица, отвечающие за соблюдения правил конкуренции, не могут доставить на законных основаниях информацию про собственность, процесс концентрации может выйти с-под контроля.

3. Каждый хозяйствующий субъект нуждается в качественной и своевременной информации для принятия новых или корректировки предыдущих решений. Ассиметрия информации приводит к не правильным решениям как на микро-, так и на макроуровнях. Как следствие, результатом является не эффективная продажа государственной собственности, просчеты в регулировании природных монополий, что в конечном итоге ставит под угрозу функционирования национального хозяйствования в целом.

4. Отсутствие прозрачности в экономике создает условия для сохранения и роста коррупции, злоупотребление властью, использование своих полномочий с целью получения личных выгод (рентоориентированное поведение).

Поскольку государственные мероприятия носят чаще всего не коммерческий характер, они могут быть оправданы только с точки зрения тех социальных и стратегических целей, которые ставит государство. Это предполагает еще очень важно направления при оценке эффективности государственного участия,

а именно сравнение государственных и фактических результатов государственной деятельности. Таким образом, всегда необходимо иметь представление про качество целей. Из основных требований к качеству целей, выделим такие:

Комплексность – описание желаемого результата должно охватить все основные аспекты проблемной ситуации.

Согласование – неконфликтность компонентов целевой системы, что в свою очередь, допускает:

ранжирование компонентов целевой системы поочередностью их учета;

разработка коэфициэнтов значимости разных компонентов целевой системы, что позволяет сводить все компоненты к одной комплексной цели;

реальность – зависимость от альтернатив действия (цель при отсутствии реальных вариантов действий является утопией);

системность – согласование цели со всем комплексом заданий, которые стоят перед социально – экономической системой.

Turiyansky Maria
Donetsk Institute of travel business,
Dr.Econ.Sci., prof., manager of chair of management

MODEL OF OPTIMIZATION OF CRITERION FUNCTION OF ECONOMIC POLICY

Economic life of society demands the solution of many tasks that assumes their structuring, and for achievement of the best result – ranging by the principles of priority. At the heart of need of allocation of priorities a qualitative variety lies, plurality is more whole than economic policy. To avoid attention "dispersion", the state realizes the purposes which are guided by priorities.

Priorities are the most important directions socially – economic policy of the state. Carrying out the thought-over policy of priorities promotes emergence of the whole range of positive effects, conditions for achievement of the accompanying purposes and the solution of companion problems are created. Definition of the priority directions is carried out by expert methods on the basis of some criteria, factors. As the main criteria act socially – economic efficiency, speed of receiving positive results, a minimum of necessary resources for realization of the planned purposes.

Goal-setting when forming economic policy of the state has to expect obligatory opportunities of the national state, differently otherwise the purposes won't be realistic. Exactly thanks to receiving desirable results of functioning of national economy with its opportunities it is possible to plan the realistic purposes. Conservatism and behavior lag effect are peculiar to national economy. Therefore, as a rule, the purposes are established taking into account influence of external conditions and available last experience. Steps which were taken by the previous governments, continue to define considerably the current economic policy, limiting freedom at decision-making by the operating government.

In the formalized look this understanding of the mechanism of a goal-setting can be presented in the form of such dependence:

$$Mt = fi\ (Mt\text{-}1;\ Ut\text{-}1;\ Nt\text{-}1). \qquad (1)$$

where Mt - level of the target characteristic and in the period of t;

fi - purpose functions;

Mt-1 - the actual level which was reached in the previous period;

Ut-1 - the level of achievements considering last experience of formation of criterion function;

Nt-1 - the level reached by others socially – economic systems in similar situations.

In this regard the question that there is a purpose and that is alternative of the offered purpose is actual. From a position of different subjects the purpose and alternatives can be interchanged the position.

For example, too the phenomenon can be estimated by the subject of economic policy in one case as the purpose, and in other – as alternative of action. Interaction of categories of the purposes and alternatives can be presented by means of the "tree is more whole" method (fig. 1)

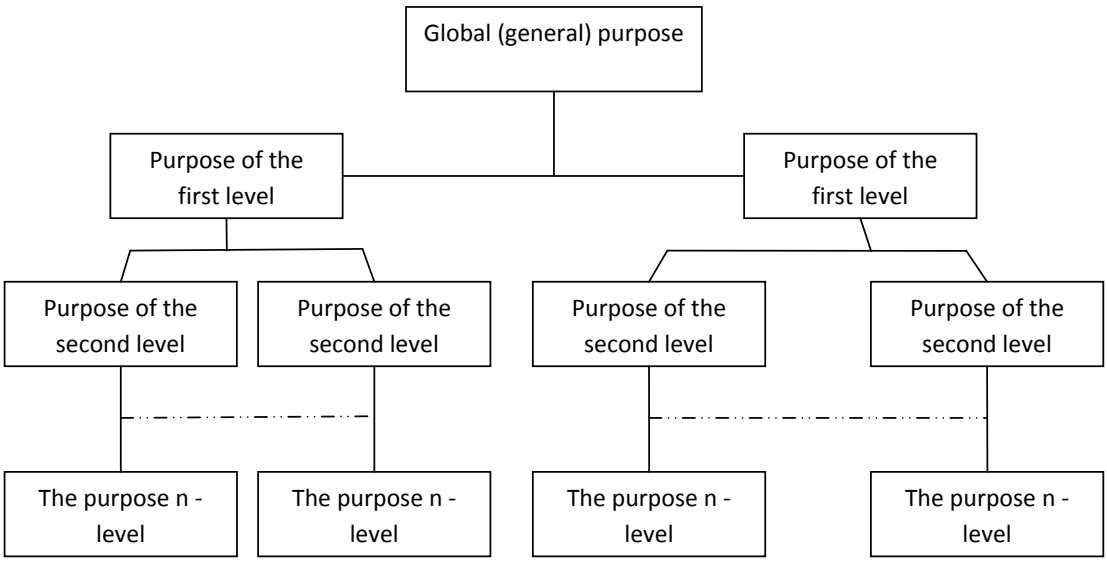

Fig. 1 Tree is more whole

As a whole the principle «A tree is more whole» provides interrelation of a set of the purposes of the different contents (economic, social, political, and spiritual), their coordination for achievement of the main, uniform goal. The prime target directs high-quality development of community, system of the social relations.

Among destabilizing factors which influence goal-setting process, it is necessary to designate especially absence of timely and objective information. Information opacity in system of public administration is shown in the following:

1. Advantage which is given by government bodies to certain economic subjects when providing information, conducts to creation of unequal conditions of the competition and still bigger strengthening of positions of leading companies which are in this plan in exclusive situation.

2. Violations of the competitive environment, caused by concealment of names of real owners of the privatized strategic enterprises and objects. It is well-known that prevention of excessive concentration of property in hands of the companies – potential rivals in the market is one of main goals of protection of the competition. If the officials answering for observance of rules of the competition, can't deliver on the lawful bases information about property, process of concentration can leave with-under control.

3. Each managing subject needs qualitative and timely information for acceptance new or updatings of the previous decisions. Asymmetry of information brings to not to the correct decisions both on micro, and at macro levels. As a result, result is not effective sale of state ownership, miscalculations in regulation of natural monopolies that finally threatens functioning of national managing as a whole.

4. Lack of transparency in economy creates conditions for preservation and corruption growth, an abuse of power, use of the powers for the purpose of obtaining personal benefits.

As governmental activities have most often not commercial character, they can be justified only from the point of view of those social and strategic objectives which are put by the state. It assumes still very important the directions at an assessment of efficiency of the state participation, namely comparison of the state and actual results of the state activity. Thus, always it is necessary to have idea about quality of the purposes. From the main requirements to quality of the purposes, we will allocate the such:

Complexity – the description of desirable result has to capture all main aspects of a problem situation.

Coordination – not conflict ness of components of target system that in turn, allows: ranging.

გურამ უფლისაშვილი
ეკონომიკის დოქტორი, ქუთაისის უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

საქართველოს საპენსიო სისტემის პრობლემები და რეფორმირების აუცილებლობა

ნებისმიერი სახელმწიფოს სოციალური და ეკონომიკური პოლიტიკის ერთ–ერთ მთავარ ამოცანას წარმოადგენს მისი მოქალაქეების სოციალური დაცვის გამართული სისტემის ორგანიზება. მსოფლიო პრაქტიკა მოწმობს, რომ სოციალური დაცვის სისტემა იქნება ეფექტიანი იმ შემთხვევაში, თუკი ის დაეფუძნება გამართულ საკანონმდებლო და ნორმატიულ ბაზას. ასევე მნიშვნელოვანია, რომ სოციალური დაცვის სისტემა ეყრდნობოდეს და თანხვედრაში იყოს ადამიანთა ქცევის ძირითად მამოტივირებელ ფაქტორებთან. არსებითი მნიშვნელობა აქვს დამსაქმებლების, დაქირავებული მუშახელის, და სახელმწიფო ინსტიტუტების ინტერესების გათვალისწინებას.

სოციალური დაცვის სისტემაში საკვანძო როლს ასრულებს სოციალური დაზღვევა, რომელიც საქართველოში ჯერ კიდევ ვერ ჩამოყალიბდა ისეთი სახით, რომ იყოს თანამედროვე მოთხოვნების და სამომავლო გამოწვევების შესაბამისი. მსოფლიო სტანდარტებზე დაფუძნებული სოციალური პოლიტიკის უზრუნველსაყოფად აუცილებელია შესაბამისი რეფორმების გატარება. მათ შორის, უმნიშვნელოვანესია საპენსიო რეფორმის განხორციელება.

მსოფლიო პრაქტიკაში საპენსიო სისტემების ფორმირებისა და ორგანიზების მიმართ არსებობს რამდენიმე მიდგომა:

პენსიების გადახდა ხდება სახელმწიფო ბიუჯეტიდან - ასეთი პენსიები არსებობს პრაქტიკულად ყველა ქვეყანაში. მაგრამ თუკი ბევრგან ეს თანხები შეადგენს პენსიების დაფინანსების ძირითად წყაროს, სხვაგან პენსიას იღებენ მხოლოდ ისინი, ვისაც სხვა უზრუნველყოფის წყარო არ გააჩნია. ასეთი საპენსიო სქემის დაფინანსების წყაროს წარმოადგენს გადასახადები;

უმუშევრებს პენსიას უხდიან მომუშავეები - სპეციალურ ფონდში წარიმართება ქვეყნის დასაქმებული მოსახლეობის მხრიდან შენატანები. უმრავლეს შემთხვევაში ასეთი ფონდები ეკუთვნის სახელმწიფოს და შენატანები მასში ატარებს სავალდებულო ხასიათს;

ყოფილ მუშაკს პენსიას უხდის საწარმო - პენსიების დაფინანსება წარმოებს საწარმოს სპეციალური სახსრებიდან. ფინანსდება ყოფილი თანამშრომლების საპენსიო უზრუნველყოფა. ეს ფორმა ისტორიულად ყველაზე სრულად ჩამოყალიბდა აშშ-ს და იაპონიაში და დამახასიათებელია მსხვილი კორპორაციებისათვის. დადებითთან ერთად ახასიათებს რიგი უარყოფითი მხარეებიც;

საპენსიო უზრუნველყოფა ხდება სადაზღვევო კომპანიის ან ე.წ. საპენსიო ფონდების მეშვეობით, ხდება საპენსიო შენატანების კაპიტალიზაცია და ეს სახსრები შეიძლება გამოყენებულ იქნას როგორც საფინანსო ბაზრის რესურსები. არსებული საპენსიო სქემები შეიძლება დაიყოს ორ ჯგუფად: დადგენილი გადახდებით და დადგენილი შენატანებით. პირველ შემთხვევაში ფონდი კისრულობს ვალდებულებას, გადაიხადოს პენსია წინასწარ განსაზღვრული ოდენობით, ფიზიკურ პირებს კი ფონდი სთავაზობს უკვე გამზადებულ რამდენიმე შესაძლო ვარიანტს ცხრილის სახით. ამ ცხრილის მიხედვით, მონაწილეს შეუძლია ამოირჩიოს შენატანების თანხა და დაგროვების ვადა. მეორე შემთხვევაში წინასწარ განისაზღვრება შენატანები, ხოლო პენსიაში აისახება სამუშაოდან წასვლის მომენტისათვის დაგროვილი სახსრები.

მეოცე საუკუნის შუა წლებისათვის ყველა განვითარებული ქვეყნისათვის დამახასიათებელი გახდა გადანაწილებითი საპენსიო სისტემა, რაც დაფუძნებულია სოლიდარობის პრინციპზე: დასაქმებული მოსახლეობა იხდის სოციალურ გადასახადებს სახელმწიფო ბიუჯეტში, საიდანაც ეს სახსრები ეძლევა მათ, ვინც უკვე გავიდა პენსიაში. სამწუხაროდ, უკვე გასული საუკუნის ბოლოსათვის ეს ერთი შეხედვით მყარი სისტემა საფრთხის ქვეშ დადგა დემოგრაფიული ფაქტორების გამო. ძირითადი პრობლემა მდგომარეობს მოსახლეობის დაბერებაში - სიცოცხლის ხანგრძლივობა იზრდება, ხოლო შობადობა კლებულობს. ერთ პენსიონერზე დასაქმებულთა სულ უფრო ნაკლები რიცხვი მოდის, რის გამოც საპენსიო სისტემის შენახვა გადასახადის გადამხდელებს სულ უფრო ძვირი უჯდებათ. სახსრების დეფიციტის მოგვარების ყველა ხერხი - გადასახადების გაზრდა, პენსიების შემცირება ან საპენსიო ასაკის გაზრდა - არაპოპულარულია და დემოკრატიული საზოგადოების მკვეთრ პროტესტებს იწვევს. ამ გამოწვევების საპასუხოდ დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში უკვე დაწყებულია სოციალური პოლიტიკის არსებითი რეფორმირება. მაგ, გერმანიაში ხანგრძლივი რეფორმის შედეგად სტიმულირდება სოლიდარული სადაზღვევო სისტემიდან მეტწილად დაგროვებითზე გადასვლა – კერძო საპენსიო ფონდების მეშვეობით. სახელმწიფო პენსიის სიდიდის შემცირება უნდა აანაზღაურონ თვით მომუშავეებმა კერძო დაზღვევის მექანიზმის მეშვეობით. ამასთან სახელმწიფო აპირებს საბაზისო (მინიმალური) პენსიების შემოღებას.

აღსანიშნავია, რომ ზემოთაღნიშნული პრობლემის გადაწყვეტის საკმაოდ ეფექტური გზა მოინახა 1980–იანი წლების ჩილეში. აქ პირველად მსოფლიოში მოხდა საპენსიო სისტემის პრივატიზაცია. თითოეულ მომუშავეს მიეცა უფლება და დაეკისრა ვალდებულება თვითონ ეზრუნა საკუთარ მომავალზე. საგადასახადო შემოსავლებიდან გასაცემი სახელმწიფო პენსიების ადგილი დაიკავა ინდივიდუალურმა საპენსიო ანაბრებმა, რომელთა ინვესტირება შემდეგ ხდებოდა ფასიან ქაღალდებში. საპენსიო რეფორმის შედეგად შემცირდა ტვირთი სახელმწიფოზე და გადასახადის გადამხდელებზე. ჩილეში საპენსიო სისტემის დაფარვის არეში მოექცა მთელი მოსახლეობა. დაგროვებითი სისტემის მონაწილეები აღარ იხდიდნენ გადანაწილებით გადასახადებს, ხოლო საპენსიო სახსრები მათ საკუთრებას წარმოადგენდა. ისინი, როგორც მეანაბრეები, გარკვეულ ფარგლებში, თავისუფალნი არიან ამ თანხების განთავსების საკითხებშიც. ამ რეფორმის კიდევ ერთი შედეგი იყო საპენსიო თანხების მართვის მთელი ინდუსტრიის ჩამოყალიბება, რამაც საგრძნობლად გააქტიურა სიტუაცია საფონდო ბაზარზე.

საქართველოს ამჟამინდელი საპენსიო სისტემა შეიძლება გავყოთ ორ არათანაბარ ნაწილად - ძირითადი არის სახელმწიფო საპენსიო სისტემა. არასახელმწიფო (კერძო) საპენსიო უზრუნველყოფას მოკრძალებული ადგილი უჭირავს და განვითარების მხოლოდ საწყის ეტაპზე იმყოფება. ამდენად, მოსახლეობის სოციალური დაცვა ძირითადად სახელმწიფოს მიერ ხორციელდება. ამასთან, ყველა სახის სახელმწიფო პენსია აღიქმება როგორც სარგებელი/შემწეობა სახელმწიფო ბიუჯეტიდან. მისი როგორც ფორმა, ისე შინაარსი არ შეესაბამება სოციალური დაზღვევის კატეგორიას.

მართალია სახელმწიფო პენსიებზე ბიუჯეტიდან გამოყოფილია მილიარდ ლარზე მეტი თანხა, ის სრულიად არასაკმარისია საპენსიო მოსახლეობის მინიმალური სოციალური დაცვის ამოცანებისთვის. მეორე მხრივ, დასავლეთის ქვეყნების მსგავსად, საქართველოშიც აქტუალურია პენსიონერთა ხვედრითი წილის ზრდის პრობლემა, რაც გამოწვეულია მოსახლეობის დაბერების ტენდენციით. ჩვენს შემთხვევაში სახეზეა დასაქმების მწვავე პრობლემებიც. ქვეყანაში რეალურად დასაქმებული მოსახლეობის რაოდენობა, ყველაზე ოპტიმისტური გათვლებითაც კი, ძლივს უტოლდება პენსიონერთა რაოდენობას. ამ თანაფარდობის გაუმჯობესება მოსალოდნელი არ არის ახლო ხანებში მაინც. იმ პირობებში კი, როცა პენსიების დაფინანსება უშუალოდ არის მიბმული სახელმწიფო ბიუჯეტის ვალდებულებებთან, დიდია საშიშროება, რომ არცთუ შორეულ მომავალში ხელისუფლებას მძიმე ტვირთად დააწვეს თუნდაც არსებული საპენსიო ვალდებულებების შესრულება.

რაც შეეხება არასახელმწიფო საპენსიო დაზღვევას, საქართველოში მას არეგულირებს კანონი არასახელმწიფო საპენსიო დაზღვევისა და უზრუნველყოფის შესახებ. ეს კანონი ადგენს კერძო საპენსიო დაზღვევისა და უზრუნველყოფის განხორციელების წესს, არასახელმწიფო პენსიის სახეებს, საპენსიო სქემის სახეობებს, აწესრიგებს ურთიერთობებს ამ სფეროში. კანონის მიხედვით, არასახელმწიფო საპენსიო დაზღვევა და უზრუნველყოფა ხორციელდება სახელმწიფო საპენსიო უზრუნველყოფისაგან დამოუკიდებლად.

საქართველოში კერძო საპენსიო სქემების ჩამოყალიბების პროცესი ძალიან ნელი ტემპით მიმდინარეობს. მძიმე სოციალური ფონი და ფინანსური ინსტიტუტების მიმართ ჯერ კიდევ არასაკმარისი ნდობა ხელს უშლის კერძო საპენსიო დაზღვევის განვითარებას. საქართველოში ლიცენზირებული 16 სადაზღვევო კომპანიას შორის საპენსიო სქემა გააჩნია მხოლოდ 6 მათგანს. აქედან 2012 წლის მდგომარეობით, ამ სფეროში რეალურად მოქმედ ორ სადაზღვევო კომპანიას თავის საპენსიო სქემებში გაერთიანებული ჰყავდა 18,4 ათასამდე მონაწილე, რომელთა მიერ განხორციელებული საპენსიო შენატანები ამ წელს არ აღემატებოდა 2 408 ათ. ლარს. ცხადია, რომ ისეთ ქვეყნებში, როგორც საქართველოა, კერძო საპენსიო დაზღვევაზე გადასვლას ხელისუფლებისგან სტიმულირება სჭირდება. საგადასახადო შეღავათების გარდა შესაძლებლად მიგვაჩნია გარკვეული ფინანსური მხარდაჭერა სახელმწიფოს მხრიდან.

ამრიგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ არსებული საპენსიო სისტემა არა მარტო არაეფექტურია, არამედ გაუმართლებელია ეკონომიკური თვალსაზრისითაც. აქ პირველ რიგში ვგულისხმობთ სახელმწიფო სოციალური დაზღვევის სისტემას, რომელიც საჭიროებს დაუყონებლივ რეფორმირებას.

აღსანიშნავია, რომ ჯერ კიდევ 2003 წელს საქართველოს პარლამენტმა მიიღო საპენსიო კანონების პაკეტი, რომელსაც შეეძლო მოქმედი საპენსიო სისტემის რადიკალური შეცვლა, კანონპროექტის თანახმად ყველა სახის სადაზღვევო პენსია შეიცავდა ორ კომპონენტს: მინიმალურ საბაზისო ნაწილს, რომელიც გარანტირებული და ერთნაირი იქნებოდა ყველასათვის, ვინც აკმაყოფილებდა პენსიაზე გასვლის მოთხოვნებს და სადაზღვევო ნაწილს, რომლის სიდიდე დიფერენცირებული და დამოკიდებული იქნებოდა სადაზღვევო სტაჟის ხანგრძლივობაზე და სადაზღვევო შენატანების სიდიდეზე. სამწუხაროდ, ზემოაღნიშნულ კანონთა პაკეტი გაუქმდა 2004 წელს და ამით საპენსიო სისტემაში არსებული პრობლემების მოგვარება გაურკვეველი ვადით გადაიდო.

ვფიქრობთ, რომ სახელმწიფო საპენსიო სისტემის რეორგანიზება აუცილებელია. საჭიროა ორიენტაციის გადატანა გადანაწილებითი (სოლიდარული) სისტემიდან დაგროვებით საპენსიო სისტემაზე. მნიშვნელოვანია ისეთი სიტუაციური მდგომარების შექმნა, როდესაც პირის მიერ მისაღები პენსია ადეკვატური იქნება მისი, როგორც დასაქმებულის შრომითი წვლილისა. ეს გარდა იმისა, რომ გადაჭრის სოციალური დაზღვევის თანამედროვე სისტემების ზემოთაღწერილ პრობლემებს, სტიმულს მისცემს საზოგადოების თითოეული წევრის სერიოზულ დამოკიდებულებას დასაქმებისადმი. გაიზრდება დასაქმებულებისათვის გადახდილი ანაზღაურების ლეგალიზაცის მაჩვენებელიც.

Guram Uplisashvili
Associate Professor, Kutaisi University Academic Doctor of Economics

THE PROBLEMS OF THE GEORGIAN PENSION SYSTEM AND THE NECESSITY OF REFORMS

One of the main goals of the social and economic policy of any country is to organize the right social defense system for its citizens. World Experience shows that the social defense system will be effective in case if it is based on the right legal and normative base. Also it is important that social defense system corresponds with the main motivational factors of human behavior. It is essential that the interests of employers, employees and the state institutions should be taken into consideration.

Social insurance plays the vital role in providing the valid social defense system, which is not still formed in Georgia

to meet the current requirements and the future challenges. The adequate reforms should take place in order to provide the social policy corresponding with the world standards. One of the most important reforms is the pension reforms.

In world practice there exist several attitudes towards forming and organizing the pension system:

Pensions are paid from the state budget – such types of pensions exist in nearly every country. This is the main source of financing pensions in many countries, however in other countries pensions are financed from the budget only in case if there doesn't exist any other sources of financing pensions. The source of financing such pension schemes is taxes.

Pensions for Unemployed workers are financed by Employed workers – The contributions of the employed population of the country are collected in the special funds. In most cases such funds belong to the state and making the contributions is mandatory.

The organization pays the pensions of its ex-workers – pensions are financed by the special funds of the organization. Pensions of its ex-workers are financed. Such type of financing the pensions was completely formed in U.S.A. and Japan historically and is characteristic for the huge corporations. It has the advantages and disadvantages as well.

Pensions are paid by the insurance companies or via the pension funds. Pension contributions are capitalized and these amounts of money can be used as the financial market resources. Such type of pension schemes is devided into two groups: payments or contributions. In the first case, the fund has the obligation to pay the certain amount of pension in advance, the fund offers the several eligible versions to the individuals in the form of tables. According to the table, the participant has a right to choose the amount of contributions and the accumulation period. In the second case, the amount of contributions are determined in advance and pension funds are equal to the amount of money accumulated before leaving the job.

In the mid-20th century all developed countries adopted the distributive pension system based on the principle of solidarity: the employed population pays the social taxes to the state budget and it provides the pension funds for those who had already retired. Unfortunately, in the late 20th century this firm system appeared in danger because of the demographic factors. The main problem appears because of the population aging – life expectancy is increasing and a birth rate is decreasing. The number of employed workers for each pensioner is decreasing, as a result, it becomes more and more expensive for the taxpayers to provide the pension system. The ways to solve the problems of fund deficit such as raising taxes, reducing the pension costs or pension age increasing – are not popular and causes the protests from the democratic society. In response to it, in the Western European countries has already started reforming the social policies. E.G. in Germany long term reforms had been taken to stimulate the savings of insurance system via the private pension funds instead of keeping insurance system of solidarity. Decreasing amount of the state pensions should be compensated by the employees via the private insurance mechanism. The state is also going to set up the basic (minimum) pension.

It should be noted that the effective solution for the above mentioned problem was found in Chille in 1980s. For the first time in the world the pension system was privatized. Each employee got the right and obligation to take care of their own future. Individual pension deposits replaced the state pensions paid via the tax revenues and these deposits were invested in the securities. As a result of this pension reform the burden reduced for the state as well as for the taxpayers. The whole population of Chille appeared under the coverage area of the pension system. The participants of the saving system didn't have to pay distributive taxes, also they possessed the pension funds. In some terms, they are free in choice of investing their money like depositors. One more consequences of this reform was forming the pension fund management industry which sharply contributed to activating the stock market.

The current Georgian pension system can be devided up into 2 non-equal parts – the main part is the state pension system. Private pension system has a small share and is still in the initial phase of development. So, the state provides the social defense of the population. All types of state pension are perceived as the benefits/contributions from the state budget. Its form and meaning don't correspond with the social insurance category.

It is correct that over 1.5 billion Lari is raised for the state pensions from the budget, however it is not enough to provide the minimal social defense for the retired population. On the other hand, like in the Western countries, increasing portion of the retired population is an actual problem in Georgia which is the result of population aging tendency. In our case, there are the huge problems of unemployment. The number of employed population even with the most optimistic estimates, doesn't equal to the number of pensioners. This proportion cannot be improved soon. Even though the pensions are financed from the state budget, there is the great danger that the government authorities will carry the heavy burden of pension obligations in the nearest future.

As for the non-state pension insurance system, it is regulated by the law of non-state pension insurance and provision. This law determines the implementing rules of private pension insurance and provision, non-state pension types, types of pension schemes, regulates relations in this field. According to the law, non-state pension finance and provision is carried out independently from the state pension provision.

In Georgia the process of forming the private pension schemes is going very slowly. Severe social situation and non-enough trust in financial institutions prevent the private pension insurance system from developing. There are

16 licensed insurance companies in Georgia, however the pension scheme is provided only by 6 of them. According to the statistics of 2012, two really active insurance companies had 18.4 thousand participants combined in their pension schemes and their pension contributions were not over 2408 thousand Lari for this year. It is clear that in such countries as Georgia, the process of transition on the private pension insurance system should be stimulated by the government. In addition to the tax benefits, we find it appropriate if there is the financial support from the state.

So, it can be concluded that, the current pension system is not only effective but economically unjustified as well. First of all, we mean the state social insurance system which requires the instant reforms.

It should be noted that even in 2003 the Georgian Parliament adopted the pension legislation package which could change the current pension system radically. According to the legislation, all types of pension insurance composed of 2 parts: minimal basic part guaranteed and equal for everybody eligible for retirement and insurance part differentiated and depended on duration of insurance experience and the amount of insurance contributions. Unfortunately, the above mentioned legislation package was abolished in 2004 and solving the existing problems in the pension system was postponed indefinitely.

We think that state pension system should be reorganized certainly. It is necessary that the orientation should be changed from distributive (solidarity) system towards the saving pension system. It is important to be created such system that provides the receivable pension adequate to the proportion of employee contribution. This will solve the above mentioned problems of the modern systems of social insurance, therefore it will stimulate each member of the society to have the sensible attitude towards employment. It will increase the legalization rate of remunerations paid to the employees.

თეიმურაზ ფესტვენიძე
ტექნიკის დოქტორი, აკ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი
მანანა ჭუმბურიძე
აკადემიური დოქტორი, აკ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

ტექნიკური რესურსების ოპტიმალური მართვა

ნაშრომში წარმოდგენილია, ვიზუალური ტექნოლოგიების გამოყენებით დინამიური პროგრამირების ამოცანების მათემატიკური მოდელირებისა და ლოჯისტიკური გადაწყვეტილების მიღების პროგრამული უზრუნველყოფა.

ამოცანის გადაწყვეტა მოიცავს შემდეგ პროცედურებს:

1. დასმული პრობლემის მათემატიკური მოდელის აგება გრაფთა თეორიის გამოყენებით.
2. რესურსების ოპტიმალური განაწილების გეგმის მიღება ევრითიული ალგორითმის შერჩევის გზით.

აღნიშნული პროცედურების განხორციელება ხდება ვიზუალურ ენაში აგებული შემდეგი ფუნქციონალურური ღილაკებით (იხ სურ 1):

- ღილაკი “დამატება” ემსახურება გრაფის წვეროების აგებას
- ღილაკი “წიბოს გავლება” ემსახურე გრაფის წვეროებს შორის წირის გავლებას.
- ღილაკი “წაშლა” მონიშნული ობიექტის წაშლას.
- ღილაკი ”წონების მინიჭება” შესაძლებელს ხდის გრაფის წირები დავაჭდევოთ საჭირო ინფორმაციით.
- ველი “გრაფის კომპონენტები “-შესაძელბელს ხდის, ევრითიული ალგორითმების სიაში შევარჩიოთ ამოცანის გადაწყვეტის ალგორითმი
- ღილაკი “არჩევა” შესალებელს ხდის შევარჩიოთ სისტემის საწყისი მდგომარეობა
- ღილაკი “განახლება” ახალი გრაფის აგების შესაძლებლობას იძლევა.

მაგალითისათვის, ნაშრომში მოყვანილია წარმოების ტექნიკური რესურსების ოპტიმალური მართვის ამოცანა:

წარმოებაში დაგეგმილია მინიმალური დანახარჯების სარემონტო საყოფაცხოვრებო ტექნიკის (გარკვეული სახის) წარმოების ხაზის (კონვეიერი) აგება. სარემონტო მოწყობილობა შედგება სამი ბლოკისაგან, რომელთაგან თითოელი შედგება სხვადსხვა ღირებულების სამ-სამი კომპლექტისგან. თითოეული ბლოკის გავლა ხდება მიმდევრობით გარკვეული ღირებულების ტექნიკური კომპლექტის შერჩევის გზით.

ამოცანის გადაყვეტის პირველ ეტაპზე ხდება ამოცანის ორიენტირებული გრაფის მათემატიკური მოდელის აგება (იხ. სურ.1) გრაფის წვეროებში ინახება ბლოკეს ნომრები. გრაფის წირები აღნიშნავენ სისტემის ერთი მდგომარეობიდან

მეორე მდგომარეობაში გადასვლის პროცესს და დაჭდევებულია მოცემული მდგომარეობის შესაბამისად ბლოკების ღირებულებების მნიშვნელობებით.

ამოცანის გადაწყვეტის მეორე ეტაპზე დეიქსტრას ალგორითმის შერჩევის გზით მიიღება ტექნიკური რესურსების ოპტიმალური განაწილების გეგმა (სურ.2).

მინიმალური დანახარჯების სარემონტო საყოფაცხოვრებო ტექნიკის წარმოების ხაზი გამოყოფილია მწვანე ფერებში.

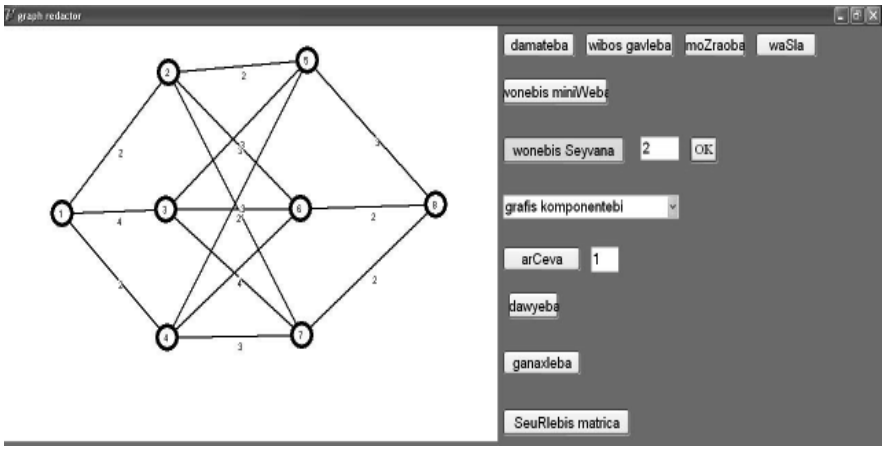

სურ.1. წარმოების ხაზის მოდელირების ორიენტირებული გრაფი

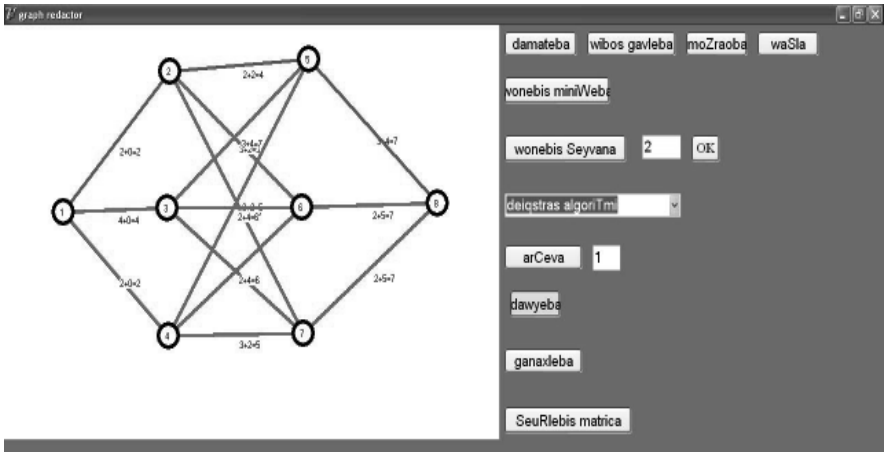

სურ.2. წარმოების ოპტიმალური გეგმის ასახვის გრაფი

მიღებული გეგმის მიხედვით ოპტიმალური განაწილების სურათი ასეთია: 1-ბლოკიდან შეირჩეს-2 კომპლექტი შესაბამისი ღირებულება :2; მე-2- ბლოკიდან შეირჩეს-მე-5კომპლექტი (შესაბამისი ღირებულება 2+2=4. მე-3- ბლოკიდან შეირჩეს მე-8 კომპლექტი და შესაბამისი ღირებულება 4+3=7. საბოლოოდ მინიმალური ჯამური ღირებულებაა: 7.

წარმოდგენილი პროდუქტი იძლევა წარმოების რესურსების მენეჯმენტის სრულყოფის საშუალებას. კერძოდ ტექნიკური რესურსების ეფექტური მართვა ფირმას საშუალებას აძლევს დაზოგოს დრო და კაპიტალი. შეარჩიოს წამოების ოპტიმალური ხაზი, რაც ხელსშეუწყობსწარმოების სტრატეგიულ დაგეგმარებას.

Teimuraz Pestvenidze
Akaki Tsereteli State University, Associate Professor;
Manana Chumburidze
Akaki Tsereteli State University, Associate Professor

TECHNICAL RESOURCE MANAGEMENT

In the work is presented the software of mathematical modeling and the receive the strategy of logistic issue of dynamical programming problems using visual technology.

Solution problems performed the with the following procedure

1. the mathematical formulation using of theory graph
2. The plan of optimal solution is given using the greedy algorithm

The procedures is performing with the following buttons:

- button “add” using for drive the nodes of graph;
- button “drive line” using for drive the lines of graph between nodes;
- button “delete” using for remove;
- button “input values” using for label the lines of graph ;
- button “components of graph” using for choose the algorithm for solution problems;
- button “point” using for choose the initial point of system;
- button “refresh” using for drive new graph.

In the work is considered the particular example of technical resource management:

Let’s, needed the construction the line of production of repair construction of technic with the the minimum cost. The line is composed the three bloc of connected permanent, each block is composed the three technical complex, with different cost. The repair construction must be selected one technical complex from each block. The cost for each block is given.

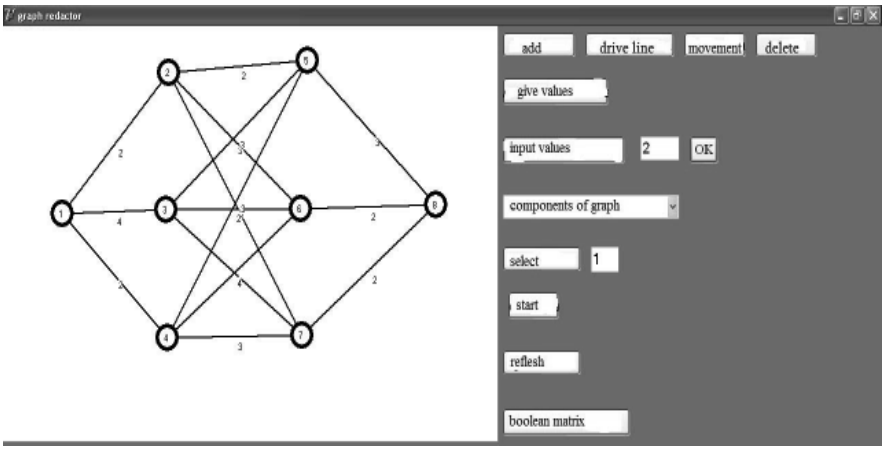

Picture 1. The oriented graph of modeling the line of technical resource

The solution of problems composed the following procedures:

1. The oriented graph of mathematical model of problems is constructed (see pict.1). In the nodes of graph is the numeral of blocks is saved. The lines of graph designated the process of movement from first position of system second and is labelled of the cost of corresponding of blocks.

2. Using the algorithm of Dijkstra, the plan of optimal management of technical resource is given (see pict.2). The green colour indicates corresponding line of profit.

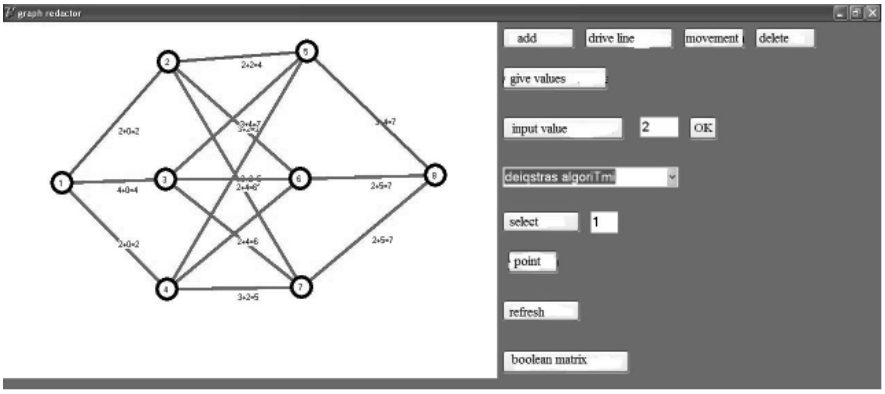

Picture 2. The graph of optimal plane of technical resource

The result of solved problems are following:

From first block selected second complex with corresponding cost: 2; from second block selected complex with corresponding cost: 2+2=4; from third block selected eighth complex with corresponding cost: 4+3=7;

The demons red software give in possibility the effective management of technic resurge. Which guaranteed the optimal time management and capital management of firmer for decide the strategy work of firm.

References

[1] Virtual Training Company. Software Training
http://www.vtc.com/products/Microsoft-Access-2010-Tutorials.htm

[2] Lifetime to Learn-Instructor online Classes
http://www.lifetimetolearn.com/onlineclasses/learn-Visual_C++_6.0-online-class.htm

ნარგიზა ქარქაშაძე
ეკონომიკის დოქტორი, აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი
ნათელა კაკაურიძე
აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მასწავლებელი

მომსახურების სფეროს აქტუალური საკითხები საქართველოში

ბიზნესის განვითარების დრევანდელ ეტაპზე საწარმოთა საქმიანობაში სულ უფრო დიდ ადგილს იკავებს სერვისული კომპონენტი, რომელიც თან ახლავს ფიზიკური სახით გაყიდულ საქონელს. სერვისული კომპლექსი მკვეთრად ზრდის მომსაურების კულტურას და ამის შესაბამისად ბაზარზე საწარმოს კონკურენტუნარიანობას [1].

მომსახურება არამატერიალური საქმიანობაა, რომელიც მომხმარებლის, კონკრეტული კლიენტის მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისკენ არის მიმართული. დღეს განვითარებული ეკონომიკის ქვეყნებში საწარმოო სექტორში დასაქმებულია მოსახლეობის მხოლოდ 17%, მომსახურების სფეროში კი 80%. [2] საქართველოში კი ეს ციფრები ასე გამოიყურება;

წლები / დარგი	მრეწველობა	მშენებლობა	ვაჭრობა	ჯანდაცვა, სოციალური დახმარება	სასტუმროები და რესტორნები	განათლება	ტრანსპორ-ტი და კავშირგაბ-მულობა
2010	95849	40303	68221	56583	16106	14650	50388
2011	109158	65220	107839	48099	24003	16359	51347
2012	439758	233772	422565	204267	96789	71420	227177
213(I და II კვ.)	220242	86474	21053	112886	143918	42402	334146

ასევე მნიშვნელოვანია ოპერაციები უძრავი ქონებით, იჯარა და მომსახურების გაწევაში დასაქმებულთა რაოდენობა, რომელმაც 2012 წელს 188696 კაცი შეადგინა, ხოლო 2013 წლის ორი კვარტლის მონაცემებით 96604 კაცი, რაც შეეხება კომუნალური, სოციალური და პერსონალურ მომსახურებაში დასაქმებას 2012 წელს მისი მაჩვენებელი 101676 შეადგენდა, ხოლო 2013 წლის ორი კვარტლის მონაცემებით 45746 კაც შეადგენს. [3]

დღეს საქართველოში ბევრ სხვა პრობლემასთან ერთად, ერთ-ერთ ძირითად პრობლემად მომსახურების სფერო ითვლება. ამაში კი მხოლოდ ერთი მხარის დადანაშაულება არ შეიძლება. კლიენტები ხშირად წუწუნებენ მომსახურების არასრულყოფილებაზე, მომსახურე პერსონალი კი თავის მხრივ უხეშ კლიენტებსა და მსოფლიოს უამრავ ქვეყანაში წესად ქცეულ “ჩაის” დატოვების არარსებობაზე ამახვილებს ყურადღებას. მაგრამ მაინც მომსახურების სფეროს განვითარებასთან ერთად სხვადასხვა სერვისი ხალხისათვის უფრო ხელმისაწვდომი ხდება. მომსახურების კულტურას უდიდეს მნიშვნელობა ენიჭება ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებაში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი მნიშვნელობა უცხოელი ტურისტებისათვის, რადგანაც ადამიანი რომელიც პირველად შემოდის ქვეყანაში, სადაც არავის იცნობს, არაფერი იცის და ყველა დეტალს განსაკუთრებით აკვირდება, ამ შემთხვევაში მომსახურე პერსონალთან შეხვედრისას მათ უყალიბდებათ საერთო შთაბეჭდილება მთელ ერზე და ხალხის საერთო დამოკიდებულებაზე უცხოელებისადმი. ამ თვალსაზრისით ძალიან ბევრ პრობლემებს ვხვდებით, მაგრამ აღსანიშნავია მომსახურე პერსონალის მოუმზადებლობა ფსიქოლოგიურად, ინფორმაციის არ ქონა საქონლის შესახებ და სხვა. იმისათვის, რომ გადავჭრათ აღნიშნული პრობლემა აუცილებელია:

1. მომზადდეს და ტრენინგი ჩაუტარდეთ მომსახურე პერსონალს, მაგრამ საქართველოში არსებული კომპანიების მენეჯერები დიდად არ იწუხებენ თავს ამის გამო.

2. გამოუმუშავეთ მომსახურე პერსონალს მოსმენის კულტურა, ახსნა-განმარტების მშვიდად მიცემის და სიმშვიდის შენარჩუნება იმ შემთხვევაშიც, თუ კლიენტმა ესა თუ ის ნივთი არ შეიძინა. კონსულტანტობა ხომ თავისთავად გულისხმობს იმას, რომ კვალიფიციური პასუხების გაცემა უნდა შეეძლოს მომხმარებლისათვის და რაც მთავარია არ უნდა ეზარებოდეს ამის გაკეთება.

3. დაინტერესდით მომხმარებლის აზრით, შესთავაზეთ ის, რაც მას უნდა და არა ის, რისი გაღებაც თქვენ გსურს. იყავით მეგობრული და გულითადად მიუდექით თითოეულ ადამიანს. ინფორმაცია გადაეცით ნათლად, როგორც დადებით ისე უარყოფით მხარეებზე. ნუ მოატყუებთ.

4. ასწავლეთ მომსახურე პერსონალს უცხოელ ტურისტებთან მობყრობა და ელემენტარული ენობრივი ხერხები, რათა გაიგონ და გააგებინონ რა სურთ.

5. აკონტროლეთ მომსახურების ხარისხი, რათა მიიღოთ მაღალი დონის შედეგი. კონტროლის ერთ-ერთი

აპრობირებული და მსოფლიოში გავრცელებული ხერხი, რომელიც ბოლო დროს საქართველოში იკიდებს ფეხს, არის იდუმალი მყიდველის სამსახური.

რას გულისხმობს იდუმალი მყიდველი – ის არის მომსახურების დონის, საქმიანობის, თანამშრომელთა წესიერების, ვაჭრობისა და პროდუქციის ხარისხის გამოცდილი მისტიური კლიენტის მიერ ანონიმური გზით შეფასების აპრობირებული მეთოდი. [4].

როგორც ვხედავთ მარტო მომსახურების გაწევა საკმარისი არ არის, აუცილებელია შთაბეჭდილების მოხდენა, რომელსაც დრემდე ნაკლები ყურადღება ექცეოდა. მას როგორც წესი მომსახურების სფეროს მიაკუთვნებენ. თუ მომხმარებელი ყიდულობს მომსახურებას, ე.ი. იგი ყიდულობს ქმედებათა გარკვეულ ერთობლიობას; მაგრამ თუ შთაბეჭდილებას იყიდის ფულს გადაიხდის თავისი ცხოვრების დაუვიწყარი წუთებისათვის, რომელიც კომპანიამ მოუმზადა. შთაბეჭდილების ყიდვით ადამიანი საკუთარ გრძნობებს და განცდებს ყიდულობს. შთაბეჭდილების შეთავაზება დღეს ყველაზე მაღალი სამომხმარებლო ფასეულობაა.

თანამედროვე ტექნოლოგიები ახალი ტიპის ისეთ "შთაბეჭდილებებს" გააჩენენ, როგორებიცაა ინტერაქტიური თამაშები, ფილმები სამგანზომილებიანი გრაფიკით, ვირტუალური რეალობა და სხვა. აქამდე შეუმჩნეველი შთაბეჭდილების გაყიდვის სურვილი ზრდის მოთხოვნას ასეთ საქონელზე და კომპიუტერული ტექნიკის მომსახურებაზე.

მომსახურების ტრადიციული ინდუსტრიები ცდილობენ, ერთმანეთს კონკურენცია შთაბეჭდილებების შეთავაზებით გაუწიონ და ამით უფრო საინტერესონი ხდებიან. ტომ პიტერსი მიიჩნევს, რომ სამყარო სადაც კომპანიები მომხმარებლებს განსაცვიფრებელ, დასამახსოვრებელ, ბრწყინვალე და მაღალი ხარისხის შთაბეჭდილებას სთავაზობენ, მომავლის ეკონომიკის მოდელია. მისი აზრით წარმატების ფორმულა ასე გამოიყურება:L

მოიცილე ყველაფერი რაც ზედმეტია (Dell)+შექმენი მომსახურების დამატებითი ღირებულება (IBM)+ (Harley-Davision) ეს არის გამოცდილება= ჯადოსნობა.

ზემოთ ნათქვამიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ შემდეგი –გაწეულმა მომსახურებამ უნდა მოახდინოს ისეთი შთაბეჭდილება, სხვების მომსახურებაზე უარი თქვას და ისარგებლოს მხოლოდ Qთქვენი მომსახურებით, რაც შემოსავლის უშრეტი წყარო იქნება.

Nargiza Karkashadze
Doctor of Economics, Associate Professor of Akaki Tsereteli State University
Natela Kakauridze
Akaki Tsereteli State University, Invited Specialist

SERVICES AND THE CURRENT REALITY IN GEORGIA

In today's business development stage, in business activities increasingly participates service component that is attached to the goods already sold. Service Complex sharply increases the service in general and the market competitiveness of enterprises {1].

Services are intangible activities that are directed, to accommodate the needs of a particular client. Today in countries of developed economies only 17% of the population is employed in the manufacturing sector, in the service sector - 80%. [2].

Today in Georgia, along with many other problems, one major problem is the service industry. We cannot blame only one side in this case. Clients often complain of services inferiority. Service staff in turn draws attention on rude customers and on the lack of existing rule in many countries around the world about leaving "tea". But still, with the development of the service sector different services are becoming more accessible to people. Services culture has a great importance in the development of the national economy.

Especially noteworthy is its importance for foreign tourists, as the person who first enters in the country where nobody knows, knows nothing, and especially observing every detail, In this case, during the meeting with serving personnel, they encounter the general impression about whole nation and about people's general attitude towards foreigners. In this regard, we encounter a lot of problems. But it is noteworthy that the staff is not prepared psychologically, lack of information about goods and more.

Years / Field	Industry	Construc-tion	Trade	Health care and Social aid	Hotels and restaurants	Educa-tion	Transport and communications
2010	95849	40303	68221	56583	16106	14650	50388
2011	109158	65220	107839	48099	24003	16359	51347
2012	439758	233772	422565	204267	96789	71420	227177
213(Iand IIqu.)	220242	86474	21053	112886	143918	42402	334146

In order to solve this problem it is necessary to:

1. Prepared and trained personnel; But the managers of the companies in Georgia did not bother themselves with that one.
2. Service staff should learn to listen, quietly giving explanations- and to maintain peace even if the client has not purchased anything. Consultant in itself implies that he should be qualified and should be able to answer and most importantly, should not be lazy
3. You should be interested in consumer's opinion; you should offer what he wants and not what you want to sell. Be friendly and sincerely treat each person. Give information clearly, both - positive and negative sides. Do not lie.
4. Teach service staff the treatment to foreign tourists and their basic language skills to understand and tell what they want.
5. Control the quality of services, in order to get high-level results. One of the world's proven and popular methods of control, which last time in Georgia is taking place too, is the mysterious buyer service.

What does the mysterious buyer means? It is a proven method of evaluation by experienced mysterious anonymous customer according to the service levels, performance, honesty of employees, trade and product quality [4].

As we can see only the rendering of services is not enough; It is necessary to impress! Little attention has been still paid to these aspects.. It is usually evidently belongs to Service sector. If a user buys a service, that is He buys a certain combination of actions; But if he buys the impression, he pays money for his unforgettable moments, the company has prepared. Man buys his own feelings and experiences by buying impressions. Offering Impression today there is one of the highest consumer values.

New types of modern technologies are creating "impressions", such as interactive games, movies with dimensional graphics, virtual reality and so on. Hitherto unnoticed desire to sell Impression Increases the demand for such goods and services of computer technologies.

Traditional service industries are trying to compete with each other to offer certain impressions and thereby are becoming more interesting. Tom Peters believes that the world in which the company are offering stunning, memorable, brilliant and high-quality impressions, is model for the future of the economy. In his opinion the success formula looks like this:

Get rid of all the superfluous (Dell) + Create a service for an additional cost (IBM) + (Harley-Division) This is experience = Sorcery.

Proceeding from the above, we can conclude the following:

Services provided should make such impression customers should refuse Someone else's Services and to use only your service! It would be endless source of income.

Шавга Лариса
др. хаб., проф.
Трофимов Виктория
др., и.о.проф. Торгово-Кооперативный Университет Молдовы

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ АКАДЕМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ(НА ПРИМЕРЕ ТОРГОВО-КООПЕРАТИВНОГО УНИВЕРСИТЕТА МОЛДОВЫ)

Высшая школа всегда была лидером в продвижении ценностей общества. В то же время, она отражает все новое, прогрессивное в обществе, так как ее главные актеры это молодые люди, студенты, получающиездесь профессиональную подготовку. В начале нового тысячелетия, информационные технологии играют все более важную роль в социальной и экономической сферах, в том числе в академической среде. Таким образом, ВУЗы сталкиваются с проблемой адаптации традиционных способов организации своей деятельности к новым требованиям эпохи информационных технологий. В представленной статье авторы имеют цель, на базе Торгово-Кооперативного Университета Молдовы, провести анализ существующей модели управления деятельностью университета на основе информационных технологий и выявить возможности улучшения существующей системы менеджмента данной конкретной академической среды.

Торгово-Кооперативный Университет Молдовы (ТКУМ) был основан в 1993 году и является аккредитованным высшим учебным заведением, в котором уделяется большое внимание как профессиональному образованию, так и научно-исследовательской деятельности.ТКУМ функционирует на основе принципов и положений Болонской Декларации. Учебный процесс основан на ECTS и осуществляется в 3 цикла: I – лицензиат (3-4 года), II-мастерат (1,5-2 года), III – докторат (3 года).ТКУМ было первым высшим учебным заведением в Республике Молдова, внедрившим систему менеджмента качества на основе ISO 9001:2008. Ныне, Университет объединяет 3 факультета –Менеджмент и право, Маркетинг и товароведение, Бухгалтерский учет и экономическая информатика. Обучение возможно по 17 программам высшего профессионального образования на уровне лицензиата, по 20 магистерским программам и 6 докторским программам. ТКУМ имеет шесть исследовательских и образовательных центров, 8 специализированных департаментов (отделов), научную библиотеку.

В данном анализеСистемы Интегрированного Менеджмента Университета (SIMU), действующей в ТКУМ, проведен обзор основных составляющих системы управления университетом и их взаимодействие на основе информационных технологий. SIMU направлена на автоматизацию задач и процессов в рамках университета, используя новые возможности, предоставляемые научно- техническим прогрессом, в частности информационными технологиями, что позволяет не только развитие традиционных видов деятельности университета, но и их расширение, включая новые направления,например, дистанционное обучение и др.Основной целью SIMU является совершенствование деятельности университета, укрепление его конкурентоспособности за счет управления информацией, оптимизация процессов и видовдеятельности, повышение качества обучения и научных исследований, эффективное сотрудничество с национальнойи международной академической и бизнес-средой, внедрение дистанционного обучения и др.Основными критериями, применяемыми к SIMU ТКУМ являются ее надежность, доступность и функциональность.В настоящее время SIMU ТКУМ состоит из нескольких основных модулей, каждый из которых ориентирован на определенный набор действий, процессов и информации.

Модуль абитуриентпредоставляет инструменты, необходимые для организации процесса приема студентов в ТКУМ, в том числе через веб-интерфейс университета.Получение документов студентов является первым шагом к высшему профессиональному образованию. Этотдовольно трудоемкий процесс, будучи автоматизированным, помогает персоналу, участвующему в организации приема в университет, быстро и качественно обрабатывать значительный объем данных. Кроме того, модуль может генерировать различные отчеты для разных пользователей (администрации университета, Министерства просвещения и др). Например:зачисление по специальностям, отозванные документы и пр, Информация может быть создана отдельно по видам обучения –очное / заочное.С 2013-2014 учебного года, номинальные списки кандидатов, (предварительные и окончательные) оперативно выставляются на веб-сайте университета.

Модуль студентпредполагает функциональнуюинформационную поддержку управления данными относительно студентов и включает несколько подразделов:

• *Контингент и движение студентов* - предполагает организациюучебного процесса;

• *Обучение, оценка, сессия* - компонент, который предусматривает учет академической успеваемости, посредством проведения оценки (текущей, периодической, финальной) приобретенных студентами знаний и навыков;

• *Выпускник* - предполагает организацию процедуры завершения высшего образования студентов и его

документацию.

Модуль дистанционное обучение. Профессиональная подготовка посредством электронного обучения в университете была начата в 2011 году. Как и традиционное, дистанционное образование использует определенные инструменты, которые обеспечивают эффективное обучение студентов. Все инструменты дистанционного обучения интегрированы в специальнуюинформационную систему–платформа Moodle и доступны в http://elearning.uccm.md/moodle .

Система обеспечивает прямое взаимодействие преподавателей и студентов путем создания и управления документами через специальную платформу, с использованием современных инструментов, предназначенных для дистанционного образования. Система также позволяет сохранение учебных материалов, хранение и доступ к ним в любое время, в том числе за пределами университета.Для проверки знаний используются различные формы оценки, например, разрабатываются онлайн-тесты, задачидля самостоятельной работы, тесты для текущей и итоговой оценки и т.д.

Для загрузки учебных материалов в систему, они разработаны соответственно учебным программам, а затем доведены до требований системы с использованием современных информационных технологий. Первыми курсами на платформе Moodlев ТКУМбыли «Экономика предприятия» и «Теория вероятностей и математическая статистика». В настоящее время под эту систему разрабатывается все больше курсов.Модуль управляется и поддерживается в рабочем состоянии Отделом информатизации и информационных услуг.А управляется системапреподавателямиТКУМ, разрабатывающими соответствующие курсы.

Модуль цифровая библиотека. Большое количество книг, журналов, энциклопедий и т.д. в хранилищах библиотеки ТКУМ определили необходимость обновления и контроля за их использованием. Данная реальность требует соответствующей координации, обмена информацией и управления этими источниками информации, что является одной из основных функций научной библиотеки ТКУМ.Автоматизация процессов управления информацией имеет целью улучшение координации ресурсов в библиотеке, оперативность и качество управления ресурсами и является очень важной для ее надлежащего функционирования и повышения эффективности поиска и предоставления информации для пользователей.

Научная библиотека ТКУМуправляет следующими компьютерными базами данных:

6 Электронный каталог.

6 I.S. Научно-методический ресурс преподавателей ТКУМ.

6 I.S. «Законодательство Республики Молдова" (MoldLex).

Электронный каталог. Система обеспечивает автоматизированное регистрирование новых библиографических поступлений в библиотеку. Она включает в себя более 16000 библиографических записей - книги, документы, брошюры, авторефераты и прочие источники, существующиев коллекциях библиотеки. В электронном каталоге также представлена библиографическая база данных статей из периодических изданий,выписываемых библиотекой. Для обеспечения функциональности каталогаиспользуется программа MARC.

I.S. Научно-методический ресурс преподавателей ТКУМсодержит документы в электронном виде, такие как учебники, курсы лекций, тематические модули, тесты, учебные программы, методические указания и другие материалы, разработанные преподавателями ТКУМ, на румынском, русском, других языках. Для получения доступа к публикации пользователь использует пароль и имеет право для просмотра образовательных ресурсов в форматеSwf. Материалы не могут быть распечатаны или скопированы.

I.S. «Законодательство Республики Молдова" (MoldLex) включает правовую базу данных Республики Молдова, программу пользования ею и программу по ее обновлению.База данных содержит правовые акты, опубликованные в «Официальном мониторе Республики Молдова» и других официальных изданиях, начиная с 1989 года, на румынском и русском языках. В то же время,база данных содержит законы и нормативные акты с поправками. Изменения внесены в соответствии с Законом № 317 от 18 июля 2003 года, после их вступления в силу.Это приложение автоматизирует следующие функции: поиск, отбор, просматривание, распечатывание, сохранение и экспортирование документов в Microsoft Word или Open Office Write.Система работает на платформах Windows 2000, 2003 , NT, XP, Vista, Windows 7 или 86-разрядных операционных систем Unix (Linux, FreeBSD, MacOSX, Solaris)посредством Wine.

МОДУЛЬ ВЫПЛАТЫ (Отдел экономики)предполагаетреестр учета финансовых ресурсов, поступающих в ТКУМ, в том числе из оплаты контрактов на обучение, проживания в общежитиях и других средств.Модуль отслеживает по каждому студентуоплату за обучение, проживание и другие платежи по договорам,по периодам обучения, факультетам, группам.Модуль был разработан в 1999 году на основе MS Access 97 и управляется только сотрудниками Отдела экономики и финансов.

Проведенный анализ показал, что в настоящее время в ТКУМработает система управления, которая в основном базируется на современных информационных технологиях и которая обеспечивает ряд преимуществ для организации академических процессов. Тем не менее, существуют резервы улучшения текущейSIMU ТКУМ.

Проблемы общего характера:

) ограниченные финансовые ресурсы для проектирования и разработки компьютерных приложений;

) учет деятельности (например, подмодуль *Контингент и движение студентов*и *Обучение, оценка, сессия*) ведется традиционно в MSWord или MS Excel. Это приводит к трудностям вовзаимном использовании информации различными модулями / подмодулями;

) отсутствиенекоторыхмодулей,абсолютнонеобходимыхдляэффективнойинтегрированнойинформационной системы (например, Модуль наука, Модуль управление персоналом);

) относительно устаревшие компьютеры и в недостаточном количестве: ТКУМ в настоящее время имеет 220 компьютеров, включая ноутбуки (таким образом, один компьютер приходится приблизительно на 8 человек - студентов и преподавателей); их конфигурации основаны наAMD Duron 1600 2800 AMD Sempron, AMD Athlon 64 3500+, Intel Pentium Двухьядерный E2160;

) недостаточное количество персонала в Отделе информатики и компьютерных услуг. В настоящее время - 3 единицы по штатному расписанию.

Предложения по совершенствованиюSIMUТКУМ :

) обмен опытом между странами и университетами в области SIMU (в т.ч. с партнерами по проекту INURE– "*Integrated university management system: European Unionexperienceon NIScountries'ground*");

) разработка в рамках проекта и внедрение информационного обеспечениядля улучшенияSIMU ТКУМ;

) созданиев рамках проекта Центра по информационным технологиям в ТКУМ, основанного на современных технологиях, что позволит совершенствование управления университетом;

) совершенствование существующих модулей и подмодулей;

) создание новых модулей: Управление персоналом, Управление документами, Наука;

) использованиеединой информационной системы для управленияSIMU ТКУМ и др.

Savga Larisa, PhD, prof.
Trofimov Victoria, PhD, prof. int.
Trade Cooperative University of Moldova

IMPROVEMENT OF THE MANAGEMENT OF THE ACADEMIC ACTIVITY IN THE CONTEXT OF INFORMATION TECHNOLOGIES (CASE STUDY OF TRADE COOPERATIVE UNIVERSITY OF MOLDOVA)

Abstract

The university has always been a leader in promoting the values of society. But at the same time it reflects what is new in the society by its always young students that receive the desired training. Besides, at the beginning of the millennium, information technology plays an increasingly important role in social and economic spheres. Thus, the universities are challenged by adapting the traditional way of organizing their activities to new demands of information era. In this article we propose to analyze the current model of the information management of Trade Cooperative University of Moldova - TCUM. Hence, through a critical approach, we aim to reveal the possibilities of improving of the existing university management system.

The use of new technologies allows to get a better quality of organization and management in various areas, including in the academic field. The analysis of the integrated management system of TCUM, based on information technology, allowed to reflect the strengths and weaknesses of the current system, and to identify some of the ways and reserves of its improvement. To realize this goal, have an important role improving of internal resources of the universities, and also universities participating in projects for the institutional development of the European Union, including the Tempus program, which create new opportunities for the countries of Eastern Europe in the context of their European aspirations.

Keywords: *management, information technologies, university area, academic activity, case study.*

Bibliography:

- Drulă G. Modelarea, stocareasiaccesul la documentele multimedia. – Bucureşti: Ed. Semne, 2008.
- Lucey, T. Management of Information Systems. - London: Thomson, 2005.
- Pânişoară I.O. Comunicareaeficientă, Ed.a III-a: - Iaşi: Ed. Polirom, 2006.
- StrategiaNaţională de edificare a societăţiiinformaţionale – "Moldova electronică", aprobatăprinHotărâreaGuvernului nr. 255 din 09 martie 2005.
- Strategia de dezvoltare a UCCM pentruperioada 2011-2015.

დავით შავიანიძე
ისტორიის აკადემიური დოქტორი, ქუთაისის უნივერსიტეტის
და აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი
ნიკო ჩიხლაძე
ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, თეოლოგიის დოქტორი,
ქუთაისის უნივერსიტეტის სრული პროფესორი

ქართული წეს-ტრადიციების საფინანსო-ეკონომიკური საფუძვლის შესახებ (ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით)

საქართველოს თემებში მოძიებული ახალი ეთნოგრაფიული მასალები, ქართველურ ჩვეულება-ტრადიციებზე დაკვირვება ადასტურებს, რომ საუკუნეების განმავლობაში შეიცვალა პიროვნული ურთიერთობები, ადამიანთა მახასიათებლები, აგრეთვე სოციალური უფლებები და მდგომარეობა. თვალსაჩინოა უკვე მოთხოვნილებად ქცეული სწრაფვა, ეგრეთწოდებული **"თავისუფალი, პრაქტიკული, ზედმეტად ტრადიციული, კომპლექსისგან თავისუფალი ცხოვრებისაკენ"**. ცვლილებები გამოიწვია სხვადასხვა ცხოვრებისეულმა სიტუაციამ, უცხო კულტურათა გადმოღებამ, მიმზაძველობამ. შეცვლის ერთ-ერთ უმთავრეს ფაქტორად მიგვაჩნია ეკონომიური მდგომარეობა, რამდენადაც ბევრ ქართველურ წეს-რიტუალს მნიშვნელოვანი ეკონომიკური და ფინანსური საფუძველი გააჩნია.

საქართველოში სამეურნეო საქმიანობის წარმართვის მსოფლმხედველობრივი და თეორიული საფუძველი ფაქტობრივად ყოველთვის იყო წმინდა წერილი და მასზე დაფუძნებული სამეურნეო საქმიანობის გაძღოლა. ეს უკანასკნელი უპირატესად მოიაზრებოდა, როგორც მეცნიერება პატიოსანი შრომის, შინამეურნეობებისა და საერთოდ, ეროვნული მეურნეობის საკუთარი ძალებით წარმართვის, სიყვარულით შექმნისა და უპოვართა მხარდაჭერის შესახებ ქრისტიანული მოძღვრების საფუძველზე. თუმცა, მონოთეისტურ ქრისტიანობას საქართველოშიც წინ უსწრებდა რელიგიამდელი, ჯადოქრული გზით ბუნებაზე ზემოქმედების რწმენის პერიოდი, როცა მაგიურ რიტუალებს ადამიანი სასურველი მიზნების მისაღწევად საკულტო ცერემონიებით და შელოცვებით, ზებუნებრივი ძალის მქონე, რეალურ საგანთა განდიდებისთვის წელიწადში ორჯერ მაინც, გაზაფხულსა და შემოდგომაზე აღასრულებდა. საქართველოს განსაკუთრებთ მთიან რეგიონებშიდღესაც დასტურდება ნათესების დაცვის, მოსავლიანობის გაზრდის, მაგიის დაცვითი ფორმისა და შინაარსის რიტუალები.

მსგავსი რიტუალების რიგში შეიძლება დავასახელოთ აღდგომის კვირის ხუთშაბათის (დიდი ხუთშაბათი) სვანური რიტუალი _**"თანფაცააშ"**, რომელიც ოჯახის ავი თვალისაგან დაცვას, განწმენდა-განახლებას ემსახურება. **"ხუთშაბათ დილით უჯახის უფროსი ქალი, ან მამაკაცი მდინარიდან მოიტანს თეთრ ქვას და ვედროთი წყალს. ჩაატარებს განწმენდით და სიუხვე-დოვლათის შენარჩუნების განმაპირობებელ რიტუალს. იგი ითვალისწინებს მილოცვას ოჯახის წევრებისთვის, ბეღლისთვის, საქონლითვის. რიტუალის შემსრულებელი აადუღებს წყალს, ჩადებს შიგნით მოტანილ ქვას და რომ გაყრის შინშხლებს, დაილოცება, რომ მის ოჯახს ჰქონდეს იმდენი სიკეთე და სიუხვე, რამდენიც ეს შინშხლებია. ამ დღეს ჩაირეცხება ყოველივე ცუდი, ავი თვალით შემონახედი და ცუდი კარგით განახლდება. ქვა მთელი წლის განმავლობაში დევს სახლის წინ, ისეთ ადგილას, რომ ჭიშკარს უყურებდეს და მას კი შემოსულის ავი თვალი მოხვდეს"**.

მოსავლის მიღებაზე ზრუნვა გაზაფხულის დადგომიდანვე იწყებოდა. სვანეთში, თებერვალში დათქმულ დღეს იხდიდნენ "ლამპრობას". ლამპარი იყო არყის ხის **"თავის მხარეს დაჩეჩქვილი კონა. პირველი ლამპარი მზადდება მოსავლიანობის მფარველი ღვთაების წმინდა მარიამის სახელზე, მეორე წმინდა გიორგის სახელზე კაცური ძალის დასაცავად და მესამე ცის ძალთა საამებლად, რომ წელი მშვიდობიანად და უხვად დასრულებულიყო. ლამპრობის დღესასწაულისთვის აცხობდნენ სალოცავ კვერებს -"ლემზირებს"**.

მსგავსი შინაარსისა იყო შუაზე ხის ძელდატნეული და წვერში ჯვარდასმული თოვლის კოშკის აგების ტრადიცია. **"ლენტეხლები ეჯიბრებოდნენ ლაშხეთის თემის მკვიდრებს. გუნდებად დაყოფილი დღესასწაულში მონაწილენი ცდილობდნენ კოშკის თავისი მხარეზე წაქცევას. ვინც თავის მხარეს წააქცევდა იმის მხარეს იმ წელს მეტი მოსავალი მოვიდოდა"**.

სამეგრელოში, იმისათვის, რომ ავადმყოფობა და სატკივარი დამარცხებულიყო და ჯანსაღ ადამიანებს მუშაობა შეძლებოდათ და მოსავალიც უხვად მიეღოთ, არ იმუშავებდნენ მიწაზე შაბათ დღეს; მთიან სამეგრელოში ადგილის ღმერთის სახელზე ოქტომბერში ჩატარებული ლოცვა _ "გიმათუა" და ზემო რაჭული კოლოკრობა" ერთი შინაარსისაა.**"ოქტომბერი მოსავლის მოწევის თვეა. რომ ხვავიანი ოქტომბერი გვქონდეს აღვნიშნავთ გიმათუას"**[1]. სამეგრელოში დღესაც არსებობს რწმენა, რომ, **"თუ გიორგობას საქონელს რქაზე დაამაგრებ და დაანთებ სანთელს, გარანტირებული იქნება მისი უხვად წველადობა"**; ყველიერის წინა ხუთშაბათს სამეგრელოში იხდიდნენ "კაპუნობას". მსხვერპლად წირავდნენ ამ დღისთვის სპეციალურად გაზრდილ კერატს. დაკვლამდე ღორს კერიას სამჯერ შემოატარებდნენ და თან კაპუნიას ეხვეწებოდნენ: **"ღმერთო კაპუნია მრავალი ასეთი დღე გაგვითენე და ჩვენი ოჯახი აავსე საქონლით, დოვლათით. შემდეგ ღორს კერიაზე დააკლავდნენ. ცლიდობდნენ, რაც შეილება მეტი ხორცი ეჭამათ: კარგის ნიშანია და კაპუნია გაიხარებსო"**.

ანალოგიური დღესასწაული იყო და არისმთიან აჭარაში - "შუამთობა": **"შუამთობის დღესასწაული არის შუა პერიოდი, როცა იაილებზე ვიმყოფებით. ამ დღეს ვმადლობთ ღმერთს, რომ ჩვენი იაილებზე ცხოვრება ნაყოფიერია, ბუნებისგან ხელშეწყობილი ვართ და ხორცი და საქონლის პროდუქტიც უხვად გვაქვს. ვილოცებით, რომ**

[1] პ. ჭარაიას და ი. ყიფშიძის განმარტებით, გიმათუთა, გუმათუთა, გHმათუთა (გი/Hმათუთას) ოქტომბერია, მკათათვეა. გიმათუთა<_ გიმუა თუთა<_გიმუაში თუთა _ მკის, ტეხის თვე. ამ თვეში ტეხდნენ მკიდნენ ღომს. „სადარაჯოს გეურეთ გიმათუთაში ნაშიბუს" _ დარაჯად უდგეხართ ოქტომბრის მონაპოვარს (ო. ქაჯაია, I, 2001, გვ. 340)

დარჩენილი პერიოდიც იაილებზე ყოფნისა ასევე ხვავრიელი იყოს“. მსგავსი რიტუალების შესახებ ცნობილია მთელს საქართველოში.

ზუსტად იგივე შეიძლება ვთქვათ ახალ, სავსემთვარეობასთან დაკავშირებულ რწმენებზე. იმერეთის ერთი პროვინციის, ოკრიბის მკვიდრთა თქმით: **“რატომ არვიცი, ვერ ვხსნი მარა დაკვირვებით ვიცი, რომყველაფერი თესვა, მოსავლის აღება-მინახვა, ყურძნის კრეფა, საზამთროდ გასაკეთებელი ძველ, სავსე მთვარეზე უნდა დაამზადო, რომ არ გაფუჭდეს და სავსედ და მსუყედ იყო მთელი ზამთარი. სამასალე ხეც ძველ მთვარეზე უნდა მოჭრა, რომ გაძლოს და მალე შესაცვლელი არ გაგიხდეს. გათხოვება-თხოვების საქმესაც სავსე მთვარეზე იზამდნენ, რომ სავსე შთამომავალი გაჩენილიყო“.**

ამდენად, წინაპრებმა იცოდნენ (თუმც ამას ვრ ხსნიდნენ), რომ არსებობს გარკვეული „სასურველი“ და „არასასურველი“ პერიოდები სამეურნეო საქმიანობაში, რომელთა დაცვა აუცილებელი იყო. ეს ერთგვარად ზეციურ ძალთა დამოკიდებულებაზე და მორჩილებაზეც მიანიშნებს, რომ ინდივიდს არ ძალუძს სამყაროში ყველაფრის უგულვებელყოფა და ყველაფერი უფლისგან არს. ღვთის მოსაწონი მოძრაობა, მოქმედება, გარჯა არის უფლისაგან სანაცვლოს მიღების ერთგვარი გარანტია: “ისიამოვნე უფლის მიერ და ის აგისრულებს გულის წადილს” (ფს. 36:4).

ცნობილია, რომ საქართველოს ყველა კუთხეში, გარდა ხევსურეთისა, არსებობდა გაუყოფელი დიდი ოჯახები. მსგავსი ოჯახების არსებობის საფუძველი იყო საქართველოს მოცემული კუთხის ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობებით განპირობებული მეურნეობის ფორმა. **“დიდ მეურნეობას სჭირდებოდა დიდი მუშახელი. კარგად მოვლილი მეურნეობა კი დიდი შემოსავლის და კეთილდღეობით ცხოვრების საფუძველი იყო“.** გაუყოფელი ოჯახის ტიპი XIX საუკუნის ბოლომდე იქნა შენარჩუნებული საქართველოს იმ რეგიონებშიც, სადაც ძალით გაამაჰმადიანეს და საიდანაც იძულებით გაასახლეს ადგილობრივი მოსახლეობა საბჭოეთის მაჰმადიანურ რესპუბლიკებში. იანეთელ რეპატრიანტებს **“ვიდრე სახელმიფო ისე მოეწყო, რომ ერთ, გაუკოპელ[2] ოჯახს ეკონომიკური თვალსაზრისით უფრო კარგად შეეძლო ცხოვრება“,** შენარჩუნებული ჰქონდათ ასე ცხოვრების ტრადიცია. **“ვიდრე გაკოპამდე, მამის დიდი ოჯახისთვის დამახასიათებელი იყო ქონებაზე საკუთრების საერთო-საოჯახო ხასიათი. გაუყოფელ ოჯახებად, საბიძაშვილო დიდი ოჯახად ცხოვრების ტრადიცია უზბეკეთში გადასახლების პერიოდში დაიკარგა. ქალი მოიყვანე, მაგის ბავშვები არის, ერთი ოჯახობაა, მეორეც, ერთი ოჯახი უჟე არის ხო?! ერთი ოჯახში ხო არ შიიზლება 20 სული. თან ცხოვრება თანდათან უკეთდდებოდა”.** გაყოფის შემდეგ, რეპატრიანტ მესხთა წეს-ტრადიციითაც სახლში დამრჩომ უმცროს ბიჭს ბოლოს, **“დედ-მამის მოვლის სანაცვლოდ”**, მათი გარდაცვალების შემდეგ რჩებოდა მშობლების ქონება: **“პატარის მამასთან დარჩენის მიზეზი ის იყო, რომ ის პატარაა. გაკოფისას მამას თავის წილი ერგებოდა, წასასვლელ ძმებს თავ-თავისი. მამის სიკვდილის შემდეგ მამის წილი მასთან დარჩენილ უმცროსი შვილის იკო. სრული წილი ერგებოდა ნაშვილებ შვილსაც”.** XIX საუკუნის ბოლომდე, არც აჭარელ გამაჰმადიანებულ ქართველთა ოჯახებში შეცვლილა გაუყოფლად ცხოვრების ტრადიცია. მიზეზი აქაც მეურნეობის ფორმა იყო, შედეგი კი **“ძლიერი წელგამართული ცხოვრების შეძლება“.** საქართველოს ყველა თემში არსებული წესით, გაყოფისას ძმებს მიწას შეიძლება არ გაუყოფდნენ, თუმცა მისი წილის შესაბამის მიწას, **“არსებობის მთავარ სახსარს“** უყიდდნენ. ოჯახში დარჩენილ, გაუთხოვარ ქალსაც თავის წილი მიწა ჰქონდა. გათხოვების შემდეგ **“თუ მამის ოჯახთან ახლოს გათხოვდებოდა მიწას გაუყოფდნენ, არა ძმის წილს, მაგრამ მაინც. თუ არა და, უყიდდნენ“.** ღირს ვიფიქროთ, რომ „გაუყოფელი ოჯახი“ მისაღები იყო ქართველთათვის, რამდენადაც ყოველწლიური კომლობრივი გადასახადის გადახდისას (მაგალითად, ჯიზიათი არაბთათვის) დაყოფა ზრდიდა საგადასახადო ტვირთს ოჯახისათვის.

საქორწინო წესების კვლევა ადასტურებს კავკასიაში, შუა აზიასა და ებრაელებში ფართოდ გავრცელებულ და **“სვანეთში იშვიათად მომხდარ“,** დაქვირვებული რძლის მაზლზე გათხოვების შემთხვევას. სვანეთში აღნიშნული ფაქტი იშვიათი იყო და არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება მივიჩნიოთ იგი გვაროვნული წყობილებიდან შემორჩენილ ტრადიციად. სხვა მრავალ მიზეზთან ერთად, შეიძლება სულ ბოლო ფაქტორად, მაგრამ მაინც დავასახელოთ შვილმკვდარი ოჯახის ფინანსური დაინტერესების ფაქტორი. დაქვრივებულ, გათხოვილ რძალს გათხოვების შემთხვევაში ქმრის ოჯახიდან შეიძლება წაეღო თავის მოტანილი მზითვი და მისი შვილის წილიც. ეს კი ოჯახისთვის **“ეკონომიკურად დიდი დანაკლისი“** იყო. დასახელებული ერთ-ერთი მიზეზი იყო იმისა, რომ რძალი მეორედ არ გათხოვილიყო და ოჯახიც ეკონომიკურად არ დაუძლურებულიყო.[3]

საქართველოს მთაში არსებული ხევისბერისა და მახვშის ინსტიტუტები დღეს აღარ არსებობს. თუმცა 2013 წლის ექსპედიციის დროსლაშხეთის თემში ჩაწერილი მასალები ადასტურებს, რომ არსებობს თემის საკითხების გამრჩევი (სამი-ოთხკაციანი კომისია) და სულიერების საკითხის “მომწესრიგებელი“ **”მლზნ**”-ის ინსტიტუტი. “მლზნ“ შეიძლება იყოს 3-4 კაციანი კომისიის წევრი. კომისია წყვეტს სოფლის საჭირბოროტო საკითხებს. **”მთავრობამ რომ გამოყო ფული, კომისია მიუთითებს მას რაში დახარჯოს. თუ არ დაემორჩილა ოფიციალური ხელისუფალი, მაშინ მთელი თემი განუდგება. ერთ წელიწადს ამ ფულით მე, როგორც კომისიის წევრმა მიცვალებულის ”ლედნიკი” და ჭირის სუფრისთვის ჭურჭელი ამოვიტანე. ბევრი რამ შეიცვალა, მაგრამ ეს წესი შევინარჩუნეთ ამ ფორმით.”** ამდენად, ეს ფაქტობრივად არის ადგილობრივი თვითმმართველობის გარკვეული ფორმა, რომელიც ადგილობრივი საჭიროებების მოგვარებაზეა პასუხიმგებელი; ეს ორგანო ასრულებს გამგეობის რწმუნებულის (ე.წ. სოფლის რწმუნებული), ფუნქციასაც. ნიშანდობლივია ისიც, რომ ბოლო წლებში საქართველოს ხელისუფლებამ სოფლის მხარდაჭერის სახელმწიფო პროგრამის განხორციელება დაიწყო. პროგრამა თავისი არსით გულისხმობს ადგილობრივი მოსახლეობის სხვადასხვა სახის საჭიროებების მოგვარებას და ამ საჭიროებათა მოგვარებაში საზოგადოების ჩართულობის უზრუნველყოფას. აღნიშნული ინსტიტუტის საქმიანობის კვლევამ დაადასტურა, რომ დანარჩენი საქართველოს მსგავსად, ბევრ წესსა და რიტუალს მნიშვნელოვანი ეკონომიკური და ფინანსური საფუძველი გააჩნია. კონკრეტულად,

[2] დიალექტური ფორმები ძირითადად დაცულია.

[3] ეთნოგრაფიული მასალები ასახელებენ აგრეთვე: ბებია-ბაბუისთვის შვილიშვილის შესაძლო დაკარგვისგან დაცვის მიზეზს; მუშაობდა პრინციპი “ჩემი კარგი მე მყავდესო“; ქართულ ოჯახში ქალი, აღიქმებოდა, როგორც ინდივიდი, იგი საკუთარი ქმარ-შვილის და ოჯახის ერთგული, ღირსება და დედა იყო და ამდენად მთავარი “რძლისგან პატიოსნების, შეურცხვენელი სახელის“ შენარჩუნება იყო.

შეიძლება ყურადღება გამახვილდეს გადასახადის ფულად და მიგებით ფორმაზე. კომისიის და "მლზნ"-ის ერთობლივი გადაწყვეტილებით ეხმარებიან პიროვნებას ისეთ სავალდებულო საქმეში, რასაც ჰქვია მიცვალებულის დაკრძალვის ორგანიზება. **"ათხოვებენ დღესასწაულის დროს მლზნ-ის დალოცვის საფუძველზე შემოსულ თანხას. შესაბამისად, მოცემული პიროვნებას, მთლიანად ოჯახს ექმნება ზუსტად ანალოგიური ხასიათის ვალდებულება და მხმარეთა მიმართ, რომ გაისტუმროს თანხა. რა თქმა უნდა, ასეთ ვალდებულებებს იურიდიული ძალა არ გააჩნია, თუმცა, პიროვნება ვალდებულად თვლის თავს, ახლობლებში შერცხვენის, თუ მომავალში ასეთი დახმარების ვერ მიღების შიშით"** (მთხრობელი თემურ ლობჟანიძე). საქართველოს მთაში დღესაც არსებობს ტერიტორიულ-სამეზობლო თემი და მას არაფერი აქვს საერთო პირველყოფილ საზოგადოებასთან. სოფელთა გაერთიანებას, ერთ გვარს, ან გვარის განაყოფს (დღეს სვნეთში "ლამხუბი", "მოგვარ"/განაყოფი იგივე თემია), თემის წევრების მიერ არჩეული, ასაკით და შესაბამისად გონიერებით, სამართლიანობით, მიუკერძოებლობით, წეს-ტრადიციების დამცველობით, ქართულის სიყვარულით გამორჩეული მახვში (ხევისბერი, ხუცესი, ხუცი) ჰყავდა. იგი იყო სასულიერო ხელისუფალიც. თემთა გაერთიანებულ შეკრებაზე, ხევის ყრილობაზე სვანეთში გაერთიანებული თემების ხევისბერთან ერთად ირჩეოდა თემის საჭირბოროტო საკითხები: ცხოვრების სტრატეგია, საზღვრების საკითხები, ეკლესიების, ხატმსახურების (მაგ., ხატის მიწებზე მოწეული მოსავლის დღესასწაულებისთვის გამოყენების და ა.შ) მომენტები, გზათა მშენებლობის საკითხები, იურიდიული, ჩვეულებითი სამართლის საკითხები, სასჯელის ფორმები: **"პატივისცემა და რიდი იყო. იცოდი, რომ ყველა გადწყვეტილება შენთვის სასიკეთო იყო.** სვანეთში ყოველგვარი უბრალო, თუ სასისხლო საქმე ადგილობრივ სასამართლოში მორვალის (მსაჯულ-მედიატორის) მეთავეობით განიხილებოდა. აირჩევდნენ ორივე მოდავე მხრიდან, ვისაც შეეძლო სამართლიანად გადაეწყვიტა. **"ისინი განაჩენის გამოტანამდე თხოვდნენ ღმერთს, რომ მიეცა მათთვის სწორი განაჩენის დაყენების უნარი. დამნაშავე მხარე გადაუხდიდა დაზარალებულ მხარეს იმ საფასურს, რასაც დაუდგენდნენ. მართალია ეს სრულიკომპენსაცია არ იყო, მაგრამ ფინანსური მხარეც უუმჯობესდებოდა დაზარალებულს და ემორჩილებოდა განაჩენს".** მთაგორიან საქართველოში მოწეული პროდუქტები მცირე და მწირი იყო. ამიტომ, **"ცხოვრების უკეთესი პირობების მოწყობისთვის, ოჯახის და სტუმარ-მასპინძლის პატივისთვის"** საქართველოს მთისა და მთისწინეთის მკვიდრნი (სვანები და რაჭველ-ლეჩხუმლები) თესვას და დათესილის მოვლას მორჩებოდნენ და გარე სამუშაოებზე ("ფიზიკურად შემძლე სვანის ფასიც უფრო ძვირი იყო ვიდრე სხვებისა" - აღნიშნავენ მთხრობელები) დადიოდნენ. დამქირავებლის ძირითადი ინტერესი ფიზიკურად ძლიერი და მაღალი შრომის ნაყოფიერების მქონე მუშახელი იყო, ხოლო დაქირავებულის მოტივაცია - ფულადი შემოსავლის მიღება. ამინდის ხშირი ჭირვეულობისდაცვალებადობის გამო საჭირო იყო გადარჩენილი მოსავლის დროულად აღება. ეს იყო მიზეზი გავრცელებული შრომის კოოპერაციის მეთოდისა - **წადის.** შრომის ბაზრის განუვითარებლობის პირობებში საუკეთესო გამოსავალი იყო **„გაცვლა" -** შრომის ნაყოფიერებისა და შრომის ეფექტიანობის ამაღლების ერთგვარი საშუალება, **ავანსი,** რომელიც იმავე ფორმით ეტაპობრივ გასტუმრებას საჭიროებდა: **"ოჯახს ეხმარებოდნენ ანაზღაურების გარეშე, სამაგიერო დახმარების იმედით. სვანეთში, ლინდი (მამითადი) გამოიყენებოდა ერთი ოჯახის შესაძლებლობების ფარგლებს აღმატებული ქვის სახლებისა და კოშკების აშენების დროსაც**".საქართველოს ყველა რეგიონში უნდა მიექცეს ყურადღება ტურიზმის განვითარებას, თუმცა ვფიქრობთ, რომ ტურისტული პროდუქტისთვის ისტორიული იერ-სახის შეცვლა და თანამედროვე ტექნოლოგიების მასში შერევა არც თუ სასურველ შედეგს გამოიღებს. ვფიქრობთ ყველა განხილული და სხვა უამრავი საკითხის ჩვენს მიერ შემოთავაზებული კუთხით შესწავლა, საშუალებას მოგცემს გავაანალიზოთ ეთნოსის სამეურნეო და ეკონომიკური მდგომარეობა, საქმიანობის პრობლემები როგორც წარსულში, ისე თანამედროვე პირობებში, შევაფასოთ ტრადიციულ სამეურნეო ყოფასა და წეს-რიტუალებზე ეკონომიკის ზემოქმედების ხარისხი.

David Shavianidze
Ph.D. in History, Associate professor of Akaki Tsereteli State University
Niko Chikhladze
Doctor of Economics, Doctor of Theology, Full Professor of Kutaisi University

THE FINANCIAL-ECONOMICAL BASIS OF THE GEORGIAN CUSTOMS
(Based on the ethnographic material)

Latest material gained from the Georgian communities and the observation on Georgian customs makes it clear that personal relationship, personal features and also social rights and condition have undergone some kind of changes.

The ideological and theoretical basis to conduct agricultural activities in Georgia was the Holy Scripture and how to lead the agricultural work was based on it. The latest was considered to be the science about the honest work, to lead the household and in general, the national thrift (economy) with the own strength, to work with love and support on the basis of Christian doctrine. Though, monotheistic Christianity was preceded by the period of faith to influence on nature by the magic way, when people with the help of magic rituals twice a year in spring and autumn perform religious ceremonies and spells to achieve their goals. In the mountainous regions of Georgia there are still some rituals to protect crops and increase productivity.

Among such kind of rituals we can name Thursday of Easter week (Holy Thursday) ritual in Svaneti – "tanpatsaash", that protects the family from the evil eye, it serves to clean and renew the family. Preparations for harvesting started immediately from the early spring. In Svaneti, "lamproba" was celebrated in February on a fixed day. "Lampari" it

was a bunch of a birch tree. The first "Luminari" (lampari) was done in the name of St. Mary the guardian deity of crop capacity, the second one in the name of St. George to protect the man's power and the third one to please the year to be peaceful and plentiful. For this holiday a special pie "lemzirebi" are baked.

In Samegrelo (Megrelia), in order to overcome the illness and ailment and a healthy man to have the opportunity of work and have a lot of harvest, the did not use to work on the land on Saturdays; The prayer "Gimatua" performed in October for the name of the God of places in Samegrelo and "Kolokroba" performed in the upper part of Racha had the same sense.

The similar holiday was and is still celebrated in the mountainous part of Achara "Shuamtoba": This is the middle period of the holiday. On this day we thank God that our life in is fruitful, nature helps us and we have plenty of meat and products. We'll continue to pray to have the abundant future. Rituals like this are known throughout Georgia.

The same can be said about the faith of the full moon phase. As the residents of Okriba, the province in Imereti, say: "I don't know exactly, but according to the observation everything- sowing, harvesting, vintage, keeping products for winter – should be done during the full moon phase not to be spoilt and to be kept throughout the winter. Timber should be cut during the old moon phase to endure and not to be replaced soon. The wedding ceremony also took place during this period to have the good descendants.

Thus, our ancestors knew (though they could not explain), that there exists to be 'desired' and "undesirable" periods in agriculture and it was vital to follow them. It also indicates that there is some kind of divine power of dependence and obedience, and an individual can't neglect everything and everything is from God. The activities liked by God are in return for guarantee.

It is known that in all parts of Georgia except Khevsureti existed big families. It was due to the natural-geographic conditions of the farm. "Big farm needs a lot of manpower. Well kept farm was the basis of a good life and income." This type of families were till the late period of the XIXth century even in those regions where the residents by converted into Moslems force were and were exiled to the Moslem republics of the Soviet union.

Unmarried woman in the family had her share of the land. If she got married not far from the family her share was given or the new land was bought for her. These kind of big families were acceptable for Georgians, as the taxes were very hard for them to pay.

There no longer exists foreman (khevisberi). Though, material gain in Lashkheti proves that there exists a group of 3-4 men and they deal with the problems of community. They solve the problems of the village. When the government funded the village, they give instructions how to spend it. If the officials do not obey them then the whole community opposes. Thus, this is actually a form of local self-government, which is responsible for local needs; this institution serves as the board's representative (called the trustee) function. It is worth noting that in the last years the government carried out State Rural Support Program. The program in its essence implies the various needs of the local population and society's involvement to solve them. The research of the work of the given institution has proved that like the rest of Georgia, a lot of customs and rituals have economical and financial basis. With the committee's decision a person is helped in a range of cases for example to organize funeral.

In the mountainous part of Georgia there still exists territorial – neighboring Community and it has nothing in common with the primitive society. The union of villages and families had a foreman elected by the members of community distinguished from others by his age and intelligence, fairness and impartiality, was tradition protector and devoted to Georgian language. At the community meetings in Svaneti together with the foreman the issues of the community were discussed: the strategy of life, the issues of borders, churches, building the roads, legal points and the forms of punishment: "There was respect and esteem. One knew that every decision was for your benefit." Every point, either simple or difficult was discussed by the local judge-mediator. They were chosen from the both sides. "Before making any decision they begged God for help in making the right verdict. The side, pleaded guilty, had to pay the victim the stated charge. It did not mean the full compensation, but the victim's financial condition was improved and he obeyed the verdict." The harvested crops in the mountainous part of Georgia was little and not enough. So "to create better living conditions, to respect family and guests" the residents of mountain (people from Svaneti and Racha-lechkhumi) while finishing the sowing and other agricultural works they used to go outside to work somewhere else (it is said that "A man from Svaneti in a good physical form was worth more than any other"). Main interest of the employer was to have physically strong and efficient employees, but the motivation of the employee was the financial income. Because of the changeable weather it was necessary to harvest crops in time. It was the reason of the spread working cooperative method – Nadi. As the working market was not developed the best way out was "**exchange**" – one of the ways to increase the working productivity and efficiency,

Payment on account, which needed to be paid time by time. The development of tourism should be paid attention in every region of Georgia, though we think that changing the historical exterior and mixing modern technologies in it won't be successful. We think that all the discussed issues from our point of view will help us to analyse agricultural and economic conditions of ethnos, problem in the past and nowadays, evaluate the effect of economy on economic conditions and customs and rituals.

მანანა შალამბერიძე
ტექნიკის აკადემიური დოქტორი, აკ. წერეთლის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

საკომუნიკაციო სამსახურის როლი ფერმერული მეურნეობების მართვაში

საქართველოში კერძო საკუთრებასა და საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლასთან დაკავშირებით მთლიანად მოიშალა სოფლის მეურნეობის მომსახურების სისტემა. ფერმერული მეურნეობის ეფექტიანად წარმართვისათვის საჭირო არის კომუნიკაციის სისტემის ახალი ტექნოლოგიების გამოყენება, რომელიც ფერმერული მეურნეობის ეფექტიანი ფუნქციონირების აუცილებელი პირობაა. რის საუძველზეც ფერმერები მიიღებებენ სწორ გადაწყვეტილებებს, რაც აისახება მათი საქმიანობის შედეგებზე. ჩვენს მიერ მოპოვებული მასალებიდან ჩანს, რომ ამერიკელ ფერმერთა 73%, ინგლისელ ფერმერთა 63% და იაპონელ ფერმერთა 85% თვლის რომ, ორგანიზაციებში პრობლემათა წარმოქმნის მთავარი მიზეზი სწორედ არა ეფექტიანი კომუნიკაციაა. როცა საუბარია კომუნიკაციაზე, მხედველობაშია ადამიანები, რომლებიც საუბრობენ ერთმანეთთან სხვადასხვა საშუალებებით, ადგენენ ანგარიშებს. კომუნიკაციები რთული და ყველგან შემღწევი პროცესია, რომელზეც უშუალოდ არის დამოკიდებული მეურნეობის მართვის ეფექტიანობა.

თანამედროვე პირობებში ადგილი აქვს ინფორმაციის მოცულობის განუწყვეტელ ზრდას, რაც, ერთი მხრივ, ართულებს ფერმერული მეურნეობის მართვას, ხოლო მეორე მხრივ, ზრდის მოთხოვნებს მის მიმართ. ამიტომ ფერმერული მეურნეობებისა და სხვა სასოფლო-სამეურნეო საწარმოთა მუშაკები ვალდებულნი არიან სრულყოფილად ფლობდნენ ინფორმაციასთან დაკავშირებული მუშაობის მეცნიერულ საფუძვლებს, რომლებიც მათი საქმიანობისათვის ერთ- ერთი მთავარი პირობაა.

სასოფლო-სამეურნეო საწარმოს მართვის თითოეული ორგანო წარმოადგენს საკომუნიკაციო ქსელს, სადაც ერთმანეთს კვეთს სხვადასხვა წყაროდან მიღებული და სხვადასხვა მისამართით გაგზავნილი ინფორმაციის უამრავი ნაკადი, ისინი ერთმანეთისგან განსხვავდებიან შინაარსის, ინტენსიობის, გადაცემისა და მიღების დროის რეჟიმის მიხედვით. ფერმერული მეურნეობის მართვის ორგანიზაცია მჭიდროდ არის დაკავშირებული აღნიშნულ მახასიათებლებზე, რომელთა გამორკვევა მისი გათვალისწინებით მართვის სტრუქტურის აგებას და ფუნქციების განაწილებას წარმოადგენს მართვის სისტემაში ინფორმაციული უზრუნველყოფისა და ორგანიზაციის შესწავლის მიზნით.

ფერმერული მეურნეობის მართვა დიდი რაოდენობით ინფორმაციას საჭიროებს. არსებობს ინფორმაციის ორი ნაკადი: ზევიდან ქვევით და ქვევიდან ზევით. ორივე ნაკადი შეიძლება იყოს გარე და შიდა. გარე ინფორმაცია ძირითადად ეხება მეცნიერებას, პარტნიორებს, ბაზარზე მოთხოვნა-მიწოდების მდგომარეობას და ა.შ.

ინფორმაციის გარე წყარო მოიცავს სახელმწიფო და კერძო ფირმებს, სააგენტოებს, სამეცნიერო-კვლევით დაწესებულებებს და ა.შ., რომელთა მეშვეობითაც ფერმერები საქმიან ოპერაციებს ახორციელებენ მეურენობების მართვის პროცესში. ისინი იყენებენ ინფორმაციის შემდეგ სახეებს.

1. ინფორმაციის ხასიათით - დოკუმენტირებული და არადოკუმენტირებული;
2. დამუშავების ხარისხით - პირველადი და მეორადი;
3. მოძრაობის მიმართულებით - შემოსული და გასული;
4. პერიოდულობის მიხედვით - პერიოდული და ერთჯერადი;
5. სტაბილურობის მიხედვით - მუდმივი და ცვლადი;
6. წარმოდგენის ფორმით - წერილობითი, ციფრული, კოდირებული;
7. საიმედობის მიხედვით - სარწმუნო, არასარწმუნო.

ფერმერული მეურნეობებისა და სხვა სასოფლო-სამეურნეო საწარმოების ხელმძღვანელებს ძირითადად საქმე აქვთ სამი სახის ინფორმაციასთან: ტექნიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურთან.

ფერმერი კარგად უნდა ერკვეოდეს ეკონომიკურ კანონებში, რისთვისაც ძალზე დიდი მოცულობის ინფორმაცია და საფუძვლიანი პროფესიული განათლება არის საჭირო. რაც უფრო მაღალია ფერმერის განათლების დონე, მით უფრო მეტია მიღებული ინფორმაციის გამოყენების ეფექტურობა. საერთოდ, ინფორმაცია ძალზე მნიშვნელოვანია ყველა ფერმერისათვის, მიუხედავად მათი განათლების დონისა.

შესაძლოა ფერმერმა არ იცოდეს ყველა იმ კულტურის მოთხოვნა მინერალური სასუქების მიმართ, რომელიც მას მოჰყავს. ფასები არ არის მუდმივი, ამიტომ სეზონის დასაწყისში ფერმერმა საჭიროა მიიღოს კონსულტაცია და რეკომენდაციები ფერმერთა სახლებში. რადგან ინფორმაციის ნაკლებობა ამა თუ იმ კანონის გამოყენების დროს უარყოფით შედეგს გამოიწვევს, აუცილებელია, ყველა ფერმერულ მეურნეობაში შეიქმნას ისეთი სისტემა, რომელიც მოიძიებს, შეინახავს, და საჭიროების შემთხვევაში გააანალიზებს საჭირო ინფორმაციებს.

სწორედ ამიტომ ფერმერული მეურნეობების მართვის ინფორმაციულ უზრუნველყოფაში განსაკუთრებული ფუნქცია ენიჭება საკომუნიკაციო ცენტრების შექმნას, რომელთა ძირითადი მიზანია:

1. თანამედროვე საინფორმაციო ტექნოლოგიების ბაზაზე ერთიანი საინფორმაციო გარემოს, როგორც ურთიერთობის

ფორმის ჩამოყალიბება პროდუქციის მწარმოებლებს, მეცნიერებსა და სოფლის მეურნეობის სპეციალისტთა შორის;

2. ახალი მეცნიერული მიღწევების დანერგვა;

3. ყველა დაინტერესებული ორგანიზაციის კონსოლიდირება წარმოების გადამუშავების და მზა პროდუქციის რეალიზაციის უწყვეტ პროცესში.

საქართველოში საინფორმაციო-საკონსულტაციო მომსახურების დანერგვა ორ ათეულ წელსაც არ ითვლის და მისი საქმიანობა ორ ძირითად მიმართულებას მოიცავს: მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მიღწევების შეკრება და გადამუშავება მეცნიერულ ტექნოლოგიებად.

ფერმერთა სწავლება შექმნილია, როგორც ერთიანი სისტემა თეორიული სწავლებიდან პრაქტიკულ დახმარებამდე. ფერმერები აძლევენ შეკვეთას ინსტრუქტორებს და სამეცნიერო-კვლევითორ განიზაციებს. ხოლო მეცნიერულ დონეზე დამუშავებულ საკითხებს ინსტრუქტორები ასწავლიან შემკვეთებს.

2012 წლიდან სოფლის მეურნეობის სამინისტრომ საქართველოს მასშტაბით 54 მუნიციპალიტეტში საინფორმაციო-საკონსულტაციო სამსახურები შექმნა, რომელთა ჩამოყალიბების მთავარი მიზანია მაშტაბური პროგრამების განხორციელება, ფერმერებისათვის უფასო კონსულტაციების გაწევა. ამის საფუძველზე ფერმერი ვალდებულია იფიქროს არა მარტო საკუთარ სარგებელზე, არამედ სხვა ადამიანების მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაზე. ამისათვის საჭიროა თანამედროვე კომუნიკაციების დანერგვა და მათი ეფექტური გამოყენება.

Manana Shalamberidze
Associate Professor of Akaki Tsereteli State University

THE ROLE OF COMMUNICATION IN THE MANAGEMENT OF FARMING

Georgia is in private ownership and the market economy, the collapse of the agricultural system. Communication system is required for the efficient management of the farm use of new technologies, which are essential to effective functioning of the farm. Farmers will make the right decisions on the basis of which is reflected in the results of their work. Materials obtained show that 73% of American farmers - found the English farmers 63% - and 85% of Japanese farmers - I think that the main reason for the rise in problems in organizations are not effective communication. When we talk about communication, must take into consideration the people who are talking to each other in different ways, draw up reports. Communications and everywhere in the complex process, which is directly dependent on the efficiency of farm management.

"Communication" from the Latin word meaning a way of connecting with one another. This term implies, as well as the language of communication. The constant increase in the volume of information, which makes it difficult to farm management on the one hand, and on the other hand increases the demand against him. Thus, farmers' activities and other rural - agricultural enterprises and specialists are required to be fluent in the scientific basis of the information related to their activities - one of the main prerequisites. Agriculture - agricultural enterprise management is the communication network of the body, where it crosses from different sources and different for a lot of the information sent, they differ from each other in content, intensity, time of delivery and receipt by the regime. Farm management is closely related to the specific characteristics of the organization, which reveal the structure of the building and management of the distribution functions of the control system in order to study the software and the organization.

Farm management requires a large amount of information. There are two information flow: from the top down and bottom up. Both apps can be external and internal. Outside information is mostly related to science, partners, market demand - supply situation, etc.

External sources of information include state and private firms, agencies, scientific research institutions, etc. Through which farmers farming business operations management process.Following types of information for which they are used.

* Information nature - documented and not documented.
* Processing level - primary and secondary.
* Traffic directions - incoming and outgoing.
* According to the periodic - periodic and single.
* According stability - constant and variable.
* Submission form - written, digital, coded.
* According to the reliability - reliable, unreliable.

Farmers' activities and other rural - agricultural enterprise managers mainly deal with three types of information: technical, economic and social well.

Social information includes the social and sociological - a combination of psychological data, which facilitates the management process. They differ from the technical and economic information not only content, but also the sources and methods used. The latter two are characterized by the production of objective factors generalize social information, not less interesting Workers' subjective assessment.

A farmer has to know much about economic laws, for which a very large and comprehensive professional education is required. The higher the education level of the farmer, the greater the efficiency of the use of information received, generally, the information is very important for all farmers, regardless of their educational level. Farmers may not be aware of all the cultural demand for mineral fertilizers, which he cites. Productivity varies according to weather conditions. Prices are not fixed, so the beginning of the season, farmers need to take advice and recommendations to farmers' homes. Because of the lack of information about the application of the law of adverse effects. Therefore, it is necessary for every farm to create a system that searches for, store, and analyze information necessary to remove.

That's why farming management information to ensure the creation of a special function assigned to communications centers, whose main purpose is to:

1. Modern information technology is based on a common information environment, both in the form of product manufacturers, scientists and specialists in agriculture.
2. Introduction of new scientific advances.
3. All interested organizations to consolidate the production processing and sale of finished products in a continuous process.

Georgia Information - consulting services in twenty years and it will not work consists of two main destination: the scientific - technical progress and scientific advances in the gathering and processing technologies.

Farmers' training, scientific - technological method of service is not limited to instruction on what to bring, but is designed as an integrated system of theoretical and practical aid to teaching. Farmers give orders instructors and research organizations. The scientific level of the processed instructors teach clients.

Since 2012, the Ministry of Agriculture of the 54 municipalities of information - consulting services for the main purpose of establishing large-scale programs, free consultations to farmers. On the basis of the farmers are obliged to consider not only their own benefit, but also for other people to satisfy the demand. This requires the introduction of modern communications and their effective use.

ხათუნა შალამბერიძე
ეკონომიკის დოქტორი, ქუთაისის უნივერსიტეტის და
აკაკი წერეთლის სახელწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

საქართველოს საბანკო სექტორის ტრანსფორმაცია

ნებისმიერი ქვეყნის ეკონომიკის მდგომარეობის ერთ-ერთი ძირითადი განმსაზღვრელია საბანკო სისტემის ფუნქციონირება. სანდო და სტაბილური საბანკო სისტემა ქვეყნის ეკონომიკის სტაბილურ და აღმავალ ხასიათზე მიუთითებს. შეიძლება ითქვას, რომ საბანკო ფუნქციები განიცდიან თანდათანობით ცვლილებებს. აქ შეიძლება ჩამოვთვალოთ შემდეგი გამოკვეთილი ტენდენციები:

* მომსახურეობის სახეობების ზრდა – ბანკები თანდათანობით ზრდიან მომსახურეობის სფეროს. ახალი მომსახურეობის სახეობები იქმნება კონკურენციის ზრდასთან დაკავშირებით. ახალ ფუნქციებში შეგვიძლია ჩამოვთვალოთ ბროკერული ფუნქციები უძრავს ფასიან ქაღალდებთან დაკავშირებით, მონაწილეობა სადაზღვევო კომპანიების საქმიანობაში, საფინანსო კონსულტაციები, მონაწილეობა ერთობლივ ფონდებში, ფინანსური დაგეგმვა კერძო პირებისათვის, საპენსიო პროგრამების მართვა.
* კონკურენციის ზრდა – მას შემდეგ, რაც ბანკებმა და მათმა კონკურენტებმა გაზარდეს მომსახურების სახეობები, გაიზარდა კონკურენცია ფუნანსური მომსახურების სფეროშიც. კონკურენცია მომავალში კიდევ უფრო შეუწყობს ხელს მომსახურების სახეობების ზრდას.
* ტექნოლოგიური რევოლუცია – იზრდება რა საოპერაციო ხარჯები ბანკები, იძულებულნი არიან განახორციელონ საბანკო საქმის ავტომატიზაცია, ისეთების როგორიცაა: შენატანების მიღება, ჩეკების კლირინგი, ნაღდი ფულის გადახდა, კრედიტების დაფარვა. აქ ყველაზე ეფექტური საშუალებაა ელექტრონული სისტემები (საკასო ავტომატები,

რომლებიც უზრუნველყოფენ 24 საათიან მუშაობას სადეპოზიტო ანგარიშებთან, ტერმინალები, რომლებიც უზრუნველყოფენ გადახდებს შეძენის ადგილაზე.

* კონსოლიდაცია და გეოგრაფიული ექსპანსია – ავტომატიზაციის საშუალებებისა და ტექნოლოგიური სიახლეების გამოყენება შესაძლებელია მხოლოდ ფართომასშტაბიან საბანკო საქმეში. ამიტომაც ბანკები იძულებულნი არიან გაზარდონ კლიენტების რაოდენობა, გავიდნენ ახალ ბაზარზე და გაზარდონ ბრუნვები ანგარიშებზე. აქედან გამომდინარე, მკვეთრად აქტივიზირებულია ბანკების საქმიანობა განყოფილებებისა და ჰოლდინგური კომპანიების შექმნასთან დაკავშირებით, გაიზარდა საშუალო ბანკის ზომებიც.

* საბანკო საქმის გლობალიზაცია – გეოგრაფიული ექსპანსია და კოსოლიდაცია გავიდა ცალკეული ქვეყნების ფარგლებს გარეთ და მოიცვა მთელი მსოფლიო. დღეს უდიდესი ბანკები ებრძვიან ერთმანეთს ყველა კონტინენტზე. ბოლო წლებში ყველა დანარჩენ კონკურენტს გაუსწრეს იაპონიის, საფრანგეთის, გერმანიის, ინგლისის და აშშ-ს ბანკებმა.

* ბანკროტობის რისკის გაზრდა და დეპოზიტების სახელმწიფო დაზღვევის დასუსტება – კონსოლიდაცია და გეოგრაფიული ექსპანსია დაეხმარა ბანკებს გამხდარიყვნენ უფრო მდგრადი ეკონომიკური ცვლილებების მიმართ. ამავე დროს კონკურენტული ბრძოლის ზრდამ ბანკებსა და არასაბანკო ინსტიტუტებს შორის ეკონომიკის სტაბილურობის შემცირებასთან ერთად გამოიწვია იმ ბანკების რაოდენობის ზრდა, რომლებმაც განიცადეს კრახი. დერეგულირებამ გააფართოვა ბანკების საქმიანობის შესაძლებლობების სფერო და ამავე დროს უფრო საგრძნობლად გაზარდა რისკები. გარდა ამისა, დეპოზიტების დაზღვევის სფეროში ბოლო წლებში გამოიკვეთა ტენდენცია, რომ ბანკები მოქმედებენ უფრო რისკიანად.

შეიძლება ითქვას, რომ ბანკი არის წარმოება, რომელიც თამაშობს მნიშვნელოვან როლს ეკონომიკაში. ბანკის უმნიშვნელოვანეს ფუნქციებში შეგვიძლია განვიხილოთ საკრედიტო და საინვესტიციო საქმიანობა (საკრედიტო ფუნქცია), კლიენტების დავალებით გადასახადების წარმოება (გადახდის ფუნქცია), კლიენტების აქტივებისა და უძრავი ქონების მართვა (სატრასტო ფუნქცია და ნაღდი ფულის ნაკადების მართვა), კლიეტებისათვის საინვესტიციო მომსახურების შეთავაზება (ბროკერის ფუნქცია, საინვესტიციო და საშემნახველო ფუნქცია). ძირითადი ტენდენციები, რომლებსაც შეიძლება ვუწოდოთ საბანკო საქმის რევოლუცია: ბანკის მომსახურეობის სფეროს გაზრდა, ბანკის საოპერაციაო ხარჯების ზრდა, კონკურენციის ზრდა ეროვნულსა და საერთაშორისო ფინანსურ ფირმებს შორის, საბანკო საქმისა და ფინანსური ბაზრის დერეგულირება, ავტომატიზაციისა და ელექტრონული საშუალებების გამოყენების ზრდა, კონცენტრაციის ზრდა ბანკების რაოდენობის შემცირებით, ფინანსური ბაზრების ინტერნაციონალიზაცია, ფინანსური კრახის საშიშროებისზრდა.

როგორც უკვე ავღნიშნეთ, უპირველესი განსხვავება ორგანიზაციულ სტრუქტურაში გააჩნიათ დიდ და პატარა ბანკებს. პატარა ბანკები მოიზიდავენ მცირე დეპოზიტებს მოსახლეობიდან და გასცემენ სამომხმარებლო კრედიტს კერძო პირებზე და მცირე საწარმოებებზე (ასეთ ბანკებს ხშირად უწოდებენ საცალო ბანკებს, ხოლო მსხვილ ბანკებს – საბითუმო საკრეიტო-საფინანსო ინსტიტუტებს, რომლებიც ემსახურებიან დიდი კომერციულ საწარმოებებს და გასცემენ მსხვილ სესხებს კორპორაციებზე). თუ მცირე ბანკს ექმნება პრობლემები, როგორც წესი, ცდილობენ მისი მენეჯერების შეცვლას. მცირე ბანკების არსებობა ასევე დამოკიდებულია რეგიონში არსებულ ეკონომიკურ მდგომარეობაზეც. ასეთი ბანკები, როგორც წესი, მუშაობენ დაბალ რისკიან ოპერაციებზე, მაგრამ მოცემულ შემთხვევაში ნაკლებად ვითარდება საბანკო საქმიანობის ახალი ფუნქციები.

მსხვილი ბანკის საორგანიზაციო სტრუქტურა გაცილებით უფრო რთულია. როგორც წესი, ასეთი ბანკები ეკუთვნიან ჰოლდინგურ კომპანიებსს, რომლის აქციონერებიც ირჩევენ დირექტორთა საბჭოს ბანკისა და სხვა საფინანსო ორგანიზაციების, რომლებიც აგრეთვე შედიან ჰოლდინგურ კომპანიაში, საქმიანობის მეთვალყურეობის მიზნით. საბჭოს ზოგიერთი წევრი აგრეთვე შედის ბანკის დირექტორთა საბჭოშიც. მთავარი პრობლემა ასეთ ბანკებში არის მართვის დონე. უმაღლესი ხელმძღვანელობა, როგორც წესი, კარგად არის ინფორმირებული ბანკის საქმიანობის შესახებ, მაგრამ ნაკლებად ინფორმირებულია საქმის მდგომარეობის შესახებ ბანკის სხვადასხვა ნაწილში. გარდა ამისა, ასეთი ბანკები მუშაობენ საერთაშორისო ბაზარზე, სადაც პრობლემები ხშირად ნათელი ხდება რამოდენიმე კვირისა და თვეების დაგვიანებით. აქედან გამომდინარე, ბოლო წლებში განვითარება ჰპოვა ე.წ. მოგების მიღების ცენტრების კონცეფციამ, რომლის თანახმად ბანკის კონკრეტული განყოფილება ცდილობს, რომ მიაღწიოს მოგების მაქსიმუმს და გულმოდგინეთ აკონტროლებს ფინანსურ მაჩვენებლებს.

დღეისათვის გამოკვეთილია შემდეგი ტენდენციები: 1. ბანკები ხდებიან უფრო რთული ორგანიზაციები, 2. ბაზრის ტექნოლოგიური და ეკონომიკური პარამეტრების ცვლასთან ერთად მკვეთრად იცვლება ბანკის საკადრო მოთხოვნების სტრუქტურაც. (საჭიროა უფრო მაღალი დონის სპეციალისტები, რომლებსაც ათვისებული აქვთ ახალი ტექნოლოგიები.

საორგანიზაციო სტრუქტურების ვარიანტები – ბანკი შედგება ერთი ან რამოდენიმე ოფისისგან ანუ იმ ტერიტორიისაგან, სადაც პესონალი ურთიერთობს კლიენტთან მომსახურების პროცესში. აღნიშნული ოფისები შეიძლება იყოს ერთი ან რამოდენიმე საბანკო კორპორაციის კონტროლის ქვეშ. განიხილავენ ბანკების შემდეგ საორგანიზაციო სტრუქტურას: ბანკები ერთი ოფისით; ბანკები განყოფილებებით; საბანკო ჰოლდინგური კომპანიები.

ამრიგად, საბანკო სისტემის ტრანსფორმირება - უნდა მოხდეს კონტროლისა და მიზანმიმართული რეგულირების ქვეშ;

- მთელი ძალისხმევა უნდა იქნეს მიმართული ბანკების დამოუკიდებლობის სტატუსის გამყარების, ანგარიშსწორების სისტემის სრულყოფისა და საკონტროლო-საზედამხედველო ფუნქციების გამკაცრებისაკენ;

- ამავე მიმართულებით უნდა მიმდინარეობდეს ეფექტური რეგიონალური ანგარიშწორების სისტემის ფორმირების სამუშაოები;

- მას საფუძვლად უნდა დაედოს თანამედროვე საბანკო ტექნოლოგიები და კავშირების საშუალებები;

- ანგარიშსწორების სისტემის მოდერნიზაცია უნდა გახდეს საქართველოს ეროვნული ბანკის ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის სრულყოფისა და რეგიონული საბანკო სისტემის ფორმირებისა და განვითარების საფუძველი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1.ბერიძე რ., „საბანკო მენეჯმენტი“. თბილისი, ,,უნივერსალი'' 2009

2.ქოქიაური ლ. „საბანკო საქმიანობის საფუძვლები“. თბილისი, ,,პოლიგრაფი'' 2009

3.იაშვილი რ. „საბანკო საქმის საფუძვლები“. ქუთაისი 2005

4.მოსიაშვილი ვ. ლომაძე ფ. ქოქოსაძე ფ., „საბანკო საქმე“. თბილისი, ,,დონი'' 2009

5.კაკულია რ., ხელაია გ., “ფულის მიმოქცევისა და კრედიტის ზოგადი თეორია”, თბ., 2003წ

6.კაკულია რ., – “ფინანსების ზოგადი თეორია”, თბ., 2007 წ

7.ვანიშვილი მ.,ნოზაძე.მ „ფინანსების თეორია“, თბ., 2012წ

8.ქოქიაური ლ., „საბანკო საქმიანობის საფუძვლები“, თბ., 2010წ.

ჟურნალები:

- ეკონომიკური პროფილი
- ბანკები და ფინანსები
- ეკონომიკა

ვებ–გვერდები:

- www.nbg.ge
- www.geoeconomics.ge
- www.banksandfinance.ge
- www.smartcampaign.org
- www.creditinfo.ge

Khatuna Shalamberidze

Doctor of Economics, associate professor of

Akaki Tsereteli State University and Kutaisi University

TRANSFORMATION OF THE BANK SYSTEM IN GEORGIA

The one of the main determinant of economic stability of any country is the operation of the bank system. Reliable and stable bank system indicates to stable and raising character of the bank system. It' can be said that bank functions are changing gradually. here we can list the following underlined tendencies:

- increasing of service types- banks increase their service sphere gradually. The new services are made regarding the increasing of competition. In new functions we can involve broker functions regarding the immovable securities, participation in activity of insurance companies, financial consultations, participation in joint foundations, financial planning for private persons, managing pension programs.
- increasing competition- since the banks and their competitors have increased their service, the competition has been increased in the financial service either. In the future the competition will support to increasing of service spheres.
- technological revolution- along with operation expenses the banks are forced to do automation of banking as are: taking depositions, cheque clearing, cash payment, payment of credit. The most efficient mean is electric systems (cash machine which will provide 24 hour working with deposit accounts, terminals which will provide payment at the place of sell).
- consolidation and geographic expansion- application of automation facilities and technological innovations is available in a wide banking. That's why banks are forced to increase number of clients, to enter into the new market and increase turnovers on their accounts. Therefore activity of banks are distinctly labialized regarding establishing departments and holding companies, the medium bank sizes are also increased.
- Globalization of banking- geographic expansion and consolidation have been extended out of the countries and it covered the whole world. Nowadays, big banks are fighting against each other in all continents. In recent years the Japan, France, Germany, England and USA banks have outrun to other competitors.
- increasing the risk of bankruptcy and decreasing- consolidation and geographic expansion of the state insurance of deposits made banks to become more stable to economic changes. At the same time increasing of competitive fighting

between banks and non-banking establishments has provoked growing the number of banks which have been bankrupted with reducing the economic stability. Deregulation has enlarged sphere of activity of banks and significantly increased the risks. besides, in recent years in deposits insurance field the tendencies have been moved forward that the banks are acting more hazardously.

It can be said that the bank is a business which plays a great role in economics. In very important functions of the bank we can discuss the credit and investment activity (credit function), payment of duties by help of clients (function of payment), management of immovable property and assets of customers (trust function and management of cash flows), offering investment service to customers (function of broker, investment and saving function), main tendencies which we can call bank revolution: increasing bank service sphere, increasing bank operation expenses, increasing competition between national and international financial firms, deregulation of banking and financial market, increasing using of automation and electric facilities, increasing concentration by reducing bank numbers, internationalization of financial markets, increasing financial crash jeopardy.

AS we mentioned above, the first difference in organization structure has great and small banks. Small banks attract small deposits from population and they issue consumer credits to private persons and small entrepreneur (these type of banks are often called as retail banks, but the big banks- wholesale credit-financial institutions, which serve to great commercial enterprises and they issue big loans to corporations . If the small ban has problems, as a rule, they try to change the manager. Operation of small banks is also depended on economic situation in the region. As a rule, such type of banks work on low risk operations, but in this case n new functions are less developed.

Organization structure of big banks is more difficult. As a rule, such banks belong to holding companies, which shareholders elect board of directors for supervising activities of the bank and other financial organizations, which are also involved in holding company. Some member of the board is a member of the board of directors of the bank either. The main problem in the banks is the level of management. The higher management, as a rule, is well informed on activity of the bank, but it's less informed on case in different parts of the bank. Besides, such banks work in the international market where the problems become clear some weeks and months later. On the basis of the above mentioned in recent years the so-called conception of profit making centers has been developed upon which the specific bank department tried to achieve profit maximum and it diligently controls financial performances.

Presently, the following tendencies are introduced: 1. Banks become more complex organizations, 2. The structure of bank personnel requirements are being changed together with changing of market technological and economic parameters (highly qualified specialist are needed who know new technologies).

The versions of organizational structures- the bank consists of joint or several offices or those territories where the personnel have a relation with customer in the process of servicing. The offices can be united or under some bank corporations. The organizational structures are discussed after banks: banes with one office; banks with departments; banks with holding companies.

Thus, transformation of bank system shall be made under control and aimed regulation;

- The whole effort shall be directed to stability of independency status of banks, improvement of accounting system and making control and supervising functions strict;
- To the same direction the works of formation of the system of efficient regional calculation shall be in course;
- it shall be based on modern bank technologies and communication facilities;
- modernization of calculation system shall become the basis of improvement of monetary-credit policy of the National Bank of Georgia and formation and development of the regional bank system.

გოდერძი შანიძე
ბიზნესისა და მართვის დოქტორი, ქუთაისის უნივერსიტეტის
და აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

დელეგირება მენეჯმენტის საუკეთესო საშუალებაა

სამწუხაროდ ბევრი მენეჯერი არ იყენებს მენეჯმენტის კარგ იარაღს – დელეგირებას, ისინი ცდილობენ რომ საქმეების უმეტესობა უშუალოდ თვითონ შეასრულონ, რაც საბოლოო ჯამში ამცირებს შესრულებული სამუშაოს ხარისხს, იმიტომ, რომ ერთ ადამიანს ყველაფრის ერთდროულად სრულყოფილად გაკეთება არ შეუძლია. ამას იმით ხსნიან, რომ თითქოს მის თანამშრომლებს არ შეუძლიათ საქმეები ისე გააკეთონ, როგორც თვითონ გააკეთებდა. რასაკვირველია ეს მცდარი შეხედულებაა და პირიქით, რაც უფრო ჯანსაღ უფლებამოსილების განაწილებას ექნება ადგილი კომპანიაში, მისი მართვა უფრო საინტერესო იქნება.

იმისათვის, რომ მენეჯერმა ეფექტური დელეგირება მოახდინოს, რა თქმა უნდა უპირველესად სანდო და კომპეტენტური თანამშრომლები უნდა ყავდეს კომპანიას, რასაკვირველია მენეჯერმა დეტალურად უნდა აუხსნას თანამშრომელს თუ რა უნდა გააკეთოს და როგორი ხარისხით, რა დროში, რა მნიშვნელობა აქვს მის მიერ შესრულებულ სამუშაოს კომპანიის საქმიანობისათვის, ასევე ხელმძღვანელმა მოტივაცია უნდა აუმაღლოს თანამშრომლებს და ა. შ.

განვიხილოთ ეფექტური დელეგირების რამდენიმე ნაბიჯი:

თანამშრომლის შერჩევა. თანამშრომლის შერჩევის დროს უნდა უპასუხოთ შემდეგ კითხვას, რომელ თანამშრომელს მისი პირადი თვისებებიდან და გამოცდილებიდან გამომდინარე შეუძლია კარგად ამ დავალების შესრულება, მაგრამ ამასთან ყველაზე მარტივი საქმეები ყველაზე ძლიერ თანამშრომელს არ უნდა დავავალოთ ხოლმე.

ამოცანის ახსნა თანამშრომლისათვის. ამოცანის სწორად ახსნა თანამშრომლისათვის უმნიშვნელოვანესია საქმის წარმატებით შესრულებისათვის. ხშირად ხდება როცა მენეჯერები ნაჩქარევად ავალებენ საქმეს თანამშრომლებს, შედეგად თანამშრომელი სრულყოფილად ვერ გებულობს დავალების შინაარს, საბოლოოდ კი იღებენ უხარისხოდ შესრულებულ საქმეს, როგორც წესი მენეჯერები ამაში თავის თანამშრომელს ადანაშაულებენ, მაგრამ პრობლემის საფუძველი არაეფექტური დელეგირებაა.

სამუშაოს ხარისხი. დელეგირებისას მნიშვნელოვანია, რომ კარგად ავუხსნათ საბოლოო შედეგი, ანუ რის მიღება გვინდა ჩვენი თანამშრომლისაგან. ამის გარეშე თანამშრომლის მიერ შესრულებული სამუშაო შეიძლება განსხვავებული იყოს, ამ შემთხვევაში მას მოუწევს ამოცანის ხელახლა შესრულება, ბუნებრივია საქმის უხარისხოდ შესრულებაზე პასუხისმგებელი იქნება თანამშრომელი, როცა რეალური მიზეზი მენეჯერის მიერ გაკეთებული არაეფექტური დელეგირებაა.

დრო. აუცილებელია რომ თანამშრომელს ამოცანის მიცემისას აუხსნათ თუ რა ვადაში უნდა განხორციელდეს ის. ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვანია რომ მოვისმინოთ მისი მოსაზრებაც, ხშირია შემთხვევები როცა უფროსი ითხოვს ამოცანის შესრულებას შემჭიდროვებულ ვადებში. თანამშრომლის დაურწმუნებლობა ამოცანის კონკრეტულ ვადებში შესრულების თაობაზე იწვევს მის დემოტივაციას, სტრესს რაც საბოლოო ჯამში უხარისხოდ შესრულებულ დავალებაში გადაიზრდება. სწორი დელეგირებისათვის მნიშვნელოვანია რომ უფროსი და მისი დაქვემდებარებული შეთანხმდნენ ამოცანის შესრულების ვადებზე.

ამოცანის შეფასება. თანამშრომელს უნდა განვუმარტოთ თუ როგორ მოხდება მის მიერ შესრულებული სამუშაოების შეფასება. ის შესაძლებელია იყოს ან ხარისხობრივი ან რაოდენობრივი. თანამშრომელმა უნდა იცოდეს ეს მიზნები იმისათვის რომ სამუშაოს დასრულების შემდეგ მისი შეფასება იყოს ობიექტური.

ამოცანის მნიშვნელობა. თანამშრომლების უმეტესობა ვერ ხვდება მათ მიერ შესრულებული საქმის მნიშვნელობას. ყველა საქმე რომელიც მიმდინარეობს კომპანიაში, რომელიღაც დიდი საქმის ნაწილია. აქვე გავიხსენოთ ერთი მაგალითი. მეორე მსოფლიო ომის დროს აშშ-ში ერთ-ერთმა ქარხანამ, რომელიც იქამდე საყოფაცხოვრებო დანიშნულების პროდუქტების ნაწილებს ამზადებდა ომის დროს დაიწყო თვითმფრინავის ნაწილების დამზადება. შიდა გამოკითხვის შედეგად თანამშრომლების უმრავლესობა ამ საქმეს აფასებდა როგორც ნაკლებად მნიშვნელოვანს და გაურკვეველს. ამ მოსაზრების გასაქარწყლებლად მენეჯერმა ქარხანაში თვითმფრინავი და აშშ-ს საჰაერო ძალების პილოტები მიიყვანა. თანამშრომლებისთვის გაკეთდა პრეზენტაცია იმის თაობაზე თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა მათ მიერ დამზადებულ ნაწილებს თვითმფრინავებისათვის, ქვეყნის უსაფრთხოებისათვის და ამ პილოტების სიცოცხლისათვის. შედეგმაც არ დააყოვნა თანამშრომლების მიერ შესრულებული საქმის ეფექტურობა შემდეგი ერთი კვირის განმავლობაში გაიზარდა 30%-ით.

აუმაღლეთ მოტივაცია საქმის დაწყებამდე. დავალებული საქმის დაწყებამდე შეაქეთ თქვენი თანამშრომელი, უთხარით რომ მიგაჩნიათ ის საკუთარი საქმის პროფესიონალად, რომ მისი იმედი გაქვთ და 100%-ით ხართ დარწმუნებული მის მიერ დავალებული საქმის ეფექტურად შესრულებაში. რასაკვირველია ამ სიტყვების შემდეგ თქვენი თანამშრომლის მოტივაცია ამაღლდება და მისი შესრულებული საქმე გაცილებით უკეთესი იქნება.

საშუალო რგოლის ხელმძღვანალები, ძალიან ხშირად, თვითონ აკეთებენ საქმის უდიდეს ნაწილს და რიგით თანამშრომლებს მხოლოდ ტექნიკური სამუშაოებით ტვირთავენ, ან საერთოდ არ აკეთებინებენ არაფერს. ეს იმის გარდა, რომ ძალიან ბევრი ადამიანის უნარების და შესაძლებლობების გამოყენებას უშლის ხელს, ორგანიზაციის წარმადობას ამცირებს, ამცირებს თვითონ ამ თანამშრომლების შრომით კმაყოფილებას და განვითარების ტემპს, რაც კიდევ უფრო მეტად საზიანოა ორგანიზაციისათვის გრძელვადიან პერიოდში.

ქვეცნობიერად ამ ადამიანებს არ აქვთ სურვილი, ვინმე გამოჩნდეს მათი ქვეშევრდომებიდან უფრო უკეთესი და უნარიანი, ვიდრე თვითონ არიან. საშუალო რგოლის ხელმძღვანელების დიდ ნაწილს, სამწუხაროდ, ქვეცნობიერი

შიში აქვს, რომ ვიღაცა კარგმა თანამშრომელმა მათი ქვედანაყოფიდან, შესაძლოა, მათ კარიერას და მენეჯერთან კარგ ურთიერთობებს შეუშალოს ხელი.

იმის შიშით, ან იმის მიზეზით, რომ საქმე სწრაფად არის გასაკეთებელი და რომ მათი სხვებისთვის დავალება დროსაც გაწელავს და ხარისხსაც გააფუჭებს და, რომ ხელმძღვანელს მაინც დიდი დროის დახარჯვა მოუწევს ჯერ დავალების გაცემაზე, შემდეგ მის შემოწმება-გაუმჯობესებაზე, ხელმძღვანელები თანამშრომლების სამუშაოებში უფრო აქტიურ ჩართვას ერიდებიან.

ყოველივე ამის გათვალისწინებით საჭიროა ორგანიზაციის ხელმძღვანელებმა ცოტა მეტი დრო და ყურადღება დაუთმონ სამსახურების შიდა სტრუქტურებს, ანუ იმას, თუ როგორ არის განაწილებული პასუხისმგებლობები სამსახურებს შიგნით და იზრუნონ იმაზე, რომ ეს განაწილება იყოს რაც შეიძლება მკაფიო და სრული. თანამშრომლები ინაწილებდნენ უფრო მეტ და ცხად პასუხისმგებლობას.

საქმიანობის შეფასების სისტემა ორგანიზაციაში გახდეს უფრო ცხადი, ობიექტური და ქმედითი. უნდა შეიქმნას ისეთი ინსტრუმენტები, რომელიც წელიწადში ერთხელ მაინც ყველა თანამშრომლის საქმიანობის შეფასებას და ამ შეფასებების გამჭვირვალობას უზრუნველყოფს. ვინ რას აკეთებს და როგორ უნდა იყოს ადვილად დასანახი და შესაფასებელი.

ტოპ – მენეჯერი უნდა ცდილობდეს განავითაროს თანამშრომლებთან პირდაპირი კომუნიკაციის არხებიც და არა მხოლოდ უშუალო ხელმძღვანელების მეშვეობით ურთიერთობდეს მათთან. ცდილობდეს უფრო მეტს შეხვდეს, მეტისგან მოისმინოს მათი პირადი მოსაზრებები, თუ რა როგორ შეიძლება გაკეთდეს უკეთესად. სხვადასხვა ფორმატებით უფრო აქტიურად ჩართოს ისინი ორგანიზაციის განვითარების პროცესში.

საშუალო რგოლის მენეჯერების შეფასებაში მიმდინარე საქმის შესრულების ვადებზე და ხარისხზე მეტად წინა პლანზე უნდა წამოიწიოს დელეგირების უნარმა, იმან, თუ როგორ იყენებს ეს ადამიანი საქმიანობაში ქვეშევრდომებს, რამდენად ყავს ისინი ჩართული სამუშაოებში, რამდენად აძლევს მეტ დამოუკიდებლობას თანამშრომლებს და საშუალებას ისწავლონ და განვითარდნენ.

გუნდური მოტივაციის ინსტრუმენტების უფრო აქტიური გამოყენება ასევე ხელს უწყობს დელეგირების ხარისხის ამაღლებას ორგანიზაციებში.

დელეგირება რომ საჭირო რამეა და მის გარეშე არც ორგანიზაცია და არც მისი თანამშრომლები არ გაიზრდებიან, დღეს-დღეობით ყველასათვის ცხადი ხდება. თითქოს არც გვიჭირს კიდეც დელეგირება, როცა ვხედავთ, რომ ვეღარ ვასწრებთ ყველას მაგივრად ყველაფრის კეთებას. დელეგირების ყველაზე რთული მხარე ის არის, რომ ვაცადოთ იმას, ვისაც გადაწყვეტილების მიღება ვანდეთ და არ ჩავერიოთ, როდესაც გვეჩვენება, რომ ის ბევრად უფრო ცუდ გადაწყვეტილებებს იღებს, ვიდრე ჩვენ მის ადგილას მივიღებდით. სწორედ ეს უჭირს ხელმძღვანელებს დელეგირებაში ყველაზე მეტად.

ამის გაკეთება კიდევ უფრო რთულია განსაკუთრებით, როდესაც ვხედავთ, რომ ადამიანი, რომელსაც უფლებამოსილება გავუზარდეთ, ჩვენს მაგივრად იმ საკითხების გადაწყვეტა მივანდეთ, რაშიც ადრე უშუალოდ ვიყავით ჩართულები და ბევრ დროს ვხარჯავდით. სადაც ყველა დეტალი ვიცით ან გვგონია, რომ ვიცით, ჩვენნაირი ყოჩაღი და ნიჭიერი ვერ აღმოჩნდება პირველივე დღიდან. ვხედავთ, როგორ უშვებს უხეშ შეცდომებს და ერთი სული გვაქვს მივიდეთ და ვურჩიოთ, როგორ აჯობებს იგივეს სხვანაირად გაკეთება.

მაგრამ თუ ასეთ დროსაც მოვითმენთ, დავაცდით, გავიხსენებთ როგორ გადაწყვეტილებებს ვიღებდით იგივე როლში პირველ დღეებში და როგორ ვსწავლობდით ამ საქმის კეთებას, არც რჩევებით დავიწყებთ დახმარებას, სანამ თვითონ არ გვთხოვს რჩევას და არც სასწრაფოდ მის მერ დაშვებული შეცდომების გამოსწორებას შევუდგებით, ან რაც კიდევ უფრო არასწორია მისთვის ისევ როლის ნაჩქარევად ცვლილებაზე დავიწყებთ ფიქრს იმ მოტივით, რომ კიდევ უფრო მეტად არ გააფუჭოს რამე. მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში იქნება დელეგირება ნამდვილი, ასეთ შემთხვევაში გაიზრდება თანამშრომელი და რეალურად შეძლებს ისწავლოს საქმის უკეთესად კეთება, მხოლოდ ასეთ დელეგირებას შეუძლია გაზარდოს ორგანიზაცია და რაც მთავარია მენეჯერი.

Goderdzi Shanidze
Kutaisi University, Akaki Tsereteli State University,
Doctor of Business and Management, Associated Professor

DELEGATING IS THE BEST SOURCE OF MANAGEMENT

Unfortunately, lots of managers don't use the good source of management – delegating, they try to do most of the jobs directly by themselves, that finally reduces the quality of the done job, because one person is not able to do everything perfectly at the same time. They explain that their employees can't do the jobs that way how they would do them themselves. Certainly, this is not the right view and on the contrary, the more divided the healthy authority in the company the more interesting the company is to run.

In order to delegate effectively, first of all the manager should surely have reliable and competent employees in his company, of course the manager should explain to his employees in details what to do, how to do and in how much time and what importance their done job has for the company's business, also the manager should increase his employees' motivation and etc.

Let's discuss some steps of delegating:

Choosing the employee : While choosing the employee you have to answer the following question, which of the employees according to his personal qualities and experience is able to do the job perfectly, but at the same time the simplest jobs must not be given to the strongest ones.

Explaining the task to the employee : In order to do the job successfully the most important is to explain the task to the employees in the right way. Mostly there are cases when managers hurriedly give the jobs to the employees, as the result, they can't perfectly understand the content of the task, and finally they get jobs with bad quality, as a rule in such cases managers blame their employees, but the reason of the problem is ineffective delegating.

The quality of the job: while delegating, it is important to give the good explanation of the final result, what we want to get from the employee. Without this the job can be done in the different way, in this case he will have to do the same job once again, certainly, the employee will be responsible for the bad job, when the reason is the ineffective delegating done by the manager himself.

Time: While giving the task to the employee it is necessary to explain to him in how much time it should be done. In this case it is important to listen to his opinion as well. There are often cases when the manager requires doing the job in short time. The employee's uncertainty about the time causes his demotivation and stress that will finally give the result of the bad job. For the right delegating it is important for the chief and his employee to agree to the terms of the task to do.

Evaluation of the task: We have to explain to the employee how his done job will be estimated; it can be qualitative and quantitative. He should know these aims because after completing the work the evaluation should be objective.

The importance of the task: Majority of the employees can't guess the importance of their done job. All the work that is done in the company is the part of some great jobs. Let's remember one example. During the Second World War, one of the factories in the USA, which had been making the parts of domestic products before that time, during the war started making the parts of aircrafts. According to the survey inside the factory, most of the employees estimated this work as something less important and vague. In order to change the opinion the manager brought the aircraft and the pilots of the air-forces to the factory. There was a presentation for the employees about the importance of their made parts for the aircrafts, for the country's safety and for the lives of these pilots. And the result soon followed. There was 30 % rise in the efficiency of the done job during one week

Increase motivation before starting the job: Before doing the given job, praise your employee, tell him that you consider him as the professional of this job, that you rely on him and you are sure for the 100 % that the given job to him will be done effectively. No doubt that after these words the motivation of your employee will be increased and the work done by him will be much better.

The heads of the medium circle very often do the most parts of the job themselves and load the private employees only with technical work, or don't even let them do any kind of job. For one thing, it prevents using the skills and abilities of many people and for another thing, it reduces the performance of the organization, working satisfaction of the employees themselves and the pace of development, which is more harmful for the organization during the long term period.

Subconsciously, these people don't wish to see anyone from their subordinators better and more skillful than they are. Unfortunately, most heads of the medium circle subconsciously are afraid of the following, that one good employee from his subordination perhaps can prevent his career and the good relationship with the manager.

Because of the fear or the reason that the work is to be done very quickly and giving this job to others will increase the time and spoil the quality and the head person will still have to waist much time first on giving the task and then on checking and making it better, head people avoid active involvement of the employees in the work.

If we take all these into consideration, it is necessary for the heads of the organization to give more time and attention to the inner structures of the services, it means how the responsibilities are distributed inside the services and they should take care of the fact that these distribution were more complete and clearer, and the employees distributed clearer responsibilities.

Evaluating system of the occupation in the organization should become clearer, more objective and active. There should be created such instruments which at least once a year will evaluate the occupation of all the employees and will guarantee the validity of this estimation, who does what and how, should be easily visible and appreciable.

Top - manager should be trying to develop direct communicational ways with the employees and should socialize with them not only with the help of their direct heads. He should be trying to meet more people, listen to their personal views from more people what can be done in the better way. He should involve them more actively in the developing process of the organization.

The managers' estimation of the medium circle should first of all contain the delegating skill rather than quality and terms of the work which is to be done, how this person uses the subordinated people during the occupation, how much he involves them in the occupation, if he gives more independence to the employees and lets them study and develop.

More active usage of group motivating instruments also assists the rise of delegating quality in the organizations.

Today it is becoming clear for everybody that delegating is something necessary and neither organizations nor their employees will develop without it, somehow delegating is not difficult for us, when we see that we have no time to do everything instead of everybody. The most difficult part of the delegating is to let him do the job whom we let make the decision, don't be involved when we see that he is making much worse decision than we would make ourselves. This is the hardest thing for the heads.

This is much more difficult when we see that the person, whose authority we increased, let him make the decision instead of us, in which we had been involved directly and spent much time, where we know all the details or it seems us that we know and this person does not turn out to be talented like us from the first day and makes rough mistakes, we can't wait to go and advise him how it would be better to do that in the different way.

But if we wait during this period too, remember what kind of decisions we were making when we were at his place on first days and how we were learning to do this job, don't start helping with advice, before he asks for the advice himself and don't immediately start correcting his mistakes and it is more incorrect to start thinking about changing his role with that reason that he will spoil something. Only in this case the delegating will be real. In this case the employee will rise and learn to do the job better, only such kind of delegating can rise the organization and what is more important, the manager himself.

ნანა შარაბიძე
აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, ასოც. პროფესორი

ახალგაზრდებში აქტიური და ექსტრემალური ტურების პოპულარობისა და პერსპექტიულობის კვლევა

მსოფლიოს ყველა ქვეყნის და განსაკუთრებით, განვითარებადი ქვეყნების ეკონომიკაში ტურიზმი მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება, რადგან ტურისტულ პროდუქტს საექსპორტო პროდუქტებს შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს. ამიტომაც სახელმწიფო დონეზე ხდება ტურისტული საწარმოების მხარდაჭერა და წახალისება. თუმცაღა, არანაკლებ მნიშვნელოვანია ტურისტული პროდუქტების შეთავაზება შიგა ბაზარზე, ადგილობრივი მომხმარებლებისათვის შიდა ტურების სახით. ვფიქრობთ, ჩვენი ქვეყნის ტურისტული პოტენციალის სრულად წარმოჩენისათვის მნიშვნელოვანია შიდა ტურების შემუშავება და შეთავაზება, ვინაიდან მომხმარებელი ამ სეგმენტზე საკმაოდ აქტიურია. ესენი არიან ახალგაზრდები-სკოლის მოსწავლეები და სტუდენტები, რომელთა შორისაც შიდა ტურები საკმაოდ პოპულარულია და მათ შორის მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს აქტიურ და ექსტრემალურ ტურებს.

სამუშაოს მიზანს წარმოადგენდა ახალგაზრდებში აქტიური და ექსტრემალური ტურების პოპულარობისა და პერსპექტიულობის კვლევა. კვლევის პროცესში გამოყენებულ იქნა წინასწარ შემუშავებული ანკეტების მეშვეობით ახალგაზრდობის შერჩევითი გამოკითხვის მეთოდი. გამოკითხვის შედეგების დამუშავება და სტატისტიკური ანალიზი მოვახდინეთ კომპიუტერული პროგრამების გამოყენებით. გამოკითხვის პროცესში აქტიურად მონაწილეობდნენ აწსუ ტურიზმის სპეციალობის სტუდენტები.

სულ გამოკითხულ იქნა 98 ადამიანი. მათ შორის 31 საჯარო სკოლის უფროსკლასელი და 67- სხვადასხვა სპეციალობის სტუდენტი. ეს მოსახლეობის ის კატეგორიაა, რომელიც საკმაოდ აქტიურად სარგებლობს სხვადასხვა სახის ტურისტული მომსახურებით. გამოკითხულთა 74% წლის განმავლობაში ერთხელ მაინც სარგებლობს შიდა ტურით, 21% კი- გარე ტურითაც (იგულისხმება ტურებიც ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონებში ღამის თევით).

საგულისხმოა, რომ გამოკითხული ახალგაზრდების დიდი ნაწილი ტურში მეგობრებთან ერთად მონაწილეობას ანიჭებს უპირატესობას (დიაგრამა 1). ახალგაზრდული ტურების ორგანიზებისას ტურისტულმა ფირმებმა ტურისტების გადაყვანის, განთავსებისა და კვების უზრუნველყოფისას უნდა გაითვალისწინონ ჯგუფურად მომსახურების სერვისები.

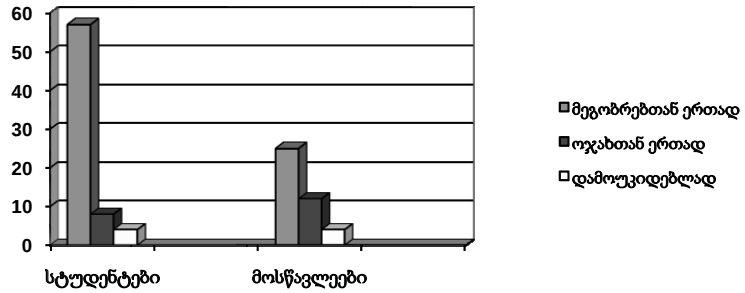

დიაგრამა1. ახალგაზრდების განწყობა ტურში მონაწილეობის თვალსაზრისით.

აღნიშნული განწყობის გამოხატულებაა მათი ინტერესი ტურისტული ტურების მიმართაც. კერძოდ, გამოკითხულთა დიდი ნაწილი უპირატესობას ანიჭებს აქტიურ, ექსტრემალურ და გასართობ ტურებს (დიაგრამა 2).

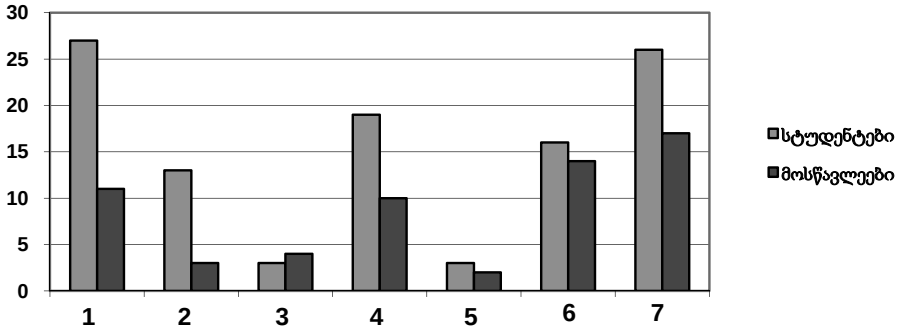

დიაგრამა 2. ტურების განაწილების სქემა: 1-საკურორტო, 2-სამკურნალო-გამაჯანსაღებელი, 3- ეკო ტური, 4- შემეცნებითი ტური, 5-აგრო ტური, 6-გასართობი სპორტული, 7- აქტიური, ექსტრემალური.

როგორც დიაგრამიდან 2. ჩანს, ახალგაზრდების დიდი ნაწილი (როგორც სტუდენტები, ასევე მოსწავლეები) დაინტერესებულნი არიან გასართობი სპორტული და აქტიური ექსტრემალური ტურებით. აღნიშნული ტურების ორგანიზებისას შეიძლება შეთავაზებულ იქნას სხვადასხვა სირთულის ფეხით, ველოსიპედით ან ავტომობილით ლაშქრობები სხვადასხვა რელიეფზე (მთაში, ტყეში, მდინარის გასწვრივ და ა.შ.); იმის გათვალისწინებით, რომ საქართველო (განსაკუთრებით, დასავლეთ საქართველო) მდიდარია გამოქვაბულებით,- პერსპექტიულია სპელეოტურიზმი; შესაძლებელია საწყლოსნო ტურების შეთავაზება, როგორც მდინარეებზე, ასევე ზღვასა და ტბებზე ბაიდარებით, ნავებით, კატამარანებითა და ა.შ. შესაძლოა კომბინირებული ტურების განხორციელება, ასევე ლაშქრობებთან ერთად შემეცნებითი კონკურსების მოწყობა. ამდენად, გასართობი სპორტული და აქტიური ექსტრემალური ტურების განხორციელების დროს მნიშვნელოვანია გარკვეული სპეციფიკური საკითხების გათვალისწინება. კერძოდ, სპორტული და ექსტრემალური ტურების განსახორციელებლად ხშირ შემთხვევაში საჭიროა სპეციალური ინვენტარი და აღჭურვილობა, ასევე მიზანშეწონილია ინსტუქტორების მონაწილეობა და თავად მონაწილეთაც გარკვეული ფიზიკური მომზადება და პრაქტიკული უნარები უნდა ჰქონდეთ.

ამრიგად, ახალგაზრდებში აქტიური და ექსტრემალური ტურების პოპულარობისა და პერსპექტიულობის კვლევამ ცხადჰყო, რომ ახალგაზრდების დიდი ნაწილი (როგორც სტუდენტები, ასევე მოსწავლეები) დაინტერესებულნი არიან გასართობი სპორტული და აქტიური ექსტრემალური ტურებით. ასეთი ტურების ორგანიზებისას ტურისტულმა ფირმებმა ტურისტების გადაყვანის, განთავსებისა და კვების უზრუნველყოფისას უნდა გაითვალისწინონ ჯგუფურად მომსახურების სერვისები. ამასთან, თავად ტურების განსახორციელებლად ხშირ შემთხვევაში საჭიროა სპეციალური ინვენტარი და აღჭურვილობა, ასევე მიზანშეწონილია ინსტუქტორების მონაწილეობა და სასურველია თავად მონაწილეთაც გარკვეული ფიზიკური და პრაქტიკული მომზადება.

ლიტერატურა:

1. ტურიზმის ეროვნული სააგენტოს ინტერნეტ-მასალები (http://www.ghn.ge/, http://www.georgia.travel/travel/index.php?page=10&sub=5&lang=1).

2. ნ.დურგლიშვილი. სოციოლოგიურ მონაცემთა ანალიზი. თბილისი, 2006 წ.

3. Вяткин Л.А. Туризм и спортивное ориентирование. Москва, «Академия», 2009 г.

Nana Sharabidze
Akaki Tsereteli State University, Associate Professor

RESEARCH OF POPULARITY AND PROSPECTS OF ACTIVE AND EXTREME TOURS AMONG YOUTH

Tourism has an important role in the economy over the world, especially in the developing countries since the tourist product has a special place among export products. Therefore support and encouragement of tourism is carried out at the state level. However, granting tourist products in domestic market in the form of internal tours for local consumers is not less important. Development and providing internal tours is very important for full identification of tourist capacity of our country since the consumer on this segment is rather active. They are youth - school students and students among whom internal tours are rather popular. Active and extreme tours have a special place among them.

The purpose of work is the research of popularity and prospects of active and extreme tours among youth. The method of selective inquiries of youth was used with the help of advanced prepared questionnaires during research process. Processing and the statistical analysis of results of poll were carried out with application of computer programs. Students of specialty of tourism of ATSU actively participated in the course of poll. 98 people were questioned totally. 31 seniors of high schools and 67 students of various specialties were among them. This is a part of the population which actively uses various tourist services. 74% use internal tours at least time in a year, 21%-uses external tours (means also rounds within the country with spending the night).

It is remarkable that the most part of the asked youth prefer to participate in tours together with friends (Scheme 1). Therefore, youth tour- travel companies have to consider and provide service of groups during transportation, distribution and food.

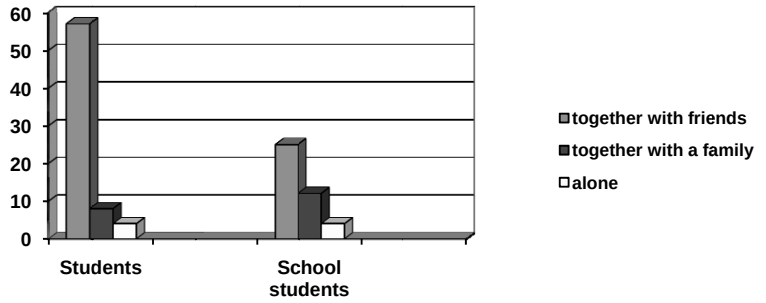

Scheme 1.Youth relation to concerning participation in tours.

Interest of youth to tourist tours is shown. The most part of respondents prefer active, extreme and entertaining tours (Scheme 2).

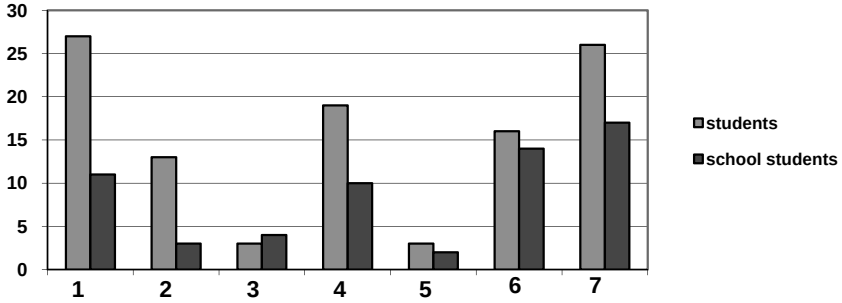

Scheme 2. Scheme of placement of tours: 1-resort, 2 - medical, 3-ecologic, 4-informative, 5-agro, 6-entertaining sports, 7-active extreme.

Apparently from the scheme 2 the most part of youth (both students, and school students) prefer entertaining sports and active extreme tours. Companies should offer tours for pedestrians, bicycle or automobile campaigns of various complexities on different reliefs (mountains, the wood, along the river, etc.); taking into account that Georgia (especially, the Western Georgia) is rich with caves, - the speleo-tourism is perspective; providing water tours both on the river, and the sea and lakes by kayaks, raft, catamarans, etc. is possible. Implementation of the combined tours and as informative competitions is possible during campaigns. Thus, when carrying out entertaining sports and active extreme tours is very important to consider a number of specific questions. In particular, carrying out sports and extreme rounds requires use of special stock and a construction, as participation of instructors is expedient and participants have to have a certain physical preparation and practical skills.

Thus, research of popularity and prospects of active and extreme tours among youth (both among students, and among school students) showed that the most part of youth are interested in entertaining sports and active extreme tours. Youth tour- travel companies have to consider and provide services for groups during transportation, distribution and food.

Thus, often for implementation of tours, the special services are necessary, participation of instructors is expedient and a certain physical and practical preparation of the participants is desirable.

Reference:

1. Internet materials of national travel agency (http://www.ghn.ge/, http://www.georgia.travel/travel/index.php?page=10&sub=5&lang=1).

2. N.Durglishvili. The analysis of social data. Tbilisi, 2006. (on Georgian)

3. L.A.Viatkin. Tourism and sports orientation. Moscow, "Academy", 2009 (in Russian)

Otar Shengelia
Kutaisi University, Assistant Professor

INFORMATION-ANALYTICAL SYSTEM IN UNIVERSITY MANAGEMENT

Nowadays management improvement is the main issue in many higher education institutions. The problem of management improvement can be solved by using analytical information system instead of local subsystems of management. That will be socially and economically effective. This system will cover the studying process, automatize administrative activities and financial management, will provide necessary information in the process of decision making.

Creation of this kind of system, as well as any large information system, is connected with:

- the complexity of description (a big number of functions, processes, elements of the data and complex correlation between them), which needs good modeling and analysis of the data and the processes
- existence of correlated subsystems, which have their own local objectives and use ad hoc queries;
- necessity of integration of existing and new applications;
- Variety and different qualification of developers and also the difference in using tools;
- Integration of different earlier created parts of data in one data warehouse and then their interconnection. Getting datasets, used for operational processing and data sets used for analysis.

Any kind of information in such system should be entered once by the relevant unit and then can be reused elsewhere in the system as required.

Nowadays there are plenty of different systems created for working with students, for instance MOODLE and ILIAS. Moodle is a Course Management System (CMS), also known as a Learning Management System (LMS) or a Virtual Learning Environment (VLE). ILIAS is an open source web-based learning system (LMS). But the problem is that both of these systems don't fit the structure of the university. First of all, they are focused on Distance Learning for students and are less suitable (without changes in the program code) for management of higher education institutions including educational process. So there is need to have an Analytical Information System that will consider all necessary steps in the process of management.

The main elements/modules of the system are:

- ✓ The core- the central part of the system, which will correlate(coordinate) all the separate modules for data exchange and processing
- ✓ Modules necessary for organization of studying process:
- Module to work with student database
- Module to work with staff database
- Module Department
- Module Dean's office
- ✓ Module for Quality Assurance Office
- ✓ Module for Library

- ✓ Flow of documents
- ✓ Human Resources Department
- ✓ Accounting of financial resources
- ✓ Connection with the data base of the Ministry of Education

The modules mentioned above are global modules given without any details, an exception is the organization of studying process, which is the most important for the university. For us the most important and interesting issue is correlation between two modules- Studying Process and Quality Assurance- the modules which, first of all, indicate the success of the university. The step where these modules are related is the stage of syllabus writing. In order to make the idea clear, let's create sub modules for the Module Department

- ✓ creation of the syllabus by the lecturer;
- ✓ creation of the syllabus by the coordinator of the program;
- ✓ lecturer;
- ✓ Database for Tests;
- ✓ Academic hours

First of all it's necessary to design the program and the syllabus, then the Department will approve the Program and then it is sent to the Academic Board by the Quality Assurance Office. The route of the document is given below.

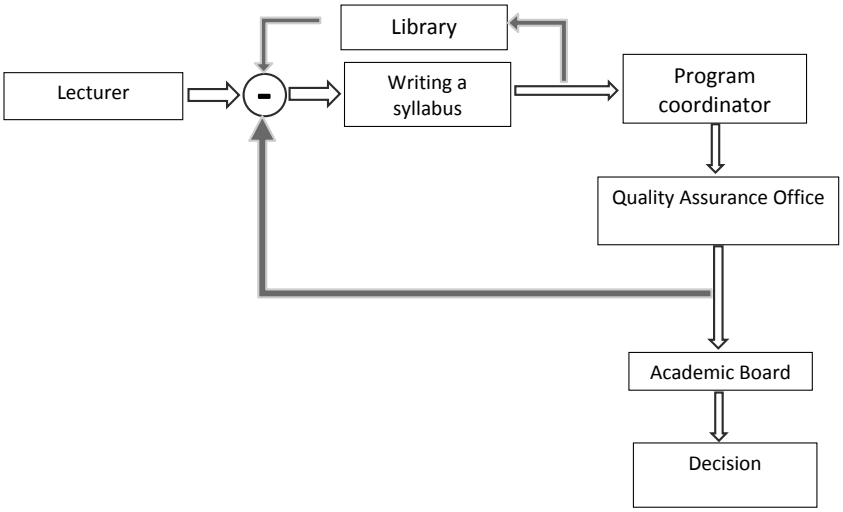

While writing a syllabus a lecturer uses a unified form (in the core of the system) and makes necessary changes. The form helps him/her to control the given competencies and see the perspective of reaching the goals. The module "Library" is active when the lecturer chooses the list of required literature and if the book is not in the Library (as well as in the e-Library) the lecturer is unable to include it in the list. When needed the lecturer is able to send a book purchase request directly from the form.

The syllabus itself is a small database (hierarchical structure) with the ability to configure i.e., this system can create a new style of working with the Syllabus. At this stage the database includes:

- The course title
- Course code
- Program level
- ECTS
- Lecturer (name, surname, telephone, e-mail)
- Objectives of the course
- Requirements for admission
- Teaching and learning methods
- Content of the course
- Assessment
- Required Literature
- Additional Literature
- Learning outcomes
- Ability to attach files

The program coordinator manages the working process of lecturers and at any step can send the syllabus back to the lecturer for further revision and changes.

After the Department had approved the plan the record of the minutes of sub-faculty meeting is made in the system

and the syllabus is sent to the Quality Assurance Office (without the approval of the Quality Assurance Office the syllabus won't be confirmed)

The Quality Assurance Office forms the tables of competencies for control and gives some recommendations that should be considered at the meetings of the Academic Council. The Office is able to send the syllabus back to the Department for further revision and gives some comments. At the same time all the corresponding document are uploaded into the system.

This kind of system will provide constant control of information at each stage, and that will improve the management and the quality of studying process.

Отар Шенгелия
Кутаисский Университет, ассистент профессор

ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ УНИВЕРСИТЕТОМ

В настоящее время задача повышения эффективности управления стоит перед многими вузами в стране. Она может быть решена и даст необходимый социальный и экономический эффект только при переходе от локальных подсистем управления вузом к информационно-аналитической системе.Такая информационная система позволит охватить различные стороны учебного процесса, автоматизировать административно-хозяйственную деятельность и управление финансами, обеспечит информационную поддержку принятия решений по всем направлениям деятельности вуза.

Создание Информационно-аналитической системы управления университетом, как впрочем и любойкрупной информационные системы, характеризуется некоторыми особенностями, например:

- Сложность описания (достаточно большое количество функций, процессов, элементов данных и сложные взаимосвязи между ними), требующая тщательного моделирования и анализа данных и процессов;
- Наличие совокупности тесно взаимодействующих компонентов (подсистем), имеющих свои локальные задачи и цели функционирования (например, традиционных приложений, связанных с обработкой транзакций и решением регламентных задач, и приложений аналитической обработки (поддержки принятия решений), использующих нерегламентированные запросы к данным большого объема);
- Необходимость интеграции существующих и вновь разрабатываемых приложений;
- Разобщенность и разнородность отдельных групп разработчиков по уровню квалификации и сложившимся традициям использования тех или иных инструментальных средств.
- Интеграция ранее разъединенных детализированных данных в едином "хранилище данных" и их согласование. Разделение наборов данных, используемых для операционной обработки, и наборов данных, используемых для решения задач анализа.

Любая информация в такой системе должна вводиться один раз соответствующим подразделением и использоваться многократно в любом месте системы по мере необходимости.

На современном этапе развития информационных технологии существует целый ряд различных систем предназначенных для работы со студентамив частности MOODLE - система управления курсами, также известная как система управления обучением (LearningManagementSystem (LMS) или виртуальная обучающая среда (VirtualLearningEnvironmentVLE); ILIAS - свободная система управления обучением (LMS) и поддержки учебного процесса и другие. Однако эти системы редко подходят для организационной структуры университета. В первую очередь они ориентированы на дистанционное обучение студентов/слушателей и мало пригодны, безвмешательство в программный код, для проблем управленческого характера ВУЗов, в том числе и управления учебным процессом. Таким образом, возникает необходимость в разработке информационно аналитической системы (ИАС) управления университетомучитывающего все необходимые момент деятельности университета.

Основнымиэлементами/модулями такой системы являются:

- ✓ Ядро -центральная часть системы,которая должна согласовывать все отдельные модули меж собой для обмена и обработки данных.
- ✓ Модули для организации учебного процесса:
- Работа с БД студентов
- Работа с БД преподавателей
- Кафедра
- Деканат
- ✓ Модуль для работы отдела обеспечения качества обучения

- ✓ Модуль библиотека
- ✓ Документооборот
- ✓ Отдел кадров
- ✓ Учет материально-финансовых ресурсов
- ✓ Организация связи с БД министерства образования

Здесь перечислены только глобальные модули без детализации, небольшим исключением является организация учебного процесса как самой важной составляющей работы университета. С нашей точки зрения наибольший интерес представляет совместная работа модулей “учебный процесс” и “обеспечение качества обучения”, именно они в первую очередь говорят об успехах ВУЗа. Первое соприкосновение этих модулей на этапе формирования силабусов. Чтобы разобраться что-к чемувыделим подмодули для модуля“кафедра”:

- ✓ Формирование силабуса преподавателем;
- ✓ Формирование учебного плана руководителем программы обучения;
- ✓ Преподаватель;
- ✓ База тестовых вопросов;
- ✓ Распределение нагрузки преподавателей.

Для обучения того или иного курса сперва составляется учебный план и учебная программа, кафедра утверждает эту программу и передает для утверждения на ученный совет через отдел обеспечение качество обучения. Покажем, как функционируют соответствующие модули на пути следования этого документа (рис.1)

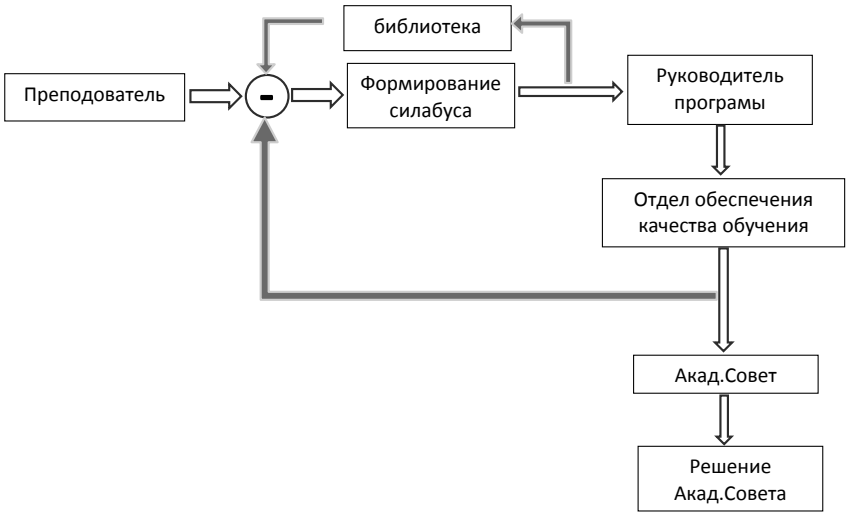

рис.1. Схема процесса разработки учебного плана/учебной програмы

Для составления учебного плана (Силабус) преподаватель пользуется унифицированной формой (в ядре системы) и вносит необходимые данные. Форма позволяет ему контролировать достижимость тех или иных компетенции в процессе обучения. При указаний списка литературывключается модуль “Библиотека” которая не позволит указать литературу которой нет в библиотечном фонде университета (в том числе и электронном фонде учебников). При необходимости преподавательможет подать заявку на приобретение нужной литературы прямо из формы.

Сама форма работы с учебным планом представляет небольшую БД (иерархическая структура), с возможностью конфигурирования т.е. система имеет возможность создать новый стиль работы с учебным планом выделяя главные моменты для контроля качества. На данном Этапе БД учитывает следующие пункты учебного плана

- Наименование учебной дисциплины;
- Код учебной дисциплины;
- Ступеньобучения;
- ECTS;
- Данные о преподавателе;
- Цели и задачиучебной дисциплины;
- Предварительные условия для обучения;
- Стратегия обучения;
- Содержание учебной дисциплины;
- Система оценок;
- Рекомендуемая литература;

- Дополнительная литература;
- Итоги обучения -таблица компетенции:
- Дополнительные условия при обучении;
- Приложение в виде документа

Руководитель программы координирует работу преподавателей и на любой стадии может отослать на доработку конкретный учебный план с замечаниями.

После утверждения кафедрой учебного плана в систему загружается выписка из протокола заседания кафедры и план пересылаетсяв отдел обеспечения качества обучения (Без согласия отдела обеспечения качества обучения учебный план не утверждается).

Отдел обеспечения качества обучения производит формирование карты компетенции для контроля достижимости цели обучения и разрабатывает определенные рекомендации для рассмотрения на заседаниях академического совета. Также может отослать учебный план на доработку с соответствующимизамечаниями обратно на кафедру. Параллельно загружает в систему соответствующие документы.

После утверждения учебного плана редактирование образовательной программы возможно только после повторного прохождения контроля качества и утверждения академическим советом.

Такое построение системы обеспечивает постоянный контроль введённой информации на каждом уровне работы университета, что в свою очередь обеспечивает эффективность управления и повышение качества обучения.

Szlachta Oleg
Interregional Academy of Personnel Management (Kiev, Ukraine), Master of Finances,
Fellow, Center for Regional Studies and CBC (Ukraine, Uzhgorod)

THE METHODOLOGY OF AN INTERNATIONAL MANAGEMENT IN THE FIELD OF BUSINESS AND THE COMPETITIVE ENVIRONMENT

Introduction: Among the economic phenomena an international management occupies a special place. International Management – is a special kind of management, the main objectives of which are the formation, development and use of firm's competitive advantages due to the possibilities of doing business in different countries and respective use of economic, social, demographic, cultural, and other characteristics of these countries and intergovernmental cooperation. The most important functions of management – is the planning, organization and control. The main purpose of the functioning of the international business is making a profit, creating the conditions for strategic purposes. Economic interests motivate actors in international economic relations to international business development in all its forms.

The development of modern international business is defined by forced growth of globalization, imperatives and determinants of which is a multi-dimension of international relations, the formation of the "new economy" based on knowledge, informatization of social development, global security and crystallizing of global thinking of social development.

In the economic processes the international competition occupies an important place. According to the hierarchical concept to describe the structure of the external environment of the company competitive environment directly affects on the definition of the objectives, allocation of resources and the status of the enterprise in the market. In addition, it is the situation in the international competitive environment will depend on a choice of competitive strategy of a business entity.

Research of various aspects of the competitive environment and the environment of international business dedicated the many works of foreign and domestic scientists as: O.Kuzmin, N.Gorbal, I.Syvachenko, Yu.Kozak, M.Porter, P.Krugman. The analysis of processes of internationalization and globalization processes, the formation of the international business environment, the determinant and the imperatives of its development under the influence of globalization are disclosed by the: D.Lukyanenko, V.Novitsky, Yu.Pakhomov, A.Poruchnyk, Ya.Stoliarchuk, O.Shvydanenko, D.Daniels, P.Rutland, M.Obstfeld, K.Graddy and others.

The purpose of the current paper is to examine the current state of international business in the process of internationalization of business operations, to formulate the impact of globalization forces at the present stage of

development of international business in a competitive environment.

Body of paper. International business in the broadest sense can be considered as entrepreneurship, carried out in the framework of the world economy. The specific essence of this concept is considered as any operation performed by contractors of two or more countries. In this case we are talking about business operations that are based on the new organizational technologies, are flexible in operational management, considering the influence of the requirements of the global market and best meet the needs and interests of partners. International business is based on the receipt of benefits (economic or technological) is of the advantages of inter-state business, i.e. sale of some product in other countries or establishing by the enterprise of one country the manufacturing in another country, or the general services provision of enterprises of the two countries to third, etc., provide to the parties involved in the business more benefits than they would have if carried out the same activities as the separate subjects of national economies.

It should be noted that international business activities focused on the implementation of specific measures to expand the sales market, services, capitals, labor forces, new sources of production and financial resources, diversification of economic activities, etc.

These main motivation of making business operations across national borders form the structure of the international business, that is a system of relationships between the types, forms and methods of implementation of the international business, which operates in the direction of international trade relations, movement and the rational use of financial and human resources (financial and intellectual capital) within the global economic system.

At present, the system of international business is undergoing some changes as a result of the new challenges of globalization and the deepening of the production internationalization. The process of economic internationalization is defined as an objective process of convergence of national economies, which is manifested in the growth of industrial interdependence of economic actors from different countries, international trade, movement of capital and labor forces. Thus, the internationalization of economic life involves the growth of the international mobility of finished goods and factors of production. [1. p.11]

The aspiration of enterprises to carry out business operations in foreign markets is the possibility of competitive advantage, given the challenges of globalization. The competitive environment is a set of conditions of competition between manufacturers (vendors, suppliers) and buyers engaged in economic activity in the market. [2] According to M. Porter, the model of the competitive environment includes five elements that determine the competitive environment in the industry, namely: the current competitors, suppliers, customers, potential competitors and substitute products. [3] These elements are the factors of the competitive environment, which, apart from the proposed by M. Porter, adding the state policy to regulate competition. [4, p.25]

There is no doubt that due to the diffusion of innovation in technology and management, dynamization and diversification of the exchange of goods, services and investment, the globalization promotes increase of development efficiency. At the same time, its rates and levels sync in certain way, taking place the socialization of economic relations and forming a single financial-information environment, which more and more characterize not only commercial, but also the overall activity of mankind. [1, p.23]

Due to the diffusion of innovations in technology and management, the active exchange of goods, services and investment, the economic globalization contributes to the overall economic progress. Russian scientist V. Medvedev believes that globalization – is "a manifestation of the modern post-industrial stage of development of the economy and society in the relations between the countries of the world. This is a new level of internationalization of public life. ". [5, p.8]

In general, globalization is, on the one hand, the competition's source and stimulator, creating new opportunities for development, but on the other – creates contradictions, conflicts and crises on the local and multi-civilizational scale. [6, p.7]

Conclusions. International business operates in the complicated system of external environment that formed under the influence of the competitive forces of the global market. The external environment is changing as a result of the globalization in the information and communication space, formed in the new type of world economy, the global economy of knowledge. Technological changes are determined by the new approaches to the business practices of multinational companies, and are manifested to provide a system of operational activities aimed at generating value-added product.

International competitive environment represents a relatively independent part of the external environment, a set of interacting, interrelated and interdependent conditions, the actors in international competitive relations and regulatory instruments of their cross-border competitive behavior.

The specifics of the instruments, that assess the condition of the competition environment in the international market is that they are determined by the law of the country or associations of the countries in which the entity operates. The international business in conditions and at different stages of internationalization is developing under the influence of competition on global markets.

It is important to emphasize their common development, caused by dynamic globalization processes, strengthening

of consolidation of international business and global companies' activity in the new civilization order. To understand the main vector of world development – the global integration of economies – emphasize the place and nature of international business development, particularly in the formation of the global environment, which has a hyper competitive nature.

Gain a competitive advantage in the convergence of global supply and demand could be reached by entering into the high-tech segment of the global market, that is characterized by excess of dynamism due to the reduction in the length of the invention and development of a new product and the process of its implementation, the rapid spread of innovation on a global scale.

Obtained results gave a clearer understanding of the nature and characteristics of the studied phenomenon, and will certainly have a positive impact on the further empirical and theoretical studies.

Further development requires the issue of international regulation of competition in the business environment that has a special link in the activity of economic entities.

References:

[1] Глобальна економіка 21ст: людський вимір: монографія / Д.Г. Лук'яненко , А. М. Поручник, А. М. Колот та ін.

[2] Вінницький Д. «Конкурентне середовище, як характеристика ринку збуту»;

[3] Портер М. Міжнародна конкуренція / М. Портер., пер. з англ. під ред. В. Д. Щетиніна.

[4] Дикий О.В. Вплив глобалізації бізнесу на формування конкурентного середовища підприємства / О. В. Дикий // Культура народів.

[5] Медвєдєв В. А. Глобалізація економіки: тенденції і протиріччя / В.А. Медвєдєв // Світова економіка і міжнародні відносини.

[6] Лук'яненко Д. Г. Стратегії глобального управління / Д.Г. Лук'яненко, Т.В. Кальченко // Міжнародна економічна політика.

ნანა შონია
ეკონომიკის დოქტორი, აკ. წერეთლის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

სახელმწიფო ინოვაციური პოლიტიკის როლი აგრობიზნესის განვითარებაში

სახელმწიფო ინოვაციური პოლიტიკა სოციალურ-ეკონომიკური პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილია, რომელიც განსაზღვრავს ინოვაციების დარგში სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოების საქმიანობის მიზნებს, მიმართულებებს და მეთოდებს. ინოვაციური პოლიტიკის ძირითად ამოცანას წარმოადგენს ისეთი სისტემის შექმნა, რომელიც შეძლებს სამამულო ინტელექტუალური პოლიტიკის, თანამედროვე ტექნიკისა და ტექნოლოგიების მიღწევების გამოყენებას კონკურენტუნარიანი პროდუქციის საწარმოებლად, რაც საქართველოს დღეს ჰაერივით ჭირდება, განსაკუთრებით აგროსექტორს, სადაც მიწის დამუშავება და პროდუქციის მოყვანა-გადამუშავება ისევ სერიოზულ პრობლემებთან არის დაკავშირებული.

ჩვენთვის ცნობილია, რომ სოფლის მეურნეობა უძველესი ბიზნესია და ოდითგანვე ემსახურებოდა ადამიანების გამოკვებას. ამ საქმიანობით ჯერ კიდევ პირველყოფილი ადამიანები იყვნენ დაკავებულნი. მას შემდეგ, რაც ადამიანმა აითვისა შრომის იარაღების ხმარება, პირველ რიგში დაიწყო სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოება. სოფლის მეურნეობის პრიორიტეტულობაზე განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებდა ქართველი ერის მამა ილია ჭავჭავაძე, რომელიც გვარწმუნებდა, რომ **"სოფლის მეურნეობას, ადგილ-მამულის პატრონობის წარმოებას, დიდი მნიშვნელობა აქვს ხალხის სიმდიდრისათვის ყველგან და ჩვენში უფრო განსაკუთრებით, იმიტომ რომ ჩვენში სხვა თვალსაჩინო ეკონომიკური წარმოება არა არის რა, თვინიერ სოფლის მეურნეობის წარმოებისა. თავი და ბოლო ხალხის ცხოვრებისა, საზრდოებისა, სიმდიდრისა მაგაზედ არის დამყარებული".**

განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს ქვეყნის პატრიარქი, უწმინდესი და უნეტარესი ილია II, რომელმაც 2011 წლი სააღდგომო ეპისტოლეში სოფლის მეურნეობის განვითარების აუცილებლობაზე ისაუბრა -"**ოჯახის სიმტკიცისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს თუნდაც ელემენტარული სოციალური პირობებისა და ზნეობრივი გარემოს შექმნას. პირველ ფაქტორს ძირითადად ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობა განსაზღვრავს. ვფიქრობთ, სახელმწიფოსთვისაც და ოჯახის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებისთვისაც სასარგებლო იქნება სოფლის მეურნეობის განვითარებისთვის ზრუნვა. მე ადრეც მითქვამს და კვლავაც გავიმეორებ, ყოვლად აუცილებელია**

ეკოლოგიურად სუფთა პროდუქტის წარმოება, ადგილობრივი ჯიშების შენარჩუნება და, რა თქმა უნდა, მიწისადმი ხალხის ინტერესის დაბრუნება. კარგი იქნება, თუ ამ პროცესს მთავრობა მხარს დაუჭერს და დოტაციური და მრავალწლიანი შეღავათიანი კრედიტებით გაამაგრებს, რაც დასავლეთის ქვეყნებში (მიუხედავად განვითარებისა) დღესაც ხორციელდება».

გარდა ამისა, ილია II -ს ინიციატივით მიმდინარე წლის აგვისტოში საპატრიარქოსთან ჩამოყალიბდა „სოფლის მეურნეობის განვითარების ახალგაზრდული ცენტრი“, სადაც ნებისმიერ დაინტერესებულ ახალგაზრდას შეუძლია გაწევრიანდეს და თავისი წვლილი შეიტანოს სოფლის მეურნეობის განვითარებაში.

ჩვენი ქვეყნის მთავრობის მხრიდანაც ხშირად გვესმის აგრობიზნესის განვითარების პრიორიტეტულობის შესახებ, მაგრამ მიუხედავად ამისა, კვლევის შედეგებმა აჩვენეს, რომ საქართველოში აგრობიზნესის განვითარებას ხელს უშლის შემდეგი ფაქტორები:

- რეგიონული მმართველობის ინსტიტუციური სისუსტე;
- რეგიონული პოლიტიკების (სტრატეგიების), მიზნების, ინსტრუმენტების და ამოცანების ბუნდოვანი ხედვა;
- რეგიონული და ეროვნული განვითარების სტრატეგიების უქონლობა და შესაბამისი ინიციატივების არათანმიმდევრულობა;
- ინოვაციებზე ორიენტირებული საჯარო ინიციატივებისა და პოლიტიკის, მათ შორის, ინოვაციური სისტემის სტრატეგიული დაგეგმვის არქონა;
- სტიმულებზე დაფუძნებული ინოვაციური პროგრამებისა და ადგილობრივი სამეწარმეო გარემოს ხელშემწყობი პროექტების/ინიციატივების ნაკლებობა;
- რეგიონული და ეროვნული კვლევა-განვითარების ინფრასტრუქტურის მოშლილობა და შესაბამისი ხარჯების დაუფინანსებლობა;
- ცოდნის კომერციალიზაციის მინიმალური დონე;
- უცხოური ინვესტიციების მოზიდვაში, ასევე ადგილობრივ სამეწარმეო სუბიექტთა და შემოსულ ინვესტორთა შორის კავშირების წახალისებაში რეგიონული (ადგილობრივი) ადმინისტრაციების უმნიშვნელო აქტიურობა.

დღევანდელი გადასახედიდან, ყოვლისმომცველი გლობალიზაციის, მზარდი ტექნოლოგიური პროგრესისა და კონკურენციის პირობებში, სულ უფრო ცხადი ხდება რომ ე.წ. ”ღია სივრცეები”, რომლებიც არ შეიცავს თავის თავში ნოვაციებსა და ტექნოლოგიურ პროგრესს, გარდაუვლად ტრანსფორმირდებიან უფუნქციო და დამოკიდებულ სივრცედ როგორც ეკონომიკური, ისე პოლიტიკური გაგებით. საქართველოს ეკონომიკური განვითარებისა და უსაფრთხოების უზრუნველყოფად, აუცილებელი ხდება ცოდნის ეკონომიკაზე, ინოვაციებსა და ახალ ტექნოლოგიებზე ორიენტირებული რეგიონული ეკონომიკური სტრატეგიის შემუშავება, რაც ქვეყანას შესაძლებლობას მისცემს გამოიყენოს მისი შედარებითი უპირატესობები, განავითაროს პრიორიტეტული დარგები და აამაღლოს კონკურენტუნარიანობა.

მართალია, ილია ჭავჭავაძე განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა საქართველოს სოფლის მეურნეობის საუკუნოვანი ტრადიციების შენარჩუნებას, მაგრამ საქართველოს მსგავსი განვითარებადი ეკონომიკების დინამიური ზრდისათვის, სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია წარმოების ტრადიციული ფაქტორების კვალდაკვალ, ინოვაციებზე და ახალი ტექნოლოგიების დანერგვაზე ორიენტირებული ეკონომიკური ინიციატივების წახალისება და ამისათვის ქვეყნის შედარებითი უპირატესობების ოპტიმალური გამოყენება. ეს თავის მხრივ, გულისხმობს როგორც ცენტრალური ხელისუფლების, ისე სუბსიდიარობის პრინციპებზე დაფუძნებული ადგილობრივი და რეგიონული ხელისუფლებების სათანადო პოლიტიკას, შესაბამისად გაწერილი სტრატეგიის თანმიმდევრულ და კოორდინირებულ განხორციელებას. აღნიშნული ამოცანების განხორციელების საშუალებად განიხილება სოფლის მეურნეობაში საინოვაციო სისტემის და მისი შემადგენელი კომპონენტების შემდგომი განვითარება.

საქართველოში აგრობიზნესის განვითარების მიზნით განსაკუთრებული ყურადღება უნდა გამახვილდეს სხვადასხვა ინოვაციური პროდუქტების დანერგვაზე, რათა ქვეყანაში “გამოცოცხლდეს სოფელი” და თავისი წვლილი შეიტანოს ეკონომიკის განვითარებაში. ინოვაციების დანერგვის პროცესში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს საქართველოს სოფლის მეურნეობის სამინისტროს, მაგრამ სამწუხაროდ, სამინისტროს მიერ 2008 წელს შექმნილი სტრატეგიული განვითარების გეგმა საინოვაციო პოლიტიკის გატარებისთვის აუცილებელ მნიშვნელოვან კომპონენტებს არ შეიცავს. სოფლის მეურნეობა, როგორც ყველაზე უფრო პერსპექტიული კონკურენტუნარიანი სფერო ქართულ ეკონომიკაში, სწორედ ახლა საჭიროებს თანამედროვე კლასტერული განვითარების ინსტრუმენტის და ინოვაციური ეკონომიკის ბერკეტის გამოყენებას სტრატეგიულ დაგეგმვაში.

ამასთან, უდიდესი როლის შესრულება შეუძლია საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებს და განსაკუთრებით აგრარული მეურნეობის სპეციალობის მქონე სამეცნიერო დაწესებულებებს, რომლებსაც საკმაოდ კარგი ინტელექტუალური კაპიტალი გააჩნიათ. მათ შესწევთ უნარი ინოვაციური პროდუქტების შექმნის და დანერგვის, მაგრამ დღემდე სასურველი შედეგი არ ჩანს სხვადასხვა მიზეზების გამო. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მათ შორის, კომუნიკაციის შეზღუდულობა მთავრობას, ბიზნეს-სექტორსა და უნივერსიტეტებს შორის. აღნიშნული საკითხები მსოფლიოში „ტექნოპარკების“ სახელით არის ცნობილი, რომელიც ინოვაციური პოლიტიკის ერთ-ერთ ყველაზე ეფექტურ ინფრასტრუქტურას წარმოადგენს, გამომდინარე აქედან, ტექნოპარკები სულ უფრო და უფრო პოპულარი ხდებიან მსოფლიოს ყვლა კუთხეში. მათი შექმნით დაინტერესებულნი არიან არა მხოლოდ კერძო საწარმოები ან სასწავლებლები, არამედ, მთავრობებიც, ვინაიდან ტექნოლოგიური პარკი ხელს უწყობს ქვეყნის ეკონომიკურ აღმავლობას და სუსტი რეგიონების განვითარებას. ტექნოპარკის ძირითად მიზანს შეძლება წარმოადგენდეს გამომგონებლებისა და მკვლევარების ჯგუფებს შორის, ან ტექნოლოგიური პროდუქციის სხვადასხვა მწარმოებლებს

შორის კომუნიკაციიის დამყარების ხელის შეწყობა.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია:

- საინოვაციო პოლიტიკის შემუშავება სოფლის მეურნეობის სამინისტროს მიერ;
- საინოვაციო პოლიტიკის განმახორციელებელი მაკოორდინირებელი უწყების შექმნა;
- ბენჩმარკინგის მეთოდის გამოყენება სოფლის მეურნეობაში;
- სამეცნიერო პოტენციალის ჩართულობა აგრობიზნესში;
- ინოვაციური საქმიანობის მხარდამჭერი სამართლებრივი ნორმების შემუშავება;
- პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების სოფლის მეურნეობაში მოზიდვის პოლიტიკის შემუშავება;
- ტექნოპარკების შექმნის ხელშეწყობა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. კოღუაშვილი პ.- ორი ილია საქართველოს სოფლის მეურნეობის შესახებ, ჟურნალი „ბიზნეის და კანონმდებლობა“, 2009 წ, №3
2. http://www.orthodoxy.ge/patriarqi/epistoleebi/saagdgomo2011.htm - პატრიარქის 2011 წლის სააღდგომო ეპისტოლე;
3. http://www.orthodoxy.ge/patriarqi/epistoleebi/saagdgomo2012.htm - პატრიარქის 2012 წლის სააღდგომო ეპისტოლე;
4. http://www.lsg.gov.ge/files/_1909_814272_STATESTRATEGY2010-2017GEO.pdf -საქართველოსრეგიონულიგანვ ითარების 2010-2017 წწ სახელმწიფო სტრატეგია

Nana Shonia

PhD in Economics, Akaki Tsereteli State University Associate Professor

THE ROLE OF INNOVATION POLICY IN AGRIBUSINESS DEVELOPMENT

The state innovation policy is part of socio - economic policy which determines Government authorities' objectives and methods in the field of innovations. Innovation policy challenge is to establish a system which would be able for the production of competitive products by using domestic intelligent policy with modern equipment and technology achievements, which is needed in Georgia today vitally, especially in the agro-sector, where the production, cultivation and processing are still associated with serious problems.

We are aware of that agriculture is the oldest business and has been serving for feeding people. In this activity primitive people were still engaged. Once people have mastered the use of labor tools, First of all, has begun production of agricultural goods. About prioritization of for agriculture particular attention was paid by Ilia Chavchavadze, father of our nation, who insisted that "Agriculture, Homeland Maintenance production, has great importance to the people's wealth everywhere and with us more especially, because with us is not another notable economic production other than agricultural production. Beginning and end of life, of the existence, of the wealth is based on it."

The Patriarch, His holiness and Beatitude Ilia II devoted particular attention in 2011, in the epistle and spoke about the necessity of agricultural development- "For the family strength has a great importance even the basic social conditions and moral environment. The first factor is mainly determined by the economic situation. We think that to improve the state and the family economic conditions will be useful to take care of the development of agricultural production. I've said it before and will repeat it, absolutely necessary manufacturing of ecologically pure products, maintenance of local varieties and, of course, to return people's interests to the land. It would be good if the government will support this process and will be reinforced by state subsidies and long-term soft loans, which in Western countries (regardless of development) are still being implemented. "

In addition, by the initiative of Ilia II - in August of 2013 Patriarchate has formed "Youth Center for Rural Development", Where any interested young people can join and to contribute to the development of agriculture.

We often hear from our government about priority of agribusiness development activity, but nevertheless, research showed that following factors hinder the development of agribusiness in Georgia:

- The institutional weakness of regional governance;
- Blurred vision of regional policies (strategies), goals, objectives and instruments;
- Lack of regional and national development strategies and corresponding initiatives inconsistency;
- The lack of an innovation-oriented initiatives and public policy, including innovative system for strategic planning;

- The lack of incentive-based innovative programs and supportive local entrepreneurship projects / initiatives;
- Disorder of infrastructure for the development Regional and national studies;
- The minimum level of knowledge commercialization;
- Regional (local) administration's insignificant activity in order to attracting foreign investments as well as lack of the promotion of linkages between the local business entities and investors.
- Looking back from today, in the conditions of rampant globalization, increased competition and technological progress, Becomes increasingly clear that the so-called "Open Spaces," which do not encompass the innovation and technological progress, inevitably are transformed into dysfunctional and dependent spaces, in both - economic and political sense. In order to ensure economic development and security, it becomes necessary new technology-based regional economic strategy based on knowledge economy and innovations, which will enable the country to use its comparative advantages to develop priority sectors and improve competitiveness.

Although Ilia Chavchavadze was giving the particular importance to the preservation of centuries-old traditions of Agriculture, it is vitally important to encourage alongside traditional production factors dynamic growth of the emerging economies, innovation and new technology-based economic initiatives and for that purpose making optimal use of the country's comparative advantages. This, in turn, implies relevant policies of the central government as well as local and regional governments based on the principles of subsidiary, accordingly clearly formulated strategy and coordinated implementation. For implementation these tasks in agriculture are considered the development of the innovation system and its components.

In Georgia Particular attention should be paid on agribusiness development activity to introduce a variety of innovative products, in order to "revive village" and to contribute to the economic development of the country. Ministry of Agriculture occupies a special place in the process of implementing innovations, but unfortunately, the strategic plan developed by the Ministry in 2008 do not include the components needed for innovation policy. Agriculture, as the most competitive sector to the economy, Right now needs the use of modern cluster development instruments and innovative economy tools of strategic planning.

In addition, most important role can play Higher Education Institutions and especially institutions with a specialty in the agricultural sector. They have very good intellectual capital. They are capable of creating and implementing innovative products, but until the desired results are not seen for various reasons. Particularly notable the lack of communication between the government, business sector and universities. These issues are known in the world as "technoparks", which represents - one of the most efficient infrastructure of innovation policy. Proceeding from it techno parks are becoming more and more popular all over the world. In their creation are interested not only private enterprises or institutions, but, governments too, as the technology park will contribute to the country's economic development and the development of poor regions. The main objective of the park may represent to promote establishment of communication between groups of researchers and manufacturers of various technological products .

Therefore, we consider it is reasonable to:

- Ministry of Agriculture has to elaborate innovation policy;
- The Creation of coordinating implementation of innovation policy;
- Using the benchmarking method techniques in agriculture;
- Involvement research potential in agribusiness;
- Development of legal norms supporting innovative activities;
- Development of policies to attract foreign direct investment in agriculture;
- Supporting of creation of techno parks.

ლალი ჩაგელიშვილი-აგლაძე
ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, გ. თავართქილაძის
სასწავლო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი

განათლების განვითარების პრობლემები საქართველოში

მესამე ათასწლეულის ძირითად გამოწვევებში უმნიშვნელოვანესი ადგილი უკავია მდგრადი განვითარების ცაკლეულ ასპექტს, რომელთა შორის ცენტრალურ ადგილას განათლების განვითარების საკითხი დგას. ცივილიზაციის თანამედროვე ეტაპზე, როგორც განვითარებული, ისე განვითარებადი ქვეყნები მეტ ყურადღებას უთმობენ ცოდნაზე დაფუძნებული საზოგადოების ჩამოყალიბებასა და განვითარებას.

პოსტსაბჭოთა ქვეყნებისათვის კი დამახასიათებელია ცოდნის მოპოვება და გავრცელება და ნაკლებად ორიენტირებულია მის პარაქტიკულ გამოყენებაზე. ამის სხვადასხვა მიზეზი არსებობს, რომელთა შორის მნიშვნელოვან პრობლემედ ჯერ ისევ რჩება მენტალობა და ენობრივი ბარიერები. აღნიშნულის აღმოფხვრა სწორი საგანმანათლებლო პოლიტიკის შექმნითა და ცოდნის სისტემური მართვითაა შესაძლებელი.

თანამედროვე წარმატებული კომპანიები აღიარებენ რა ცოდნას კაპიტალად, "ხვდებიან" რომ ცოდნით მართვაზე უარის თქმა დაუშვებლად ძვირი დაუჯდებათ.

დღევანდელი პროდუქტის ღირებულების მზარდი ნაწილი წარმოადგენს მასშივე (პროდუქტში) ჩადებული ცოდნის წილს და სულ უფრო მზარდი ხდება ამავე ცოდნის მოცულობა პროდუქტი სთვითღირებულებაში.

ცოდნის განვითარება მჭიდრო კავშირშია ცოდნის პრაქტიკულ გამოყენებასთან. იმდენად, რამდენადაც ცოდნის გადაცემის ძირითად წყაროს საგანმანათლებლო სფერო წარმოადგენს. ჩვენი კვლევაც საგანმანათლებლო და ბიზნეს სტრუქტურებში ცოდნის გამოყენებისა და განვითარების კუთხით წარიმართა.

ცოდნის გადაცემა ორგანიზაციებში ხდება კომუნიკაციის საშუალებით. რომელთა რანჟირებაც, არსებული რეალობიდან გამომდინარე, შემდეგნაირად შეიძლება მოვახდინოთ: **პერსონალური კომუნიკაცია; ჯგუფური კომუნიკაცია;** ცოდნის მართვის კორპორატიული წყარო ანუ **კომუნიკაცია IT ტექნოლოგების გამოყენებით.**

კვლევისას აღმოჩნდა, რომ სამივე მიმართულებით ცოდნის გადაცემის პროცესი არასათანადოდ ხორციელდება. ამის მიზეზები უმაღლეს დაწესებულებებში ძირითადად ინფორმაციის მონოპოლიზაცია ანუ სხვაგვარად რომ ვთქვათ, საქართველოში, უმაღლეს სასწავლებელთა უმრავლესობაში პერსონალური და ჯგუფური კომუნიკაციის პრობლემებია. ანალიზმა გვიჩვენა, რომ საკვლებ ობიექტთა 57%-ში არ ხდება სიახლეთა, ინოვაციური მიდგომების, ახალი ცოდნის, ანუ ცოდნის შესახებ ინფორმაციის დროული და სრულყოფილად გადაცემა. ანალიზიდან ჩანს, რომ ცოდნის შესახებ ინფორმაციის 100 პროცენტიანი გავრცელებიდან 34% მოდის ცოდნის შესახებებ დაგვიანებით მიწოდებულ ინფორმაციაზე; 21% ეკუთვნის არასწორად მიწოდებულ(ბუნდოვან) ინფორმაციას; 35% არასრულყოფილად მიწოდებული ინფორმაციაა; 10% -ში მოხვდა ინფორმაცია, რომელსაც საერთოდ არ ფლობს ცოდნის მაძიებელი;

როგორც კვლევის შედეგებიდან გაირკვა ასეთი სურათის მიზეზები მრავალფეროვანია რომელთა შორის ძირითადად დომინირებენ **არასათანადო მენეჯმენტი და მოძველებული მიდგომები.** ეს მიზეზები დასახელდა საკვლევ ობიექტთა იმ 57%-ში სადაც შედიან როგორც ე.წ. სახელმწიფო, ასევე კერძო ტიპის უმაღლეს სასწავლებლები. **IT ტექნოლოგიების** მიზეზით ცოდნის გავრცელებისა და გამოყენების დაბრკოლებები სახელწიფო უმაღლეს სასწავლებლებში 27%-ით გამოიხატა, ხოლო კერძო ტიპის უმაღლეს სასწავლებლებში მისი წილი 15% -ია.

კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ უმაღლეს სასწავლებელთა უმეტესობაში ჯერ კიდევ შეიმჩნევა ,,დაფარული ცოდნის" პრაქტიკა. აღნიშნული მიდგომის მომხრეთა თვალსაზრისით ეს საშუალებას აძლევთ მათ დიდხანს შეინარჩუნონ თავინთი პოზიციები, რაც უფრო მეტად მონოპოლიზებულს ხდის სტრუქტურას და კონკურენციის პირობებში კი მათი სასიცოცხო ციკლი სულ უფრო მეტად მცირდება.

ცოდნის გავრცელებისა და გამოყენების თვალსაზრისით თვლნათლივ გამოიხატა ასევე პრობლემები **ფინანსურ მენეჯმენტში.** როცა, უნივერსიტეტების ფინანსური მენეჯმენტი მწირი ფინანსური რესურსების მიზეზით ვერ ან არ აფინანსებს ცოდნის გამოყენების აქტივობებს სტრუქტურაში.

რადიკალურად განსხვავებული სურათია ბიზნეს სტრუქტურებში, რომელთა რიცხვში ჩვენს მიერ შერჩეულ იქნენ საბანკო დაწესებულებები, სამრეწველო საწარმოები, სადაზღვევო კომპანიები და სავაჭრო ობიექტები.

აქ ცოდნის პრაქტიკულად განოყენების თვალსაზრისით ფართო და ინოვაციური სამუშაოები ტარდება, საბანკო სტრუქტურებში პერსონალური, ჯგუფური და IT ტექნოლოგების გამოყენებით კომუნიკაციების დონე მაღალია. ცოდნის გავრცელებისა და გამოყენების დამაბრკოლებელი მიზეზი ძირითადად როტაციების დროს მიმდინარე ხარვეზებია (21%), ხოლო დაბალი კვალიფიკაციის კადრების მიზეზით(რაც აღქმასთან დაკავშირებულ პრობლემებს ქმნის) ცოდნის გამოყენების დაბრკოლებაზე მოდის 11%;რაც შეეხებათ სამრეწველო საწარმოებსა და სადაზღვევო კომპანიებს, ცოდნის გავრცელების და გამოყენების ინტენსიური პროცესები მიმდინარეობს, თუმცა ხარვეზები კორპორაციული ბაზების თვალსაზრისით აქ უფრო მეტად შეიმჩნევა. ფინანსური თვალსაზრისით, ეს მიზნობრივი ჯგუფი აფინანსებს ცოდნის გავრცელებასა და გამოყენებას იმ მასშტატებით რაც მათი ინტერესების სფეროში ხვდება.

გაცილებით რთული სიტუაციაა სავაჭრო ობიექტებზე, სადაც გამოკითხულთა 62%-სათვის უცხოა ცოდნით მართვის ცნება საერთოდ;

დასკვნა

ანალიზმა ცხადყო, რომ გამოკითხული სტრუქტურების დიდი ნაწილი ინტელექტუალურ რესურსს არ განიხილავენ სტრატეგიულ ჭრილში. ბიზნეს პროცესები განიხილება ფინანსური შედეგების მიღების ჭრილში, რაც რაღა თქმა უნდა გუშინდელი დღეა.

ყოველივე აღნიშნული, იმის თქმის უფლებას გვაძლევს, რომ განათლების განვითარება მიიღწევა ცოდნით მართვის საფუძველზე. ამ უკანასკნელის შედეგიანობა კი დამოკიდებულია მაღალ ორგნიზაციულ კულტურაზე, რომელიც ცოდნის პრაქტიკული გამოყენებისა და კონკურენტუნარიანობის ამაღლების საშუალებას იძლევა. ამდენად, ცოდნით მართვისკონცეპტუალურიმოდელი შეგვიძლია შემდეგნაირად წარმოვადგინოთ:

ცოდნით მართვისკონცეპტუალური მოდელი

ცოდნით მართვის სამუშაოები რამოდენიმე ბლოკის სახით შეგვიძლია წარმოვადგინოთ:

1. ბიზნესის პერსპექტივები;2. მართვის პერსპექტივები;3. ოპერაციული ქმედებების პერსპექტივები.

პირველი ბლოკი მოიცავს ცოდნით მართვის კორპორაციული სტრატეგიის შემუშავებას.

ცოდნით მართვის მეორე ბლოკი მოიცავს ცოდნით მართვის პოლიტიკის საკითხებს; ცოდნის შექმნის, შეძენის, გადაცემისა და გამოყენების მართვას; მართვის პროცესების მონიტორინგს;

მესამე ბლოკი კი ორიენტირებულია პრაქტიკულ (ოპერაციულ) ქმედებებზე; აქ შედის ცოდნის მისაწვდომობის და ცოდნის შექმნის ანალიზური სამუშაოები; ინტელექტურლური კაპიტალის ფორმირების სამუშაოები, რაც გულისხმობს ცოდნის შეძენის გზით ადამიანური რესურსების ფორმირებას; სამეცნიერო ან მსგავსი პროგრამების განხორციელება ცოდნის სისტემის შესაქმნელად; ცოდნის კავშირი ექსპერტულ ქსელთან; კონსულტაციები სამუშაო ჯგუფებთან.

გლობალური კონკურენციის პირობებში საჭირო და აუცილებელია ტექნოზონების ტექნოპოლისების, სამაეცნიერო-საწარმოო და სხვა კორპორაციული სტრუქტურების განვითარება რეგიონულ ჭრილში. პირველ ეტაპზე მიზანშეწონილად მიგვაჩნია: ტექნოპარკებისა და ტექნოზონების შექმნა საქართველოს მასშტაბით;სომხეთ-საქართველოს სამეცნიერო კორპორაცის შექმნა; აზერბაიჯანი-საქრთველოს სამეცნიერო-საწარმოო კორპორაციის შექმნა;საქრთველო-რუსეთის სამეცნიერო-საწარმოო კორპორაციის შექმნა;

საქართველოს საგანამანათლებლო სტრუქტურების ინტეგრირება ბალტიის ქვეყნების ტექნოპარკში;

ამ გზით, სასტარტო ეტაპზე გამოცდილების დაგროვება, ხელს შეუწყობს საქართველოს, გამოიმუშაოს კონკურენტული სამეცნიერო რესურსი და მომავალში გახდნენ გლობალური ინტეგრირებული (საგანმანათლებლო და სამეცნიერო) სტრუქტურების წევრები. ამ გზით დაიძლევა ის ფინანსური, მარკეტინგული და მენეჯმენტის პრობლემები, რომელთა გადაჭრა ცალკეული ქვეყნებისა და სტრუქტურების მიერ დროის მოკლე პერიოდში შეუძლებელია.

Lali Chagelishvili-Agladze
Guram Tavartkiladze Teaching University,
Doctor of Economic Sciences**,** Full Professor

EDUCATION DEVELOPMENT PROBLEMS IN THE POST-SOVIET SPACE

A certain aspect of sustainable development has its important role in the main challenges of the third millennium, including the question of education on its central place. On advanced stage of civilization, both developed and developing countries pay more attention to the establishment and development of a knowledge-based society.

The implementation of this strategy in the post-Soviet space is complex and has significant deficiencies. Gaining and dissemination of knowledge is very characteristic for the post Soviet countries. They are less oriented on its practical use. There are varieties of reasons for it, among which the most important problem-mentality and language barriers-still remain. The elimination of the above-mentioned is available with the help of creation of the right educational policy and the system management of knowledge.

The most successful companies recognizing the knowledge of capital, "understand" that the rejection of knowledge management would be an expensive cost for them.

Knowledge development is closely related to practical use of knowledge. As far as the main source of knowledge transfer is the field of education, we conducted our research in terms of knowledge use and development in educational institutions and business structuresin Georgian.

The transfer of knowledge in organizations is done by means of communication, the ranking of which according to existing reality can be as follows: **Personal communication, group communication,** corporate sources ofknowledge management, or communication via I**T technology.**

The research found that three of the knowledge transfer processes are not carried out properly. The reasons for this mainly is monopolization of information in higher educational institutions, or in other words the problems of solo or group communication in the majority of educational institutions. The analysis showed that in 57% research objects – no news, innovative approaches and new knowledge – information about knowledge are timely and completely transmitted. Information on the middle and lower levels of governance is going to come late or not at all, resulting in the formation and dissemination of knowledge improperly. The analysis shows that from 100 percent of knowledge dissemination about 34% falls on delayed provided information about knowledge; 21% belongs to incorrectly (vague) delivered information, 35% - for provided incomplete information; and 10% is for the information which is unknown for the applicant.

Results from the study showed a picture of the causes which are largely dominated by a variety of **inappropriate and outdated management approaches**. These causes were cited by 57% of research objects including the so-called public and private institutions of higher education. The obstacles of knowledge dissemination and use in state institutions of higher education are expressed by 27% because of IT technologies, and in private sector its share 15% is still observed. Might sound sad or not, the survey revealed that in the majority of educational institutions the practice of "hidden knowledge" still exists. The supporters of this approach allow them to maintain their positions for a long time that makes the structure more monopolized ensuring their life cycle.

In terms of knowledge dissemination and use, financial management problems are obvious when universities, **financial management** of Universities due to lack of financial resources could not or do not fund the use of knowledge activities in the structure.

Radically different is the picture of business structures, among which, by our banking institutions, were selected industrial enterprises, insurance companies, and retail facilities. There in terms of knowledge in practice a wide range of innovative work is being conducted. In the bank structures using private, group and IT technologies, the level of communication is high. The inhibiting reason for knowledge dissemination use is mainly caused by the gaps while rotation (21%), and because of the use of low qualification staff (which creates the problems associated with the perception) the obstacle for knowledge use falls 11%. As for industrial corporations and insurance companies, the process of dissemination and use of knowledge is intensively conducted. However, the deficiencies in corporate databases are more obvious. From financial point of view, this target group is sponsoring the dissemination and use of knowledge in the range of their interest sphere.

The situation is much more difficult in trade objects where 62% of respondents are not aware of knowledge management concept.

Conclusion

The analysis showed that a large part agencies surveyed do not consider the intellectual resource to be a section of strategic perspective which already belongs to the past (is the part of yesterday). Intellectual resources should be considered to be the main factor of competitiveness and insurance of stable financial resources. Starting point for any companies should be a constant concern for upgrading and development. The companies should actively make their effort to apply the knowledge use and dissemination; to job creation and implementation of marketing research; to creation innovative groups and activities as they work on developing new and growing intellectual resources. To do that, first you need to create a high organizational culture. The latter is not only the development of the organization's code of ethics and behavioral norms. Under the definition of organization culture we mean determination of the chain of values of competitive strategy and its purposeful implementation which resulted in a highly competitive priority setting and financial results.

All of the abovementioned allow us to say that education is achieved through the development of knowledge management. The latter results are highly dependent on organizational culture, which gives ability of practical knowledge use and allows to increasing competitiveness. Thus, knowledge management, a conceptual model can be represented as follows:

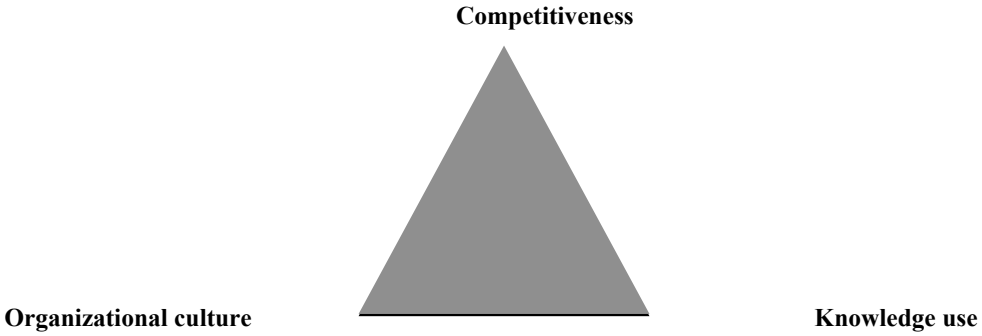

Knowledge management conceptual model

knowledge management activities are presented in the form of some blocks: 1.Business prospects;Managements perspectives;Operation activities prospects.

The first block consists of corporateknowledge management strategy. In this case, attention should be paid to the active use of new knowledge for creating new product.

The second block of knowledge management includes the questions of knowledge management policy, knowledge creation, acquisition, transfer and management of use, monitoring of management processes.

The third block is oriented to practical (operational) activities, including the creation of knowledge, access to knowledge and analytical work; intellectual capital formation activities, including the acquisition of knowledge through the information of human resources; scientific knowledge, or similar programs in the system, the knowledge of expert networks, working groups and consultations.

Under the conditions of global competition, it is necessary to develop techno zones, techno-policies, scientific-industrial and other corporate bodies in the regional context. In the first stage of expediency: To create a nationwide techno parks and techno zones; To create Armenia-Georgian scientific corporation; To create Georgia-Russian scientific-industrial corporation; To integrate Educational Institutions into the Baltic States techno park.

In this way, the starting point of experience will contribute to the Georgia to earn competitive scientific resources and become a global integrated (education and research) member agencies. In this way overcome the financial, marketing and management problems that are not possible for individual countries and agencies to solve in a short period of time will be overcome which ultimately leads to the development of education on regional and global level.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Ahmed P.K. Lim K.K. Loh A.Y. Learning through Knowledge Management. London. 2002
2. Bologna Process. The Bologna Declaration of 19 June 1999
3. Devenport T.A. Measurable Proposal//CIO Magazine, Jun, 1, 2003
4. Devenport T.A. Putting at ALL Together Again // CIO Magazine oct. 1, 2003
5. DiFrancesco J., Berman S. Human Productivity: The New American Frontier // National Productivity Review, Summer 2000
[http://www/proorbis.com/downloads/ Human Productivity.pdf]
6. Earl M. Knowledge management strategies: Toward a taxonomy/ Journal of Management Information systems, 18(1) 2001
7. Furlog G. Knowledge Management and the Competitive Edge/ University of Greenwich Business School 2001
8. Knowledge for Development Program, www.worldbank.org /wbo/ Knowledge for development.
9. Lev B. Intangibles: Management, Measurement and Reporting. Washington: Brookings Institution, 2002
10. Multi-Level Innovation plicy and European Integration; Guidebook. 2010
11. Nonaka L. Toyama R. Konno N. SECI, Bo and Leadership: a Unified Model of Dynamic Knowledge Creation / Long Range Planning, vol.33 (33) 2000
12. Nonaka L. Teece D. Managing industrial knowledge. London: SAGE Publication, 2001
13. OECD Science, Technology and Industry Outlook: 2006. OECD, 2006
14. Plumpley D. Process-Based Knowledge Mapping // KMMag, March 03, 2003
15. Skyrme D. Capitalizing on Knowledge Networking. Newton: Butterworth-Heinemann, 2001
16. The Knowledge Economy, the KAM Methodology and World Bank Operation. Derek H.C. Chen and Carl J. Dahlman The World Bank, Washington DC, 2005
17. World Development Report 2004 http://www-wds.worldbank.org

Чернышенко В.С.
Государственный ВУЗ «Национальный горный университет»,
к.ф.-м.н., доцент

АНАЛИЗ ПОСТРОЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ УНИВЕРСИТЕТСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА: ОПЫТ НАЦИОНАЛЬНОГО ГОРНОГО УНИВЕРСИТЕТА (УКРАИНА)

Управление предприятием связано с необходимостью создания и сопровождения большого количества документов, которые одновременно являются источником, результатом и инструментом деятельности. Поэтому организация работы с информацией является ключевой технологией управления в любом учреждении, включая и высшее учебное заведение.

Для получения полной и актуальной информации, о любом информационном прецеденте в ВУЗе требуется обработка как информации касающейся этого факта непосредственно, так и в принципе повлиявшей на совершение этого прецедента. Разумеется, обработка событий, повлиявших на информационный прецедент, может быть многоуровневой: каждое событие, повлекшее информационный прецедент, имеет своих предшественников, и так далее.

Высшее учебное заведение, как высокоорганизованная структура, функционирующая в нескольких управленческих измерениях (по многоступенчатым схемам взаимодействий и документооборота), требует для своего функционирования информационную систему, охватывающую все аспекты деятельности ВУЗа, например системы электронного документооборота или Enterprise Content Management System (систем управления корпоративной информацией).

В тоже время, существующие программные продукты не учитывают некоторые специфические особенности функционирования системы документооборота в высших учебных учреждений, сложны во внедрении и адаптации к конкретному объекту.

Трудность реализации подобной системы состоит в необходимости решения сложной оптимизационной задачи, которая учитывает множество различных факторов по загрузке и обработке всего потока данных, циркулирующих в пределах университета. Важную роль здесь играет изучение структуры и закономерностей протекания информационных процессов. Решение задач оптимизации информационных потоков связано с использованием теории информации, которая рассматривает вопросы доставки получателю данных как совокупности знаков.

Применение методов и средств защиты информации должны составлять органичную часть автоматизированной системы, которые бы реализовали все необходимые свойства безопасности, такие как:

– доступность (обеспечение информационного обслуживания пользователей системы в условиях возможных отказов и сбоев аппаратно-программных средств системы);

– целостность (обеспечение сохранности данных и программ системы в условиях негативных воздействий внешних и внутренних факторов);

– конфиденциальность (обеспечение доступности информации только для тех пользователей и приложений, которым она предназначена, в соответствии с правами доступа);

– невозможность отказа от совершенных действий.

Для каждого свойства в проекте системы должны устанавливаться функции и механизмы реализации, выбираться адекватные средства защиты информации.

На протяжении анализа необходимо тщательно рассмотреть такие области, как:

– организация труда в университете;

– документооборот университета;

– определение групп пользователей и их классификация;

– распределение полномочий и ответственностей.

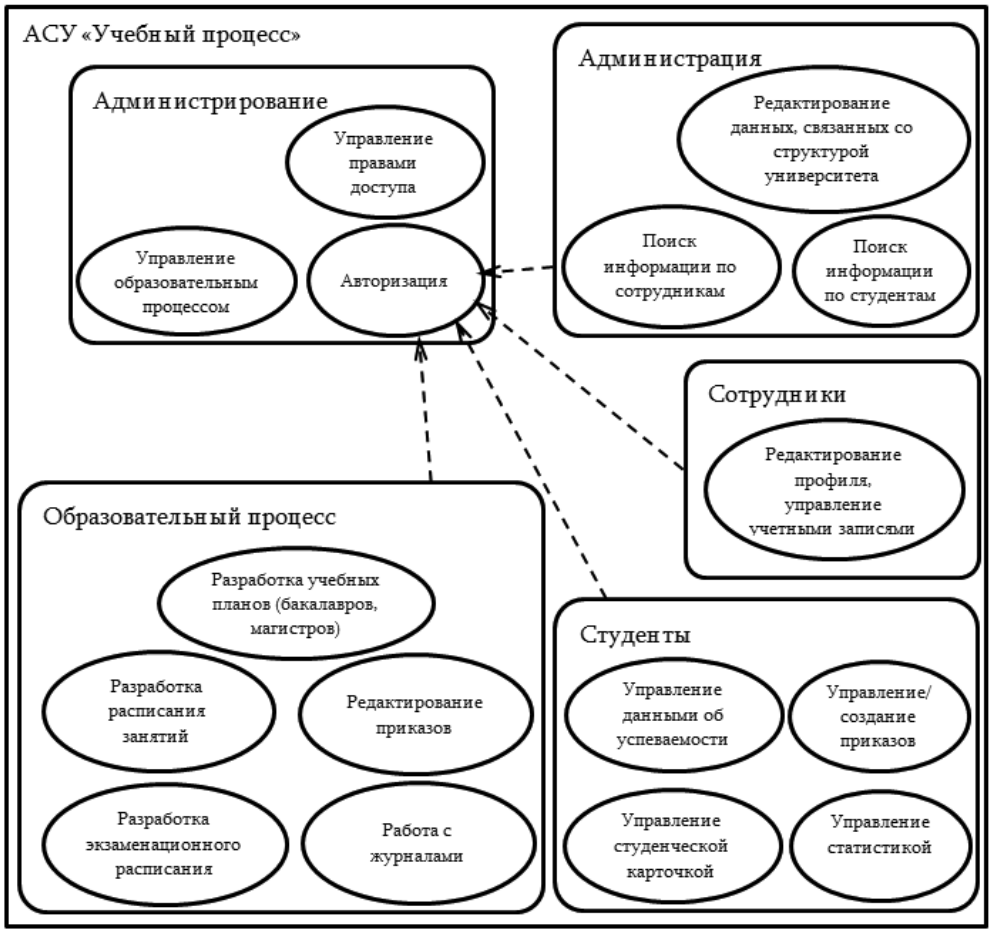

Рис. 1. Пример логического построения системы.

Анализ системы (рис. 1) позволит ввести изменения с учётом выбранной архитектуры. Таким образом, основная задача проектирования будет состоять в усовершенствовании концептуальной модели для последующей реализации системы в конкретный код.

На протяжении фазы проектирования обязаны быть разработаны:

- архитектурная модель системы;
- модель базы данных;
- модели интерфейсов пользователей;
- концепт хранения данных;
- концепт авторизации и присвоения прав.

Инфраструктура управления документами может рассматриваться с позиций двух уровней технологии сервера: центральный (университетский) и локальные серверы (факультеты, департаменты). Все данные в центральной базе данных могут быть разделены также на два вида:

- данные по студентам (группы, степени, личные данные);
- прочие данные (учебные программы, расписания лекций, данные по сотрудникам).

Следующим важным заданием системного проектирования системы университетского менеджмента является разработка структуры, функциональной схемы системных интерфейсов.

В качестве примера, на рис. 2 предлагается схема построения разделов интерфейса системы «Деканат». Уже подобная подсистема система сможет помочь автоматизировать практически все бизнес процессы в учебном отделе, являясь и функционально, и информационно самой крупной: именно бизнес-процессы и информационные потоки деканатов в значительной степени влияют на работу многих отделов и служб университета. Были учтены требования системы к работе в многопользовательском режиме, синхронизации с различными удаленными подразделениями университета, хранение информации обо всех студентах и выпускниках.

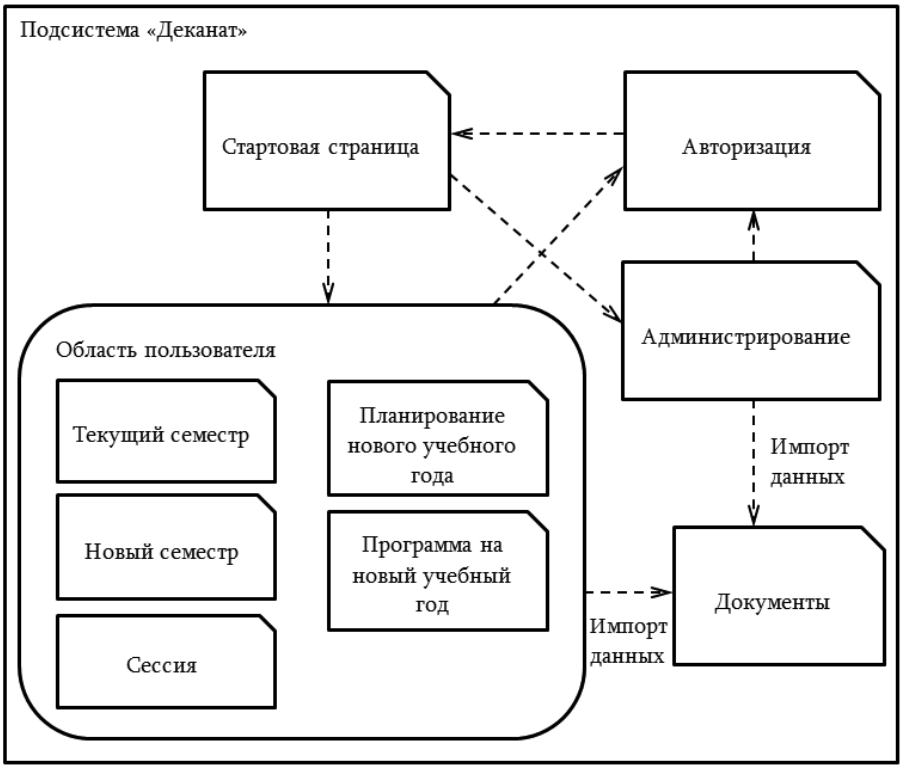

Рис. 2. Пример построения разделов интерфейса подсистемы «Деканат».

Подобная часть общей информационной системы университета охватывает 100% студенческого состава на всем протяжении учебы — начиная с момента подачи документов и заканчивая подготовкой и оформлением диплома студенческим отделом кадров. Одним из достоинств предложенного видения являются широкие возможности для анализа собранной информации. С помощью такой системы можно анализировать контингент абитуриентов, подающих документы в ВУЗ, структуру студенческого состава и его изменения в процессе обучения, результаты сдачи экзаменационных сессий и их корреляцию с результатами сдачи вступительных экзаменов и т.д.

Необходимо отметить, что особое внимание при автоматизации документационных процессов нужно уделить тем процессам, в которых юридически требуется наличие документа на бумажном носителе. Основной ошибкой является дублирование бумажного документооборота и электронного. Это значительно усложняет работу сотрудников и вызывает негативное отношение к автоматизированному документообороту. При этом выстроить процессы автоматизированного документооборота нужно таким образом, чтобы избежать дублирующих функций.

Chernyshenko V.S.
State HEI « National Mining University», PhD, docent

ISSUES OF A DEVELOPMENT OF INFORMATION UNIVERSITY MANAGEMENT SYSTEMS: EXPERIENCE OF THE NATIONAL MINING UNIVERSITY (UKRAINE)

Enterprise management is associated with the need to create and maintain a large number of documents, which are source, result and instrument at the same time. Therefore, the organization of information is a key technology in the institutional management, including the institution of higher education .

To obtain complete and topical information about any precedent in the university, special information processing is required. Undoubtedly, processing of the information both regarding this precedent directly and that influenced the execution of this precedent are essential. Processing of events that influenced the information precedent may be multi-layered: each event has its predecessors, and so on.

Each institution of higher education has a highly organized structure that operates in several managerial dimensions (multi-step interactions and workflows) requires a functioning information system covering all aspects of the university, such as electronic document management system or enterprise content management system.

At the same time, existing software does not take into account some specific features of the system document management in higher education institutions, moreover they are complex to deploy and adapt to the particular need.

The problem of implementation of such a system consists in the solution of a complex optimization task. The last one takes into account a variety of factors, for loading and processing of the whole data flow within the university. Solution of optimization problems what about information flows is connected to the application of information theory, which considers the delivery to the recipient data as a set of characters.

Application of methods and means of information should be an organic part of an automated system that would implement all the essential safety features, e.g.:

- availability (provision of information services to users of the system in terms of possible faults and failures of hardware and software systems);
- integrity (ensuring data integrity and system programs in the negative effects of external and internal factors);
- confidentiality (ensuring access to information only to those users and applications, it is intended in accordance with the rights of access);
- non-repudiation of the acts committed.

For each property within a system's design the functions and mechanisms of implementation should be determined, adequate safeguards to protect the information be selected.

During the whole architecture design process it is also necessary to consider carefully:

- labor organization at the university;
- workflow University;
- the definition of user groups and their classification ;
- the distribution of powers and responsibilities.

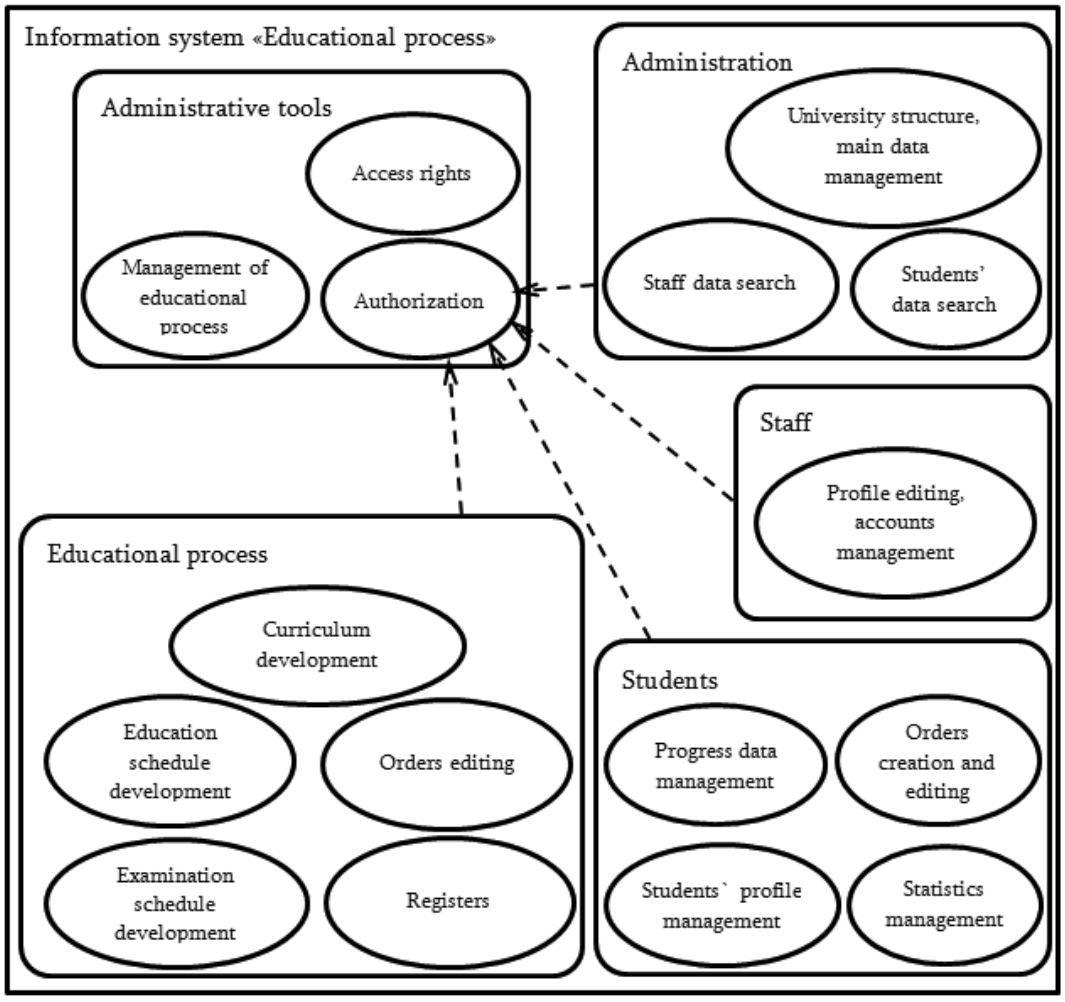

Fig. 1. An example of the logic behind the system.

Analysis of the system (Fig. 1) lets to introduce changes considering the chosen architecture. Thus, the main task will be to design a conceptual model for improving the follow-up of the system in a specific code.

During the design phase there must be developed:

- architectural model of the system;
- database model;
- model of user interfaces ;
- concept of storing data;
- concept of authorization and rights appropriation.

Document management infrastructure can be considered from the standpoint of two levels of server technology: the central (university) and the local servers (faculties, departments). All data in the central database can also be separated into two types:

- data on students (groups, personal data);
- other data (educational programs, lecture schedules, staff data).

The next important task of system design system of university management is the development of the structure, the functional diagram of system interfaces.

As an example an interface diagram of the «Deanary» subsystem is proposed at Fig. 2. Such a model may help in automation of mostly all processes at the office of the head of studies, being largest from functional and information point of view. These are business processes and information flows within dean offices that greatly affect most departments and services of the whole university. Requirements of the system to multi-user mode support, synchronization with various remote offices of the university, storage of information about all the students and graduates were takes into account.

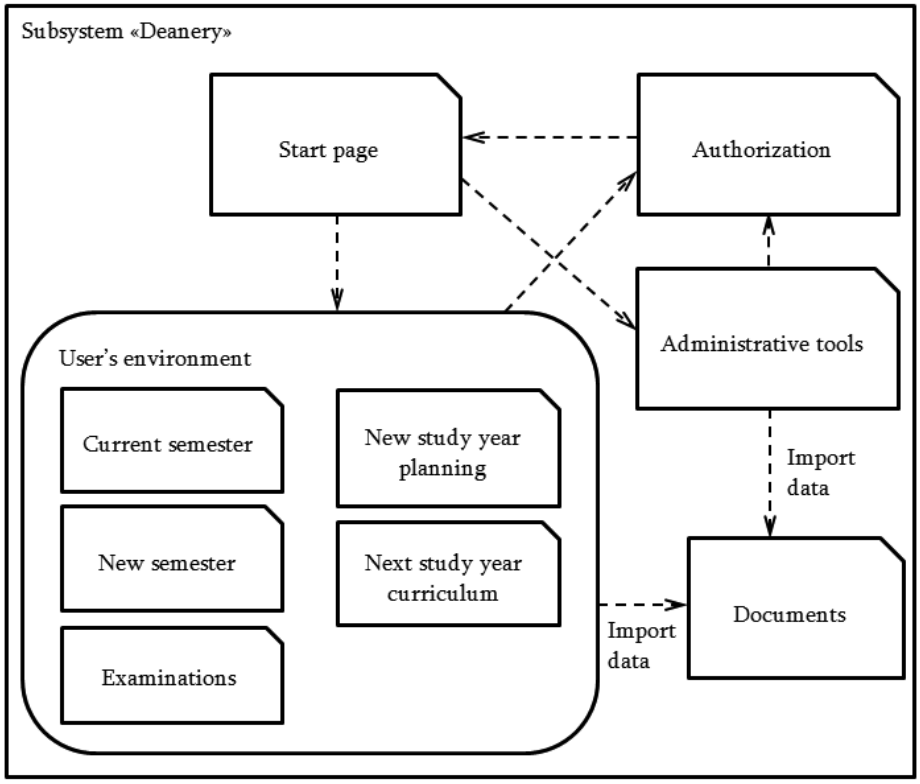

Fig. 2 . Example of construction of sections of the interface subsystem " Dean ."

Analyzed part of the whole university information system 100 % of the student body throughout the studies – starting from the application to institute up to the graduation, diploma obtaining. One of the advantages of the proposed vision are ample opportunities for the collected information' analysis. Such a system allows to analyze a contingent of students who apply to the university, pattern of the student body, dynamics of its changes during the learning process, results of exams, their correlation with the results of entrance examinations, etc.

Chuchka Ivan
PhD, Corresponding Member of Ukrainian Academy of Informatics.
Associate Professor of Management and economic management Department,
Mukachevo State University, Ukraine
Moldavchuk Roman
Master of Public Administration
Carpathian University named after Augustin Voloshin
Rubish Marina
Lecturer of Management and economic
management Department, Mukachevo State University, Ukraine

THE ROLE OF CROSS-BORDER COOPERATION IN UKRAINE - EU COUNTRIES NEIGHBOURHOOD POLICY

Enlargement of the European Union in 2004, 2007 and 2013 changed the quality system of interregional and cross-border cooperation in Europe. Pan-governing bodies of the EU consistently introduced new principles of regional policy. Between the main areas of EU regional policy for the period 2007-2013, with the improvement of competitiveness and convergence regions became the priority and cross-border cooperation.

In the basic documents of the European Union's new neighborhoodneighbourhood policy after enlargement European Community lays down the principles of inter-regional and cross-border cooperation between Ukraine and Central European countries. First of all, The Message of the European Commission "Wider Europe Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours" of March 11, 2003 . (hereinafter - the message "Wider Europe") and the Communication from the European Commission's "Paving the Way for a New Neighbourhood Instrument relations with neighbouring countries" from July 1, 2003. Documents s in particular, provide for the formation of new at the new external borders of the enlarged EU friendly neighborhoodneighbourhood bars and prosperity, security, peace and cooperation, as well as identify the key problem of cross-border cooperation with new EU neighborsneighbours, including Ukraine, and two stages of implementation of financial and other tools to supporting tools. it.

As stress rResearchers emphasize that , extension contacts and cooperation at the regional border level with neighbouring countries - new EU members using the opportunities and challenges arising from EU enlargement, involves the special item "Cross-border and regional cooperation" Action Plan of the Ukraine - EU on February 20, 2005. To achieve this goal, both sides feel the need "to provide support regions support and participate in the preparation and implementation of the " Neighbourhood Programmes" with Ukraine, to ensure the development and implementation of current legislation on cross-border and regional cooperation, improve the effectiveness of projects and programs in the field of cross-border and regional cooperation through the active support and involvement of the local and regional levels". [1]

For Ukraine Interregional cooperation with neighbouring countries - new EU members is one of the effective channels of participation in European integration, as it is fully consistent with the concept of "Europe of regions" and the latest theories of inter-regional integration. Therefore, investigation of the role of cross-border cooperation in the implementation of Ukraine "Neighbourhood policy" with the European Union is of particular relevance in theoretical and in practical terms. Researchers forecast said that, cross-border Euroregions on the new eastern borders of the EU will gradually enter both before Central and Eastern Europe that will express East and West civilization touch of. Upgraded Euroregions may be an important tool of state regional policy and integrated platform for the formation of international cross-border regions and regional civic communities while maintaining the sovereignty and the nation-state jurisdiction in each of the border areas.

In the neighbourhood policy the major role according to the EU played such factors as the mode of the border, readmission, cross-border cooperation - cooperation of communities and territorial-administrative bodies, intergovernmental cooperation on the border areas, efforts to organization sustainable development of borderlands. All this will have a direct impact on border security regime.

Priorities and directions of the new EU policy announced in the Communication "Wider Europe". Commission proposed that «The European Union has set a goal: to create a zone of prosperity and a friendly neighbourhood ... with whom the EU enjoys close linking of peace and cooperation." "... Over the coming decade and beyond, the Union's capacity to provide security, stability and sustainable development to its citizens will not be considered separately from its interest in close cooperation with neighbouring countries". Formation of such policy is a logical consequence of the enlargement proces, which as stated in Communication, "gives new impulse to the effort of the population over 385 million people that will have on the external land and sea border - Russia, the Western NIS and the Southern Mediterranean - closer to the EU" [2].

This Neighbourhood Programs acted only in border regions on both sides of the border. In Ukraine it covered Volyn, Lviv, Transcarpathian, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi and Odessa region. The Cooperation Council EU - Ukraine recognized the cross-border and interregional cooperation among the main priorities for further cooperation between the EU and Ukraine (March 11, 2002).

The European Commission has identified the following general priorities for the Neighbourhood Programmes:

- to promote economic and social development in the border regions;
- the implementation of joint actions to address common challenges, in fields such as environmental protection and health and the fight against organized crime;
- Assistance in organizing and conducting local cultural and educational activities.

Working groups within each individual Neighbourhood Programme jointly defined a specific general and specific objectives, priorities, activities and tasks.

In our opinion In the context of the characteristics of the role of cross-border cooperation in realization Ukraine "neighbourhood policy" with the European Union, , should distinguish the actual concept of the EU neighbourhood policy, the concept of wider Europe, one of the arguments which is the desire to create a "circle of friendly states" along the enlarged European Union . The declared objective of the European Neighbourhood Policy was to create more powerful, privileged relationships in the context of strengthening stability, security and economic development in the European Union and in its neighbouring area.

In fact, the European Neighbourhood Policy (European Neighbourhood Policy ENP) - is not only a new initiative, but also a strategic document of the new policy, that also serves as part of a comprehensive security strategy conceptual ideas of the European Union, according to which military, political, social and economic , environmental and cultural dimensions are interrelated and stability in the broader dimension of time can be achieved only holding regular talks implementation of multilateral cooperation, exchange of information, knowledge and experience. ENP was identified in 2003 and conceptually developed in 2004 to prevent the emergence of new borders between the enlarged EU to the east and countries that is its new neighbours, as a means of strengthening the prosperity, stability and security of all stakeholders.

With the implementation of the European Neighbourhood Policy solve the problems that arose after the eastern enlargement of the EU in 2004, better organization of financing cross-border cooperation, realised between regions of the EU and Ukraine. Today, formed new financial and institutional instruments through which the EU is able to more effectively influence to the formation of a direct neighbour, especially with regard to dissemination of effective forms of management, increasing competitive market economy in border areas, distribution of direct cross-border European values associated with welfare and stability. Ultimately, the implementation of ENP contribute to further stabilization in the geopolitical environment «new eastern» border EU.

Directly goals of the European Neighbourhood Policy are implemented through Action Plans (this is a three-year or five-year plans, which are financed from EU structural funds), which are developed, agreed and implemented in cooperation with partner countries.

Summarizing programmatic goals and objectives that are formulated in the Action Plan will define the main ones offered by the EU and Ukraine, including, in particular: a perspective of moving from cooperation to a higher level of integration, including access to the EU common market and the expansion of Ukraine's participation in key aspects EU policies and programs, expanding the framework and deepening of political cooperation, the possibility of approximation of economic legislation, more open economies and further reduction of trade barriers, deepening trade and economic cooperation, increasing financial support (European instruments Neighbourhood, operating since 2007), the possibility of a gradual opening of Ukraine for certain Community programs to support cultural, educational, environmental, scientific and technical ties, support for legislative approximation to EU norms and standards (including through technical assistance, exchange of experience between public employees and the possibility of new connections through the concluding new agreements).

February 21, 2005 in Brussels, Ukraine with the European Union signed the related Action Plan, which implementation will also support realization of the provisions of the Partnership and Cooperation Agreement (PCA) as a valid basis for cooperation between Ukraine and the EU. From a strategic point of view, in the context of the preparation of Ukraine's accession to the EU and the cooperation of the parties in the fields of foreign policy, security policy, energy and humanitarian contacts, it is important to have a list of priorities for both sides.

The Action Plan Ukraine - EU contained a separate item "Cross-border and regional cooperation", which is determined by the importance of increasing contacts and cooperation on transboundary and regional level with neighbouring new EU Member States through the opportunities and challenges that arise in connection with the extension EU: "The parties consider necessary to support regions and participate in the preparation and implementation of the" Neighbourhood Programmes "with Ukraine, to ensure the development and implementation of current legislation on cross-border and regional cooperation, improve the effectiveness of projects and programs in the field of cross-border and regional

cooperation by providing active support and local and regional levels" [3].

Among the priorities enhance of cross-border cooperation in Ukraine regions and the European Union through the using of neighbourhood policy, its mechanisms, should be determined foreign trade and investment cooperation, legal registration of employment for Ukraine in the EU, the introduction of simplified procedures for obtaining visas to residents of border regions of Ukraine and simplification of cross Schengen boundaries in terms of "local travel in the border regions". The introduction of the local border traffic regime was implemented in 2006-2007 between Ukraine, Hungary, Poland and Slovakia.

Another important dimension of cross-border cooperation of Ukraine in the framework of the European Neighbourhood Policy - is the ability of local government, local authorities and NGOs to use the financial resources of EU structural funds, which are directed at solely cross-border cooperation. In this regard, we already present both positive and negative experiences of the European Neighbourhood Policy in Ukraine.

Among the major problems of the ENP in Ukraine we can distinguish: imperfect mechanism for transferring information about events, initiatives ENP from the central to local governments, respectively, and access to information on specific programs, terms and principles of preparing documents for assistance is not open to general public, which ultimately determines the weak awareness of potential beneficiaries of the opportunities ENP from the Ukrainian side.

Another important point - staffing problems: Ukrainian ENP managers have poor knowledge of foreign language, that making impossible to exchange of experience and information. It also has a negative impact on the search for partners, because the projects must be common, so it prevents to study the existing positive European experience in managing international projects.

A major reform of EU external assistance programs of cross-border orientation was conducted using the message from the Commission to the European Parliament and of the Council EU "Paving the way for a new Neighbourhood Instrument", published July 1, 2003. First was introducing the neighbourhood program that combines the tools for using EU structural funds (INTERREG) and Pre-Accession Assistance programs in the European Union (PHARE) on the one hand, and foreign assistance programs (TACIS, CARDS) on the other hand. Strategy and Indicative Programme of the TACIS CBC approved in November 21, 3003 by the European Commission, was provided the implementation of the ten neighbourhood programs, including the programs that are expanded for Ukraine – "Ukraine-Poland-Belarus", "Ukraine-Hungary-Slovakia", "Ukraine-Romania", CADSES.

Co-ordinating body above the neighbourhood programs from the Ukrainian side was The Ministry of Economy of Ukraine. Were established controls within each neighbourhood programs, such as the Joint Monitoring Committee, which monitors implementation of financial policies and terms of projects, Qualifying Committee is responsible for selecting projects and the Joint Technical Secretariat, providing for administrative measures.

New Program Neighbourhood since 2007 "Space prosperity of stability and security" includes not only financial, but also tutorial help for the development of a democratic society and actually extends the range of cooperation within the European free trade zone and visa facilitation. For effective implementation of ENP created two special funds, financial balance which is one billion euros, of which 300 million will be countries that are most fruitful cooperation with the EU, including the Ukraine.

For Ukraine in this context it is important to solve reversible problems – are the Ukrainian subjects CBC ready to "accept" this international technical and financial assistance under the European Neighbourhood Policy, to use the available opportunities, that attract new interaction mechanisms and financial resources of the EU to deepen cross-border cooperation of Ukraine regions and the European Union serves as the new European Neighbourhood and Partnership in terms of the first program, "Poland - Ukraine - Belarus 2007-2013" (Volynska, Zakarpatska, Lvivska oblast are the major regions, Rivenska, Ternopilska oblast- additional regions), the financing of which is 186.201 million [1]. The innovation is in increasing the economic component in joint programs which the Ukrainian side does not use today. The total budget of CBC segment is 1.1 billion euros.

The European Neighbourhood Policy in Ukraine is concentrated on particular implementation of Ukraine – EU Action Plan that is governed by a number of regulations in the field of cross-border cooperation. However, the involvement of foreign financial means ENP needs considerable improvement and fixing it by law. From a strategic point of view of the European Neighbourhood Policy is not an alternative to European integration of Ukraine into the EU. Today in Ukraine imperative is to increase the powers of local authorities by giving them greater autonomy in common relations with the neighbouring regions of the objectives of interregional and cross-border cooperation and the need for legal regulation of these matters.

REFERENCES

1. Berdanova O. Practical Guide "Strategic Planning for Regional Development" - Kyiv - 2011, 921.

2. Action Plan «Ukraine - EU» on 12.02.205.

3. European Union's Eastern Policy in the process of EU enlargement by accession Central and Eastern Europe countries - http://www.Lviv.ua/22texts/Spid-por.ntm

დარეჯან ჩხიროძე
აკადემიური დოქტორი, ქუთაისის
უნივერსიტეტის მოწვეული პროფესორი

ბუნებათსარგებლობის ეკონომიკის აქტუალური ეკოლოგიური საკითხები

კაცობრიობის განვითარების ისტორია, მისი ევოლუციის პროცესში ძირითადად ისახავდა ისეთი ამოცანების გადაწყვეტას, როგორიცაა კაცობრიობის კეთილდღეობა და მისი ცხოვრების დონის ამაღლება, მაგრამ ადრე არავინ დაფიქრებულა ამ განძის იმ შესაძლო ზღვარზე როდესაც საზოგადოებრივი პროგრესი თვით საზოგადოებისათვის საშიში და ზოგჯერ დამღუპველიც შეიძლება აღმოჩენილიყო. მხოლოდ მე-20 საუკუნის დასასრულს გახდა შესაძლებელი იმ ქმედების გადაფასება და იმ პრობლემების წარმოჩენა, რომლის შედეგიც მრავალი წლის განმავლობაში გროვდებოდა და მათ შორის ერთ-ერთი მთავარი და მნიშვნელოვანი ეკოლოგიური პრობლემები გახდათ. ეკოლოგიური პრიორიტეტების წარმოჩენა სოციალური პროგრესის მთავარი ამოცანაა, 21-ე საუკუნე მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ეპოქაა როგორია ამ ეპოქის შესატყვისი ზნეობრივი ღირებულებები, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ეპოქში ადამიანი-გარემოს ურთიერთობების რღვევა იწყება მაშინ როდესაც ადამიანი საკუთარი კომფორტის ძიებაში ივიწყებს მთავარს ბუნებრივი გარემოს ეკოლოგიურ მდგრადობას, მომხმარებლური ტიპის პიროვნება თავის მოკავშირეს ტექნიკაში პოულობს, რაც შთამბეჭდავად გამოიხატება სამხედრო ტექნიკის და ეკონომიკის სფეროში, ამ სფეროებში ეკოლოგიურმა პრობლემებმა გვიან იჩინეს თავი. და გამოვლინდა ეკოკრიზისების სახით, ხოლო ეკოკრიზისები უშუალო კავშირშია ადამიანის ჯანმრთელობასა და კაცობრიობის ყოფიერების მომავალთან. მეცნიერულ- ტექნიკური პროგრესის სტიქიურმა და არა გეგმაზომიერმა განვითარებამ, წარსულში მართვის არასწორმა პრინციპებმა უგულველყო სახალხო მეურნეობაში ბუნებრივი რესურსების რაციონალური ხარჯვა, ასეთ ეკონომიკურმა პოლიტიკამ კი მეურნეობის რღვევა და დეგრადაცია გამიწვია. გარემოზე არამიზნობრივი ანთროპოგენული ზემოქმედების დეტალური ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ეკონომიკა და ეკოლოგია გართულებული ეკოკრიზისების დროს კომფლიქტში აღმოჩნდნენ ჩართული, ამ ეპიცენტრში კი ადამიანი დგას და იგი ეძებს გამოსავალს, წავიდეს წინ პროგრესული გზით თუ დაბრუნდეს უკან წარსულში, მაგრამ რადგან ადამიანი პროგრესისაკენ მსწრაფველი არსებაა შესძლებს გაანალიზოს დასახაოს კრიზისიდან გამოსავალი, რადგანაც ეკონომიკამ წარმოშვა ეკოლოგიური პრობლემები, ამიტომაც ეკონომიკამ უნდა გადაწყვიტოს ეკოლოგიური პრობლემები.

ეკოლოგიური პრობლემებ კაცობრიობისარსებობის მრავალსაუკუნოვანი პერიოდის განმავლობაში თავის სიმძაფრით, სოციალურ-ეკონომიკური მნიშვნელობით, მასშტაბურობით, გადაწყვეტის სირთულით გადაწყვეტილების მიღების პროცესში მასების ჩართვის აუცილებლობით ისეთი აქტუალური არ ყოფილა, როგორც დღეს. ეკოლოგიური პროცესების გადაწყვეტა ყოველთვის არათანმიმდევრულ ხასიათს ატარებდა, არ იყო პრობლემის გადაწყვეტის ერთიანი მწყობრი სისტემა შედეგიც არაეფექტურობით ხასიათდებოდა. ძირითადი ბრძოლა შედეგებიდან გამომდინარე გადაწყვეტილებებით მიიღებოდა და არა იმ პრევენციული ღონისძიებებით, რომელის ააცილებდა მისალოდნელ ეკონეგატივებს.

დღესდღეობით საქართველოში საკითხი გაცილებით მწვავედ დგას, პოსტსაბჭოური სივრციდან გამოსული საქართველო ორი დილემის წინაშე არმოჩნდა, სიღატაკის და ეკოლოგიურის. ეს ორი უმწვავესი პრობლემა მეტად ეროვნული გახდა. ამ წარმოშობილ სოციალურ-ეკონომიკურ -ეკოლოგიურ პრობლემის გადაწყვეტის გზების ძიების წინაპირობა პრობლემის შესწავლა, მიზეზების ძიება, ანალიზი და ჩიხიდან გამოსვლისათვის საჭირო და მნიშვნელოვანი ეკონომიკური მეთოდების ძიებაა.

ბუნებათსარგებლობის მიზანია ბუნებრივი რესურსების გამოყენება საზოგადოებისა და ინდივიდის ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. ბუნებასარგებლობა საზოგადოების განვითარების აუცილებელი და საჭირო პირობაა. ბუნებითსარგებლობის პროცესის საფუძველი ადამიანისა და ბუნების ურთიერთზემოქმედების პროცესია და ემყარება ბუნებრივი რესურსის გამოყენებას. ამ დროს იქნება რგოლი: «ადამიანი – ბუნება- «ადამიანი – ბუნება – მოხმარება» რთული რგოლია და იგი როგორც ადგილობრივი ისე საერთაშორისო პრობლემათა რიცხვს მიეკუთვნება. ბუნებასარგებლობა და მისი შედეგები ცდება ლოკალურ საზღვრებს და ხშირად საერთაშორისო კომფლიქტის მიზეზი ხდება. ბუნებითსარგებლობა კომპლექსური მეცნიერებაა და იგი ბუნებრივი რესურსების რაციონალურ გამოყენებას ეფუძნება, ბუნებითსარგებლობა ეკონომიკა და ეკოლოგია ურთიერთდაკავშირებული თემებია და ადმიანის არსებობისა მისი განვითარებისა და მომავლის უზრუნველყოფის გარანტიაა.

ბუნებითსარგებლობის ეკონომიკის ეკოლოგიის საფუძვლების შესწავლის მიზანია ადამიანი–ბუნების შორის სოციალურ–ეკონომიკური–ეკოლოგიური განვითარების ურთიერთობისა და ურთიერთ ზემოქმედების ოპტიმიზაციის გზების განსაზღვრა, პოზიტივების მაქსიმიზაცია და მომავლის შენარჩუნებისათვის შეუქცევადი პროცესების უზრუნველყოფა.ბუნებითსარგებლობის ეკოლოგია ერთიანი ურთიერთდაკავშირებულიდისციპლინაა და მისი შესწავლის მიზანი ადამიანი – ბუნებას შორის წარმოქმნილი პრობლემებია. იგი ძირითადად შეისწავლის ადამიანის მიერ ბუნებრივი რესურსების ისეთ რაციონალურ გამოყენებას რომელიც უზრუნველყოფს ბუნების მდგრადობას , ბუნებას გააჩნია თვითაღდგენის უნიკალური უნარი. ამდენად საწყის ეტაპზე გარკვეულ ზღვრამდე, ის ადვილად იშუშებს ადამიანის მიერ მიყენებულ იარებს, ხოლო ზღვარს ზემოთ ბუნება კარგავს თვით აღდგენის უნარს და პროცესები შეუქცევადი ხდება. გამოიხატება ეკოკატასტროფის სახით, რომლის შედეგიც სახეზეა უკანასკნელ წლებში. წყალდიდობების, ცუნამების, ეროზიების, კლიმატის ცვლილების და სხვა ნეგატივების სახით.

თნამედროვე პირობებში ბუნებითსარგებლობა ეკონომიკა უნდა ეყრდნობოდეს ბუნებითსარგებლობის

ეკოლოგიურ პრინციპებს, რომლის საფუძველიც თანამედროვა ფუნდამეტალური მეცნიერებათა კვლევებია ფიზიკის, ქიმიის, მათემატიკის, გეოგრაფიის ბიოლოგიის, სოციალურ–ეკონომიკური სამედიცინო, გეოლოგიის, სამართლისა და სხვა სფეროებში, აღნიშნული კვლევებსა და შესაბამის სამართლებრივ საკანონმდებლო ბაზაზე დაყრდნობით შესაძლებელია ბუნებითსარგებლობის ეკოლოგიზაცია. ანუ ბუნებითსარგებლობა გარემოს დაცვის კანონმდებლობის გათვალისწინებით.

ბუნებითსარგებლობის ეკონომიკის ეკოლოგიზაცია უზრუნველყოფს ბუნებრივი რესურსების მოპოვებას, გადამუშავებას, საწარმოო საშუალებად. ბუნებრივი რესურსების გამოყენების და კვლავწარმოების რაციონალი პრინციპების დაცვით.

ბუნებითსარგებლობის ეკოლოგია ძირითადად ემყარება ადამიანის ეკოლოგიასა და გლობალურ ეკოლოგიას რომლის განვითარება წინა საუკუნის მეორე ნახევარში მოხდა, ამით დაირღვა მითი ეკოლოგიის როგორც მხოლოდ ბიოლოგიური მეცნიერების შესახებ.

ბუნებითსარგებლობის ეკოლოგია უშვალო კავშირშია, ეკონომიკასთნ, რომელიც იკვლებს ბუნებითსარგებლობის რაციონალურ და არარაციონალურ მიმართულებებს, რესურსების გამოყენების ეკონომიკურ ზრდას და მასთან დაკავშირებულ სოციალურ კრიზისებს, გარემოსა და ბუნებრივი რესურსების მართვის მენეჯმენტსა და ეკონომიკური მექანიზმების საკითხებს გარემოსდაცვის მონიტორინგს კონომიკური ზრდის მიმართულებით.

ბუნებითსარგებლობის ეკოლოგიის ანუ ბუნებრივი რესურსების რაციონალიზაცია ბევრადაა დამოკიდებული მსოფლიო მდგრადი განვითარებაზე რომლის შესახებ კვლევების პირველი ცდა მასაჩუსეცის (აშშ) ტექნოლოგიური ინსტიტუტის პროფესორის ჯ. ფორესტერის მიერ. შემდეგ მუშაობა განაგრძო მეცნიერთა ინტერნაციონალურმა გჯუფმა და მიდოუზის ხელმძღვანელობით, მათ შექმნეს მოდელი მთლი მთლი «მსოფლიო», მიდოუზის მოდელზე ჩატარებული გამოკვლევებით, თუ 1970–იანი წლებში შენარჩუნებით მოსახლეობის, კაპიტალისა და ცხოვრების დონის ზრდას მოყვება კატასტროფა, რაც გამოიხატება დედამიწის უზომო დაბინძურებაში. ბუნებრივი დაბინძურების ამოწურვაში, სამრეწველო წარმოების შემცირებაში და მოსახლეობის კლებაში.

მიდოუზის მეთოდზე ჩატარებული მანქანური ექსპერიმენტის დროს განახლებულ იქნა შემთხვევა ბუნებრივი რესურსების პრაქტიკულად შეუზღუდაობის პირობებში, შესაბამისმა გამოთვლებმა, აჩვენეს რომ კატასტროფას მაინც ჰქონდა ადგილიმ მაგრამ ის დგებოდა რამდენადმე გვიან გაჭუჭყიანების უზომოდ გაზრდის გამო. (სურ. 4) შემდეგ განხილული იქნა მოდელი გაჭუჭყიანებაზე სრული კონტროლით, კატასტროფას მაინც ჰქონდა ადგილი, ოღონდ მისი გამომწვევი მიზეზი იყო მოსახლეობის საკვები პროდუქტით ნაკლებობა. ამის შემდეგ განხილული იქნა მოდელი შეუზღუდავი ბუნებრივი რესურსებითა და სოფლის მეურნეობის გაორმაგებული პროდუქტების, მაგრამ გამოირკვა რომ მოსახლეობის ზრდის გამო კატასტროფა გარდაუალია. ამ მოდელებიდან იკვეთება ადამიანის გარემოზე ზემოქმედების გამოწვეული კლიმატის ცვლილება რაც დამაიმედებელ პროგნოზს ვერ იძლევა კლიმატის ცვლილების და გარემოს მდგომარეობის გაუარესების ძირითადი მიზეზი ადამიანის არამიზნობრივი საქმიანობა გარემოზე და შესაბამის ბუნებრივ რესურსებზე რაც მათი განადგურება და ბიომრავალფეროვნებაის და ცოცხალი სამყაროს ბუნებრივი წონასწორობის დარღვევა მოჰყვა.

ბუნებათსარგებლობის ეკოლოგიის სრტუქტურული კვლევის პროცესი შემდეგი სქემის სახით შეიძლება წარმოვიდგინოთ. ბუნებათსარგებლობის ეკოლოგიზაციის მთავარი პირობა განათლებაა, რადგან, რომ დაიცვა უნდა იცოდე, უნდა ისწავლო, სწავლა მხოლოდ განათლების ანუ ცოდნის მიღებითაა მისი მიზანმიმართული გამოყენებითაა შესაძლებელი.

Darejan Chkhirodze
PhD., Kutaisi University

FUNDAMENTALS OF ENVIRONMENTAL ECONOMICS OF NATURE

The evolutionary process of human evolution is mainly aimed at the solution of tasks such as human prosperity and living standards improvement, but nobody thought about dark sides and effects of humans' progress. Only at the end of the 20th century, it became possible to show problems, which have since accumulated little by little and the main problem among them was ecological problem. The main task of environmental priorities are promoting of social progress. 21st Century-it is an era of scientific - technical progress, but how the human moral values are matching with? In epoch of scientific-technical progress , decomposition of people - environment relationships begins when a person 's own comfort, in search of forgetting important natural environment, ecological sustainability , consumerism kind of person his allies techniques to find what an impressive manifested in military and economic developments were revealed in the fields of environmental problems in later times as eco-problems, that directly linked to humans' healthy life and their existence in future . Scientific - technical spontaneous progress ,unplanned development in the past to manage incorrect principles were neglected rational spending of public economy of natural resources ,and the result of economic disruption and degradation was such kind of economic policy. Environmental inappropriate anthropogenic impacts on the detailed analysis show, that the economy and ecology found themselves involved in conflicts ,and in the epicenter of such conflicts there is a man, who is standing and looking for a way out , move forward a progressive way or go

back in the past, but as long as people always involve to progressive life ,they are able to analyze how to solve solution ,because as the economy caused environmental problems , economy needs to solve them itself .

Ecological problems in the history of human existence with centuries-long period of tension , socio – economic importance , the scale , the complexity of the decision- making process is not a need for the masses Silence has never been so actual as nowadays . The solution of Ecological processes has always been an inconsistent character and the result was not effective. The main fight outcomes from the result of decision that prevents possible negatives.

Nowadays, the issue is more acute in Georgia. Georgia turned to face two dilemmas: poverty and environment. These two problems become mostly national. To study socio - economic - environmental problems are the ways of searching the best condition to find a way out of the deadlock. Learning these problems, the reasons for searching, analyzing and request for necessary and important economic methods.

The aim of nature - using is the use of natural resources to satisfy economical, social and cultural demands of society and individuals. Mature - using is a necessary condition for society development. The basis of nature - using is interactive process of a human and nature and is based on the use of natural resources. At this time there is a ring "A human - Nature", "A human - Nature - Use" - is a complicated link and it belongs to both local and international problems. Nature - using and its consequences are beyond local boundaries and is often a cause of international conflict. Nature - using is complex science and is based on the rational use of nature resources. Nature - using, Economics and Ecology are interrelated themes and it is a guarantee of human existence, its development and providing it's nature.

The goal of studying the basis of nature - using, economics and ecology between a human and nature is the optimization of the relationship and inter influence of social-ecological development. The ecology of nature-using is one related discipline and its goal of studying is a problem between the human and nature. It studies the rational use of natural resources by a human, that provides natural sustainability. Nature has a unique ability to be renewable. Thus, on initial stage to the certain edge, it is easy to restore man-made wounds, and above the edge, nature loses its self restoring ability and processes become irreversible. The result of it is eco-disaster that is very common in recent years as are floods, storms, erosion, climate changes and other negative ways.

In modern conditions the economics of nature-using should be based on ecological principles, which foundations are surveys in Physics, Chemistry, Mathematics, Geography, biology, Social-Economical health care, Geology, Law and other fields. There is an ability of greening the nature-using that is based on the researches and the relevant legal framework.

Greening of nature-using economics provides the extraction and process of natural resources into manufacturing tool in order to use and reproduce natural resources.

Nature-using ecology is mainly based on human and global ecology which occurred in the second part of the previous century.

Thus, the myth of ecology as a biological science is destroyed.

The ecology of nature-using is linked with economics, that makes researches of nature0using in rational and irrational aspects, using resources of economical growth and social crisis. Nowadays this problem is active in Georgia. After leaving the Soviet Union Georgia has faced the problems of ecology and poverty. These problems have become national.

Necessary condition of searching the ways to decide these problems is studying this problem, finding its reasons and then monitoring it.

Rationalization of natural resources greatly depends on the world development. The first attempt of researches linked with these themes belongs to Y. Forester, professor of Technical Institute of Massachusetts (USA). International group of scientists, directed by Meadows continued working on this project. They created a model "The whole world" based on the researches conducted by Meadows. The growth of population, capital and living standards causes a catastrophe, which is manifested by excessive pollution of the earth, depletion of natural pollution, reduction of industrial production and decrease of population.

During the experiment conducted on Meadows' method, was revised the chance of practical using of natural resources in unlimited conditions. According to the calculations catastrophes took place in deed, but it was later after the great pollution. Then a model for pollution control was considered, but disaster had taken place anyway. This time it was caused by the lack of food. The next model included in it unlimited natural resources and doubled agricultural products. But it turned out that due to the growth of population the disaster is unavoidable. These models reveal the climate change caused by human impact on the environment. The main reasons of climate change and environmental deterioration are human's inappropriate activities that is followed by the destruction of natural balance.

We can imagine the diagram of processes of structural research of nature-using ecology. The main condition of greening the nature is education, because if we want to protect it we should know how to do it. Studying is possible only with the gaining knowledge and its using in right direction.

სერგო ცაგარეიშვილი
სოფლის მეურნეობის აკადემიური დოქტორი, აკ. წერეთლის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი
ეკა დევიძე
ბიზნესის ადმინისტრირების დოქტორი,
შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

კულტურული ტურიზმის განვითარების ეტაპები ქ. ქუთაისში

კულტურა ყოველთვის იყო ტურიზმის ერთ–ერთი მთავარი მიმართულება, რაზეც მეტყველებს XVI საუკუნეში ,,გრანდტურების“ განვითარება. ტურიზმის ამ სახეობის მიზანია პოპულარული ქალაქების კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების მონახულება შემეცნების მიზნით.

ქუთაისში მრავალი ისტორიული და არქიტექტურული ძეგლია, რომლებიც წარმოადგენენ კულტურულ მემკვიდრეობას, რაც კულტურული ტურიზმის განვითარების საფუძველია.

ქუთაისი მსოფლიოს უძველეს ქალაქთა რიცხვს განეკუთვნება. ძველი ბერძნული მითოლოგია და ისტორია მას ეგრეთ წოდებულ ,,მინოსის ხანას“ (ძვ.წ. XVII-XV სს) აკუთვნებს. სახელგანთქმული ,,არგონავტიკაც“, რომელიც არანაკლებ 3300 წლის წინანდელ ამბებს მოგვითხრობს, თავიდან ბოლომდე მთავარი ,,ჰეგემონი“ ქალაქის, ქუთაისის გარშემო ტრიალებს.

ანტიკური დროიდან და შემდგომ ფეოდალურ ხანაშიც, ქუთაისი ინტენსიურად ინარჩუნებდა დასავლეთ საქართველოს (კოლხეთი, ეგრისი, ლაზეთი) პირველი ქალაქის მდგომარეობას.

ეგრისის სახელმწიფო სატახტო ქალაქი VI საუკუნეში, მთელი ოცი წლის განმავლობაში, სპარსელებისა და ბიზანტიელების საომარ პუნქტად იყო ქცეული. ერთხანს სპარსელებმა იგდეს ხელთ, თუმცა მალე ისევ დაიხსნეს ქართველებმა, ერთმორწმუნე ბიზანტიელთა დახმარებით.

VIII საუკუნის ბოლოს ქუთაისი შეიქნა ეგრისისა და აფხაზეთის გაერთიანებული სამეფოს დედაქალაქი.

X საუკუნე - ეს არის საქართველოს ხელახალი გაერთიენებისათვის ბრძოლის საუკუნე. 978 წელს ,,ახლად აშენებული“ ერთიანი საქართველოს სამეფო ტახტი დაიდგა ქუთაისში. მეფედ დაჯდა ბაგრატ III, რომელმაც სწორედ ქვეყნის ერთიანობის სიმბოლოდ ქუთაისში აღაშენა უმშვენიერესი ტაძარი (ბაგრატის ტაძარი). ამრიგად, მთელი 124 წელიწადი (978–1122), ქუთაისი იყო ერთიანი საქართველოს დედაქალაქი.

1089 წელს ქუთაისში მეფედ ეკურთხა დიდი დავით აღმაშენებელი, რომელმაც 1106–1125 წლებში ქუთაისის ახლოს ააგო სახელოვანი გელათის ტაძარი და აკადემია.

ერთიანი ქართული სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ (1489–1810 წწ) ქუთაისი იმერეთის სამთავროების დედაქალაქია.

ძალზე დიდი ხვედრი ერგო ქუთაისს ქართული ეროვნული კულტურის განვითარების საქმეში. ქუთაისში გაატარა თავისი ცხოვრების მნიშვნელოვანი ნაწილი დიდმა ქართველმა პოეტმა აკაკი წერეთელმა. აქ მოღვაწეობდნენ გამოჩენილი ქართველი პოეტები და მწერლები: დავით კლდიაშვილი, ნიკო ლორთქიფანიძე, ნიკო ნიკოლაძე, კონსტანტინე გამსახურდია, შალვა დადიანი, ლეო ქიაჩელი.

1911 წელს ქუთასისში შეიქმნა ქართული სიმბოლისტური ჯგუფი ,,ცისფერი ყანწები“. რომლებშიც გაერთიანდნენ პაოლო იაშვილი, ტიციან ტაბიძე, კოლაუ ნადირაძე, ვალერიან გაფრინდაშვილი და სხვები.

1914 წელს დაიბეჭდა გალაკტიონ ტაბიძის ლექსების პირველი წიგნი, ახალი და მძლავრი ქარიშხალი რომ დაატრიალა ქართულ პოეზიაში.

ქუთაისი სამშობლოა ქართული მუსიკის მშვენების ზაქარია ფალიაშვილისა და მელიტონ ბალანჩივაძის, რომლის სახელსაც ატარებს ქალაქის ოპერის თეატრი. დიდი ტრადიციების მქონეა ლ. მესხიშვილის სახელობის სახელმწიფო თეატრი, სადაც 1928-1930 წლებში მოღვაწეობდა ქართული თეატრის რეფორმატორი კოტე მარჯანიშვილი.

აქ მოღვაწეობდნენ ქართული საბჭოთა ქანდაკების ფუძემდებელი იაკობ ნიკოლაძე და დიდი ქართველი მხატვარი დავით კაკაბაძე, საქვეყნოდ ცნობილი ნიკო ნიკოლაძე და გამოჩენილი ენათმეცნიერი ნიკო მარი.

1976 წლის აპრილში ქუთაისში გაიხსნა ქალაქის სამხატვრო გალერეა, სადაც წარმოდგენილია გამოჩენილი ქართველი მხატვრების და სხვათა ნახატები და ქანდაკებები.

ქუთაისის კულტურული ცხოვრების შემადგენელი ნაწილია მხატვრული კოლექტივების გამოსვლები, ფესტივალები, როგორიცაა: მუსიკალური, ფოლკლორული, ღვინის და სხვა.

ქუთაისური სუფრა ნიმუშია ზრდილობის, თავაზიანი სიტყვა–პასუხისა, მახვილსიტყვაობისა და მრავალხმიანი სიმღერებისა. სწორედ ქუთაისში დაიბადა ორი პოპულარული სიმღერა ,,სულიკო“ და ,,ციცინათელა“, რომელთაც დღეს მთელს მსოფლიოში მღერიან.

ქუთაისი დიდი სპორტული ტრადიციების ქალაქია. მარტო ის რად კმარა, რომ მსოფლიოს ხუთგზის ჩემპიონი ქალთა შორის ჭადრაკში – მაია ჩიბურდანიძე ქუთაისელია.

თანამედროვე ქუთაისის ცენტრში, მდ. რიონის მარცხენა ნაპირთან მდებარეობდა ყოფილი “პატარა ქუთაისი”, ანუ ქალაქის მარცხენა ნაწილის უძველესი ბირთვი. უფრო გვიან იგივე ადგილი გამოუყენებიათ მეფეთა სასახლეების ასაგებად. ერთერთი მათგანი გამოირჩეოდა მეტად კარგი მდებარეობით და სილამაზით, რის გამოც მისთვის “ოქროს ჩარდახი” შეურქმევიათ. სასახლე აუშენებია XVII ს. I ნახევარში იმერეთის მეფე გოირგი III (16051639 წწ). სასახლის წინ დგას “საქართველოს ხეთა პატრიარქად” აღიარებული მრავალსაუკუნოვანი ჭადარი.

ბაგრატის ტაძარი ქართული კლასიკური არქიტექტურის შესანიშნავ ძეგლებს განეკუთვნება. რომელსაც დასავლეთიდან ესაზღვრება უძველესი ციხესიმაგრე უქიმერიონი.

განათლებისა და შემეცნების შესანიშნავ საშუალებას წარმოადგენს ჩვენი ქალაქის დავით კაკაბაძის სახელობის სამხატვრო გალერეა და მუზეუმები:

- ✓ ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმი;
- ✓ ქუთაისის სპორტის მუზეუმი;
- ✓ ქუთაისის დავით მხეიძის სახელობის ფოტო-კინო მატიანეს მუზეუმი;
- ✓ ქუთაისის საბრძოლო დიდების ეროვნული მუზეუმი;
- ✓ ზაქარია ფალიაშვილის სახლ–მუზეუმი;

ჩვენს მიერ დამუშავებულია საგანმანათლებლო ტური, რომელიც ითვალისწინებს დასავლეთ საქართველოს ქალაქებიდან და რაიონებიდან საშუალო სკოლების მოსწავლეთა ჩამოყვანას კულტურულ ტურებზე, ქუთაისის გაცნობისა და ა. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტში საგანმანათლებლო პროგრამების პრეზენტაციაზე დასწრების მიზნით.

უნდა აღინიშნოს ა. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და ქუთაისის უნივერსიტეტის როლი საგანმანათლებლო ტურიზმის (თანამედროვე ,,გრანდ–ტურების“) განვითარებაში, ეს განხორციელებულია სტუდენტთა გაცვლითი პროგრამებით საქართველოსა და საზღვარგარეთის უნივერსიტეტებთან და ჩვენი პროფესურის მონაწილეობით კვლევებსა და კონფერენციებში

აღსანიშნავია ქართული სტუმარმასპინძლობის როლი კონფლიქტების დარეგულირების საქმეში, რაშიც ჩვენი ქალაქის საზოგადოება აქტიურად არის ჩართული. 2012 წლის 25 ნოემბერს ზუგდიდის რაიონის ენგურსგაღმა მდებარე სოფ. ხურჩაში ასოციაცია ,,მშვიდობიანი და საქმიანი კავკასიის“ და სხვა ორგანიზაციების თაოსნობით ჩატარდა ეროვნული სამზარეულოს ფესტივალი, რომლის მიზანი იყო კავკასიაში საერთაშორისო გრძელვადიანი დიალოგისათვის საფუძვლის ჩაყრა, ნაციონალურ კვებასა და დღერგძელობას შორის არსებული კავშირის აქტუალურ საკითხებზე რეკომენდაციების შემუშავება. ფესტივალში მონაწილეობდნენ საქართველოს ყველა მხარის წარმომადგენლები, მათ შორის აფხაზები და ოსები.

ჩვენს მიერ დამუშავებულია ქვეითი ტურისტული მარშრუტი: თეთრი ხიდი – ოქროს ჩარდახი – I სკოლა – ბულვარი –დავით აღმაშენებლის მოედანი – ჯაჭვის ხიდი – ქვის კიბეები – ბაგრატის ტაძარი – უქიმერიონი – წითელი ხიდი, სამეფო ტური ოქროს ჩარდახი – ბაგრატის ტაძარი–უქიმერიონი. მიმოხილვითი და რომანტიკული ექსკურსიები ქალაქ–მუზეუმში. პროექტირებულია რომანტიკული ტური წყვილებისათვის, რომელშიც შედის რომანტიკული მსოფლიოს გაცნობა, გელათში ჯვრისწერის რიტუალში მონაწილეობა, სპელეო ტურები, სეირნობა ბულვარსა და ბოტანიკურ ბაღში, კონკურსი ეროვნულ ცეკვებში, სიმღერებში, პოეზიაში გამარჯვებულთა დაჯილდოება და სხვა.

2011-2012 წ.წ იტალიელებთან ერთად ვმონაწილეობდით კვლევებში მდგრადი ტურიზმის განვითარებასთან დაკავშირებით ჩვენს რეგიონში, რის შემდეგაც ქუთაისსა და ვენეციაში ჩატარდა კონფერენციები და დაიწერა იმერეთის მდგრადი ტურიზმის განვითარების სტრატეგია. პროექტის გამარჯვების შედეგად იტალიელი ჟურნალისტის სიმონე ბუკრიეს მიერ გადაღებული იქნა ფილმი ჩვენს ქალაქსა და მხარეში ტურიზმის განვითარების გავლენასთან დაკავშირებით, რომელსაც ჩვენ გავუწიეთ კონსულტაცია.

ამ ეტაპზე ვმუშაობთ ფოლკლორული ტურის შექმნაზე, რომელიც ჩატარდება ქართული ხალხური საკრავების გამოყენებით.

ქ. ქუთაისის კულტურული ტურიზმის პოტენციალი წარმოადგენს საფუძველს, რომ მიმზიდველი ტურისტული პროდუქტები შევუქმნათ მომავალ თაობებს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- http://www.georgianmuseums.ge/?lang=geo&id=1&sec_id=4
- თამაზ გერსამია – ქუთაისი, რედაქტორი გურამ ფანჯიკიძე. გამომცემლობა ,,საბჭოთა საქართველო“ თბილისი 1990წ.
- http://kutaisi.gov.ge/
- http://imereti.ge/

SergoTsagareishvili
Associated Professor, Doctor of Agriculture, AkakiTsereteli State University
EkaDevidze
Associated Professor, PHD in Business Administration, International Black Sea University

CULTURAL TOURISM DEVELOPMENT STAGES IN KUTAISI

Culture had always been one of the main directions of tourism, evidenced as ,,Grand Tour" development in the XVI century. The goal of cultural tourism is sightseeing of cultural heritage monuments of popular cities for perception.

There are lots of historical and architectural monuments and cultural heritage centers in Kutaisi, which are the bases for cultural heritage tourism development.

Kutaisi is one of ancient cities of the world, old Greek mythology and history awards it to ,,Minos Period" (B.C XVII-XVc), prominent ,,Argonavtika" covering more than 3300 ancient history goes around to ,,Hegemon" city Kutaisi.

From Antique Period and later in feudal period, Kutaisi was the first city of Western Georgia (Kolkheti, Egrisi, Lazeti).

Egrisi state capital city in the VI century during twenty years had been a military hub of Persians and Byzantines .Persians captivatedit at first, but soon was emancipated by Georgians, with the help of Byzantines. At the end of VIII century Kutaisi became the capital of the United Kingdom of Egrisi and Abkhazia.

X century is a war periodfor the reunion. In 978 ,,newly constructed " united Georgiaroyal throne was staged in Kutaisi. The King was Bagrat III, who as a symbol of the united state built neoclassical temple (Bagrati temple). Kutaisi had been the capital of the united Georgia during 124 years (978-1122),

In 1089 King David the Builder was sanctified as the King, who in 1106-1125 built Gelati Cathedral and Academy near Kutaisi.

After the collapse of the untied Georgian state (1489-1810) Kutaisi was the capital of Imereti principalities.

Prominent writers and poets: Akaki Tsereteli, David Kldiashvili, NikoLorkiphanidze, NikoNikoladze, Konstantine Gamsakhurdia, Shalva Dadiani, Leo Kiacheli spent creativity years in Kutaisi. In 1911 Georgian symbolist group ,,TsisferiKantsebi" was created and in which were united PaoloIashvili, TitsianTabidze, Kolau Nadiradze, Valerian Gaphrindashvili and others.

In 1914 the first book of GalaktionTabidze was published. Kutaisi is well-known for great musicians: Zakaria Paliashvili and Meliton Balanchivadze, the proud of Kutaisi is the Opera Theatre and L. Meskhishvili Drama Theater where in 1928-1930 worked the reformer of Georgian theatre KoteMarjanishvili.

Iakob Nikoladze the founder of Georgian(Soviet) Sculpture and the great painter David Kakabadze, Niko Nikoladze and a linguist Niko Mari were proud of Kutaisi.

In April 1976 Art Gallery was opened in Kutaisi, where paintings and sculptures of famous Georgian painters and others were displayed. The part of the cultural life are artistic collectives, events and festivals, such as: music, folk, wine. Kutaisi,,Supra" is peculiar, here was born 2 popular songs ,,Suliko and Tsitsinatela", which are sung worldwide.

Kutaisiis thecity of a big sporttradition. WorldChampioninchess - MayaChiburdanidze is fromKutaisi.

In the modern center of Kutaisiontheleftbankoftheriver Rionihad been the former "LittleKutaisi". Later, inthesameplacethepalaceofkingwas built. Oneofthemhad a good locationandbeauty, therefore it was named as "GoldenMarquee ". Thepalacewasbuiltin XVII century (KingGeirgeIII -1605-1639). Thepalacefacesthecenturies-oldplane tree.Ancient classical architecturalcastleinthewestisborderedbyUkimerioni.

The proud of Kutaisi are: David Kakabadze Art GalleryandMuseum, NikoBerzenishviliKutaisiStateHistoricalMuseum, KutaisiSportsMuseum, KutaisiDavidMkheidzephoto-cinema museum, TheNationalMuseumofMilitaryGlory, ZakariaPaliashvili Museum.

Educational tour worked out foresees the invitation of schoolchildren from Western Georgia cities and regions for participating in the cultural tour—including Kutaisi sightseeing and representing A. Tsereteli State University in order to attend the presentation of educational programs.

A.Tsereteli State University and Kutaisi University role in educational tourism (Modern - ,,Grand Tour ") development is great, exchange programs with international universities are established, researches and annual conferences are held as well.

Georgian hospitality role in conflict resolution is huge. On November 25, 2012 in the village Khurcha(Zugdidi region) with the initiative of the association ,,Peaceful and Business Caucasus"and other organizations national cuisine festival was arranged aimed at establishing a long-term dialogue in the Caucasus, recommendation on actual issues were worked out, the festival participants were Abkhazians and Ossetians.

Infantrytouristroute --WhiteBridge - GoldMarquee - School#1- Boulevard - ColchisSquare - ChainBridge - stonestairs–Bagratitemple - Ukimerioni - RedBridge, RoyalTourGoldenMarquee–Bagratitemple , sightseeingand romantic excursionsin the citymuseum was created. Romantictourforcouples is projected, whichincludesawareness of theromanticworld, participation inGelatiritualceremony, speleotours, walking inBoulevardandBotanicalGarden, contestin nationaldances, songs, poetry , andawarding the winners.

In 2011-2012 we participated in theresearchofsustainabledevelopmentoftourisminImeretiregion processed by Italians. Conferencewas held in Kutaisi and Veniceandsustainabletourismdevelopmentstrategyhad been worked out. ItalianjournalistSimoneBukriegave a shot of the filmon tourism development impacts on Kutaisi and Imereti region.

Folktourplanning is in process,Georgianfolkinstruments will be represented.

Thepotentialofculturaltourismisthebase forcreating touristic products for new generation.

References:

- T. Gersamia –Kutaisi ,,SabchotaSakartvelo", Tbilisi, 1990
- http://www.georgianmuseums.ge/?lang=geo&id=1&sec_id=4
- http://kutaisi.gov.ge/
- http://imereti.ge/

Кетеван Челидзе
преподаватель департамента компьютерных технологии
Кутаисского государственного университета Акакия Церетели

ОБОДНОЙЗАДАЧЕ ИНФОРМАЦИОННОЙСИСТЕМЫ УНИВЕРСИТЕТА

Информационная система представляет собой программный комплекс с удобным для применения интерфейсом, функции, которой состоят в поддержке надежного хранения, обработки и предоставленияинформации пользователю в нужной форме. При этом объем информации очень велик, а структура сложна.

В состав MicrosoftOffice входят программы для работы с различными типами документов: текстами, электронными таблицами, базами данных и др. Текстовый процессор подготавливает документы различной сложности, а табличный процессор -сохраняет данные в виде таблиц, упорядочивает и фильтрует их. Все программы позволяют упростить создание новых документов на уже готовых шаблонах. При этом эти документы могут служить сервером – OLE (Связывание и внедрение объекта) объектов и его функции используются другими приложениями, а также самими приложениями офиса.Все программы MicrosoftOffice поддерживают скрипты и макросы, написанные на VBA (VisualBasic для приложений). ПодпрограммаVBA дает возможность манипулировать объектами документа и с помощью библиотек готовых компонентов создавать экранные формы.

В современнойсистеме образования академическая успеваемость студента определяется по европейской системе перевода и накопления кредитов (ECTS). Учебные курсы оцениваются условными единицами (кредитами). Итоговая оценка по предмету складывается из оценок за все контрольные мероприятия семестра и сессии.

Например, в семестре изучаемый студентом предмет оценивается в 100 баллов и 5 кредитов. Педагог перераспределяет эти баллы между промежуточными экзаменами (не более 3), активности студента на лекциях, и финальным экзаменом (например: 25,25,10,40). Студент успешно сдает экзамен, если сможет накопить больше чем 50 баллов. Если же студент на финальном экзамене получит меньше 15 баллов, значит, он не смог освоить кредит (даже, если общее количество баллов превышает 50-и). В этом случае, если студент наберет больше 40 баллов,назначается повторный экзамен (балл которого совпадает с баллом финального экзамена).

Таблица 1. ЛистStudents- студенты.

	A	B	C	D
1	**N**	**Фамилия и имя**	**Личный номер**	**Группа**
2	1	Ахаладзе Лили	46001022073	1В101-11
3	2	БуркадзеТеона	60001152535	1В101-11
4	3	Гогохия Вика	62009001341	1В101-11
5	4	Горгодзе Тамар	18001073112	1В101-11
6	5	Зарандия Тамар	58001028153	1В101-12
7	6	Туркадзе Марика	21001039124	1В101-12
8	7	КапанадзеСаломе	18001068129	1В101-13
9	8	ЛеладзеСофио	18901073236	1В101-13

Таблица 2. ЛистParam- общие данные.

	A	B
1	Факультет	Гуманитарных наук
2	Учебный год	2013-2014
3	Декан	Ирма Кириани
4	Секретарь	Тамар Гиоргадзе
5	Специальность	Грузин.язык и лит.
6	Семестр	I

Таблица3.Лист Exam- данные о предметах и преподавателях.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
1	**Группа №**	**Предмет**	**Преподав. R1**	**Преподав.R2**	**Преподав. R3**	**R1**	**R2**	**R3**	**A**	**F**
2	1В101-11	Введ. в философию	И. Кучухидзе	Е. Блиадзе		20	20	10	10	40
3	1В101-11	Введ. в класс.фил.	Н. Чихладзе			20	20	10	10	40
4	1В101-11	Введ. в истор. науки	Е. Блиадзе		И. Абрамидзе	20	15	15	10	40
5	1В101-11	Введ. в груз.филол.	Г. Хоперия,	Н. Пхакадзе		25	25	0	10	40

Экзаменационная ведомость должна включать все семестровые промежуточные экзамены по предмету. Втом случае, если студент не согласен с полученной оценкой, он может обжаловать ее. Необходимы две ведомости, первая из них включает: 3 промежуточных экзамена, активность студента, апелляцию, а вторая - финальные и повторные экзамены, а также апелляцию.

Информационная система построена на использовании возможностей текстового и табличного процессоров офиса.В документеExcel (Students.xlsx) представлены данные о студентах, распределенных по группам(листStudents), предметах и преподавателях (лист Exam) и общие данные (лист Param) (Таблицы: 1,2,3). Каждое контрольное мероприятие оценивает один или несколько преподавателей.Создадим шаблон текстового документа(middle.dotx), например,для промежуточной семестровой оценки студентов (таб. 4).Вшаблоне:***acadyear, faculty, speciality, subject, group, sem, rating1, rating2***ит. д. являютсязакладками (bookmark).

Таблица4. Шаблон текстового документа для ведомости промежуточной проверки.

Государственный университет Акакия Церетели

acadyear учебный год дата выдачи _____

Ведомость промежуточной проверки №

Факультет ***faculty*** специальность ***speciality***

Предмет ***subject***

Преподаватель ***alllecturers*** группа № ***group*** семестр ***sem***

№	Фамилия и имя	Личный номер	I промеж.	II промеж.	III промеж.	апелляция	активность	окончат. оценка
			дата	дата	дата	дата		
							балл	балл
			балл	балл	балл			
			rating1	***rating2***	***rating3***		***act***	

Подписи преподавателей

(I промеж.) _____ /***lecturer1*** /

(II промеж.) _____ /***lecturer2*** /

Декан: _____ / ***facheader*** / (III промеж.) _____ /***lecturer3***/

(апелляция) _____ /***facheader***/

Секретарь: _____ / **facsiecretry** / (активность) _____ /***actlecturer***/

Напишем подпрограмму на VBA, которая прочитает данные из файла Students.xlsx и на шаблоне middle. dotx создаст текстовые документы:middle1.docx, middle2.docxи т. д. – ведомости промежуточных экзаменов по предметам:

```
Subcreate_exam()
' определяем массивы для предметов, преподавателей и баллов
Dimsubjar(10), lect1ar(10), lect2ar(10), lect3ar(10), r1ar(10), r2ar(10),r3ar(10),actar(10),final(10)
‘ вызываем программу Excel как сервер
Set objxls = CreateObject(«Excel.application») : objxls.Visible = False
xlsfile = «d:\Exam\students.xlsx»
objxls.Workbooks.OpenFileName:=xlsfile: ‘ открываем students.xlsx файл
objxls.worksheets(«param»).Activate’активизируемлист»param» students.xlsx файла
facname = objxls.Range(«B1»).Text’ит. д. читаемобщиепараметрылиста»param» -
' ячейкиB1:B6 исохраняемвпеременных:acadyear, facheader, facsecretry, specialityname,
‘ semnameдлясоответствующихзакладок
objxls.worksheets(«exam»).Activate’активизируемлист»exam»students.xlsxфайла
'и определяем областьданных
objxls.Range(“A2”).Select : Set cobj = objxls.Activecell : Set rgobj = cobj.CurrentRegion
k = 1' количествопредметов
Fori = 1 Torgobj.Rows.Count – 1
' заполняеммассивы: subjar,lect1ar, lect2ar, lect3ar, r1ar, r2ar, r3ar, actar, final
‘ соответствующимиданнымиопредметах, преподавателяхибаллах
subjar(k) = Trim(objxls.Activecell(i, 2).Text)
lect1ar(k) = Trim(objxls.Activecell(i, 3).Text)’ит. д.
k = k + 1
Next i
Dimsnar(100), pernar(100) ‘массивыдлястудентов (фамилияиимя) иличныхномеровobjxls.
worksheets(«students»).Activate
objxls.Range(«a2»).Select : Set cobj = objxls.Activecell : Set rgobj = cobj.CurrentRegion
p = 1' количество студентов
Forj = 1Torgobj.Rows.Count’данные о студентах записываем в массивы:snar, pernar
snar(p) = objxls.Activecell(j, 2).Text : pernar(p) = objxls.Activecell(j, 3).Text : p = p + 1
```

```
Nextj
Fori = 1 Tok - 1 ‘ создаем новый текстовой документ с помощью шаблона Middle.dotx
Set examdoc = Documents.Add(“d:\Exam\Middle.dotx”): examdoc.Activate
' находимзакладки:faculty, subject, acadyearит. д.
‘изменяемвеличинами:facname, subjar(i), acadyearит. д.
ActiveDocument.Bookmarks(“faculty”).Select :Selection.TypeTextfacname
ActiveDocument.Bookmarks(“subject”).Select : Selection.TypeTextsubjar(i)
ActiveDocument.Bookmarks(“acadyear”).Select : Selection.TypeTextacadyear : ‘ ит. д.
ActiveDocument.Bookmarks(“alllecturers”).Select’всепреподаватели
Selection.TypeText  lect1ar(I) &IIf(Trim(lect2ar(I)) = «», «», «, « & _
lect2ar(I)) &IIf(Trim(lect3ar(I)) = «», «», «, « & lect3ar(I))
ActiveDocument.Bookmarks(«lecturer1»).Select : Selection.TypeText lect1ar(i)
ActiveDocument.Bookmarks(«lecturer2»).Select' подписипреподавателей
Selection.TypeTextIIf(Trim(lect2ar(i)) = «», lect1ar(i), lect2ar(i))
‘ активизируемтутаблицу, вкоторуюдолжныбытьзаписаныстуденты
Set studtbl = ActiveDocument.Tables(3) : studtbl.Cell(studtbl.Rows.Count, 1).Select
For j= 1 To p - 1
Selection.TypeTextj :Selection.MovewdCharacter : Selection.TypeTextsnar(j)
Selection.MovewdCharacter :Selection.TypeTextpernar(j)
If j<> p - 1 Then Selection.InsertRowsBelow 1 ' добавляетновуюстрокувтаблицу
Nextj
' сохраняемготовуюведомостьдлякаждогопредмета:middle1.docx, middle2.docx, …
examdoc.SaveAs2 “d:\Exam\middle” & i, wdFormatXMLDocument
examdoc.Close’ закрываем текстовый документ - ведомость
Setexamdoc = Nothing ‘ освобождаемпеременную текстового документа
Next i
objxls.Workbooks(1).Close : objxls.Quit ‘ закрываемдокументstudents.xlsx
Setobjxls = Nothing ‘ освобождаемпеременнуюдлядокументаstudents.xlsx
EndSub
```

Автоматизация в MicrosoftOffice - это набор служб, которая дает возможность обмена данных между офисными программами.Встроенная инструментальная система программированияпозволяетманипулировать объектамиприложения, автоматизировать процесс форматирования офисных документов.

Литература (Bibliography)

1. Программирование в пакетах MSOffice: учеб.пособие под ред. С. В. Назарова. – М.: Финансы и статистика, 2007;
2. Слепцова Л. Д., Программирование VBA в MicrosoftOffice 2010 – М.: ООО «И. Д. Вильямс», 2010;

ChelidzeKetevan
Teacher of Department of Computer Technologies.
Kutaisi AkakiTsereteli State University

ABOUT ONE PROBLEM OF UNIVERSITY INFORMATION SYSTEM

Information system is aprogram complex with the convenient interface and functions of storing, retrieving, manipulating and delivering information to the user in a necessary form. Thus, the volume of information is great, and the structure is complex.

Microsoft Office applications make it possible to work with documents of various types: texts, spreadsheets, databases, etc. The word processor allowspreparingtext documents of differentcomplexities, and the spreadsheet processor – to keep data in tables, to order and filter them. All programs simplify creation of a new document based on template created in advance. Office applications can serve as the OLE (Object Linking and Embedding) server and its objects can be used not only by other applications,butalso by Microsoft Officeapplications. All theseapplications support scripts and macros written on built-in language of visual programming - VBA (Visual Basic for applications).Subprograms of VBA give the chance to manipulate objects of the text or spreadsheet document and to create screen forms with the library of ready

components.

According to the modern system of education, student academic progress is determined on the European System of Transfer and Accumulation of Credits (ECTS).Academicterm coursesare evaluatedin conventional units (credits). The total mark for a subject consists of all control activities in academic term.

For example, in a semester the subject studied by the student is estimated at 100 pointsand in 5 credits. A lecturerdistributes these points between mid-term examinations (no more than 3), student activities at lectures, and final examination (for example: 25,25,10,40). The student successfully passes examination if he/she is able to save up more than 50 points. If the student at final examination gets less than 15 points, so he/she couldnot obtain the credit (even if the total of points exceeds the 50 points). In this case, if the student accumulates more than 40 points, repeated examination (which point coincides with point of final examination) is appointed.

Table 1.Sheet „Students“ - Data of students.

	A	B	C	D
1	N	Name	Personal number	Group
2	1	AxaladzeLili	46001022073	1B101-11
3	2	BurkadzeTeona	60001152535	1B101-11
4	3	GogokhiaVika	62009001341	1B101-11
5	4	Gorgodze Tamar	18001073112	1B101-11
6	5	Zarandia Tamar	58001028153	1B101-12
7	6	TurkadzeMarika	21001039124	1B101-12
8	7	Kapanadze Salome	18001068129	1B101-13
9	8	LeladzeSophio	18901073236	1B101-13

Table 2.Sheet „Param“ -Common data.

	A	B
1	Faculty	Art
2	Study year	2013-2014
3	Dean	Irma Kipiani
4	Secretary	Tamar Giorgadze
5	Specialty	Georgian Language
6	Semester	I

Table 3.Sheet „Exam“ -Data of subjects and lecturers.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
1	Group №	Subject	LecturerR1	Lecturer R2	LecturerR3	R1	R2	R3	A	F
2	1B101-11	Intro. in Philosophy	I. Kuchukhidze	E. Bliadze		20	20	10	10	40
3	1B101-11	Intro.in Class. Philol.	N. Chikhladze			20	20	10	10	40
4	1B101-11	Intro. in History	E. Bliadze		I .Abramidze	20	15	15	10	40
5	1B101-11	Georgian Lit.	G. Khoperia	N. Pkhakadze		25	25	0	10	40

The examination sheet has to include all mid-termcontrol activities in a subject. In case the student does not agree with the received assessment, he/she can appeal against it. Two sheets are necessary, the first of them includes three mid-term examinations, activity of the student, the appeal, the second - final and repeated examinations, and the appeal.

Information system constructed on use of opportunities of Microsoft Officetext and spreadsheet processors. In the spreadsheet document (Students.xlsx) are submitted data about the students distributed in groups (sheet Students), subjects and lecturers (sheet Exam) and the common data (sheet Param) (Tables 1,2,3).One or several lecturers estimate each control activity.Let us create a template text document (middle.dotx) for amid-term assessment of students (Table 4). In this template: ***acadyear***, ***faculty***, ***speciality***, ***subject, alllecturers,group, sem, rating1, rating2,*** and etc. are bookmarks.

Table 4.Text document template for examination sheet

AkakiTsereteli State University

Academic year ***acadyear*** Date _____

ExaminationSheet №

Faculty ***faculty*** Specialty ***speciality***

Subject ***subject***

Lecturers ***alllecturers*** Group № ***group*** Semester ***sem***

№	Name	Personal number	Rating I	Rating II	Rating III	Appeal	Activity	Summary-points
			date	date	date	date		
			points	points	points		points	
			rating1	***rating2***	***rating3***		***act***	

Lecturers signs

(rating I) _____ /***lecturer1*** /

(rating II) _____ /***lecturer2*** /

Dean: _____ / ***facheader*** / (rating III) _____ /***lecturer3***/

(appeal) _____ /***facheader***/

Secretary: _____ / ***facsecretry*** / (activity) _____ /***actlecturer***/

Letus write a subprogram on VBA, which will read data from the Students.xlsx file and on the middle.dotx document template create text documents, such as middle1.docx, middle2.docx, etc. – sheets of mid-term examinations in subjects.

```
Subcreate_exam()
' definearraysforsubjects, lecturers and points
Dimsubjar(10), lect1ar(10), lect2ar(10), lect3ar(10), r1ar(10), r2ar(10),r3ar(10),actar(10),final(10)
' callExcel-program as a server
Set objxls = CreateObject("Excel.application") : objxls.Visible = False
xlsfile = "d:\Exam\students.xlsx"
objxls.Workbooks.OpenFileName:=xlsfile: ' openfile „students.xlsx "
objxls.worksheets("param").Activate' activate list „param"of filestudents.xlsx
facname = objxls.Range("B1").Text' and etc. read common data from the list„param"-
' rangeB1:B6 invariables acadyear, facheader, facsecretry, specialityname,
'semname for the corresponding bookmarks
objxls.worksheets("exam").Activate' activate list "exam" of file students.xlsx
' define data region
objxls.Range("A2").Select : Set cobj = objxls.Activecell : Set rgobj = cobj.CurrentRegion
k = 1' amount of subjects
For i = 1 Torgobj.Rows.Count– 1
' fill arrays subjar,lect1ar, lect2ar, lect3ar, r1ar,r2ar, r3ar, actar, final with data of subjects,
'  lecturers and points
subjar(k) = Trim(objxls.Activecell(i, 2).Text)
lect1ar(k) = Trim(objxls.Activecell(i, 3).Text)
k = k + 1
Next i
Dimsnar(100), pernar(100) 'arrays for students (name) and personal numbersobjxls.worksheets("students").
Activate
objxls.Range("a2").Select : Set cobj = objxls.Activecell : Set rgobj = cobj.CurrentRegion
p = 1 :Forj = 1 To rgobj.Rows.Count' fill arrays snar, pernar with data of students
snar(p) = objxls.Activecell(j, 2).Text  : pernar(p) = objxls.Activecell(j, 3).Text :   p = p + 1
Nextj
Fori = 1 Tok - 1 ' createanewtextdocument on Middle.dotxdocument template
Set examdoc = Documents.Add("d:\Exam\Middle.dotx"): examdoc.Activate
' find bookmarks:faculty,subject, acadyear,etc. and replace withfacname, subjar(i), acadyear, etc.
ActiveDocument.Bookmarks("faculty").Select :Selection.TypeTextfacname
ActiveDocument.Bookmarks("subject").Select : Selection.TypeTextsubjar(i)
ActiveDocument.Bookmarks("acadyear").Select : Selection.TypeTextacadyear : ' um. ∂.
ActiveDocument.Bookmarks("alllecturers").Select' all lecturers
Selection.TypeText  lect1ar(I) &IIf(Trim(lect2ar(I)) = "", "", ", " & _
lect2ar(I)) &IIf(Trim(lect3ar(I)) = "", "", ", " & lect3ar(I))
ActiveDocument.Bookmarks("lecturer1").Select : Selection.TypeText lect1ar(i)
ActiveDocument.Bookmarks("lecturer2").Select' lecturers signature
Selection.TypeTextIIf(Trim(lect2ar(i)) = "", lect1ar(i), lect2ar(i))
' activate that table into which students have to be written down
Set studtbl = ActiveDocument.Tables(3) : studtbl.Cell(studtbl.Rows.Count, 1).Select
For j = 1 To p - 1
Selection.TypeTextj :Selection.MovewdCharacter : Selection.TypeTextsnar(j)
Selection.MovewdCharacter :Selection.TypeTextpernar(j)
```

```
If j<> p - 1 Then Selection.InsertRowsBelow 1 ‘ add a new row in student table
Nextj
‘ save a ready examination sheet for each subject asmiddle1.docx, middle2.docx, …
examdoc.SaveAs2 “d:\Exam\middle” & i, wdFormatXMLDocument
examdoc.Close ‘ closeexaminationsheettext document
Setexamdoc = Nothing ‘ freeobjectforexaminationsheettext document
Next i
objxls.Workbooks(1).Close : objxls.Quit ‘ close students.xlsx
Setobjxls = Nothing ‘ free object for students.xlsx
EndSub
```

Automation in Microsoft Office is a set of services that gives the chance to exchange data between office programs.The built-in programming language allows manipulating objects of the application, automatingprocess of office documents formatting.

მირზა ხიდაშელი
ქუთაისის უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი

გლობალური ფინანსური კრიზისის გაკვეთილები

რეალობა და პერსპექტივები. თანამედროვე ფინანსურმა კრიზისმა გარკვევით მიგვანიშნა იმ პერსპექტივაზე, რომელშიც მოგვიწევს ცხოვრება. მისი უმთავრესი მახასიათებელი თვისებაა ფინანსური გლობალიზაციაა, სადაც კრედიტმა სხვადასხვა ეკონომიკები ერთმანეთზე გადაბმულ ნავებად აქცია და რაც უფრო დიდი „ნავი“ ირყევა, მით უფრო დიდია რყევები დანარჩენი „ნავების“ შემთხვევაში. ამასთან თუ გლობალიზაციის შეუქცევად ხასიათს გავითვალისწინებთ, ეს „კავშირი“ რომელსაც კრედიტი აყალიბებს ეკონომიკებს შორის სულ უფრო და უფრო მტკიცე და ძლიერი გახდება მომავალში. შესაბამისად, რაც უფრო დიდი იქნება ცალკეული ეკონომიკის ჩართულობა გლობალურ სისტემაში, მით უფრო დიდი იქნება ფინანსურ ცენტრებში განვითარებული კრიზისების უარყოფითი შედეგები ამ ეკონომიკებისათვის. გლობალიზაციის შეუქცევადი ხასიათი, ფინანსური ცენტრები და საკრედიტო რესურსების მაღალი კონცენტრაცია, დანარჩენი სამყაროს დამოკიდებულება ფინანსურ ცენტრებზე, როგორც საკრედიტო რესურსების მთავარ გამანაწილებელ აპარატზე, წარმოადგენს საკითხებს რომლებიც მოითხოვენ განსაკუთრებულ ყურადრებას. ფინანსური ცენტრები როგორ წესი კონკრეტული სახელმწიფოს მარეგულირებელი და საზედამხედველო აპარატის მეთვალყურეობის ქვეშ იმყოფება, თუმცა მათ რეგულირებაში დაშვებული შეცდომებისა და კანონმდებლობაში არსებული „ხვრელების“ შედეგად პროვოცირებული პრობლემები ნაწილდება მთელს მსოფლიოზე(ფინანსური ინტეგრაციის დონის შესაბამისად). შესაბამისად საქართველოს მსგავსი მასშტაბის მქონე ქვეყნებისათვის სასიცოცხლოდ მნიშნელოვანია ერთის მხრივ ინტეგრაცია გლობალურ ფინანსურ სისტემაში, რადგანაც იგი იძლევა რეგიონების დონეზე ეკონომიკური განვითარების დონეების ნიველირების საშუალებას. ხოლო, მეორეს მხრივ თავის დაცვა ფინანსურ ცენტრებში განვითრებული რყევებისაგან, რომელიც ჩვენგან დამოუკიდებლად ვითრდება. შესაბამისად, აუცილებელია კარგად ავითვისოთ მიმდინარ გლობალური კრიზისის გაკვეთილები:

ციკლრი ბუნების გარდაუვალობა - საკრედიტო მეურნეობაში მუშაობს ე.წ. „ბუნებრივი შერჩევის მეთოდი“. საკრედიტო მეურნეობა, როგორც ცოცხალი სტრუტურა ყოველთვის მოახერხებს „შვას“ ინსტრუმენტი, რომელიც მიმზიდველი იქნება ინვესტორებისათვის და ამ გზით იგი კაპიტალის ბაზარზე მოიზიდავს დროებით თავისუფალ ფინანსურ რესურსებს თუ იგი ნამდვილად არსებობს. ამის მაგალითად გამოდგება 1980 წელი და ჩიკაგოს საბირჟო ექპერტების ქცევა, შემცირებული ვაჭრობის საპასუხოდ. (მათ შექმნეს წარმოებული ფასიანი ქაღალდები, რომელთა პოპულარობამაც ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა.) თუმცა ბაზარი და საკრედიტო მეურნეობა, არცერთი არ იღებს პასუხსიმგებლობას ამ ინსტრუმენტების ბუნებისა და მათი ზღვარსგადასული ემისიის შედეგების შესახებ. ეს მათ ინტერესებსა და ფუნქციებში არ შედის. თავის მხრივ რთულია, ყოველ ახალ ინსტრუმენტს მომზადებული რეგულირებით დახვდეს საზედამხედველო აპარატი. შესაბამისად იზრდება კრიზისის განვითრების ალბათობა და გლობალიზაციის საშუალებით მისი ექსპორტი, ფინანსური ცენტრებიდან დანარჩენ მსოფლიოში. თანამედროვე, გლობალური კრიზისის გარიჟრაზზე რეალურად გადამუშვებული ნავთობის ერთ დოლარზე, რეალურად 18-25 დოლარის ფარგლებში ვაჭრობდნენ. შედეგად კი, აქციებისა და ობლიგაციბის მთლიან ღირებულებასა და მსოფლიო მ.შ.პ-ს შორის გაჩნდა 15 ტრილიონი დოლარის მოცულობის „ლუფტი“.

ერთერთი ყველაზე მთავარი კრიზისის მომწიფების განმაპირობებელ ფაქტორებს შორის იყო საზოგადოებრივი ცნობიერების შეცვლა კრედიტთან მიმართებაში. ჩამოყალიბდა არაჯანსაღი მოლოდინი, რომელიც გულისხმობდა,

რომ ბაზრების მასშატებები და შესაძლებლობები არის გლობალიზაციის განსაკუთრებული თვისება, რომ ტრანსნაციონალურიბანკების,საფონდობირჟებისწარმატებულიშემოქმედებადასახელმწიფოთაკოორდინირებული მოქმედება გლობალურ დონეზე, გვაზღვევს კრიზისის დადგომისაგან.

მთავარი პრობლემა ამ ლოგიკაში იყო საკრედიტო მეურნეობის არასწორი გააზრება. იგი როგორც სტრქუტურა, ბუნებითად თავის თავში ატარებს ციკლური განვითრების შინაარს, მიზეზი კი ამის არის საბაზრო ეკონომიკის მამოძრავებელი ძალები და რისკი. როდესაც კრედიტი შედის აღმავლობის ფაზაში, სუსტდება რისკის შეგრძნება, იზდება ნდობა და იწყება პიკის სტადია. კრედიტის მიწოდება გადადის ზღვარს და ჩნდება გადაულახავი დისბალანსი კრედიტის მოცულოაბასა და რეალურ ეკონომიკას შორის. ამის, შემდეგ კრიზისი დადგომა წარმაოდგენს დროის საკითხს. როცა დადგება, ფულზე მიმდინარე მოთხოვნის დაუკმაყოფილებლობის პრობლემა, დაიწყება კრიზისის ჯაჭვრური წრე. შესაბამისად, საბაზრო ეკონომიკის პირობებში საკრედიტო მეურნეობა შეუძლებელია არსებობდეს კრიზისების გარეშე. ამიტომ მცდელობა საბაზრო ეკონომიკის პირობებში, საკრდიტო მეურნეობა მოვაწყოთ ისე, რომ მასში არ იყოს კრიზისები უტოპიურია. რეალური საუბარი შეიძლება იყოს, კრიზისის მასშტაბების მართვასთან დაკავშირებით.

ანტიციკულური პოლიტიკის აუცილებლობა- საკრედიტო სისტემის ცხოვრებაში, შეიძლება გამოვყოთ 3 შესაძლო მდგომარეობა: კრედიტის დეფიციტი, ოპტიმალური მიწოდება და სუპერკრედიტის სისტემა.

კრედიტის დეფიციტის მდგომარეობაში, ფინანსური სისტემა არ ასრულებს თავის უმთავრეს ფუნქციას, რაც ეკონომიკის სტიმულირებაში გამოიხატება. ამ, მგდომარეობისათვის დამახასიათებელია საკრედიტო რესურსების სიმცირე და რესურსებზე ხელმისაწვდომობის პრობლემები, განსაკუთრებით მცირე და საშუალო ბიზნესისათვის. აღნიშნული კონდინციაშეიძლებაჩავთვალოთ,როგორცსავახშოკრედიტისდასაბანკოკრედიტსშორისგარდამავალი დონე. ამ მდგომარეობაში გვხდება, როგორც ერთი ისევე მეორე სახის კრედიტები. ეს არის მევახშეობისა და საბანკო სისტემის თანაცხოვრების სტადია. როგორც წესი, საფინანსო სისტემა ამ დროს გამოირჩევა ლიკვიდურობითა და გადახდისუნარიანობით, მაგრამ მისი ეფექტი „საზოგადოებრივი კეთილდღეობის“ და ეკონომიკის ზრდის სტიმულირების საქმეში მცირეა.

ოპტიმალური მიწოდების პირობებში, ეკონომიკის ზრდის ტემპების ადექვატურად ხდება მ.შ.პ-სა და კრედიტის მიწოდებისმოცულობასშორის დაძლევადი„ლუფტის“ დაშვებადა მართვა,რათაგაიზარდოსსაკრედიტორესურსებზე ხელმისაწვდომობა და შემცირდეს კრედიტის ფასი. ანუ, საკრედიტო სისტემა ერთი ნაბიჯით წინ უსწრებს ეკონომიკის ზრდას და ამ სახით წინ უძღვის და ასტიმულირებს მის განვითარებას. აღნიშნული მდგომარეობა, არის ე.წ. „ოქროს შუალედი“ რომელიც უნდა დავისახოთ, როგორც მიზანი. შესაბამისად მისი გადაზრდა „სუპერ კრედიტის“ სისტემაში ან მისი დეგრადაცია „კრედიტის დეფიციტის“ სისტემამდე უნდა იქნას თავიდან აცილებული. ამასთან აღსანიშნავია, რომ პირველი მათგანი, გარკვეული პერიოდის შემდეგ აუცილებლად გადაიზრდება მეორე მათგანში. 2008 წელს ფედერალურმა სარეზერვო სისტემამ 1.5 ტრილიონი დოლარის დახმარება გაუწია ა.შ.შ.-ის ფინანსურ სისტემას, რათა მას ფულზე მიმდინარე მოთხოვნისდაუკმაყოფილებლობის პრობლემისათვის თავი გაერთვა. ანტიციკულური რეგულირებას სწორედ ამას გულისხმობს, რომ მიწოდების დეფიციტის შემთხვევაში, სახლემწიფომ შეავსოს ეს „ლუფტი“. თუმცა, ამ მოქმედებამ ფაქტიურად კიდევ უფრო გაზარდა ის „ბუშტი“, რომლის ნამსხვერევებიც შემდეგ შეეხო ყველას. „შეცდომა“ მდგომარეობდა იმაში, რომ წინა პერიოდში, დაშვებული იქნა გაუმართლებელი „ლუფტი“ მ.შ.პ-სა და კრედიტის მოცულობას შორის. მაშინ, როცა საუსრველი იყო, ამ „ლუფტის “ შემცირება, ანუ კრედიტზე ხელმისაწვდომობის გართულება და მისი გაძვირება. შესაბამისად, 2008 წელს განხორციელებულ ამ მოქმედებას, ჰქონდა „გამაყუჩებლის“ ეფექტი, მას არ ჰქონდა „სამკურნალო“ დანიშნულება, უბრალოდ ეს იყო „თავის მოტყუება“, რამაც კიდევ უფრო დაამძიმა კრიზისის შედეგები.

რაც შეეხება „სუპერ-კრედიტის“ სისტემას, იგი წარმოდაგენს გარანტირებულს კრიზის, რომლის დადგომაც მხოლოდ დროის საკითხია. ეს არის მდგომარეობა, როცა „ლუფტი“ კრედიტის მოცულობასა და მ.შ.პ-ს შორის აღწევს გაუმართლებელ ზღვარს და ღებულოს შეუქცევად ხასიათს. იკარგება რისკის შეგრძნება და ყველაფერი ექცევა, ზრდის მაღალი ტემპების ტყვეობაში. შესაბამისად, მისი დროული რეგულირება, სანამ იგი ექვემდებარება მართვას წარმაოდგენს უმთავრეს მიზანს, რათა იგი დაბრუნდეს „ოპტიმალური მიწოდების“ კონდინციაში და თუ ეს შეუძლებელია, მაშინ შეიზღუდოს გაუმართლებელი „ლუფტის“ ზრდის ტენდენცია, რათა მოსალოდნელი კრიზისის შედეგები იყოს, შესაძლებლობების ფარგლებში, მაქსიმალურად უმტკივნეულო.

„ჯოგური ქცევის“ ფენომენი.საკრედიტო მეურნეობის რეგულირებაში განსაკუთრებულად დიდი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს სამეცნიერო კვლევა ძიებას ეროვნულ დონეზე, კონკრეტული ქვეყნის საფინანსო სისტემის უსაფრთხოების გაუმჯობესების მიმართულებით. გლობალური კრიზისის გარიჟრაჟზე, კაპიტალის ბაზარზე შეინიშნებოდა ინვესტორთა „ჯოგური ქცევის“ ფენომენი. ახალი ფინანსური ინსტრუმენტები, იმდენად რთული შესაფასებელი იყო მათთვის, რომ ისინი სრულიად ეყრნობოდნენ სარეიტინგო სააგენტოების შეფასებებს, რამაც გამოიწივია კიდეც მათი ქცევის ასეთი ფორმა. ანალოგიური მდგომარეობა შეიძლება ჩამოყალიბდეს თუ საფინანსო სისტემის რეგულირება და ზედამხედველობა განხორციელდება მხოლოდ ბაზელის კომიტეტისა და სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციების რეკომენდაციების პირდაპირი ადაპტაციის გზით. სასურველია მათი გამოყენება როგორც ბაზისისა, რომელიც კონკრეტული ფინანსური სისტემის სპეციფიკიური ასპექტების გათვალისიწნებით მოგვცემს ეფექტურ რეგულირებას. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მივიღებთ ანალოგიურ სურათს, რაც ინვესტორების „ჯოგური ქცევის“ შემთხვევაში გვქონდა, ოღონდ ფინანსური სისტემის ზედამხედველობის მიმართულებაში.

Mirza Khidasheli
Kutaisi university assistant professor

LESSONS OF THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS

New reality and prospects. Financial globalization enormously increased the role of credit. Different economics around the world are linked by credit migration, from the financial centers to other regions and states. It is the positive effect of the financial globalization, it gives so needed resources to transition and low developed economics for future developing, but when the financial centers have system failures, negative effects' waves are also moving by the credit links. Therefore, very important is to learn how decrease this negative effects inflow in the national economic. There were some supervision policy failures, which contributed the global financial crisis. Analyzing these mistakes can give the good lessons for the future success.

Inevitability of Credit cyclical evolution. Capital market history proves: the market can design financial instrument, which will improve a cash flow failures in the market. Chicago's market experts' success in the 1980th is a good example of it, but market experts do not take care on an excess emissions negative result in an economic. In addition, supervision policy needs some times to be ready for a new financial instrument's negative effect.

One of the most important mistakes was irrational public expectation in the Pre-crisis period. It was recognized as the markets size, transnational banks and new financial instruments can avoid the crisis failures, but credit as a phenomenon has a cyclical character. In the growth phase, economic agents' behavior become more risky, which is caused by starting excess supply of credit. We have insurmountable imbalance between the credit volume and the real economic. After these, the crisis circle is ready for a moving ahead. It is waiting for problems on the subprime market. Therefore, in market economic, credit lives with crisis failures. So we cannot discus about avoiding the crisis, it is impossible; we have to learn how to manage it for less loses in an economic.

Necessity of an anti-cycle regulation. Credit system has 3 point of condition:

- Credit deficit. (Financial depth's low levels)
- Optimal supplement. (Financial depth's optimal level)
- "Super credit" system. (Insurmountable imbalance between the credit volume and the real economic.)

In the period of credit deficit, the system does not supply an economic with enough financial resources, which can stimulate an economic growth**.** This condition is characterized by high prices of credit. Only big business has easy access on a credit. This condition may be called as transition period from moneylenders to the normal banking system. In this time, we simultaneously have individual moneylenders and banks.

When a financial depth is optimal, we have a period of the optimal supplement. In this period economic is well saturated with credit and the financial system is stimulating economic growth. The main target of the regulation should be to save the system in this condition, with preventionits degradation (with timely stimulating) on the credit deficit level or its evolution (with timely inhibition) to the "super credit" system.

In the "super credit" system, we have progressive and irrational imbalance between the real and nominal parameters. During the modern financial crisis, the total value of stocks and bonds were significantly higher than world GDP. In this period, we have two scenarios:

- In the earlier period of the "super credit" system, we can reduce it to the optimal supplement level.
- In the worst case (when we are to late), we should reduce the inevitable crisis expenses.

Therefore, the globalization can stimulate a "flock behavior", pre-crisis period the same phenomena we had on the financial market. The investors were depended on the rating companies' reports. We saw that, it had ended with the crisis. The same phenomena can cause a "flock behavior" on a financial system regulation. Basel Committee's and IMF's recommendations directly adaptation cannot give enough effect for the safety of a financial system. It needs more individual approaches and scientific researches on the national level and with these movements, we can use the recommendations and the manuals. Only the same approach can give maximum safety of a national financial system from a global crisis' negative effects.

Хоменко Владислав
начальник Центра информационных систем Сумского государственного университета (Украина)
Хоменко Людмила
заведующая лабораторией автоматизированных систем Центра
информационных систем Сумского государственного университета (Украина)

ПРЕДМЕТНО-ОРИЕНТИРОВАННАЯ ПЛАТФОРМЫ ДЛЯ ПОСТРОЕНИЯ РАСПРЕДЕЛЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В настоящее время качественное и оперативное управление всеми направлениями деятельности высшего учебного заведения (ВУЗа) невозможно без применения сложных информационных технологий. Необходимость непрерывного мониторинга состояния всех сторон деятельности ВУЗа, построение информационной инфраструктуры с интеграцией в глобальную сеть Internet, функционирования всеохватывающей системы электронного документооборота, обеспечения функций интеллектуальной поддержки процессов управления требует разработки и внедрения гибкой распределенной информационной системы.

В Сумском государственном университете ведутся работы по построению распределенной информационно-аналитической системы «Университет». В рамках этого процесса разрабатываются подсистемы, которые обеспечивают поддержку управления учебной, научной и административно-хозяйственной деятельностью университета с учетом специфики бюджетной организации, а также связываются все службы единым электронным документооборотом. На данный момент разработаны, внедрены и успешно функционируют следующие укрупненные подсистемы: «Абитуриент», «Студент», «Обучение», «Тестирование», «Персонал», «Финансы», «Документы» [1].

На сегодняшний день, кроме прикладных задач, разработаны и апробированы типовые решения отдельных элементов системы, выработаны подходы к анализу и проектированию функциональных подсистем, разработана библиотека программных компонентов и системное программное обеспечение, а также выявлены закономерности в построении отдельных подсистем. Но самое главное, накоплен большой опыт в вопросах анализа, проектирования, реализации, внедрения и сопровождения распределенных информационных систем. Это дало возможность начать проект создания предметно-ориентированной платформы, которая позволит строить распределенные информационные системы с наибольшей эффективностью и качеством, а также позволит этим системам бесперебойно функционировать в ВУЗе с необходимым уровнем защиты информации.

Целью проекта является разработка предметно-ориентированной платформы для построения гибких, распределенных информационных систем высших учебных заведений, а именно: разработка архитектуры и принципов построения таких систем, разработка методов их проектирования и функционирования, а также разработка необходимого программного и информационного обеспечения.

Суть проекта заключается в разработке модели информационных ресурсов высшего учебного заведения, классификации базовых объектов предметной области и построение их иерархии, разработке моделей среды функционирования и принципов взаимодействия объектов, включая их динамическое перемещение [2]. В качестве конечного результата проекта разрабатывается программное обеспечение, реализующее ядро информационной системы, библиотека классов объектов предметной области, инструментарий разработчика и администратора, а также разрабатываются методы анализа, проектирование, реализации, внедрения и сопровождения распределенных информационных систем на основе предлагаемой платформы.

Данная платформа позволит вести разработку системы последовательно, автоматизируя новые участки предметной области без изменения уже существующих и введенных в эксплуатацию подсистем. Организация взаимодействия между модулями системы через события и специальные процедуры позволит легко изменять конфигурацию системы в зависимости от требований конкретного заказчика. Создание универсального клиентского модуля существенно облегчит работу, связанную с сопровождением и развитием системы.

В результате внедрения полученной предметно-ориентированной платформы в виде комплекса программного, информационного и методического обеспечения в Сумском государственном университете, высших учебных заведениях Украины и других стран появится возможность строить информационные системы управления ВУЗом на основе единых стандартов и протоколов взаимодействия. Это позволит достаточно легко организовать взаимодействие между информационными системами ВУЗов, что объединит их в единое информационное пространство.

Применение предлагаемой предметно-ориентированной платформы с комплексом готовых прикладных решений для построения распределенных информационных систем позволит сделать этот процесс более определенным и унифицированным, уменьшит требования к квалификации ИТ-специалистов, повысит эффективность их работы, а также обеспечит надежное и высокоэффективное функционирование построенных систем.

1. Хоменко В.В. Автоматизированная подсистема «Абитуриент», сборник докладов международной научно-практической конференции «Единое информационное пространство», Днепропетровск, УГХТУ, 2003, 237с. – 166(4)

2. Хоменко В.В. Модель данных информационной системы СумГУ, сборник материалов VII международной научно-технической конференции «Системный анализ и информационные технологии», Киев, НТУУ «КПИ», 2005, 241с. – 221(1)

Khomenko Vladyslav
Head of the Centre of information systems of Sumy State University (Ukraine)
Khomenko Liudmila
Head of the Laboratory of automated systems of the Centre
of information systems of Sumy State University (Ukraine)

OBJECT-ORIENTED PLATFORM FOR DEVELOPMENT OF DISTRIBUTED INFORMATION SYSTEMS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Nowadays qualitative and operative management of the activity of any higher education institution (HEI) is impossible without implementing complex information technologies. The necessity for continuous monitoring of all activities of a HEI, development of information infrastructure with integration into global network Internet, functioning all-embracing system of electronic document circulation, providing functions for intellectual support of management processes requires the development and introduction of flexible distributed information system.

The activities for the development of distributed information-analytical system "University" are carried out at Sumy State University. Within this process, the subsystems are being developed to provide management support of teaching, research and administrative activities of the university taking into account the specific features of a budget organization; all services are being united by single electronic document circulation. By the present, the following aggregated subsystems: "Applicant", "Student", "Training", "Testing", "Staff", "Finances", "Documents" [1] have been developed, implemented and now successfully operate.

Nowadays except for applied tasks, the typical decisions of separate systems elements have been developed and approbated; approaches to analysis and projecting of functional subsystems have been worked out; the library of software components and system software has been created, as well as the regularities in creating separate subsystems have been determined. But what matters most is the experience we've got in analysis, designing, realization, introduction and maintenance of distributed information systems. This gave us the possibility to initiate project of creation of object-oriented platform that will allow to develop distributed information systems with higher effectiveness and quality and make these systems operating continuously at HEI with necessary level of information protection.

The aim of the project is the development of object-oriented platform for creating flexible, distributed information systems of higher education institutions, namely: the development of architecture and principles of construction of such systems, the development of methods for their design and operating, as well as the development of necessary software and information maintenance.

The essence of the project is to develop a model of information resources for higher education institution, the classification of basic objects of subject field and construction of their hierarchy, the development of models of operating environment and the principles of objects interaction, including their dynamic movement. [2] As a final result of the project the software that implements the core of an information system is now being developed, as well as the library of classes of subject fields, tools for developers and administrators and methods for analysis, design, implementation, introduction and maintenance of distributed information systems based on the proposed platform.

This platform will allow conducting the development of a system successively automatizing new areas of subject field without changing already existing and implemented subsystems. Organization of interaction between modules of the system through events and special procedures will make it easier to change the configuration of the system according to the requirements of a customer. Creation of universal client module will greatly facilitate the work related to the maintenance and development of the system.

Introduction of object-oriented platform in the form of a set of software, information and methodological support at Sumy State University, higher education institutions of Ukraine and other countries will give the possibility to build a university information management system on the basis of common standards and protocols of interaction. This will allow organizing the interaction between information systems of universities that would combine them into a single information space.

Implementation of the proposed object-oriented platform with a set of ready-made application solutions for distributed

information systems will make this process more defined and unified, reduce the requirements for the qualification of IT specialists and increase the efficiency of their work, as well as provide a reliable and highly efficient operation of constructed systems.

1. *Khomenko V.V. Automated subsystem "Applicant", set of reports for International scientific-practical conference "Joint information space", Dnepropetrovsk, USUCT, 2003, 237 p.-166(4)*
2. *Khomenko V.V. Model of information system data of Sumy State University, set of materials for VII International scientific-technical conference "System analysis and information technologies", Kiev, NTUU "KPI", 2005, 241p. – 221(1).*

ემზარ ჯულაყიძე
ეკონომიკის დოქტორი, აკ. წერეთლის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

პროექტის ძირითადი მდგენელები - მიზანი, დრო და ბიუჯეტი

მენეჯმენტი დღეს მუდმივად იცვლება. როგორც ცნობილია, თანამედროვე გლობალური კონკურენციის პირობებში, წარმატების მიღწევა ინოვაციის გარეშე შეუძლებელია. ყველა ინოვაცია კი რადიკალურად ცვლის ორგანიზაციული მენეჯმენტის აქამდე არსებულ მეთოდებს, პრინციპებსა და მეცნიერულ მიდგომებს. ასეთმა გარემოებებმა შეცვალა ურთიერთობების ფორმაც მენეჯერსა და მის დაქვემდებარებულ პერსონალს შორის. საქმე იმაშია, რომ თუ მენეჯერი გასცემს მხოლოდ იმ დავალებას, რაც დაუვალებია მათთვის გუშინ, გუშინწინ, წინა თვეში, წინა კვარტალში, შარშან, შარშანწინ და ა.შ. და დაქვემდებარებული პერსონალი ასრულებს მხოლოდ იმას, რაც შეუსრულებიათ გუშინ, გუშინწინ, წინა თვეში, წინა კვარტალში, შარშან, შარშანწინ და ა.შ., ასეთ შემთხვევაში მენეჯმენტი არცაა საჭირო. უნდა ითქვას, რომ თანამედროვე მკაცრი კონკურენციის პირობებში ეს ორი პირობა (იცის რა დაავალოს და იციან როგორ შეასრულონ) არ სრულდება. შესაბამისად, წარმატების მიღწევისათვის ორგანიზაციათა მენეჯმენტის ორივე მხარე - მენეჯერი და მის დაქვემდებარებაში მყოფი პერსონალიც უნდა იყოს ჩართული, რაც მხოლოდ პროექტების ეფექტური მენეჯმენტის მიიღწევა.

ყველა ინოვაცია პროექტით ხორციელდება. უნდა ითქვას, რომ ის მენეჯერები და შესაბამისად, მათ მიერ მართული ორგანიზაციები, რომლებიც წინსწრებით ნერგავენ ინოვაციებს, სათავეში უდგანან ცვლილებათა პროცესს მათ სამოქმედო ინდუსტრიაში და სამართლიანადაც ღებულობენ უფრო მეტ შემოსავლებს, ვიდრე ისინი, რომლებიც ერთმანეთს უწევენ კონკურენციას მხოლოდ წარმოების მასშტაბებით ან სამომხმარებლო ბაზრის კუთვნილ სეგმენტებში შეჭრით. შესაბამისად, შეიძლება ითქვას, რომ დღეს პროექტების მენეჯმენტი წარმოადგენს პრობლემებისა და მათი გადაწყვეტებისადმი ახლებურ მიდგომას. ეს არის ეფექტური საშუალება, რომლის დახმარებით ხდება ნებისმიერი ჩანაფიქრისა და ინოვაციის პრაქტიკული ხორცშესხმა.

პროექტები ჩვენი ცხოვრების თანმდევია. ფაქტიურად, იგი ბიზნესის კეთების ერთადერთი სტანდარტული გზა ხდება, რომლის ძირითად მიზეზად უნდა მივიჩნიოთ ცვლილებათა მზარდი ტემპები ჩვენს ცხოვრებაში. ცვლილებები ეხება ყველაფერს, რაც ჩვენს გარშემოა. ყოველდღიურად ბაზარი გვთავაზობს სულ უფრო ახალ პროდუქტსა და მომსახურებას, ხოლო უკვე არსებულს გაცილებით უფრო სწრაფად გაუდის ყავლი, ვიდრე ჩვენ ვასწრებთ მათი შესაძლებლობების სრულად გამოყენებას. მაგალითად, ჩვენი ტელეფონის აპარატები, კომპიუტერები, სარეცხი მანქანები, ტელევიზორები, ავტომობილები და ბევრი სხვა, მორალურად ჩვენს თვალწინვე ძველდებიან. შესაბამისად, მათი ყველა ცვლილება - ეს პროექტია.

აღსანიშნავია, რომ თითოეულ პროექტს აქვს კონკრეტული მიზანი, რომელიც მიღწეული უნდა იქნას გარკვეულ დროში, განსაზღვრული ბიუჯეტის ფარგლებში. ყველა პროექტი ფასდება იმის მიხედვით თუ რისი მიღწევა მოხერხდა, რა ფასად და რამდენი დრო დასჭირდა ყოველივე ამას. ეს სამი ძირითადი მახასიათებელი (მიზანი, დრო და ბიუჯეტი) ხაზს უსვამს პროექტის მართვის ფუნდამენტურ საკითხს, მოხდეს ამ სამი შეზღუდვის მუდმივი ბალანსირება და ამავე დროს მომხმარებლის დაკმაყოფილება. შესაბამისად, პროექტების მენეჯმენტის მთავარი ამოცანაა, მიღწეულ იქნას პროექტის მიზნები წარმოდგენილი შეზღუდვების პირობებში.

პროექტის დროით მახასიათებელში იგულისხმება ის, რომ მას აქვს მკვეთრად განსაზღვრული დასაწყისი და დასასრული. პროექტის დასასრული დგება მაშინ, როდესაც მიიღწევა პროექტის მიზნები. ამასთან, აღნიშნული

„დროებითი“ მახასიათებელი არ ეხება პროექტის განხორციელების შედეგად მიღებულ პროდუქტს თუ მომსახურეობას. პროექტის შედეგების უმეტესობას ხანგრძლივად მოქმედი შედეგი აქვს, მაგ: ქალაქ ქუთაისის ცენტრში აგებული უნიკალური ფანტანი, როგორც დროებითი პროექტის შედეგი, საუკუნეების მანძილზე იარსებებს. მასთან სურათს ჩვენი მრავალი თაობის წარმომადგენელი გადაიღებს.

პროექტების მენეჯმენტის აღნიშნული მახასიათებლები საკმაოდ ურთიერთქმედებენ ერთმანეთზე და შეიძლება ითქვას, რომ ფაქტიურად ცვლიან მის მენეჯმენტსაც. თუ პროექტის მიზნის მართვა წარმოადგენს საქმიანობას, რომელიც მიმართულია პროექტისადმი მოთხოვნილი და მოსალოდნელი შედეგების მიღწევის უზრუნველყოფისაკენ, პროექტის დროის მართვა გულისხმობს სამუშაოების ისეთ დეკომპოზიციას, რომლის მიხედვით სასურველი შედეგი მიიღწევა მაქსიმალურად შესაძლო უმოკლეს დროში, ხოლო ბიუჯეტის მართვა წარმოადგენს საქმიანობას, რომელმაც უნდა უზრუნველყოს სასურველი შედეგების მიღწევა ოპტიმალური ფინანსური დანახარჯებით.

ორგანიზაციის წარმატების უზრუნველყოფაში დროის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მიუხედავად, მათი მენეჯმენტის ორიენტაცია არ არის მხოლოდ დრო. მათთვის არა ნაკლებ მნიშვნელოვანია და შესაბამისად, მათი ორიენტაცია მიმართულია იქითკენ, რომ თითოეული მნიშვნელოვანი ღონისძიების ხარჯებიც მინიმალური იყოს. ანუ, პროექტების მენეჯმენტის მოდელები განსხვავდებიან იმის მიხედვით, თუ რა არის მენეჯმენტისათვის პრიორიტეტი - დრო თუ ხარჯები. ანუ, შესაძლებელია, რომ ერთი და იგივე პროექტში თუ პრიორიტეტად მივიჩნევთ დროს, მაშინ მივიღებთ სხვა მენეჯმენტს, რომელიც შეიძლება საკმაოდ განსხვავებული იყოს იმ მოდელისაგან, სადაც პრიორიტეტად მიჩნეულია ნაკლები დანახარჯები.

ლიტერატურა:

1. გეგეშიძე თ. პროექტების მართვის პრინციპები. რა უნდა ვიცოდეთ, რომ პროექტის მართვა შეგვეძლოს. www.metrogeorgia.ge/index.php?cid=8&rid=469
2. კაკაბაძე ვ. ინვესტიციები და პროექტების მართვა, თბილისი, „მერიდიანი“, 2011 წ.
3. სულაბერიძე მ. პროექტის მენეჯმენტის საფუძვლები, თბილისი 2008 წ. http://www.gtu.edu.ge/publishinghouse/eleqtronulebi.htm
4. შიხაშვილი გ., გედევანიშვილი მ., რუსიძე კ. პროექტების მენეჯმენტი, თბილისი, 2012 წ.
5. ჯულაყიძე ე. პროექტების მენეჯმენტი, ქუთაისი, აწსუ, 2007 წ.
6. Мазур И.И., Шапиро В.Д., Ольдерогге Н.Г., Полковников А.В. Управление проектами, Москва, 2010 г.

Emzar Julakidze
Doctor of Economics, Associate professor of
Akaki Tsereteli State University

BASIC PLANNERS OF BUDGET

Management is constantly changes nowadays. As known, in global competition condition, to reach any success without innovation is quite impossible. All innovation radically changes existing management methods, principles and scientific attitudes. Such circumstances changed relation form between manager and his/her staff. If manager issues only the task , which was instructed yesterday, the day before yesterday, last month, last quarter, last year, two years ago and so on, staff does only the task which was performed yesterday, the day before yesterday, last month, last quarter, last year, two years ago and so on, in such case management is not needed. It should be said that in severe competition condition these two problems (what instruct and how to perform instruction) are not transact. Accordingly, to achieve the success in this process should be involved both parties – manager and his/her staff, which is achieved only with effective management.

All innovations are carrying out by project. It should be said, that those managers and accordingly their organizations who installed innovations in advance, are on the top changing process in their industry and fairly receive high salaries, than those who compete each other only by manufacturing scales or by the invasion in consumer market segment. Otherwise we can say that projects' management represents problems and their solving new ways. This is effective means of management. And by this we can fulfill any thoughts and innovations.

Projects are accompanying our live. Factually it is a standard way of business running, and purpose of it is raising rhymes of changes in our life. Changes are related to everything. Every day market suggests us new product and service,

already existing becomes out of date more quickly than we use them completely. For example our telephone apparatus, computers, washing machines, TVs, cars and more others become morally old before our eyes. Accordingly all changes of them, this is the project. It should be noted, that each of the project has a specific aim, which should be achieved in a certain time, within a defined budget. All projects are estimated according to what achieve to be possible. All of this took at what price and how much time. These three main characteristics (aim, time and budget) emphasize the fundamental issues of the project management, to be made constant balancing of these three restrictions and at the same time to satisfy the user. Accordingly, the main task of the projects management must be achieved of the projects aims presented in limitations conditions.

Characteristic time of the project means the fact, that it has a much defined beginning and end. The end of the project comes then, when the project objectives are achieved. In addition, mentioned "temporary" characteristics do not deal to the product or service received by the project implementation. The most results of the projects have a long-acting result. For example, a unique fountain built in the center of Kutaisi, is as a temporary project result, will remain over the centuries. Many of our generations' representatives will take picture with it.

Mentioned project management characteristics are quite interacted with each other and can say, that factually they change its management, if the project goal management represents an activity, which is directed to the providing of the achieving required and expected results project, time of the project management means such activities of decomposition, according to which is achieved the desired result in maximally shortest period of time, or the budget management represents an activity, which must be provided achieving desired results in optimal financial expenses.

Despite of special importance of time ensuring of organization success, its management orientation is not only the time. It is also very important to them and accordingly, their orientation is directed towards it, that each of the important event's expenses should be minimal. Models of the project management differ so that, what is a priority for management – time or expenses, so it is possible at the same project if we consider time as a priority, then we will receive other management, which may be quite difference from that model, where the priority is considered as less expenses.

შენიშვნებისათვის:

შენიშვნებისათვის: